

EKONOMİ, SANAT, İLETİŞİM, EĞİTİM, SPOR, SAĞLIK VE SOSYAL BİLİMLERDE YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Asuman Seda SARACALOĞLU • Prof. Dr. Ayhan AYTAÇ
Prof. Dr. Gülten HERGÜNER • Prof. Dr. Mihalıs Michael KUYUCU • Doç. Dr. Ali Serdar YÜCEL

EKONOMİ, SANAT, İLETİŞİM, EĞİTİM, SPOR, SAĞLIK VE SOSYAL BİLİMLERDE YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Asuman Seda SARACALOĞLU
Prof. Dr. Ayhan AYTAÇ
Prof. Dr. Gülten HERGÜNER
Prof. Dr. Mihalis Michael KUYUCU
Doç. Dr. Ali Serdar YÜCEL

Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları: 55/2023 **Kitap Ölçü ve Yayın Tarihi:** 16 x 24 cm • 20 Aralık 2023

Yayıncı Sertifika No: 52866 **E-ISBN:** 978-625-7367-87-5

Bu bilimsel kitabının her türlü yayın hakkı GÜVEN PLUS GRUP DANIŞMANLIK A.Ş. YAYINLARI'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmadan, bilimsel/akademik kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayını, çoğaltımı ve dağıtımını yapılamaz. ***Kitapta yer alan her bölüm ve makalenin sorumluluğu, görseller, grafikler, direkt alıntılar ve etik kurul ve kurum iznine yönelik sorumluluk ilgili yazarlara aittir. Bu yönde oluşabilecek herhangi hukuki bir olumsuzlukta Yayınevi başta olmak üzere kitabın hazırlanmasına destek sağlayan kurumlar, kitabın düzenlenmesi ve tasarımından sorumlular kurum(lar) ve kitap editörleri, hakemler, düzenleme kurulu, bilim kurulu ve diğer kurullar ile yayınevi hiçbir konuda "maddi ve manevi" bir yükümlülük ve hukuki sorumluluğu kabul etmez ve etmesi istenemez; hukuki yükümlülük altına alınmaz. Her türlü hukuki yükümlülük ve sorumluluk "maddi ve manevi" yönden ilgili bölüm yazar(lar)ına aittir. Bu yöndeki haklarımızı maddi ve manevi yönden GÜVEN PLUS GRUP DANIŞMANLIK "YAYINCILIK" A.Ş. olarak ve kitap bilim/editörler kurulları adına saklı tutarız. Herhangi bir hukuki sorunda/durumda İSTANBUL mahkemeleri yetkilidir.*** Güven Plus Grup Danışmanlık bünyesinde hazırlanan ve yayınlan bu eser ISO: 10002:2014-14001:2004-9001:2008-18001:2007 belgelerine sahiptir. Bu eser TPE "Türk Patent Enstitüsü" tarafından "Güven Plus Grup A.Ş.2016/73232" ve "2015/03940" nolu tescil numarası ile markalı bir eserdir. Bu bilimsel/akademik kitap ulusal ve uluslararası nitelikte olup, İstanbul Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü İstanbul Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü'nün Sayı: 37666426-207.01[207.02.02]-E.62175 Tarih: 21.01.2019 bilgileri ile resmi olarak belgelendirilmiştir. ***"2019 yılı akademik teşvik kriterleri kapsamında olup, 17/01/2020 tarihli ve 31011 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 16/1/2020 tarihli ve 2043 sayılı Cumhurbaşkanî Kararı Uyarınca ilgili yayınlanan yönetmelik kapsamında değerlendirilmekte"*** olup, akademik teşvik kriterlerini karşılamaktadır. Çok bölümlü ve yazarlı olan bu bilimsel kitabı E-ISBN'li olup Kültür Bakanlığı Milli Kütüphaneler tarafından ve 18 Farklı Dünya Ülkesiyle Anlaşmalı olan Milli Kütüphanenin E Erişim sistemi tarafından da taranmaktadır. Bu kitap maddi bir değer ile alınıp satılamaz. Kitap yer alan bölüm, makalelerden alıntı yapmak ve ilgili bölüm ile makaleye atıf yapılmak koşulu ile kaynak gösterilmek üzere bilimsel ya da ilgili araştırmacılar tarafından kullanılabilir. ***Yayın evimiz ve kitap editörler kurulu kişisel verilerin korunması ve özel hayatın gizliliği kanunlarına uygun hareket eder. Bilimsel kitap bölüm yazarlarının da bu yönde hareket etmesini zorunlu kılar. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin olarak işbu akademik/bilimsel kitabına sahip olan bireylerin ilgili kanun, yönetmelik ve uygulamalara göre hareket etmesi bir zorunluluktur. Bunun aksi hareket edenler hakkında oluşan hukuki, maddi ve manevi sorun ile zorunlulukları peşinen kabul etmiş sayılır.***

Metin ve Dil Editörleri

Doç. Dr. Gökşen ARAS (Türkçe - İngilizce)
Dr. Öğr. Üye. L. Santhosh KUMAR (İngilizce)

Kapak Tasarım ve Dizgi

Öğr. Gör. Ozan KARABAŞ

Baskı-Cilt

GÜVEN PLUS GRUP DANIŞMANLIK A.Ş. YAYINLARI®

Kayaşehir Mah. Başakşehir Emlak Konutları, Evliya Çelebi Cad. 1/A D Blok K4 D29 Başakşehir, İstanbul
Tel: +902128014061- 62 • Fax:+902128014063 • Mobile:+9053331447861

Kitap İmtiyaz Sahibi

GÜVEN PLUS GRUP DANIŞMANLIK A.Ş. YAYINLARI®

Kayaşehir Mah. Başakşehir Emlak Konutları, Evliya Çelebi Cad. 1/A D Blok K4 D29 Başakşehir, İstanbul
Tel: +902128014061-62-63 • +905331447861
info@guvenplus.com.tr • www.guvenplus.com.tr

İÇİNDEKİLER

ENFLASYON VE VERGİ GELİRLERİ ARASINDA İLİŞKİ <i>Cevriye YÜKSEL YILDIRIM</i>	2
EKONOMİK BÜYÜME VE SAĞLIK HARCAMALARI ARASINDAKİ İLİŞKİ <i>Cevriye YÜKSEL YILDIRIM</i>	23
TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ VE COVID 19 PANDESİ <i>Salih AÇIKALIN, Hasan Hüseyin YILDIRIM</i>	45
AHP VE TOPSİS YÖNTEMİNE GÖRE SERBEST BÖLGELERİN PERFORMANSLARININ KARSILAŞTIRILMASI <i>Seda DÖNMEZ, Hasan Hüseyin YILDIRIM</i>	79
TÜRK SAĞLIK SEKTÖRÜNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK <i>Perihan ABAY</i>	110
KAMU VE ÖZEL HASTANELERDE STRATEJİK YÖNETİM UYGULAMALARI <i>Perihan ABAY</i>	159
ÇALIŞMA SOSYOLOJİSİ VE STRATEJİ UYGULAMALARI <i>Perihan ABAY</i>	214
BESLENME ALIŞKANLIKLARI VE OBEZİTEYE KÜLTÜREL/ FOLKLORİK YAKLAŞIM <i>Elif Seda UĞURLU, Hülya ÇEVİRME, Ayşe ÇEVİRME</i>	250
KKTC'DE Kİ (KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ) ÇOCUKLARIN BESLENME DURUMU <i>Çiğdem Müge HAYLI, Mehmet Zeki AVCI, Dilek DEMİR KÖSER, Neşe ATAMAN BOR</i>	284
FİZİKSEL AKTİVİTEDE VE SPORDA KULLANILAN POPÜLER ERGOJENİK DESTEKLER <i>Didem DELİORMAN ORHAN, Sultan PEKACAR</i>	298
BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR BİLİMİ AÇISINDAN HALK DANSLARININ DOĞUŞU-GELİŞİMİ VE ÖNEMİ <i>Oktay İNALKAÇ, Gülten HERGÜNER</i>	328
DEZAVANTAJLI GRUPLARDA REKREASYON UYGULAMALARI <i>Yüksel SAVUCU, Ali Serdar YÜCEL, Çetin TAN</i>	355
KUŞAKLARIN TANIMLANMASI SORUNSALI VE TÜRKİYE'DE KUŞAK TANIMININ YAPILMASINA ETKİ EDEN FAKTÖRLERE YÖNELİK BİR GÜNCELLEME <i>Mihalis (Michael) KUYUCU</i>	380

TOPLUMSAL TARİH SÜRECİNDE DİN-SANAT İLİŞKİSİ VE ETKİLEŞİMİ <i>Emine ÖZTÜRK</i>	404
CHARLOTTE PERKINS GILMAN'IN KADINLAR ÜLKESİ ADLI ESERİNİN KÜLTÜREL FEMİNİZM BAĞLAMINDA OKUNMASI <i>Gökşen ARAS</i>	428
MODERN VE ANTİK OLİMPİYAT TARİHİ ÜZERİNE BİR DERLEME <i>Ali Serdar YÜCEL</i>	446
OBEZİTEDE EPİGENETİK YAKLAŞIMLAR <i>Nezihe ŞENGÜN, Rağıp PALA</i>	471

Değerli Okuyucular,

Dünya hızla değişiyor ve bu değişim tüm alanları etkiliyor. Ekonomi, sanat, iletişim, eğitim, spor, sağlık ve sosyal bilimler de bu değişimden nasibini alıyor. Bu alanlarda yenilikçi yaklaşımlar geliştirmek, değişen koşullara uyum sağlamak ve geleceğe hazırlanmak için gerekli. Ekonomi alanında, yenilikçi yaklaşımlar, dijitalleşme, sürdürülebilirlik ve küreselleşme gibi trendlerden ilham alıyor. Dijitalleşme, ekonominin her alanında devrim yaratmaya devam ediyor. Sürdürülebilirlik, kaynakların daha verimli kullanılması ve çevresel etkilerin azaltılması için yeni çözümler geliştirmeyi gerektiriyor. Küreselleşme, ekonomilerin birbiriyle daha fazla bağlantılı hale gelmesini sağlıyor. Bu trendler, ekonomi alanında yenilikçi yaklaşımlara olan ihtiyacı artırıyor. Sanat alanında, yenilikçi yaklaşımlar, teknoloji, gelenek ve yenilik gibi unsurları bir araya getiriyor. Teknoloji, sanatın ifade biçimlerini genişletiyor ve yeni olanaklar sunuyor. Gelenek, sanata derinlik ve anlam katıyor. Yenilik, sanatın sürekli gelişmesini sağlıyor. Bu unsurlar, sanat alanında yenilikçi yaklaşımların ortaya çıkmasına katkıda bulunuyor. İletişim alanında, yenilikçi yaklaşımlar, dijitalleşme, etkileşimlilik ve kişiselleştirme gibi trendlerden yararlanıyor. Dijitalleşme, iletişimin daha hızlı, daha kolay ve daha erişilebilir hale gelmesini sağlıyor. Etkileşimlilik, iletişimin daha katılımcı ve karşılıklı hale gelmesini sağlıyor. Kişiselleştirme, iletişimin daha hedefli ve etkili hale gelmesini sağlıyor. Bu trendler, iletişim alanında yenilikçi yaklaşımlara olan ihtiyacı artırıyor. Eğitim alanında, yenilikçi yaklaşımlar, öğrenci merkezli öğrenme, teknoloji kullanımı ve işbirliği gibi unsurları ön plana çıkarıyor. Öğrenci merkezli öğrenme, öğrencilerin aktif katılımını ve öğrenme sorumluluğunu teşvik ediyor. Teknoloji kullanımı, öğrenmenin daha verimli ve ilgi çekici hale gelmesini sağlıyor. İşbirliği, öğrencilerin birlikte öğrenme ve problem çözme becerilerini geliştirmesini sağlıyor. Bu unsurlar, eğitim alanında yenilikçi yaklaşımların ortaya çıkmasına katkıda bulunuyor. Sağlık alanında, yenilikçi yaklaşımlar, önleyici sağlık, hastalıkların oluşmasını önlemeye odaklanıyor. Kişiselleştirilmiş tedavi, her hastaya özel tedaviler geliştirmeyi hedefliyor. Dijital sağlık, sağlık hizmetlerini daha verimli ve erişilebilir hale getiriyor. Bu trendler, sağlık alanında yenilikçi yaklaşımlara olan ihtiyacı artırıyor. Spor alanında, yenilikçi yaklaşımlar, performans artırma, sakatlıkları önleme ve sürdürülebilirlik gibi konuları ele alıyor. Performans artırma, sporcuların becerilerini ve yeteneklerini geliştirmeyi hedefliyor. Sakatlıkları önleme, sporcuların sakatlanma riskini azaltmayı hedefliyor. Sürdürülebilirlik, sporun çevresel etkilerini azaltmayı hedefliyor. Bu konular, spor alanında yenilikçi yaklaşımların ortaya çıkmasına katkıda bulunuyor. Sosyal bilimler alanında, yenilikçi yaklaşımlar, disiplinler arası çalışmalar, veri analizi ve katılımcı araştırma gibi unsurları kullanıyor. Disiplinler arası çalışmalar, farklı disiplinlerin bilgi ve deneyimlerinden yararlanarak daha kapsamlı ve bütüncül çözümler geliştirmeyi hedefliyor. Veri analizi, sosyal bilimlerde büyük miktarda verinin analiz edilmesini ve anlamlı sonuçlar elde edilmesini sağlıyor. Katılımcı araştırma, araştırma sürecine katılımcıların dahil edilmesini ve onların görüş ve deneyimlerinin dikkate alınmasını sağlıyor. Bu unsurlar, sosyal bilimler alanında yenilikçi yaklaşımların ortaya çıkmasına katkıda bulunuyor. Ekonomi, sanat, iletişim, eğitim, sağlık, spor ve sosyal bilimler alanındaki yenilikçi yaklaşımlar, bu alanların geleceğini şekillendirme potansiyeline sahip. Bu yaklaşımlar, değişen koşullara uyum sağlamak, sorunları çözmek ve yeni fırsatlar yaratmak için gerekli. Bu kitap, ekonomi, sanat, iletişim, eğitim, sağlık, spor ve sosyal bilimlerin alanındaki yenilikçi yaklaşımları mercek altına alıyor. Kitapta, farklı disiplinlerden akademisyenler ve profesyoneller tarafından kaleme alınan makaleler yer alıyor. Makaleler, bu alanlarda yürütülen yenilikçi çalışmaları ve bu çalışmaların potansiyel etkilerini ele alıyor. Kitap, bu alanlarda çalışan akademisyenler, profesyoneller ve öğrenciler için önemli bir kaynak niteliği taşıyor. Kitap, bu alanların geleceğine dair fikir veren ve yenilikçi yaklaşımları teşvik eden önemli bir çalışma.

ENFLASYON VE VERGİ GELİRLERİ ARASINDA İLİŞKİ

Cevriye YÜKSEL YILDIRIM

ENFLASYON VE VERGİ GELİRLERİ ARASINDA İLİŞKİ

Cevriye YÜKSEL YILDIRIM¹

Öz: Ülkelerde ekonomi açısından vergilerin önemi büyüktür. Zira hükümetler görevlerini yerine getirmek için finansmana ihtiyaç duymaktadırlar ve en büyük finansman kaynağı ise vergilerdir. Vergilerin söz konusu özelliğinin yanında siyasi, mali, sosyal ve iktisadi açıında da yapılan politikalara etki eden özelliğe sahiptir. Bu bağlamda vergi gelirlerinde ortaya çıkabilecek bir değişiklik ekonomik değişkenleri etkiler aynı zamanda da onlardan da etkilenir. Ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerini gösteren göstergelerden biride enflasyon olgusudur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin en çok uğraştığı konuların başında gelmesinin nedeni siyasal, sosyal ve ekonomik sorunların temel belirleyicisi olmasıdır. Söz konusu etki alanlarına ilave olarak bir istikrarsızlık unsurudur. Ülkelerde oluşan ya da oluşacak olan enflasyon toplumun büyük kesimini olumsuz yönde etkiler. Bu bağlamda hükümetlerin üzerinde durması gereken konulardan biridir. Hükümetler görevlerini yerine getirmek için ihtiyaç duydukları gelirleri vergilerden elde etmektedirler. Vergilerin söz konusu özelliğinin yanında siyasi, mali, sosyal ve ekonomik anlamda politikalara da etki eden özelliğe sahiptir. Dolayısıyla ekonomik değişkenler den biri olan enflasyon ile vergi gelirleri arasındaki ilişki önem arz etmektedir. Dolayısıyla ekonomik değişkenler den biri olan enflasyon ile vergi gelirleri arasındaki ilişki önem arz etmektedir. Buradan hareketle enflasyon ve dolaylı vergiler ele alınarak, enflasyon süreçte dolaylı vergilerin nasıl etkilendiği ya da dolaylı vergilerdeki değişimden enflasyon nasıl etkilenir belirlenmeye çalışılacaktır. Bu çalışmada Türkiye'nin iki dönemde (1972-1998 ve 2008-2021) enflasyon değişkeni ile vergi gelirleri arasındaki ilişki korelasyon analizi ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. 1972-1998 döneminde korelasyon analizinin pozitif ve oldukça düşük olduğu, 2008-2021 döneminde ise enflasyon ve vergi gelirleri arasındaki ilişkinin orta düzeyde negatif olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Gelirleri, Dolaylı Vergiler, Enflasyon, Ekonomik Değişkenler, Zaman Serisi

¹ Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı, Balıkesir / Türkiye, e-mail: cyildirim@balikesir.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-5048-6502

GİRİŞ

Ülkelerin kamu harcamalarını yaparken en önemli finansman kaynaklarını vergiler oluşturmaktadır. Vergilerin söz konusu bu özelliğine ilave olarak mali, sosyal ve iktisadi etkileri de olmaktadır. Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarının başında da enflasyon olgusu gelmektedir. Bu bakımdan vergi gelirleri ve enflasyon arasındaki ilişkinin tespiti de önem arz etmektedir.

Günümüzde maliye politikası amaçlarını ulaşmak için kullandığı mali araçların başında vergi gelmektedir. Vergi devletin egemenlik gücüne dayanarak yurttaşlarından zorunlu olarak aldığı paraya denilmektedir. Bu bağlamda yurttaşların vergi ödemelerindeki zorunluluk vergileri etkili birer araç haline getirmektedir. Vergi sisteminin temel amacı, devlete görevlerini yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyacağı geliri hukuka uygun bir şekilde sağlamaktır. Vergilendirme sürecinin sonucunda ise özel kaynaklardan kamu kaynaklarına transfer etmenin bir yöntemi olarak kabul edilmektedir. Vergilendirme sonucunda kamu harcamaları için gerekli olan kamu gelirleri içerisinde büyük bir paya sahip olan vergi gelirleri elde edilir.

ARAŞTIRMANIN AMAÇLARI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın temel amacı, ülkemizin vergi gelirleri ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi analiz etmek ve bu iki değişken arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Ülkelerin en önemli gelir kaynağı olan vergilerin aynı zamanda maliye politika aracı olarak kullanılması önemlerini daha da artırmaktadır. Bu bağlamda iyi planlanmış vergi uygulamalarının oluşturulması gereklidir.

ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada Türkiye'nin enflasyon verileri ile vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi ölçmek için korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Değişkenler

Değişken Kodu	Değişken adı	Açıklama
----------------------	---------------------	-----------------

IGDPD	Enflasyon, GSYİH Deflatörü (Yıllık)	GSYİH örtülü deflatörünün yıllık büyüme oranıyla ölçülen enflasyon, bir bütün olarak ekonomideki fiyat değişim oranını gösterir. GSYİH örtülü deflatörü, cari yerel para birimindeki GSYİH'nın sabit yerel para birimindeki GSYİH'ye oranıdır.
TRGDP	Vergi Gelirlerinin GSYİH'daki Payı (%)	1 yıl içindeki elde vergi gelirlerinin GSYİH'daki toplam içindeki payı ölçmektedir.

BEKLENEN BULGULAR VE KATKILAR

Bu çalışmanın sonuçları, ülkelerin vergi politikalarına literatür açısından farklı bir bakış açısı ile görüş sunarak yöneticilere ve karar alıcılara ışık tutmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın sonuçları, ülkelerin vergi planlama süreçlerinin önemini daha iyi anlama ve geliştirme fırsatı sunacaktır. Ayrıca, çalışmanın akademik literatüre katkı sağlayarak gelecekteki araştırmalar için temel oluşturması beklenmektedir.

ÇALIŞMANIN BÖLÜMLERİ

Bu çalışma, üç ana başlık ve alt başlıklardan oluşmaktadır. İlk olarak çalışmanın kuramsal çerçevesi ile literatüre yönelik çalışmaların değerlendirilmeleri yapılmıştır. Birinci bölümde, vergi ve enflasyon kavramı ve önemi ele alınmaktadır. İkinci bölüm, verilere, tamamlayıcı istatistiklere ve bulgulara yer verilmiştir. Üçüncü bölüm itibariyle ise elde edilen bulgulara ve tavsiyelere yer verilmiştir.

KURAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR ÇALIŞMALARI

Devletlerin ekonomik gelişimlerini ortaya koyan en önemli göstergelerin arasında da enflasyon değeri gelmektedir. Enflasyon özellikle gelişmekte olan ülkelerin her daim gündemlerinde olan ve siyasal, sosyal ve ekonomik sorunların temel belirleyenisidir. Aynı zamanda enflasyon bir istikrarsızlık unsurudur. Ülkelerde oluşan ya da oluşacak olan enflasyon toplumun büyük kesimini olumsuz yönde etkiler. Bu bakımdan enflasyonu tanımlamak önem arz etmektedir. Enflasyon Latince “şişme” anlamına gelen bir kelimedir. Dolayısıyla şişme ekonomide fiyatlar genel

düzeylerinin yükselmesi ifade etmektedir. Diğer bir tanımda ise enflasyonu cari fiyat seviyesinde toplam talebin, toplam arz dan fazla olmasıdır (Ulusoy, 2018:174).

Enflasyon hızına göre; ılımlı, aşırı, hiper enflasyon olmak üzere türlere ayrılmıştır. İlimli enflasyon fiyat artışlarının çok düşük düzeyde olduğu haline verilen addır. Aşırı (hiper) enflasyon ikili ya da üç rakamlı enflasyon hızına, hiper enflasyon ise fiyat artlarının günlük, haftalık, aylık olarak birkaç kat artması olarak tanımlanmaktadır

Tablo 2: Aşırı (Hiper) Enflasyona Bazı Örnekler

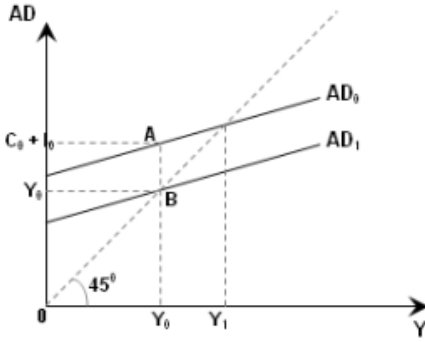
Ülke	Başlangıç ve Bitiş	Aylık Enflasyon (%)	Aylık Para Arzı Artışı (%)
Avusturya	Ekim 1921- Ağustos 1922	47	37
Almanya	Ağustos 1922 – Kasım 1923	322	314
Yunanistan	Kasım 1943- Kasım 1944	365	220
Macaristan I	Mart 1923- Şubat 1924	46	33
Macaristan II	Ağustos 1945- Haziran 1946	19,800	12,200
Polonya	Ocak 1923- Ocak 1924	82	72
Rusya	Aralık 1921- Ocak 1924	57	49

Kaynak: Blanchard, 1996:489

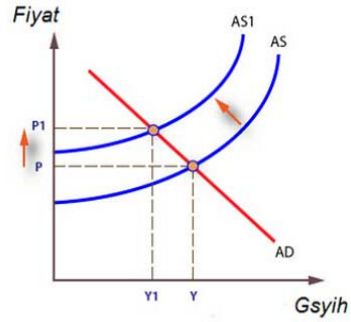
Dünyada yaşanan aşırı (hiper) enflasyonlara bazı örnekler Tablo 2’de yer almaktadır. Tablo 2’den de görüldüğü üzere enflasyon rakamları iki ya da üç rakamlı oluşmuştur. Enflasyon hangi şekilde oluşmuş olursa olsun birçok sosyal, ekonomik sorunun nedeni olmaktadır. Enflasyon bir taraftan gelir dağılımını bozarken, diğer taraftan tasarrufları

azaltabilmektedir. Ayrıca paranın değerinin düşmesine ve dış ticaret açıklarına, satın alma gücünde kayıplara neden olmaktadır.

Enflasyonların nedeni toplam talebe dayanabileceği gibi maliyetlerle de ilgili olabilmektedir. Toplam talepteki artışın nedenleri arasında gelir artışları, firma karları, devletin kolay ve ucuz kredi bulma imkanının artması sayılabilmektedir. Söz konusu artışın özel sektör talebinden de kaynaklanabildiği gibi kamu kesimi talebinin artışından da kaynaklanmaktadır. Toplam harcamaların artışlarının toplam üretimi aşan kısmına ise enflasyonist açık denilmektedir.

Şekil 1. Enflasyonist Açık

Şekil 2. Maliyet Enflasyonu

Şekil 1'de milli gelir (y_0) iken denge B noktasında, tam istihdam gerçekleşmiştir. Kamu harcamalarındaki artış enflasyonist açığa (A-B) yol açacaktır. Bu artış ise nominal milli geliri artırarak yeni denge (y_0 dan AD_0 keşistiği noktada) oluşacaktır. Söz konusu bu artış reel artış değil nominal artıştır. Dolayısıyla yeni talep artışı karşısında reel milli gelir eski düzeyini koruyacaktır. Bu nedenle yeni fiyat artışları da enflasyonu oluşturacaktır.

Şekil 2'de maliyet enflasyonu oluşum süreci ifade edilmektedir. Maliyetlerdeki bir artış toplam arz eğrisini (AS) sola kaydırmakta, sonuçta daha düşük bir reel milli gelir (Y1) elde edilmektedir. Diğer enflasyon türü ise yapısal enflasyondur. Söz konusu enflasyon bir ekonomideki yapısal bozukluklardan ve darboğazlardan kaynaklanmaktadır.

Enflasyonla mücadelede farklı politikalar uygulanmaktadır. Söz konusu bu politikalardan biride maliye politikasıdır. Maliye politikaları ise kamu

harcamaları politikası ve vergi politikası ve borçlanma politikalarıdır. Söz konusu politikalardan kamu harcamaları reel harcamaları yatırım ve cari harcamalar; transfer harcamaları ise faiz ödemeleri, sosyal ve iktisadi gayeli mali yardımlardır. Diğer maliye politikası olan borçlanma politikası ise kişi ve kurumlara borçlanma, ticari bankalara borçlanma, konsolidasyon ve emisyon, son olaraksa anti enflasyonist politikaların sınırlayıcılarından oluşmaktadır. Enflasyonla mücadelede uygulanan maliye politikalarından ise vergi politikası ise doğrudan ve dolaylı vergiler üzerinden uygulanmaktadır.

Enflasyon dönemlerinde toplam talebin artması nedeniyle toplam talebi kısıcı etki yaratacak en etkili yöntemlerden başında vergi politikaları gelmektedir. Zira vergi atışı doğrudan toplam talepte azaltıcı etki yaratmaktadır. Fakat vergilerinde türlerine göre talepte yaratacakları etkide farklı olacaktır. Çünkü vergilerin talep azaltma gücü vergi ödeyenlerin marjinal tüketim eğimiyle ve vergi matrahıyla ilişkilidir. Ayrıca vergilerin etkinliğini belirlemede diğer bir unsur ise ikame ve gelir etkisine yol açabiliyor olmasıdır.

Enflasyonist bir ekonomide toplam talep toplam arzdan fazla olduğu için onu azaltmanın bir yoluda kamu harcamalarını aynı düzeyde tutarak, kamu gelirlerini artmaktadır. Her ne kadar enflasyonun olduğu bir ekonomide kamu gelirleri önceki döneme göre gelir esnekliğine bağlı olarak artış gösterse de ekonomide bulunan istikrarsızlık durumu ile mücadelede yeterli olmamaktadır. Bu bağlamda kamu gelirlerinde söz konusu durumun dışında iradi olarak birtakım değişiklikler yapmak gerekmektedir (Ataç, 2006:168).

Vergiler kişilerin kullanılabilir gelirlerinde, bu yolla özel tüketim ve yatırım harcamalarında bir azalmaya neden olarak, ekonomi üzerinde daraltıcı bir etkiye sahiptirler. Enflasyonda mücadelede uygulanacak vergi politikaları kısa dönemli bir unsurdur. Zira vergi politikalarının asıl amacı efektif talebi azaltmak olduğu için, oranlarının artırılması veya daha önce vergilendirilmeyen yeni kaynakların vergilendirilmesi sürecine yardım edecektir². Vergi sisteminin de farklı vergi türleri

² Bir verginin gelir esnekliğini, vergi gelirindeki nispi değişiklik ile gayri safi milli hasıladaki nisbi değişiklik arasındaki oran ile ölçülmektedir. Buna göre bir verginin gelir esnekliğinin "1" den büyük olması, vergi gelirlerinin otomatik

mevcuttur ve vergi türlerinin ekonomi üzerinde etkileri farklı olmaktadır. Bu bakımından vergileri dolaylı ve dolaysız vergiler şeklinde ele almakta fayda vardır.

Bir verginin dolaylı veya dolaysız vergi ayrımına tabi olmasının çeşitli kriterleri mevcuttur. Söz konusu bu kriterler aşağıdaki gibidir ³;

- **Yansıma Kriteri:** Bu kritere göre mal ve hizmetlerin arz ve talep esneklikleri göz önünde tutularak yansıtabiliyorsa dolaylı vergilerdir. Dolayısıyla dolaylı vergiler dolaysız vergilere göre daha kolay yansıtılmaktadır.
- **Ödeme Gücü Kriteri:** Bu kritere göre vergi ödeme hususunda kişilerin ya da mükelleflerin kişisel durumları göz önüne alınması durumunda dolaysız vergiler söz konusudur. Eğer mükellefin kişisel durumları vergilendirme sürecinde ele alınmıyor da dolaylı vergiler söz konusudur.
- **Belirlilik Kriteri:** Dolaysız vergilendirmede mükellefler önceden bilinmektedir. Dolaylı vergilemede mükellef ve malı tüketenlere göre farklı olacaktır.

Vergiler ayrımı kriterlerinden bakacak olursak dolaylı ve dolaysız vergiler açısından 3 kriter mevcuttur. Söz konusu bu kriterlere göre eğer vergi yansıtılabiliyorsa, mükelleflerin kişisel özellikleri dikkate alınmıyorsa ve mükellefi önceden belirlenmiyorsa dolaylı vergi olarak ifade edilmektedir. Bu kriterlere göre eğer vergi yansıtılamıyorsa, mükellefin kişisel özellikleri dikkate alınmıyorsa ve mükellefleri önceden belirlenebiliyorsa dolaysız vergileme söz konusudur. Söz konusu vergi türlerinin birbirinden farklı etkileri mevcuttur. Her iki verginin de pozitif ve negatif yönleri mevcuttur.

olarak parasal gelirdeki artışlardan daha fazla artacağını göstermektedir. Bu tür esnek bir vergi sistemi otomatik stabilizatör olarak işlemekte, enflasyonist bir dönemde parasal gelirler arttığı zaman ekonomideki alım gücünü azaltmaktadır. ³<https://tusiad.org/tr/faaliyet-raporlari/item/6299-tusiad-faaliyet-raporu-2012>

Tablo 3: Vergilerin Sınıflandırılması

Dolaysız vergiler	Dolaylı vergiler
<ul style="list-style-type: none">• Vergi toplama külfeti fazladır.	<ul style="list-style-type: none">• Dolaysız vergilere göre vergi toplama maliyeti düşüktür.
<ul style="list-style-type: none">• Vergi yükü mükellefin kişisel durumu göz önüne alındığı için adaletli bir dağılım sergiler.	<ul style="list-style-type: none">• Dolaylı vergiler daha istikrarlı ve sistematik bir gelir kaynağıdır.
<ul style="list-style-type: none">• Vergi gelirinde gecikme yaşanabilir.	<ul style="list-style-type: none">• Vergi geliri daha çabuk toplanır.
<ul style="list-style-type: none">• Vergi otoritelerinin gelişmiş olması gerekir.	<ul style="list-style-type: none">• Düşük gelirlilere yansıtılabilir.
<ul style="list-style-type: none">• Mükellefler vergiden kaçınma yoluna gidebilir.	<ul style="list-style-type: none">• Piyasadaki döngüye bağımlı olarak gerçekleşir.

Kaynak: WNE, 1998:9

Tablo 3’de dolaysız ve dolaylı vergilerin sınıflandırılması yer almaktadır. Dolaylı vergiler yansıtma özelliği olmayan, vergi toplama maliyeti yüksek, vergiden kaçınmanın olabileceği ve adaletli bir dağılım sağlarlar. Dolaysız vergiler ise yansıtma mekanizması yüksek, toplama maliyeti düşük, adaletli bir dağılımının olmayabileceği yani düşük gelirleri de yansıtılabilen bir vergi türüdür. Bu bakımdan dolaysız vergiler, vergilemede adalet ilkesini bozabilir.

Dolaylı ve doğrudan vergiler ülke ekonomisinde enflasyon, tüketim, tasarruf vb. hususlarda birçok farklı etkilere sahiptir (Noyan ve Aşarlıgil, 2017:53). Örneğin; bir ekonomide yaşanan durgunluk neticesinde uygulanacak ekonomi politikalarında vergi politikalarında dolaylı ve dolaysız vergi ayırımına çok dikkat etmesi gerekir. Söz konusu bu ayırım sadece durgunluk dönemlerinde değil de ekonomini de yaşanacak bütün aksaklıklar hususunda da önemlidir. Zira aynı şekilde eğer ekonomide tasarruflarda azalma meydana gelmişse yine uygulanacak politikalarda vergi hususunda dolaylı ve doğrudan vergi ayırımı göz önünde bulundurulmalıdır.

Ülke ekonomilerinde yaşanan durgunluk dönemlerinde mücadelede vergi politikaları uygulanacak ise dolaylı vergiler daha başarı arz edecektir. Çünkü durgunluk döneminde talep yetersizliği söz konusudur. Dolayısıyla talep yetersizliğinde tüketim artırarak mücadele edilmesi gerekmektedir. Bu husus ise vergilerin azaltılması ve sonucunda da tüketime artırılmasıyla mümkün olmaktadır. Durgunluğun giderilmesinde politika olarak dolaysız vergi politikası uygulanacaksa dar tabanlı oluşları yani sadece ilgili mükelleflerle olması sebebiyle yeterli değildir ve süre bakımından da gecikmeler yaşanabilir (Yılmaz, 2012:12-13).

Enflasyonla mücadelede uygulanacak vergi politikası dolaylı vergiler daha etkin olacaktır. Çünkü dolaylı vergiler talebi kısma hususunda daha etkilidir. Aynı zamanda dolaylı vergilerin tahsisi kolay, getirisi yüksek ve iş hayatını ve diğer girişimcileri etkileyen bir vergi türü değildir.

Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde enflasyon ve vergiler arasında ilişkiyi inceleyen çalışmaların farklı sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir. Çalışmaların sonuçlarının çoğunluğunda enflasyon ve vergi gelirleri arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu yönünde bulgular tespit edilmiştir. İncelediğimiz çalışmalarda genellikle regresyon analizi, VAR analizi, panel veri analizi yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 4: Enflasyon ve Vergi İlişkisinin Test Edilmesi Üzerine Ampirik Çalışmalar

Yazar(lar)/ Araştırmanın Yılı/ Ülke(ler)/ Ekonometrik Yöntem ve Yıllar	Bulgular
Tanzi (1978), Arjantin / 1968-1976 dönemi	Çalışmanın sonucunda enflasyondaki artışın vergi gelirlerinin reel değerini azalttığını göstermiştir.
Ghura (1998), 39 Sahra-altı Afrika ülkesi/ Panel veri analizi/ 1985-1996 dönemi	Çalışmanın sonucunda enflasyonun vergi gelirleri negatif etkilediği tespit edilmiştir

Şen (2003), Türkiye / Tanımlayıcı istatistiksel analiz/ 1987-2000	Çalışmanın sonucunda enflasyonun reel vergi gelirlerini yıprattığını tespit etmiştir.
Agbeyegbe vd. (2004), 22 Sahra-altı Afrika ülkesi / Dinamik regresyon analizi/1980-1996 dönemi	Çalışmanın sonucunda enflasyonun vergi gelirleri üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır.
Mahdavi (2008), 43 Gelişmekte olan ülke/ panel veri analizi/ 1973-2002	Çalışma sonucunda söz konusu ülkelerde enflasyonun vergi gelirlerini negatif yönde etkilediğidir.
Pessino ve Fenochietto (2010), 96 ülkede/ panel veri analizi/ 1991-2006 dönemi	Çalışma sonucunda söz konusu ülkelerde enflasyonun vergi gelirlerini olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur
Güvenek, vd. (2010), Türkiye /VAR modeli/1980-2008	Çalışmanın sonucunda enflasyon ve vergi gelirleri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Chaudhry ve Munir (2010), Pakistan/ regresyon analizi /1973-2009 dönemi	Çalışmada sonucuna göre enflasyondaki oluşacak bir yükselmenin vergi gelirleriyle ilişkisiz olduğuna ulaşılmıştır.
Arısoy ve Ünlükaplan (2011), Türkiye/ VAR modelini /1994- 2010 dönemi	Çalışmanın sonucunda katma değer vergisi gelirlerinin enflasyonist etki yarattığıdır.
Ebeke (2011), 98 ülkede/ panel veri analizi/ 1980-2006 dönemi	Çalışmanın sonucunda enflasyonun vergi gelirlerini negatif etkilediğini göstermiştir
Patoli vd. (2012), Pakistan / regresyon analizi/ 2000-2010 dönemi	Çalışma sonucunda söz konusu ülkede enflasyonun vergi gelirlerini olumlu etkilediğini ortaya koymuştur.

Saibu ve Olatunbosun (2013), Nijerya / VAR modeli/ 1970- 2011 dönem	Çalışma sonucunda enflasyon oranındaki artışların vergi gelirlerini azalttığını göstermiştir
Kozuharov (2015), Makedonya/ Korelasyon ve regresyon analizleri /2003-2014 dönemi	Çalışma sonucunda dolaysız vergilerin gelir dağılımını olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Özmen (2016), BRIC-T ülkelerinde / Panel veri analiz /1996-2013 yılları arası.	Çalışma sonucunda enflasyonun vergi gelirlerini azaltıcı bir etki meydana getirdiği tespit edilmiştir
Ashraf ve Sarwar (2016), gelişmekte olan 50 ülke//1996-2013 dönemi	Çalışmanın sonucunda kurumsal faktörlerin gelişmekte olan ülkelerin vergi tahsilatını negatif etkilediğidir.
Demir ve Sever (2017), 11 OECD ülkesi/ panel veri analizi/ 1980-2014 dönemi	Çalışmanın sonucunda kısa dönemde itibariyle toplam vergiler, dolaysız vergiler ve dolaylı vergilerin gelir düzeyini negatif yönde etkilemektedir.
Akıncı ve Özçelik (2018), Türkiye / ARDL yaklaşımı /2006:01-2018:05 döneminde	Çalışmanın sonucunda enflasyon ve dolaylı vergiler arasında bir ilişkiye rastlanamamıştır
Aydiner (2018), Türkiye / panel veri analizi /2008-2017	Çalışmanın sonucunda ihracat artışının toplanan vergi gelirin e anlamlı bir katkı sağladığını sonucuna ulaşmıştır. İlave olarak ihracat yapan işletme sayısının artması da vergi gelirlerini arttırıcı bir etkide olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Gobachew, Debela ve Shibiru (2018), Etiyopya / çoklu regresyon analizi OLS yöntemini /1999-2015	Çalışma sonucunda; sanayi sektörü ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki payı vergi gelirlerinin üzerinde pozitif

	etkilidir. Fakat enflasyon oranının vergi gelirleri üzerinde negatif etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Andrejovska ve Pulikova (2018) / Avrupa Birliği'nde 28 Avrupa Birliği ülkesinde/ panel veri analizi/ 2015 yılı EUROSTAT verileri	Çalışmanın sonucunda; reel kurumlar vergisi oranı, yurt içi üretim, istihdam oranı ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının vergi gelirlerini pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Ancak enflasyon ile kamu borcunun GSYH içindeki payının vergi gelirleri üzerinde negatif etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.
Karabulut ve Şeker (2018), Türkiye/ çoklu doğrusal regresyon analizi/ 2002-2016	Çalışma sonucunda; elde ettikleri en önemli sonuç vergi gelirleri üzerinde en etkili değişkenin gayrisafi yurtiçi hasıla olduğudur. Enflasyon ve vergi gelirleri arasında ilişkiyi rastlamamışlardır.
Kutbay ve Aksoy (2018), Türkiye /panel veri analizi/ 2006:M01-2015:M12	Çalışma sonucunda vergi gelirlerinin sanayi üretimi üzerinde olumlu etkisi olduğuna ulaşılmıştır.
Gobachew vd. (2018), Etiyopya/ çoklu regresyon analizi ve EKK yöntemi /1999-2015 dönemi.	Çalışma sonucunda enflasyonun vergi gelirlerini negatif etkilediğini ortaya koymuştur.
Kutbay (2019), G7 ülkeleri olan Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere, Kanada, Japonya, ABD ve BRIC-T ülkeleri olan Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Türkiye /panel veri analizi/ 1995-2017 arası yıllar	Çalışmaya göre: G7 ülkelerinde; vergi gelirlerini belirleyicilerinden birinin enflasyon olduğunu tespit etmiştir. BRIC-T ülkelerinde ise enflasyonun, vergi gelirleri üzerinde negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kutbay ve Buyrukoğlu (2019), Türkiye/ ampirik olarak analiz / 2007:M1-2018:M8 dönemine ilişkin aylık veriler	Çalışmaya göre; doğrudan ve dolaylı vergiler ve ekonomik güven endeksi arasında uzun dönemli pozitif ilişki tespit etmiştir.
Basheer vd. (2019) /Bahreyn ve Umman ülkeleri/ Panel Veri analizi/ 1990 -2010	Çalışmaya göre; vergi geliri ile ekonomik ve finansal faktörler arasında pozitif bir ilişki vardır. İlave olarak ekonomik değişkenlerin vergi gelirleri etkisi olduğunu sonucuna ulaşmıştır.
Sağdıç (2019), Türkiye/1990-2001 arasında iller bazı veri seti temelinde, 2004-2011 dönemi veri setini kullanarak 26 Kalkınma Bölgesi	Çalışmaya göre; vergi gelirlerini olumlu olarak etkileyen unsurlar kişi başına milli gelir düzeyi, sanayi sektörünün milli gelir içerisindeki payı, hizmetler sektörünün milli gelir içerisindeki payı ve ticari dışa açıklık derecesidir.
Öztürk vd. (2019), Türkiye / zaman serisi analizi / 1980-2017	Çalışma sonucuna göre; İlk olarak ekonomik büyüme vergi gelirlerini pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca tüketici enflasyonunun ise vergi gelirlerini negatif yönde etkilemektedir.
Yıldız (2019), yüksek gelirli 19 OECD ülkesi / Panel veri analizi /1995-2017 dönemi	Çalışma sonucunda enflasyonun vergi gelirlerini etkilemediğini göstermiştir.
Çalcalı ve Altınar (2019), 16 OECD ülkesi /panel veri analiz/ 1991-2015 dönemi	Çalışma sonucunda söz konusu ülkelerde enflasyonun vergi gelirleri üzerinde olumsuz etkilediğidir.
Güneş (2020), 28 OECD ülkesi/ Panel veri analiz /1995-2018 dönemi	Çalışma sonuçlarına göre vergi gelirlerinin enflasyonu artırdığı tespit edilmiştir.

Akdoğan (2020), Türkiye /ARDL sınır testi, Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri/ 2004:01-2019:12	Çalışmanın sonucunda; Granger nedensellik testi sonucunda nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğunu bulgusuna, Toda-Yamamoto nedensellik test sonucu ise TÜFE'den dolayı vergiye doğru tek yönlü bir nedensellik bulgusuna, ARDL sınır testi sonuçları katsayısının olumsuz olduğunu ortaya koymuştur.
Diler (2020), Türkiye/ Toda-Yamamoto nedensellik analizi/ 1988-2017 dönemine	Çalışmanın sonucunda enflasyonun kurumlar vergisi gelirlerinin nedeni olduğunu göstermiştir.
Koçak vd. (2022), Türkiye/ Johansen ve Juselius eş bütünleşme testi ve Vektör Otoregresif (VAR) /1965-2019 dönemini	Çalışma sonucunda enflasyon oranından kaynaklanan enflasyon oynaklığının vergi gelirleri üzerinde etkisi olduğuna ulaşılmıştır.

VERİLER, TAMAMLAYICI İSTATİSTİKLER VE BULGULAR

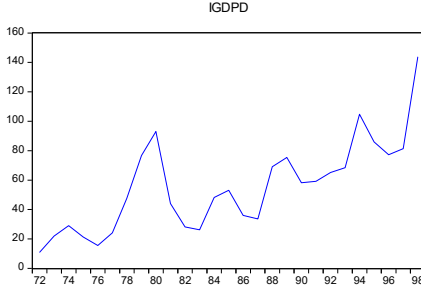
Değişkenlere ait tanımlayıcı test istatistikleri Tablo 5'te yer almaktadır. Tablo 5'e bakıldığında 1. Periyot ile 2. Periyottaki değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri arasında farkların oluştuğu görülebilmektedir. 1. Periyot aralığında enflasyon ölçütünün ortalamasının ve standart sapmasının 2. Periyot'a göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir. TRGDP değişkenine bakıldığında ise 1. Periyot ve 2. Periyot arasında fark olduğu ancak bu farkın enflasyonda olan farklılıktaki kadar fazla olmadığı görülmektedir.

2. Periyottaki enflasyon değişkeni hariç diğer değişkenlerin normal dağılım sergilediği görülmektedir.

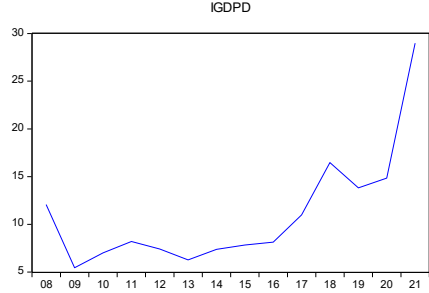
Tablo 5. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı Test İstatistikleri

	1. Periyot (1972 - 1998)		2. Periyot (2008 - 2021)	
	IGDPD	TRGDP	IGDPD	TRGDP
Ortama	55.48563	13.87272	11.06081	17.92592
Medyan	53.05448	13.97677	8.165663	18.00988
Maksimum	143.6397	19.05054	28.95059	18.85902
Minimum	10.97568	10.80097	5.446449	16.54768
Standart Sapma	31.16745	1.990704	6.182764	0.576596
Çarpıklık	0.766948	0.419656	1.833526	-0.732670
Basıklık	3.490499	2.996904	6.005992	3.602696
Jarque-Bera	2.917607	0.792512	13.11523	1.464436
Olasılık	0.232514	0.672834	0.001419	0.480841
Gözlem	27	27	14	14

Enflasyon değişkenine ait grafikler aşağıda yer almaktadır. Grafik 1'e bakıldığında 1972'den 1998'e doğru enflasyonun yükseliş eğilimli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Grafik 2'ye bakıldığında ise Enflasyonun 2008 yılından 2016 yılına kadar düşüş veya yatay bir yapıya sahipken 2016 yılından sonra yükseldiği görülmektedir.

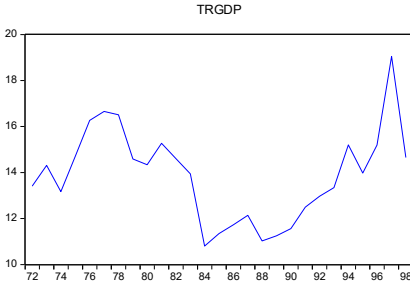

Grafik 1. Enflasyon Değişkeni
1972-1998

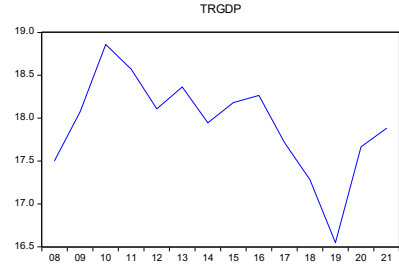

Grafik 2. Enflasyon Değişkeni
2008-2021

Vergi gelirinin GSYİH'daki payına ait grafikler aşağıda yer almaktadır. Grafik 3'e bakıldığında 1984 yılından sonra 1997 yılına kadar vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranında bir artışın olduğu gözlemlenmektedir. Grafik 4'e bakıldığında ise 2008 yılından 2009 yılına geçildiğinde düşüşün olduğu 2009'dan sonra ise 2019 yılına kadar kademeli düşüşlerin olduğu 2019 yılından sonra ise 2021 yılına kadar artış olduğu görülmektedir.

Grafik 3. Vergi Geliri Değişkeni
1972-1998

Grafik 4. Vergi Geliri Değişkeni
2008-2021

Değişkenlere ait korelasyon analizlerine ait sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir. Elde edilen bulgulara bakıldığında 1. Periyotta değişkenler arasında pozitif ve oldukça zayıf bir korelasyon varken, 2. Periyotta değişkenler arasında negatif ve orta düzeyde bir korelasyonun olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. Değişkenlere Ait Korelasyon Analizi Sonuçları

	1. Periyot (1972 - 1998)	2. Periyot (2008 - 2021)
IGDPD – TRGDP		
Korelasyon	0.048482	-0.443884
t-Statistic	0.242696	-1.715977
Olasılık	0.8102	0.1118

SONUÇ

Enflasyon ile vergi gelirleri arasındaki ilişki ise, iktisat-maliye literatüründe önemini korumaya devam eden bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine uygulanan ampirik çalışmalar, enflasyonda yaşanacak bir artışın vergi tahsilatlarında meydana gelen gecikmelere bağlı olarak vergi gelirlerinin reel değerini azaltacağını ileri sürmektedir. Enflasyonun vergi gelirleri üzerindeki etkisi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak 2 farklı bakış açısıyla ele alınmaktadır. Gelişmiş ülkelerde enflasyonun vergi gelirleri üzerinde olumlu etkilerinin olduğu ileri sürülürken gelişmekte olan ülkelerde bu etkinin olumsuz olduğu ileri sürülmektedir.

Bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerden biri olan Türkiye'nin iki dönemde 1972-1998 ve 2008-2021 dönem aralıklarında enflasyon değişkeni ile vergi gelirleri arasındaki ilişki korelasyon analizi ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. İki dönem için elde edilen korelasyon analizi sonuçları birbirinden farklı çıkmıştır. Bulgulara bakıldığında 1972-1998 döneminde korelasyon analizinin pozitif ve oldukça düşük olduğu görülmektedir. 2008-2021 döneminde ise enflasyon ve vergi gelirleri arasındaki ilişkinin orta düzeyde negatif olduğu tespit edilmiştir. 2. Periyot olarak dikkate alınan 2008 ve 2021 yılları arasındaki 14 yıllık zaman aralığı dikkate alındığında enflasyon değerindeki artışa karşılık vergi gelirlerinde azalışın olduğu tespit edilmiştir.

Chaudhry ve Munir (2010), Pakistan/ regresyon analizi /1973-2009 dönemini ele almış ve sonuca göre enflasyondaki oluşacak bir yükselmenin vergi gelirleriyle ilişkisiz olduğuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Agbeyegbe, T., Stotsky, J. G. ve WoldeMariam, A. (2004). *Trade Liberalization, Exchange Rate Changes, and Tax Revenue in Sub-Saharan Africa*. IMF Working Paper, No. 04-178, 1-31.
- Akdoğan, U. (2020). *Enflasyon ve Dolaylı Vergiler Arasındaki Bağlantı: Türkiye Örneği*. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(4):2248-2262.
- Akıncı, A. ve Özçelik, Ö. (2018). *Türkiye’de Dolaylı Vergilerin Enflasyon Üzerindeki Etkisi*. Maliye ve Finans Yazıları, 110:9-20.
- Andrejovska, A., Pulikova, V. (2018). *Tax Revenues in the Context of Economic Determinants*, Montenegrin Journal of Economics, 133. Doi:10.14254/1800-5845/2018.14-1.10
- Arısoy, İ. ve Ünlükaplan, İ. (2011). *Katma Değer Vergisi, Enflasyon Oranı ve Kamu Harcamaları Arasındaki İlişkilerin Dinamik Analizi*. Sosyoekonomi, 16(16):93-112.
- Ashraf, M. ve Sarwar, S. (2016). *Institutional Determinants of Tax Buoyancy in Developing Nations*, Journal of Emerging Economies and Islamic Research, 4(1):1-12.
- Ataç, B. (2006). *Maliye Politikası*, Etam A. Ş. Matbaası, Eskişehir.
- Aydiner, M. (2018). *Information Overflowın Foreign Trade /Dış Ticarete Bilgi Taşması*. Institutions, Development & Economic Growth, 201.
- Basheer, M. F., Ahmad, A. A. ve Hassan, S. G. (2019). *Impact of Economic and Financial Factors on Tax Revenue: Evidence from the Middle East countries*, Accounting, 5:53-60.
- Blanchard, O. (1996). *Macroeconomics*, Prentice Hall, Third Edition.
- Chaudhry, I. S. ve Munir, F. (2010). *Determinants of Low Tax Revenue in Pakistan*. Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS), 30(2):439-452.
- Çalcalı, Ö. ve Altınar, A. (2019). *Makro Ekonomik Açından Vergi Gelirlerinin Belirleyicileri: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama*. Maliye ve Finans Yazıları, 112:175-198.
- Demir, M. ve Sever, E. (2017). *Vergi Gelirleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Panel Veri Analizi*, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2):51-66.

- Diler, H. G. (2020). *Türkiye'de Ekonomik Özgürlük Endeksi ve Enflasyonun Kurumlar Vergisi Geliri Üzerindeki Etkisi*. Econder International Academic Journal, 4(2):530-550.
- Ebeke, C. H. (2011). *Remittances, Value Added Tax and Tax Revenue in Developing Countries*. Erişim Adresi <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00552222/document>, Erişim: 09.11.20 21.
- Ghura, M. D. (1998). *Tax Revenue in Sub-Saharan Africa: Effects of Economic Policies and Corruption*. IMF Working Paper, No. 1998/135, 1-25.
- Gobachew, N., Debela, K. L ve Shibiru, W. (2018). *Determinants of Tax Revenue in Ethiopia*, Economics, 6(6):58.
- Güneş, H. (2020). *Seçilmiş OECD Ülkelerinde Vergi Gelirlerinin Enflasyona Etkisi*. Fiscaeconomia, 4(2):422-436.
- Güvenek, B., Alptekin, V. ve Çetinkaya, M. (2010). *Enflasyon ve Dolaylı Vergilerden Elde Edilen Gelirler Arasındaki İlişkinin VAR Yöntemiyle Analizi*. Kamu-İş Dergisi, 11(3):1-28.
- Karabulut, R. ve Şeker, K. (2018). *Belirlenmiş Değişkenlerin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(3):1049-1070.
- Koçak, S., Karış, Ç. ve Çil, D., (2022). *Enflasyon, Enflasyon Oynaklığı ve Vergi Gelirleri Arasındaki Dinamik İlişkiler: Türkiye Örneği*. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 36:209-222.
- Kozuharov, S., Petkovski, V. ve Ristovska, N. (2015). *The Impact of Taxes Measured By Gini Index in Macedonia*, UTMS Journal of Economics, 6(1):41-52.
- Kutbay, H. (2019), *Vergi Gelirlerini Etkileyen Faktörler: Seçilmiş Ülkeler İçin Panel Veri Analizi*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(3):602-617.
- Kutbay, H. ve Buyrukoğlu, S. (2019). *Ekonomideki Güven Artışı Vergi Gelirlerine Yansır Mı?*. Vergi Dünyası, 38(452):35-47.
- Kutbay, H., ve Aksoy, E. (2018). *Vergi Gelirlerinin Gelir Etkisi: Sanayi Üretimi İçin Ekonometrik Bir Analiz*, Vergi Sorunları Dergisi, 353:153-166.
- Mahdavi, S. (2008). *The Level and Composition of Tax Revenue in Developing Countries: Evidence from Unbalanced Panel Data*. International Review of Economics & Finance, 17(4):607-617.

- Noyan, E. ve Avşarlıgil, N. (2017). *Econometric analysis of the incentives problem in terms of indirect and direct tax policies which applied in the post-1980s period in Turkey*, *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 1(3):49.
- Özmen, İ. (2016). *Vergi Gelirlerinin Belirleyicileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz: BRIC-T*. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(32):232-252.
- Öztürk, Ö. F., Şaşmaz, M. Ü., Bayar, Y. ve Odabaş, H. (2019). *Türkiye’de başlıca ekonomik değişkenlerin vergi gelirleri üzerindeki etkisi: çoklu doğrusal regresyon analizi*. *Sayıştay Dergisi*, 115:37-53.
- Patoli, A.Q., Zarif, T. ve Syed, N.A. (2012). *Impact of Inflation on Taxes in Pakistan: An Empirical Study of 2000-2010 Period*. *IBT Journal of Business Studies (JBS)*, 2(2):31-41.
- Pessino, C. ve Fenochietto, R. (2010). *Determining Countries' Tax Effort*. *Hacienda Pública Española/Revista de Economía Pública*, 195(4):65-87.
- Sağdıç, E. N. (2019). *Vergi gelirlerini belirleyen faktörlerin bölgesel analizi: Türkiye örneği*. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 60:155-178.
- Saibu, O. M. ve Olatunbosun, S. O. (2013). *Macroeconomic Determinants of Tax Revenue in Nigeria (1970-2011)*. *World Applied Sciences Journal*, 28(1):27-35
- Şen, H. (2003). *Olivera-Tanzi Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma*. *Maliye Dergisi*, 143:30-57.
- Tanzi, V. (1978). *Inflation, Real Tax Revenue, and the Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina*. *Staff Papers*, 25(3):417-451.
- Ulusoy, A. (2018), *Maliye Politikası*. Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Yıldız, B. (2019). *Vergi Gelirlerinin Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir Analiz: Yüksek Gelirli OECD Ülkeleri Örneği*. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(3):324-339.
- Yılmaz, G. S. (2012). *Türkiye’de Dolaylı Vergilerin Politik Ekonomisi: 1950-2011 Dönemi*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

EKONOMİK BÜYÜME VE SAĞLIK HARCAMALARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Cevriye YÜKSEL YILDIRIM

EKONOMİK BÜYÜME VE SAĞLIK HARCAMALARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Cevriye YÜKSEL YILDIRIM¹

Öz: Sağlık, kişiler için bir refah kaynağı olmasının yanında ekonomik büyüme içinde önemli bir unsurdur. Özellikle beşerî sermaye oluşumunda kilit rolde olan sağlık, bireyin verimlilik düzeyini belirlemede ve ekonomiye katkı sağlamakta önem arz etmektedir. Bu bağlamda sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişkinin incelenmesi gerekmektedir. Zira tam kamusal mal ve hizmetlerden olan sağlık harcamaları, yapılması zorunlu olan bir harcama kalemi olması nedeniyle çok yönlü olarak ekonomiyi etkilemektedir. Hayatları boyunca bireyin en önemli mutluluk ve verimlilik kaynaklarından biri sağlıklarının yerinde olmasıdır. Zira sağlıklı olmayan bir birey hem sosyal hayatında hem de iş hayatında mutsuz ve dolayısıyla verimsizdir. Bu bakımdan sağlık harcamalarının bireyin yaşam süresini ve kalitesini artırmak için artırılması gerekir. Verimliliğin önemli unsurlarından olan emek kavramı bireyler tarafından ortaya konulan bir faaliyet olduğu için bireyin sağlıklı olması üretime pozitif olarak yansiyacaktır. Söz konusu pozitif yansıma ise işletmenin verimliliğini ve üretimini artıracaktır. Aynı zamanda üretimde artış ise beraberinde ülke ekonomisinin büyümesine katkıyı sağlayacaktır. Bu nedenle gelişmiş ülkelerinde iş gücüne yapılacak yatırımın önemine binaen sağlık hizmetlerine ayırdıkları payı da artırmışlardır. Her ne kadar kısa dönemde sağlık için yapılan bütün harcamalar bir gider harcaması olarak görülse de aslında yatırım harcaması olarak değerlendirmek gerekmektedir. Kişilerin sağlıklı olması amacıyla yapılan yatırımlar beşerî sermayenin artmasına ve kaliteli nitelik taşımasına neden olmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin ve AB üyesi ülkelerin kişi başı GSYİH ve kişi başına sağlık harcamaları arasındaki ilişki 2000-2020 yılları arasında 21 yıllık veri seti ile korelasyon analizi yapılmıştır. Hem Türkiye için hem de Avrupa Birliğinde yer alan ülkelerin ortalamalarına dayalı olarak elde edilen kişi

¹Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı, Balıkesir / Türkiye, e-mail: cyildirim@balikesir.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-5048-6502

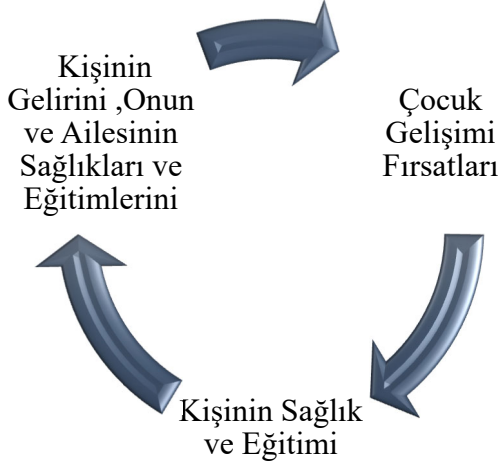
başı GSYİH ile kişi başı sağlık harcamaları arasında pozitif ve oldukça yüksek korelasyonun olduğu sonucuna erişilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Harcamaları, Ekonomik Bùyüme, Avrupa Birliği

GİRİŞ

Sağlık harcamaları vatandaşların hayat kalitelerini yükseltmek ve yaşamlarının daha sağlıklı bir şekilde sürdürmek için kritik öneme sahiptir. Zira sağlık hizmetleri kısa dönemde bireylerin yaşam kaliteleriyle alakalı olmakla birlikte uzun dönemde ülkelerin beşerî sermayesine de katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla ülkeler sadece vatandaşların sağlıklı bir yaşam sürmesi için değil aynı zamanda da üretim faktörlerinden olan emek faktörüne de yatırım yapmaktadır.

Ekonomik büyüme ile sağlık harcamalarının arasındaki ilişkiyi açıklamak için sağlık kavramını ele almak önem arz etmektedir. Dünyada sağlık araçsal değeri olduğu kadar içsel değeri de olan bir kavramdır. Zira sağlıklı bir birey olmak refah kaynağıdır ve aynı zamanda en çok değer verilen amaçlardan biridir. Sağlık bilinenin aksine hasta olmamak değil aynı zamanda kişinin yaşamı boyunca gelişme potansiyeli kapasitesini ifade etmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyümenin de en önemli belirleyicidir. Sağlık harcamaları aynı zamanda beşerî sermayeye yapılan yatırım olarak büyümeyi doğrudan etkiler. Söz konusu etki hem işgücü verimliliğini hem de hastalıkların ekonomik yükü bağlamındadır. Ayrıca dolaylı olarak çocuk sağlığı eğitimi ilgili gelecekte onların devamını, anlama ve bilişsel yeteneklerine de etki etmektedir.

Şekil 1. Beşerî Sermaye Oluşumunun Nesiller Arası Döngüsü

Şekil 1'de çocuk sağlığının nesiller arasında beşerî sermayeyi nasıl etkilediğini göstermektedir. Zira çocuk sağlığı önemli bir konudur. Çocuklukta sağlanan sağlıkla alakalı fırsatlar erken dönemde yani ilk önce okul başarısının belirleyicisi olurken ileride onun alacağı geliri de belirleyen bir husustur. Sağlık doğrudan ve dolaylı etkileri nedeniyle önemli bir konudur. Sağlığın doğrudan etkisine yoksul ailelerden gelen çocuklarda kronik sorunlarla karşılaşma olasılıkları daha fazla olduğu örneğini verebiliriz. Çocukların bilişsel yeteneklerinin göz ardı edilmesi ve okula devam durumları tekrarlayan sağlık sorunları nedeniyle söz konusu olabilir. Bu durum ise eğitim düzeylerini etkileyecek ve yetişkin olduklarında ise gelirlerini de etkileyecektir. Dolayısıyla sağlık sadece yoksulluğun görülme sıklığını değil aynı zamanda da kalıcılığının belirleyicisidir. Söz konusu bu duruma yoksulluk tuzağı adı verilmektedir (Lusting, 2004:3). Diğer taraftan eğitim düzeyi ve geliri düşük olan ebeveynler çocuklarının insan sermayesine daha az yatırım yapacak ve döngü daha da tekrarlanacaktır (Mayer-Foulkes, 2001:8). Bu durum göz önüne alındığında, sağlığa yatırım yapmak hem büyüme hem de eşitlik açısından önemlidir. Ayrıca sağlığın ekonomide oynadığı önemli rol göz önüne alındığında; sağlığın korunması, sağlık varlıklarının sistemik etkiden korunması (örneğin, geçiş maliyetleri, ekonomik reformlar, salgın hastalıklar, ekonomik krizler ve doğal afetler) ve kendine özgü şoklar (hastalık, ölüm, işsizlik) da çok önemlidir. Kişinin yaşayacağı şoklar genellikle sigorta sistemi ile ülkenin sosyal yapısı içinde halledilebilir durumlardır. Fakat sigorta sistemi ülkeler açısından maliyet unsuru olmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMAÇLARI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye ve Avrupa birliği ülkelerinin sağlık harcamaları ve ekonomik büyümelerini analiz etmek ve ülkeler arasındaki farklılıkları belirlemektir. Ülkelerin sağlık harcamaları için hem vatandaşlarının yaşam kalitesini artırmak için hem de beşerî sermayeye katkı sağladığı için üzerinde önemle durulması gereken bir kalemdir. Dolayısıyla ülkelerin yapmış oldukları sağlık harcamalarını aynı zamanda büyümenin bir ögesi olarak görüp ona göre planlamalıdır.

ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada Türkiye'nin ve Avrupa Birliği'nin sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ölçmek için iki farklı korelasyon analizi yapılmıştır. Ekonomik büyüme göstergesi olarak kişi başına GSYİH değişkeni seçilmiştir. Sağlık harcamaları olarak ise kişi başı sağlık harcaması ele alınmıştır. Çalışmalarda kullanılan değişkenler Tablo 1'de yer almaktadır. Çalışmada kullanılan veriler dünya bankasının veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmadaki veriler 2000-2020 yılları arasında yıllık bazda olup 21 yıllık veriyi dönemini kapsamaktadır.

Tablo 1. Değişkenler

Değişken Kodu	Değişken adı	Açıklama
TR_GDPPC	Türkiye İçin Kişi Başı GSYİH	Kişi başına düşen GSYİH, gayri safi yurt içi hasılanın yıl ortası nüfusa bölünmesiyle elde edilir. GSYİH, ekonomideki tüm yerleşik üreticilerin brüt katma değeri artı ürün vergileri ve ürünlerin değerine dahil edilmeyen sübvansiyonlar hariç toplamıdır. Fabrikasyon varlıkların amortismanı veya doğal kaynakların tükenmesi ve bozulması nedeniyle kesinti yapılmadan hesaplanır. Veriler güncel ABD doları cinsindedir.
EU_GDPPC	Avrupa Birliği Ülkelerinin Ortalamasının Kişi Başı GSYİH	
TR_CHEXPC	Türkiye İçin Kişi Başı Sağlık Harcamaları	Cari ABD doları cinsinden kişi başına cari sağlık harcamaları. Cari sağlık harcamalarına ilişkin tahminler, her yıl tüketilen sağlık ürün ve hizmetlerini içermektedir.
EU_CHEXPC	Avrupa Birliği Ülkelerinin Ortalamasının Kişi Başı	

BEKLENEN BULGULAR VE KATKILAR

Bu çalışmanın sonuçları, kamu harcamaları kalemlerinden birini oluşturan sağlık harcamalarına yönelik literatür açısından farklı bir bakış açısı ile görüş sunarak ülkelerin yöneticilerine ve karar alıcılarına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın sonuçları, ülkelerin sağlık harcamalarının daha iyi anlama ve geliştirme fırsatı sunacak ve sağlık hizmetlerinin kalitesini artırma potansiyelini artıracaktır. Yine alışma bundan sonra yapılacak çalışmalar için temel oluşturulması amaçlanmaktadır.

ÇALIşMANIN BÖLÜMLERİ

Bu alışma, üç ana başlık ve alt başlıklardan oluşmaktadır. İlk olarak çalışmanın kuramsal erevesi ile literatüre yönelik çalışmaların değerlendirilmeleri yapılmıştır. Birinci bölümde, sağlık kavramı, ekonomik büyüme kavramı ve önemi ele alınmaktadır. İkinci bölüm, verilere, tamamlayıcı istatistiklere ve bulgulara yer verilmiştir. nc bölüm itibariyle ise elde edilen bulgulara ve tavsiyelere yer verilmiştir.

KURAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR ALIşMALARI

Kalkınma hususunda ülkeler ne kadar gelişmiş olursa olsun, ekonomik büyümeyi nasıl artırabileceği sorusu çok tartışılan bir konudur. Bu bağlamda en çok odaklanılan konu ise beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki rolüdür. 1980'lerin ortasından itibaren araştırmacı ve politikacılar sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki bir etkileşimin varlığına odaklanmışlardır. Zira, sağlık beşerî sermaye birikiminde önemli bir bileşeni olarak katalizör olarak kilit bir rol oynar. Dünya Bankası'nın raporuna göre (1993), iyi bir sağlık yapısı ekonomik büyümeyi çeşitli yönlerden etkileyebilir: ilk olarak, iyi sağlık hastalıktan kaynaklanabilecek üretim kayıplarını ortadan kaldırır; ikincisi, okula kaydolan çocuklar bilişsel ve öğrenme görevlerinde daha iyi performans gösterir. Üçüncüsü, bireylerin hastalıkların tedavisinde kullanmak zorunda kalacakları mevcut kaynakları kullanma fırsatını yaratır. Son olarak, en önemlisi de sağlığı iyi olan bireyler daha yüksek gelir elde

ederler ve üretkenliği artırarak bir ülkenin gelirine katkıda bulunurlar (Şen vd., 2018:3).

Ülkelerin sergiledikleri büyüme oranlarındaki farklılıkları araştırılırken beşerî sermaye önem arz etmektedir. Bu duruma Romer (1986) ve Lucas (1988) büyüme teorisi ışığında yaklaşmışlardır. Söz konusu teoride, ekonomik büyümede beşerî sermayeyi ele alarak önemine vurgu yapmışlardır. Bu bağlamda beşerî sermayede gerçekleştirilecek iyileştirmelerin hem ekonomik büyümede hem de ülkelerin refahlarında olumlu yönde iyileştirmelerin söz konusu olacağını tespit etmişlerdir (Akıncı ve Tuncer, 2016:48). Büyüme teorileri içsel ve dışsal büyüme teorileri olarak ele alınabilmektedir. Beşerî sermayeyi ele alan büyüme teorisi olan içsel büyüme modelidir. Söz konusu modele göre ekonomik büyüme mevcut piyasada etkinlik gösteren birimlerin içsel olarak belirlendiğini iddia etmektedir. Bu modele göre büyümenin anahtarı olan faktörler başlıca 3 grupta toplanmaktadır (Ehrlich, 1990:3-4):

- İlk olarak nüfus artışı ve beşerî sermaye birikimi ele alanlar: Gary Becker, Kevin Murphy, Robert Tamura ve Mark Rosenzweig
- İkinci olarak teknolojik büyümenin piyasada girişimci kararları ile olduğunu savunanlar: Paul Romer
- Son olarak büyümenin temelinde kamunun rolünü ele alanlar: Robert Barro, Robert King ve Sergio Rebelo, Dale Jorgenson, Kun-Young

İlk gruptaki Gary Becker, Kevin Murphy, Robert Tamura ve Mark Rosenzweig 1990'daki eserlerinde temel olarak nüfus artışı ve beşerî sermaye birikimi karar değişkeni olarak ele almışlardır. Söz konusu eserlerinde en önemli hipotezleri, içsel olarak belirlenen doğurganlık oranı beşerî sermayeyi artırmakta ve nihayetinde getirisinin de artırılmasıdır. Ayrıca doğurganlık oranı bir taraftan fiyatlar genel seviyesinden diğer taraftan da gelir düzeyine tabi olarak değişen ekonomik bir unsurdur. Üretilen her yeni bilgi ise kendinden öncekilerden süregelen beşerî sermaye birikimlerinin paralelinde olduğu kabul edilmektedir. Beşerî sermayeye yapılan yatırımların getirileri ülkelerin zenginlik seviyesine göre farklılaşmaktadır. Zira zengin olan ülkelerde insana yapılan yatırımların getirisi nüfus artışına yapılan yatırımdan daha fazla getiriye sahiptir. Söz konusu olayın tersi

durumunda ise yani, göreceli fakir ülkelerde ise nüfus artış oranına yapılan yatırımların getirisi insana yapılan yatırımlardan daha fazladır (Ercan, 2002:131).

İkinci grupta yer alan Romer (1986) ise teknolojik gelişmeyi piyasanın yönlendirdiği içsel kararlara bağladığı çalışması içsel büyüme modellerine öncü olmuştur. Söz konusu çalışmada Romer ekonomik büyümenin neden olan durumu karlarını en üst seviyeye çıkarmak isteyen yatırımcılara bağlamaktadır. Bu yatırımcılar amaçlarına ulaşmak için yeni teknolojik gelişmeleri meydana getireceklerdir. Dolayısıyla büyümenin temel kaynağı teknolojik gelişmelerdir (Özel, 2012:68).

Son olarak kamu harcamalarının büyüme üzerinde etkilerini inceleyen Barro, söz konusu harcamaların büyüme sürecini hızlandırıcı bir etken olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda düşünür özel sektör üretimi kamunun ürettiği malları üretmede yetersiz kalacağını savunmaktadır. Fakat özel sektör ekonomin genelinde üretkenlik yaratacaktır. Bu yüzden eğer devlet özel sektörün üretimdeki boşluklarını hükümet politikalarıyla (eğitim, sağlık, alt yapı yatırımları vd.) sağlanan kamu hizmetleri desteklerse sosyal anlamda yeterli düzeye ulaşmış olacaktır (Özel, 2012:68). Devletler yaptıkları kamu harcamalarında vatandaşlarının faydasını en yüksek düzeye çıkartan politikaları gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda yapılan harcamalarda ekonomik büyüme ve refah üzerinde pozitif etki yaratmaktadır.

Çoğunlukla büyüme teorileri ülkeler arası büyüme farklarını ve uzun dönemli büyümeyi açıklamada iki tür faktör üzerinde durmaktadırlar (Taban ve Kar, 2006:161). Söz konusu faktörlerden ilki bilgi birikimidir. İçsel büyüme modellerinde bilginin üretim sürecinde merkezde yer almasını Schultz (1961) ve Becker (1962) beşerî sermaye modellerinde, Romer (1990) ve Rebelo (1991) ise içsel büyüme modellerinde ele almıştır (Jaoul, 2004:117). Bilgi birikimi yaparak öğrenme sürecinin paralelinde oluşan bir süreçtir. Diğer taraftan bilgi birikiminin diğer belirleyici Ar-Ge yatırımlarıdır. Beşerî sermayeyi geliştirmeye yönelik yapılan arge yatırımları fiziki anlamda yatırımların artmasına ve sonucunda reel büyüme trendine neden olmaktadır (Çoban, 2003:172). İkinci faktör olarak ise beşerî sermaye birikiminin ele alınmasıdır. Söz konusu modelde beşerî sermayenin artışının paralelinde marjinal getirinin artmasıdır. Uzun dönemli ekonomik büyümeye fayda

sağlayacak olan beşerî sermayedir. Lucas (1988) 'a göre büyümenin en önemli unsurunun beşerî sermaye olduğunu ortaya koymuştur. Sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin de temelinde beşerî sermayenin sınırsız artırılmasıyla mümkün olacağını vurgulamaktır (Temple, 2001:59). Bu durumu Lucas (1988) 'de Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyondan yola çıkarak beşerî sermayeyi de içeren model şöyledir:

$$Y = AK^a(vhL)^{1-a}$$

Denklemden Y çıktısı ifade ederken, A teknoloji düzeyini, K fiziksel sermaye stokunu ifade etmektedir. Ayrıca v çalışmaya ayrılan zamanı, h ise çalışanların ortalama yetenek düzeyini ve L ise emeği ifade etmektedir. Yine denklemden beşerî sermayenin üretim üzerindeki etkisini ise vhL ifade etmektedir. Bu bağlamda eğer çalışmaya ayrılan zaman artarsa ve çalışan bireylerin kabiliyet düzeyleri artarsa üretim miktarı da artacaktır (Çoban, 2003:174). Bu bağlamda daha fazla okullaşma ve okula devam oranı olursa beşerî sermaye artacaktır. Dolayısıyla bireylerin okula devam durumunun en önemli belirleyicilerinden biri olan sağlık bu bağlamda önem arz etmektedir.

Beşerî sermaye, emeğin yani kişinin sahip olduğu bilgi, eğitim ve sağlık durumunu ifade etmektedir. Söz konusu bu durumlardan biri olan sağlık ise büyük önem arz etmektedir. Zira üretim faktörlerinden biri olan emek yani birey sağlıklı olması durumunda iş ve sosyal hayatını etkilemektedir. Bu bağlamda sağlık harcamaları kısa dönemde değil uzun dönemde etkisini gösterecektir.

Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişkiyi inceleyen çalışmaların farklı sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir. Çalışmaların sonuçlarının çoğunluğunda sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü veya anlamlı bir ilişki olduğu yönünde bulgular tespit edilmiştir. İncelediğimiz çalışmalarda genellikle zaman serisi analizi, panel veri analizi, VAR analizi ve granger nedensellik testi yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 2. Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyümenin Test Edilmesi Üzerine Ampirik Çalışmalar

Yazar(lar)/ Araştırmanın Yılı/ Ülke(ler)/ Ekonometrik Yöntem ve Yıllar	Bulgular
Devarajan vd. (1996), 43 gelişmekte/ OLS metodu/ 1970-1990 arası dönem	Çalışma sonucunda değişkenler arasında pozitif ilişki tespit etmiştir.
Bhargava vd. (2000), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler/ panel veri analizi/ 1965-1990 dönemi verilerini	Çalışma sonucunda sağlık ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Bloom vd. (2003), 104 ülke / panel veri analizi /1960- 1990 yılları arası dönemde	Çalışma sonucunda, sağlığın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Chakraborty (2004), 95 ülke/ panel veri analizi /1970-1990 yılları arası	Çalışma sonucunda yaşam beklentisi hususundaki artışın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğudur.
Dreger ve Reimers (2005), 21 OECD ülkesi/ panel eşbütünleşme analizi/ 1975-2001 dönemi	Çalışma sonucunda, sağlık ve ekonomik büyüme arasında sadece uzun dönemli bir ilişki söz konusudur.
Taban (2006), Türkiye/Zaman serisi analizi/ 1990-2003	Çalışma sonucunda değişkenlerden olan sağlık kurumlarının sayısı ile reel GSYH arasında bir nedensellik ilişkisi mevcut değildir. Diğer değişkenler ve reel GSYH arasında çift yönlü ilişki mevcuttur.

Erdoğan ve Bozkurt (2008), Türkiye/zaman serisi analizi /1980-2005 dönemi	Çalışma sonucunda ülkemizde değişkenler arasında pozitif bir ilişki vardır.
Dağdemir (2009), gelişmekte olan ülkeler/panel veri analizi/ 1960- 2005 dönemi	Çalışma sonucunda gelişmekte olan ülkelerde sağlık sektörü yani sağlık düzeyindeki pozitif gelişmelerin ekonomik büyümeyle olumlu yönde etkilediğidir.
Narayan vd. (2010), 5 Asya ülkesi/panel veri analizi/ 1974- 2007 dönemin	Çalışma sonucunda sağlığın ekonomik büyümeyle pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır.
Çetin ve Ecevit (2010), 15 OECD ülkesi / panel veri analizi/1990- 2006 dönemi	Çalışma sonucunda sağlık harcamaları ile Ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
Bakare ve Olubokun (2011), Nijerya/ Zaman serisi analizi/1970-2008 dönemi	Çalışma sonucunda değişkenler arasında pozitif bir ilişki vardır.
Mehrara ve Musai (2011), İran /zaman serisi analizi/1970-2007 dönemi	Çalışma sonucunda değişkenlerden olan sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerine önemli bir katkısı yoktur.
Ke vd. (2011), 143 Ülke/ panel veri analizi/ 1995 -2008 dönemi	Çalışma sonucunda GSYH artışı ile sağlık harcamalarının armasına neden olmaktadır.
Asghar vd. (2012), Pakistan /zaman serisi analizi/ 1974-2009 dönemi	Çalışma sonucunda değişkenlerden biri olan sağlığın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi mevcuttur.

Elmi ve Sadeghi (2012), gelişmekte olan ülkeler/ zaman serisi analizi/ 1990-2009 dönemi	Çalışma sonucunda kısa dönemde ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek tarafli bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir Uzun dönemde ise her iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Yardımcıoğlu (2012), 25 OECD ülkesi /zaman serisi analizi/1975- 2008 dönemi	Çalışma sonucunda değişkenler arasında uzun dönemde çift tarafli nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Tıraşoğlu ve Yıldırım (2012), Türkiye/ Zaman serisi analizi/ 2006-2012 dönemi	Çalışma sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur.
Cooray (2013), 210 ülke/ panel veri analizi/1990-2008 yılları	Çalışma sonucunda ülkeler açısından farklılıklar mevcuttur. Bu bağlamda yüksek ve üst orta gelirli ülkelerin sağlık sermayesi ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve güçlü bir etki mevcuttur. Fakat düşük ve orta gelirli ülkelerde sağlık harcamaları ve eğitim harcamalarıyla istatistiksel anlam kazanmaktadır.
Ogunbenle vd. (2013), Nijerya/ VAR modeli/ 1977 –2008 dönemi	Çalışma sonucunda sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğuna ulaşılmıştır.
Alhowaish (2014), Suudi Arabistan/ Granger nedensellik testi / 1981 -2013 dönemi	Çalışma sonucunda ekonomik büyümeden sağlık

	harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.
Wang (2015), OECD ülkeleri/ GMM tekniğini /1990 -2009 dönemi	Çalışma sonucunda optimal değere kadar yapılan sağlık harcamaları ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilidir.
Bedir (2016), Gelişmekte Olan Ülkeler/ Granger nedensellik testi / 1995 -2013	Çalışma sonucunda Çek Cumhuriyeti ve Rusya arasında çift yönlü nedensellik mevcuttur.
Piabuo ve Tieguhong (2017), CEMAC Ülkeleri/Panel Veri analizi/ 1995-2015 dönemi	Çalışma sonucunda sağlık harcamaları ve GSYH arasında pozitif ilişki mevcuttur.
Aboubacar ve Xu (2017), Sahra Altı Afrika Afrika/ GMM Yöntemi/1995 -2014 dönemi	Çalışma sonucunda değişken arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.
Erçelik (2018) Türkiye /ARDL modeli /1980 -2015 dönemi	Çalışma sonucunda uzun dönemde değişkenler arasında ilişki tespit edilmiştir.
Şen ve Bingöl (2018), Türkiye / Toda- Yamamoto Nedensellik Analizi /2006 -2017 dönemi	Çalışma sonucunda sağlık harcamaları ilk dönemden sonra ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Dinçer ve Yüksel (2019), E7 Ülkeleri/Pedroni Panel Koentegrasyon Metodu / 1996 - 2006 dönemi	Çalışma sonucunda toplam sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.
Pehlivan vd. (2020), G-20ülkeleri/ panel veri analizi/2000-2017 dönemi	Çalışma sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin karbon emisyonundan sağlık harcamalarına, nüfus artışından karbon artışına tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Keyifli ve Recepoğlu (2020), Türkiye / Panel veri analizi /2000-2016 dönemi	Çalışma sonucunda değişkenler arasında nedensellik ilişkisi içinde olduğunu belirtmişlerdir.
Kostak (2021), Seçilmiş AB üyesi ölkeler/ Panel nedensellik/2000- 2017	Çalışma sonucunda ekonomik büyümeden diğer değişkenlere tek yönlü nedensellik mevcuttur.
Değirmenci ve Yavuz (2021), BM Ölkeleri/ panel nedensellik testleri /1990-2018 dönemi	Çalışma sonucunda değişkenler arasında nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Sancar ve Polat (2021), Türkiye/ Panel veri Analizi/ 2000-2016 dönemi	Çalışma sonucunda değişkenler arasında çift yönlü nedensellik mevcuttur.
Konuk ve Eryer (2021), Türkiye / Johansen Eş Bütünleşme/1980- 2019 dönemi	Çalışma sonucunda ekonomik büyümenin ve karbondioksit artışının sağlık harcamalarını artırdığıdır.
Biröl ve Demirgil (2022) MIST ölkeleri /panel veri analizi/2000- 2018 dönemi	Çalışma sonucunda uzun dönemde değişkenler arasında ilişki mevcuttur.
Kartal (2022), BRICS-T ölkeleri /Pedroni panel eş bütünleşme testi /2000-2020 dönemi	Çalışma sonucunda değişkenler arasında uzun dönem ilişki mevcuttur.
Künü ve Levent (2023), Seçilmiş AB üyesi ölkeleri/panel veri analizi /2000-2019 dönemi	Çalışma sonucunda değişkenler arasında pozitif ilişki mevcuttur.

VERİLER, TAMAMLAYICI İSTATİSTİKLER VE BULGULAR

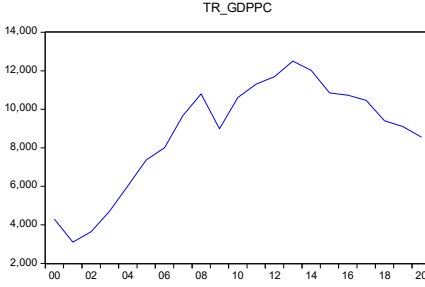
Değişkenlere ait tanımlayıcı test istatistikleri Tablo 3'te yer almaktadır. Tablo 3'e bakıldığında 2000-2022 yılları arasında Türkiye'nin ve Avrupa Birliğine üye ölkelerin ortalamasına ait kişi başı GSYİH (GDPPC) ve sağlık harcamaları (CHEXPC) değişkenlerine ait tanımlayıcı test istatistikleri yer almaktadır. 21 yıllık dönemde Türkiye'nin kişi başı GSYİH'sı 8754

ABD\$ iken AB üyesi ülkelerin ortalama kişi başı GSYİH'sı 30208 ABD \$ dır. Türkiye'nin kişi başı sağlık harcaması ortalama 408 ABD \$ iken AB üyesi ülkelerin ortalama kişi başı sağlık harcaması ortalama olarak 2913 ABD \$ dır. Değişkenleri tümünde dağılımın normal dağılım özellikleri gösterdiği söylenebilir.

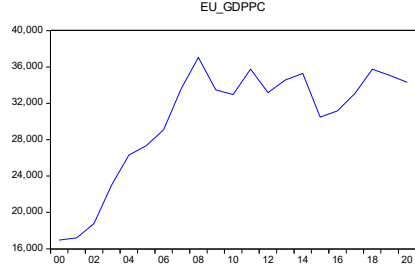
Tablo 3. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı Test İstatistikleri

	TR_GDPPC	EU_GDPPC	TR_CHEXPC	EU_CHEXPC
Ortama	8754.958	30208.65	408.1502	2913.167
Medyan	9400.836	33088.67	437.3693	3267.042
Maksimum	12507.80	37043.63	563.6382	3734.491
Minimum	3100.459	16948.33	151.5458	1432.371
Standart Sapma	2870.116	6303.955	127.6131	724.0228
Çarpıklık	-0.706721	-1.082509	-0.729534	-0.957065
Basıklık	2.274063	2.865471	2.324870	2.580349
Jarque-Bera	2.209203	4.117223	2.261593	3.360000
Olasılık	0.331343	0.127631	0.322776	0.186374
Gözlem	21	21	21	21

Türkiye ve AB ülkeleri için kişi başı GSYİH değişkenine ait grafikler aşağıda yer almaktadır. Grafik 1'e bakıldığında Türkiye'nin kişi başı GSYİH'nın 2014 yılına kadar artış gösterdiği 12507 ABD \$ seviyelerine ulaştığı 2014'ten sonra ise düşüş eğiliminde olduğu görülmektedir. Grafik 2'ye bakıldığında ise AB ülkelerinin ortalamasında kişi başı GSYİH değişkeninin 2000 yılından 2008 yılına kadar istikrarlı bir artışın olduğu 2008 yılında küresel finans krizinden kaynaklı bir düşüşün olduğu görülmektedir. 2008 yılından 2020 yılına kadar B ülkelerinin ortalamasında kişi başı GSYİH değişkeninin ortalama olarak 30000 ile 35000 ABD \$ arasında bir değere sahip olduğu görülmektedir.

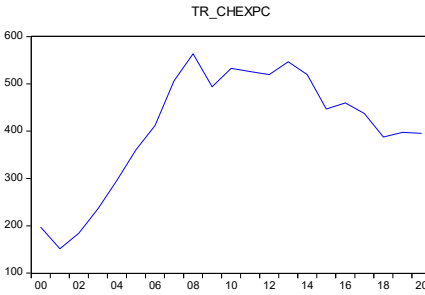

Grafik 1. Türkiye Kişi Başı GSYİH

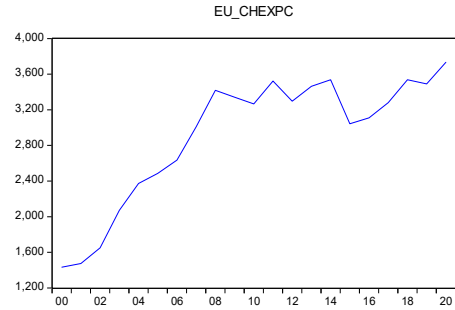

Grafik 2. AB Ülkelerinin Ortalama Kişi Başı GSYİH

Türkiye ve AB ülkeleri için kişi başı sağlık harcamaları değişkenine ait grafikler aşağıda yer almaktadır. Grafik 3'e bakıldığında Türkiye'nin kişi başı sağlık harcamalarının 2001 yılından sonra 2008 yılına kadar istikrarlı bir artışının olduğu görülmektedir. 2008 yılından sonra ise Türkiye için kişi başı sağlık harcamalarında bir düşüş olmuştur. Grafik 4'e bakıldığında AB üyesi ülkelerin ortalama sağlık harcamalarında 2000 yılından 2020 yılına kadar aşamalı olarak bir artışın olduğu görülmektedir.

Grafik 3. Türkiye Kişi Başı Sağlık Harcamaları

Grafik 4. AB Ülkelerinin Ortalama Kişi Başı Sağlık Harcamaları

Değişkenlere ait korelasyon analizlerine ait sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir. Elde edilen bulgulara bakıldığında hem Türkiye için hem de Avrupa Birliğinde yer alan ülkelerin ortalamalarına dayalı olarak elde edilen kişi başı GSYİH ile kişi başı sağlık harcamalarına bakıldığında değişkenler arasında pozitif ve oldukça yüksek korelasyon olduğu sonucuna erişilmiştir.

Tablo 4. Değişkenlere Ait Korelasyon analizi sonuçları

	Türkiye TR_GDPPC – TR_CHEXPC	Avrupa Birliği EU_GDPPC – EU_CHEXPC
Korelasyon	0.955869	0.982714
t-Statistic	14.18185	23.12805
Olasılık	0.0001	0.0001

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'nin ve AB üyesi ülkelerin kişi başı GSYİH ve kişi başına sağlık harcamaları arasındaki ilişki 2000-2020 yılları arasında 21 yıllık veri seti ile korelasyon analizi yapılmıştır. Türkiye'nin hem kişi başı GSYİH hasıla hem de kişi başı sağlık harcamaları ile Avrupa birliği ülkelerin ortalaması ile karşılaştırıldığında düşük olduğu görülmektedir. Avrupa birliğinin kişi başı GSYİH değeri Türkiye'nin kişi başı GSYİH değerinin yaklaşık olarak dörtte birine yakındır. Kişi başı sağlık harcamalarına bakıldığında ise Türkiye yaklaşık olarak Avrupa birliğinin altıda biri kişi başı sağlık harcamasına sahiptir. Hem Türkiye için hem de Avrupa Birliğinde yer alan ülkelerin ortalamalarına dayalı olarak elde edilen kişi başı GSYİH ile kişi başı sağlık harcamalarına bakıldığında değişkenler arasında pozitif ve oldukça yüksek korelasyon olduğu sonucuna erişilmiştir.

Şen ve Bingöl (2018), Türkiye için yapmış olduğu çalışmada, Keyifli ve Recepoğlu (2020) Türkiye için, Değirmenci ve Yavuz (2021), BM Ülkeleri için, Birol ve Demirgil (2022) MIST ülkeleri, Kartal (2022), BRICS-T ülkeleri, Künü ve Levent (2023), Seçilmiş AB üyesi ülkeleri için benzer sonuçlar elde etmiştir.

KAYNAKÇA

Aboubacar, B. ve Xu, D. (2017). *The impact of health expenditure on the economic growth in Sub-Saharan Africa*. Theoretical Economics Letters, 7(3):615-622.

- Akinci, A. ve Tuncer, G. (2016). *Türkiye’de Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki*. Sayıştay Dergisi, 102:47-61.
- Alhawaish, A. K. (2014). *Healthcare spending and growth in Saudi Arabia: granger causality approach*. International Journal of Scientific & Engineering Research, 5(1):1471-1474.
- Asghar, N., Awan, A. ve Rahman, H. (2012). *Human Capital and Economic Growth in Pakistan: A Cointegration and Causality Analysis*. International Journal of Economics and Finance, 4(4):135-147.
- Bakare, A. S. ve Olubokun, S. (2011). *Health Care Expenditure and Economic Growth in Nigeria: An Empirical Study*. Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences (JETEMS), 2(2):83-87.
- Bedir, S. (2016). *Healthcare expenditure and economic growth in developing countries*. Advances in economics and business, 4(2):76-86.
- Bhargava, A., Jamison, D. T., Lau, L. ve Murray C. J. (2000). *Modeling the Effects of Health on Economic Growth*. GPE Discussion Paper Series, 33:1-33.
- Biol, Y. E. ve Demirgil, B. (2022). *Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: MIST Ülkeleri Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma*. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 17(1):69-78.
- Bloom, D. E., Canning, D. ve Sevilla, J. (2004). *The Effect of Health on Economic Growth: A Production Function Approach*. World Development, 32(1):1-13.
- Chakraborty, S. (2004). *Endogenous Lifetime and Economic Growth*. Journal of Economic Theory, 116:119-137.
- Cooray, A. (2013). *Does Health Capital Have Differential Effects on Economic Growth*. Applied Economics Letters, 20:244-249.
- Çetin, M. ve Ecevit, E. (2010). *Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi*. Doğu Üniversitesi Dergisi, 11(2):166-182.
- Çoban, O. (2003) *Eğitim, Beşerî Sermaye ve İktisadi Büyüme Etkileşimi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme (1980-1997)*. II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, (Derbent-İzmir), 171-180.
- Dağdemir, Ö. (2009). *Sağlık ve Ekonomik Büyüme: 1960-2005 Döneminde Gelişmekte Olan Ülkelerde Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki*

- Karşılıklı İlişkinin Analizi*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64(2):75-96.
- Değirmenci, T. ve Yavuz, H. (2021). *Emisyon Azaltım Sorumluluğu Olan BM Ülkelerinde Hava Kirliliği, Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 16(3):856 – 872.
- Devarajan, S., Swaroop, V. ve Zou, H. F. (1996). *The composition of public expenditure and economic growth*. Journal of monetary economics, 37(2):313-344.
- Dreger, C. ve Reimers, H. E. (2005). *Health Care Expenditures in OECD Countries: A Panel Unit Root and Cointegration Analysis*. IZA Discussion Paper, 1469:1-20.
- Ehrlich, I. (1990). *The Problem of Development: Introduction*. The Journal of Political Economy, 98(5):1-11
- Elmi, Z. M. ve Sadeghi, S. (2012). *Health Care Expenditures and Economic Growth in Developing Countries: Panel Co-Integration and Causality*. Middle-East Journal of Scientific Research, 12(1):88-91.
- Ercan, Y. N. (2002). *İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış*, Planlama Dergisi, Özel Sayı, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı, ss. 129-138.
- Erçelik, G. (2018). *The relationship between health expenditure and economic growth in Turkey from 1980 to 2015*. Journal of Politics Economy and Management, 1(1):1-8.
- Erdoğan, S. ve Bozkurt, H. (2008). *Türkiye'de Yaşam Beklentisi-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Modeli ile Bir Analiz*. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 3(1):25-3.
- Jaoul, M. (2004). *Higher education, causality and growth: a comparison of France and Germany before the Second World War*. Compare, 34(1):117-133.
- Kartal, M. (2022). *BRICS-T ülkelerinde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme: panel veri analizi*. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 21(1):59-73.
- Ke, X. U., Saksena, P. ve Holly, A. (2011). *The determinants of health expenditure: a country-level panel data analysis*. Geneva, World Health Organization, 26(1-28).
- Keyifli, N. ve Recepoğlu, M. (2020). *Sağlık Harcamaları, CO2 Emisyonu, Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: Bootstrap Panel Nedensellik Testinden Kanıtlar*. Karadeniz Teknik

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 10(20):285-305.
- Konuk, T. ve Eryer, A. (2021). *Ekonomik Büyüme ve CO2 Emisyonunun Sağlık Harcamaları Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği*. International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies, 7(30):402-410.
- Kostak, P. (2021). *CO2 Salınımı, Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişki: AB Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir.
- Künü, S. ve Levent, C. (2023). *Sağlık Harcamaları, CO2 Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş AB Ülkeleri Örneği*. Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 9(1):95-110.
- Lusting, N. (2004). *Investing in Health for Economic Development. Report By The Mexican Commission On Macroeconomics And Health*. 1st Edition, Mexico, 1-60.
- Mayer-Foulkes, D. (2001). *The Long-Term Impact of Health on Economic Growth in Mexico, 1950-1995*. Journal of International Development 13(1):123-6.
- Mehrara, M. ve Musai, M. (2011). *Health Expenditure and Economic Growth: An ARDL Approach for the Case of Iran*. Journal of Economics and Behavioral Studies, 3(4):249-256.
- Narayan, S., Narayan, P. K. ve Mishra, S. (2010). *Investigating The Relationship between Health and Economic Growth: Empirical Evidence from A Panel of 5 Asian Countries*. Journal of Asian Economics, 21:401-411.
- Ogungbenle, S., Olawumi, O. R. ve Obasuyi, F. O. T. (2013). *Life expectancy, public health spending and economic growth in Nigeria: A vector autoregressive (VAR) model*. European Scientific Journal, 9(19).
- Özel, H. A. (2012). *Ekonomik büyümenin teorik temelleri*. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1):63-72.
- Pehlivan, C., Han., A. ve Bingöl, N. (2020). *G20 Ülkelerinde CO2 Emisyonu ve Enerji Tüketiminin Sosyal ve Ekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkisi*. Beykoz Akademi Dergisi, 8(1):334-348.
- Piabuo, S. M. ve Tieguhong, J. C. (2017). *Health Expenditure And Economic Growth – A Review of the Literature and an Analysis Between the*

- Economic Community For Central African States (CEMAC) and Selected African Countries, Health economics review, 7(1):1-13.*
- Sancar, C. ve Atay Polat, M. (2021). *CO2 emisyonları, ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları ilişkisi: Türkiye ve seçilmiş ülke örnekleri için ampirik bir uygulama.* Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(1):236-252.
- Şen, A. ve Bingöl, N. (2018). *Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği.* AKAD. Yaklaşımlar Dergisi, 9:89-106.
- Şen, H., Kaya, A. ve Alpaslan, B. (2018). *Education, health, and economic growth nexus: A bootstrap Panel Granger Causality Analysis for developing countries.* Sosyoekonomi, 26(36):125-144.
- Taban, S. (2006). *Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi.* Sosyo Ekonomi, 2006-2:31-46.
- Taban, S. ve Kar, M. (2006). *Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme nedensellik analizi, 1969-2001.*
- Temple, J. (2001). *Growth Effects of Education and Social Capital in the OECD Countries.* OECD Economic Studies, 33:57-101.
- Tıraşoğlu, M. ve Yıldırım, B. (2012). *Yapısal Kırılma Durumunda Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama.* Electronic Journal of Vocational Colleges, 2(2): 111-117.
- Wang, F. (2015). *More health expenditure, better economic performance? Empirical evicende from OECD countries.* Inquiry, 52:1-5.
- Yardımcıoğlu, F. (2012). *OECD Ülkelerinde Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir İncelemesi.* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2):27-47.

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ VE COVID 19 PANDESİ

Salih AÇIKALIN, Hasan Hüseyin YILDIRIM

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ VE COVID 19 PANDESİ¹

Salih AÇIKALIN¹, Hasan Hüseyin YILDIRIM²

Öz: 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından Covid-19 pandemisi ilan edilmiştir. Covid-19 pandemisi bulaşma riskini azaltmak için devletler insan hareketliliğini en aza indirecek önlemler almışlardır. İnsan hareketliliğinin azalması ile ekonomide birçok sektörde firmalar kriz yaşayarak kapanmışlardır. Ekonomideki sıkıntıların giderilebilmesi için mali tedbir kararları alınmıştır. Finansman sorunu yaşayan işletmeler için düşük faizli ve ötelemeli krediler kullanılmıştır. Tüketiciler için geri ödemesiz destek ödemeleri ve düşük faizli sosyal hayatı destek kredileri devreye alınmıştır. Konut sektörünü canlandırmak için düşük faizli bir yıl ötelemeli konut kredileri, taşıt sektörü için düşük faizli araç kredileri, turizm sektörü için düşük faizli tatil kredileri devreye alınmıştır. Devletler tarafından Covid-19 pandemisinin ekonomi sektörü üzerine negatif etkisini azaltmak için uygulanan önlem paketleri kamu bankaları aracılığıyla kullanılmıştır. Türkiye’de ekonomi yönetimi tarafından bankacılık sektörü aracılığı ile pandemi destek önlemleri devreye alınmıştır. Geri ödemesiz destek kredileri, 1 yıl ötelemeli konut kredileri, sıfır ve ikinci el araç kredileri, sosyal hayatı destek ihtiyaç kredileri, turizm sektörü için tatil kredileri ve KGF destekli ticari krediler kamu sermayeli mevduat bankaları olan Ziraat Bankası, Halk Bankası ve Vakıflar Bankası tarafından kullanılmıştır. Bu üç kamu bankasının diğer bankalara göre piyasayı canlı tutmak amacıyla yapmış olduğu atılımlar sektörde bankalar arasında farklılaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada 2019, 2020 ve 2021 yılında 21 banka ve 24 değişken ile hiyerarşik kümeleme analizi ile hiyerarşik olmayan (k-ortalamar) kümeleme analizi uygulanarak kamu sermayeli mevduat bankalarının özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarına göre ayrışıp

¹ Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir / Türkiye, e-mail: salihacikalin@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-5027-4021 “Bu çalışma yazarın ilgili üniversitenin sosyal bilimler enstitüsünde gerçekleştirilen yüksek lisans tezinden üretilmiştir”

² Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Balıkesir / Türkiye, e-mail: hhyildirim@balikesir.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-5840-8418

ayrışmadığı araştırılmıştır. Hiyerarşik kümeleme analizine göre Covid-19 pandemisi bankaların kümelenmelerinde anlamlı bir farklılık oluşturmamıştır. Hiyerarşik olmayan kümeleme analizine göre ise anlamlı kümelenmeler gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Pandemisi, Kümeleme Analizi, Türk Bankacılık Sektörü

GİRİŞ

11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından Covid-19 pandemisi ilan edildi. Covid-19 önce Wuhan eyaletine yayılmış daha sonra Çin'in tamamında etkisini göstermiştir. Hükümetler Çin'e olan seyahatlerde her ne kadar kısıtlamalara gitseler de Covid-19'un tüm dünyaya yayılmasının önüne geçememişlerdir.

İnsandan insana yüksek bulaş riski oluşturan Covid-19 pandemisine karşı hükümetler insan hareketliliğinde kısıtlamaya gitmek zorunda kalmışlardır. Özellikle kapalı alanlarda sınırlı sayıda insan kabul edilmiştir. 2020 ve 2021 yıllarında ülkelerin büyük çoğunluğunda ülkece kapanmalar yaşanmış ve izinli kişiler harici sokağa çıkma yasakları getirilmiştir. İnsanların zamanlarının büyük çoğunluğunu evlerinde geçirmeleri birçok sektörün gelir kaybı yaşamasına sebep olmuştur.

Ekonomideki sıkıntıların giderilebilmesi için mali tedbir kararları alınmıştır. İşletmeler için düşük faizli, ötelemeli krediler kullanılarak finansman desteği sağlanmıştır. Tüketiciler için geri ödemesiz destek ödemeleri ve düşük faizli sosyal hayatı destek kredileri devreye alınmıştır. Konut sektörünü canlandırmak için düşük faizli bir yıl ötelemeli konut kredileri, taşıt sektörü için düşük faizli araç kredileri, turizm sektörü için düşük faizli tatil kredileri devreye alınmıştır.

Devletler tarafından Covid-19 pandemisinin ekonomi sektörü üzerine negatif etkisini azaltmak için uygulanan önlem paketleri kamu bankaları aracılığıyla kullanılmıştır. Kamu bankaları Covid-19 pandemisi sürecinde kredi ve mevduat hacminde büyük artış yaşamıştır. Ekonomide yaşanan kur artış şokları sebebiyle büyük oranda maliyet enflasyonu ortaya çıkmıştır. Ekonomi yönetimi enflasyondaki ve kurlardaki artışların önüne geçebilmek için mecburi faiz artışına gitmişlerdir. Bankalar tarafından mevduata verilen faiz oranları %26 seviyelerine gelmiştir. Covid-19 pandemisi sebebiyle kamu bankaları düşük faizli krediler kullandırma zorunda kalmıştır.

Mevduat bankaları fon fazlası olan kişi ve kuruluşlardan fonları belirli bir miktar faiz karşılığında toplar, fon ihtiyacı olan kişi ve kuruluşlara da topladığı faiz oranının üstünde kredi kullandırarak satar. Aradaki faiz marjı bankaların kârını oluşturmaktadır. Covid-19 pandemisi sürecinde özel bankalar üzerine devlet tarafından herhangi bir düşük faizli kredi

verme görevi verilmemiştir. Özel bankalar bu süreçte kar marjlarını kamu bankalarına göre daha iyi korumuşlardır. İşletmelerin kapatılması, insanların sokağa çıkma yasağı sebebiyle tüketim harcamalarını sosyal platformlar üzerinden gerçekleştirmeleri birçok esnafın kredi gibi borçlarını geri ödeyememe sorununa yol açmıştır. Bu durum Türk bankacılık sektöründe takipteki alacaklarının artması riskini doğurmuştur.

ARAŞTIRMANIN AMAÇLARI VE ÖNEMİ

Araştırmanın temel amacı, Covid-19 pandemisinin ve pandemi sebebiyle alınan ekonomik destek kararlarının Türk bankacılık sektörü üzerine olan etkisini araştırmaktır. Pandeminin ekonomi üzerindeki etkisini azaltmak için kamu sermayeli mevduat bankaları olan Ziraat Bankası, Halk Bankası ve Vakıflar Bankası tarafından destek paketleri kullanılmıştır. Bu üç kamu bankasının diğer bankalara göre piyasayı canlı tutmak amacıyla yapmış olduğu atılımlar sektörde bankalar arasında farklılaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada 2019, 2020 ve 2021 yılında 21 banka ve 24 değişken ile hiyerarşik kümeleme analizi ile hiyerarşik olmayan (k-ortalamalar) kümeleme analizi uygulanarak kamu sermayeli mevduat bankalarının özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarına göre ayrışıp ayrışmadığı araştırılmıştır.

ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Covid-19 pandemisinin sağlık ve sosyal açıdan büyük etkisi olduğu gibi ekonomik anlamda da tüm dünyaya büyük bir etki doğurmuştur. Ülkemizde de pandemi sebebiyle birçok kişi gelir kaybı yaşamış ve borçlarını ödeme güçlüğü çekmiştir. Pandemi sürecinde banka müşterilerinin davranışları, banka çalışanlarının davranışları, banka bilançolarında meydana gelen değişimler, bankalarda alınan Covid-19 tedbirleri gibi birçok çalışma bulunmaktadır.

Türkiye ekonomisi 2018 senesinde sonra döviz kurları, enflasyon ve faiz gibi göstergelerde negatif yönlü bir hareket sergilemiştir. ABD vatandaşı olan Papaz Andrew Brunson'ın Türkiye' de tutuklu yargılamasının bir sonucu olarak dönemin ABD Başkanı Donald Trump Türkiye'yi ekonomik yaptırımlarla tehdit etmiştir. 2018 Ağustos ayında USD/TL kurunda yaşanan ani ataklarla kur çok fazla artmıştır.

Kurlardaki yüksek artışlar ekonominin bozulmasına büyük bir itici güç olmuştur. Kurların artması ile ithal ürünlerde meydana gelen fiyat artışları ithal malların fiyatlarında yükselişe sebep olmuştur. Hammadde ve ara mal fiyatlarının artması maliyet enflasyonunu ortaya çıkarmaktadır. Tüketici fiyat endekslerindeki yükselişi ve artan döviz kurlarını baskılamak adına faiz oranlarının artırılması gibi birtakım önlemler devreye girmiştir.

Faiz oranlarındaki artışlar ekonomik büyümeyi yavaşlatmaktadır. Fon tasarrufu olan tüzel ve gerçek kişiler fon fazlalıkları ile taşınır veya taşınmaz mal alımı, borsada hisse senedi yatırımı gibi birçok alana tasarruflarını yönlendirebilecekken faiz oranlarının yüksek olduğu bir ekonomide tasarruflar mevduat bankalarında vadeli mevduat hesapları aracılığı ile aylık/yıllık mevduata bağlamaktadır.

Yüksek faiz oranları sebebiyle yatırımcılar ihtiyaç duydukları fonları bankalardan temin etmekte zorlanmaktadır. Tasarruf edilen fonlar yatırımcılar aracılığıyla ülke ekonomisinin büyümesine katkı sağlamak yerine faiz ile büyüyen bir mevduata dönüşmektedir. Döviz kurlarındaki artış trendi gerçek veya tüzel kişi ve kuruluşları yatırım yapmak yerine yabancı para almaya veya bankaya faize yatırmaya yönlendirmektedir. 2019, 2020 ve 2021 yılı Türk bankacılık sektörü de yukarıda ifade edilen süreçlere maruz kalarak dönemler geçirmiştir. Bankacılık sektörünün bilançosun da meydana gelen gelişmeleri çeyreklik dönemler halinde incelenmiştir.

Türk bankacılık sektörünün Covid-19 pandemi sürecine 2020 yılında girmesinden önce 2019 yılındaki mali verileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. 2019 Yılı Çeyreklik Dönem Türk Bankacılık Sektör Bilançosu (Milyar TL)

	2018 IV	2019 I	2019 II	2019 III	2019 IV
Nakit Rezervler	412	467	436	441	450
Menkul Değerler Portföyü	478	531	586	608	661
Krediler	2394	2518	2540	2532	2656

TGA	97	106	116	133	151
Diğer Aktifler	486	517	556	559	573
Aktifler	3867	4139	4234	4273	4491
Mevduat	2036	2208	2273	2362	2567
Mevduat Dışı Kaynak	1409	1499	1512	1445	1432
Özkaynaklar	422	433	449	466	492
Pasifler	3867	4139	4234	4273	4491

Kaynak: BDDK (Sektör Verileri – Yazar tarafından elde edilmiştir.) ([http-1](http://1))

2018 Ağustos ayında kurlardaki ani artışlardan dolayı para ve maliye politikalarında devreye alınan finansal sıkılaştırma politikaları ile kredi arzlarındaki hızlı düşme eğilimi ve bankaların likit varlıklarını arttırmaya yönelik politikaları sonucu toplam aktifler içinde nakit rezervler artmış, kredilerin payı azalmıştır. 2018 senesinde ABD ile yaşanan papaz Brunson krizi sebebiyle ağustos ayında ani kur artışları yaşanmış ve YP krediler kaynaklı olarak kredilerin yıllık artış hızında sert bir yükseliş olmuştur. Kurdaki dalgalanmaya bağlı olarak kredi hızının değişmesi, kurların artış hızının düşmesi sayesinde kredilerin artış hızında düşüş yaşanmıştır.

2019 senesinin ilk çeyreğinde kamu bankaları aracılığıyla pandeminin olumsuz etkilerinin azaltılması adına ekonomik bir destek olarak kamu otoritesi tarafından verilen sosyal hayatı destek kredileri sebebiyle kredi artış hızında yükselme yaşanmıştır. Haziran ayının yarısından sonra küresel piyasalarda gerçekleşen olumlu hava, TCMB'nin faiz indirimine gitmesi, FED ve ECB'nin faiz indirimine gideceğine dair işaret vermesi olumlu bir etki yaptı ve tüm kredi türlerinde faiz indirimine gidilmesini sağladı. Türk Bankacılık sektörünün tahsili gecikmiş alacakları bir seneye göre %56 oranında artış göstererek 150,8 milyar TL gerçekleşmiştir. 2018 senesinde yaşanan kur şokları sebebiyle ekonomide birçok sektör olumsuz etkilenmiş ve bankaların o dönemde kredi kullanımını kısıtlaması TGA'nın bu dönemde artmasına sebep olmuştur.

2019 1. çeyreklik dönemde Türk bankacılık sektörünün aktif büyüklüğünün %60,8'ini krediler oluştururken menkul değerler portföyü

(MDP) %12,8'ini oluşturmuştur. %11,3'ünü nakit rezervler oluştururken %15,1'ini diğer aktifler oluşturmaktadır.

Türk bankacılık sektörü 2019 yılı ikinci çeyreklik döneminde %15.3 büyümüştür. 2019 ikinci çeyreğinde bankacılık sektörü aktif büyüklüğünün %60'ını krediler oluştururken, %13,8'ini Menkul Değerler Portföyü0 (MDP), %10,3'ünü nakit rezervler, %15,9'unu diğer aktifler oluşturmuştur. Kredi oranında ikinci çeyrekte azalma görülmüştür.

Bankacılık sektörünün aktif büyüklüğünü 2019 yılı üçüncü çeyreğinde %59,3 oranında krediler, %14,2 oranında menkul değerler portföyü, %10,3 oranında nakit rezervler ve %16,2 oranında diğer aktifler oluşturmaktadır. 2018 yıl sonuna göre kredilerin toplam aktifler toplam aktifler içindeki payı 2,7 puan azalırken, MDP'nin toplam aktifler içindeki payı 1,9 puan arttı.

Türk bankacılık sektörü 2019 senesinde %16,1 oranında artış göstererek 4 trilyon 491,1 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde bankacılık sektörün aktif büyüklüğü şu şekilde oluşmuştur; %59,1 krediler, %14,7 menkul değerler portföyü, %10,1 nakit rezervler ve %16,1 diğer aktifler. 2018 yıl sonuna göre kredilerin 2,8 puan azalmış ve MDP 2,4 puan artmıştır (Vakıflar Bankası, 2019, Bankacılık Sektörü 4. Çeyrek). 11 Mart 2020 tarihi itibariyle Dünya Sağlık Örgütü tarafından Covid-19 pandemisi ilan edilmiştir. Pandeminin getirdiği zorunluluk ile beraber alınan mali tedbirler özellikle kamu bankalarının üzerine büyük yük getirmiştir. Bu süreçte Türk bankacılık sektörüne ait mali veriler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. 2020 Yılı Çeyreklik Dönem Türk Bankacılık Sektör Bilançosu (Milyar TL)

	2019 IV	2020 I	2020 II	2020 III	2020 IV
Nakit Rezervler	450	460	479	498	576
Menkul Değerler Portföyü	661	748	903	1048	1023
Krediler	2656	2897	3258	3555	3576
TGA	151	152	151	151	153

Diğer Aktifler	573	615	565	751	779
Aktifler	4491	4872	5356	6004	6106
Mevduat	2567	2796	3060	3444	3455
Mevduat Dışı Kaynak	1432	1576	1738	1990	2051
Özkaynaklar	492	499	558	569	599
Pasifler	4491	4872	5356	6004	6106

Kaynak: BDDK (Sektör Verileri – Yazar tarafından elde edilmiştir.) ([http-2](http://2))

2020 yılı başlangıcında bankacılık sektörü iyi bir başlangıç yapmış olmasına rağmen pandemisi sebebiyle tüm dünyada birçok sektör ve ekonomi gibi Türk bankacılık sektörü de olumsuz etkilenmiştir. 2020 yılı ilk yarısında pandeminin olumsuz etkilerini hafifletebilmek için düşük faiz ve yüksek likiditenin olduğu bir ortam olmuştur. Yılın üçüncü çeyreği ile Covid-19 sebebiyle alınan önlemler kademeli olarak kaldırılmaya başlanmıştır.

TCMB'nin 2020 yılının dördüncü çeyreğinde artan enflasyon oranını düşürmek ve fiyat istikrarını sağlamak için politika faizini 875 baz puan artırması ile bankalar üzerinde sıkılaştırıcı politikaların etkisi hissedilmeye başlandı. Görece düşük kredi büyümesi ve buna bağlı olarak net ücret ve komisyon gelirlerinde azalma gerçekleşti. Finansal sıkılaşma ile kurlardaki gerileme ile kambiyo zararlarında gerileme karşılık giderlerinde düşüşe etki etti ve karlılık olumlu etkilendi. TGA beklentilerin altında yılı %4,1 seviyesinde tamamlamıştır. Yılın ikinci yarısından itibaren yüksek faiz ortamı ve kredilerdeki yavaşlama net faiz marjını baskılamıştır.

2020 senesi birinci çeyreğinde Türk bankacılık sektörünün aktif büyüklüğünü oluşturan kalemler; %59,4 ile krediler, %15,4 ile menkul değerler portföyü, %9,4 ile nakit rezervler ve %15,8 ile diğer aktifler oluşturmuştur. Krediler 0,3 puan ve MDP 0,6 puan toplam aktifler içinde artış göstermiştir. 2019 yıl sonuna göre nakit rezervler ise 0,6 puan düştü.

2020 yılı ikinci çeyrekte sektörün aktif büyüklüğünün %60,8'ini krediler, %16,9'unu menkul değerler portföyü, %8,9'unu nakit rezervler ve %13,5'ini diğer aktifler oluşturdu. Bir önceki çeyreklik döneme göre

toplam aktifler içinde MDP 1,5 puan seviyesinde ve kredilerin payı 1,4 puan seviyesinde artış göstermiş, nakit rezervler 0,5 puan ve diğer aktifler 2,3 puan payda azalma olmuştur. Zorunlu karşılıklar kalemindeki düşüş diğer aktiflerin düşmesine sebep oldu.

2020 yılı üçüncü çeyreğinde sektörün aktif büyüklüğünün %59,2'sini krediler, %17,5'ini menkul değerler portföyü %8,3'ünü nakit rezervler ve %17,5'ini diğer aktifler oluşturdu. Bir önceki çeyreğe göre kredilerin ve nakit rezervlerin payı azalmış, MDP'nin ve diğer aktiflerin payı artmıştır. Bir önceki çeyreklik döneme göre kredilerin toplam aktifler içinde yer alan payı 1,6 puan, nakit rezervlerin payı 0,6 puan azalmıştır. MDP'nin payı 1,4 puan artış göstermiş, diğer aktiflerin payı ise 1,5 puan artış göstermiştir. Zorunlu karşılıkların artışı diğer kalemlerin artmasına neden olmuştur. 2020 yılı dördüncü çeyreğinde bankacılık sektörü aktif büyüklüğünün %58,6'sını krediler, %16,8'ini menkul değerler portföyü, %9,4'ünü nakit rezervler ve %15,3'ünü diğer diğer aktifler oluşturmuştur (Vakıflar Bankası, 2020, Bankacılık Sektörü 4. Çeyrek). 2020 yılında Covid-19 pandemisine karşılık alınan yoğun önlemler 2021 yılında aşılama çalışmalarının başlaması ile yerini yavaş yavaş normalleşme adımlarına bırakmıştır. 2020 yılı Türk bankacılık sektörüne ait mali veriler Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. 2021 Yılı Çeyreklik Dönem Türk Bankacılık Sektör Bilançosu (Milyar TL)

	2020 IV	2021 I	2021 II	2021 III	2021 IV
Nakit Rezervler	576	664	699	772	1229
Menkul Değerler Portföyü	1023	1078	1138	1191	1477
Krediler	3576	3777	3917	4038	4901
TGA	153	150	149	149	160
Diğer Aktifler	779	819	826	897	1446
Aktifler	6106	6488	6730	7047	9213
Mevduat	3455	3643	3870	4107	5303

Mevduat Dışı Kaynak	2051	2241	2229	2285	3199
Özkaynaklar	599	604	631	655	711
Pasifler	6106	6488	6730	7047	9213

Kaynak: BDDK (Sektör Verileri – Yazar tarafından elde edilmiştir.)
(http-3)

2020 yıl sonunda faizlerin artırılması ve destek paketlerinin kademeli şekilde kaldırılması ile kredilerin yıllık artış hızı yavaşlamıştı. 2021 birinci çeyreğinde de kredilerde yavaşlamanın devam ettiğini gözlemliyoruz. 2020 yılsonunda %34,7 olan kredi yıllık artış hızı 2021 birinci çeyrekte %30,4'e gerilemiştir. 2020 yılında kredi artış hızında kamu bankaları öncü olmuştur. 2021 yılı kredi artış hızının yavaşlamasında da yine kamu bankalarının oluşturduğu baz etkinin etkisi gözlemlenmektedir. Covid 19 pademisi sebebiyle BDDK'nın almış olduğu tedbirler kapsamında ödemesi geciken alacakların takip hesaplarına aktarılma süresi 90 günden 180 güne çıkarılmıştı. Hem bu karar nedeniyle hem de 2020 yılı ilk yarısında artan kredi kullanımı ve düşük faiz politikası nedeniyle TGA düşük oranda çıkmaktadır.

TGA'daki düşüşün etkisiyle takibe dönüşüm oranı gerileyerek 2021 yılı birinci çeyreğinde %3,81 olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılı üçüncü çeyreğinde Kamu bankalarının kredi artış hızındaki sert gerileme sektörün kredi artış hızını geriye çekmiştir. İkinci çeyrekte olduğu gibi üçüncü dönemde de kamu bankalarının kredi artış hızı özel bankaların altında kalmıştır. İlk defa kamu bankalarında bireysel kredilerde bu dönem azalma yaşanmıştır. Dördüncü çeyrekte kurların sert şekilde artması ile YP krediler kaynaklı toplam kredilerde yükseliş kaydedildi. 2021 yılı kurlardan arındırılmış kredi büyümesi %18,1 olarak gerçekleşti. 2021 yılında kamu bankalarının kredi artış hızı geriledi ve birinci çeyrek hariç diğer dönemler özel bankaların altında yıllık kredi büyüme hızı gerçekleşti. Özel bankaların bu dönemde kredi büyüme hızı %35 seviyesinde gerçekleşti.

Türk bankacılık sektörü 2021 yılı birinci çeyreğinde toplam aktif büyüklüğünün %58,2 oranında krediler, %16,6 oranında menkul değerler portföyü, %10,2 oranında nakit rezervler ve %14,9 oranında diğer aktifler oluşturmuştur. Kredi faiz oranlarının artması ile kredilerin

toplam aktifler içindeki oranında düşüş devam etmiştir. MDP'nin de krediler gibi toplam aktif içindeki payı düşerken, nakit rezervlerin payı yükselmiştir.

2021 yılı ikinci çeyreğinde sektörün aktif büyüklüğünün %58,2'sini krediler, %16,9'unu menkul değerler portföyü, %10,4'ünü nakit rezervler ve %14,5'ini diğer aktif kalemleri oluşturdu. Kredilerin artan faiz oranlarına rağmen toplam aktif kalemi içindeki oranı azalmayarak geçen dönemle aynı seviyede kalmıştır. Geçen döneme göre MDP 0,3 puan, nakit rezervler 0,14 puan artış kaydetmiştir.

2021 yılı üçüncü çeyrekte bankacılık sektörü aktif büyüklüğünün %57,3'ünü krediler, %16,9'unu menkul değerler portföyü, %11'ini nakit rezervler ve %14,8'ini diğer aktifler oluşturmuştur. Kredilerin payı bir önceki çeyreğe göre 0,9 puan azalmıştır. MDP'nin payında değişiklik olmamıştır. Nakit rezervler 0,6 puan ve diğer aktifler 0,3 puan artmıştır.

2021 yılı son çeyreğinde sektörün aktif büyüklüğünün %53,2'sini krediler, %16'sını menkul değerler portföyü, %13,3'ünü nakit rezervler ve %17,4'ünü diğer aktifler oluşturmuştur. 2020 yılına göre kredilerin payı 5,4 puan, menkul değerlerin portföyünün payı 0,7 puan azalırken, nakit rezervler 3,9 puan, diğer aktifler ise 2,2 puan artmıştır. Kurlarda artış ile YP nakit rezervler 2020 yılına göre 2 katına çıkmıştır. Nakit rezervlerin artmasında da bu etkili olmuştur (Vakıflar Bankası, 2021, Bankacılık Sektörü 4. Çeyrek).

Literatürde Covid-19 sürecinde Türk bankacılık sektörüne yönelik kümeleme analizi çalışması bulunmamaktadır. Covid-19 pandemi sürecinden önce Türk bankacılık sektörüne karşı gerçekleştirilen kümeleme analizi çalışmalar bulunmamaktadır. Covid-19 pandemi sürecinde Türk bankacılık sektörüne yönelik analizlerden bazılarında aşağıda yer verilmiştir. Ayrıca Covid-19 pandemisi dönemiyle alakalı Türk bankacılık sektörü üzerine farklı yöntemler kullanılarak gerçekleştirilen çalışmalar bulunmamaktadır. Güler (2020), Arabacı ve Yücel (2020), Bekci vd. (2020), Kartal (2020), Arslantürk (2021), Öner ve Okumuş (2021), Atukalp (2021), Beybur (2021), Eren ve Uçar (2021), Koç vd. (2021), Disemadi ve Shaleh (2020), Park ve Shin (2021), Boitan ve Marchewka-Bartkowiak (2021), Barua ve Barua (2021), Riadi vd. (2022), Kolodiziev

vd. (2022) araştırmaları Covid-19 Pandemisin bankacılık sektöru üzerindeki etkilerini ele alan çalışmalardan bir kısmını oluşturmaktadır.

Covid-19 pandemisi sürecinde sosyal ve ekonomik açıdan birçok değişiklikler olmuştur. Pandemi sebebiyle ekonomide yaşanan yavaşlama, alınan ekonomik kararlar ile yavaşlatılmaya çalışılmıştır. Kamu bankaları, alınan ekonomik kararların uygulamaya geçirilmesinde öncü rol oynamıştır.

Bu çalışmanın uygulama kısmında kümeleme analizi kullanılmıştır. Covid-19 pandemisinin henüz başlamadığı 2019 yılı, başladığı ve en fazla etkili olduğu 2020 yılı ve etkisinin azaldığı 2021 yılında bankaların kümelenmesinin nasıl olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Türk Bankacılık Sistemi içinde faaliyet gösteren 32 mevduat bankası üzerinden çalışma gerçekteşirilmek istenmiştir. Bankaların yıl sonu faaliyet raporları ve Türkiye Bankalar Birliği tarafından yayımlanan veriler kullanılarak analiz gerçekteşirilmıştir. Faaliyet raporlarına ve verilerine ulaşılan 21 mevduat bankası analize dahil edilmiş olup, analizde dahil ettiğimiz değişkenlerimize göre verilerine ulaşılamayan 11 mevduat bankası analize dahil edilememiştir. Çalışmanın uygulama kısmında bankaların sermaye yapısını gösteren 2 değişken, aktif yapısını gösteren 8 değişken, likidite yapısını gösteren 3 değişken, karlılık yapısını gösteren 2 değişken, gelir – gider yapısını gösteren 1 değişken, büyüklük yapısını gösteren 3 değişken ve 5 tane şube rasyosunu gösteren toplamda 24 adet değişken analiz edilmiştir.

Tablo 4. Değişken Kodlar Listesi

	Değişken Adı	Formül	Kod
Sermaye Yapısı	Sermaye Yeterlilik Rasyosu	$\frac{\text{Özkaynaklar}}{\text{Kredi Riski} + \text{Piyasa Riski} + \text{Operasyonel Risk}}$	S1
	Özkaynak Varlık Finansman Oranı	$\frac{\text{Özkaynaklar}}{\text{Toplam Aktifler}}$	S2
	Kredi Geri Ödenmeme Oranı	$\frac{\text{Donuk Alacaklar}}{\text{Toplam Krediler}}$	A1

Aktif Yapısı	Mevduatın Krediyeye Dönüşüm Oranı	Toplam Kredi / Toplam Mevduat	A2
	Mevduatın Konut Kredisine Dönüşüm Oranı	Konut Kredileri / Toplam Mevduat	A3
	Mevduatın Taşıt Kredisine Dönüşüm Oranı	Taşıt Kredileri / Toplam Mevduat	A4
	Mevduatın İhtiyaç Kredisine Dönüşüm Oranı	İhtiyaç Kredileri / Toplam Mevduat	A5
	Mevduatın Ticari İşyeri Kredisine Dönüşüm Oranı	Ticari İşyeri Kredileri / Toplam Mevduat	A6
	Mevduatın Ticari Taşıt Kredisine Dönüşüm Oranı	Ticari Taşıt Kredileri / Toplam Mevduat	A7
	Mevduatın Ticari İhtiyaç Kredisine Dönüşüm Oranı	Ticari İhtiyaç Kredileri / Toplam Mevduat	A8
	Likidite Yapısı	Likidite Durumu	Likit Aktifler / Toplam Aktifler
Dönen Varlık Kısa Vadeli Borç Karşılama Oranı		Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	L2
YP Likit Aktif / YP Pasifler		YP Likit Aktif / YP Pasifler	L3
Karlılık Yapısı	Ortalama Aktif Karlılık	Net Kar / Toplam Aktif	K1
	Ortalama Özkaynak Karlılığı	Net Kar / Toplam Özkaynak	K2

Gelir – Gider Yapısı	Faiz Gelirleri / Faiz Giderleri	Faiz Gelirleri / Faiz Giderleri	G1
Büüklük Yapıları	Şube / Toplam Aktif	Şube / Toplam Aktif	B1
	ATM / Toplam Aktif	ATM / Toplam Aktif	B2
	Personel / Toplam Aktif	Personel / Toplam Aktif	B3
Şube Rasyoları	Şube Başına Net Kâr	Net Kar / Şube Sayısı	SB1
	Şube Başına Toplam Aktif	Toplam Aktif / Şube Sayısı	SB2
	Şube Başına Toplam Mevduat	Toplam Mevduat / Şube Sayısı	SB3
	Şube Başına Krediler	Toplam Krediler / Şube Sayısı	SB4
	Şube Başına Personel	Personel Sayısı / Şube Sayısı	SB5

Kaynak: BDDK (Sektör Verileri – Yazar tarafından elde edilmiştir.)

BULGULAR

Covid-19 pandemisi sürecinde Türk bankacılık sektöründe yer alan mevduat bankaları 2019, 2020 ve 2021 yılı mali ve büyüklük verilerine göre analize tabi tutulmuştur.

IBM SPSS Statistics programı üzerinden Hiyerarşik ve Hiyerarşik olmayan k-ortalamar teknikleri üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Analize dahil ettiğimiz 24 değişkene öncelikle her bir yıl için tanımlayıcı test istatistikleri yapılmıştır. Küme sayısının belirlenmesinde literatür araştırmaları ve teorik bilgiler ışığında karar verilmiştir.

Covid-19 pandemisi sürecinde ekonomideki daralmanın önüne geçilmesi için devreye alınan ekonomik politikalar karşısında üzerlerine özel ve yabancı sermayeli bankalara göre daha çok görev düşen kamu sermayeli

mevduat bankalarının bu süreçte mali ve büyüklük verilerindeki değişimler sonucunda kümelenmelerinde nasıl bir farklılık olduğu ayrıca yorumlamada üzerinde durulacaktır.

Tablo 5. 2019 Yılı Tanımlayıcı Test İstatistikleri

	Maksimum	Minimum	Ortalama	Std. Sapma	Basıklık	Çarpıklık
Sermaye Yeterlilik Rasyosu	0,2560	0,1340	0,1801	0,0283	0,9323	0,7134
Özkaynaklar / Toplam Aktifler	0,1581	0,0288	0,1014	0,0324	-0,3005	-0,0192
Donuk Alacaklar / Toplam Krediler	0,4171	0,0185	0,0896	0,0791	14,5618	3,5691
Toplam Kredi / Toplam Mevduat	1,1948	0,6319	0,9805	0,1347	0,6843	-0,7560
Konut Kredileri / Toplam Mevduat	0,1108	0,0000	0,0411	0,0348	-1,0132	0,5629
Taşıtlar / Toplam Mevduat	0,0079	0,0000	0,0015	0,0023	2,6351	1,9423

İhtiyaç Kredileri / Toplam Mevduat	0,1626	0,0002	0,0657	0,0529	1,1279	0,3153
Ticari işyeri Kredileri / Toplam	0,0762	0,0000	0,0047	0,0160	20,6227	4,5246
Ticari Taşıt Kredileri / Toplam Mevduat	0,0098	0,0000	0,0026	0,0028	1,1295	1,3368
Ticari İhtiyaç Kredileri / Toplam	0,2374	0,0000	0,0898	0,0587	0,2082	0,3856
Likit Aktifler / Toplam Aktifler	0,4040	0,0837	0,1795	0,0727	2,9583	1,4243
Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülü	0,5825	0,1354	0,3060	0,1155	0,0281	0,7319
YP Likit Aktif / YP Pasifler	0,4400	0,1590	0,2685	0,0738	0,1356	0,7588
Ortalama Aktif Karlılık	0,0255	-0,1190	0,0030	0,0289	16,1361	-3,8456

Ortalama Özkaynak Karlılığı	0,1886	-1,7668	-0,0089	0,40 54	18,17 79	- 4,1793
Faiz Gelirleri / Faiz Giderleri	1,9211	1,0114	1,5803	0,22 75	0,069 1	- 0,5207
Şube / Toplam Aktif	0,0122	0,0015	0,0036	0,00 25	5,961 0	2,2941
ATM / Toplam Aktif	0,0342	0,0003	0,0106	0,00 76	3,056 8	1,3700
Personel / Toplam Aktif	0,1220	0,0294	0,0579	0,02 49	0,455 1	1,0552
Şube Başına Net Kar	0,0700	-0,2600	0,0195	0,06 70	15,13 47	- 3,6572
Şube Başına Toplam Aktif	6,8100	1,2900	3,6919	1,47 47	- 0,463 7	0,0824
Şube Başına Toplam Mevduat	4,6000	0,9300	2,3852	0,89 60	0,243 5	0,4082

Şube						
Başına	4,0200	0,9200	2,3310	0,90	-	
Krediler				83	0,700	0,2573
					2	
Şube						
Başına	0,2700	0,1400	0,1938	0,03	-	
Personel				53	0,221	0,5589
					2	

Kaynak: Yazar tarafından elde edilmiştir.

2019 yılı tanımlayıcı test istatistiklerini incelediğimizde Şube Başına Toplam Aktif değişkenin 6,8100 değeri ile maksimum değer kategorisinde en yüksek oranı aldığını, en düşük değeri ise 0,0079 ile Taşıt Kredileri / Toplam Mevduat değişkenin aldığını gözlemlemekteyiz. Minimum değer kategorisinde ise en yüksek değeri 1,2900 ile Şube Başına Toplam Aktif değişkenin aldığını, en düşük değeri ise -1,7668 oranı ile Ortalama Özkaynak Karlılığı değişkenin aldığını gözlemlemektedir. Ortalama değer kategorisinde en yüksek değeri 3,6919 oranı ile Şube Başına Toplam Aktif değişkenin aldığını, en düşük değeri ise -0,0089 oranı ile Ortalama Özkaynak Karlılığı değişkenin aldığı gözlemlemektedir. Standart Sapma verilerine göre en yüksek değeri 1,4747 oranı ile Şube Başına Toplam Aktif değişkenin aldığını, en düşük değeri ise 0,0023 oranı ile Taşıt Kredileri / Toplam Mevduat değişkenin aldığı gözlemlemektedir. Basıklık verilerine göre en yüksek değeri 20,6227 oranı ile Ticari İşyeri Kredileri / Toplam Mevduat değişkenin aldığı, en düşük değeri ise -1,1279 oranı ile İhtiyaç Kredileri / Toplam Mevduat değişkenin aldığını gözlemekteyiz. Çarpıklık verilerine göre en yüksek değeri 4,5246 oranı ile Ticari İşyeri Kredileri / Toplam Mevduat değişkenin aldığını, en düşük değeri ise -4,1793 oranı ile Ortalama Özkaynak Karlılığı değişkeninin aldığını gözlemekteyiz. 2019 yılı tanımlayıcı test istatistikleri sonucunda göre 2019 yılı verilerinde normal dağılım gerçekleşmemiştir.

Tablo 6. 2020 Yılı Tanımlayıcı Test İstatistikleri

	Maksim um	Minim um	Ortala ma	Std. Sap ma	Basıkl ık	Çarpık lık
--	--------------	-------------	--------------	-------------------	--------------	---------------

Sermaye Yeterlilik Rasyosu	0,2420	0,1447	0,1802	0,0210	2,1670	0,9903
Özkaynaklar / Toplam Aktifler	0,1568	0,0529	0,0977	0,0304	1,1054	0,4163
Donuk Alacaklar / Toplam Krediler	0,3870	0,0046	0,0751	0,0755	14,4779	3,5313
Toplam Kredi / Toplam Mevduat	1,2568	0,8292	0,9954	0,1216	0,5434	0,6240
Konut Kredileri / Toplam Mevduat	0,1372	0,0000	0,0380	0,0392	0,4051	1,1400
Taşıt Kredileri / Toplam Mevduat	0,0122	0,0000	0,0019	0,0029	6,0659	2,3410
İhtiyaç Kredileri / Toplam Mevduat	0,1787	0,0001	0,0745	0,0609	1,5198	0,1261
Ticari işyeri Kredileri / Toplam Mevduat	0,0036	0,0000	0,0010	0,0012	0,5507	0,9314

Ticari Taşıt Kredileri / Toplam Mevduat	0,0141	0,0000	0,0043	0,0046	0,5281	-	0,8826
Ticari İhtiyaç Kredileri / Toplam Mevduat	0,2703	0,0000	0,1016	0,0744	0,4560	-	0,4349
Likit Aktifler / Toplam Aktifler	0,3284	0,0965	0,1717	0,0599	1,0722		1,2722
Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	0,5535	0,1420	0,2967	0,1068	0,3031		0,9410
YP Likit Aktif / YP Pasifler	0,5440	0,1890	0,2690	0,0931	3,5236		1,9710
Ortalama Aktif Karlılık	0,0193	-0,0127	0,0078	0,0066	3,0864		-1,2463
Ortalama Özkaynak Karlılığı	0,1385	-0,1490	0,0766	0,0636	6,5788		-2,2104
Faiz Gelirleri / Faiz Giderleri	2,7658	1,3740	1,9801	0,3895	1,0355	-	0,1139

Şube / Toplam Aktif	0,0060	0,0012	0,0024	0,00 13	1,669 6	1,5069
ATM / Toplam Aktif	0,0167	0,0011	0,0072	0,00 44	- 0,832 6	0,1955
Personel / Toplam Aktif	0,0988	0,0235	0,0459	0,02 14	0,465 9	1,0827
Şube Başına Net Kar	0,0900	-0,0800	0,0324	0,03 38	4,820 5	- 1,5793
Şube Başına Toplam Aktif	8,3400	1,5800	4,9886	2,03 51	- 1,113 2	- 0,1580
Şube Başına Toplam Mevduat	5,3400	1,2900	3,0962	1,15 73	- 1,063 8	- 0,0274
Şube Başına Krediler	5,4800	1,0900	3,1067	1,28 85	- 0,994 8	0,0635
Şube Başına Personel	0,3100	0,1400	0,2019	0,04 40	1,093 6	0,9414

Kaynak: Yazar tarafından elde edilmiştir.

2020 yılı tanımlayıcı test istatistiklerini incelediğimizde Maksimum değer kategorisinde Şube Başına Toplam Aktif değişkeninin 8,3400 değeri ile en yüksek oranı aldığını, en düşük değeri ise 0,0036 ile Ticari İşyeri Kredileri Kredileri / Toplam Mevduat değişkeninin aldığını gözlemlemekteyiz. Minimum değer kategorisinde ise en yüksek değeri 1,5800 ile Şube Başına Toplam Aktif değişkeninin aldığını, en düşük değeri

ise -0,1490 oranı ile Ortalama Özkaynak Karlılığı değişkeninin aldığını gözlemlenmektedir. Ortalama değer kategorisinde en yüksek değeri 4,9886 oranı ile Şube Başına Toplam Aktif değişkeninin aldığını, en düşük değeri ise 0,0010 oranı ile Ticari İşyeri Kredileri / Toplam Mevduat değişkeninin aldığı gözlemlenmektedir. Standart Sapma verilerine göre en yüksek değeri 2,0351 oranı ile Şube Başına Toplam Aktif değişkeninin aldığını, en düşük değeri ise 0,0012 oranı ile Ticari İşyeri Kredileri / Toplam Mevduat değişkeninin aldığı gözlemlenmektedir. Basıklık verilerine göre en yüksek değeri 14,4779 oranı ile Donuk Alacaklar / Toplam Krediler değişkeninin aldığı, en düşük değeri ise -1,5198 oranı ile İhtiyaç Kredileri / Toplam Mevduat değişkeninin aldığını gözlemekteyiz. Çarpıklık verilerine göre en yüksek değeri 3,5313 oranı ile Donuk Alacaklar / Toplam Krediler değişkeninin aldığını, en düşük değeri ise -2,2104 oranı ile Ortalama Özkaynak Karlılığı değişkeninin aldığını gözlemekteyiz. 2020 yılı tanımlayıcı test istatistikleri sonucunda göre 2020 yılı verilerinde normal dağılım gerçekleşmemiştir.

2021 yılı tanımlayıcı test istatistiklerini incelediğimizde Maksimum değer kategorisinde Şube Başına Toplam Aktif değişkeninin 11,8800 değeri ile en yüksek oranı aldığını, en düşük değeri ise 0,0044 ile Şube / Toplam Aktif değişkeninin aldığını gözlemlemekteyiz. Minimum değer kategorisinde ise en yüksek değeri 2,1300 ile Şube Başına Toplam Aktif değişkeninin aldığını, en düşük değeri ise 0 oranı ile İhtiyaç Kredileri / Toplam Mevduat, Ticari İhtiyaç Kredileri / Toplam Mevduat, Konut Kredileri / Toplam Mevduat, Ticari Taşıt Kredileri / Toplam Mevduat, Taşıt Kredileri / Toplam Mevduat, Ticari İşyeri Kredileri / Toplam Mevduat değişkenlerinin aldığını gözlemlenmektedir. Ortalama değer kategorisinde en yüksek değeri 7,7295 oranı ile Şube Başına Toplam Aktif değişkeninin aldığını, en düşük değeri ise 0,0009 oranı ile Ticari İşyeri Kredileri / Toplam Mevduat değişkeninin aldığı gözlemlenmektedir. Standart Sapma verilerine göre en yüksek değeri 3,1689 oranı ile Şube Başına Toplam Aktif değişkeninin aldığını, en düşük değeri ise 0,0010 oranı ile Şube / Toplam Aktif değişkeninin aldığı gözlemlenmektedir. Basıklık verilerine göre en yüksek değeri 14,1242 oranı ile Donuk Alacaklar / Toplam Krediler değişkeninin aldığı, en düşük değeri ise -1,2513 oranı ile Şube Başına Toplam Aktif değişkeninin aldığını gözlemekteyiz. Çarpıklık verilerine göre en yüksek değeri 3,4948 oranı ile Donuk Alacaklar / Toplam Krediler değişkeninin aldığını, en düşük değeri ise -0,4464 oranı ile

Şube Başına Toplam Aktif değişkeninin aldığını gözlemekteyiz. 2021 yılı tanımlayıcı test istatistikleri sonucunda göre 2021 yılı verilerinde normal dağılım gerçekleşmemiştir.

Tablo 7. 2021 Yılı Tanımlayıcı Test İstatistikleri

	Maksim um	Minim um	Ortala ma	Std. Sap ma	Basıkl ık	Çarpık lık
Sermaye Yeterlilik Rasyosu	0,2686	0,1400	0,1877	0,03 53	0,005 1	0,8583
Özkaynakl ar / Toplam Aktifler	0,1308	0,0370	0,0778	0,02 64	- 0,835 2	0,4985
Donuk Alacaklar / Toplam Krediler	0,3082	0,0024	0,0577	0,06 09	14,12 42	3,4948
Toplam Kredi / Toplam Mevduat	1,1485	0,5151	0,8759	0,13 88	0,824 8	- 0,4005
Konut Kredileri / Toplam Mevduat	0,0862	0,0000	0,0265	0,02 88	- 0,344 2	1,0062
Taşıtlı Kredileri / Toplam Mevduat	0,0086	0,0000	0,0015	0,00 21	4,796 4	2,0999

İhtiyaç Kredileri / Toplam Mevduat	0,1905	0,0000	0,0637	0,0585	- 1,0225	0,4649
Ticari işyeri Kredileri / Toplam Mevduat	0,0045	0,0000	0,0009	0,0013	2,5647	1,7549
Ticari Taşıt Kredileri / Toplam Mevduat	0,0186	0,0000	0,0049	0,0059	0,5104	1,3087
Ticari İhtiyaç Kredileri / Toplam Mevduat	0,1833	0,0000	0,0676	0,0535	0,1369	0,8195
Likit Aktifler / Toplam Aktifler	0,5060	0,1409	0,2443	0,0805	4,2994	1,8284
Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	0,6870	0,1957	0,3920	0,1058	1,7664	0,8706
YP Likit Aktif / YP Pasifler	0,6450	0,2260	0,3669	0,1239	0,4797	1,2118
Ortalama Aktif Karlılık	0,0065	0,0023	0,0037	0,0012	0,4797	1,2118

Ortalama Özkaynak Karlılığı	0,2389	0,0279	0,1265	0,05 91	- 1,020 3	- 0,0949
Faiz Gelirleri / Faiz Giderleri	2,4947	1,2408	1,7238	0,31 36	- 0,060 6	0,5538
Şube / Toplam Aktif	0,0044	0,0008	0,0016	0,00 10	2,303 2	1,6706
ATM / Toplam Aktif	0,0141	0,0006	0,0049	0,00 32	1,294 8	0,8255
Personel / Toplam Aktif	0,0658	0,0163	0,0310	0,01 51	0,287 9	1,1368
Şube Başına Net Kar	0,1700	0,0100	0,0676	0,04 73	- 0,640 1	0,6790
Şube Başına Toplam Aktif	11,8800	2,1300	7,7295	3,16 89	- 1,251 3	- 0,4464
Şube Başına Toplam Mevduat	8,2800	1,6200	4,9362	1,99 25	- 1,141 9	- 0,0733
Şube Başına Krediler	8,1200	1,2900	4,2276	1,77 18	- 0,408 5	0,0211

Şube				0,05	3,982	
Başına	0,3800	0,1400	0,2076	35	9	1,6992
Personel						

Kaynak: Yazar tarafından elde edilmiştir.

21 bankanın 24 adet değişkeni dikkate alınarak hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan (k-ortalamalar) yöntemlerine göre kümeleme analizi yapılmıştır. Tablo 7’de iki analiz yöntemine göre bankaların hangi gruplarda yer aldığı gösterilmektedir.

Tablo 8. 2029, 2020 ve 2021 Yılı Kümeleme Analiz Sonuçları

		Hiyerarşik			K-ortalamalar		
		2019	2020	2021	2019	2020	2021
Ban k1	Akbank T.A.Ş.	Küme 1	Küme 1	Küme 2	Küme 1	Küme 1	Küme 2
Ban k2	Alternatifbank A.Ş.	Küme 2	Küme 2	Küme 1	Küme 1	Küme 2	Küme 2
Ban k3	Anadolubank A.Ş.	Küme 3	Küme 3	Küme 3	Küme 1	Küme 3	Küme 3
Ban k4	Burgan Bank A.Ş.	Küme 2	Küme 2	Küme 1	Küme 1	Küme 2	Küme 2
Ban k5	Denizbank A.Ş.	Küme 1	Küme 1	Küme 2	Küme 1	Küme 3	Küme 3
Ban k6	Fibabanka A.Ş.	Küme 1	Küme 2	Küme 3	Küme 1	Küme 2	Küme 1
Ban k7	T. Garanti B. A.Ş.	Küme 1	Küme 1	Küme 2	Küme 1	Küme 1	Küme 2
Ban k8	T. Halk B. A.Ş.	Küme 1	Küme 1	Küme 1	Küme 1	Küme 2	Küme 2
Ban k9	HSBC Bank A.Ş.	Küme 2	Küme 2	Küme 3	Küme 3	Küme 2	Küme 1
Ban k10	ICBC T. B. A.Ş.	Küme 2	Küme 2	Küme 1	Küme 3	Küme 2	Küme 2

Ban k11	ING Bank A.Ş.	Küme 1	Küme 1	Küme 2	Küme 3	Küme 1	Küme 3
Ban k12	T. İş Bankası A.Ş.	Küme 1	Küme 1	Küme 2	Küme 1	Küme 1	Küme 2
Ban k13	Odea Bank A.Ş.	Küme 2	Küme 2	Küme 1	Küme 3	Küme 2	Küme 2
Ban k14	QNB Finansbank	Küme 1	Küme 1	Küme 2	Küme 1	Küme 1	Küme 2
Ban k15	Şekerbank	Küme 3	Küme 3	Küme 2	Küme 2	Küme 3	Küme 3
Ban k16	TEB	Küme 1	Küme 1	Küme 2	Küme 1	Küme 1	Küme 3
Ban k17	Turkish Bank A.Ş.	Küme 3	Küme 3	Küme 3	Küme 3	Küme 3	Küme 3
Ban k18	Turkland Bank A.Ş.	Küme 3	Küme 3	Küme 3	Küme 2	Küme 3	Küme 3
Ban k19	Vakıflar Bankası	Küme 1	Küme 1	Küme 1	Küme 1	Küme 2	Küme 2
Ban k20	Yapı ve Kredi B.	Küme 1	Küme 1	Küme 2	Küme 1	Küme 1	Küme 2
Ban k21	Ziraat Bankası A.Ş.	Küme 1	Küme 1	Küme 2	Küme 1	Küme 1	Küme 2

Kaynak: Yazar tarafından elde edilmiştir.

Hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan (k-ortalamlar) analiz sonuçları tablo üzerinde Küme 1 olanlar da renk yok, Küme 2 olanlar da açık gri renk ve Küme 3 olanlarda koyu gri renk bulunmaktadır. Renklendirme yöntemiyle bankaların 2019, 2020 ve 2021 yılları itibariyle kümeleme analiz tekniğine göre hangi küme grubunda yer aldığı daha anlaşılır hale getirilmek istenmiştir.

Akbank, İş Bankası, QNB Finansbank, Turkish Bank, Yapı ve Kredi Bankası ve Ziraat Bankası her iki kümeleme analizi tekniğine göre de analize tabi 3 yılda her zaman aynı kümelerde yer almışlardır. Diğer bankaların

kümelenmelerinde yıllar ve kümeleme tekniği itibariyle farklılar olduğu gözlemlenmiştir.

Analize tabi tutulan değişkenlere göre 2019, 2020 ve 2021 yılları itibariyle ham veriler üzerinden miktar bazında değişimleri incelendiğinde her iki kümeleme tekniğine göre de değişiklik göstermeyerek her yıl aynı kümede yer alan Akbank, İş Bankası, QNB Finansbank, Turkish Bank, Yapı ve Kredi Bankası ve Ziraat Bankası'nın kümelenmelerindeki değişikliğin gerçekleşmemesini her yıl ortalama aynı oranda büyümesi veya küçülmesi ile ilişkilendirilebilmektedir. Yani bu bankalarda 2019, 2020 ve 2021 yıllarında analize tabi değişkenlere göre diğer bankalarla olan sıralamalarında büyük değişimler gerçekleşmemiştir.

Ziraat Bankası'nın hiyerarşik kümeleme analizi tekniğine göre de hiyerarşik olmayan (k-ortalamlar) kümeleme tekniğine göre 2019 yılında Küme 1'de, 2020 yılında Küme 1'de, 2021 yılında Küme 2'de yer almıştır. Ziraat Bankası'nın Merkez Bankası şubelerinin olmadığı yerlerde TCMB'nin görevini üstlendiği rolünü ve aktif büyüklüğü, şube sayısı, ATM sayısı, personel sayısı gibi büyüklük verilerini göz önünde bulundurulması ile Covid-19 pandemi sürecinde bir önceki yıla göre analize tabi değişkenlere göre büyük değişiklikler göstermediğini ve kümeleme analizi sonuçlarına göre aynı kümelerde yer aldığı gözlemlenmektedir.

Kamu sermayeli mevduat bankası olan Vakıflar Bankası hiyerarşik kümeleme analizine göre 2019, 2020 ve 2021 yıllarında Küme 1'de yer alırken hiyerarşik olmayan (k-ortalamlar) kümeleme analizine göre 2019 yılında Küme 1'de yer almış, 2020 ve 2021 yıllarında Küme 2'de yer almıştır. Aktif büyüklüğe göre Türk bankacılık sektöründe ilk 3'te yerini alan Vakıflar Bankası hiyerarşik kümeleme analizi tekniğine göre analize tabi değişkenlere karşısında Covid-19 pandemi sürecinde kümelenmesinde herhangi bir değişkenlik göstermeyerek 2019, 2020 ve 2021 yıllarında aynı kümeler üzerinde yer almıştır.

Hiyerarşik olmayan (k-ortalamlar) kümeleme analizi tekniğine göre 2019 yılında Küme 1'de yer alırken Covid-19 pandemisi ile banka rasyolarında meydana gelen değişim ile 2020 ve 2021 yıllarında Küme 2'de yer almıştır. Hiyerarşik olmayan (k-ortalamlar) kümeleme analizi

tekniki çalışmanın öngörüsü olan farklılaşmayı Vakıflar Bankası üzerinde daha doğru bir sonuca ulaştırmaktadır.

Halk Bankası'nda hiyerarşik kümeleme analiz tekniğine göre 2019,2020 ve 2021 yıllarında Küme 1'de yer alırken, hiyerarşik olmayan kümeleme analizi tekniğine göre 2019'da Küme 1'de yer alırken 2020 ve 2021 yıllarında Küme 2'de yer almıştır. Aktif büyüklük sıralaması göre ilk 5'te yer alan Halk Bankası hiyerarşik kümeleme analizi tekniğine göre 2019, 2020 ve 2021 yıllarında Küme 1'de yer almıştır.

Covid-19 pandemi sürecinde devreye alınan destek paketleri ile kamu bankalarının kümelenmelerinde öngörülen değişiklik Halk Bankası üzerinde hiyerarşik kümeleme analizi tekniğine göre farklılık oluşturmamıştır. Hiyerarşik olmayan (k-ortalama) kümeleme analizi tekniğine göre 2019 yılında Küme 1'de yer alırken 2020 ve 2021 yıllarında Küme 2'de yer almıştır.

Covid-19 pandemi sürecinde öngörülen kümelenmedeki değişiklik hiyerarşik olmayan kümeleme tekniğine göre orta çıkmıştır. Vakıflar Bankası ve Halk Bankası her iki tekniğe göre de birlikte hareket etmiş ve kümelenmişlerdir. Özellikle 2020 yılında kamu sermayeli mevduat bankalarının kümelenmelerinde beklediğimiz değişiklikler Ziraat Bankası üzerinde gözlemlenememiş olup, Covid 19 pandemisinin başladığı 2020 yılı itibariyle Vakıflar Bankası ve Halk Bankası üzerinde farklı kümelenmeler ile değişiklikler olduğu gözlemlenmiştir.

SONUÇ

11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından Covid-19 pandemisi ilan edildi. Yarasalardan insanlara bulaşarak Çin'in Wuhan eyaletinde ortaya çıktığı düşünülen Covid-19 sebebiyle dünya üzerinde birçok insan hayatını kaybetmiştir. Hükümetler Covid-19 pandemisinin yayılmasının önüne geçebilmek için insan hareketliliğini en aza indirmek istemişlerdir. Alınan tedbir ve önlemler karşısında fiziki alış-verişlerde gerileme, E-ticarette büyük oranda artışlar gerçekleşmiştir. Birçok işletme bu süreçte iflas ederek batmıştır.

Ekonomik sorunların giderilebilmesi için devreye alınan mali tedbir kararları ile işletmelerin ve bireysel tüketicilerin ihtiyaç duyduğu finansman desteği sağlanmak istenmiştir. Geri ödemesiz destek kredileri,

düşük faizli konut, araç, tatil ve ihtiyaç kredileri, ticari sektöre yönelik Kredi Garanti Fonu destekli krediler ile herkesin ihtiyacı karşılanmak istenmiştir.

Ekonomi yönetimi tarafından devreye alınan kararlar özellikle kamu sermayeli mevduat bankası olan Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş., Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. ve Türkiye Halk Bankası A.Ş. tarafından uygulamaya alınmaktadır. Covid-19 pandemisi etkisinin belirgin bir şekilde hissedildiği 2020 yılında bu 3 banka üzerinde büyük sorumluluk bulunmaktaydı.

Özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının üzerinde kamu sermayeli mevduat bankalarında olduğu kadar sorumluluk bulunmaması ve ekonomide yaşanan kur şokları ile yüksek enflasyon sebebiyle mevduata verilen faiz oranlarındaki artışa karşılık özel bankalar kredi faiz oranlarında yükselişe giderek bilançolarında dengeyi bulmayı daha kolay sağlayabilirken, kamu sermayeli mevduat bankalarında sürecin yönetilmesi çok kolay olmamıştır.

Türk bankacılık sektörünün 2019, 2020 ve 2021 yılı çeyreklik dönem raporlarını incelediğimizde Covid-19 pandemisinin görüldüğü 2020 yılı başlarından itibaren birçok kaleme değişikliklerin başladığı gözlemlenmektedir. Bankaların kredi hacimlerindeki artış bilançolarında aktif kalemlerinin artmasını sağlamıştır. Bankalar artan kredi miktarlarını ve artan menkul değerler portföyünün fonlanmasını sağlayabilmek için fon arayışına gitmişler ve mevduat dışı kaynaklarda artış yaşamışlardır. Pandemi sebebiyle mobil ve internet bankacılığı üzerinden işlemlerini gerçekleştirmeye yönelen bankalarda faiz dışı gelirlerde düşüş yaşanmıştır.

BDDK'nın Covid-19 pandemisi sebebiyle almış olduğu tedbirler kapsamında ödemesi geciken hesapların takip hesaplarına aktarılma süresi 90 günden 180 güne çıkarılmış olup Türk bankacılık sektörünün tahsili gecikmiş alacakları azalışa geçmiştir. Yüksek enflasyon ve kur şokları sebebiyle mevduata verilen faiz oranlarında yükselmeler olmuştur. Bankaların bilançolarında mevduat hesapları bu dönemde artış göstermiştir.

2019, 2020 ve 2021 yıllarında yıl sonu faaliyet raporlarından ve Türkiye Bankalar Birliği tarafından elde edilen mali rasyolar ve bankaların

büyükölük verileri ile hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan (k-ortalamlar) kümeleme analizleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler standardize edilmiş olup analize koyulmadan önce korelasyon analizine tabi tutulmuştur. 21 adet kamu sermayeli, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankası, 24 adet değişken ile analize tabi tutulmuştur.

Covid-19 pandemisi sebebiyle devreye alınan ekonomik politikalar karşılığında analize tabi mevduat bankalarının kümelenelemlerindeki değişimler tablolar halinde incelenmiş ve kredi hacimlerinde büyümeler yaşanan kamu sermayeli mevduat bankalarında öngörülen değişimler tespit edilememiştir.

Covid-19 pandemi sürecinde Türk bankacılık sektöründe yer alan kamu sermayeli, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümeleme analizi sonuçlarına göre, beklenmedik bir sorun karşısında piyasanın ihtiyacı olan fon kaynağının kamu sermayeli mevduat bankaları aracılığıyla sağlanması, bilanço büyüklüklerine göre kamu sermayeli mevduat bankalarında beklenen ölçüde gerçekleşmediğini ve diğer mevduat bankalarından ayrışarak farklı bir kümede yer almadıkları tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Arabacı, H. ve Yücel, D. (2020). *Covid-19 pandemisinin Türk bankacılık sektörü üzerine etkisi*. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 9(3).
- Arslantürk Çöllü, D. (2021). *Katılım bankaları mı? Geleneksel bankalar mı? Covid-19 salgının finansal performans üzerindeki etkisine ilişkin bir değerlendirme*. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 12(2).
- Atukalp, M. E. (2021). *Türk bankacılık sisteminde sektörel bazda kredi kullanımının küresel covid-19 salgını ile ilişkisi*. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 4(9).
- Barua, B. ve Barua, S. (2021). *Covid-19 implications for banks: Evidence from an emerging economy*. SN Business and Economics, 1(19).
- Bekci, İ., Köse, E. ve Aksoy, E. (2020). *Covid-19'un Türkiye'de bankalar üzerindeki ekonomik etkisine dair bir tahmin*. Ekonomi, Politika and Finans Araştırmaları Dergisi, 5(Özel Sayı).

Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı (2020). Bankacılık sektörü - 2020 IV.çeyrek. <https://www.vakifbank.com.tr/documents/earastirma/2020/Vak%C4%B1fBank%20Bankac%C4%B1l%C4%B1k%20Sekt%C3%B6r%20Raporu%202020%20IV.%20%C3%87eyrek.pdf> (Erişim tarihi: 16.04.2022).

İNTERNET KAYNAKLARI

http3: <https://www.bddk.org.tr/BultenAylik> (Erişim tarihi: 01.01.2023).

http2: <https://www.bddk.org.tr/BultenAylik> (Erişim tarihi: 13.01.2023).

http3: <https://www.bddk.org.tr/BultenAylik> (Erişim tarihi: 26.01.2023).

**AHP VE TOPSİS YÖNTEMİNE GÖRE SERBEST BÖLGELERİN
PERFORMANSLARININ KARŞILAŞTIRILMASI**

Seda DÖNMEZ, Hasan Hüseyin YILDIRIM

AHP VE TOPSİS YÖNTEMİNE GÖRE SERBEST BÖLGELERİN PERFORMANSLARININ KARŞILAŞTIRILMASI¹

Seda DÖNMEZ¹, Hasan Hüseyin YILDIRIM²

Öz: Dünya ticaretinde küreselleşmenin etkilerinin her geçen gün hızla arttığı görülmektedir. Ticaretin ilk başladığı andan itibaren ülkeler ticaret hacmini yükseltmeyi hedef edinmişlerdir. Dış ticarete rekabette geri kalmamak için ülkeler özel ekonomik alanlar oluşturmuşlardır. Ülkelerin özel ekonomik alanları kullanma amaçları içerisinde, öncelikli olarak dış ticaret ve gümrük mevzuatlarının kısmen veya tamamen ortadan kaldırıldığı ülke içerisinde sermayeye istedikleri ölçüde serbestlik kazandırmaktır. Bununla birlikte uluslararası ticarete aktif rol alarak dünya ticaretinde söz sahibi olmak istemektedirler. Özel alanlara örnek olarak serbest bölgeler örnek gösterilebilir. Serbest bölgeler temelinde, gümrük kurallarının geçici olarak uygulanmadığı ve yatırımların değişken oranlar ile teşvik gördüğü özel alanlar olarak tanımlanabilmektedir. Serbest bölgeler yerli üreticinin üretim için ihtiyaç duyduğu yüksek hammadde maliyetini azaltmakta ve bölgede gerçekleşen üretimi arttırarak ihracat üzerinde de pozitif etkiler sağlamaktadır. Bu çalışmada, çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak, 7 farklı serbest bölgenin; belirlenen 15 kriter gözetilerek performanslarının karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışmada, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri arasında bulunan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve Benzerliklerin Sıralanarak ideal Çözümün Bulunması Tekniği (TOPSIS) yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Çalışmanın yöntem bölümünde AHP ve TOPSIS yöntemlerine değinilmiştir. Uygulama bölümünde ise AHP ve TOPSIS yöntemleri ile serbest bölgelerin 2018, 2019 ve 2020 yıllarındaki performansı incelenmiştir. Ayrıca çalışmada, en başarılı serbest bölgenin 2018 ve 2019 yılında Avrupa Serbest Bölgesi iken 2020 yılında ise

¹ Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir / Türkiye, e-mail: sedadnmez42@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-5469-2079 “Bu çalışma yazarın ilgili üniversitenin sosyal bilimler enstitüsünde gerçekleştirilen yüksek lisans tezinden üretilmiştir”

² Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Balıkesir / Türkiye, e-mail: hhyildirim@balikesir.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-5840-8418

İstanbul İhtisas Serbest Bölgesinin olduğu tespit edilmiştir. 2018, 2019 ve 2020 yıllarında ise en başarısız serbest bölgenin Kocaeli Serbest Bölgesi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: TOPSIS, AHP, Ticaret, Serbest Bölge

GİRİŞ

Her geçen gün değişiklik gösteren istek ve ihtiyaçlar doğrultusunda ülkeler dış ticaret yapmak zorunda kalmışlardır. Son zamanlarda küreselleşmenin hızla artması ile ülkeler arasında bulunan uzaklıkların, ekonomik alanda bir önem taşımadığı anlaşılmıştır. Bu durumun sonucunda, dış ticaret ile uğraşan uluslararası işletmelerin sayısının arttığı gözlenmektedir.

Dış ticaret farklı ülkelerin birbirinden mal veya hizmet alım-satım işleminin yapılması kısacası ticaretin ülke sınırları dışında gerçekleşmesidir (Kara, 2012:34). Bu bağlamda dış ticaret, ihracat ve ithalat kavramlarından oluşmakla birlikte ülkeler arasında gerçekleştirilen mal ve hizmet ticaretini içermektedir (Şahin, 2005:1). Ülkeler kendi aralarında farklı ekonomik işlemler gerçekleştirmektedir. Yapılan bu ekonomik işlemleri sermaye, mal ve hizmet hareketleri oluşturmaktadır. Döviz hareketleri ise dış ticaret kavramı içerisinde, mal ve hizmet hareketlerinin gerçekleşmesinin parasal boyutunu karşılamaktadır (Demir, 2004:4).

Dış ticaret ülkeler arasında gerçekleştirilen ihracat, ithalat alışverişinin tamamıdır. Ekonomik anlamda bakıldığında ise dış ticaret bağımsız devletler arasında gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin söz konusu olduğu ticari alışverişlerin bütünüdür (Çakmak, 2012:58). İç piyasalarda olmayan ya da yüksek maliyetli ürün veya hizmetin, dış piyasadandan temin edilmesinin ülkenin refah seviyesini yükselteceği düşünülmektedir. Bu amaç doğrultusunda, ülke ekonomileri dış ticaret faaliyetlerini gerçekleştirirler.

Türkiye ekonomisi 1980’li yıllardan itibaren uygulanan liberalleşmeye bağlı olarak yüksek büyüme oranları elde etmiştir. Bu büyümenin en temel sebepleri arasında Türkiye’nin Dünya Ticaret Örgütü’ne (WTO) 1995 yılında katılmasıdır. Türkiye, AB ile müzakereleri sonucunda 1 Ocak 1996 yılında Gümrük Birliği’ne girmiştir. Bu bağlamda dış ticaret hacminde ithalat ve ihracat bakımından artış meydana gelmiştir. 2015-2021 yılları arasındaki dış ticaret verileri Tablo 1’deki gibidir.

Tablo 1. Yıllara Göre Dış Ticaret (1.000 \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Serbest Bölge Ticaret Hacmi
2015	143.838.871	207.234.359	-63.395.488	351.073.230	20.260.661
2016	142.529.584	198.618.235	-56.088.651	341.147.819	19.033.079
2017	156.992.940	233.799.651	-76.806.711	390.792.592	20.378.584
2018	167.920.613	223.047.094	-55.126.481	390.967.708	20.929.063
2019	171.464.944	202.704.320	-31.239.375	374.169.264	19.655.910
2020	160.677.437	209.531.712	-48.854.275	370.209.149	22.058.066
2021	213.605.967	260.678.817	-47.072.850	474.284.784	24.618.099

Kaynak: (http-1).

Tablo 1'e bakıldığında Türkiye, en yüksek ticaret hacmini 474 milyar dolar ile 2021 yılında elde etmiştir. İlgili yılda Türkiye, 214 milyar dolarlık ihracat ve 261 milyar dolarlık da ithalat gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin

2021 yılında serbest bölge ticareti 25 milyar dolar olarak görülmektedir. Türkiye'nin 2019 yılında toplam dış ticaret hacmi 374 milyar dolardır ve bunun 20 milyar doları serbest bölgede gerçekleşmiş olup; 171 milyar doları ihracat, 203 milyar doları ithalattır. Türkiye, en az dış ticaret açığını ilgili yılda vermiş olup; en yüksek ihracat gelirini de 2019'da elde etmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMAÇLARI VE ÖNEMİ

Serbest bölgeler, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için ek istihdam alanlarının oluşturulduğu bölgelerdir. Ayrıca uluslararası ticaret ve yatırım imkanlarından daha fazla faydalanmak amacıyla kurulan bölgeler olarak da belirtilmektedir. Özellikle dış satıma dayalı kalkınma ve dışa açık büyüme stratejisini önemseyen ülkeler tarafından dış satımı arttırmanın en temel araçlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 2. Bölgeler ve Kriterler aşağıda yer almaktadır.

Bölgeler (A)	Kriterler (C)
- A1; İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi	- C1; Türkiye'den Bölgeye İthalat - C11; İşçi
- A2; İstanbul Trakya Serbest Bölgesi	- C2; Bölgeden Türkiye'ye İhracat - C12; Diğer
- A3; İstanbul Endüstri ve Tic. Ser. Böl.	- C3; Yurt Dışından Bölgeye İthalat - C13; T.C.
- A4; Avrupa Serbest Bölgesi	- C4; Bölgeden Yurt Dışına İhracat - C14; Yabancı
- A5; TÜBİTAK MAM Tek. Ser. Böl.	- C5; Yerli - C6; Yabancı
- A6; Bursa Serbest Bölgesi	- C7; Y/Y Ortaklık
- A7 Kocaeli Serbest Bölgesi'dir.	- C8; Kiracı - C9; Yatırımcı - C10; Büro Personeli ve Yönetici

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yer alan 18 serbest bölge içerisinde, Marmara Bölgesi’nde faaliyet gösteren, 7 serbest bölgenin, belirlenen 15 kriter doğrultusunda performanslarının karşılaştırılmasını yapmak ve ekonomi üzerindeki etkilerini incelemektir.

ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Liberal ekonomi anlayışının en somut örnekleri serbest bölgelerdir. Serbest bölgelerde sağlanan esnek üretim imkanları ve ucuz işgücü olanakları, özellikle ekonomik problemlerin yaşandığı dönemlerde serbest bölgeleri daha cazip hale getirmiştir. 18. yüzyıldan itibaren serbest bölgeler, dünyanın birçok ülkesinde farklı isimlerde ve yapılanmalarda artış göstermektedir. Serbest bölgeler bilhassa gelişmekte olan ülkeler için ihracata yönelik büyüme ve ekonomik kalkınma modeline destek olmak amacıyla kurulmuşlardır (Namal ve Çakır, 2019:49).

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından çıkartılan 2018 Dünya Yatırım Raporu’na göre; “Serbest bölgeler, birçok sosyoekonomik gelişimin önemli bir aracı olarak kabul edilmektedir. Serbest bölge endüstriyel altyapıya yatırım yapmak yapılan yatırımları kolaylaştırmak, ihracata yönelik büyümeyi teşvik etmek yabancı yatırımı çekmek ve yerel firmaları küresel değer zincirlerine entegre etmek ve istihdam yaratmak için bir hizmet sağlayıcı bir araç olarak belirtilmiştir” (UNCTAD, 2018). Bu tanımlara ek olarak Erdem 1992, Atik 1998 ve Tufan 2009’daki tanımları da dikkate alınmaktadır (Erdem, 1992; Atik, 1998:1; Tufan, 2009).

Serbest bölgeler yerli üreticinin üretim için ihtiyaç duyduğu yüksek hammadde maliyetini azaltmakta ve bölgede gerçekleşen üretimi arttırarak ihracat üzerinde de pozitif etkiler sağlamaktadır. Serbest bölgelerin, bu şekilde bir döngü gerçekleştirmesi yani çarpan mekanizması sayesinde ticaret hacimleri olumlu yönde artmakta ve ülkelere sundukları avantajı da arttırmaktadırlar. Farklı devletler ile gerçekleşen ihracat için kota sınırının olmaması da ülkelerin dış ticaretini olumlu yönde etkilemiştir. (Demirtaş, 2016:54).

Genel olarak serbest bölgelerin kurulma nedenleri: Dış finansman ve buna bağlı olarak ticaret olanaklarından daha çok faydalanmak, ekonominin ihtiyaç duyduğu girdileri ucuz ve sürekli temin etmek,

yabancı sermaye ve teknoloji girişini hızlandırmak, ihracat adına yatırım ve üretimi artırmak olduğu söylenebilir (Elagöz ve Abasov, 2001:30; Toroslu, 2000:10).

Serbest bölgelerin Türkiye’de yaklaşık olarak 37 yıllık bir geçmişinin olduğu bilinmektedir. Rekabet açısından üstünlük sağlayan bölgeler devletin ihracatını ve buna bağlı olarak döviz girdisini arttırmaktadır. Serbest bölgelerde depolama maliyetleri ve sadece ithal edilen ürünler için gümrük vergisi ödeneceğinden üretim maliyetlerinin düşmesi sağlanmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için serbest bölgeler oldukça önemli bir uygulamadır (Alpar, 1985:19-20).

Dünyada serbest bölge ile ilgili uygulamalar oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Dünyada ilk kez serbest bölge uygulamaları yaklaşık olarak 2000 yıl öncesinde, Roma ve Yunan uygarlıklarında görülmektedir. İlk serbest bölge örnekleri ise, İskenderiye limanları, Milattan önce Pire, Efes ve Akdeniz’de açık denizlere yapılmış mal değiş tokuşları ayrıca ticari alışverişlerin sağlandığı İpek Yolu’ndaki Yunanistan’a bağlı Challis ve Pire limanları olarak belirtilmektedir. Günümüzdeki serbest bölge yapısına benzer uygulamalar, 18. yüzyılda görülmeye başlanmıştır. 1704 yılında Cebelitarık, 1819 yılında Singapur ve 1842 yılında Hong-Kong’da faaliyete başlamıştır (Muzhdabayeva, 2006:29).

Ülkemizde 24 Ocak 1980 ekonomik kararları neticesinde dışa açık ekonomik modele geçilmesi ve 1985 yılında yayımlanan 3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu, serbest bölgelerin açılması sürecini hızlandırmıştır (Avcı ve Erek, 2018:208).

Serbest bölgeler gümrük bölgesi dışı sayılan yerler olmasına rağmen, söz konusu bu yerlerdeki işleyişin belirli bir düzen çerçevesinde yapılabilmesi ve serbest bölgelerden beklenen amaç ve faydalara ulaşılabilmesi için çeşitli mevzuat hükümlerinin uygulanması gereklidir. Bu amaçla devlet tarafından serbest bölgelerle ilgili çeşitli kanun, yönetmelik, tebliğ ve genelgeler çıkarılmıştır. Serbest bölgelerin kuruluşu ve işleyişini sağlayan mevzuat hükümlerini şöyle sıralayabiliriz:

- 3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu,
- Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği,

- Serbest Bölge Müdürlüklerinin Kuruluş Görev ve Çalışma Esasları 1985/9801 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı,
- Serbest Bölgelerle ilgili Tebliğler ve Genelgeler,
- 4458 Sayılı Gümrük Kanunu, (Md. 152-162 arası),
- Gümrük Yönetmeliği'ndeki serbest bölgelerle ilgili hükümler,
- Kanun, Yönetmelik ve Tebliğler.

4458 Sayılı Gümrük Kanunu: Ülkeler, eşya hareketlerinin yasal düzenlemelerini gümrük mevzuat ve kanunları kapsamında gerçekleştirirler. Bu yüzden ülke yönetimi, işletmeler ve tüm dış ticaret tarafları için gümrük kavramı oldukça önem arz etmektedir. Gümrük mevzuat ve kanunlarının iyi öğrenilmesi ve takip edilmesi dış ticaret faaliyetlerinin yürütülmesi için son derece önemlidir Serbest bölgelerde sürekli olarak mal giriş ve çıkışı yapıldığı için ve bu hareketlilik yurt dışı ile bağlantılı olduğundan dolayı konu gümrük mevzuatını da ilgilendirmektedir. Gümrük mevzuatının temeli olan 4458 Sayılı Gümrük Kanunu ve Gümrük Yönetmeliği'ndeki serbest bölgelerle ilgili düzenlemeler mevcut olup tarafların bu düzenlemeleri de bilmeleri gereklidir.

4458 Sayılı Gümrük Kanunu'nda serbest bölgelerle ilgili hükümler 152- 162 inci maddeler arasında yer verilmiştir. Bu maddelerdeki önemli hususlar şu şekilde özetlenebilir: Serbest bölgeler Türkiye içinde (Türkiye Gümrük Bölgesi içinde) olmasına rağmen, yurt dışından getirilen eşyaların serbest dolaşıma girmeden ve dolayısı ile gümrük vergileri ödenmeden konulabildiği, ithalat esnasında uygulanması gereken ticaret politikası hükümlerinin uygulanması bakımından yurt dışı sayılan yerler olarak kabul edilmektedir. Serbest bölgelere giriş, serbest bölgelerden çıkış yapan kişiler ve nakliyat araçları gümrük idarelerinin gözetiminde olup belirli bir noktadan gerçekleşmektedir. Bölgelere getirilen veya bölgelerden çıkartılan eşya yine ilgili gümrük idaresi tarafından muayene edilir (GK.Mad. 153).

Serbest bölgelerde eşyaların kalış süresi sınırsız olup izin alınmadan elleçleme işlemi yapılabilir. Serbest bölgelerde bulunan eşyalar serbest dolaşıma giriş rejimi uygulanarak yurt içine ithal edilebileceği gibi diğer gümrük rejimleri de uygulanabilir (GK.Mad. 156-157). Ayrıca serbest bölgede bulunan bir eşya Türkiye Gümrük Bölgesi dışına çıkarılabilir

(GK.Mad. 160). Gümrük Kanunu'nda belirtilen bir diğer önemli hususta bölgeye getirilen eşyaların 48 saat içerisinde gümrük idarelerince kabul edilen formlarla envanter kayıtlarının tutulmasıdır (GK.Mad. 159).

Gümrük Yönetmeliği: Gümrük Yönetmeliği'nin 419-432 inci maddeleri serbest bölge uygulamaları ile ilgili hükümleri kapsamaktadır. Bu yönetmeliğe göre serbest bölgede faaliyette bulunacakları "İşleticiler" ve "Kullanıcılar" olmak üzere iki grupta incelemiştir. İşletici deyimi ile serbest bölgeleri işleten kişiler ifade edilmektedir. Bu kişiler yerli sektör temsilcileri olabileceği gibi yabancı özel sektörde olabilir. Ayrıca kamu tarafından da serbest bölgeler işletilebilir. Kullanıcılar ise faaliyet ruhsatı olarak serbest bölgelerde ticari faaliyetlerini sürdüren gerçek ve tüzel kişileri ifade etmektedir (Güm.Yön.Mad. 419).

Gümrük Yönetmeliği gereği serbest bölgeye herkes girip çıkamaz. Sadece oralarda görevli olan kişiler girip çıkabilir. Bu kişiler serbest bölgelere giriş çıkış yaparken aşağıdaki belgelerden birini mutlaka ibraz etmeleri gereklidir:

- Serbest Bölge İzin Belgesi,
- Serbest Bölge Görev Kartı,
- Serbest Bölge Özel İzin Belgesi.

Bu belgelerden herhangi birine sahip olmayan kişilerin bölgeye giriş çıkış yapmasına ilgili gümrük idaresi tarafından izin verilmez (Güm.Yön. Mad.423).

3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu: Serbest bölgeler ile ilgili ana hükümleri içeren ve 6.6.1985 yılında kabul edilen 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanununu, 18785 nolu Resmi Gazete'de 15.6.1985 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiş olup 15 maddeden oluşmaktadır. Bu kanundaki önemli hususları şöyle belirtebiliriz. Bu Kanun (Serbest Bölgeler Kanunu, Md.1):

- İhracata dayalı yatırımlar ile üretimlerin teşvik edilmesi,
- Doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak,
- İşletmelerin ihracata yönlendirilmesi.

Uluslararası ticaretin geliştirilmesini sağlamak, amacıyla serbest bölgelerin kurulması, yer ve sınırlarıyla faaliyet konularının belirlenmesi, yönetilmesi, işletilmesi, bölgelerdeki tesisi ve yapıların teşkili ile ilgili hususları kapsar.

Muafiyet ve Teşvikler: Yurt dışından Türkiye'ye ticari nitelikte eşya getirilip bu eşyanın ithal edilmesinin istenmesi durumunda eşya ile ilgili Gümrük Beyannamesi düzenlenir ve gerekli olan diğer belgelerle birlikte gümrük idaresine müracaat edilir. Gümrük idaresi kendisine verilen beyanname ve ekli belgeleri inceler, eşyayı muayene edecek olan Gümrük muayene memuruna verir. Gümrük muayene memuru ise beyannameyi ve ekli belgeleri inceler, gümrük, dış ticaret ve kambiyo mevzuatı hükümleri ile ticaret politikası önlemlerini uygular. Eşyaya karşılık gelen gümrük vergilerini tahsil ettikten sonra eşyanın ülkemize girişine izin verir.

Serbest bölgelerde gümrük, dış ticaret ve kambiyo mevzuatı hükümleri uygulanmaz. Çünkü serbest bölgeler Türkiye Gümrük Bölgesinin içinde olmasına rağmen ve yer ile sınırları Cumhurbaşkanınca belirlenmesine rağmen ithalat vergileri, kambiyo mevzuatı ve ticaret politikası önlemlerinin uygulanması açısından Türkiye Gümrük Bölgesi dışı olarak kabul edilen yerlerdir (SBK. Md.6). Dolayısı ile bölgeye getirilen mallardan gümrük vergileri alınmadığı gibi ticaret politikası önlemleri ve kambiyo mevzuatı hükümleri de uygulanmaz.

Serbest Bölgelerde Elde Edilen Gelirler: Serbest bölgelerde kullanıcılardan yaptıkları ticari faaliyetlerinin karşılığında çeşitli gelirler elde edilmektedir. Bu gelirleri şöyle sınıflandırabilir:

- “Faaliyet Ruhsatı ve izin belgeleri alırken ödenen ücretler,
- Ülke dışından serbest bölgeye getirilen mallardan CİF kıymeti üzerinden binde 1 oranında, Türkiye'den bölgeye gönderilen mallardan ise binde 9 oranında ödenen tutarlar,
- 9 Serbest bölgeyi işleten şirketlere yapılacak olan ödemeler,
- Diğer şekillerde elde edilen gelirler,
- Serbest Bölge Müdürlüğü tarafından bölgeyi işleten gerçek ve tüzel kişilere yapılması gereken gelir paylan düşüldükten sonra kalan

kısım, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdinde açılacak bir özel hesaba yatırılır. Bu para bütçeye gelir kaydedilir” (SBK. Md.6).

Bölgedeki Mallar: Serbest bölgelerdeki firmalar ile Türkiye'nin herhangi bir yerindeki firma veya firmalar arasından yapılacak olan ticaret dış ticaret rejimi hükümlerine tabidir. Ülkemizden serbest bölgeye yapılan mal çıkışları ihracat olarak, serbest bölgeden ülkemize olan mal çıkışı ise ithalat olarak değerlendirilecektir. Serbest bölgelerdeki işlemlerle ilgili her ödeme döviz ile yapılmaktadır. Ödemelerin Türk Lirası olarak yapılmasına Cumhurbaşkanı karar verebilir (SBK. Md.8-9).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Esasları: Bölgelerde ticari faaliyetlerini sürdüren firmalar ihtiyaçları doğrultusunda yabancı uyruklu yönetici ve vasıflı personel çalıştırılabilir. Serbest bölgelerde Türkiye Cumhuriyeti sosyal güvenlik mevzuatı hükümleri uygulanmaktadır (SBK. Md.10).

Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği: 3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu, serbest bölgelerle ilgili olarak ana hükümleri içermektedir. Konu ile ilgili detaylı bilgi 10.3.1993 tarih ve 21520 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış ve 61 maddeden oluşan Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği ile ortaya konmuştur. Yönetmelikteki önemli hususları şu şekilde açıklayabiliriz:

Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği'nin amacı: Serbest bölgelerin kurulması, işletilmesi ve yönetilmesi, 3218 sayılı Kanunun 7. maddesi ile oluşturulan Özel Hesabın tahsilat ve harcama esasları ile bu Özel Hesaba ilişkin diğer hususları düzenlemektir (Md.1). Yönetmelik, serbest bölgelerin nasıl yönetileceği ve işletileceği, bölgede iş yapmak isteyen firmalara Faaliyet Ruhsatı verilme veya bu ruhsatın hangi hallerde iptal edileceği, serbest bölgelere giriş ve çıkışı, serbest bölgelerdeki çalışma esasları, serbest bölgelerde elde edilecek olan gelirlerin tabi olacağı esaslar, Serbest Bölge Müdürlüklerinin çalışma usul ve esasları gibi birçok konuyu kapsamaktadır (Md.2).

Serbest Bölge Müdürlüklerinin Görev ve Yetkileri: Serbest bölgelerde görev yapan Serbest Bölge Müdürlükleri, Ticaret Bakanlığı'na bağlıdır. Serbest Bölge Müdürlüklerine verilen görev ve yetkiler şu şekilde açıklanmıştır (Md.5):

- Serbest Bölgede arazinin kullanılması, yapı ve tesislerin projelendirilip kurulması ve kullanılması için gerekli tüm ruhsatları vermek,
- Serbest Bölgede elde edilen gelirlerin, bu işlem için açılmış olan özel hesaba yatırılmasını sağlamak ve bu bağlamdaki işleri gerçekleştirmek,
- Bölgede bulunan kurumlar (gümrük idaresi, güvenlik birimleri, çalışma ve sosyal güvenlik, liman idaresi, sağlık hizmetleri ve haberleşme gibi) arasında koordinasyonu sağlamak,
- Serbest Bölgenin işletilmesi için bölge kurucu-işleticileri veya işletici ve kullanıcılar, kamu kurum ve kuruluşları ile yapılan sözleşmelerdeki hükümlere uyulup uyulmadığını denetlemek,
- Bölge için hazırlanan tarifelerin düzenlenmesini sağlamak,
- Serbest bölgeye giriş yapılabilmesi için gerekli izin belgelerini düzenlemek,
- Faaliyet ruhsatı başvuruları kabul edilen işletmelerin kira ve satış sözleşmelerini onay vermek,
- Bölgedeki faaliyetleri değerlendirmek sureti ile Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğüne yıllık faaliyet ve raporları düzenleyip göndermek
- Faaliyet ruhsatları iptal edilmiş olan ve faaliyet, ruhsat süresi sona ermiş olan firmaların iş yerlerindeki malzemelerinin bölge dışına çıkarılmasına yardımcı olmak
- Yönetmeliğin belirlediği diğer görevleri icra etmektir.

Altyapı Tesisleri ve Üstyapı Tesisleri: Serbest bölgede faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde icra edilebilmesi için bazı altyapı çalışmalarına ihtiyaç vardır. Bunun için bölgede kanalizasyon, arıtma tesisi, drenaj, haberleşme tesisleri, elektrik, su, yol, bölge sınırları, kaçak eşya deposu, kantar, giriş çıkış kapıları ve sair bina ve tesisleri gibi altyapı tesisleri, ilgili yatırımcı bakanlıklarca inşa ettirilebilir veya bölge kurucu ve işletici ya da işletici firmalarına da yaptırılabilir (Md.7).

Altyapı tesisleri yapıldıktan sonra üstyapı tesislerinde yapılması gereklidir. Kullanıcılar tarafından da inşa edilebilen bölgedeki bina ve

tesisler, başka kullanıcılara devredilebilir, kiraya verilebilir veya mülkiyeti kullanıcılara ya da bölge kurucu ve işleticilerine ait olması durumunda satılabilir (Md.8).

Faaliyet Ruhsatının Verilmesi: Serbest Bölgelerde ticari faaliyetlerde bulunmak isteyen gerçek veya tüzel kişilerin, “Faaliyet Ruhsatı” belgesini almaları gereklidir. Bu belgeyi alabilmek için firmaların Faaliyet Ruhsatı Müracaat Formu’nu doldurup bu ruhsat için ödenmesi gerekli olan ücreti de T.C. Merkez Bankası’ndaki ilgili hesaba yatırdıktan sonra Müracaat Formunu Serbest Bölge Müdürlüğüne doğrudan veya posta yolu ile ulaştırmaları gereklidir. Bölge Müdürlüğü, işletici firmanın da görüşünü alarak, “Faaliyet Ruhsatı Müracaat Formu”nu kendi görüşüyle beraber Genel Müdürlüğe gönderir. Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü, kendisine intikal eden Müracaat Formunu inceler, uygun görürse ilgili firmaya “Faaliyet Ruhsatı” belgesini verir (Md.il). Bu belge olmadan gerçek veya tüzel kişiler serbest bölgelerde faaliyette bulunamazlar. Genel Müdürlükçe yapılan incelemede başvurusu kabul edilmeyen firmalara Faaliyet Ruhsatı verilmez ve ödedikleri ücret kendilerine iade edilir.

Türkiye’de serbest bölgelerde toplam ticaret hacmi 2020 yılında 22 milyar dolar iken 2021’de 25 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Aşağıda serbest bölgeler ile ilgili bazı çalışmalara yer verilmiştir.

Çakmaklısoy (2001) çalışmasında Türkiye’de 1987 yılından itibaren faaliyete bulunan serbest bölgelerin gerçekleştirmiş olduğu performanslarını araştırmıştır. Çalışmada bölgelerin yıllık ticaret hacimleri, ticaret hacimlerinin ülkelere ve sektörlere göre dağılımı, toplam ticaret hacmindeki değişimler, kullanıcıların faaliyet konusuna göre dağılımı ve bu bölgelerde çalışan personel sayısı dikkate alınmıştır. Çalışma sonucunda ise Türkiye’deki serbest bölgelerin performanslarının yüksek seviyede olduğu tespitine ulaşılmıştır.

Organ (2003) Türkiye’deki serbest bölge uygulamalarının AB’ye uyumunun değerlendirildiği çalışmasında, serbest bölgelerde faaliyet gösteren firmaların karşılaştıkları sorunları belirlemek amacıyla anket çalışması yapmıştır. Çalışmada “Tabakalı Rastgele Örneklem Yöntemi” kullanılmış ve Mersin, Ege, Samsun, İstanbul Deri ve Endüstri, İstanbul Atatürk Havalimanı ve Antalya serbest bölgelerinde işlem gerçekleştiren 216 firmaya çeşitli sorular sorulmuştur. Çalışma sonucunda AB üyesi

lkelerde faaliyet gösteren serbest bölgelerde firmalara vergi avantajları sağlanmamasına karşın, Türkiye’de vergi avantajlarının bölgede yatırım yapılmasını etkileyen en önemli unsur olduğu tespit edilmiştir.

Orhan (2003) yayımladığı makalesinde serbest bölgelerin dünyada ve Türkiye’deki gelişimini incelemiş olup Türkiye’deki serbest bölgelerin performanslarını değerlendirmiştir. Çalışmada ayrıca Kocaeli’nde bulunan serbest bölgenin performansı, bölgeye sağlayacağı faydalar konusunda bilgiler verilmiştir. Çalışma sonucunda araştırmacı tarafından, bölgede yapılmış çalışmalar ve bölgenin olağan durumu hakkında bilgiler verilmiş olup Kocaeli’nde faaliyete gececek olan serbest bölge için bir takım fikir ve öneriler ortaya atılmıştır. Çalışmanın yapıldığı dönemde KOSBAŞ henüz yeni kurulmuş olduğu için; çalışmada Kocaeli ilinin serbest bölge ihtiyaçlarını karşılama potansiyeli ele alınmıştır. Aynı zamanda çalışma sonucunda Kocaeli’nin Türkiye ve Ortadoğu için önemli bir ulaşım ağının ortasında bulunması konusuna değinilmiştir. Bununla beraber Kocaeli’nde kurulmakta olan serbest bölgenin üretiminin kendi sınırları içinde olmasından ziyade yakınında bulunan İstanbul, Düzce, Sakarya, Bolu Yalova ve Bilecik illerine önemli bir ekonomi ve ticaret olanakları sunacağı kanısına ulaşılmıştır.

Tüzemen (2004) yapmış olduğu çalışmasında Ege Bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerin serbest bölgeleri neden seçtiklerini araştırmıştır. Çalışmada Temel Bileşenler Analizi uygulanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre; Ege Serbest Bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerin, sağlanan özel teşvik ve avantajlardan faydalanmak için serbest bölgeleri tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Muzhdabayeva (2006) alışmasında Türkiye’deki serbest bölgelerin ülke ekonomisine sağladığı katkıları incelemiştir. Yabancı yatırım, istihdam ve dış ticaret hacimleri açısından yapılan değerlendirmeler sonucunda Türkiye’deki serbest bölgelerin ülke ekonomisine önemli katkılar sağlandığını tespit etmiştir.

Düzenli (2006) alışmasının amacı Türkiye’de faaliyet gösteren serbest bölgelerin doğrudan yabancı yatırım performansının değerlendirilmesi ve serbest bölgeler açısından Türkiye ekonomisi üzerinde doğrudan yabancı yatırımın önemini irdelemektir. Çalışmada lkemizin 1988 yılından günümüze kadar, yabancı sermaye ve beraberinde teknoloji

ihtiyacını karşılamak amacıyla, ülkemizde işlem gerçekleştiren serbest bölgelerin, işleyişleri ve doğrudan yabancı yatırım performansları değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda serbest bölgelerde beklenen doğrudan yabancı yatırım performansları tahmin edilen değerlerin çok altında olduğu tespit edilmiştir. İhracata dayalı kalkınma modeli izleyen ülkemizin serbest bölgelerden ihracatı arttırması düşünülürken beklenenin aksine ithalat baskısı yarattığı tespit edilmiştir. Çalışmada tavsiye olarak Türkiye’de yabancı yatırımları arttırmak, teknolojiyi ülkeye çekmek ve ihracatı arttırmak adına serbest bölgelere gereken önemin verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca serbest bölgelerin etkin kullanılması için daha fazla ve önemli teşvikler sunulmalı ve bununla beraber gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

Uzay ve Tıraş (2009) yayımlanmış olduğu makalesinde Kayseri Serbest Bölgesi’nin ekonomiye katkısı belirlemeyi amaçlamıştır. Alan araştırması ile serbest bölgede işlem gerçekleştiren firmaların karşılaştıkları sorunları tespit ederek olası çözüm önerileri geliştirmiştir. Bununla birlikte çalışmada, Kayseri Serbest Bölgesi’nde işlem gerçekleştiren firmaların bölgeye yatırım yapma sebeplerinin ve bunların gerçekleşme düzeylerinin belirlenmesi, Kayseri Serbest Bölgesi’nin kurucu işletici firması olan KAYSER A.Ş.’nin performansını değerlendirilmesi, bölgedeki firmaların serbest bölgeler ile ilgili görüşlerinin alınarak teorik bilgilerle örtüşüp örtüşmediğinin belirlenmesi de amaçlanmıştır. Araştırma, anket uygulamasından elde edilen verilerin toplu olarak değerlendirilmesine dayanmaktadır. Araştırma sonucunda serbest bölgelerde yapısal problemlerden ve uygulamadan dolayı çok fazla sorunla karşılaştığı tespit edilmiş ve konuyla ilgili sorunlara çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Aksoy (2010) çalışmasında, Türkiye’deki serbest bölgelerin vergisel ve mali avantajlarını olumlu ve olumsuz yönden incelemiştir. Kayseri serbest bölgesinden elde edilen verilerden hareketle avantaj ve sorunlar irdelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda, serbest bölgelerin ülke ticaretini olumlu yönde etkilediği, vergisel teşviklerin devam etmesi gerektiği anlaşılmıştır. Ayrıca vergisel teşviklerdeki farklılaşma ve değişikliğin, serbest bölgelere yatırım yapmayı asgari düzeye indirerek olumsuz etkilediği anlaşılmıştır. Fakat serbest bölgelerin buna rağmen kârlılıklarını devam ettirmekte olduğu ve sorunlarını kendi bünyelerinde çözmeye çalıştığı anlaşılmıştır.

Paksoy ve Güllü (2011) çalışmalarında Türkiye'deki serbest bölgelerden ve serbest bölgelerin tarihsel süreçlerinden bahsetmişlerdir. Çalışmada Gaziantep Serbest Bölgesi'nde işlem gerçekleştiren 84 firmanın yapılarını ve ticaret işleyişlerini ölçmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada kuruluş dönemi, çalışan sayısı, hukuki yapısı, ithalat ihracat yapılan ülkeler, yıllık ticaret hacmi, faaliyet şekli ve alanı, vb. tutumlar değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında anket uygulaması 34 işletme tarafından yapılmıştır. Çalışmanın anket sonuçları değerlendirilmiş ve birtakım önerilerde bulunulmuştur. Ayrıca çalışmada serbest bölgelerin ekonomik refah seviyesinin yükselmesi için kullanılabilmesi belirtilmiştir.

Tümenbatur (2012) çalışmasında Türkiye'de faaliyet gösteren serbest bölgelerin 1985'ten beri ülkemizdeki gelişimini değişimini ve ekonomiye katkılarını belirtmiştir. Çalışmada arşiv araştırması ve sayısal veri analizi yapılmıştır. Sonuç olarak serbest bölgelerin sağlamış olduğu alt yapı hizmetlerinin, ülke içine kıyasla ucuz emek temininin ve vergilerin sübvans edilmesinin firmalar açısından cazip bulunduğu açıklanmıştır. Bununla beraber Türkiye için serbest bölgelerin, üzerinde önemle durulması gereken bir konu olduğu belirtilmiştir

Kabaköz (2012) yaptığı Türkiye'deki serbest bölgelerin performans değerlendirmesine yönelik araştırma çalışmasında, serbest bölgelerin yıllık istatistik bilgilerinden elde edilen verileri, parametrik ve parametrik olmayan yöntemlerle analiz etmeye çalışmıştır. İlk olarak; parametrik yöntemlerden regresyon yöntemi, Eviews programı aracılığı ile Türkiye'deki serbest bölgelerin toplam ticaret hacmi, istihdam, uluslararası sermaye yatırımı son olarak ihracat ve ithalat değerlerine uygulanmıştır. Aralıklı Ölçek Yöntemine göre 5 kategoride gerçekleştirilen çalışmada, serbest bölgelerin performans kriterlerinin ölçülebilir olanlarla kısıtlanmış olması ve gözlem yılının 10 yıllık göreceli kısa bir süreyi kapsamaması, sonuçların anlamsız ve aralarındaki korelasyonunun düşük çıkması sonucunu doğurmuştur.

Yılmaz ve Çapraz (2013) çalışmasında serbest bölgelerin performanslarını VZA yöntemi ile karşılaştırmıştır. Türkiye'de faaliyet gösteren 12 serbest bölge özelinde, istihdam sayısı 500 ve üzerinde olan bölgeler çıktı odaklı VZA ile karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak 8 bölgenin etkin olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmada serbest bölgelerde faaliyet

gösteren, yabancı ve toplam firma sayıları girdi olarak kullanılmış olup, istihdam oranı ve ticaret hacmi ise çıktı olarak kullanılmıştır.

Bakan ve Gökmen (2014) çalışmasında dış ticaret, ithalat ve ihracatın yer ve önemini Türkiye'deki serbest bölgelerle değerlendirmiştir. Çalışmasında 2001-2012 yıllarını baz alarak Gaziantep Serbest Bölgesi'nin dış ticaret performansını ele almış ve diğer serbest bölgeler arasındaki yerine dikkat çekmiştir. Çalışmada, Gaziantep Serbest Bölgesi'nin diğer serbest bölgelere göre daha düşük bir ticaret hacminin olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca serbest bölgelerin ülke ticaretine pozitif yönlü bir katkı sağladığı ve uluslararası ticarete ülkemizin daha etkin bir konuma gelmesi gerekliliği belirtilmiştir.

Siroen ve Yücer (2014) yapmış oldukları çalışmada serbest bölgelerin ticaret hacimleri bakımından performanslarını çekim modeli kullanarak incelemişlerdir. Veri tabanını kendileri oluşturmuş ve nominal GSYİH, nominal kişi başına GSYİH, mesafe, uzaklık indeksi, serbest bölgenin denize kıyısı olup olmadığı, bölgesel ticaret anlaşması olup olmadığı, Avrupa Birliği (27) ülkeleri alınmış, bitişiklik, ortak dil, sömürge bağlantı yaşı gibi değişkenler kullanılarak modeli analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda serbest bölgelerde yapılan ticarete kısıtların olması durumunda etkinliği ve ithalat kısıtlarının ihracata göre daha fazla olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda kayıp ve kazançların az olmasından dolayı kesin bir sonuca varılamamıştır.

Ağaç, Baki, Peker ve Ar (2015)'in yayımladıkları makalede, Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurulabilecek bir serbest bölgenin kuruluş yerinin belirlenmesinde nelerin etkili olduğunu açıklamıştır. Çalışmada serbest bölge kurulacak olan yerde hangi kriterlerin hangi oranda ele alınması gerektiği açıklanmıştır. Çalışmada Çok Kriterli Karar Verme tekniklerinden AHP, TOPSIS, ELECTRE ve VIKOR yöntemleri kullanılmıştır. Sonuç olarak serbest bölgenin kurulacağı yeri seçerken en önemli üç kriterin ilk olarak ülkelere yakınlık, ikincisi ihracat miktarı ve son olarak devlet teşviki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte Doğu Anadolu'da kurulabilecek olan serbest bölgenin ilk üçü Iğdır, Hakkâri ve Van illeri olduğu tespit edilmiştir.

Demirtaş (2016) gerçekleştirdiği çalışmasında ülkemizdeki serbest bölgelerin dış ticarete etkilerini deneysel olarak incelemiştir. Çalışmada

Türkiye'nin dış ticareti sadece serbest bölgelerden etkilenmediği de dikkate alınmış ve ARDL yöntemi kullanılmıştır. Ekonometrik bir yöntem kullanılan çalışmada dört farklı model oluşturulmuştur. Analize Dünya gelirleri, Türkiye gelirleri, ihracat ve ithalat birim fiyatları ve döviz kuru değişkenleri eklenmiştir. Çalışma sonunda Türkiye'nin dış ticareti ile serbest bölgeler arasında ve diğer değişkenler ile eş bütünleşme olduğu tespit edilmiştir.

Öncel ve Demirtaş (2017) yaptıkları çalışmada faaliyet gösteren serbest bölgelerin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki önemi ve etkisini incelemişlerdir. Ampirik çalışmada öncelikle serilerin durağanlık dereceleri Augmented Dickey-Fuller-1979 (ADF) ve Philips-Perron-1988 (PP) birim kök testleri ile belirlenmiştir. Çalışmada seriler arasında nedensellik olup olmadığına Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik testi kullanılarak bakılmış olup nedensellik ilişkisinin olduğu kanısına varılmıştır. Ayrıca Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi ile pozitif ve negatif şokları ayırılmış ve sonucunda bulgular geliştirilmiştir. Çalışmada pozitif ve negatif şokların aynı anda olduğu durumda serbest bölgelerin dış ticaretinin Türkiye'nin dış ticaretini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Aylık verilerle yapılmış olan 12 test sonucu incelendiğinde serbest bölgelerin dış ticaretinden Türkiye'nin dış ticaretine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Böylece serbest bölgelerin sadece dış ticareti etkilediği değil aynı zamanda bulunduğu ülkelerin dış ticaretinden de etkilendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada serbest bölgelerin, Türkiye ekonomisinde yerinin ve öneminin giderek arttığı yargısına da ulaşılmıştır.

Avcı ve Erek (2018) yapmış oldukları çalışmada amaç Ege Serbest Bölgesinin makroekonomik etkileri üzerine fikirler üretmek ve yabancı sermayeye etkisini analiz etmektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu bağlamda ulaşılan veriler sonucunda, bölgede işlem gerçekleştiren yabancı firmaların, tedarik yapılarına bakıldığında, çoğunun Türkiye'de iş yaptığı önemli tedarikçilerinin olduğu tespit edilmiştir. Türk tedarikçiler gerek sağlamış oldukları mal kaliteleri gerekse fiyat avantajları ile yabancı yatırımcıları Ege Serbest Bölgesi'ne çekmeyi başardığı belirlenmiştir. Son olarak yabancı yatırımcıların serbest bölgede faaliyette bulunmasının bir

diğer nedeni, bölgenin sağlamış olduğu teşvik ve avantajlar olduğu tespit edilmiştir.

Çakır (2019) yaptığı çalışmada, Türkiye’de bulunan serbest bölgelerin istihdam rakamlarını ve iktisadi durumları konusunda bilgi verilmiştir. Aynı zamanda Türkiye’de faaliyet gösteren serbest bölgelerin istihdama etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Antalya Serbest Bölgesi örneğinde, bölgede faaliyet gösteren firmaların yöneticileri ile derinlemesine mülakat yöntemiyle serbest bölgelerin istihdama etkisi değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye’deki serbest bölgelerin istihdam rakamları ve ticaret hacimleri incelendiğinde birkaç bölge haricinde serbest bölgelerin etkin bir şekilde çalışmadığı belirtilmiştir. Bu sebepten dolayı serbest bölgelerden beklenen üretim, ihracat ve istihdam rakamlarını de edemedikleri tespit edilmiştir. Bununla beraber yapılan araştırmada, serbest bölgelerin toplam istihdamları ve ticaret hacimleri ile arasında pozitif ya da negatif bir ilişki kurulamamıştır. Ayrıca çalışmada serbest bölgelerde gerçekleşen ticari işlemlerin artması ya da azalması istihdamı doğrudan etkilemediği kanısına ulaşılmıştır.

Kokoç (2019) çalışmada Türkiye’de faaliyette bulunan serbest bölgelerin etkinliği, 2017 yılına ait verileri doğrultusunda işlemiştir. Çalışmada verilerini parametrik olmayan yöntemlerden Veri Zarflama Analizi (VZA) ve parametrik yöntemlerden Stokastik Sınır Analizi (SSA) ile değerlendirmiştir. Türkiye’de faaliyet gösteren 18 serbest bölge karar verme birimi olarak seçilmiştir. Çalışmada kullanılan alan başına düşen yatırım miktarı ve firma başına düşen istihdam sayısı girdi olarak kullanılmış olup dış ticaret hacmi ise çıktı olarak değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda gerek VZA-BCC ve VZA-CCR yöntemi ile gerekse de SSA yöntemi ile ulaşılan etkinlik skorları birlikte incelenmiş olup her iki yöntemde de elde edilen sonuçların birbiri ile aynı olduğu kanısına ulaşılmıştır. Bununla birlikte İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi ile Ege Serbest Bölgesi’nin toplam etkinliğe erişemedikleri tespit edilmiştir. Çalışmada ilgili bölgelerin teknik olarak etkin oldukları fakat ölçek etkinliğine yeterli seviyede sahip olmadığı belirtilmiştir. Çalışmada bu bölgelere nazaran Mersin Serbest Bölgesi, teknik olarak da ölçek etkinliği olarak da her iki modele göre de etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Toprak (2019) yapmış olduğu çalışmada, Ege Serbest Bölgesi'nde üretim ve dağılımı inceleyerek olası bir kümelenme potansiyeli var mı? Sorusuna cevap aramıştır. Ege Serbest Bölgesinin kuruluşundan itibaren gerçekleştirdiği faaliyet ve ticaret hacmi ile sebep olduğu dış ticaret etkileri verilerle karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelemiştir. Ayrıca Ege Serbest Bölgesi'nin ticaretteki uluslararası rekabet gücünün bölgeden yurtdışına ve yurtdışından bölgeye "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (Balassa AKÜ) Endeksi" çerçevesinde ölçümü yapılmış ve ulaşılan bulgular değerlendirilmiştir. Sonuç olarak belirli endüstriler bazında ihracat ve ithalat verileri değerlendirilerek karşılaştırmalı rekabet avantajı ve karşılaştırmalı rekabet dezavantajı ortaya konulmuştur. Çalışmada belirli bir endüstrideki ticaret akımlarındaki değişim ve değişim performansları ilk defa ölçümlenmiştir. Bununla birlikte literatüre ihracat yönlü marjinal ticaret değişimi ve ithalat yönlü marjinal ticaret değişimi ölçüm sonuçları kazandırılmıştır.

Bu çalışmada Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren İstanbul İhtisas, İstanbul Trakya, Avrupa, İstanbul Endüstri, Tübitak-MAM Teknoloji, Bursa ve Kocaeli serbest bölgeleri olmak üzere 7 serbest bölgenin, performansı ÇKKV yöntemlerinden TOPSIS modeli ile açıklanmıştır.

Belirli bir amaca ulaşmaya veya problemi çözmeye yönelik olarak mevcut alternatifler arasından, en uygun olan seçeneği seçme işlemine Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) denir. Karar verme işlemi gerçekleştirebilmek için öncelikli olarak birden fazla alternatifin olması gerekmektedir. ÇKKV Karar Analizi Tekniklerinin bir alt dalıdır ve karar sürecini modellere göre analiz etmektedir. ÇKKV yöntemlerinde genel olarak karar verme mantığı birbirine benzemektedir. Fakat sonucu elde etmede karar verici sayıları, işlem akışı ve tüm bunların sıralamaları küçük farklar oluşturabilmekte ya da bazı durumlarda tutarlılık testleri gerektirmektedir (Elenen ve Ersoy, 2007).

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV), bir karar durumunda, birbiriyle çatışan birden fazla kriteri karşılaştırarak olası en iyi çözüme ulaşmayı sağlayan yöntem ve yaklaşımları bünyesinde bulundurmaktadır (Çınar, 2004).

Karar verme sürecinde kullanılan yöntemlerden bir diğeri olan TOPSIS, alternatifler arasından en iyi seçimin yapılmasına imkân tanıyan bir

tekniktir. TOPSIS, Hwang ve Yoon tarafından geliştirilmiştir (Hwang ve Yoon, 1981).

BEKLENEN BULGULAR VE KATKILAR

Analitik çoklu karar verme yöntemleri kullanılarak, 7 farklı serbest bölgenin, belirlenen 15 kriter gözetilerek performanslarının karşılaştırılması incelenmiştir.

TOPSIS yöntemi uygulanarak elde edilen bulgular 2018, 2019 ve 2020 yılları için şöyledir;

Tablo 3. 2018, 2019 ve 2020 Yıllarına Ait Performans Sıralaması.

	2018 Yılı Performans Sıralaması	2019 Yılı Performans Sıralaması	2020 Yılı Performans Sıralaması
1	Avrupa S.B.	Avrupa S.B.	İstanbul İhtisas S.B.
2	İstanbul Trakya S.B.	İstanbul Endüstri ve Ticaret S.B.	İstanbul Endüstri ve Ticaret S.B.
3	Bursa S.B.	İstanbul Trakya S.B.	Avrupa S.B.
4	İstanbul Endüstri ve Ticaret S.B.	Bursa S.B.	İstanbul Trakya S.B
5	İstanbul İhtisas S.B.	İstanbul İhtisas S.B.	Bursa S.B
6	TÜBİTAK MAM Teknoloji S.B.	TÜBİTAK MAM Teknoloji S.B.	Tübitak-MAM S.B
7	Kocaeli S.B.	Kocaeli S.B.	Kocaeli S.B

SONUÇ

Günümüzün sürekli değişen ve beraberinde giderek artan rekabet koşulları, insanları ve yöneticileri “başarılı” ve “iyi” karar vermeye zorlamaktadır. Böyle bir ortamda mevcut durumunu koruyabilmek,

rekabet avantajı sağlamak ve bunu sürdürmek adına makul kararlar vermek bir gerekliliktir.

Bu çalışmada, Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren 7 serbest bölge içerisinde, 2018, 2019 ve 2020 yılları için; dış ticaret, firma sayısı, firma faaliyet ruhsatı, istihdam, istihdam uyuşu ve yerleşim değişkenleri kullanılarak bir performans karşılaştırması yapılmaya çalışılmıştır. Serbest bölge işleticilerinin görüşleri incelendiğinde firmalar için en önemli avantajın verginin alınmaması veya kısmen alınmasıdır. Bu nedenle; serbest bölge firmaları ürettiği ürünü, ülke içine göre daha ucuza üretmekte ve dış piyasada rekabet gücünü elde etmektedir. Serbest bölgelerin sağladığı avantajlar kapsamında firmalar kendi kazançlarını, ülke ihracatını, ülke istihdamını ve aynı zamanda refah artışını sağlamaktadır.

Araştırmada, AHP ve TOPSIS Analitik Çoklu Karar Verme yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulardan yola çıkılarak ulaşılan sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

ÇKKV yöntemlerinden AHP ve TOPSIS'in serbest bölgelerde faaliyette bulunan büyük ölçekli tesislerin performanslarının karşılaştırılmasında etkinlikle kullanılabileceği belirlenmiştir.

Yapılan çalışmada kullanılan verilerin AHP ve TOPSIS yöntemleri ile analizi veya hesaplanması sonucunda ise araştırma kapsamında incelenen 7 ayrı serbest bölgenin yıllara göre performansları tespit edilmiştir:

Yukarıdaki Çizelge 19 incelendiğinde; İstanbul'un 2018, 2019 ve 2020 yıllarında GSYİH, serbest bölgelerin toplam ithalat ve ihracat kalemlerinin sürekli olarak arttığı görülmektedir. İstanbul'da bulunan İstanbul İhtisas, İstanbul Trakya ve İstanbul Endüstri ve Ticaret serbest bölgelerinin ihracat kaleminde en fazla artış 2019 yılında bir önceki yıla oranla İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi'ne aittir. Araştırmada elde edilen performans sıralamasında da 2018 yılında 4. sırada bulunan İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi 2019 ve 2020 yıllarında 2. sırada yer almaktadır. Tekirdağ ilinin GSYİH ve ihracat kalemleri artış gösterirken, serbest bölge ithalatı ve ihracatının azaldığı görülmektedir.

Tablo 4. İllere Göre Ekonomik Göstergeler

İller	Yıllar	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (Bin TL)	Dış Ticaret (Bin \$)		Serbest Bölge Dış Ticareti (Bin \$)	
			İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
İstanbul	2018	1.157.705.20	125.175.604	88.203.471	1.115.959	1.407.607
	2019	1.326.304.462	109.280.926	88.827.640	1.713.779	2.259.147
	2020	1.517.323.616	126.858.302	82.815.389	3.255.074	3.746.883
Tekirdağ	2018	64.193.297	1.707.202	1.913.609	981.383	1.328.481
	2019	73.822.146	1.639.959	1.948.239	865.996	1.252.832
	2020	90.289.312	1.651.160	1.953.247	793.152	1.223.155
Kocaeli	2018	148.543.573	14.508.972	9.035.750	284.885	362.194
	2019	156.799.991	8.848.257	9.917.083	374.533	448.308
	2020	191.084.571	9.560.514	7.728.329	408.464	412.814

	201				797.95	1.120.1
	8	160.277.710	8.892.031	11.716.9	9	91
				21		
Bursa	201				761.34	1.140.1
	9	178.304.922	7.982.429	10.898.0	8	37
				36		
	202				678.54	1.030.9
	0	203.226.255	7.606.514	9.553.58	4	04
				8		

Kaynak: (http-2).

Tekirdağ ilinin ithalatının ise 2019 yılında bir önceki yıla göre azaldığı fakat sonra tekrar arttığı görülmektedir. Çalışmada elde edilen performans sıralamasında ise Avrupa Serbest Bölgesi 2018 ve 2019 yıllarında 1. sırada 2020 yılında ise 3. sırada yer almaktadır. Bunun sebebi ise 2018 ve 2019 yılları için, Avrupa Serbest Bölgesi'nin ithalatının ihracatından daha fazla düşmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca tablodaki yıllarda, Avrupa Serbest Bölgesi'nin ihracatının, Tekirdağ ilinin ihracatına yakın olduğu gözlenmektedir. Bu doğrultuda Avrupa Serbest Bölgesi'nin Tekirdağ'ın dış ticaretinin büyük bir bölümünü karşıladığı söylenebilir.

Kocaeli'nin ihracatına bakıldığında ilgili yıllarda İstanbul ve Bursa'dan sonra 3. sırada yer alırken serbest bölge kalemi ihracatının 4. sırada yer aldığı görülmektedir. Kocaeli'nde bulunan Kocaeli Serbest Bölgesi ve Tübitak MAM Teknoloji Serbest Bölgesi'nin toplam ihracatı 2020 yılında bir önceki yıla göre azalmaktadır. Çalışma sonunda ilgili 3 yıl için de Tübitak MAM Teknoloji Serbest Bölgesi 6. sırada yer alırken Kocaeli Serbest Bölgesi 7. sırada yer almaktadır. Tübitak MAM Teknoloji Serbest Bölgesi'nin ithalat ve ihracat kaleminde sürekli artış görülmektedir. Yalnız 2019 yılında bölgeden yurt dışına ihracat kaleminde önceki yıla göre düşüş görülmüştür. Ayrıca 2018 ve 2019'da bölgede 24 firma faaliyet gösterirken 2020 yılında 5 firma bölgeden ayrılarak faaliyetlerine son vermiştir. Kocaeli Serbest Bölgesi için Türkiye'den bölgeye ithalat ve bölgeden Türkiye'ye ihracat kalemlerinde artış görülmektedir. Fakat Kocaeli Serbest Bölgesi'nin yurt dışı ile olan ithalat ve ihracat kalemlerinde ilgili yıllarda sürekli azalış görülmektedir. Buna rağmen,

Kocaeli Serbest Bölgesi'nde yabancı firma sayısı sürekli artış göstermektedir. Bölgede 2018'de toplam 19, 2019'da 20 ve 2020'de 22 firma faaliyet göstermekte olup bu artış sürekli olarak yabancı firma sayısında gerçekleşmektedir.

Bursa ili GSYİH ve ihracat kalemi ilgili 3 yılda da İstanbul'dan sonra 2. sırada yer almaktadır. Fakat Bursa ilinin sürekli artan kalemi GSYİH'dır. İlgili yıllarda Bursa'nın serbest bölge ithalatı sürekli olarak azalmaktadır. Serbest bölge ihracatı ise 2019 yılında bir önceki yıla kıyasla artarken, 2020 yılında azalmaktadır. Bursa Serbest Bölgesi çalışmada ilgili yıllarda sırasıyla 3., 4. ve 5. sırada bulunmaktadır. Giderek performansı düşen Bursa Serbest Bölgesi'nin, ilgili yıllarda, 4 kalemde incelenen ticaret hacminde, Türkiye'den bölgeye ithalat ve bölgeden Türkiye'ye ihracat kalemlerinde sürekli düşüş gözlemlenmiştir. Yurt dışından bölgeye ithalat kalemi ise 2019 yılında 6 milyon \$, bölgeden yurt dışına ihracat kalemi de yine 2019 yılında 16 milyon \$ artış göstermiştir. 2020 yılında her iki kalemde de azalma görülmektedir. Bölgede firma sayısı ise ilgili yıllarda sırasıyla; 87, 88 ve 92 olmuştur. 2018 ve 2020 yılları arasında artış 4 yabancı ve 1 y/y ortaklık firma sayısı ile değişim göstermektedir. Bölgenin istihdamı ise 2019 da önceki yıla göre 17 kişi azalmıştır. 2020'de tekrar artış göstermektedir. Fakat tablonun geneli incelendiğinde ve performans sıralaması dikkate alındığında, Bursa ve Kocaeli illerinin ihracatının yüksek, serbest bölge ihracatlarının ise Avrupa Serbest Bölgesi'ne oranla düşük olduğu ve ilgili bölgelerin tam kapasite çalışmadığı tespit edilmiştir.

Yapılan çalışmadan elde edilen bulgulardan hareketle aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

Ticaretin hızla küreselleştiği dünyada serbest bölge uygulamaları ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre değişmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için serbest bölgeler; ihracat, istihdam ve üretimi arttırmak için kurulmuşken, gelişmiş ülkelerde çoğunlukla üretim faaliyetleri değil, ticari faaliyetler amacıyla kurulmuştur. Serbest ticaret bölgesi gibi büyük ölçekli tesis yöneticilerinin, geleneksel karar alma yöntemleri yerine, avantajlarından dolayı AHP ve TOPSIS gibi analitik ÇKKV yöntemlerine daha fazla önem vermeleri önerilmektedir.

Kocaeli, Tübitak MAM Teknoloji ve Bursa serbest bölgeleri ticaret hacimlerinde ihracat kalemlerini arttırması veya ithalat kalemlerini azaltması gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca bu bölgeler, il genelinde yapılan endüstriyel üretimi ve ticareti serbest bölgeye çekmeye çalışmalıdır.

Çalışmada serbest bölgelerde faaliyette bulunan işletmelerin; patent sayıları, kullandıkları enerji miktarları ve bölgede markalaşmış işletme sayıları da kriter olarak kullanılmak istenmiştir. Fakat ilgili verilere hiçbir kurumdan ve kaynaktan ulaşılamamıştır. Buna istinaden çalışmada ilgili 15 kriter kullanılmıştır. Ticaret Bakanlığı'nın ya da serbest bölge müdürlüklerinin bu verileri tutmaları gerektiği düşünülmektedir. Bu verilerin ileride yapılacak çalışmalarda fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Serbest bölgelerin ve bu alanlarda faaliyet gösteren işletmelerin, akademik araştırmalar ve bilimsel yöntemler ile üniversiteler tarafından desteklenmesi, uluslararası rekabet gücünü arttırmalarına katkıda bulunabilir.

Böylesine avantajlı bir bölgede, firmaların faaliyet gösterebilmeleri için, birbiri ile rekabet edeceği ve aşırı yoğunluğun yaşanacağı düşünülmektedir. Fakat düşünülenin aksine çalışmada 2018, 2019 ve 2020 yılı firma sayılarına bakıldığında, çok fazla artış olmadığı hatta İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi'nin 2020 yılında 2018 yılına göre 26 firmanın bölgeden ayrıldığı veya kapatıldığı saptanmıştır. İleride yapılacak çalışmalarda firmaların ayrılma ve kapatılma nedenlerinin incelenmesi literatüre katkı sağlayacaktır.

İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölgesi, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 8 Haziran 2020 tarihinde İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Bölgede orta yüksek / ileri düzey teknoloji imalatı, yazılım bilişim ve diğer döviz kazandırıcı faaliyet alanları bulunmaktadır. Çalışmada 2018 ve 2019 yıllarında performans sıralamasında 5. sırada yer alan İstanbul İhtisas Bölgesi, 2020 yılında 1. sırada yer alarak en başarılı bölge olmuştur. Bu bağlamda ihtisaslaşmanın önemi ortaya çıkmakta ve bu bölge diğer serbest bölgelere örnek olmaktadır.

Serbest bölgelerde bulunan idari ve bürokrasi sürecinin uzun olması kararların hızlı bir şekilde alınamaması en büyük sorunlardan biridir. Ayrıca yerli ve yabancı yatırımcılara serbest bölgenin sağladığı teşvik ve avantajlar hakkında bilgilendirmeler yapılmalıdır. Bütün bunlar için yeniden bir yapılanmaya ve yasal düzenlemelere ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Tam kapasitede çalışmayan veya çalışmayan serbest bölgelerin sorunlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Düşük verime sahip serbest bölgelerin en kısa zamanda güçlendirilmesi ve geliştirilmesine yönelik politikalar oluşturulmalıdır.

Çizelge 1 incelendiğinde Türkiye'nin serbest bölge ticareti 2015 yılında 20 milyar dolar olarak gerçekleşirken, 2021'de bu rakam 25 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Fakat dış ticaret ve gümrük mevzuatları dışında tutulan serbest bölgelerde, ilgili yıllarda 5 milyar dolarlık artışın az olduğu düşünülmektedir. Devletin bu ayrıcalıklı yerlere daha fazla destek olması ve teşviklerin artırılması için yeni bir uygulama getirmesi gerektiği düşünülmektedir.

Bu çalışma, Covid-19 küresel salgın hastalığı nedeniyle sadece 7 serbest bölge ile sınırlandırılmıştır. İlerde yapılacak çalışmalarda daha çok sayıda ya da daha geniş bir alanı içeren örneklem grubu ile çalışmalar yapılması ile literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaç, G., Baki, B., Peker, İ. ve Ar, İ. M. (2015). *Çok kriterli karar verme tekniklerini kullanarak serbest bölge yer seçimi: Doğu Anadolu Bölgesi örneği*. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 30(1):79-113.
- Aksoy, F. (2010). *Serbest bölgelerin avantajları, ülke ekonomisine etkileri: Kayseri Serbest Bölge uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alpar, C. (1985). *Dünyada ve Türkiye'de serbest bölgeler*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 19-49.
- Atik, A. H. (1998). *Serbest bölge ve Türkiye'de serbest bölgeler*. Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş, GA/98-1-1, Araştırma Müdürlüğü, Ocak 1998, ss. 1-5.

- Avcı, M. ve Erek, D. (2018), *Türkiye’de serbest bölge uygulamalarının yabancı sermaye girişine katkısının değerlendirilmesi: Ege Serbest Bölge örneği*. Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 7(1).
- Çakmaklısoy, N. (2001). *Türkiye’de serbest bölge, performanslar ve serbest bölge uygulanabilirliği açısından Eskişehir Organize Sanayi Bölge*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çınar, Y. (2004). *Çok nitelikli karar verme ve bankaların mali performanslarının değerlendirilmesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.
- Demir, M. (2004). *Dış ticaret işlemleri ve muhasebesi*. Ankara: Detay Yayınları.
- Demirtaş, Ş. C. (2016). *Serbest bölgelerin dış ticarete etkileri: Türkiye üzerine ampirik bir analiz*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Elagöz, İ. ve Abasov, V. (2001). *Ege Serbest Bölgesi’ndeki bankaların faaliyetlerinin tanıtılması ve karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3, (3), 27-42.
- Eleren, A. ve Ersoy, M. (2007). *Mermer blok kesim yöntemlerinin Bulanık TOPSIS Kesim yöntemiyle değerlendirilmesi*. Bilimsel Madencilik Dergisi, 46(3):9-22.
- Erdem, H. (1992). *Serbest bölgelerin ekonomiye etkileri ve Türkiye’de serbest bölgeler rejimi*. İstanbul: Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanları Kurulu Yeterlilik Etüdü.
- Hwang, C. L. and Yoon, K. (1981). *Methods for multiple attribute decision making in multiple attribute decision making springer*. Berlin: Heidelberg, ss. 58-191.
- Kabakoz. (2012). *Türkiye’deki serbest bölgelerin performans açısından değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, M. (2012). *E-dış ticarete karşılaşılan sorunlar üzerine bir araştırma: gıda sektörü örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Muzhdabayeva, F. (2006). *Dünya’da ve Türkiye’de serbest bölge uygulamaları: Ege Serbest Bölgesi’nin İzmir ekonomisine etkisi*.

- Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Namal, M. K. ve Çakır E. (2019). *Serbest bölgelerin istihdam alanı olarak etkinliği üzerine bir değerlendirme: Antalya Serbest Bölgesi örneği*. Akademik Hassasiyetler Dergisi, 6(11):49.
- Orhan, A. (2003). *Serbest bölgelerin sağladığı avantajlar: KOSBAŞ örneği*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(1):117-131.
- Öncel, A. ve Demirtaş, Ş. C. (2017). *Serbest bölgelerin dış ticarete etkileri: Türkiye üzerine ARDL modeli ile ampirik bir uygulama*. Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(1):65-82.
- Paksoy, S. ve Güllü, M. (2011). *Serbest bölgeler üzerine bir araştırma: Gaziantep örneği*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10(35):113-133.
- Siroen, J. M. ve Yücer, A. (2014). *Trade performance of free trade zones*. Document De Travail, No:09.
- Şahin, A. (2005). *İhracatta ödeme şekilleri*. Ankara: İGEME Yayınları.
- Toprak, M. (2019). *Bölgesel gelişme dinamikleri ekseninde serbest bölgelerin dış ticaret etkileri: Ege Serbest Bölgesi (ESBAŞ) örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toroslu, M. (2000). *Serbest bölgeler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tufan, C. (2009). *Türkiye’de serbest bölgelerin performansında bürokrasinin etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüzemen, A. (2004). *Kuruluş yeri alternatifi olarak serbest bölgelerin değerlendirilmesi üzerine bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Unctad. (2018). Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından yayınlanan 2018 Dünya yatırım raporu. s.10, s.128.
- Uzay, N. ve Tıraş, H. H. (2009). *Serbest bölgelerin ekonomik etkileri: Kayseri Serbest Bölgesi için bir uygulama*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26(1):247-277.

Yılmaz, A. ve Çapraz, K. (2013). *Comparison of free zones in Turkey by means of DEA*, Data Envelopment Analysis and Performance Measurement. Samsun, 77-84.

İNTERNET KAYNAKLARI

http1:<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=0¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5801> (Erişim Tarihi: 15.01.2020).

http-2:<https://data.tuik.gov.tr/68f9e1a7-9328-41a8-a391-6172b7f188a2> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

TÜRK SAĞLIK SEKTÖRÜNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Perihan ABAY

TÜRK SAĞLIK SEKTÖRÜNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Perihan ABAY¹

Öz: Bu çalışma, Türkiye'nin sağlık sektöründeki sürdürülebilirliği ele almayı amaçlamaktadır. Türkiye ve dünyadaki sağlık sektörü, hızla değişen koşullar ve artan talepler altında faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik kavramı hem sağlık hizmetlerinin kalitesini korumak hem de gelecek nesiller için kaynakları korumak açısından kritik bir rol üstlenmiştir. Çalışma Türkiye'nin sağlık sektöründeki sürdürülebilirlik çabalarının önemi ortaya koymaya ve anlamayı amaçlamaktadır. Sürdürülebilirlik, ekonomik, çevresel ve sosyal boyutları genel anlamda içerisine almaktadır. Ekonomik açıdan, sağlık hizmetlerinin finansal olarak sürdürülebilir olması, sağlık kurumlarının verimli kaynak kullanımı ve maliyet-etkinlik sağlaması gerekliliğini vurgulamaktadır. Çevresel boyutta, enerji ve su tüketimi gibi faktörlerin azaltılması ve atık yönetimi sürdürülebilirlik açısından oldukça önemlidir. Sosyal boyutta ise, hasta memnuniyeti, çalışanların refahı ve toplumun sağlık bilincinin artırılması hedeflenmektedir. Çalışmanın araştırma ve literatür çalışmalarına yönelik inceleme sonuçları dikkate alınarak Türk sağlık sektöründeki sürdürülebilirlik uygulamaları incelenmiş ve bu bağlamda karşılaşılan zorluklar ele alınarak öneriler doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan araştırma ve elde edilen bulgulara göre Türkiye'nin sağlık alanındaki sürdürülebilirlik konusundaki sorunlarının başında sağlık altyapısının geliştirilmesi, teknolojik dönüşüm, uzman personel temini gibi konuların engeller olarak öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca, özel ve kamu sektörünün işbirliği, politika düzenlemeleri ve eğitim gibi alanlarda da iyileştirmelerin gerekli olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde Türk sağlık sektörünün sürdürülebilirlik çabalarını daha iyi anlamamıza, gelecekteki yönetim kararlarının uygulanması ile şekillendirilebileceği görülmektedir. Sağlık sektörünün sürdürülebilirliğinin sağlanması için sağlık hizmetlerinin kalitesini koruma, toplum sağlığını iyileştirme ve ekonomik istikrarı sürdürme

¹ Kanuni Sultan Süleyman Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul / Türkiye, e-mail: perimsu2006@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-7493-7723

alışmalarının büyük bir öneme sahip olduğunu ifade edebiliriz. Bu alışma, sağlık sektöründeki karar alıcılar, yöneticiler ve araştırmacılar için sürdürülebilirlik konusunda rehberlik sağlayarak, sektörün genel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasına katkı sağlamaya yönelik bulguları da içerisine almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sağlık, Sektör, Kurum, Yönetim, Strateji, Ekonomi, İnovasyon

GİRİŞ

Türkiye'nin sağlık sektörü, hızla evrilen koşullar ve artan talepler altında karmaşık bir yapı içerisinde faaliyet göstermektedir. Küresel düzeyde sağlık hizmetlerine yönelik beklentilerin ve ihtiyaçların değişmesi, sektörün sadece mevcut değil, gelecekteki nesiller için de sürdürülebilir bir şekilde faaliyet göstermesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik kavramı, sağlık hizmetlerinin kalitesini koruma amacıyla birlikte doğal kaynakların verimli kullanımı ve geleceğe yönelik kaynak koruma gerekliliği arasında kritik bir denge sağlamaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'nin sağlık sektöründeki sürdürülebilirlik çabalarının önemini ortaya koymayı ve anlamayı amaçlamaktadır. Sağlık hizmetlerinin ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarını içeren sürdürülebilirlik anlayışı, sektörün gelişimini ve gelecekteki nesillere bırakılacak sağlıklı bir çevre ile uyumlu kaynaklarını güvence altına alma hedefini taşımaktadır.

➤ *Sürdürülebilirlik Boyutları ve Önemi*

Ekonomik açıdan, sağlık hizmetlerinin finansal olarak sürdürülebilir olması, sağlık kuruluşlarının verimli kaynak kullanımı, maliyet-etkinlik sağlama ve mali dengenin korunması gerekliliğini beraberinde getirir. Çevresel boyutta, enerji ve su tüketimi gibi faktörlerin azaltılması ve atık yönetimi, doğal kaynakların korunması için önemli bir adımdır. Sosyal boyutta ise, hasta memnuniyeti, sağlık çalışanlarının refahı ve toplum sağlık bilincinin artırılması, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğini güçlendiren etkenlerdir.

➤ *Çalışmanın Hedefleri ve Yöntemi*

Bu çalışma, literatür çalışmalarına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Türk sağlık sektöründeki sürdürülebilirlik uygulamaları incelenerek, sektörün karşılaştığı zorluklar ve engeller ele alınmış, öneriler ve değerlendirmeler ile sunulmuştur.

➤ *Çalışmanın Önemi ve Katkıları*

Elde edilen literatür araştırmasına yönelik sonuçlar; Türkiye'nin sağlık alanındaki sürdürülebilirlik çabalarını daha iyi anlamamıza ve gelecekteki yönetim kararlarının şekillendirilmesine yardımcı olacaktır.

Sağlık sektörünün sürdürülebilirliği için kaliteli sağlık hizmetlerinin korunması, toplum sağlığının iyileştirilmesi ve ekonomik istikrarın sürdürülmesi büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, sağlık sektöründe karar vericilere, yöneticilere ve araştırmacılara sürdürülebilirlik konusunda rehberlik sağlayarak, sektörün genel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

AMAÇ

Türkiye'nin sağlık sektöründeki sürdürülebilirlik çabalarının önemini vurgulamak ve anlamak çalışmada amaçlanan hedefdir. Hızla değişen koşullar ve artan talepler altında faaliyet gösteren Türkiye ve dünyadaki sağlık sektöründe, sürdürülebilirlik kavramı hem sağlık hizmetlerinin kalitesini koruma hem de gelecek nesiller için kaynakları koruma açısından kritik bir role sahiptir. Bu nedenle çalışmada hedeflenen amaç literatür açısından önemli bir değere sahiptir.

KAPSAM

Bu çalışma da sürdürülebilirliğin ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarını içermektedir. Ekonomik boyutta, sağlık hizmetlerinin finansal sürdürülebilirliği, verimli kaynak kullanımı ve maliyet-etkinlik vurgulanmaktadır. Çevresel boyutta, enerji ve su tüketimi gibi faktörlerin azaltılması ve atık yönetimi sürdürülebilirliğin önemli unsurlarıdır. Sosyal boyutta ise, hasta memnuniyeti, çalışan refahı ve toplum sağlık bilincinin artırılması hedeflenmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışma literatür çalışmalarına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Türk sağlık sektöründeki sürdürülebilirlik uygulamaları incelenmiş ve bu bağlamda karşılaşılan zorluklar ele alınmıştır. Çalışmanın yöntemi, mevcut literatürün ve kaynakların taranması, analiz edilmesi ve sentezlenmesi üzerine kurulmuştur. Elde edilen literatür bulguları, Türkiye'nin sağlık alanındaki sürdürülebilirlik çabalarının sorunlarına ışık tutmayı ve çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlamıştır.

ARAŞTIRMANIN KISITLARI

Bu çalışma, Türkiye'nin sağlık sektöründeki sürdürülebilirlik çabalarını incelemeyi amaçlamakla birlikte, bazı kısıtlarla karşılaşmıştır. Bu kısıtlar,

çalışmanın sınırlamalarını ve elde edilen bulguların yorumlanması açısından önemli bir noktadır.

➤ ***Veri ve Kaynak Sınırlamaları***

Çalışmanın veri ve kaynakları, literatürde bulunan kaynaklara dayanmaktadır. Bu durum, saha çalışması veya saha verilerinin doğrudan toplanmasını içermediğini göstermektedir. Dolayısıyla, bu tür veri eksikliği bazı detayların göz ardı edilmesine neden oluşturacağı düşünülmektedir.

➤ ***Sektörün Genişliği ve Çeşitliliği***

Sağlık sektörü oldukça geniş bir alandır ve farklı sağlık kurumları, hizmet türleri ve uzmanlık alanlarını içermektedir. Bu çalışma, sektörün tüm yönlerini kapsamak yerine genel bir bakış sunmayı amaçladığı için bazı özelleşmiş konulara detaylı bir bakış sunmamaktadır.

➤ ***Zaman Kısıtlamaları***

Çalışma, belirli bir zaman aralığında gerçekleştirilmiştir ve bu zaman dilimi içerisindeki bilgileri yansıtmaktadır. Ancak, sağlık sektöründeki durum hızla değişebilmektedir. Bu nedenle gelecekteki gelişmeleri veya değişiklikleri yansıtmada sınırlamalar olabileceği düşünülmektedir.

➤ ***Yetersiz Kaynak Erişimi***

Çalışmanın sınırlamalarından biri de bazı özgün veya güncel kaynaklara sınırlı erişim olmasıdır. Bu durum, çalışmanın bazı sonuçları veya önerileri güncel gelişmelere tam olarak uyarlayamama riskini taşımaktadır.

➤ ***Toplumsal ve Kültürel Faktörlerin Yetersiz İncelenmesi***

Sağlık sektörünün sürdürülebilirliği, toplumsal ve kültürel faktörlerden de etkilenebilmektedir. Ancak bu çalışma, bu faktörleri yeterince derinlemesine incelememektedir. Bu kısıtlar, çalışmanın belirli alanlarda sınırlı kaldığını ve bazı konuların daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerektiğini göstermektedir. Elde edilen bulguların yorumlanması ve kullanılması aşamasında bu kısıtların göz önünde bulundurulması diğer araştırmacılar açısından önemli bir boyut oluşturmaktadır.

SAĞLIK SEKTÖRÜNÜN DİNAMİKLERİ VE HIZLA DEĞİŞEN KOŞULLAR

Sağlık sektörü, dinamik bir yapıya sahiptir ve sürekli olarak değişen koşullara uyum sağlamak zorundadır. Gelişen teknoloji, artan nüfus, değişen hastalık profilleri ve sağlık hizmetlerine yönelik beklentiler gibi faktörler, sektörü hızla değişen bir ortamın içine taşımaktadır. Bu bağlamda, sağlık sektörünün dinamikleri ve hızla değişen koşullar aşağıdaki şekildedir (Tanyıldızı ve Demir, 2019:13-40). Bunlar;

Teknolojik Gelişmeler: Tıp ve sağlık alanındaki teknolojik gelişmeler, tanı yöntemlerinin ve tedavi seçeneklerinin sürekli olarak genişlemesine yol açmaktadır. Robotik cerrahi, teletıp, yapay zeka gibi yenilikler, sağlık hizmetlerinin sunum şeklini ve hastaların bakımını kökten değiştirebilmektedir (Akalin ve Veranyurt, 2021: 231-240).

Nüfus Artışı ve Yaşlanma: Nüfusun artması ve yaşlı nüfusun oranının yükselmesi, sağlık hizmetlerine olan talebi artırmaktadır. Kronik hastalıkların daha yaygın hale gelmesi, uzun süreli bakım ve rehabilitasyon hizmetlerine olan ihtiyacı artırmaktadır (Gökbunar ve diğ., 2016:109-122).

Hastalık Profilineki Değişimler: Hastalık tipleri ve yaygınlığı sürekli olarak değişebilir. Örneğin, küresel salgınlar veya yeni çıkan hastalıklar, sağlık hizmetlerinin önceliklerini ve gereksinimlerini hızla değiştirebilir (Canbulut, 2023:47-64).

Maliyet ve Finansman Baskıları: Sağlık hizmetlerinin finansmanı ve maliyetleri, sağlık sektörünün dinamikleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Yeni tedavi yöntemleri veya teknolojilerin yüksek maliyetleri, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği üzerinde baskı yaratabilir (Uğurluoğlu ve Özgen, 2008:1999-2026).

Hasta Beklentileri ve Memnuniyeti: Hasta ve hasta yakınlarının sağlık hizmetlerinden beklentileri artmaktadır. Hastalar, daha hızlı erişim, kişiselleştirilmiş bakım ve daha iyi iletişim gibi unsurları talep etmektedir. Bu da sağlık hizmetlerinin sunumunu ve kalitesini etkiler (Duyar ve Çavdar, 2022:94-117).

Dijital Dönüşüm: Sağlık sektörü de dijitalleşme ve teknolojik dönüşüm sürecine girmiştir. Elektronik sağlık kayıtları, tele sağlık hizmetleri,

uzaktan takip gibi dijital çözümler, sağlık hizmetlerinin sunumunda yeni bir dinamizm yaratmaktadır (Demirci, 2018a:710-721).

Yasal Düzenlemeler ve Politika Değişiklikleri: Sağlık sektörünü etkileyen yasal düzenlemeler ve politika değişiklikleri, hızla değişen koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Özellikle kamu politikaları, sağlık hizmetlerinin organizasyonunu ve finansmanını şekillendirebilir (Çavmak ve Çavmak, 2017:48-57).

Sağlık sektörünün bu dinamikleri, yöneticileri ve sağlık profesyonellerini sürekli olarak uyum sağlama ve stratejik planlamada esneklik gösterme konusunda zorlayan faktörlerdir. Bu değişkenlikler, sürdürülebilirlik çabalarını yönlendiren ve şekillendiren önemli etkenlerden biridir (Ekiz ve Tarım, 2020:29-41).

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMININ ÖNEMİ VE ROLÜ

Sürdürülebilirlik kavramı, bir sistem veya faaliyetin gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak için kaynakları koruyarak ve dengeli bir şekilde yönetilmesi anlamına gelir. Sağlık sektöründe sürdürülebilirlik, hem mevcut sağlık hizmetlerinin kalitesini korumayı hem de gelecek nesiller için kaynakları kullanılabilir ve erişilebilir tutmayı amaçlar (Yavuz, 2010:63-86). Sürdürülebilirlik kavramının sağlık sektöründeki önemi ve rolü ise aşağıda şekilde açıklanabilir.

Kaynak Yönetimi ve Verimlilik: Sürdürülebilirlik, sağlık hizmetlerinin kaynaklarını etkili ve verimli bir şekilde kullanmayı gerektirir. Sınırlı finansal, insan gücü, tıbbi malzeme ve enerji kaynakları, optimal bir şekilde yönetilmezse gelecekte sağlık hizmetlerinin kalitesi ve erişilebilirliği ciddi şekilde tehlikeye girebilir (Özer ve Yıldırım, 2016:149-161).

Uzun Vadeli Planlama: Sürdürülebilirlik, sağlık sektörünün uzun vadeli planlama yapmasını gerektirir. Gelecekteki nüfus artışı, hastalık yükü, teknolojik gelişmeler gibi faktörler göz önünde bulundurularak altyapının ve kaynakların yeterliliği planlanmalıdır (Özgür, 2017:1-26).

Toplumsal ve Ekonomik Etkilerin Azaltılması: Sağlık sektörünün faaliyetleri, toplumsal ve ekonomik etkilere yol açabilir. Sürdürülebilirlik, sağlık hizmetlerinin sağlık sonuçlarını en üst düzeye çıkarırken hastaların

ve toplumun finansal yükünü azaltmayı amaçlar (Ertaş ve Çiftçi Kırac, 2017:28-34).

Çevresel Duyarlılık: Sağlık sektörünün faaliyetleri çevresel etkilere yol açabilir. Tıbbi atıkların yönetimi, enerji tüketiminin azaltılması gibi uygulamalar, çevresel sürdürülebilirliği destekler (Ertaş ve Güven, 2019:53-67).

Hasta Memnuniyeti ve Toplumsal Destek: Sürdürülebilir sağlık hizmetleri, hasta memnuniyetini artırır ve toplumsal destek sağlar. Erişilebilirlik, kalite ve hasta güvenliği sağlık sisteminin sürdürülebilirliği için temel faktörlerdir (Yiğit ve Erdem, 2016:215-249).

İnovasyon ve Teknolojik Gelişme: Sürdürülebilirlik, yeni teknolojilerin ve inovasyonların sağlık sektörüne entegre edilmesini teşvik eder. Bu da daha etkili tedavilerin ve hizmetlerin geliştirilmesine olanak tanır (Yıldız, 2016:323-340).

Sağlık Eşitsizliklerinin Azaltılması: Sürdürülebilirlik, sağlık hizmetlerinin tüm toplum kesimlerine eşit şekilde ulaşmasını hedefler. Bu da sağlık eşitsizliklerinin azaltılmasına katkı sağlar (Sarıhan, 2021:249-257).

Sürdürülebilirlik kavramı sağlık sektöründe, mevcut ihtiyaçları karşılamanın ötesinde, gelecekteki kuşakların sağlık hizmetlerine erişimini güvence altına almayı amaçlar. Bu kapsamda, sürdürülebilirlik sağlık sektörünün stratejik planlamasında ve karar alınmasında temel bir prensip olarak benimsenmelidir (Çelik, 2006:19-37).

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE EKONOMİK BOYUT

Sürdürülebilirlik ve ekonomik boyut arasındaki ilişki, bir faaliyetin veya sistemlerin hem çevresel ve sosyal faktörleri dikkate alarak uzun vadeli devamlılığını sağlamayı hem de ekonomik olarak etkin ve verimli bir şekilde yönetmeyi içerir (Gedik, 2020:196-215). Sağlık sektöründe sürdürülebilirlik ve ekonomi arasındaki ilişki aşağıda ifade edilmiştir. Bunlar;

Maliyet-Etkinlik ve Verimlilik: Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği, sağlık harcamalarının ekonomik olarak etkili ve verimli bir şekilde yönetilmesini gerektirir. Kaynakların optimal kullanımı, gereksiz

harcamaların önlenmesi ve maliyet-etkinlik analizleri sürdürülebilirlik ile ekonomi arasındaki dengeyi sağlar (Yılmaz ve diğ., 2023:180-188).

Mali Sürdürülebilirlik: Sağlık hizmetlerinin mali sürdürülebilirliği, bütçe açıklarının ve finansal zorlukların en aza indirilmesini amaçlar. Sağlık harcamalarının artan talepler ve sınırlı kaynaklar altında kontrol altında tutulması, ekonomik istikrarın korunması için önemlidir (Özer ve Yıldırım, 2016:149-161).

Sağlık Ekonomisi: Sağlık ekonomisi, sağlık hizmetlerinin sağlanması, finansmanı ve dağıtımının ekonomik boyutunu inceler. Sağlık hizmetlerinin maliyeti, hastaların ödeme kapasitesi, sağlık sigortası ve kamu sağlık harcamaları gibi faktörler, sürdürülebilirlik ve ekonomi arasındaki dengeyi etkiler (Tunçsiper ve Bakar, 2023:20-28).

Yatırım ve İnovasyon: Ekonomik sürdürülebilirlik, sağlık sektöründe yatırımları ve inovasyonu teşvik eder. Yeni tedavi yöntemleri, teknolojiler ve tıbbi cihazlar sağlık hizmetlerinin kalitesini artırabilir ve daha uzun vadeli ekonomik kazançlar sağlayabilir (Özer ve Yıldırım, 2016:149-161).

Gelir Dağılımı ve Erişilebilirlik: Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği, gelir eşitsizliklerini azaltmayı ve tüm toplum kesimlerinin sağlık hizmetlerine erişebilmesini gerektirir. Erişilebilirlik ve adil sağlık hizmeti sunumu, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliği destekler (Çelik, 2006:19-37).

Özel ve Kamu Sektör İşbirliği: Sağlık sektöründe özel ve kamu sektörünün işbirliği, mali kaynakların daha etkin kullanımını sağlayabilir. Bu işbirliği, sağlık hizmetlerinin maliyetlerini kontrol altında tutarak sürdürülebilirliği destekler (Nazlıoğlu ve Yar, 2016:71-80).

Ekonomik Büyüme ve İstihdam: Sağlık sektörü ekonomik büyümeye ve istihdama önemli katkılar sağlayabilir. Bu durum hem sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğini hem de ekonominin genel sürdürülebilirliğini destekler (Kızıl ve Ceylan, 2018:197-209).

Sürdürülebilirlik ve ekonomik boyut sağlık sektöründe birbirine bağlıdır. Sağlık hizmetlerinin ekonomik olarak sürdürülebilir olması, kaliteli bakımın ve hizmetin gelecek nesillere taşınmasını sağlarken, aynı zamanda ekonomik istikrarın korunmasına da katkıda bulunur (Gedik, 2020:196-215).

SAĞLIK HİZMETLERİNİN FİNANSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Sağlık hizmetlerinin finansal sürdürülebilirliği, sağlık sistemlerinin uzun vadeli olarak etkili bir şekilde çalışmasını ve sağlık hizmetlerinin kalitesini sağlamayı amaçlayan bir kavramdır. Bu, hastaların ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kaynağın sağlanması, sağlık hizmetlerinin etkili bir şekilde yönetilmesi ve finansal olarak dengeli bir sistem oluşturulması anlamına gelir (Uğurluoğlu ve Özgen, 2008:1999-2026). Bu yönde oluşturulan sürdürülebilirliğe yönelik uygulamalara yönelik başlıklar aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

Finansman Kaynakları: Sağlık hizmetleri için yeterli ve sürekli bir finansman kaynağı gereklidir. Kamu bütçeleri, sigorta primleri, vergiler ve bağışlar gibi farklı kaynaklar sağlık hizmetlerinin finansmanını destekler. Bu kaynaklar dengeli bir şekilde kullanılmalı ve süreklilik sağlanmalıdır (Sevinç ve Yılmaz, 2020:118-132).

Maliyet Kontrolü: Sağlık hizmetlerinin maliyetleri, sağlık sistemlerinin finansal sürdürülebilirliği için kritik bir öneme sahiptir. Maliyetleri kontrol altında tutmak, kaynakların verimli kullanılmasını sağlar. İlaç maliyetleri, tıbbi teknoloji giderleri ve personel maliyetleri gibi faktörler bu açıdan önemlidir (Paksoy, 2017:9-16).

Verimli Kaynak Kullanımı: Sağlık hizmetlerindeki kaynakların etkili ve verimli bir şekilde kullanılması, finansal sürdürülebilirliği artırır. İhtiyaçlara yönelik planlama, kaynakların israfını engeller. Örneğin, gereksiz test ve tedavilerden kaçınılması, maliyetleri azaltabilir (Serim ve Arıkan, 2021:1352-1375).

Hastane ve Klinik Yönetimi: Sağlık kuruluşlarının etkin bir yönetimi, finansal sürdürülebilirlik için kritik öneme sahiptir. Mali planlama, bütçe yönetimi, kaynak tahsisi ve performans değerlendirmesi gibi faktörler sağlık kuruluşlarının başarısını etkiler (Yağar, 2021:420-435).

Önleyici Sağlık Hizmetleri: Sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliği, yalnızca hastalıkların tedavisi üzerine değil, aynı zamanda hastalıkların önlenmesine de odaklanmayı gerektirir. Önleyici sağlık hizmetleri, ileride daha yüksek maliyetli tedavilere gerek kalmadan sağlık sorunlarını engellemeye yardımcı olabilir (Sungur, 2021:2174-2201).

Sağlık Sigortası ve Risk Paylaşımı: Sağlık sigortası sistemleri, hastaların beklenmedik sağlık harcamalarına karşı koruma sağlayarak finansal riski azaltabilir. Riskin daha geniş bir havuzda paylaşılması, bireylerin aşırı yüksek maliyetleri tek başlarına üstlenmesini engelleyebilir (Orhaner, 2017:398-412).

Teknoloji ve İnovasyon: Sağlık teknolojilerindeki gelişmeler, daha etkili ve verimli tedavi yöntemlerini mümkün kılar. Bu da tedavi süreçlerinin daha uygun maliyetli hale gelmesine yardımcı olabilir (Şimşir ve Mete, 2021:33-39).

Hükümet Politikaları ve Düzenlemeler: Sağlık sektörünün düzenlenmesi ve hükümet politikaları, finansal sürdürülebilirliği etkiler. Hükümetler, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini ve kalitesini artıracak politikalar geliştirmelidir (Çınaroğlu, 2017:259-274).

Sağlık hizmetlerinin finansal sürdürülebilirliği, karmaşık bir konsepttir ve birçok farklı faktörü içerir. Başarılı bir sağlık sistemi oluşturmak ve sürdürmek için yukarıda bahsedilen faktörlerin dengeli bir şekilde ele alınması önemlidir (Uğurluoğlu, 2008:1999-2026).

VERİMLİ KAYNAK KULLANIMI VE MALİYET-ETKİNLİK

Verimli kaynak kullanımı ve maliyet-etkinlik, sağlık hizmetlerinin finansal sürdürülebilirliğini sağlamak için önemli kavramlardır. Bu iki kavram, sağlık sistemlerinin kaynaklarını en iyi şekilde kullanarak en iyi sonuçları elde etmeyi amaçlar. Verimli kaynak kullanımı, mevcut kaynakların en iyi şekilde kullanılmasını ifade eder. Bu, gereksiz maliyetleri azaltmak, israfi önlemek ve hizmetlerin kalitesini artırmak anlamına gelir (Sungur, 2021:2174-2201). Buna yönelik konular aşağıda başlıklar altında ayrıntılı olarak ifade edilmiştir.

İhtiyaca Dayalı Hizmet Sunumu: Sağlık hizmetlerinin gerçek ihtiyaçlara uygun olarak planlanması ve sunulması önemlidir. Gereksiz test ve tedavilerden kaçınılması, kaynakların boşa harcanmasını engeller (Sargutan, 2005a:245-274).

Klinik Rehberlik ve Protokoller: Klinik rehberlik ve protokoller, hastalıkların tanı ve tedavi süreçlerini standardize eder. Bu, sağlık profesyonellerinin daha etkili ve tutarlı hizmet sunmalarına yardımcı olabilir (Dilmaç Artun ve diğ., 2021:45-54).

Veri Analizi ve Performans İzleme: Sağlık verilerinin analizi, hizmetlerin etkinliğini ve verimliliğini değerlendirmede yardımcı olabilir. Bu sayede gereksiz tekrarlar, uzun bekleme süreleri gibi sorunlar belirlenip çözülebilir (Uluçay ve Fidan, 2022:1-13).

Teknolojik İlerlemelerin Kullanımı: Sağlık teknolojilerinin etkin bir şekilde kullanılması, tanı ve tedavi süreçlerini iyileştirerek kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlayabilir (Ömürbek ve Altın, 2009:211-232).

Maliyet-etkinlik, harcanan kaynakların elde edilen fayda karşısında ne kadar etkili olduğunu değerlendiren bir kavramdır. Bir sağlık hizmetinin maliyeti ile sağlanan fayda arasındaki dengeyi değerlendirir (Yalçın Balçık ve Şahin, 2013:121-134).

Karşılaştırmalı Analizler: Farklı tedavi veya müdahale seçenekleri arasındaki maliyet-etkinliği karşılaştıran analizler yapılır. Hangi tedavi seçeneğinin daha düşük maliyetle aynı veya daha iyi sonuçları sağladığı belirlenir (Seyfioğlu ve Başdaş, 2021:399-414).

Yaşam Kalitesi ve Hastalık Yükü: Maliyet-etkinlik analizleri sadece tıbbi maliyetleri değil, aynı zamanda hastaların yaşam kalitesini ve toplum üzerindeki hastalık yükünü de dikkate alır. Böylece sadece maliyet açısından değil, genel sağlık sonuçları açısından da değerlendirme yapılır (Çalışkan, 2009:311-332).

Hastalık Önleme ve Erken Tanı: Maliyet-etkinlik analizleri, hastalık önleme stratejilerinin ve erken tanı yöntemlerinin uzun vadeli maliyet-etkinliğini değerlendirmekte kullanılır (Yalçın Balçık ve Şahin, 2013:121-134).

Hastalık Yönetimi ve Kronik Bakım: Kronik hastalıkların etkin bir şekilde yönetimi, uzun dönemde maliyet-etkinliği artırabilir. Bu, acil tedavilere olan ihtiyacı azaltabilir (Erikmen ve Keskin, 2022:1392-1400).

Verimli kaynak kullanımı ve maliyet-etkinlik, sağlık sistemlerinin finansal sürdürülebilirliğini sağlamak ve hastalara en iyi hizmeti sunmak için önemlidir. Bu kavramların uygulanması, kaynakların boşa harcanmasını önlemek ve sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak için kritik bir rol oynar (Özer ve Yıldırım, 2016:149-161).

ÇEVRESEL BOYUT

Sağlık hizmetlerinin finansal sürdürülebilirliği, yalnızca ekonomik ve sosyal faktörlerle sınırlı değildir; aynı zamanda çevresel boyut da büyük bir öneme sahiptir. Günümüzde, çevresel faktörlerin sağlık hizmetlerinin organizasyonu, verimliliği ve uzun vadeli başarısı üzerinde etkisi giderek artmaktadır. Çevresel boyut, kaynakların verimli kullanımı, yeşil uygulamaların benimsenmesi ve çevresel sürdürülebilirlik ilkelerinin entegrasyonunu içerir (Sungur, 2021:2174-2201).

Günümüzde artan nüfus, hızla gelişen teknoloji ve artan sağlık hizmeti talepleri, doğal kaynakların yoğun bir şekilde kullanılmasına ve enerji tüketiminin artmasına neden olmaktadır. Bu durum, çevresel sorunları ve iklim değişikliğini derinleştirmekte, bu da dolaylı yoldan sağlık hizmetlerini etkilemektedir. İklim değişikliği, doğal afetlerin sıklığını artırabilir ve bunun sonucunda acil sağlık hizmetleri ihtiyacını yükseltebilir (Sevinç ve Aktuğ, 2023:13-30).

Ayrıca, sağlık hizmetlerinin faaliyetleri doğrudan çevre üzerinde etkili olabilir. Tıbbi atıkların yönetimi, enerji tüketimi, su kullanımı ve kimyasal madde kullanımı gibi faktörler, sağlık kuruluşlarının çevresel ayak izini şekillendirir. Bu faktörlerin göz ardı edilmesi, gelecekte çevresel zararların yanı sıra maliyet artışlarına da neden olabilir (Çınaroğlu, 2017:259-274).

Çevresel boyutun sağlık hizmetlerinin finansal sürdürülebilirliği üzerindeki olumlu etkileri ise göz ardı edilemez. Kaynakların verimli kullanımı, enerji ve su tasarrufu sağlanması gibi adımlar, maliyetleri düşürebilir. Atık yönetiminin düzenlenmesi ve geri dönüşüm programlarının benimsenmesi, atık maliyetlerini azaltabilirken çevreye de fayda sağlar. Aynı zamanda, yeşil teknolojilerin ve sürdürülebilir enerji kaynaklarının kullanımı, enerji maliyetlerini azaltabilir (Yavuz, 2010:63-86).

Bu bağlamda, çevresel boyutun sağlık hizmetlerinin finansal sürdürülebilirliği üzerindeki etkisi, geleceğin sağlık hizmeti modellerinin şekillenmesinde kritik bir rol oynayacaktır. Çevre dostu uygulamaların benimsenmesi, maliyet-etkinlikle birleşerek sağlık sistemlerinin uzun vadeli başarısını destekleyebilir. Bu makale, çevresel boyutun sağlık hizmetlerinin finansal sürdürülebilirliğindeki rolünü ve bu yönde

alınabilecek adımları ele alarak bu önemli konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır (Özer ve Yıldırım, 2016:149-161).

ENERJİ VE SU TÜKETİMİNİN AZALTILMASI

Sağlık hizmetlerinin çevresel ve finansal sürdürülebilirliği, günümüzde giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu sürdürülebilirlik, sadece tıbbi hizmetlerin kalitesi ve erişilebilirliği ile sınırlı değil, aynı zamanda çevresel etkileri ve maliyetleri de içerir. Enerji ve su tüketimi, sağlık kuruluşlarının çevresel ayak izini belirleyen temel faktörler arasında yer alır (Özen, 2021:5440-5472).

Sağlık hizmetleri, karmaşık ve sürekli çalışan yapılarıyla enerji ve su tüketimi açısından yoğun sektörlerden biridir. Hastaneler, klinikler ve sağlık merkezleri, ısıtma, soğutma, aydınlatma ve tıbbi cihazlar gibi alanlarda yüksek enerji gereksinimine sahiptir. Aynı şekilde, hastane faaliyetleri, temizlik, sterilizasyon ve hastaların ihtiyaçlarını karşılamak için büyük miktarda su kullanımını içerir. Ancak, bu yüksek enerji ve su tüketimi hem çevresel etkileri hem de işletme maliyetlerini artırabilir (Bawaneh ve diğ., 2019:3775).

Enerji ve su tüketiminin azaltılması, çevresel boyutun sağlık hizmetlerine entegre edilmesi açısından kritik bir adımdır. İlk olarak, enerji kaynaklarının tükenmesi ve karbondioksit emisyonlarının artması gibi çevresel sorunlar, sağlık hizmetlerini de olumsuz etkiler. İklim değişikliği sonucu artan sıcaklık ve doğal afetler, sağlık hizmetlerinin talebini ve maliyetlerini artırabilir. Bu nedenle, enerji tüketiminin azaltılmasıyla birlikte çevreye olan olumsuz etkilerin de azalması hedeflenir (Gedik, 2020:196-215).

Maliyet açısından bakıldığında ise enerji ve su tüketiminin azaltılması, sağlık kuruluşlarının işletme maliyetlerini düşürebilir. Enerji tasarrufu, elektrik ve ısıtma/soğutma maliyetlerini düşürerek bütçe açısından olumlu bir etki yaratabilir. Su tüketiminin azaltılması ise su faturalarını düşürebilir ve suyun daha etkin kullanımını teşvik edebilir (Ekergil ve Savaş, 2019:45-60).

Enerji ve su tüketiminin azaltılması için birçok yöntem ve çözüm bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, enerji verimli cihazlar ve aydınlatma sistemleri, izolasyon ve enerji yönetimi

sistemleri gibi adımlar enerji tüketimini azaltabilir. Su tüketiminin azaltılması içinse suyun geri dönüşümü, su tasarruflu armatürler ve prosedürlerin uygulanması gibi yöntemler etkili olabilir (Demir ve diğ., 2017:1-14).

Enerji ve su tüketiminin azaltılması, sağlık hizmetlerinin çevresel ve finansal sürdürülebilirliği için kritik bir öneme sahiptir. Bu adımlar, sağlık hizmetlerinin gelecekteki çevresel etkilerini azaltırken, aynı zamanda maliyet-etkinlik sağlayarak daha sürdürülebilir ve erişilebilir sağlık sistemlerinin oluşturulmasına yardımcı olabilir (Gürbüzer ve Bayazıt Hayta, 2020:609-619).

ATIK YÖNETİMİ VE ÇEVRE DOSTU UYGULAMALAR

Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği, günümüzde çevresel faktörlerin göz önünde bulundurulmasını gerektiren bir öncelik haline gelmiştir. Sağlık kuruluşlarının faaliyetleri, tıbbi atıkların yönetimi, enerji tüketimi, su kullanımı ve daha birçok unsur nedeniyle çevresel etkileri artırabilir. Bu noktada, atık yönetimi ve çevre dostu uygulamaların benimsenmesi, sağlık hizmetlerinin çevresel sürdürülebilirliğine katkı sağlayarak aynı zamanda finansal açıdan da önemli avantajlar sunabilir (Mansur ve Korkmaz, 2020:827-850).

Sağlık hizmetlerinin faaliyetleri, tıbbi atıkların üretimini artırabilir ve bu atıkların doğru bir şekilde yönetilmemesi çevresel sorunları tetikleyebilir. Ayrıca, enerji tüketimi ve su kullanımı gibi faktörler de çevresel etkileri artırabilir. Ancak, atık yönetimi ve çevre dostu uygulamaların benimsenmesiyle bu olumsuz etkiler minimize edilebilir (Ertaş ve Güden, 2019:53-67).

Atık yönetimi, sağlık kuruluşlarının tıbbi atıkları güvenli ve çevre dostu bir şekilde bertaraf etmeyi amaçlar. Bu hem sağlık çalışanlarının hem de hastaların güvenliğini sağlamak açısından önemlidir. Aynı zamanda, geri dönüşüm ve atık azaltma stratejilerinin uygulanması, atık maliyetlerini azaltabilirken doğal kaynakların korunmasına katkıda bulunabilir.²

² Atık yönetimi, sağlık kuruluşlarının tıbbi atıkları güvenli ve çevre dostu bir şekilde bertaraf etmeyi amaçlar. Bu hem sağlık çalışanlarının hem de hastaların güvenliğini sağlamak açısından önemlidir. Aynı zamanda, geri dönüşüm ve atık

Çevre dostu uygulamaların benimsenmesi ise sağlık hizmetlerinin enerji ve su tüketimini optimize edebilir. Enerji verimli aydınlatma sistemleri, yüksek enerji tüketen cihazların yerine yenilikçi ve enerji tasarruflu alternatiflerin kullanımı, elektrik faturalarının düşürülmesine yardımcı olabilir. Aynı şekilde, su tasarruflu armatürler, suyun daha etkin kullanımını teşvik ederken su faturalarını düşürebilir (Demir ve diğ., 2020:1637-1652).

Atık yönetimi ve çevre dostu uygulamaların sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğine katkısı sadece çevresel boyutla sınırlı değil, aynı zamanda finansal boyutta da kendini gösterir. Atık maliyetlerinin düşmesi, enerji ve su tasarrufuyla birleşerek sağlık kuruluşlarının bütçesine olumlu yansırken çevrenin korunmasına da hizmet eder (Terekli ve diğ., 2013:37-54).

Atık yönetimi ve çevre dostu uygulamaların sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğine etkisi büyük bir öneme sahiptir. Bu adımlar hem çevresel etkilerin minimize edilmesini hem de finansal açıdan daha etkin bir sağlık sistemi oluşturulmasını destekler. Sağlık hizmetlerinin geleceği için bu yönde adımlar atmak, daha sürdürülebilir ve çevre dostu bir sağlık sisteminin temellerini atmayı sağlar (Terekli ve diğ., 2013:37-54).

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE SOSYAL BOYUT

Günümüzde, sağlık hizmetlerinin sunumu ve yönetimi sadece ekonomik ve çevresel faktörlerle değil, aynı zamanda toplumsal ve sosyal boyutlarla da ele alınmaktadır. Sürdürülebilirlik, sadece günümüzün ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp gelecek nesillerin gereksinimlerini de gözeterek hareket etmeyi ifade eder. Sağlık hizmetlerinde sürdürülebilirlik, toplumsal refahı artıran, eşitliği teşvik eden ve herkesin erişimini güvence altına alan bir hedefi barındırır (Gedik, 2020:196-215).

Toplumsal boyut, sağlık hizmetlerinin sadece bireyler için değil, aynı zamanda toplumun tüm kesimleri için adil ve eşit şekilde erişilebilir olmasını vurgular. Eşitsizlikler, sağlık hizmetlerine erişimde ve kalitesinde önemli engeller yaratabilir. Farklı ekonomik durumlar, coğrafi konumlar, cinsiyet, yaş ve etnik köken gibi faktörler, sağlık hizmetlerinin

azaltma stratejilerinin uygulanması, atık maliyetlerini azaltabilirken doğal kaynakların korunmasına katkıda bulunabilir.

farklı kesimlere ulaşmasını etkileyebilir. Bu nedenle, sürdürülebilir sağlık hizmetleri sunumu, toplumsal eşitliğin temelini oluşturur (Demirel ve Akın, 2014:238-245).

Toplumsal refahın artırılması, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğindeki sosyal boyutun en önemli unsurlarından biridir. Toplumun genel sağlığı, üretkenliği ve yaşam kalitesi, sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmasına bağlıdır. Sağlıklı bireyler ve toplumlar, daha az sağlık harcaması gerektirirken ekonomik ve sosyal kalkınmanın temelini oluştururlar. Bu nedenle, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği, toplumun genel refahına doğrudan katkı sağlar (Akın, 2018:877-892).

Eşitsizliklerin giderilmesi ve toplumsal iyiliğin sağlanması için sağlık hizmetlerinde çeşitli adımlar atılabilir. Öncelikli olarak, sağlık hizmetlerinin herkese eşit şekilde ulaşılabilir olması için politika ve programlar geliştirilmelidir. Dezavantajlı grupların ihtiyaçlarına öncelik veren yaklaşımlar, eşitsizlikleri azaltabilir. Ayrıca, sağlık hizmetlerinin kalitesi ve güvenilirliği, toplumun güvenini kazanmada kritik bir rol oynar. Sağlık hizmeti sunanlar arasında eğitim ve farkındalık oluşturmak, sağlık hizmetlerine olan erişimi ve kalitesini artırabilir (Çoban, 2017:252-260).

Toplumsal boyutun sürdürülebilirlik perspektifinden ele alınması, sağlık hizmetlerinin gelecekteki başarısını belirlerken toplumsal eşitlik, adalet ve refahı ön plana çıkarır. Bu yaklaşım, sağlık hizmetlerinin sadece hastaları değil, tüm toplumu kucaklamasını hedefler. Toplumsal iyiliğin ve eşitliğin sağlandığı bir sağlık hizmeti sistemi, sürdürülebilirliği temelinde güçlendirir ve daha kapsayıcı bir toplumun inşasına katkıda bulunur (Demirel ve Akın, 2014:238-245).

Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğinde toplumsal boyut, eşitlik, refah ve toplumsal iyiliğin sağlanmasını vurgular. Eşitsizliklerin giderilmesi ve herkes için erişilebilir sağlık hizmetleri sunumu, sürdürülebilir sağlık sisteminin temel taşlarından biridir. Toplumsal boyutun gözetilmesi, sağlık hizmetlerinin gelecekteki etkinliğini ve toplumsal refahı artırmada büyük bir rol oynar (Çelik, 2006:19-37).

HASTA MEMNUNİYETİ VE TOPLUM SAĞLIĞININ ARTIRILMASI

Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği, yalnızca tıbbi tedavilerin ve altyapının güvence altına alınmasıyla değil, aynı zamanda hasta memnuniyetinin sağlanması ve toplum sağlığının artırılmasıyla da yakından ilişkilidir. Hasta memnuniyeti, sağlık hizmetlerinin kalitesini yansıtan ve hizmet sunumunun etkinliğini ölçen önemli bir göstergedir. Bununla birlikte, toplum sağlığının artırılması, sadece bireylerin değil, genel olarak toplumun refahını ve sağlığını kapsar (Aydın, 2016:73-82).

Hasta memnuniyeti, sağlık hizmetlerinin kalitesini ve etkinliğini yansıtan bir ölçüttür. Hastaların, sağlık kuruluşlarının sunduğu hizmetlerden ne kadar memnun oldukları, tıbbi tedavi, iletişim, hasta hakları ve genel hizmet deneyimi gibi çeşitli faktörleri içerir. Hasta memnuniyeti, hastaların hizmetleri ne kadar etkili bulduklarını ve sağlık kuruluşlarına ne kadar güvendiklerini yansıtarak sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmada kritik bir role sahiptir. Memnun hastalar, sağlık kuruluşlarına geri dönme eğiliminde olurlar ve olumlu deneyimlerini çevrelerine de yayarak toplumsal güveni artırır. Bu da sağlık kuruluşlarının başarısını ve sürdürülebilirliğini destekler (Bilgin ve Göral, 2017:151-176).

Toplum sağlığının artırılması, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği için vazgeçilmez bir hedeftir. Sağlık hizmetleri sadece bireylerin değil, toplumun sağlığını korumayı amaçlar. Sağlıklı bireyler, daha verimli bir toplum oluştururken hastalıkların yayılmasının engellenmesi, toplumsal maliyetleri düşürür. Toplum sağlığının artırılması, özellikle toplumun dezavantajlı kesimleri için erişilebilir ve kaliteli sağlık hizmetlerinin sağlanmasıyla gerçekleşir. Bu da eşitsizlikleri azaltarak toplumsal refahı artırır (Pınarbaşı ve Piyal, 2022:379-391).

Hasta memnuniyeti ve toplum sağlığının artırılması, sürdürülebilir sağlık hizmetlerinin temel taşlarından biridir. Hasta memnuniyeti, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırarak daha güvenilir ve tercih edilen sağlık kuruluşları oluştururken, toplum sağlığının artırılması toplumsal refahı ve ekonomik kalkınmayı güçlendirir. Bu iki faktörün bir arada ele alınması, sürdürülebilir sağlık sisteminin oluşturulmasında önemli bir adımdır (Güven, 2021:4873-4893).

Hasta memnuniyeti ve toplum sağlığının artırılması, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği için hayati öneme sahiptir. Hasta memnuniyeti, sağlık

hizmetlerinin kalitesini yükselterek sağlık kuruluşlarının etkinliğini artırırken, toplum sağlığının artırılması toplumsal refahı ve eşitliği destekleyerek genel sağlık durumunu iyileştirir. Bu iki faktörün güçlendirilmesi, sürdürülebilir ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilen bir sağlık sisteminin inşasını sağlar (Güven, 2021:4873-4893).

ÇALIşANLARIN REFAHI VE SAĞLIK BİLİNCİNİN YÜKSELTİLMESİ

Sağlık hizmetleri, sadece hastaların sağlığını değil, aynı zamanda sağlık kuruluşlarının çalışanlarının refahını da kucaklayan bir alanı temsil eder. Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği, çalışanların memnuniyeti ve sağlık bilincinin artırılmasıyla da yakından ilişkilidir. Çalışanların refahı, verimliliği artırırken aynı zamanda sağlık hizmetlerinin kalitesini de etkiler (Sungur, 2021:2174-2201).

Çalışanların refahı, sağlık hizmetlerinin etkin ve kaliteli bir şekilde sunulması için temel bir unsurdur. Sağlık kuruluşlarının çalışanları, hastalarla doğrudan etkileşimde bulunan ve hizmetin kalitesini belirleyen kişilerdir. Çalışanların memnuniyeti, iş performansını, hasta iletişimini ve sağlık hizmetlerinin genel etkinliğini olumlu yönde etkiler. Ayrıca, refahı yüksek çalışanlar, işlerine daha bağlıdırlar ve kuruluşun hedeflerine daha etkin bir şekilde katkı sağlarlar. Bu nedenle, çalışanların refahının sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği için hayati bir öneme sahip olduğu söylenebilir (Arısoy, 2017:1079-1102).

Sağlık bilinci, çalışanların sadece fiziksel sağlıklarını değil, aynı zamanda ruhsal ve zihinsel iyi oluşlarını da içeren bir kavramdır. Çalışanların sağlık bilincinin yükseltilmesi, onların kendi sağlıklarına daha fazla dikkat etmelerini sağlar. Bu da hem çalışanların refahını artırırken hem de hastalarına daha sağlıklı bir şekilde hizmet sunmalarını sağlar. Sağlık bilincinin artırılması, hastalıkların önlenmesi ve erken teşhis ile sağlık hizmetlerinin maliyetlerini düşürebilir. Aynı zamanda, sağlık bilinci yüksek bir çalışan kadrosu, sağlık hizmetlerinin daha geniş bir toplumsal bilincin parçası haline gelmesine de katkıda bulunur (Korkut Owen ve Demirbaş Çelik, 2018:440-453).

Çalışanların refahını artırmak ve sağlık bilincini yükseltmek için sağlık kuruluşları çeşitli adımlar atabilir. Öncelikle, çalışanların iş ortamları ve koşulları gözden geçirilmeli ve iyileştirilmelidir. Çalışanların fiziksel ve zihinsel sağlığını desteklemek amacıyla sağlık ve esenlik programları

geliştirilmelidir. Eğitim ve farkındalık seansları, çalışanların sağlık bilincini artırmak ve sağlıklı yaşam tarzı alışkanlıklarını benimsemelerini teşvik etmek için kullanılabilir (Durdu, 2006).

Çalışanların refahının artırılması ve sağlık bilincinin yükseltilmesi, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği için kritik bir rol oynar. Çalışanların refahı, sağlık hizmetlerinin kalitesini ve etkinliğini belirleyerek sürdürülebilirlik perspektifinde büyük bir rol oynar. Aynı şekilde, sağlık bilincinin artırılması toplumun genel sağlık durumunu iyileştirirken hastalıkların önlenmesine de katkı sağlar. Bu iki faktörün güçlendirilmesi, daha sağlıklı bir toplumun ve sürdürülebilir bir sağlık sisteminin temelini oluşturur (Şanlıoğlu, 2016:159-180).

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK UYGULAMALARININ İNCELENMESİ

Günümüzde, sağlık hizmetlerinin yönetimi ve sunumu, sürdürülebilirlik ilkelerine uygun şekilde gerçekleştirilmesi gereken önemli bir alanı temsil ediyor. Sürdürülebilirlik, mevcut ihtiyaçları karşılayan ancak gelecek nesillerin ihtiyaçlarını riske atmamayı amaçlayan bir yaklaşımı ifade eder. Bu bağlamda, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği de çevresel, ekonomik, toplumsal ve sağlık boyutları içeren kapsamlı bir perspektifi içerir (Gedik, 2020:196-215).

Sürdürülebilirlik uygulamaları, sağlık hizmetlerinin gelecekteki etkinliğini ve dayanıklılığını şekillendirmede temel bir rol oynar. Bu uygulamalar, çevresel sürdürülebilirlik ilkesini benimseyerek enerji ve su tüketimini azaltmayı, atık yönetimini optimize etmeyi ve yeşil teknolojilere geçişi desteklemeyi içerebilir. Aynı zamanda, ekonomik sürdürülebilirliği sağlamak için maliyet-etkinlik analizleri yapmayı ve kaynakların etkili kullanımını amaçlayan yöntemleri de içerir. Toplumsal boyutta ise, eşitsizlikleri azaltmayı, sağlık hizmetlerinin tüm kesimlere ulaşılabilirliğini sağlamayı ve çalışanların refahını artırmayı hedefler (Terekli ve diğ., 2013:37-54).

Sürdürülebilirlik uygulamaları, sağlık hizmetlerinin her düzeyinde ve her aşamasında etkili olabilir. Sağlık kuruluşlarının altyapılarından, tıbbi cihazlara, hasta bakım süreçlerinden, atık yönetimine kadar birçok alan sürdürülebilirlik ilkeleriyle yönetilebilir. Örneğin, enerji verimliliği sağlayan aydınlatma sistemleri, güneş enerjisi kullanımı, tıbbi atıkların düzenli olarak ayrıştırılması gibi adımlar çevresel sürdürülebilirliğe katkı

sağlar. Aynı şekilde, hastaların ve sağlık personelinin eğitimi, hasta memnuniyetini artıran uygulamalar, çalışanların refahını gözeterek tasarlanan iş ortamları gibi yöntemler toplumsal sürdürülebilirliği güçlendirir (Yavuz, 2010:63-86).

Sürdürülebilirlik uygulamalarının sağlık hizmetlerine entegrasyonu, daha etkin, verimli ve geleceğe dönük sağlık sistemlerinin temellerini oluşturur. Bu uygulamaların başarısı, liderlik, eğitim, teknoloji ve toplumsal katılım gibi faktörlerle desteklenir. Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği, sadece bugünün ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda geleceğin sağlık gereksinimlerine de cevap verir (Özer ve Yıldırım, 2016:149-161).

Sürdürülebilirlik uygulamalarının incelenmesi, sağlık hizmetlerinin geleceğe yönelik olarak nasıl şekillenebileceğini anlamamızı sağlar. Çevresel, ekonomik, toplumsal ve sağlık boyutları içeren bu uygulamalar, daha etkin, verimli, eşitlikçi ve çevre dostu sağlık hizmetleri oluşturmak için bir rehberlik sunar. Sürdürülebilirlik, sağlık hizmetlerinin temelinde yer alarak hem günümüzün hem de geleceğin sağlık gereksinimlerine cevap veren güçlü bir sağlık sistemi inşasını sağlar (Çelik, 2006:19-37).

SAĞLIK ALTYAPISININ GELİŞTİRİLMESİ VE TEKNOLOJİK DÖNÜŞÜM

Sağlık hizmetleri, tıbbi ilerlemelerin yanı sıra sağlık altyapısının geliştirilmesi ve teknolojik dönüşümün etkisiyle de hızla değişiyor. Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği, etkili bir sağlık altyapısının varlığına ve bu altyapının modern teknoloji ile donatılmasına dayanmaktadır. Sağlık altyapısının geliştirilmesi ve teknolojik dönüşüm, hem hastaların sağlık hizmetlerine erişimini iyileştirirken hem de sağlık hizmetlerinin kalitesini artırarak sürdürülebilirliği destekler (Akalin ve Veranyurt, 2020:128-137).

Sağlık altyapısının geliştirilmesi, sağlık hizmetlerinin temelini oluşturur. Etkili bir sağlık altyapısı, hastaların hızlı ve kesintisiz bir şekilde sağlık hizmetlerine erişimini sağlar. Hastane altyapısının modernizasyonu, tıbbi tesislerin güçlendirilmesi ve tıbbi ekipmanların güncellenmesi, hastaların daha iyi tedavi edilmesini sağlarken sağlık hizmetlerinin etkinliğini de artırır. Aynı zamanda, altyapının geliştirilmesi, tıbbi verilerin etkili bir şekilde saklanması ve yönetilmesini sağlayarak

hastaların sağlık geçmişlerinin daha iyi takip edilmesine olanak tanır (avmak ve avmak, 2017:48-57).

Teknolojik dönüşüm, sağlık hizmetlerinin gelecekteki başarısını şekillendiren bir unsurdur. Tıp ve sağlık alanında gelişen teknolojiler, hastalıkların erken teşhisi, tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi ve hasta bakımının iyileştirilmesi gibi birçok alanda önemli fırsatlar sunar. TeleSağlık gibi uygulamalar, uzaktan hasta takibi ve danışmanlık gibi hizmetleri mümkün kılarak hasta memnuniyetini artırırken sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini genişletir. Yapay zeka ve büyük veri analitiği, tıbbi verilerin daha hızlı ve hassas bir şekilde işlenmesini sağlayarak daha doğru teşhislerin yapılmasına yardımcı olur (Yılmaz, 2022:12-34).

Sağlık altyapısının geliştirilmesi ve teknolojik dönüşümün sağladığı faydalar sadece hastalar için değil, aynı zamanda sağlık personeli için de büyük önem taşır. Modern tıbbi cihazlar ve dijital sağlık kayıt sistemleri, sağlık personelinin daha verimli bir şekilde çalışmasını sağlar. Teknolojinin sağlık hizmetlerine entegrasyonu, hataların azaltılmasına yardımcı olurken aynı zamanda sağlık personelinin eğitimi ve bilgi paylaşımını da kolaylaştırır.

Sağlık altyapısının geliştirilmesi ve teknolojik dönüşüm, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği için vazgeçilmezdir. Etkili bir sağlık altyapısı, hastaların daha iyi hizmet almasını sağlarken teknolojik dönüşüm, tıbbi tedavi ve bakımın kalitesini artırarak sağlık hizmetlerinin etkinliğini destekler. Geleceğin sağlık hizmetleri, bu iki temel unsurun birleşimiyle daha erişilebilir, verimli ve etkili bir şekilde şekillenecektir (Demirci, 2018a:710-721).

UZMAN PERSONEL TEMİNİ VE EĞİTİM

Sağlık hizmetleri, teknolojik gelişmelerin ve sağlık alanındaki yeniliklerin yanı sıra nitelikli ve uzman personelin varlığına da dayanmaktadır. Uzman personel temini ve eğitimi, sağlık hizmetlerinin etkinliği, kalitesi ve sürdürülebilirliği için temel bir role sahiptir. Sağlık hizmetlerindeki profesyonel ve yetkin personel, hastaların en iyi tedavi ve bakımı almasını sağlarken aynı zamanda sağlık sisteminin geleceğini de şekillendirir (Sargutan, 2005b:113-144).

Uzman personel, sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulması için temel bir gerekliliktir. Doktorlar, hemşireler, cerrahlar, laboratuvar teknisyenleri ve diğer sağlık profesyonelleri, hastaların doğru tanı ve tedavi almasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda sağlık kuruluşlarının kalitesini artırarak hastaların güvenini kazanırlar. Nitelikli personelin varlığı, hastaların sağlık sorunlarına yönelik üzümlerin en iyi şekilde sunulmasını desteklerken, aynı zamanda hizmetlerin etkin bir şekilde koordine edilmesini sağlar (Kantaş Yılmaz, 2017:1-16).

Uzman personel temini ve eğitimi, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği için kritik bir faktördür. Sağlık alanında hızla değişen teknoloji ve bilgi, sağlık profesyonellerinin sürekli olarak güncel kalmasını gerektirir. Sağlık personelinin eğitimi ve gelişimi, yenilikçi tedavi yöntemlerinin benimsenmesini ve en son tıbbi bilginin kullanılmasını sağlar. Aynı zamanda, sağlık personelinin etik değerlere uygun ve hasta odaklı yaklaşımını teşvik ederek hasta memnuniyetini artırır (Sargutan, 2005b:113-144).

Uzman personel temini ve eğitimi, sadece sağlık hizmetlerinin kalitesini değil, aynı zamanda toplum sağlığını da olumlu yönde etkiler. Sağlık personelinin toplumda sağlık bilincinin artırılmasına ve hastalıkların nlenmesine yönelik eğitimler vermesi, toplumun genel sağlık durumunu iyileştirir. Sağlık profesyonelleri, halk sağlığının korunması ve hastalıkların yayılmasının önlenmesi konusunda kritik bir rol oynar (Avcı, 2018:1-5).

Uzman personel temini ve eğitimi, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği için ayrılmaz bir parçadır. Nitelikli sağlık personeli, hastaların en iyi tedavi ve bakımı almasını sağlarken aynı zamanda sağlık hizmetlerinin kalitesini ve etkinliğini de artırır. Sağlık profesyonellerinin sürekli eğitimi, yeniliklere ayak uydurmayı ve toplum sağlığını korumayı sağlarken, sağlık hizmetlerinin geleceğini şekillendirmede önemli bir rol oynar (Altındış ve Ergin, 2018:157-169).

ÖZEL VE KAMU SEKTÖR İşBİRLİĞİ

Sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulması ve sürdürülebilirliği, özel ve kamu sektörünün bir araya gelerek işbirliği yapmasına dayanmaktadır. Bu işbirliği, farklı beceri ve kaynakların birleştirilmesiyle daha kapsayıcı, erişilebilir ve etkili sağlık hizmetleri oluşturulmasını sağlar. Özel ve kamu

sektör işbirliği, hem hastaların hem de sağlık sistemlerinin gereksinimlerini karşılarken aynı zamanda sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğine de katkı sağlar (Altay, 2007:33-58).

Özel ve kamu sektör işbirliği, farklı güçlü yönleri birleştirerek sağlık hizmetlerinin kalitesini artırır. Kamu sektörü, geniş kitlelere erişim sağlamada ve temel sağlık hizmetlerini sunmada güçlüdür. Özel sektör ise inovasyon, teknoloji ve esneklik açısından önemli bir rol oynar. İki sektörün işbirliği, sağlık hizmetlerinin daha etkili ve çeşitli hale gelmesini sağlar. Örneğin, özel sektörün teknoloji uzmanlığı, sağlık verilerinin yönetimi, teşhis yöntemlerinin geliştirilmesi ve tıbbi cihazların üretimi gibi alanlarda kamu sektörünü destekler (Çınaroğlu, 2017:259-274).

Özel ve kamu sektör işbirliği, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği için kritik bir faktördür. Sağlık hizmetlerinin maliyeti ve talebin artması, sık sık sınırlı kaynaklarla karşı karşıya kalmamıza neden olur. Bu durumda, özel ve kamu sektörünün bir araya gelerek kaynakları daha verimli kullanması ve maliyetleri düşürmesi sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağlar. Aynı zamanda, bu işbirliği inovasyonu teşvik eder ve yeni iş modellerinin oluşturulmasına olanak tanır.

Özel ve kamu sektör işbirliği, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini artırırken aynı zamanda hastaların seçeneklerini genişletir. Kamu sektörü, temel sağlık hizmetlerine erişimi güvence altına alırken özel sektör, özellikle daha özelleştirilmiş ve lüks hizmetlere yönelik taleplere yanıt verir. Bu işbirliği, farklı ihtiyaçları karşılayan çeşitli sağlık hizmetleri sunulmasını sağlar (Çınaroğlu, 2017:259-274).

Özel ve kamu sektör işbirliği, sağlık hizmetlerindeki önemi açısından kritik bir rol oynar. Farklı kaynakların birleştirilmesi, inovasyonun teşvik edilmesi ve sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğinin desteklenmesi bu işbirliğinin ana unsurlarındandır. Sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılması, erişilebilirliğin genişletilmesi ve geleceğe dönük sağlık sistemlerinin şekillendirilmesi, özel ve kamu sektörünün bir araya gelmesiyle mümkün olur (Ecevit Satı, 2019:31-53).

POLİTİKA DÜZENLEMELERİ VE YÖNETİM STRATEJİLERİ

Sağlık hizmetleri, etkin bir şekilde yönetilmesi ve politika düzenlemelerinin sağlanmasıyla daha sürdürülebilir ve kaliteli bir hale

gelir. Politika düzenlemeleri ve yönetim stratejileri, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini, kalitesini ve etkinliğini artırmada kritik bir rol oynar. Bu düzenlemeler ve stratejiler, sağlık sisteminin işleyişini şekillendirerek hem hastaların hem de sağlık profesyonellerinin gereksinimlerini karşılar (Eke, 2022:41-67).

Politika düzenlemeleri, sağlık hizmetlerinin organize edilmesi, finansmanı, yönetimi ve denetimi için temel bir çerçeve oluşturur. Bu düzenlemeler, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak, hizmetlerin eşit ve adil bir şekilde dağıtılmasını garanti etmek ve sağlık profesyonellerinin etik standartlara uymasını sağlamak amacıyla oluşturulur. Politika düzenlemeleri, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak, hasta güvenliğini sağlamak ve sağlık hizmetlerinin toplumsal ihtiyaçlara cevap vermesini sağlamak için önemlidir (Uğurluoğlu ve Özgen, 2008:1999-2026).

Yönetim stratejileri ise, sağlık hizmetlerinin etkili bir şekilde yönetilmesini ve kaynakların verimli kullanılmasını sağlar. İyi tasarlanmış yönetim stratejileri, sağlık hizmetlerinin hedeflere ulaşmasını ve maliyet-etkin bir şekilde işlenmesini sağlar. Bu stratejiler, sağlık hizmetlerinin süreçlerini optimize etmek, personel performansını değerlendirmek, tıbbi verileri etkili bir şekilde yönetmek ve hasta memnuniyetini artırmak amacıyla oluşturulur (Biçer, 2018:405-427).

Politika düzenlemeleri ve yönetim stratejileri, sağlık sisteminin geleceğini şekillendirmede kritik bir rol oynar. Özellikle hızla değişen sağlık teknolojileri, nüfus dinamikleri ve hastalık yükü göz önüne alındığında, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği ve etkinliği için esnek ve uygun politika çerçevelerinin oluşturulması önemlidir. Aynı şekilde, sağlık hizmetlerinin etkili bir şekilde yönetilmesi, kaynakların en iyi şekilde kullanılmasını sağlayarak hizmet kalitesini artırır ve maliyetleri düşürür (Altay, 2007:33-58).

Politika düzenlemeleri ve yönetim stratejileri, sağlık hizmetlerindeki önemli unsurlardır. Bu düzenlemeler ve stratejiler, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğini, kalitesini ve etkinliğini artırmada hayati bir rol oynar. Sağlık hizmetlerinin geleceği, iyi tasarlanmış politika çerçeveleri ve etkili yönetim stratejileriyle şekillenirken, hastaların ve toplumun ihtiyaçlarına

daha iyi yanıt veren bir sağlık sistemi oluşturulması hedeflenir (Bostan ve Tehci, 2020:181-194).

KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR VE ENGELLER

Sağlık hizmetleri, teknolojik, bilimsel ve toplumsal gelişmelerle birlikte sürekli olarak evrilen bir alanı temsil eder. Ancak bu gelişmeleri gerçekleştirirken, karşılaşılan zorluklar ve engeller de göz ardı edilmemelidir. Sağlık hizmetlerindeki ilerlemelerin önünde duran bu engeller, sürdürülebilirlik, erişilebilirlik, kalite ve eşitsizlik gibi kritik konuları içermektedir (Sargutan, 2005b:113-144).

Erişilebilirlik, her bireyin uygun maliyetle ve gerektiği anda sağlık hizmetlerine erişimini içeren temel bir haktır. Ancak dünya genelinde hala birçok insan, sağlık hizmetlerine erişim konusunda zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle düşük gelirli bölgelerde yaşayan insanlar, sağlık hizmetlerine erişimde sınırlamalarla karşılaşabilirler. Bu durum, sağlık eşitsizliğini artırabilir ve toplumsal dengesizliklere yol açabilir (Topaloğlu Ören ve diğ., 2021:185-192).

Eşitsizlik ve ayrımcılık, sağlık hizmetlerinin gelişimini engelleyen bir diğer önemli faktördür. Toplumsal cinsiyet, etnik köken, sosyoekonomik durum gibi faktörler, sağlık hizmetlerine erişim ve kalite konusunda farklılıklara neden olabilir. Bu eşitsizlikler, bazı grupların daha düşük kaliteli veya eksik sağlık hizmetleri almasına yol açabilir. Eşitsizliklerin aşılması, daha adil ve kapsayıcı sağlık hizmetleri sağlamak için kritik öneme sahiptir (Sezgin, 2015:153-186).

Finansal sürdürülebilirlik, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve sürdürülmesi için önemli bir zorluktur. Sağlık hizmetleri yüksek maliyetli olabilir ve sağlık hizmeti sağlayıcıları, hastaneler ve tıbbi cihazlar için yeterli finansman sağlamak zorundadır. Sınırlı kaynaklar ve artan talep arasındaki dengeyi sağlamak, sağlık sistemlerinin karşılaştığı zorluklardan biridir (Özer ve Yıldırım, 2016:149-161).

Teknolojik dönüşüm, sağlık hizmetlerini geliştirme potansiyeli taşısa da bu dönüşümün yönetilmesi ve uyum sağlanması da bir zorluktur. Teknolojik yeniliklerin tüm sağlık hizmeti sunucularına eşit şekilde yayılması ve etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Aynı zamanda,

tıbbi veri güvenliği ve gizliliği gibi konular da dikkate alınmalıdır (Kasapoğlu, 2016:131-174).

Sağlık hizmetleri alanında karşılaşılan zorluklar ve engeller, ilerlemenin önündeki engelleri oluşturur. Erişilebilirlik, eşitsizlik, finansal sürdürülebilirlik ve teknolojik dönüşüm gibi konular, sağlık hizmetlerinin daha iyi bir geleceğe doğru evrilmesi için ele alınması gereken kritik meselelerdir. Bu zorlukların aşılması, sağlık hizmetlerinin daha kapsayıcı, etkili ve sürdürülebilir bir şekilde ilerlemesini sağlamak için atılacak adımları gerektirir (Yılmaz ve diğ., 2023:180-188).

ALTYAPI EKSİKLİKLERİ VE TEKNOLOJİK DÖNÜŞÜMÜN ZORLUKLARI

Sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulması ve sürdürülebilirliği, altyapının güçlendirilmesi ve teknolojik dönüşümün sağlanmasıyla yakından ilişkilidir. Ancak bu iki alan da, karşılaşılan zorluklar ve engeller nedeniyle sağlık hizmetlerindeki gelişmeler önünde duran büyük engelleri içerir. Altyapı eksiklikleri ve teknolojik dönüşümün zorlukları, sağlık hizmetlerinin evrilmesini zorlaştıran unsurları temsil eder (Özen, 2021:5440-5472).

Altyapı eksiklikleri, sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmasını ve yönetilmesini engelleyebilir. Sağlık kuruluşlarının fiziksel altyapısının yetersiz olması, tıbbi ekipmanların güncel olmaması veya hasta bilgilerini yönetmek için uygun bir dijital altyapının olmaması gibi durumlar, sağlık hizmetlerinin kalitesini ve erişilebilirliğini olumsuz etkiler. Aynı zamanda, altyapı eksiklikleri sağlık verilerinin doğru ve güvenli bir şekilde saklanmasını da zorlaştırabilir (Akalın ve Veranyurt, 2020:128-137).

Teknolojik dönüşüm, sağlık hizmetlerini iyileştirmede büyük bir potansiyele sahip olsa da, bu dönüşümün yönetimi ve uyum sağlanması da zorluklar içerir. Sağlık teknolojileri hızla gelişiyor ve sağlık profesyonellerinin bu değişikliklere ayak uydurması gerekiyor. Aynı zamanda, tıbbi veri güvenliği ve mahremiyeti gibi önemli konular, teknolojik dönüşümün sağlık hizmetlerine entegrasyonunu karmaşıktırabilir.

Bu zorlukların üstesinden gelmek için atılması gereken adımlar mevcuttur. Altyapı eksikliklerini gidermek için sağlık kuruluşlarının

fiziksel altyapısının güçlendirilmesi ve tıbbi ekipmanların güncellenmesi önemlidir. Aynı zamanda, dijital altyapının oluşturulması ve elektronik sağlık kayıt sistemlerinin kullanılması, hasta verilerinin daha etkili bir şekilde yönetilmesini sağlayabilir (Detmer, 2003:1-12).

Teknolojik dönüşümün zorluklarını aşmak için sürekli eğitim ve gelişim önemlidir. Sağlık profesyonelleri, yeni teknolojilere adapte olabilmek ve en iyi şekilde kullanabilmek için sürekli olarak eğitilmelidir. Aynı zamanda, tıbbi veri güvenliği ve gizliliği konusunda sıkı önlemler alınmalı ve sağlık teknolojilerinin hastaların güvenliğini riske atmadığından emin olunmalıdır (Haleem ve diğ., 2021:1-12).

Altyapı eksiklikleri ve teknolojik dönüşümün zorlukları, sağlık hizmetlerinin gelişmesini sınırlayan unsurları içerir. Ancak bu zorlukların üstesinden gelmek, sağlık hizmetlerinin daha etkin, erişilebilir ve sürdürülebilir bir şekilde sunulmasını sağlamak için atılması gereken adımlarla mümkündür. Altyapı güçlendirilmesi ve teknolojik dönüşümün yönetimi, sağlık hizmetlerinin geleceğini şekillendiren önemli faktörlerden biridir (Stoumpos ve diğ., 2023:1-44).

NİTELİKLİ PERSONEL TEMİNİ VE EĞİTİM İHTİYACI

Sağlık hizmetleri, nitelikli ve uzman personelin varlığına dayanır. Uzman sağlık profesyonelleri, hastaların en iyi tedavi ve bakımını almalarını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda sağlık sisteminin gücünü oluşturan temel unsurlardır. Bu nedenle, nitelikli personel temini ve eğitimi, sağlık hizmetlerinin etkinliği, kalitesi ve sürdürülebilirliği açısından vazgeçilmez bir rol oynar (Mosadeghrad, 2014:77-89).

Sağlık hizmetlerinin kalitesi, nitelikli sağlık profesyonellerinin varlığına bağlıdır. Doktorlar, hemşireler, cerrahlar, laboratuvar teknisyenleri ve diğer sağlık çalışanları, hastaların doğru teşhis ve tedavi almasını sağlar. Aynı zamanda, hasta güvenliğini ve kalitesini koruyarak sağlık hizmetlerinin toplumda güvenilir bir şekilde sunulmasını sağlar. Nitelikli personelin varlığı, sağlık hizmetlerinin etkili bir şekilde yönetilmesini de destekler (Tak, 2010:72-113).

Nitelikli personel temini ve eğitimi, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği için elzemdir. Sağlık alanında hızla gelişen teknoloji ve bilgi, sağlık profesyonellerinin sürekli olarak güncel kalmasını gerektirir. Sağlık

personelinin eğitimi ve gelişimi, yeni tedavi yöntemlerinin benimsenmesini, tıbbi yeniliklerin entegrasyonunu ve hasta bakımının iyileştirilmesini sağlar. Aynı zamanda, etik standartlara uygun hareket edilmesi ve hasta haklarına saygı gösterilmesi sağlık hizmetlerinin güvenilirliğini artırır (Akalin ve Veranyurt, 2022:57-64).

Nitelikli personel temini ve eğitimi, toplum sağlığını da olumlu yönde etkiler. Sağlık profesyonelleri, hastalıkların önlenmesi ve sağlığın korunması konusunda topluma rehberlik eder. Toplumda sağlık bilincinin artırılması ve sağlıklı yaşam tarzlarının teşvik edilmesi, nitelikli sağlık personelinin katkılarıyla mümkün olur (Tulchinsky ve Varavikova, 2014:43-90).

Nitelikli personel temini ve eğitimi, sağlık hizmetlerinin temel taşıdır. Sağlık profesyonelleri, hastaların en iyi tedavi ve bakımı almasını sağlarken aynı zamanda sağlık hizmetlerinin kalitesini artırır. Nitelikli personel, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak, toplum sağlığını iyileştirmek ve sağlık sisteminin geleceğini şekillendirmek için kritik bir rol oynar. Bu nedenle, nitelikli personel temini ve eğitimine yeterli önem vermek, sağlık hizmetlerinin başarısının anahtarıdır (Babiker ve diğ., 2014:9-16).

ÖZEL VE KAMU SEKTÖR İŞBİRLİĞİ EKSİKLİKLERİ

Sağlık hizmetlerinin etkin ve kapsayıcı bir şekilde sunulması, özel ve kamu sektörünün işbirliği ile mümkün olur. Ancak bu işbirliği, kendisine özgü zorluklar ve eksikliklerle karşı karşıya kalabilir. Özel ve kamu sektör işbirliği eksiklikleri, sağlık hizmetlerinin gelişimi ve sürdürülebilirliği önündeki engelleri temsil eder (Çınaroğlu, 2017:259-274).

Özel ve kamu sektör işbirliği, farklı yetenekleri ve kaynakları birleştirerek sağlık hizmetlerinin kalitesini artırırken aynı zamanda daha geniş bir kitleye erişimi sağlar. Ancak işbirliği eksiklikleri, bazen işbirliği potansiyelinin tam olarak değerlendirilmesini engelleyebilir. Farklı sektörler arasında iletişim eksikliği, farklı beklentiler ve öncelikler gibi faktörler, işbirliği sürecini karmaşıklaştırabilir (Kruk ve diğ.,2018: 1196-1252).

Finansal sürdürülebilirlik, özel ve kamu sektör işbirliğinde karşılaşılan temel zorluklardan biridir. İki sektör arasında kaynakların eşit ve adil bir

şekilde paylaşılması, bazen zorlu bir süreç olabilir. Kamu sektörünün sınırlı bütçesi ve özel sektörün kâr amacı gütmeye gerekliliği, işbirliği sürecini karmaşıklaştırabilir. Bu durum, işbirliği yapılacak projelerin seçiminde ve finansmanın düzenlenmesinde zorluklar yaratabilir (Tokatlıoğlu ve Şen, 2019:205-235).

Kültürel farklılıklar ve hukuki düzenlemeler, özel ve kamu sektör işbirliğinin önündeki engellerden bir diğeridir. İki sektör arasındaki farklı kültürel yaklaşımlar, işbirliği sürecini olumsuz etkileyebilir. Aynı zamanda, hukuki düzenlemelerin uyumsuzluğu veya belirsizliği, işbirliği yapılacak projelerin planlanması ve yürütülmesinde sorunlara yol açabilir (Akduru, 2020:551-569).

Bu eksikliklerin üstesinden gelmek için atılması gereken adımlar mevcuttur. İşbirliği sürecinin başarılı olması için iletişim kanallarının açık tutulması ve farklı sektörler arasındaki beklentilerin net bir şekilde belirlenmesi önemlidir. Finansal sürdürülebilirliği sağlamak için adil bir finansman modeli oluşturulmalı ve kaynakların etkin kullanımı sağlanmalıdır. Ayrıca, kültürel farklılıkları ve hukuki düzenlemeleri ele almak için uyumlu stratejiler geliştirilmelidir (Kuşat, 2012:227-242).

Özel ve kamu sektör işbirliği eksiklikleri, sağlık hizmetlerinin gelişimini sınırlayan unsurları içerir. Ancak bu eksikliklerin üstesinden gelmek, daha etkin, kapsayıcı ve sürdürülebilir sağlık hizmetleri sağlamak için atılması gereken adımlarla mümkündür. İşbirliği eksikliklerinin ele alınması, sağlık hizmetlerinin geleceğini şekillendiren önemli bir faktördür (Karabulut, 2001:31-39).

POLİTİKA DÜZENLEMELERİNDEKİ ZORLUKLAR

Sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulması ve yönetilmesi, uygun politika düzenlemelerinin oluşturulmasına dayanır. Ancak politika düzenlemeleri, karmaşık ve değişken doğaları nedeniyle karşılaşılan zorluklarla doludur. Politika düzenlemelerindeki bu zorluklar, sağlık hizmetlerinin gelişimini ve sürdürülebilirliğini olumsuz etkileyebilir (Altay, 2007:33-58).

Politika düzenlemeleri, sağlık hizmetlerinin temel çerçevesini oluşturur. Ancak sağlık hizmetleri hızla değişen bir alan olduğu için politika düzenlemeleri de bu değişikliklere uyum sağlamalıdır. Hızlı teknolojik

gelişmeler, nüfus dinamikleri, hastalık yükü ve mali sınırlamalar gibi faktörler, politika yapıcılarının karar verme süreçlerini karmaşıktırır (Çavmak ve Çavmak, 2017:48-57).

Politika düzenlemelerindeki zorluklardan biri, çok paydaşlı yapının yönetilmesidir. Sağlık hizmetleri, hükümetler, sağlık kuruluşları, sağlık profesyonelleri, hastalar ve diğer paydaşlar arasında bir denge gerektirir. Farklı paydaşların farklı beklenti ve öncelikleri olduğunda, politika yapıcılarının uzlaşma sağlaması ve adil bir politika çerçevesi oluşturması zorlaşabilir (Ünal ve Özvarış, 2022:307-313).

Finansal sürdürülebilirlik, politika düzenlemelerinin en temel zorluklarından biridir. Sağlık hizmetleri yüksek maliyetli olabilir ve sınırlı kaynaklarla finanse edilmelidir. Politika yapıcılar, sınırlı kaynakların etkili şekilde kullanılmasını sağlamak ve hizmetlerin herkes için erişilebilir olmasını garanti altına almak zorundadır. Bu dengeyi sağlamak, politika düzenlemelerindeki önemli bir zorluktur (Özer ve Yıldırım, 2016:149-161).

Politika düzenlemelerinin zaman içinde güncellenmesi ve ayarlanması gereklidir. Ancak bu süreç, sıklıkla uzun ve karmaşık olabilir. Bürokratik engeller, yasal prosedürler ve politik faktörler, politika düzenlemelerinin hızlı ve etkili bir şekilde değiştirilmesini engelleyebilir. Bu durum, politika düzenlemelerinin hızla değişen sağlık ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesini zorlaştırabilir (Şişman, 2017:1-22).

Politika düzenlemelerindeki zorluklar, sağlık hizmetlerinin gelişimini ve sürdürülebilirliğini etkileyebilen önemli engellerdir. Bu zorluklar, farklı paydaşların beklentileri, finansal sürdürülebilirlik, hızlı değişen sağlık dinamikleri ve güncelleme süreçlerini içerir. Politika yapıcılarının bu zorlukları ele alması ve etkili politika çerçeveleri oluşturması, sağlık hizmetlerinin daha iyi bir geleceğe doğru evrilmesini sağlar (Eke, 2022:41-67).

ÖNERİLER VE İYİLEŞTİRME ALANLARI

Sağlık hizmetleri, sürekli olarak gelişen ve evrilen bir alan olarak, her zaman iyileştirme ve yenilik potansiyeli taşır. Karşılaşılan zorluklar ve engelleri aşarak daha sürdürülebilir, erişilebilir ve etkili sağlık hizmetleri sunmak için çeşitli öneri ve iyileştirme alanları bulunmaktadır. Bu öneri

ve alanlar, sağlık sistemlerinin daha iyi bir geleceğe doğru ilerlemesi için rehberlik sağlar (Okursoy, 2010).

Teknolojik İnovasyonun Yaygınlaştırılması: Sağlık hizmetlerinde teknolojik yenilikler, teŖhis, tedavi ve hasta takibinde buyk bir potansiyele sahiptir. Yapay zeka, tele sağlık, dijital sağlık kayıtları gibi alanlardaki teknolojik geliŖmeler, sağlık hizmetlerinin daha eriŖilebilir ve etkili bir Ŗekilde sunulmasını sağlayabilir. Sağlık sistemleri, teknolojik yenilikleri daha yaygın bir Ŗekilde entegre etmek için altyapı ve eğitim alanlarında adımlar atmalıdır (Yılmaz ve diğ., 2022:12-34).

EŖsitsizliklerin Azaltılması: Sağlık hizmetlerine eriŖimdeki eŖsitsizlikleri azaltmak, daha adil ve kapsayıcı bir sağlık sistemi oluŖturmanın anahtarıdır. Bu amaçla, duŖuk gelirliler ve dezavantajlı gruplara yönelik özel programlar ve politikalar geliŖtirilmelidir. Toplumsal cinsiyet, etnik köken ve sosyoekonomik durum gibi faktörler gözetilerek, herkesin kaliteli sağlık hizmetlerine eŖit Ŗekilde eriŖmesi sağlanmalıdır (Sarıhan, 2021:249-257).

Sağlık Bilincinin Artırılması: Toplum sağlığının geliŖtirilmesi için sağlık bilincinin artırılması gereklidir. Sağlıklı yaŖam tarzlarının teŖvik edilmesi, hastalıkların önlenmesi ve erken teŖhisin önemi konusunda toplumu eğitmek, sağlık hizmetlerinin etkinliğini artırabilir. Eğitim kampanyaları, seminerler ve dijital platformlar bu amaçla kullanılabilir (Dönmez, 2021:16-24).

Veri Yönetimi ve Analizi: Sağlık hizmetlerinin etkinliği ve hizmet kalitesinin değerlendirilmesi için veri yönetimi ve analizi büyük önem taŖır. Sağlık hizmeti sunucuları, hastalık yayılımını izlemek, tedavi sonuçlarını değerlendirmek ve kaynakların kullanımını optimize etmek için veri analizini kullanabilirler. Bu veriler, politika yapıcıların daha bilinçli kararlar almasını sağlar (AltındıŖ, 2018:205-213).

İŖbirliđi ve Ortaklıklar: Özel ve kamu sektör arasındaki iŖbirliđi ve ortaklıklar, sağlık hizmetlerinin geliŖtirilmesinde önemli bir rol oynar. Finansman, kaynak paylaŖımı ve uzmanlık alanında iŖbirlikleri, daha etkili ve sürdürülebilir sağlık hizmetleri sunulmasına yardımcı olabilir (Acartürk ve Keskin, 2012:25-51).

Hasta Merkezli Yaklaşımın Güçlendirilmesi: Sağlık hizmetleri, hastaların ihtiyaçlarına odaklanmalıdır. Hasta memnuniyetini artırmak ve hastaların katılımını teşvik etmek için hasta merkezli yaklaşımların güçlendirilmesi önemlidir. Hastaların görüşlerinin ve geri bildirimlerinin dikkate alınması, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırabilir (Özkan, 2017:1759-1770).

Sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve sürdürülebilirliği için birçok öneri ve iyileştirme alanı mevcuttur. Teknolojik inovasyon, eşitsizlikleri azaltma, sağlık bilincinin artırılması, veri yönetimi, işbirliği ve hasta merkezli yaklaşım gibi alanlarda atılacak adımlar, sağlık hizmetlerinin daha iyi bir geleceğe doğru evrilmesini sağlayabilir. Bu öneri ve alanlar, sağlık sistemlerinin daha etkili, erişilebilir ve sürdürülebilir bir şekilde ilerlemesi için kritik öneme sahiptir (Memişoğlu ve Kalkan, 2016:645-665).

SAĞLIK ALTYAPISININ GÜÇLENDİRİLMESİ VE TEKNOLOJİK YENİLİKLERİN BENİMSENMESİ

Sağlık hizmetleri, etkin ve erişilebilir bir şekilde sunulabilmesi için güçlü bir altyapıya ve teknolojik yeniliklerin benimsenmesine ihtiyaç duyar. Altyapı eksiklikleri ve teknolojik gelişmelere ayak uydurma konusundaki zorluklar, sağlık hizmetlerinin gelişimini sınırlayabilir. Ancak sağlık altyapısının güçlendirilmesi ve teknolojik yeniliklerin benimsenmesi, sağlık hizmetlerinin daha etkili, verimli ve erişilebilir bir şekilde sunulmasını sağlayabilir (Yılmaz ve diğ., 2022:12-34).

Sağlık altyapısı, sağlık hizmetlerinin temel omurgasını oluşturur. Hastaneler, klinikler, laboratuvarlar, sağlık personeli ve tıbbi ekipmanlar gibi unsurlar, etkili sağlık hizmetlerinin sunulabilmesi için gerekli olan altyapının bir parçasıdır. Altyapı eksiklikleri, sağlık hizmetlerinin kalitesini ve erişilebilirliğini olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, sağlık altyapısının güçlendirilmesi, daha iyi sağlık hizmetleri sunmanın temelini oluşturur (Kar ve Özer, 2020:331-350).

Teknolojik yenilikler, sağlık hizmetlerinde devrim niteliğinde dönüşümler yaratmaktadır. Yapay zeka, tele sağlık, dijital sağlık kayıtları gibi teknolojik gelişmeler, tanı, tedavi, hasta izlemi ve hasta bakımı süreçlerini iyileştirebilir. Ancak bu yeniliklerin sağlık sistemlerine entegrasyonu, bazen zorlu bir süreç olabilir. Sağlık hizmeti sunucuları, teknolojik

yenilikleri benimsemek ve etkili bir şekilde kullanmak için eğitilmeli ve altyapılarını buna uygun hale getirmelidir (Yılmaz ve diğ., 2022:12-34).

Teknolojik yenilikler, sağlık hizmetlerinin verimliliğini artırabilirken aynı zamanda hasta deneyimini de iyileştirebilir. Tele sağlık uygulamaları ile uzaktan teşhis ve tedavi, hastaların seyahat etmelerine gerek kalmadan sağlık hizmetlerine erişmelerini sağlar. Dijital sağlık kayıtları, hasta bilgilerinin güvenli bir şekilde saklanmasını ve sağlık profesyonellerinin daha etkili bir şekilde iletişim kurmasını sağlar (Arık, 2023:511-534).

Sağlık altyapısının güçlendirilmesi ve teknolojik yeniliklerin benimsenmesi, sağlık hizmetlerinin geleceğini şekillendiren temel faktörlerden biridir. Bu adımlar, sağlık hizmetlerinin daha etkin, erişilebilir ve kişiye özgü bir şekilde sunulmasını sağlayabilir. Ancak bu dönüşümün yönetimi ve uyum sağlanması, aynı zamanda politika düzenlemeleri ve eğitim gerektirir (Öztürk ve Günsel, 2018:402-418).

Sağlık altyapısının güçlendirilmesi ve teknolojik yeniliklerin benimsenmesi, sağlık hizmetlerinin evrimini ve dönüşümünü temsil eder. Bu adımlar, sağlık hizmetlerinin daha iyi bir geleceğe doğru evrilmesini sağlamak için atılması gereken önemli adımlardır. Altyapı güçlendirmesi ve teknolojik yeniliklerin benimsenmesi, sağlık hizmetlerinin daha etkili ve erişilebilir bir şekilde sunulmasını destekler (Demirci, 2018b:35-46).

NİTELİKLİ SAĞLIK PERSONELİNİN YETİŞTİRİLMESİ İÇİN EĞİTİM PROGRAMLARI

Sağlık hizmetlerinin kalitesi ve etkinliği, nitelikli sağlık personelinin varlığına dayanır. Sağlık profesyonelleri, hastaların doğru teşhis ve tedavi almasını sağlamaktan çok daha fazlasını temsil eder. Onlar, sağlık sisteminin omurgası, toplum sağlığının koruyucusu ve tıbbi inovasyonun taşıyıcısıdır. Bu nedenle, nitelikli sağlık personelinin yetiştirilmesi için etkili eğitim programlarına yatırım yapmak, sağlık hizmetlerinin başarısının temelini oluşturur (Arısoy, 2017:1079-1102).

Sağlık alanındaki hızlı değişim ve gelişmeler, sağlık personelinin sürekli olarak güncel bilgi ve becerilere sahip olmasını gerektirir. Eğitim programları, sağlık profesyonellerinin yeteneklerini geliştirmeleri, yeni tedavi yöntemlerini öğrenmeleri ve etik standartlara uygun şekilde hareket etmelerini sağlar. Aynı zamanda, iletişim becerileri, hasta bakımı

ve hasta güvenliği gibi temel alanlarda da eğitim sağlamak, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırır (Altındış ve Ergin, 2018:157-169).

Nitelikli sağlık personelinin yetiştirilmesi, farklı sağlık disiplinleri arasındaki işbirliğini de teşvik eder. Çeşitli sağlık profesyonellerinin bir araya gelerek hasta odaklı ekip çalışmaları yapması, sağlık sonuçlarını iyileştirir. Eğitim programları, bu işbirliği becerilerini geliştirmek ve multidisipliner yaklaşımları desteklemek için fırsatlar sunabilir (Domaç ve diğ., 2014:29-34).

Eğitim programları, aynı zamanda sağlık personelinin liderlik ve yönetim becerilerini de geliştirebilir. Sağlık profesyonelleri, sağlık hizmeti sunumundan sorumlu oldukları gibi aynı zamanda sağlık kurumlarının yönetiminde de önemli roller üstlenebilirler. Liderlik, iletişim ve kriz yönetimi gibi becerilerin eğitim yoluyla geliştirilmesi, sağlık hizmetlerinin etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesine katkı sağlar (Keklik, 2012:79-93).

Eğitim programlarının teknolojik yeniliklere uygun olarak tasarlanması, sağlık personelinin çağın gereksinimlerine ayak uydurmasını sağlar. Eğitim materyallerinin dijitalleştirilmesi, uzaktan eğitim imkanları ve simülasyonlar gibi yöntemler, sağlık profesyonellerinin pratik becerilerini geliştirmelerini destekler (Güngör ve Tarhan, 2021:97-114).

Nitelikli sağlık personelinin yetiştirilmesi için etkili eğitim programları, sağlık hizmetlerinin temel taşlarından birini oluşturur. Bu programlar, sağlık personelinin bilgi ve becerilerini güncellemelerini sağlarken aynı zamanda liderlik, işbirliği ve yönetim becerilerini geliştirmelerine de yardımcı olur. Teknolojik yeniliklerin benimsenmesi ve sağlık alanındaki değişimlere uyum sağlamak için tasarlanan eğitim programları, sağlık hizmetlerinin geleceğini şekillendiren önemli bir faktördür (Çevik Özdemir ve diğ., 2019:2893-2907).

ÖZEL VE KAMU SEKTÖR İŞBİRLİĞİNİN TEŞVİK EDİLMESİ

Sağlık hizmetlerinin sunumu ve yönetimi, özel ve kamu sektörlerinin işbirliği ile daha etkili bir şekilde gerçekleştirilebilir. Özel ve kamu sektörünün güçlerini birleştirerek, daha kapsamlı ve sürdürülebilir sağlık hizmetleri sunmak mümkündür. Ancak özel ve kamu sektör işbirliğini teşvik etmek, bazı zorluklar ve engelleri içerirken aynı zamanda sağlık

hizmetlerinin geleceğine yönelik umut verici adımları temsil eder (Memişoğlu ve Kalkan, 2016:645-665).

Özel ve kamu sektör işbirliği, her iki sektörün yeteneklerini ve kaynaklarını bir araya getirerek sağlık hizmetlerinin etkinliğini artırır. Kamu sektörünün geniş erişim gücü ve kaynakları, özel sektörün hızlı adaptasyon yeteneği ve yenilikçiliği ile birleştiğinde daha kapsamlı ve etkili sağlık hizmetleri sunulabilir. Bu işbirliği, hastaların daha iyi tedavi ve bakım almasını sağlar (Çınaroğlu, 2017:259-274).

Ancak özel ve kamu sektör işbirliği teşvik edilirken bazı zorluklarla da karşılaşılabilir. Farklı sektörlerin farklı öncelikleri ve beklentileri olabilir, bu da işbirliği sürecini karmaşıklştırabilir. Finansal sürdürülebilirlik, kaynakların adil bir şekilde paylaşılması ve etik standartların korunması gibi konular, işbirliği sürecini etkileyebilir (Tulukcu, 2019:242-263).

Özel ve kamu sektör işbirliğinin sağlık hizmetlerinin geleceğindeki potansiyeli büyüktür. Teknolojik gelişmelerin hızla ilerlediği bir dönemde, özel sektörün inovasyon yetenekleri ve teknolojik yeniliklere erişimi, sağlık hizmetlerinin dönüşümünü hızlandırabilir. Kamu sektörünün geniş kitlelere erişimi ve kamu politikalarının oluşturulmasındaki rolü ise sağlık hizmetlerinin daha kapsayıcı ve adil bir şekilde sunulmasını sağlar (Ecevit Satı, 2019:31-53).

Özel ve kamu sektör işbirliğini teşvik etmek için uygun politika düzenlemeleri ve teşvik mekanizmaları geliştirilmelidir. Finansal destek, vergi avantajları, işbirliği projelerinin tanınması gibi faktörler, işbirliği sürecini destekler. Aynı zamanda, iletişim kanallarının açık tutulması, farklı sektörlerin ihtiyaçlarını anlamak ve çözüm yolları bulmak için önemlidir (Uysal, 2020:386-401).

Özel ve kamu sektör işbirliğinin teşvik edilmesi, sağlık hizmetlerinin geleceğini şekillendiren önemli bir adımdır. Bu işbirliği, daha etkili, erişilebilir ve sürdürülebilir sağlık hizmetleri sunmanın yolunu açabilir. Farklı sektörlerin yeteneklerinin birleştiği bu işbirliği, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırabilirken aynı zamanda toplum sağlığını korumaya da yardımcı olur (Ayhan ve Önder, 2018:109-121).

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ODAKLI POLİTİKA DÜZENLEMELERİ

Sağlık hizmetlerinin etkili bir şekilde sunulması ve sürdürülmesi, sadece mevcut ihtiyaçları değil, gelecek nesillerin gereksinimlerini de gözetmeyi gerektirir. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik odaklı politika düzenlemeleri, sağlık hizmetlerinin kalitesi, erişilebilirliği ve etkinliği açısından büyük önem taşır. Sürdürülebilirlik ilkesi, kaynakların etkili kullanımı, çevre koruma ve toplum sağlığının uzun vadeli iyileştirilmesini hedefler (Çelik, 2006:19-37).

Sürdürülebilirlik odaklı politika düzenlemeleri, sağlık hizmetlerinin geleceğini şekillendirmede stratejik bir rol oynar. Bu düzenlemeler, kaynakların verimli kullanılmasını, atık yönetiminin iyileştirilmesini ve çevre dostu uygulamaların teşvik edilmesini amaçlar. Enerji ve su tüketiminin azaltılması, atık yönetiminin daha etkili hale getirilmesi gibi adımlar hem sağlık hizmetlerinin maliyetini düşürmeye hem de çevresel etkileri minimize etmeye yardımcı olur (Baytaş ve Çetin Aydın, 2022:336-356).

Sürdürülebilirlik odaklı politika düzenlemeleri, aynı zamanda toplum sağlığının uzun vadeli korunmasını hedefler. Önleyici sağlık hizmetleri ve sağlıklı yaşam tarzlarını teşvik etmek, hastalıkların önlenebilirliğini artırır. Bu yaklaşım, sağlık hizmetlerinin sadece tedavi odaklı değil, aynı zamanda önleme ve sağlığı koruma odaklı bir hizmet sunmasını sağlar (Çelik, 2006:19-37).

Sağlık hizmetlerinde sürdürülebilirlik, finansal sürdürülebilirlikle de sıkı bir bağ içerir. Kaynakların etkili kullanımı ve israfın azaltılması, sağlık hizmetlerinin maliyetlerini kontrol altında tutabilir. Sürdürülebilirlik odaklı politika düzenlemeleri, finansal kaynakların etkili bir şekilde yönetilmesini ve sağlık hizmetlerinin uzun vadeli sürdürülebilirliğinin sağlanmasını destekler (Özer ve Yıldırım, 2016:149-161).

Sürdürülebilirlik ilkesi, uzun vadeli düşünmeyi ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamayı hedefler. Politika yapıcılarının, sürdürülebilirlik odaklı politika düzenlemeleriyle sağlık hizmetlerini gelecek nesiller için daha iyi hale getirmek için adımlar atmaları önemlidir. Bu adımlar, kaynakların korunması, toplum sağlığının güçlendirilmesi ve sağlık hizmetlerinin sürdürülebilir bir şekilde sunulması için gereklidir (Gedik, 2020:196-215).

Sürdürülebilirlik odaklı politika düzenlemeleri, sağlık hizmetlerinin geleceğini şekillendiren önemli bir faktördür. Bu düzenlemeler, kaynakların etkili kullanımını teşvik ederken aynı zamanda toplum sağlığının uzun vadeli korunmasını amaçlar. Politika yapıcılarının, sürdürülebilirlik ilkesini benimseyerek sağlık hizmetlerini daha kapsamlı, etkili ve gelecek nesillere uygun bir şekilde yönlendirmesi, sağlık sistemlerinin evrimini destekler (Çelik, 2006:19-37).

SONUÇ

Türkiye'nin sağlık sektöründeki sürdürülebilirlik çabaları incelendiğinde; sağlık hizmetlerinin kalitesini koruma, kaynakları etkili bir şekilde kullanma ve toplum sağlığını iyileştirme amacıyla önemli bir stratejik yol haritası sunulmaktadır. Sürdürülebilirlik, ekonomik, çevresel ve sosyal boyutları kapsayarak sağlık hizmetlerinin geleceğini belirleyen kilit faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin sağlık sektöründe sürdürülebilirlik uygulamalarının mevcut durumu incelendiğinde sürdürülebilirlik odaklı politika düzenlemeleri, özel ve kamu sektör işbirliği, nitelikli personel eğitimi gibi konularının önemli bir boyut olduğunu görmekteyiz. Ele alınarak değerlendirilen bu zorluk ve engellerin birçok konuda olumsuzluklar yarattığını da söyleyebiliriz. Türkiye'nin sağlık altyapısının geliştirilmesi, teknolojik dönüşümün hızlandırılması ve nitelikli personel temini gibi konularda karşılaştığı zorluklar ise karşılaşılan olumsuzlukları başında gelmektedir.

Bu bağlamda, özel ve kamu sektör işbirliğinin güçlendirilmesi, sürdürülebilirlik odaklı politika düzenlemelerinin teşvik edilmesi ve nitelikli sağlık personelinin yetiştirilmesi gibi öneriler oldukça önemli konular arasında yer almaktadır. Türkiye'nin sağlık sektöründe sürdürülebilirliğini sağlaması yolunda atılması gereken adımları belirlenmeli ve ivedi olarak hayata geçirilmelidir. Bu adımların uygulanması, sağlık hizmetlerinin kalitesini arttıracak ve bunun yanı sıra çevresel ve sosyal etkilerin minimize edilmesine ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına da yardımcı olacaktır.

Bu çalışma kapsamında ve sonuçları doğrultusunda Türk sağlık sektöründeki paydaşlar için önemli bir rehber niteliği taşımakla birlikte, sürdürülebilirlik ilkelerine dayalı olarak sağlık hizmetlerinin daha iyi bir şekilde yönetilmesine ve gelecek nesillerin sağlık gereksinimlerinin

karşılanmasına katkı sağladığı söyleyebiliriz. Türkiye'nin sağlık sektörü sürdürülebilirlik hedeflerine ilişkin uygulamalarını hayata geçirmesini takiben ulaşabilir ve genel olarak toplum sağlığını ve yaşam kalitesini arttıracak da kaçınılmaz bir sonuç olacaktır. Özellikle son yıllarda yaşanan nitelikli sağlık personeli, uzman hekim ve teknolojik uygulamalara yönelik uygulanacak stratejiler ile Türk sağlık sektörünün hedeflere ulaşması daha hızlı, hizmet kalitesi daha etkili, hasta memnuniyeti ise üst düzeylere çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- Acartürk, E. ve Keskin, S. (2012). *Türkiye’de Sağlık Sektöründe Kamu Özel Ortaklığı Modeli*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(3):25-51.
- Akalın, B. ve Veranyurt, Ü. (2020). *Sağlıkta Dijitalleşme ve Yapay Zekâ*. SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi, 2(2):128-137.
- Akalın, B. ve Veranyurt, Ü. (2021). *Sağlık Hizmetleri ve Yönetiminde Yapay Zekâ*. Acta Infologica, 5(1):231-240.
- Akalın, B. ve Veranyurt, Ü. (2022). *Sağlık 4.0 ve Sağlıkta Yapay Zekâ*. Sağlık Profesyonelleri Araştırma Dergisi, 4(1):57-64.
- Akduru, H. E. (2020). *Kamu Sektöründe Kültürel Farklılıkların Yönetimi: Milas (Muğla) Örneği*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2):551-569.
- Akın, G. (2018). *Sağlıklı ve Kaliteli Yaşamda Sürdürülebilir Dünya Görüşü*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(2):877-892. Doi:10.17218/hititsosbil.460068
- Altay, A. (2007). *Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Yeni Açılımlar ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi*. Sayıştay Dergisi, 64:33-58.
- Altındış, S. (2018). *Büyük Verinin Sağlık Hizmetleri Kalitesindeki Rolü*. Sakarya Tıp Dergisi, 8(2):205-213.
- Altındış, S. ve Ergin, A. (2018). *Kalite Bağlamında Sağlık Personeli Eğitimi*. Sakarya Tıp Dergisi, 8(1):157-169.
- Arık, Y. (2023). *Tele-Tıp Uygulamalarının Sağlık Hizmetleri Pazarlaması Kapsamında Değerlendirilmesi*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 26(2):511-534.
- Arısoy, D. Ş. (2017). *Sağlık Hizmetlerine Hizmet Kalitesi ve Hizmet Kalitesinin Servqual Yöntemi ile Ölçülmesine Yönelik Bir Uygulama*.

- Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(3):1079-1102.
- Avcı, K. (2018). *Sağlık Hizmetlerinde Kalite İyileştirme ve Türkiye Sağlık Hizmetleri Kalite ve Akreditasyon Enstitüsü*. Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Dergisi, 1(1):1-5.
- Aydın, N. (2016). *Sağlık İşletmelerinde Algılanan Hizmet Kalitesi ve Hasta Memnuniyeti (Bir Devlet Hastanesinde Araştırma)*. Reforma, 4(72):73-82.
- Ayhan, E. ve Önder, E. (2018). *Türkiye’de Sağlık Sektöründe Kamu Özel Ortaklığı Modeli*. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 4(1):109-121.
- Babiker, A., El Hussein, M., Al Nemri, A., Al Frayh, A., Al Juryyan, N., Faki, M. O., Assiri, A., Al Saadi, M., Shaikh, F. ve Al Zamil, F. (2014). *Health Care Professional Development: Working as A Team to Improve Patient Care*. Sudanese Journal of Paediatrics, 14(2):9-16.
- Bawaneh, K., Ghazi Nezami, F., Rasheduzzaman, Md. ve Deken, B. (2019). *Energy Consumption Analysis and Characterization of Healthcare Facilities in the United States*. Energies, 12(19):3775. Doi:10.3390/en12193775
- Baytaş, V. ve Çetin Aydın, G. (2022). *Sağlık Kurumlarında Çevreye Duyarlı Politikalar: Yeşil Hastane Örnekleri*. Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 5(2):336-356. Doi:10.46737/emid.1199900
- Bıçer, E. B. (2018). *Sağlık Kurumları Yöneticilerinin Stratejik Yönetim Tekniklerine Bakış Açılarının ve Yaklaşım Tarzlarının Belirlenmesi: Sivas İli Örneği*. Journal of Management and Economics Research, 16(4):405-427. Doi:10.11611/yead.482685
- Bilgin, Y. ve Göral, M. (2017). *Sağlık Kuruluşlarında Hizmet Kalitesinin Hasta Memnuniyetine Etkisi: Bartın Devlet Hastanesi Örneği*. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(16):151-176.
- Bostan, S. ve Tehci, A. (2020). *Sağlık Hizmetleri Pazarlama Stratejileri: Bir Nitel Araştırma*. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 26:181-194. Doi:10.18092/ulikidince.590734
- Canbulut Ş. (2023). *Doğal Afetler ve Olağanüstü Durumlarda Görülen Salgın Hastalıkların Yayılımı*. Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(1):47-64.

- Çalışkan, Z. (2009). *Sağlık Hizmetlerinde Önceliklerin Belirlenmesinde Ekonomik Değerlendirme Yöntemi Olarak Maliyet-Etkililik Analizi*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(2):311-332.
- Çavmak, Ş. ve Çavmak, D. (2017). *Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı*. Sağlık Yönetimi Dergisi, 1(1):48-57.
- Çelik, Y. (2006). *Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı ve Sağlık*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 9(1):19-37.
- Çevik Özdemir, H. N., Çakır, R. ve Küçükali, R. (2019). *Sağlık Yöneticilerinin Liderlik Özellikleri*. OPUS International Journal of Society Researches, 13(19):2893-2907. Doi:10.26466/opus.555047
- Çınaroğlu, S. (2017). *Kamu ve Özel Sağlık Hizmetlerinin Seçimini Etkileyen Faktörler: Teorik Bir İnceleme*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 20(2):259-274.
- Çoban, R. (2017). *Sosyal Adalet, Eşitlik ve Sosyal Hizmet*. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6(4):252-260.
- Demir, H., Çıracı, G., Kaya, R. ve Ünver, Ü. (2020). *Aydınlatmada Enerji Verimliliği: Yalova Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Durum Değerlendirmesi*. Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi, 25(3):1637-1652.
- Demir, Ö., Yıldız, M., Sercan, Ü. ve Arzum, C. Ş. (2017). *Atıksuların Geri Kazanılması ve Yeniden Kullanılması*. Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi, 2(2):1-14.
- Demirci, Ş. (2018a). *Sağlığın Dijitalleşmesi*. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(26):710-721. Doi:10.20875/makusobed.383071
- Demirci, Ş. (2018b). *Sağlık Hizmetlerinde Sanal Gerçeklik Teknolojileri*. İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi, 6(1):35-46.
- Demirel, T. ve Akin, B. (2014). *Sağlıkla İlişkili Olarak Sosyal Adalet, Eşitlik ve Hemşirelik*. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 7(3):238-245.
- Detmer, D. E. (2003). *Building The National Health Information Infrastructure for Personal Health, Health Care Services, Public Health, And Research*. BMC Medical Informatics And Decision Making, 3:1. Doi:10.1186/1472-6947-3-1

- Dilmaç Artun, E., Acar, A., Sabuncuoğlu, İ. ve Tecirli, G. (2021). *Türkiye’de Kanıta Dayalı Tıp Rehber ve Protokol Çalışmaları: Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü ve Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Örnekleri*. Eurasian Journal of Health Technology Assessment, 5(1):45-54. Doi:10.52148/ehta.949779
- Domaç, S., Akı, E. ve Uyanık, M. (2014). *Disiplinlerarası Eğitimin Sağlık ve Sosyal Bakım Çalışanları İçin Önemi*. Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi, 2(1):29-34.
- Dönmez, A. (2021). *Sağlığın Geliştirilmesi Bağlamında Sağlıklı Davranış Değişikliği Oluşturmada Mobil Sağlık Uygulamalarının ve Sosyal Medya Gruplarının Etkisi*. Bilgi Yönetimi, 4(1):16-24. Doi:10.33721/by.886887
- Durdu, A. (2006). *İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Düzenlemeleri ile İlgili İşgörenlerin Tutumlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Duyar, Ş. ve Çavdar, E. (2022). *Sağlık Hizmetlerinden Beklentiler: Nitel Bir Araştırma*. Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9:94-117. Doi:10.55089/yyuvasad.1056513
- Ecevit Satı, Z. (2019). *Kamu Sektöründe Stratejik Yönetimi Etkinleştirmede Açık İnovasyon 2.0: Türk Kamu Sektöründe Uygulanma Koşullarını Değerlendirme*. Strategic Public Management Journal, 5(10):31-53. Doi:10.25069/spmj.660265
- Eke, E. (2022). *Sağlık Politikası Süreci*. Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi, 3(3):41-67.
- Ekergil, V. ve Savaş, A. B. (2019). *Yeşil Hastanelerde Çevre Maliyetleri ve Maliyet Hesaplarının Sınıflandırılması*. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 83:45-60.
- Ekiz, T. ve Tarım, M. (2020). *Sağlık Yöneticilerinin Stratejik Planlama Tutumlarının Hastanelerin Pazar Oryantasyonuna Olan Etkisinin Değerlendirilmesi*. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 6(1):29-41.
- Erikmen, E. ve Keskin, G. (2022). *Kronik Hastalığı Olan Bireylerin Tedaviye Uyum Sürecinde Aile Faktörü: Motivasyonel Görüşmenin Etkileri Açısından Gözden Geçirme*. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 11(4):1392-1400. Doi:10.37989/gumussagbil.945568

- Ertas, H. ve Çiftçi Kırac, F. (2017). *Küreselleşmenin Ülkelerin Sağlık Sistemleri ve Politikaları Üzerine Etkileri*. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(3):28-34.
- Ertas, H. ve Güven, M. A. (2019). *Hastanelerde Tıbbi Atık Yönetimi*. Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi, 1:53-67. Doi:10.35375/sayod.541876
- Gedik, Y. (2020). *Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma*. Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 3(3):196-215.
- Gökbunar, A. R., Uğur, A. ve Duramaz, S. (2016). *Yaşlı Nüfusa Yönelik Sağlık Harcamalarının Azaltılmasında Kamusal Politikaların Önemi*. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(1):109-122.
- Güngör, F. E. ve Tarhan, B. (2021). *Hizmet İçi Eğitim Uygulamalarında Uzaktan Eğitim Modeli: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir İnceleme*. Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(2):97-114.
- Gürbüz, G. B. ve Bayazıt Hayta, A. (2020). *Sürdürülebilir Kalkınma ile Sürdürülebilir Sigortacılık İlişkisi*. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(4):609-619.
- Güven, E. (2021). *Sağlık Yönetiminde Hasta Memnuniyeti: Bir Devlet Hastanesi Örneği*. OPUS International Journal of Society Researches, 17(37):4873-4893. Doi:10.26466/opus.872579
- Haleem, A., Javaid, M., Singh, R. P., ve Suman, R. (2021). *Telemedicine For Healthcare: Capabilities, Features, Barriers, and Applications*. Sensors International, 2:100117. Doi:10.1016/j.sintl.2021.100117
- Kantaş Yılmaz, F. (2017). *İstanbul İli Ruh Sağlığı Hastanelerinde Hemşirelerin İş Sağlığı ve Güvenliğine Yönelik Görüşleri*. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 3(1):1-16.
- Kar, A. ve Özer, Ö. (2020). *Türkiye’de Sağlık Hizmetleri Altyapı Kaynaklarının, Hizmet Kullanım Düzeylerinin ve Sağlık Sonuçlarının Bölgesel Düzeyde Karşılaştırılması*. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(20):331-350.
- Karabulut, K. (2001). *Sağlık Sektöründe Özelleştirme*. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 15(1-2):31-39.

- Kasapoğlu, A. (2016). *Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 19(2):131-174. Doi:10.18490/sosars.261673
- Keklik, B. (2012). *Sağlık Hizmetlerinde Benimsenen Liderlik Tiplerinin Belirlenmesi: Özel Bir Hastane Örneği*. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(1):73-93.
- Kızıl, B. C. ve Ceylan, R. (2018). *Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği*. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 13:197-209. Doi:10.19168/jyasar.343055
- Korkut Owen, F. ve Demirbaş Çelik, N. (2018). *Yaşam Boyu Sağlıklı Yaşam ve İyilik Hali*. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 10(4):440-453.
- Kruk, M. E., Gage, A. D., Arsenault, C., Jordan, K., Leslie, H. H., Roder-DeWan, S., Adeyi, O., Barker, P., Daelmans, B., Doubova, S. V., English, M., García-Elorrio, E., Guanais, F., Gureje, O., Hirschhorn, L. R., Jiang, L., Kelley, E., Lemango, E. T., Liljestrand, J., Malata, A., ... Pate, M. (2018). *High-Quality Health Systems in The Sustainable Development Goals Era: Time for A Revolution*. The Lancet. Global Health, 6(11):e1196-e1252. Doi:10.1016/S2214-109X(18)30386-3
- Kuşat, N. (2012). *Sürdürülebilir İşletmeler İçin Kurumsal Sürdürülebilirlik ve İçsel Unsurları*. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(2):227-242.
- Mansur, F. ve Korkmaz, S. (2020). *Sağlık Hizmeti Kullanıcılarının Yeşil Hastane Farkındalık Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(3):827-850. Doi:10.18863/pgy.364108
- Memişoğlu, D. ve Kalkan, B. (2016). *Sağlık Hizmetlerinde Yönetişim, İnovasyon ve Türkiye*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(2):645-665.
- Mosadeghrad, A. M. (2014). *Factors Influencing Healthcare Service Quality*. International Journal of Health Policy and Management, 3(2):77-89. Doi:10.15171/ijhpm.2014.65
- Nazlıoğlu, B. ve Yar, C. E. (2016). *Hastane İşletmelerinde Dış Kaynak Kullanımı – Maliyet İlişkisi: Literatür Taraması*. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 2(3):71-80.
- Okursoy, A. (2010). *Türkiye’de Sağlık Sistemi ve Kamu Hastanelerinin Performanslarının Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

- Orhaner, E. (2017). *Sağlık Harcamalarının Finansmanında Özel Sağlık Sigortalarının Rolü*. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 3(3):398-412.
- Ömürbek, N. ve Altın, F. G. (2009). *Salık Bilişim Sistemlerinin Uygulanmasına İlişkin Bir Araştırma: İzmir Örneği*. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2009(19):211-232.
- Özen, H. (2021). *Dijital Sağlık Hizmetlerinin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Açısından Değerlendirilmesi*. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 17(38):5440-5472. Doi:10.26466/opus.927187
- Özer, Ö. ve Yıldırım, H. H. (2016). *Türkiye Sağlık Sisteminin Finansal Sürdürülebilirliğine Yönelik Bir Uygulama*. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(16):149-161. Doi:10.20875/sb.01574
- Özgür, M. E. (2017). *Nüfus Dinamikleri, Çevre ve Sürdürülebilirlik*. Coğrafi Bilimler Dergisi, 15(1):1-26. Doi:10.1501/Cogbil_0000000178
- Özkan, O. (2017). *Sağlık Hizmetlerinde Hasta Odaklı Yaklaşım: Hasta Katılımı*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(2):1759-1770. Doi:10.17218/hititsosbil.295427
- Öztürk, A. ve Günsel, A. (2018). *Hizmet Yenilikçiliği Kavramı ve Sağlık Sektöründe Hizmet Yenilikçiliğinin Gelişimi*. Uluslararası Turizm Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi, 2(2):402-418.
- Paksoy, V. M. (2017). *Sağlık Ekonomisi Perspektifinden Teletıp Uygulamaları*. Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 4(1):9-16.
- Pınarbaşı, Ş. ve Piyal, B. (2022). *Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Üç'ün Sağlık Kapsayıcılığı İşlevi*. ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi, 7(2):379-391.
- Sargutan, A. E. (2005a). *Ülke Düzeyinde Sağlık Donatımı Yönetimi*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 8(2):245-274.
- Sargutan, A. E. (2005b). *Sağlık Teknolojisi Yönetimi*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 8(1):113-144.
- Sarıhan, M. (2021). *Sağlık Hizmetleri ve Yenilikçi Sağlık Teknolojilerine Erişimde Eşitsizlikler*. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, 22:249-257. Doi:10.31590/ejosat.844085
- Serim, H. ve Arıkan, G. (2021). *Sağlık Hizmetlerinde Davranışsal İktisat Yaklaşımı: Türkiye'deki Sağlık Sistemi İçin Öneriler*. Süleyman

- Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 12(32):1352-1375.
Doi:10.21076/vizyoner.872680
- Sevinç, M. Y. ve Aktuğ, S. S. (2023). *Nüfus Artışının Yol Açtığı Sorunlara Küresel Bakış*. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 6(11):13-30.
- Sevinç, Ş. ve Yılmaz, F. Ö. (2020). *Türkiyede Sağlık Hizmetleri Finansman Yöntemleri*. Selçuk Sağlık Dergisi, 1(2):118-138.
- Seyfioğlu, E. F. ve Başdaş N. Ü. (2021). *Değer Temelli Sağlık Hizmetlerinde Bir Değer Bileşeni Olan Hasta Sonuçlarının Ölçümü ve Önemi*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 24(2):399-414.
- Sezgin, D. (2015). *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinde Sağlık ve Tıbbileştirme*. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 18(1):153-186.
Doi:10.18490/sad.63338
- Stoumpos, A. I., Kitsios, F. ve Talias, M. A. (2023). *Digital Transformation in Healthcare: Technology Acceptance and Its Applications*. International Journal of Environmental Research and Public Health, 20(4):3407. Doi:10.3390/ijerph20043407
- Sungur, C. (2021). *Sağlık Sistemlerinin Sınıflandırılması ve Performans Analizi Üzerine Kavramsal Bir İnceleme*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(3):2174-2201.
- Şanlıoğlu, Ö. (2016). *Sosyal Refah Devletinin Krizi ve Sürdürülebilirliği Üzerine Bir Değerlendirme*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 6(2):159-180.
- Şimşir, İ. ve Mete, B. (2021). *Sağlık Hizmetlerinin Geleceği: Dijital Sağlık Teknolojileri*. Journal of Innovative Healthcare Practices, 2(1):33-39.
- Şişman, Y. (2017). *Türkiye’de Sosyal Politikanın Dünü, Bugünü: Hayırseverliğin Kurumsallaşması mı? Gelişim mi?*. Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(2):1-22.
Doi:10.17541/optimum.281038
- Tak, B. (2010). *Sağlık Hizmetlerinde Kalitenin Ana Unsuru Olarak Hasta Güvenliği Sistemlerinin Oluşturulması: Hastaneler İçin Bir Yol Haritası Önerisi*. Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, 1(1):72-113.
- Tanyıldızı, İ. ve Demir, Ö. (2019). *Sağlık Kurumlarında Yalın Yönetim*. Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(1):13-40.

- Terekli, G., Özkan, O. ve Bayın, G. (2013). *Çevre Dostu Hastaneler: Hastaneden Yeşil Hastaneye*. Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi, 12(2):37-54. Doi:10.1501/Ashd_0000000090
- Tokatlıoğlu, M. ve Şen, S. (2019). *Kamu Hizmetlerinin Sunum ve Finansmanında Kamu Özel İşbirliği Modeli: Avrupa Birliği ve Türkiye*. International Journal of Public Finance, 4(2):205-235. Doi:10.30927/ijpf.624471
- Topaloğlu Ören, E. D., Dereli, F. ve Yıldırım Sarı, H. (2021). *Engelli Bireylerin Sağlık Hizmetine ve Bakıma Erişimi ile İlgili Yaşadıkları Sorunlar*. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 6(3):185-192.
- Tulchinsky, T. H. ve Varavikova, E. A. (2014). *Expanding the Concept of Public Health*. The New Public Health, 43-90. Doi:10.1016/B978-0-12-415766-8.00002-1
- Tulukcu, İ. (2019). *Kamu-Özel Ortaklıkları: Farklı Kurumsal İşleyiş ve Hedefler Varlığında Yönetişim Becerileri*. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 19(38):242-263. Doi:10.30976/susead.517735
- Tunçsiper, Ç. ve Bakar, A. (2023). *Sağlık Ekonomisi Çerçevesinde Sağlık Harcamaları: Türkiye Örneği*. Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(1):20-28.
- Uğurluoğlu, E. ve Özgen, H. (2008). *Sağlık Hizmetleri Finansmanı ve Hakkaniyet*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 11(2):1999-2026.
- Uluçay, H. ve Fidan, U. (2022). *Sağlık Tesislerinde Tıbbi Cihazların Etkin Yönetimi İçin Bir Model Önerisi*. Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Bilişim Dergisi, 3(2):1-13.
- Uysal, Y. (2020). *Kamu-Özel İşbirliği Modelinde Özel Sektör Teşvik Faktörleri: Şehir Hastaneleri Örneği*. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(1):386-401. Doi:10.33206/mjss.501273
- Ünal, S. B. ve Özvarış, Ş. B. (2022). *Tüm Politikalarda Sağlık Yaklaşımına Neden İhtiyacımız Var?*. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 31(4):307-313.
- Yağar, F. (2021). *Sağlık Kuruluşlarındaki Kurumsal Kaynak Planlama Sürecinin Değerlendirilmesi*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 14:420-435. Doi:10.38079/igusabder.940543

- Yalçın Balçık, P. ve Şahin, B. (2013). *Sağlık Hizmetlerinde Maliyet Etkililik Analizi ve Karar Analizi*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 16(2):121-134.
- Yavuz, V. A. (2010). *Sürdürülebilirlik Kavramı ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri*. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(14):63-86.
- Yıldız, H. (2016). *Sürdürülebilirlik Bağlamında Sağlık Sektöründe İnovatif Uygulamalar: Yeşil Hastaneler*. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(13):323-340.
- Yılmaz, F. Ö., Gökmen, E. ve Erişen M. A. (2023). *Sağlık Sistemlerinin Sürdürülebilirliğinde Sağlık Finansmanının Yerine İlişkin Sağlık Yöneticilerinin Görüşlerinin Değerlendirilmesi*. Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi, 5(2):180-188.
- Yılmaz, F., Mete, A. H., Fidan Türkön, B. ve İnce, Ö. (2022). *Sağlık Hizmetlerinin Geleceğinde Metaverse Ekosistemi ve Teknolojileri: Uygulamalar, Fırsatlar ve Zorluklar*. Eurasian Journal of Health Technology Assessment, 6(1):12-34. Doi:10.52148/ehta.1082705
- Yiğit, A. ve Erdem, R. (2016). *Sağlık Teknolojisi Değerlendirme: Kavramsal Bir Çerçeve*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23:215-249.

KAMU VE ÖZEL HASTANELERDE STRATEJİK YÖNETİM UYGULAMALARI

Perihan ABAY

KAMU VE ÖZEL HASTANELERDE STRATEJİK YÖNETİM UYGULAMALARI

Perihan ABAY¹

Öz: Bu çalışma, sağlık sektöründeki stratejik yönetim uygulamalarının kamu ve özel hastaneler arasındaki farklılıklar ile benzerlikleri incelemeyi amaçlamaktadır. Sağlık hizmetleri sektörü, hızla değişen rekabetçi ve teknolojik koşullar altında faaliyet göstermektedir. Etkili stratejik yönetim, hastanelerin sürdürülebilirliğini ve kalite standartlarını sağlama açısından hayati bir rol oynamaktadır. Çalışma, kamu ve özel hastaneler arasındaki stratejik yönetim yaklaşımlarını derinlemesine incelemektedir. Kamu hastaneleri genellikle kamu kaynaklarını kullanarak hizmet sunarken, özel hastaneler daha rekabetçi bir ortamda faaliyet göstermekte ve finansal sürdürülebilirliklerini sağlama odaklıdır. Araştırma, her iki sektörün stratejik planlama, liderlik yapısı, hedef belirleme, performans ölçümü ve hasta memnuniyeti gibi kilit alanlarındaki benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele almaktadır. Çalışmanın teorik temeli, stratejik yönetim ve sağlık hizmetleri yönetimi alanlarındaki ilgili literatürden oluşturulmuştur. Alan çalışması ve uzman görüşleri de araştırmanın destekleyici unsurları arasındadır. Araştırma sonuçları, her iki sektördeki hastanelerin stratejik yönetim yaklaşımlarının başarısı için kritik faktörleri ve karşılaştıkları engelleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın literatüre katkısı, sağlık sektöründe faaliyet gösteren kamu ve özel hastaneler için stratejik yönetim konusunda rehberlik sağlamaktır. Çalışmanın sonuçları incelendiğinde yöneticilere, karar alıcılara ve araştırmacılara, her iki sektördeki hastanelerin stratejik yönetim süreçlerini daha iyi anlama ve geliştirme fırsatı sunmaktadır. Ayrıca, sağlık hizmetleri yönetimi alanındaki akademik literatüre de katkı sağlayarak, gelecekteki çalışmalar için temel oluşturmaktadır. Bu çalışma, kamu ve özel hastanelerin stratejik yönetimdeki benzerlikleri ve farklılıkları anlamamızı sağlayarak, sektörün genel kalite ve etkililik standartlarını artırmayı ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Strateji, Stratejik Yönetim, Kamu ve Özel Hastaneler, Rekabet, Kalite Yönetimi

¹ Kanuni Sultan Süleyman Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul / Türkiye, e-mail: perimsu2006@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-7493-7723

GİRİŞ

Sağlık sektörü, toplumun yaşam kalitesini artırmak ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesini sağlamak amacıyla kritik bir rol oynar. Sağlık hizmetleri sunumunun karmaşıklığı, hızla değişen teknolojik ve demografik faktörlerin etkisiyle artmıştır. Bu bağlamda, sağlık hizmeti sunan kuruluşlar, sürdürülebilirliklerini sağlamak ve kaliteli hizmet sunmak için etkili bir stratejik yönetim yaklaşımına ihtiyaç duymaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMAÇLARI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın temel amacı, kamu ve özel hastanelerin stratejik yönetim uygulamalarını analiz etmek ve bu iki sektör arasındaki farklılıkları ile benzerlikleri belirlemektir. Sağlık sektöründe faaliyet gösteren hastaneler, sadece maddi kaynakları etkili kullanarak değil, aynı zamanda hastaların memnuniyetini artırarak sürdürülebilirliğini sağlayabilirler. Bu nedenle, stratejik yönetim uygulamaları, hastanelerin işleyişini şekillendirirken aynı zamanda hedef kitlenin gereksinimlerini karşılamalarına da yardımcı olmalıdır.

ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Bu çalışma, literatür taraması ve alan çalışmasını bir araya getirerek kamu ve özel hastanelerdeki stratejik yönetim uygulamalarını incelemektedir. Araştırmanın temel kapsamı, kamu ve özel hastaneler arasındaki stratejik yönetim yaklaşımlarının analizini içermektedir. Çalışma, her iki sektörün stratejik planlama, liderlik yapısı, hedef belirleme, performans ölçümü ve hasta memnuniyeti gibi alanlardaki benzerliklerini ve farklılıklarını literatür açısından bir bakış ile ele almaktadır.

Araştırmanın yöntemi hem teorik temel oluşturmak hem de saha verileri toplamak amacıyla çeşitli kaynakları birleştirmektedir. İlk olarak, sağlık hizmetleri yönetimi ve stratejik yönetim konularındaki literatür taraması, çalışmanın teorik çerçevesini oluşturacaktır.

BEKLENEN BULGULAR VE KATKILAR

Bu çalışmanın sonuçları, kamu ve özel hastanelerin stratejik yönetim yaklaşımlarının literatür açısından farklı bir bakış açısı ile görüş sunarak her iki sektördeki hastanelerin yöneticilerine ve karar alıcılarına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın sonuçları, her iki sektördeki

hastanelerin stratejik yönetim süreçlerini daha iyi anlama ve geliştirme fırsatı sunacak ve sağlık hizmetlerinin kalitesini artırma potansiyelini artıracaktır. Ayrıca, çalışmanın akademik literatüre katkı sağlayarak gelecekteki araştırmalar için temel oluşturması beklenmektedir.

ÇALIŞMANIN BÖLÜMLERİ

Bu çalışma, üç ana başlık ve alt başlıklardan oluşmaktadır. İlk olarak çalışmanın kuramsal çerçevesi ile literatüre yönelik çalışmaların değerlendirilmeleri yapılmıştır. Birinci bölümde, sağlık teknolojileri, stratejik yönetim kavramı ve sağlık sektöründeki önemi ele alınmaktadır. İkinci bölüm, kamu ve özel hastanelerdeki stratejik yönetim uygulamalarını ayrıntılı bir şekilde incelerken, üçüncü bölümde bu iki sektör arasındaki farklılıklar ve benzerlikler farklı bir yorum ve perspektifle yorumsal olarak analiz edilmiştir.

KURAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR ÇALIŞMALARI

1. Sağlık Teknolojileri

Klinik etkililik verileri, sağlık hizmetlerinin hasta tedavi sonuçlarına etkisini ölçmek için önemli bir araçtır. Ancak, bu veriler yalnızca tedavi sonuçlarına odaklanırken, hastaların deneyimleri, sağlık hizmetlerinin kalitesini ve hasta memnuniyetini etkileyen diğer faktörleri göz ardı edebilir. Sağlık hizmetlerinde verimlilik, erişilebilirlik, hasta güvenliği, sağlık hizmeti sunan personelin yetkinliği gibi unsurlar da en az klinik etkililik kadar önemlidir. Tüm bu boyutların bir arada etkili ve kalıcı olarak yürütülebilmesi için stratejik yönetimin etkin bir şekilde uygulanması gerekir (Mosadeghrad, 2014:210-220).

Ayrıca, sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulabilmesi için toplumsal ve ekonomik faktörler de göz önünde bulundurulmak zorundadır. Toplumun ihtiyaçları, demografik yapısı, ekonomik durumu gibi faktörler, sağlık hizmetlerinin planlanması ve yönetilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği, bütçe kısıtlamaları ve finansal kaynakların verimli kullanılması da dikkate alınması gereken kritik hususlar arasındadır (Çalışkan, 2008:29-50).

Bununla birlikte, hasta odaklı bir yaklaşım benimsemek, sağlık hizmetlerinin etkinliğini artırabilir. Hasta deneyimleri, iletişim, hasta eğitimi ve sağlık hizmetine erişim gibi faktörler, hastaların sağlık hizmeti

sunumundan memnun olup olmadığını etkileyebilmektedir. Bu nedenle etkin sağlık hizmetleri sunumu, hasta ve hasta yakınlarının beklentilerine uygun olarak şekillendirilmelidir (Özkan, 2017:1759-1770).

Etkin sağlık hizmetleri sunumu için sadece klinik etkililik verilerine dayanmak yeterli değildir. Sağlık hizmetlerinin etkinliğini artırmak için klinik sonuçlarla birlikte hastaların deneyimleri, toplumsal ve ekonomik faktörler, hasta odaklılık ve kaynak yönetimi gibi bir dizi faktörü göz önünde bulundurmak gerekir. Bu bütüncül yaklaşım, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırarak daha etkin bir sağlık sistemi oluşturmada kritik bir rol oynamaktadır (Ata ve Toraman, 2021:342-349).

Sağlık hizmetlerinin sunumunda ve stratejik yönetim anlamında teknoloji uyumlu hareket etmenin de önemi her geçen gün kendini daha fazla hissettirmektedir. Özellikle hasta güvenliği, mahremiyeti, veri güvenliği ve hızlı iletişim süreçlerine ilişkin tüm boyutların yönetimi ancak teknolojinin verimli kullanılması ile elde edilebilmektedir (Şimşir ve Mete, 2021:33-39).

Teknoloji seçimleri, sağlık hizmetlerindeki etkinliği, güvenliği, maliyet-etkinliği, etik ve yasal uygunluğu etkileyen birçok kritik faktörü içerisinde barındırmaktadır. Hangi teknolojinin daha etkili olduğunun yanı sıra hangisinin güvenli, maliyet-etkili, etik ve yasal olarak uygun olduğunun belirlenmesi, sağlık alanında karar verme süreçlerinde büyük önem arz etmektedir. Bu konuları aşağıdaki alt başlıklar altında toplayarak daha farklı bir açıklık kazandırabiliriz (Nesipoğlu ve Özding, 2021:203-218).

✓ **Etkinlik**

Sağlık teknolojilerinin etkinliği, hastaların tedavi sonuçlarına olan etkileri açısından değerlendirilir. Etkili bir teknoloji, hastaların iyileşme süreçlerini hızlandırabilir, tedavi sonuçlarını olumlu yönde etkileyebilir ve sağlık hizmetlerinin genel kalitesini artırabilir (Yiğit ve Erdem, 2016:215-249); (Alotaibi ve Federico, 2017:1173-1180).

✓ **Güvenlik**

Sağlık teknolojileri, hasta güvenliği açısından da kritik öneme sahiptir. Herhangi bir teknolojinin kullanımı sırasında hastaların fiziksel veya psikolojik zarar görmemesi gereklidir. Teknolojilerin güvenliği, yan etkilerin minimal tutulması, hataların önlenmesi ve kullanımın düzgün

şekilde gerçekleştirilmesi ile sağlanır (Ovalı, 2010:33-43); (Alotaibi ve Federico, 2017:1173-1180).

✓ ***Maliyet-Etkinlik***

Sağlık hizmetlerindeki kaynakların verimli kullanımı, maliyet-etkinlik açısından önemlidir. Bir teknolojinin maliyeti, sağladığı faydalara ve sonuçlara göre değerlendirilmelidir. Düşük maliyetli bir teknoloji, aynı etkiyi yaratırken daha fazla hastaya ulaşmayı sağlayabilmektedir (Yalçın Balçık ve Şahin, 2013:121-134).

✓ ***Etik ve Yasal Uygunluk***

Sağlık teknolojilerinin kullanımı, etik ve yasal çerçevelere uygun olmalıdır. Hastaların mahremiyetinin korunması, tıbbi verilerin güvenliği ve hastaların onayı gibi etik ve yasal konular göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, teknolojilerin ulusal ve uluslararası sağlık hukukuna uygunluğu da dikkate alınmalıdır (Nesipoğlu ve Özdiç, 2021:203-218).

Teknoloji seçimi, tüm bu faktörlerin bir denge içinde ele alınmasıyla gerçekleştirilmelidir. En etkili teknoloji bazen en güvenli veya maliyet-etkin olmayabilir. Bu nedenle, sağlık profesyonelleri ve yöneticileri, teknoloji seçimlerini yaparken geniş bir perspektiften yaklaşmalı ve tüm bu faktörleri dikkatlice değerlendirmelidir. Karar verme süreçlerinde multidisipliner bir yaklaşım benimsemek, teknoloji seçimlerinde daha dengeli sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir. Teknoloji ile birlikte sağlık kurumlarına yönelik harcamalar ve finansal işlemlerde oldukça önemli bir konudur. Bu konuda da yine teknoloji odaklı hareket etmek, finansal anlamdaki tüm süreci teknolojik yapı üzerinden yönetmek sağlık kurumlarına sağlanacak karlılık ile farklılığın ortaya çıkmasına neden olacaktır (Thimbleby, 2013:160-167); (Neumann ve Weinstein, 1991: 21-34).

Dünya genelinde sağlık harcamalarının etkin bir şekilde kullanılması ve sağlık müdahalelerinin optimum kazanç sağlaması, sağlık politikalarının belirlenmesinde büyük bir önem taşımaktadır. Sağlık hizmetlerine adil ve eşit erişim sağlarken aynı zamanda maliyet-etkinlik ve kazançların en üst düzeye çıkarılması, sağlık politikalarındaki karar verme ve önceliklendirme süreçlerinin temel amaçları arasında yerini almıştır. Bu

nedence birçok dünya ülkesi, mevcut sağlık hizmetlerinin performansını ve etkililiğini değerlendirerek, kaynakların en iyi şekilde kullanılmasına odaklanmaktadır. Bu odaklanılan ve önem arz eden konular yine farklı başlıklar altında aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Thomas ve Chalkidou, 2016: 115-138); (Asamani ve diğ., 2021:1-8).

✓ ***Adil ve Eşit Erişim***

Sağlık hizmetlerine erişim, toplumun her kesimine eşit ve adil şekilde sağlanmalıdır. Sağlık hizmetlerinin sosyal ve ekonomik statüye bağlı olmadan herkese ulaşılabilir olması, toplumsal adaleti ve eşitliği destekler. Bu kapsamda sağlık hizmetlerinin yerel ve küresel düzeyde dağıtımı ve erişimi göz önünde bulundurulmalıdır (Demirel ve Akın, 2014:238-245); (Braveman ve diğ., 2011:149-155).

✓ ***Maliyet-Etkinlik ve Kazanç Optimizasyonu***

Sağlık hizmetlerinin maliyet-etkin bir şekilde sunulması, sınırlı kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını sağlar. Sağlık politikaları, sunulan hizmetlerin maliyetleri, tedavi sonuçları ve toplumun sağlık durumu gibi faktörleri dikkate alarak şekillendirilmelidir. Bu, sağlık hizmetlerinin optimum sağlık kazancını elde etmek amacıyla planlanmasını sağlar (Özlu, 2010:9-20).

✓ ***Performans Değerlendirmesi***

Sağlık hizmetlerinin performansının değerlendirilmesi, sağlık politikalarının başarısını ölçmek ve iyileştirmek için kritik önem taşır. Mevcut hizmetlerin etkinliği, hasta sonuçları, hasta memnuniyeti ve hizmetlerin kalitesi gibi faktörler göz önünde bulundurularak sağlık politikalarının ayarlanması gereklidir (Gür ve diğ., 2023:40-48).

✓ ***Önceliklendirme***

Sağlık politikalarının belirlenmesinde önceliklendirme yapılması, kaynakların sınırlı olduğu durumlarda en kritik sağlık sorunlarının önceliklendirilmesi sağlanmalıdır. Toplumun ihtiyaçlarına, hastalık yüküne ve halk sağlığının önceliklerine dayalı olarak sağlık müdahaleleri planlanmalıdır (Ünal ve Özvarış, 2022:307-313).

Dünya genelinde sağlık hizmetleri için kaynakların en etkili şekilde kullanılması ve optimum sağlık kazancının elde edilmesi, sağlık

politikalarının temel amaçlarından birisi haline gelmiştir. Adil ve eşit erişim, maliyet-etkinlik, performans değerlendirmesi ve önceliklendirme gibi konular, sağlık politikalarının şekillenmesinde ve toplumun sağlık hizmetlerine erişiminde büyük bir rol oynamaktadır. Sağlık hizmetlerinin kalitesi, sürdürülebilirliği ve etkinliği için bu faktörlerin dengeli bir şekilde ele alınması stratejik olarak yönetilmesi büyük önem taşır (Kumar ve Preetha, 2012:5-12); (Yalçın Balçık ve Şahin, 2013:121-134).

2. Stratejik Yönetim Kavramı

Stratejik yönetim, bir organizasyonun (şirket, kurum, hastane vb.) uzun vadeli hedeflerini belirlemek, bu hedeflere ulaşmak için gerekli olan kaynakları yönetmek ve faaliyetlerini etkili bir şekilde planlamak, koordine etmek ve denetlemek amacıyla kullanılan bir yönetim yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, organizasyonun içsel ve dışsal çevre koşullarını dikkate alarak stratejik kararlar almayı ve uygulamayı içerir. Stratejik yönetim, organizasyonun gelecekteki başarısını şekillendiren önemli bir süreçtir ve organizasyonun rekabet avantajı elde etmesine ve sürdürmesine yardımcı olur (Görmüş, 2020:93-114).

Stratejik yönetim kavramı aşağıdaki temel unsurları içermektedir. Bu temel unsurları yine farklı başlıklar altında inceleyebiliriz. Bunlar;

a) Vizyon ve Misyon Belirleme

Bir organizasyonun nereye gitmek istediğini ve hangi amaçla var olduğunu ifade eden vizyon ve misyonun belirlenmesi, stratejik yönetimin ilk adımını oluşturur. Vizyon, organizasyonun uzun vadeli hedeflerini ifade ederken, misyon, organizasyonun temel amaçlarını ve değerlerini açıklar (Muslu, 2014:150-171).

b) Stratejik Analiz

Organizasyonun içsel ve dışsal çevre koşullarının analiz edilmesi sürecidir. İçsel analiz, organizasyonun güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirirken, dışsal analiz, fırsatları ve tehditleri belirler. Bu analizler, organizasyonun rekabet avantajını ve riskleri anlamasına yardımcı olur (Kevser, 2019:30-39).

c) Strateji Formülasyonu

Stratejik hedeflerin ve planların belirlendiği aşamadır. Organizasyonun uzun vadeli hedeflerine ulaşmak için ne tür faaliyetlerde bulunulması gerektiği, hangi pazarlara odaklanılacağı, hangi kaynakların kullanılacağı gibi soruları yanıtlar (Usta, 2014:31-53).

d) Strateji Uygulaması

Belirlenen stratejilerin hayata geçirilmesi aşamasıdır. Bu aşamada, kaynakların tahsis edilmesi, iş süreçlerinin optimize edilmesi, organizasyonun yeniden yapılandırılması gibi adımlar atılır (Kevser, 2019:30-39).

e) Performans Değerlendirmesi ve Kontrol

Stratejilerin etkili bir şekilde uygulanıp uygulanmadığının izlenmesi ve değerlendirilmesi aşamasıdır. Performans ölçütleri ve hedefler belirlenir ve organizasyonun gerçek performansı bu ölçütlerle karşılaştırılır (Karsavuran, 2013:69-89).

Stratejik yönetim, organizasyonun uzun vadeli hedeflere ulaşmasına rehberlik eden ve değişen çevre koşullarına uyum sağlayan dinamik bir süreçtir. Bu süreç, organizasyonun rekabet avantajını artırmak, kaynakları etkin kullanmak, riskleri minimize etmek ve sürdürülebilir başarı sağlamak amacıyla önemlidir (Birinci, 2021:251-273).

SAĞLIK HİZMETLERİ SEKTÖRÜ

Sağlık hizmetleri sektörü, toplumların yaşam kalitesini artırmak ve hastalıkları önlemek veya tedavi etmek amacıyla çeşitli sağlık profesyonelleri, tesisler ve hizmetler aracılığıyla sunulan geniş kapsamlı bir sektördür. Bu sektör, tıbbi tedavi, rehabilitasyon, koruyucu sağlık hizmetleri, ilaç ve medikal cihaz üretimi gibi bir dizi alt sektörü içerir. Günümüzde hızla değişen demografik, teknolojik ve sosyal faktörler, sağlık hizmetleri sektörünü etkileyerek dönüşümü hızlandırmıştır (Sungur, 2021:2174-2201).

I. Sağlık Hizmetleri Sektörünün Mevcut Durumu

Sağlık hizmetleri sektörü, her ülkede farklı ölçekte ve yapıda bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde, geniş kapsamlı sağlık hizmetleri ağı genellikle devlet veya özel sektör tarafından sunulurken, gelişmekte olan

lkelerde bu hizmetlerin erişilebilirliği ve kalitesi daha büyük zorluklarla karşılaşabilir. Ancak, tüm dünyada sağlık hizmetleri sektörü, sürekli olarak yeni tıbbi teknolojilerin geliştirilmesi, hastalıkların tanı ve tedavi yöntemlerinin iyileştirilmesi gibi alanlarda önemli gelişmeler kaydetmektedir (Sargutan, 2005:400-428).

Tıbbi teknolojinin hızla ilerlemesi, teşhis ve tedavi süreçlerini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Görüntüleme tekniklerindeki gelişmeler, hastalıkların erken teşhisini mümkün kılarak tedavi başarısını artırmıştır. Robotik cerrahi, nanoteknoloji ve yapay zeka gibi alanlardaki ilerlemeler, cerrahi müdahalelerin hassasiyetini ve etkinliğini artırmıştır. Buna ek olarak, tele sağlık uygulamaları sayesinde uzaktan tıbbi danışmanlık ve teşhis imkanları genişlemiştir (Atlan ve Pençe, 2021:207-230).

II. Sağlık Hizmetleri Sektörünün Karşılaştığı Sorunlar

Sağlık hizmetleri sektörü, bir dizi zorlukla karşı karşıyadır. Bu zorlukları yine aşağıdaki başlıklar altında toplayabiliriz. Bunlar;

a) Erişilebilirlik Sorunları

Gelişmekte olan ülkelerde, sağlık hizmetlerine erişim sıkıntısı yaşanabilir. Uzak bölgelerde yaşayan insanlar, yetersiz altyapı nedeniyle uygun sağlık hizmetlerine ulaşmakta zorlanabilirler (Ener ve Yelkikalan, 2003: 99-119).

b) Maliyet Sorunları

Gelişmiş ülkelerde, yüksek sağlık harcamaları genellikle sürdürülebilirlik sorunlarına yol açabilir. Ayrıca, ilaç ve tıbbi cihaz maliyetleri de sağlık hizmetlerinin maliyetini artırabilir (ztrk ve Uçan, 2017:139-152).

c) Teknoloji Entegrasyonu

Hızla ilerleyen tıbbi teknoloji, bazı sağlık sistemlerinde yeterli şekilde entegre edilemeyebilir. Bu da veri güvenliği ve hasta mahremiyeti gibi endişelere yol açabilir (B. F. Yıldıırım, 2019:127-135).

d) İnsan Kaynağı Sorunları

Sağlık hizmetleri sektörü, nitelikli sağlık profesyonellerinin eksikliği ile karşılaşabilir. Özellikle uzman doktor, hemşire ve teknisyen ihtiyaı önemli bir sorundur (Boz Yüksekdağ, 2021:130-148).

III. Sağlık Hizmetleri Sektörünün Geleceği

Gelecekte sağlık hizmetleri sektörü, aşağıdaki başlıklar altında ifade edildiği perspektifler doğrultusunda şekillenebilir. Bunlar;

a) Dijital Sağlık Uygulamalarının Yükselişi

Tele sağlık, uzaktan tıbbi takip ve çevrimiçi sağlık danışmanlığı gibi dijital sağlık uygulamaları daha yaygın hale gelebilir. Bu, hasta sağlığının izlenmesini ve daha iyi yönetilmesini sağlayabilir (Korku, 2021:619-632).

b) Genetik ve Kişiselleştirilmiş Tıp

Genomik araştırmaların artmasıyla birlikte, hastalıkların genetik temelleri daha iyi anlaşılabilir. Bu da hastalıkların kişiselleştirilmiş tedavilerini mümkün kılabilir (Tekpınar ve Erdem, 2019:843-862).

c) Yapay Zeka ve Veri Analitiği

Yapay zeka, büyük miktardaki sağlık verilerinin analiz edilmesinde kullanılabilir. Bu sayede hastalıkların teşhisi ve tedavisi daha hassas hale gelebilir (Akalın ve Veranyurt, 2021:231-240).

d) Sağlık Hizmetlerinin Daha Erişilebilir Hale Gelmesi

Mobil sağlık üniteleri, uzak bölgelerde yaşayan insanlara daha kolay erişilebilir sağlık hizmetleri sunabilir (Demir ve Arslan, 2017:77-83).

Sağlık hizmetleri sektörü, sürekli olarak değişen ve dönüşen bir yapıya sahiptir. Teknolojik ilerlemeler, hastalıkların teşhis ve tedavi süreçlerini iyileştirirken, sektörün karşılaştığı sorunlar da çeşitlenmektedir. Gelecekte, dijital sağlık uygulamalarının artması, genetik tıp, yapay zeka ve daha erişilebilir sağlık hizmetleri gibi faktörler sektörün şekillenmesini etkileyecektir. Bu zorluklar ve fırsatlar ışığında, sağlık hizmetleri sektörünün sürdürülebilir ve etkili bir biçimde gelişmeye devam etmesi amaçlanmaktadır (Akalın ve Veranyurt, 2020: 128-137).

SAĞLIK HİZMETLERİ YÖNETİMİ

Sağlık hizmetleri yönetimi, modern sağlık sistemlerinin etkili ve sürdürülebilir bir şekilde işlenmesini sağlamayı amaçlayan karmaşık bir disiplindir. Sağlık hizmetleri, hastalıkların tedavisi ve önlenmesi, tıbbi bakımın sunulması, sağlık profesyonellerinin koordinasyonu, kaynakların yönetimi ve kalite güvencesi gibi çeşitli bileşenleri içeren

geniş kapsamlı bir alanı kapsar. Sağlık hizmetleri yönetimi, bu bileşenlerin uyumlu bir şekilde çalışmasını sağlamak, hastaların güvenliğini ve memnuniyetini artırmak, kaynakların verimli kullanımını sağlamak ve sağlık hizmetlerinin sürekli gelişimini desteklemek amacıyla oluşturulmuş bir disiplindir (Sungur, 2021:2174-2201).

I. Sağlık Hizmetleri Yönetiminin Önemi ve Kapsamı

Sağlık hizmetleri yönetimi, sağlık sektöründeki büyüklüğü, karmaşıklığı ve çeşitliliği göz önüne alındığında hayati bir öneme sahiptir. Modern sağlık sistemleri, genellikle birden fazla sağlık kuruluşunun, profesyonelin, teknolojinin ve sürecin bir araya gelmesiyle oluşur. Bu bileşenlerin koordinasyonu ve etkili bir şekilde yönetilmesi sağlık hizmetlerinin kalitesini, erişilebilirliğini ve sürdürülebilirliğini belirler (Yılmaz ve Uslu, 2022:1296-1319). Sağlık hizmetleri yönetiminin kapsamı oldukça geniştir ve birçok alanı içerisine almaktadır. Bunlar;

a) Stratejik Yönetim

Sağlık hizmetleri yöneticileri, uzun vadeli hedefler belirlemek ve sağlık kuruluşlarının genel vizyonunu şekillendirmekle sorumludur. Bu stratejik planlama, kaynakların etkili kullanımını ve hizmetlerin sürdürülebilirliğini sağlar (Soylu ve İleri, 2010:79-96).

b) Organizasyon ve Yapılandırma

Sağlık hizmetleri yönetimi, sağlık kuruluşlarının iç organizasyonunu ve yapısını yönetir. Görevlerin atanması, yetki ve sorumlulukların tanımlanması, iletişim yollarının kurulması gibi unsurları içerir (Gök, 2021:166-194).

c) Kalite ve Güvence

Sağlık hizmetlerinin kalitesi ve güvenliği, hastaların ve toplumun sağlığı için kritik öneme sahiptir. Sağlık hizmetleri yönetimi, kalite standartlarını belirler, kalite güvence sistemlerini oluşturur ve hizmetlerin sürekli iyileştirilmesini sağlar (Kömürcü ve diğ., 2014:95114).

d) Mali Yönetim ve Finans

Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği, mali kaynakların etkili bir şekilde yönetimine bağlıdır. Bütçe oluşturma, gelir ve gider yönetimi, mali

analizler ve finansal stratejiler sağlık hizmetleri yönetiminin temel bileşenleridir (Ekinci ve Bakır, 2021:1-18).

e) İnsan Kaynakları Yönetimi

Nitelikli sağlık personelinin ie alınması, eğitilmesi, motive edilmesi ve yönlendirilmesi sağlık hizmetlerinin etkinliği ve verimliliği açısından kritik öneme sahiptir (Çağatay ve Kızılkaya, 2022: 741-762).

II. Sağlık Hizmetleri Yönetiminin Temel İlkeleri

Sağlık hizmetleri yönetimi, temel ilkeler doğrultusunda şekillenir. Bu temel ilkeler kendi içerisinde farklı başlıklar altında değerlendirilmektedir. Bunlar;

a) Hasta Odaklılık

Hasta memnuniyeti ve güvenliği, sağlık hizmetlerinin temel amaçları arasındadır. Sağlık hizmetleri yönetimi, hasta odaklılık ilkesini benimseyerek hizmetlerin kalitesini artırmayı ve hastaların gereksinimlerine en iyi şekilde yanıt verilmesini sağlar (zkan, 2017:1759-1770).

a) Ekip işbirliği

Sağlık hizmetleri, farklı disiplinlerden gelen profesyonellerin işbirliği ile etkili bir şekilde sunulur. Sağlık hizmetleri yönetimi, bu ekip işbirliğinin koordinasyonunu sağlamayı ve sağlık profesyonellerinin uyumlu çalışmasını desteklemeyi amaçlar (Saygılı ve zer, 2020:444-454).

b) Veri ve Kanıt Dayalı Yönetim

Kararlar, verilere dayalı olarak alınmalıdır. Sağlık hizmetleri yönetimi, sağlık verilerinin toplanması, analizi ve kullanımını teşvik ederek karar alma süreçlerini destekler (Alçın, 2022:365-410).

c) Sürekli İyileştirme

Sağlık hizmetleri yönetimi, sürekli iyileştirme prensibini benimseyerek hizmetlerin kalitesini ve etkinliğini artırmayı amaçlar. Geri bildirim mekanizmalarının oluşturulması ve sürekli değerlendirme bu ilkenin bir parçasıdır (Hill ve diğ., 2020:1-14).

III. Sağlık Hizmetleri Yönetiminin Karşılaştığı Zorluklar

Sağlık hizmetleri yönetimi, bir dizi zorlukla karşı karşıyadır. Bu zorluklar sağlık hizmetlerinin sunumu ve farklılaşmasında önemli roller üstlenmektedir (Bulut ve Şengül, 2020:45-54). Sağlık sektöründe yaşanan bu zorlukları da aşağıdaki başlıklar altında toplayabiliriz. Bunlar;

a) Hızla Değişen Sağlık Ortamı

Tıbbi teknolojilerin hızlı gelişimi, demografik değişiklikler, yeni hastalıkların ortaya çıkması gibi faktörler sağlık hizmetlerini etkileyen sürekli değişen dinamikleri ifade eder. Sağlık hizmetleri yönetimi, bu değişimlere uyum sağlamayı gerektirir (Aydemir ve Yaşar, 2020:102-116).

b) Finansal Sürdürülebilirlik

Sağlık hizmetleri maliyetleri, artan tıbbi maliyetler, tıbbi cihazların maliyeti, sağlık personelinin maaşları gibi faktörler nedeniyle artmaktadır. Sağlık hizmetleri yönetimi, mali sürdürülebilirliği sağlamak ve kaynakları etkili kullanmak için stratejiler geliştirmelidir (Arık ve diğ., 2016:187-202).

c) Teknolojik Gelişmelerin Entegrasyonu

Sağlık hizmetlerindeki teknolojik gelişmeler, veri yönetimi, tele tıp, yapay zeka ve dijital sağlık kayıtları gibi alanlarda gerçekleşmektedir. Bu yeni teknolojilerin sağlık hizmetlerine etkin bir şekilde entegre edilmesi, veri güvenliği ve mahremiyeti gibi endişeleri beraberinde getirebilir (Akalın ve Veranyurt, 2020:128-137).

d) İnsan Kaynakları Yetersizliği

Nitelikli sağlık personelinin eksikliği, özellikle uzman doktor, hemşire ve teknisyen ihtiyacı sağlık hizmetlerini olumsuz etkileyebilir. Sağlık hizmetleri yönetimi, insan kaynakları stratejileri ile bu soruna çözüm aramalıdır (Songur ve diğ., 2013:69-99).

IV. Sağlık Hizmetleri Yönetiminin Gelecek Eğilimleri

Gelecekte sağlık hizmetleri yönetimi, birçok farklı gelişmelere bağlı olan eğilimlerle şekillenecektir (Günaydın, 2011:323-365). Bunlar;

a) Dijital Sağlık ve Tele Tıp

Dijital sağlık uygulamaları, hastaların sağlık durumunu takip etmesini, uzaktan danışmanlık almasını ve sağlık hizmetlerine daha erişilebilir şekilde ulaşmasını sağlayabilir. Tele tıp, özellikle uzak bölgelerde yaşayan insanlara sağlık hizmetlerini sunma konusunda önemli bir rol oynayabilir (Uysal ve Ulusinan, 2020:46-60).

b) Büyük Veri ve Veri Analitiği

Sağlık hizmetleri yönetimi, büyük veri ve veri analitiği ile hastalıkların yayılımını izleyebilir, hastaların sağlık sonuçlarını değerlendirebilir ve hizmetlerin iyileştirilmesi için veriye dayalı kararlar alabilir (Kuşun, 2021:921-940).

c) Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zeka

Yapay zeka, tanı ve tedavi süreçlerinde daha fazla kullanılabilir. Örneğin, hastaların tıbbi görüntülerinin analizi, teşhis süreçlerini hızlandırabilir ve doğruluğunu artırabilir (Güzel ve diğ., 2022:509-519).

d) Sağlık Hizmetleri İşbirliği ve Entegrasyonu

Farklı sağlık kuruluşları, paydaşlar ve profesyoneller arasındaki işbirliği ve entegrasyonun artması, hizmetlerin daha koordineli ve etkili bir şekilde sunulmasını sağlayabilir (Vermişli Peker ve diğ., 2018:228-267).

Sağlık hizmetleri yönetimi, sağlık sektörünün karmaşıklığı ve hızla değişen dinamikleri göz önünde bulundurularak oluşturulmuş bir disiplin olarak kabul edilmelidir. Sağlık hizmetlerinin etkili, kaliteli ve sürdürülebilir bir şekilde sunulabilmesi için sağlık hizmetleri yönetimi ilkelerinin benimsenmesi ve uygulanması kritik öneme sahiptir. Gelecekte, dijital sağlık uygulamalarının artması, yapay zeka ve veri analitiği gibi teknolojik eğilimler sağlık hizmetlerinin yönetimi ve sunumu üzerinde önemli etkilere sahip olacağı asla göz ardı edilmemelidir (Özen, 2021:5440-5470).

KAMU VE ÖZEL HASTANELER

Sağlık hizmetleri, toplumların yaşam kalitesini artırmak, hastalıkları önlemek veya tedavi etmek amacıyla sunulan hayati bir hizmet alanıdır. Bu hizmetler, kamu ve özel hastaneler gibi farklı sağlık hizmeti sunucuları aracılığıyla sağlanır. Kamu ve özel hastaneler, temelde benzer hizmetleri

sunsa da farklı finansman modelleri, yönetim yapıları ve hizmet kalitesiyle ayrılmaktadır (Sungur, 2021:2174-2201).

I. Kamu ve Özel Hastanelerin Özellikleri

A. Kamu Hastaneleri

Kamu hastaneleri, genellikle devlet tarafından finanse edilen ve yönetilen sağlık kuruluşlarıdır. Halka eşit ve adil sağlık hizmeti sunma amacı taşırlar. Kamu hastanelerinin temel özellikleri bulunmaktadır (Yeşiltaş, 2020:15-28). Bu özellikler;

✓ Erişilebilirlik ve Ücretsiz Hizmet

Kamu hastaneleri, tüm vatandaşlara eşit erişim sağlama hedefi taşırlar. Bu hastanelerde sunulan hizmetler, genellikle vergi gelirleri ve kamu bütçesi aracılığıyla finanse edilir. Temel sağlık hizmetleri ücretsiz veya düşük maliyetli olarak sunulabilir (Yeşiltaş, 2020:15-28).

✓ Evrensel Kapsama

Kamu hastaneleri, genellikle evrensel sağlık sigortası veya kamu sağlık programları ile finanse edilir. Bu sayede toplumun her kesimi sağlık hizmetlerinden yararlanabilir (Daştan ve Çetinkaya, 2015:104-134).

✓ Toplum Sağlığı Hedefi

Kamu hastaneleri, toplum sağlığını korumak ve geliştirmek amacıyla önleyici sağlık hizmetleri ve kampanyaları düzenler (Türk Tabipler Birliği, 2005).

B. Özel Hastaneler

Özel hastaneler, bireysel veya özel şirketler tarafından finanse edilen ve işletilen sağlık kuruluşlarıdır (Yener ve Öksüz, 2017:203-227). Özel hastane ve sağlık kurumlarının da kendi içinde temel özellikleri bulunmaktadır. Bunlar;

✓ Hizmet Çeşitliliği ve Lüks Hizmetler

Özel hastaneler, genellikle daha geniş hizmet yelpazesi sunar ve lüks hizmetler sağlama kapasitesine sahiptir. Hastalar, daha hızlı randevu alabilir ve öncelikli tedavi imkanına sahip olabilir (Çınaroğlu, 2017:259-274).

✓ **Ücretli Hizmetler**

Özel hastanelerde sunulan hizmetler, genellikle hastalar veya sağlık sigortaları tarafından ödenir. Bu hastanelerde sağlık hizmetleri genellikle daha yüksek maliyetli olabilir (Top ve Tarcan, 2007:169-189).

✓ **İnovasyon ve Teknoloji**

Özel hastaneler, genellikle son teknoloji ve tıbbi yenilikleri benimseme konusunda daha esnek olabilir. Bu nedenle özel hastaneler, bazı tıbbi alanlarda öncü ve yenilikçi hizmetler sunabilir (Kasapoğlu, 2016:131-174).

II. Kamu ve Özel Hastanelerin Karşılaştırması

A. Finansman Modeli

✓ **Kamu Hastaneleri**

Kamu hastaneleri, genellikle devlet bütçesinden veya vergi gelirlerinden finanse edilir. Bu sayede hizmetler ücretsiz veya düşük maliyetli olarak sunulabilir (Sezer Korucu ve Oksay, 2018:265-313).

✓ **Özel Hastaneler**

Özel hastaneler, genellikle hastalar veya sağlık sigortaları tarafından ödenen ücretli hizmetler sunar. Bu nedenle özel hastanelerde hizmetlerin maliyeti daha yüksek olabilir (Demirci, 2020:37-45).

B. Hizmet Kalitesi

✓ **Kamu Hastaneleri**

Kamu hastaneleri, eşitlik ve adil erişim hedefi taşıdığı için geniş kesimlere hizmet sunar. Ancak, bazı durumlarda yoğunluk nedeniyle uzun bekleme süreleri yaşanabilir (Çoban, 2017:252-260).

✓ **Özel Hastaneler**

Özel hastaneler, daha geniş hizmet yelpazesi, lüks imkanlar ve daha hızlı hizmet sunma kapasitesine sahiptir. Bu nedenle özel hastanelerde daha kısa bekleme süreleri ve daha kişiselleştirilmiş hizmetler beklenir (Akman Dömbekci ve diğ., 2018:675-697).

C. Yönetim ve Esneklik

✓ Kamu Hastaneleri

Kamu hastaneleri genellikle devlet yönetimi altında olduğu için daha fazla düzenlemeye tabidir. Bürokrasi ve merkezi yönetim bazen karar süreçlerinin yavaşlamasına neden olabilir (Lamba, 2014:40-56).

✓ Özel Hastaneler

Özel hastaneler, daha bağımsız bir yönetim yapısına sahiptir. Bu sayede daha hızlı kararlar alabilir ve esneklik sağlayabilirler (Şahman ve diğ., 2008:1-23).

III. Kamu ve Özel Hastanelerin Gelecek Eğilimleri

A. Dijital Sağlık ve Teknoloji

✓ Kamu Hastaneleri

Kamu hastaneleri, dijital sağlık teknolojilerini benimsemeye başlamıştır. Elektronik sağlık kayıtları, tele tıp ve veri analitiği gibi alanlarda gelişmeler görülmektedir (Bozdoğan, 2022:149-166).

✓ Özel Hastaneler

Özel hastaneler, genellikle daha hızlı bir şekilde teknolojik yenilikleri benimseyebilir. Daha fazla yatırım yaparak son teknoloji tıbbi cihazları ve uygulamaları entegre edebilirler (Arık ve diğ., 2016:187-202).

B. Sağlık Hizmetleri İşbirliği

✓ Kamu Hastaneleri

Kamu hastaneleri, sağlık hizmetlerinin daha iyi koordinasyonu ve entegrasyonu için işbirliği modellerini geliştirebilir. Veri paylaşımı ve hizmet entegrasyonu gelecekte daha fazla önem kazanabilir (Yılmaz ve diğ., 2022:12-34).

✓ Özel Hastaneler

Özel hastaneler, bazı sağlık hizmetleri alanlarında kamuya destek sağlama rolü üstlenebilir. Kamu-özel işbirliği modelleri, hizmetlerin daha etkili ve yaygın bir şekilde sunulmasına katkıda bulunabilir (Acartürk, 2012:25-51).

C. Erişilebilirlik ve Eşitlik

✓ Kamu Hastaneleri

Kamu hastaneleri, toplumun tüm kesimlerine eşit ve adil sağlık hizmeti sunma sorumluluğunu taşır. Bu nedenle evrensel kapsama ve eşitlik vurgusu önemini koruyacaktır (Özçelik, 2022:202-210).

✓ Özel Hastaneler

Özel hastaneler, lüks hizmetler sunabilme kapasitesine sahip olsalar da, bazı durumlarda yüksek maliyetleri nedeniyle tüm toplumun erişimine uygun olmayabilir. Bu nedenle özel hastaneler, daha erişilebilir modeller geliştirmeye yönelebilir (Akman Dömbekci ve diğ., 2018:675-697).

Kamu ve özel hastaneler, sağlık hizmetlerini sunma konusunda farklı finansman modelleri, hizmet kalitesi ve yönetim yapılarına sahiptir. Kamu hastaneleri, genellikle evrensel kapsama ve eşit erişim vurgusuyla hareket ederken, özel hastaneler daha geniş hizmet yelpazesi ve kişiselleştirilmiş hizmetler sunabilme kapasitesine sahiptir. Gelecekte, dijital sağlık teknolojilerinin yaygınlaşması, sağlık hizmetleri işbirliğinin artması ve toplum sağlığına odaklanmanın önem kazanması beklenmektedir. Kamu ve özel hastaneler, bu eğilimleri göz önünde bulundurarak daha etkili ve sürdürülebilir sağlık hizmetleri sunma hedefini sürdürecektir (Çınaroğlu, 2017:259-274).

KAMU VE ÖZEL HASTANELERDE YÖNETİM

Sağlık hizmetleri sunumunun karmaşıklığı ve önemi, hastanelerin etkili bir şekilde yönetilmesini gerektirir. Bu yönetim görevi, farklı sağlık hizmeti sunucuları olan kamu ve özel hastanelerde farklı yaklaşımlarla ele alınır. Hem kamu hem de özel hastaneler, hastaların güvenliği, kalite standartlarının sağlanması ve verimli hizmet sunumu gibi hedeflere ulaşabilmek için özgün yönetim stratejileri geliştirir (Çınaroğlu, 2017:259-274).

I. Kamu ve Özel Hastanelerde Yönetim Yaklaşımları

A. Kamu Hastanelerinde Yönetim

Kamu hastaneleri, genellikle devletin finanse ettiği ve yönettiği sağlık kuruluşlarıdır. Kamu hastanelerinde yönetim, toplumun sağlık ihtiyaçlarını karşılamayı, verimli hizmet sunumunu sağlamayı ve kamusal

çıkarları gözetmeyi amaçlar. Kamu hastanelerinde yönetim yaklaşımları aşağıdaki şekilde yönetim farklılıkları içerir (Yeşiltaş, 2020:15-28).

✓ **Merkezi Yönetim ve Bürokrasi**

Kamu hastanelerinde yönetim genellikle merkezi bir yapıya sahiptir. Kararlar merkezi otoriteler tarafından alınır ve uygulanır. Bu durum, hizmet sunumunda standardizasyonu sağlamayı amaçlar (Sreeramareddy ve diğ., 2019:1-12).

✓ **Toplum Sağlığı Odaklılık**

Kamu hastaneleri, halkın genel sağlığını koruma amacı güder. Bu nedenle toplum sağlığını koruyan önleyici hizmetler ve kampanyalar düzenlenir (Başol ve Işık, 2014:1-26).

✓ **Eşit Erişim ve Evrensel Kapsama**

Kamu hastaneleri, toplumun her kesimine eşit ve adil sağlık hizmeti sunmayı hedefler. Bu, evrensel sağlık sigortası veya kamu sağlık programları ile desteklenir (Bulut ve Şengül, 2020:45-54).

B. Özel Hastanelerde Yönetim

Özel hastaneler, özel şirketler veya bireyler tarafından finanse edilen ve yönetilen sağlık kuruluşlarıdır. Özel hastanelerinde yönetim, hastaların beklentilerini karşılamayı, rekabet avantajı elde etmeyi ve sürdürülebilir bir iş modeli oluşturmayı amaçlar. Özel hastanelerde yönetim yaklaşımları aşağıdaki şekilde yönetim farklılıkları içerir (Songur ve diğ., 2013:69-99).

✓ **Pazar Odaklılık ve Rekabet**

Özel hastaneler, sağlık hizmetlerinin bir pazar olarak görüldüğü bir çerçeve içinde faaliyet gösterir. Rekabet avantajı sağlamak ve hastaların taleplerini karşılamak önemlidir (Koca ve Uğurluoğlu, 2021:784-799).

✓ **Müşteri Hizmetleri ve Kişiselleştirme**

Özel hastaneler, hastaların taleplerine odaklanarak müşteri memnuniyetini artırmayı hedefler. Hızlı randevu alma, lüks imkanlar ve kişiselleştirilmiş hizmetler sunma gibi özellikler önemlidir (Zengin ve Sağlam, 2022:122-142).

✓ **Finansal Sürdürülebilirlik**

Özel hastaneler, maliyetleri kontrol altında tutarak finansal sürdürülebilirliği sağlamayı amaçlar. Hastalar veya sağlık sigortaları tarafından ödenen hizmetlerle gelir elde ederler (Yener ve Öksüz, 2017:203-227).

II. Kamu ve Özel Hastanelerde Yönetimdeki Farklılıklar

A. Finansman Modeli

✓ **Kamu Hastaneleri**

Kamu hastaneleri, genellikle devlet bütçesinden veya vergi gelirlerinden finanse edilir. Bu nedenle hizmetlerin çoğu ücretsiz veya düşük maliyetli olarak sunulur (Uğurluoğlu, 2008:1999-2026).

✓ **Özel Hastaneler**

Özel hastaneler, hastalar veya sağlık sigortaları tarafından ödenen ücretli hizmetler sunar. Bu nedenle özel hastanelerde hizmetlerin maliyeti daha yüksek olabilir (Demirci, 2020:37-45).

B. Yönetim Yapısı

✓ **Kamu Hastaneleri**

Kamu hastanelerinde yönetim genellikle merkezi bir yapıya sahiptir. Kararlar genellikle merkezi otoriteler tarafından alınır ve uygulanır. Bürokrasi ve düzenlemeler bu hastanelerde daha belirgin olabilir (Şen ve diğ., 2019:73-96).

✓ **Özel Hastaneler**

Özel hastaneler, daha bağımsız bir yönetim yapısına sahiptir. Karar alma süreçleri daha hızlı ve esnek olabilir (Şahman ve diğ., 2008:1-23).

C. Hizmet Çeşitliliği

✓ **Kamu Hastaneleri**

Kamu hastaneleri, genellikle temel sağlık hizmetlerini sunmayı amaçlar. Farklı tıbbi uzmanlık alanlarında hizmet çeşitliliği daha sınırlı olabilir (Günaydın, 2011:323-365).

✓ **Özel Hastaneler**

Özel hastaneler, genellikle geniş bir hizmet yelpazesi sunar. Farklı tıbbi uzmanlık alanlarında hizmetlerin çeşitliliği daha fazla olabilir (Donabedian, 2005:691-729).

III. Kamu ve Özel Hastanelerde Yönetimdeki Benzerlikler

A. Hizmet Kalitesi

✓ **Kamu Hastaneleri**

Kamu hastaneleri, hastaların güvenliği ve memnuniyeti için çaba sarf eder. Temel sağlık hizmetlerini etkili ve güvenli bir şekilde sunmayı hedefler (Zaim ve Tarım, 2020:1-24).

✓ **Özel Hastaneler**

Özel hastaneler, hastaların memnuniyetini artırmayı ve kaliteli hizmet sunmayı amaçlar. Müşteri odaklı hizmet anlayışıyla hızlı ve etkili hizmet sunarlar (Soysal ve Koçoğlu, 2018:41-50).

B. Teknoloji ve İnovasyon

✓ **Kamu Hastaneleri**

Kamu hastaneleri, tıbbi teknolojiyi ve inovasyonu benimsemeye başlamıştır. Elektronik sağlık kayıtları, tele tıp ve dijital sağlık uygulamaları gibi alanlarda gelişmeler görülebilir (Avaner ve Avaner, 2018:5-28).

✓ **Özel Hastaneler**

Özel hastaneler, genellikle daha hızlı bir şekilde teknolojik yenilikleri benimseyebilir. Son teknoloji tıbbi cihazları ve uygulamaları entegre edebilirler (Avaner ve Avaner, 2018:5-28).

C. İnsan Kaynakları Yönetimi

✓ **Kamu Hastaneleri**

Kamu hastaneleri, nitelikli sağlık personelinin işe almayı, eğitimini sağlamayı ve motive etmeyi amaçlar. Kamu sektörü çalışma koşullarına tabidir (Kuzulugil, 2012:129-141).

✓ **Özel Hastaneler**

Özel hastaneler, rekabet avantajı sağlamak için nitelikli personeli çekmeyi ve korumayı hedefler. Daha esnek ücret ve motivasyon programları uygulayabilirler (Henderson ve Tulloch, 2008:1-20).

IV. Kamu ve Özel Hastanelerde Yönetimin Gelecek Perspektifleri

A. Dijital Sağlık ve Teknoloji

✓ **Kamu Hastaneleri**

Kamu hastaneleri, dijital sağlık teknolojilerini benimsemeye devam edecektir. Veri analitiği, yapay zeka destekli tanı ve tele tıp gibi alanlarda gelişmeler görülebilir (Akalın ve Veranyurt, 2020:128-137).

✓ **Özel Hastaneler**

Özel hastaneler, daha fazla teknolojik yeniliği benimseyerek hastalarına daha etkili ve kişiselleştirilmiş hizmetler sunmayı amaçlar (Çetin ve Yalçın, 2021:1306-1337).

B. Sağlık Hizmetleri İşbirliği

✓ **Kamu Hastaneleri**

Kamu hastaneleri, sağlık hizmetleri işbirliği modellerini geliştirerek hizmet sunumunu daha etkili ve koordineli hale getirmeyi amaçlar (Bostan ve Ağaç, 2019:151-176).

✓ **Özel Hastaneler**

Özel hastaneler, bazı sağlık alanlarında kamuya destek sağlama veya kamu-özel işbirliği modelleri geliştirme yoluna gidebilir (Yeşiltaş, 2020:15-28).

C. Veri Yönetimi ve Güvenliği

✓ **Kamu Hastaneleri**

Kamu hastaneleri, hastaların sağlık verilerini daha etkili bir şekilde yönetmeyi ve güvence altına almayı amaçlar (Dülger, 2014:43-80).

✓ **Özel Hastaneler**

Özel hastaneler, hastaların veri güvenliğini sağlama ve mahremiyetini koruma sorumluluğunu taşır. Kamu ve özel hastaneler, farklı finansman

modelleri, hizmet yaklaşımları ve yönetim yapıları ile sağlık hizmetleri sunumu konusunda özgün bir rol oynarlar. Hem kamu hem de özel hastaneler, hastaların ihtiyaçlarına ve beklentilerine yanıt vermek, hizmet kalitesini artırmak ve sağlık hizmetlerini etkili bir şekilde sunmak için benzersiz yönetim stratejileri geliştirirler. Gelecekte, dijital sağlık teknolojilerinin yaygınlaşması, sağlık hizmetleri işbirliğinin artması ve veri güvenliği gibi alanlarda kamu ve özel hastanelerin yönetim yaklaşımlarının önemi daha da artacaktır (Marşap ve diğ., 2010:31-40).

SAĞLIK KURUMLARINDA HEDEF BELİRLEME

Sağlık hizmetleri sunumu, toplumların yaşam kalitesini artırmak, hastalıkları önlemek veya tedavi etmek amacıyla hayati bir rol oynar. Bu hizmetlerin etkin ve sürdürülebilir bir şekilde sunulabilmesi için sağlık kurumları, hedef belirleme ve yönetme süreçlerini benimserler. Hedef belirleme, kurumların stratejik yönelimlerini tanımlaması, performansı değerlendirmesi ve gelişim fırsatlarını saptaması için kritik bir araçtır (Sungur, 2021:2174-2201).

I. Sağlık Kurumlarında Hedef Belirlemenin Önemi

A. Stratejik Yönlendirme

Sağlık kurumları, stratejik hedefler belirleyerek amaçlarını ve vizyonlarını tanımlar. Bu hedefler, kurumun uzun vadeli yönelimini oluşturur ve tüm faaliyetleri buna uygun şekilde planlama ve yönetmeyi sağlar. Stratejik hedefler, kurumun toplum ihtiyaçlarına cevap verme, kalite standartlarını yükseltme ve rekabet avantajı elde etme amacını yansıtır (Soylu ve İleri, 2010:79-96).

B. Performans Değerlendirmesi

Hedef belirleme, sağlık kurumlarının performansını değerlendirmenin temel bir aracıdır. Belirlenen hedeflere ulaşılması, kurumun etkinliğini ve verimliliğini yansıtır. Bu süreç, kurumun güçlü yönlerini vurgularken gelişim alanlarını da belirlemesine yardımcı olur. Performans değerlendirme, kurumun sağlık hizmetleri sunumu, hasta memnuniyeti ve personel performansını ölçerek sürekli iyileştirmeyi destekler (Karaman ve diğ., 2019:153-171).

C. Karar Verme ve Kaynak Yönetimi

Hedef belirleme süreci, sağlık kurumlarının kaynaklarını etkili bir şekilde yönetmelerine yardımcı olur. Belirlenen hedefler, kurumun bütçe, personel ve tıbbi kaynaklarını yönlendirmek için temel bir referans noktası sağlar. Bu, kaynakların daha etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlar (Çiftçioğlu Aydemir, 2010:95-116).

II. Sağlık Kurumlarında Hedef Belirleme Yaklaşımları

A. Akılcı Hedefler Belirleme

Akılcı hedef belirleme yaklaşımı, hedeflerin somut, ölçülebilir, erişilebilir, gerçekçi ve zamana bağlı (SMART) olmasını vurgular. Bu yaklaşım, hedeflerin net ve spesifik olmasını sağlayarak takip edilmesini ve değerlendirilmesini kolaylaştırır. Örneğin, bir hastane hedefi "bir yıl içinde kanser tedavisi bekleme süresini %20 azaltmak" gibi ölçülebilir ve zamana bağlı bir hedef olabilir (Baykara, 2016:154-165).

B. Paydaş Katılımı

Hedef belirleme sürecinde paydaşların katılımı önemlidir. Hasta temsilcileri, sağlık profesyonelleri, yöneticiler ve toplum liderleri gibi paydaşların görüşleri ve önerileri, hedeflerin daha kapsamlı ve toplum ihtiyaçlarına uygun şekilde belirlenmesine yardımcı olabilir (Ünal ve Ünal, 2015:90-103).

C. Veriye Dayalı Yaklaşım

Veriye dayalı hedef belirleme, sağlık kurumlarının gerçekçi ve ihtiyaçlara uygun hedefler belirlemesine yardımcı olur. Sağlık istatistikleri, hasta memnuniyeti anketleri ve sağlık göstergeleri gibi veriler, kurumların güçlü ve zayıf yönlerini belirlemelerine ve iyileştirme alanlarını saptamalarına yardımcı olur (Karaman ve diğ., 2019:153-171).

III. Sağlık Kurumlarında Hedef Belirleme Uygulama Süreçleri

A. Hedef Belirleme Analizi

Sağlık kurumları, mevcut durum analizi yaparak hedef belirleme sürecine başlar. Kurumun güçlü ve zayıf yönleri, fırsatlar ve tehditler belirlenir. Bu analiz, stratejik hedeflerin belirlenmesinde temel bir adımdır (Soylu ve İleri, 2010:79-96).

B. Hedef Belirleme Oturumları

Hedef belirleme oturumları, yöneticiler, sağlık profesyonelleri ve paydaşların bir araya geldiği platformlardır. Bu oturumlarda, kurumun stratejik hedefleri, öncelikleri ve kısa-uzun vadeli planları belirlenir. SMART prensipleri çerçevesinde akılcı hedefler belirlenir (Bailey, 2017:615-618).

C. Hedef Takip ve Değerlendirme

Belirlenen hedeflerin takip edilmesi ve değerlendirilmesi süreklilik arz eder. Bu, sağlık kurumlarının hedeflere ne kadar yaklaşıldığını izlemesine ve gerektiğinde stratejileri yeniden değerlendirmesine olanak tanır. Performans ölçütleri ve izleme mekanizmaları, hedeflerin başarısını ölçmek için kullanılır (Yüreğir ve Nakıboğlu, 2007:545-562).

IV. Sağlık Kurumlarında Hedef Belirlemenin Gelecek Perspektifleri

A. Teknoloji ve Veri Analitiği

Gelecekte sağlık kurumları, teknoloji ve veri analitiğini daha fazla kullanarak hedef belirleme süreçlerini güçlendirebilirler. Büyük veri analizi, sağlık hizmetlerinin daha iyi planlanmasına, hastalıkların önlenmesine ve tedavisine yönelik stratejilerin belirlenmesine yardımcı olabilir (Kurşun, 2021:921-940).

B. Hastaya Odaklanma

Hastaya odaklanma, sağlık kurumlarının gelecekteki hedef belirleme yaklaşımlarını etkileyebilir. Hasta deneyimini ve memnuniyetini artırmak, sağlık kurumlarının öncelikli hedefleri arasında yer alabilir (Özkan, 2017:1759-1770).

C. Sürdürülebilirlik ve Toplumsal Etki

Sağlık kurumları, sürdürülebilirlik ve toplumsal etki odaklı hedef belirleme trendine yönelebilirler. Kurumların sadece kendi başarılarına değil, toplum sağlığını iyileştiren ve sürdürülebilir bir şekilde hizmet sunan hedeflere odaklanması önem kazanabilir (Önder, 2020:10-24).

Sağlık kurumlarında hedef belirleme, stratejik yönlendirme, performans değerlendirmesi ve kaynak yönetimi gibi alanlarda kritik bir rol oynar. Akılcı hedef belirleme yaklaşımları, paydaş katılımı ve veri analitiği gibi

yöntemler, sağlık kurumlarının daha etkili, verimli ve hasta odaklı hizmet sunumunu destekler. Gelecekte teknoloji, hastaya odaklanma ve toplumsal etki gibi faktörler, sağlık kurumlarının hedef belirleme süreçlerini şekillendirebilir (Karaman ve diğ., 2019:153-171).

ETKİLİ STRATEJİK YÖNETİM

Günümüz iş dünyasında, hızla değişen rekabet koşulları, teknolojik ilerlemeler ve küreselleşme, şirketlerin sadece operasyonel yeteneklerine dayanarak ayakta kalmasını zorlaştırmıştır. İşte bu noktada, etkili stratejik yönetim kavramı önem kazanmaktadır. Stratejik yönetim, bir organizasyonun uzun vadeli hedeflerini belirlemesine, kaynaklarını yönetmesine ve dış çevresel faktörlere adapte olmasına yardımcı olan disiplinlerarası bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, sadece günü kurtarmak yerine geleceği şekillendiren bir vizyon oluşturmayı hedefler (İleri ve Horasan, 2010:171-190).

✓ *Stratejik Yönetimin Önemi*

Stratejik yönetim, sadece kâr maksimizasyonunu değil, aynı zamanda organizasyonun sürdürülebilirliğini ve rekabet avantajını da hedefler. Artan rekabet, pazar değişimleri ve tüketici tercihlerindeki dalgalanmalar, şirketlerin her an adapte olabilme yeteneğini gerektirir. Etkili stratejik yönetim, bu belirsizliklerle başa çıkmanın anahtarıdır (Kahveci, 2008:7-30).

Stratejik yönetim, bir organizasyonun iç ve dış çevresini analiz ederek, güçlü ve zayıf yönlerini, fırsatları ve tehditleri belirler. Bu analizler doğrultusunda, organizasyonun misyonu ve vizyonu yeniden tanımlanır. Misyon, organizasyonun varoluş nedenini ifade ederken, vizyon uzun vadeli hedeflerini yansıtır. Bu temel belirlemeler, stratejik planlamanın temelini oluşturur (Gültekin ve Mazi, 2016:450-464).

✓ *Stratejik Yönetim Süreci*

Etkili stratejik yönetim, belirli bir süreci takip eder. Bu süreç, genellikle aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır. Bunlar;

a) Çevresel Analiz

Organizasyonun iç ve dış çevresi detaylı bir şekilde analiz edilir. İç faktörler arasında organizasyonun kaynakları, yetenekleri ve yapılanması

yer alırken, dış faktörler arasında ekonomik, siyasi, teknolojik ve sosyal trendler bulunur (Çubukcu, 2018:175-190).

b) Misyon ve Vizyon Belirleme

Organizasyonun amacı (misyonu) ve uzun vadeli hedefleri (vizyonu) net bir şekilde tanımlanır. Bu adım, organizasyonun kimliğini ve yönünü belirlemeye yardımcı olur (Muslu, 2014:150-171).

c) Strateji Geliştirme

Analiz sonuçlarına dayanarak, organizasyonun hedeflerine ulaşmak için kullanılacağı stratejiler belirlenir. Stratejiler, organizasyonun kaynaklarını etkili bir şekilde kullanmasını sağlar (Erol, 2017:1-26).

d) Uygulama

Belirlenen stratejilerin pratikte hayata geçirilmesi aşamasıdır. Bu aşamada, kaynak tahsisi, organizasyonel yapı ve süreçlerin düzenlenmesi gibi adımlar yer alır (Çakır, 2016:11-21).

e) İzleme ve Değerlendirme

Uygulama aşamasından elde edilen sonuçlar düzenli olarak izlenir ve değerlendirilir. Eğer stratejiler hedeflere ulaşmada yetersiz kalıyorsa, gerekli ayarlamalar yapılır. Etkili stratejik yönetim süreci, organizasyonların hedeflerine daha tutarlı bir şekilde ulaşmalarını sağlar. Bu süreç, organizasyonların değişen koşullara hızla adapte olabilmelerini ve uzun vadeli sürdürülebilirliklerini sağlamalarını destekler. Etkili stratejik yönetim artık bir lüks değil, bir gerekliliktir. Şirketler, rekabet avantajını korumak ve sürdürmek için stratejik yönetim yaklaşımını benimsemelidir. Bu yaklaşım, organizasyonun temel değerlerini belirlemesine, hedeflerini netleştirmesine ve değişen koşullara uyum sağlamasına yardımcı olur (Kevser, 2019:30-39).

SAĞLIK SEKTÖRÜ VE STRATEJİK PLANLAMA

Sağlık sektörü, toplumların yaşam kalitesini artırmak, hastalıkları önlemek ve tedavi etmek amacıyla hayati bir rol oynayan dinamik ve karmaşık bir sektördür. Bu sektördeki hızlı değişim ve gelişmeler, sağlık kuruluşlarının sürdürülebilirliklerini sağlamak ve etkili hizmet sunumunu garanti etmek için stratejik planlamaya olan ihtiyacını artırmıştır. Stratejik planlama, sağlık sektöründeki kuruluşların gelecek

hedeflerini belirlemelerine, kaynakları etkili bir şekilde yönetmelerine ve toplum ihtiyaçlarına uygun hizmet sunmalarına yardımcı olan bir yönetim yaklaşımıdır (Yiğit ve Erdem, 2016:215-249).

I. Sağlık Sektöründe Stratejik Planlamanın Önemi

A. Hızlı Değişen Sağlık Ortamı

Sağlık sektörü, teknolojik gelişmeler, demografik değişiklikler, hasta beklentileri ve sağlık politikalarındaki değişiklikler gibi birçok faktörün etkisi altında hızla değişmektedir. Bu değişen ortamda, sağlık kuruluşları stratejik planlama ile gelecekteki belirsizliklere ve zorluklara hazırlıklı olmayı hedefler (Yiğit ve Erdem, 2016:215-249).

B. Verimlilik ve Kaynak Yönetimi

Sınırlı kaynaklarla daha fazla hizmet sunma gerekliliği, sağlık kuruluşlarını stratejik planlamaya yönlendirir. Stratejik planlama, kaynakların etkili bir şekilde kullanılmasını ve verimliliğin artırılmasını sağlayarak kuruluşların sürdürülebilirliğini destekler (Özer ve Dölkeleş, 2021:295-318).

C. Toplum İhtiyaçlarına Uyum

Sağlık sektörü, toplumun değişen sağlık ihtiyaçlarına uygun hizmet sunmak zorundadır. Stratejik planlama, kuruluşların toplumun ihtiyaçlarına ve beklentilerine uygun hizmet modelleri geliştirmelerine yardımcı olur (Karsavuran, 2013:69-89).

II. Sağlık Sektöründe Stratejik Planlama Süreci

A. Durum Analizi

Sağlık kuruluşları, stratejik planlama sürecine başlamadan önce mevcut durumu analiz ederler. Kurumun güçlü ve zayıf yönleri, fırsatlar ve tehditler belirlenir. Bu analiz, stratejik hedeflerin belirlenmesinde temel bir adımdır (Sonğur ve diğ., 2013:69-99).

B. Misyon, Vizyon ve Değerlerin Belirlenmesi

Sağlık kuruluşları, stratejik planlamanın temel taşları olan misyon, vizyon ve değerlerini belirlerler. Misyon, kuruluşun amacını ve topluma olan taahhüdünü ifade ederken, vizyon gelecekteki hedefleri ve istenilen

durumu yansıtır. Değerler ise kuruluşun temel prensiplerini belirler (Kartal ve Uğurluoğlu, 2020:385-400).

C. Hedef Belirleme

Stratejik planlamanın en kritik aşamalarından biri hedef belirlemedir. Akılcı, ölçülebilir, erişilebilir, gerçekçi ve zamana bağlı (SMART) hedefler belirlenir. Bu hedefler, kurumun stratejik yönelimini ve önceliklerini tanımlar (Akçay, 2009:82-98).

D. Stratejilerin Oluşturulması

Hedefler belirlendikten sonra, bu hedeflere ulaşmak için gerekli stratejiler oluşturulur. Stratejiler, kaynakların yönetimi, personel eğitimi, teknoloji yatırımları gibi alanları içerebilir. Bu stratejiler, kuruluşun hedeflerine ulaşmasını destekler (Kevser, 2019:30-39).

E. Uygulama ve İzleme

Stratejik planların başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için etkili bir izleme mekanizması geliştirilir. Performans ölçütleri belirlenir ve belirlenen hedeflere ne kadar yaklaşıldığı izlenir. Gerektiğinde stratejiler revize edilir ve uygulama süreci gözden geçirilir (Gültekin ve Mazi, 2016:450-464).

III. Sağlık Sektöründe Stratejik Planlamanın Faydaları

A. Etkili Kaynak Yönetimi

Stratejik planlama, kaynakların etkili ve verimli bir şekilde yönetilmesine yardımcı olur. Kuruluşlar, bütçelerini ve kaynaklarını stratejik hedeflere uygun olarak dağıtarak sürdürülebilirliği sağlarlar (Arslan, 2012:89-101).

B. Toplum İhtiyaçlarına Uyum

Sağlık kuruluşları, stratejik planlama sayesinde toplumun ihtiyaçlarına daha iyi uyum sağlar. Hizmetlerin daha iyi planlanması, hasta memnuniyetinin artması ve toplumun sağlık ihtiyaçlarının karşılanması sağlanır (Sunter, 2019:143-160).

C. Kurumsal İtibarın Artması

Stratejik planlama, kuruluşların misyon, vizyon ve değerleri çerçevesinde hareket etmelerini sağlar. Bu da kurumun toplum içindeki itibarını artırır ve güvenilirliğini yükseltir (Akduman ve diğ., 2021:22-34).

A. Dijital Sağlık Teknolojileri

Gelecekte, dijital sağlık teknolojileri sağlık sektöründe önemli bir rol oynamaya devam edecektir. Tele tıp, yapay zeka destekli teşhis, elektronik sağlık kayıtları gibi teknolojiler, stratejik planlamayı etkileyecek ve sağlık hizmetlerinin sunumunu daha da geliştirecektir (Akalin ve Veranyurt, 2020:128-137).

B. Hasta Merkezli Hizmet Anlayışı

Hasta memnuniyeti ve deneyimi, gelecekteki stratejik planlamada daha önemli bir rol oynayabilir. Sağlık kuruluşları, hastaların beklentilerine daha fazla odaklanarak daha kişiselleştirilmiş ve etkili hizmetler sunmayı amaçlayabilir (Bilgin ve Göral, 2017:151-176).

C. Veri Analitiği ve Öngörüselle Analizler

Veri analitiği ve öngörüselle analizler, sağlık kuruluşlarının gelecekteki ihtiyaçları önceden tahmin etmelerine yardımcı olabilir. Bu da stratejik planlamayı daha kesin ve etkili hale getirebilir. Sağlık sektörü, toplum sağlığını koruma ve geliştirme amacıyla hayati bir rol oynar. Bu rolü etkili bir şekilde yerine getirebilmek için sağlık kuruluşları stratejik planlamayı benimserler. Stratejik planlama, sürdürülebilirlik, kaynak yönetimi, toplum ihtiyaçlarına uyum ve etkili hizmet sunumu gibi alanlarda sağlık kuruluşlarına büyük faydalar sağlar. Gelecekte, teknolojik gelişmeler, hasta odaklılık ve veri analitiği gibi faktörler, sağlık sektöründe stratejik planlamanın rolünü daha da güçlendirecektir (Cansever ve Tüfekci, 2020:614-628).

STRATEJİK YÖNETİM LİDERLİK YAPISI

Günümüzün karmaşık ve hızla değişen iş dünyasında, organizasyonların başarısı sadece etkili yönetimle değil, aynı zamanda stratejik liderlikle de sağlanmaktadır. Stratejik yönetim ve liderlik, kurumların uzun vadeli hedeflere ulaşma, rekabet avantajı kazanma ve değişen koşullara adapte

olma yeteneğini güçlendiren temel kavramlardır (Uğurluoğlu ve elik, 2009:121-156).

I. Stratejik Yönetim ve Liderliğin Önemi

A. Değişen İş Ortamı ve Rekabet Baskısı

Günümüz iş dünyası hızla değişmekte ve rekabet giderek artmaktadır. Bu nedenle, organizasyonlar sadece rutin operasyonları yönetmekle kalmayıp aynı zamanda geleceği şekillendiren stratejik adımlar atmaları gerekmektedir. Stratejik yönetim ve liderlik, organizasyonların rekabet baskısına karşı güçlü bir şekilde durmalarına yardımcı olur (Pınar ve Turan, 2010:427-449).

B. Uzun Vadeli Başarı ve Sürdürülebilirlik

Organizasyonların uzun vadeli başarı ve sürdürülebilirlik sağlamaları, stratejik düşünme ve planlama ile doğrudan ilişkilidir. Stratejik yönetim, organizasyonların geleceği şekillendirme ve değişen koşullara uyum sağlama kapasitesini artırır. Liderlik, bu stratejileri hayata geçirme ve çalışanları motive etme süreçlerini yönlendirir (Gültekin ve Mazi, 2016:450-464).

C. İnovasyon ve Yenilikçilik

Stratejik yönetim ve liderlik, organizasyonların inovasyon ve yenilikçilik kültürünü teşvik etmelerini sağlar. Liderler, yaratıcı düşünmeyi teşvik ederek yeni fikirlerin ve yaklaşımların geliştirilmesine yardımcı olurlar. Bu da organizasyonların rekabet avantajı elde etmelerine ve farklılaşmalarına katkı sağlar (Akyürek, 2020:15-24).

II. Stratejik Yönetim ve Liderlik Yapısının Unsurları

A. Stratejik Yönetim

✓ Misyon, Vizyon ve Değerler

Stratejik yönetim süreci, organizasyonun misyonunu (amacını), vizyonunu (gelecekteki hedefini) ve temel değerlerini belirlemeyi içerir. Bu unsurlar, organizasyonun stratejik hedeflerini ve yönelimini belirlemesine yardımcı olur (Kılıç, 2010:81-98).

Hedef Belirleme

Stratejik yönetim, organizasyonun uzun vadeli hedeflerini belirlemeyi içerir. Bu hedefler, organizasyonun gelecekteki başarılarını şekillendirir ve iş stratejilerinin temelini oluşturur (Erkul ve diğ., 2022:1-24).

✓ **Çevre Analizi**

Organizasyonun iç ve dış çevresinin analizi, stratejik yönetim sürecinin önemli bir aşamasını oluşturur. Rekabetçi analiz, pazar dinamikleri ve trendler gibi faktörler, organizasyonun stratejilerini şekillendirir (Yiğit ve Yiğit, 2011:119-136).

✓ **Stratejik Planlama**

Çevre analizi ve hedef belirleme sonucunda, organizasyon stratejik planlarını oluşturur. Bu planlar, organizasyonun kaynaklarını nasıl kullanacağını, hangi projelere odaklanacağını ve hangi hedeflere ulaşmayı hedeflediğini belirler (Kevser, 2019:30-39).

B. Stratejik Liderlik

✓ **Vizyon Sahipliği**

Stratejik liderler, organizasyonun geleceği için vizyon sahibi olurlar. Bu vizyon, organizasyonun nereye gitmeyi amaçladığını ve nasıl fark yaratmayı hedeflediğini yansıtır (Uğurluoğlu ve Çelik, 2009:121-156).

✓ **Stratejik Yönlendirme**

Liderler, stratejik yönetim sürecini yönlendirir ve organizasyonun stratejilerini hayata geçirmeyi sağlarlar. Bu, hedefleri belirleme, kaynak tahsis etme ve projeleri yönlendirme gibi süreçleri içerir (Yılmaz, 2019:507-529).

✓ **Değişim Yönetimi**

Stratejik liderler, organizasyonun değişen koşullara adapte olmasını sağlar. Değişim yönetimi, organizasyonun stratejik hedeflere ulaşmak için gerekli olan değişiklikleri yönetme sürecini içerir (Öner ve İşcan, 2021:152-172).

Motivasyon ve İnsan Yönetimi

Stratejik liderler, çalışanları motive eder ve vizyonu paylaşarak katılımlarını teşvik eder. İnsan kaynakları yönetimi, stratejik liderlerin çalışanları doğru şekilde pozisyonlandırmalarını ve geliştirmelerini sağlar (Doğan ve Özdemir, 2021:1-13).

III. Stratejik Yönetim ve Liderlik Yapısının Etkileri

A. Rekabet Avantajı Elde Etme

Stratejik yönetim ve liderlik, organizasyonlara rekabet avantajı kazanma imkanı sunar. Etkili stratejik planlar ve liderlik yaklaşımları, organizasyonların pazar payını artırmasını, yeni fırsatları değerlendirmesini ve rakiplerinden ayrılmasını sağlar (Akyüz, 2018:45-66).

B. Etkili Değişim Yönetimi

Değişen iş ortamında organizasyonların başarısı, etkili değişim yönetimi ile yakından ilişkilidir. Stratejik liderler, organizasyonun değişime uyum sağlamasına yardımcı olurken, stratejik yönetim süreci değişimlerin planlı bir şekilde yönetilmesine imkan tanır (R. F. Yıldırım, 2019:1153-1165).

C. İnovasyon ve Yenilikçilik

Stratejik yönetim ve liderlik, organizasyonlara inovasyon ve yenilikçilik kültürünü benimsetmelerini sağlar. Liderler, yaratıcı düşüncüyü teşvik ederek yeni fikirlerin geliştirilmesine katkı sağlarlar. Stratejik yönetim süreci ise bu fikirlerin iş stratejilerine dönüştürülmesini destekler (Öner ve İşcan, 2021:152-172).

IV. Stratejik Yönetim ve Liderlik Yapısının Gelecek Perspektifleri

A. Dijital Dönüşüm ve Teknoloji

Gelecekte stratejik yönetim ve liderlik, dijital dönüşüm ve teknoloji odaklı olacaktır. Yapay zeka, büyük veri analitiği ve otomasyon gibi teknolojiler, organizasyonların daha verimli ve rekabetçi olmalarını sağlayacak şekillerde stratejik planlamayı ve liderlik yaklaşımlarını etkileyecektir (Kumru ve Kasımoğlu, 2022:139-159).

B. Çevresel ve Sosyal Etki

Toplumsal beklentilerin ve çevresel sorunların arttığı bir dünyada, organizasyonların sadece finansal hedeflere değil aynı zamanda çevresel ve sosyal etkilere de odaklanması beklenmektedir. Gelecekte stratejik yönetim ve liderlik, sürdürülebilirlik ve toplumsal sorumluluk gibi alanları da içerecek şekilde genişleyebilir (Gedik, 2020:196-215).

C. Esneklik ve Adaptasyon

Hızla değişen dünyada organizasyonların esneklik ve adaptasyon yetenekleri, stratejik yönetim ve liderlik yapısının gelecekteki odak noktalarından biri olacaktır. Organizasyonlar, stratejik planlarını hızla revize edebilme ve yeni koşullara adapte olma yeteneklerini güçlendirecektir (Schulze ve Pinkow, 2020:1-22).

Stratejik yönetim ve liderlik, organizasyonların sürdürülebilir başarı elde etmeleri için hayati öneme sahip kavramlardır. Değişen iş dünyasında rekabet avantajı kazanmak, etkili değişim yönetimi yapmak, inovasyonu teşvik etmek ve geleceği şekillendirmek için stratejik yönetim ve liderlik yapısının benimsenmesi kaçınılmazdır. Gelecekte teknolojik gelişmeler, toplumsal sorumluluk ve adaptasyon yetenekleri, stratejik yönetim ve liderlik yapısının evrileceği alanları şekillendirecektir (Demir ve Sezgin, 2016:16-32).

SAĞLIK KURUMLARINDA PERFORMANS ÖLÇÜMÜ

Sağlık sektörü, insan yaşamının korunması ve iyileştirilmesi amacıyla hayati bir rol oynayan kritik bir alandır. Sağlık hizmetlerinin etkili bir şekilde sunulması ve yönetilmesi, bireylerin ve toplumun sağlığını artırmak için temel bir gerekliliktir. Bu nedenle, sağlık kurumları performanslarını ölçmek, değerlendirmek ve sürekli olarak iyileştirmek için çeşitli stratejiler ve araçlar kullanmaktadır. Performans ölçümü, sağlık kurumlarının kalite, verimlilik, hasta memnuniyeti ve kaynak yönetimi gibi alanlarda başarılarını değerlendirmek amacıyla kritik bir rol oynamaktadır (Zengin, 2010:44-52).

I. Sağlık Kurumlarında Performans Ölçümünün Önemi

A. Hizmet Kalitesinin İyileştirilmesi

Sağlık kurumları, hizmet kalitesini artırmak için performans ölçümünü kullanır. Hizmet kalitesi, hastaların alınan hizmetlerden ne kadar memnun olduklarını ve sağlık sonuçlarını içerir. Performans ölçümü, eksiklikleri belirleyerek ve sürekli geribildirim sağlayarak hizmet kalitesini artırmaya yardımcı olur (Arısoy, 2017:1079-1102).

B. Verimlilik ve Kaynak Yönetimi

Sağlık kurumları sınırlı kaynakları etkili bir şekilde kullanarak daha fazla hizmet sunmak zorundadır. Performans ölçümü, kaynakların nasıl kullanıldığını izleyerek israfı azaltmaya ve verimliliği artırmaya yardımcı olur (Yıldız ve Yalman, 2015:5-20).

C. Karar Verme ve Stratejik Yönlendirme

Performans ölçümü, sağlık kurumlarının karar verme süreçlerine ve stratejik yönlendirmelerine temel teşkil eder. Ölçümler, organizasyonun nerede başarılı olduğunu ve hangi alanlarda gelişim gerektiğini belirlemeye yardımcı olur. Bu da kurumun hedeflerini ve önceliklerini belirleme konusunda kritik bir rol oynar (Karaman ve diğ., 2019:153-171).

II. Sağlık Kurumlarında Performans Ölçümü Yaklaşımları

A. Temel Performans Göstergeleri (KPI'lar)

Temel performans göstergeleri (KPI'lar), sağlık kurumlarının belirli hedeflere ulaşma ilerlemesini ölçmek için kullanılan ölçümlerdir. Bu göstergeler, hasta memnuniyeti, tedavi bekleme süreleri, acil servis hızı gibi alanları içerebilir. KPI'lar, sağlık kurumlarının performansını anlamak ve karar vermek için temel bir çerçeve sunar (Cavlak, 2021:78-99).

B. Kalite Standartları ve Akreditasyon

Sağlık kurumları, kalite standartlarına uygunluklarını değerlendirmek ve kanıta dayalı uygulamaları teşvik etmek amacıyla akreditasyon süreçlerini kullanır. Bu süreçler, uluslararası kabul görmüş kalite

standartlarını takip eder ve performans ölçümünü temel alır (Kömürcü ve diğ., 2014:95-114).

C. Hasta Memnuniyeti Anketleri

Hasta memnuniyeti anketleri, sağlık hizmetlerinden memnuniyeti ölçmek için yaygın olarak kullanılan bir araçtır. Bu anketler, hastaların sağlık deneyimlerini değerlendirmelerine ve kurumların hizmet kalitesini anlamalarına yardımcı olur (Topal ve Şahin, 2017:15-30).

III. Sağlık Kurumlarında Performans Ölçümü Uygulama Süreçleri

A. Performans Hedeflerinin Belirlenmesi

Sağlık kurumları, performans ölçümü sürecine başlamadan önce belirli hedefler belirlerler. Bu hedefler, kurumun stratejik amaçlarına ve toplumun ihtiyaçlarına uygun olarak belirlenir (Sunter, 2019:143-160).

B. Veri Toplama ve Analizi

Performans ölçümü için gerekli veriler toplanır ve analiz edilir. Bu veriler, hastane kayıtları, hasta memnuniyeti anketleri, hasta tedavi süreleri gibi çeşitli kaynaklardan elde edilebilir. Veri analizi, kurumun güçlü yönlerini ve gelişim alanlarını belirlemeye yardımcı olur (Tengilimoğlu ve Toygar, 2013:50-78).

C. Sonuçların İzlenmesi ve Değerlendirilmesi

Performans ölçümü sonuçları izlenir ve değerlendirilir. Bu süreç, kurumun performansını hedeflere göre değerlendirmek için kullanılır. Eğer hedeflere ulaşılmışsa, bu başarılar kutlanırken, ulaşılamamışsa gelişim fırsatları belirlenir (Karaman, 2009:410-427).

IV. Sağlık Kurumlarında Performans Ölçümünün Gelecek Perspektifleri

A. Dijital Sağlık Teknolojiler

Gelecekte, dijital sağlık teknolojileri performans ölçüm süreçlerini daha etkili ve verimli hale getirebilir. Büyük veri analizi, yapay zeka ve tele tıp gibi teknolojiler, veri toplama, analiz ve raporlama süreçlerini geliştirebilir (Alp ve Doğan, 2021:2599-2632).

B. Hastaya Odaklanma

Gelecekte, hastaların daha fazla katılımı ve geri bildirim performans ölçümü süreçlerini şekillendirebilir. Sağlık kurumları, hastaların deneyimlerini anlamak ve değerlendirmek için daha fazla hasta memnuniyeti anketi ve geri bildirim mekanizması kullanabilir (Karaman ve diğ., 2019:153-171).

C. Sosyal ve Çevresel Etkilerin Ölçümü

Sağlık kurumları, sadece klinik sonuçları değil aynı zamanda çevresel ve sosyal etkileri de ölçmek isteyebilir. Bu nedenle, gelecekte performans ölçümü daha geniş bir perspektife yayılarak sürdürülebilirlik ve toplumsal sorumluluk unsurlarını da içerebilir (Gedik, 2020:196-215).

Sağlık kurumlarında performans ölçümü, etkili yönetim ve hizmet kalitesinin sağlanması için kritik bir rol oynamaktadır. Hizmet kalitesinin artırılması, verimlilik ve kaynak yönetimi gibi unsurlar performans ölçümü sayesinde daha iyi anlaşılabilir ve yönetilebilir. Gelecekte dijital teknolojilerin gelişimi, hastaya odaklanma ve genişletilmiş ölçüm alanları, performans ölçümünün daha da etkili ve kapsayıcı hale gelmesine katkı sağlayacaktır (Gür ve diğ., 2023:40-48).

SAĞLIK KURUMLARINDA HASTA MEMNUNİYETİ

Sağlık sektörü, insan yaşamını koruma ve iyileştirme amacıyla hayati bir rol oynayan kritik bir alandır. Bu sektörde hizmet sunan kuruluşlar, hastaların sağlık ihtiyaçlarını karşılayarak toplumun yaşam kalitesini artırmayı hedefler. Ancak, sağlık hizmetleri sunumunun yanı sıra hastaların memnuniyetini sağlamak da en az tedavi kadar önemlidir. Hasta memnuniyeti, sağlık kurumlarının performansının ve hizmet kalitesinin önemli bir ölçüsüdür. Bu makalede, sağlık kurumlarında hasta memnuniyetinin önemi, değerlendirme yöntemleri, etkileri ve gelecek perspektifleri ele alınacaktır (Yılmaz ve Şara, 2014:117-127).

I. Sağlık Kurumlarında Hasta Memnuniyetinin Önemi

A. Etkili Sağlık Hizmetleri Sunumu

Hasta memnuniyeti, sağlık hizmetleri sunumunun temel bir unsuru olarak kabul edilir. Memnuniyet, hastaların aldıkları hizmetten ne kadar tatmin olduklarını yansıtır. Etkili sağlık hizmetleri sunumu, hastaların

hastane veya klinik deneyimlerinden memnun ayrılmalarını gerektirir (Bilgin ve Göral, 2017:151-176).

B. Tedaviye İşbirliği ve Uyum

Hasta memnuniyeti, tedaviye uyum ve işbirliğini artırabilir. Memnun hastalar, doktor tavsiyelerine daha fazla uyum sağlama ve tedavi planlarına daha disiplinli bir şekilde uyma eğilimindedirler. Bu da hastalıkların daha iyi yönetilmesine ve daha iyi sağlık sonuçlarına yol açabilir (Barbosa ve diğ., 2012:39-48).

C. Kurumsal İtibar ve Sadakat

Hasta memnuniyeti, sağlık kurumlarının kurumsal itibarını olumlu yönde etkiler. Memnun hastalar, deneyimlerini aileleri ve arkadaşlarıyla paylaşarak kurumun itibarını artırabilirler. Ayrıca, memnun hastaların aynı kurumu gelecekte tercih etme ve tavsiye etme olasılığı daha yüksektir (Emül ve Naldöken, 2019:359-374).

II. Sağlık Kurumlarında Hasta Memnuniyetinin Değerlendirme Yöntemleri

A. Anketler ve Geri Bildirim Formları

Hasta memnuniyetini ölçmek için en yaygın kullanılan yöntemlerden biri hasta anketleri ve geri bildirim formlarıdır. Bu yöntemler, hastaların deneyimlerini ve görüşlerini toplamak için kullanılır. Anketler, hizmet kalitesi, doktor ile iletişim, bekleme süreleri gibi alanları değerlendirmek için kullanılabilir (Kaya ve Maimaiti, 2018:601-623).

B. Online Değerlendirmeler ve Sosyal Medya

Hastaların sağlık hizmetleri hakkındaki deneyimlerini paylaşabilecekleri bir platform olan online değerlendirmeler ve sosyal medya, hasta memnuniyetini ölçmek için de kullanılır. Yorumlar ve puanlamalar, diğer hastaların kurum hakkında fikir edinmelerine yardımcı olabilir (Bilgin ve Göral, 2017:151-176).

C. Hasta Odaklı Kalite Standartları ve Akreditasyon

Sağlık kurumları, hasta odaklı kalite standartlarına uygunluklarını değerlendirmek ve geliştirmek amacıyla akreditasyon süreçlerini

kullanır. Bu süreçlerde hasta memnuniyeti de önemli bir ölçüm parametresidir (Gökmen Kavak, 2018:14-20).

III. Sağlık Kurumlarında Hasta Memnuniyetinin Etkileri

A. İyi Hasta İlişkileri

Hasta memnuniyeti, iyi hasta-doktor ilişkilerinin temelini oluşturur. Memnun hastalar, doktorlarına güven duyar ve tedavi süreçlerine daha olumlu bir tutumla yaklaşır. Bu da tedavi sonuçlarını olumlu yönde etkileyebilir (Prakash, 2010:151-155).

B. Kurumsal Performans ve Rekabet Üstünlüğü

Hasta memnuniyeti, sağlık kurumlarının performansını etkileyen bir faktördür. Memnun hastalar, kurumların daha iyi performans göstermesine ve rakiplerinden ayrılmasına yardımcı olabilirler. Ayrıca, olumlu hasta deneyimleri rekabet üstünlüğü sağlar (Tatlı ve Kazan, 2020:205-227).

C. Hasta Taleplerinin Değerlendirilmesi

Hasta memnuniyeti geri bildirimleri, sağlık kurumlarının hizmetlerini geliştirmeleri için önemli bir kaynaktır. Hastaların şikayetleri, önerileri ve talepleri, kurumların hizmet kalitesini ve işleyişini iyileştirmek için kullanılabilir (Yıldırım ve Kumru, 2021:124-137).

IV. Sağlık Kurumlarında Hasta Memnuniyetinin Gelecek Perspektifleri

A. Teknoloji ve Dijital Deneyim

Gelecekte, teknolojinin sağlık sektöründe daha fazla kullanılması, hasta memnuniyeti değerlendirmesini de etkileyecektir. Dijital sağlık hizmetleri, online randevu sistemleri ve tele tıp gibi yenilikler, hastaların deneyimlerini daha iyi hale getirmek için kullanılabilir (Şimşir ve Mete, 2021:33-39).

B. Kişiselleştirilmiş Hizmetler

Gelecekte sağlık kurumları, hastaların bireysel ihtiyaçlarına daha fazla odaklanabilir. Kişiselleştirilmiş tedavi planları ve iletişim yöntemleri, hastaların memnuniyetini artırmak için kullanılabilir (Dalkılıç ve Kurtoğlu, 2021:456-471).

C. Veri Analitiği ve Öngörüsel Analizler

Veri analitiği ve öngörüsel analizler, hastaların beklentilerini ve memnuniyet düzeylerini daha iyi anlamak için kullanılabilir. Bu veriler, kurumların hizmetlerini geliştirmek ve hastaların gereksinimlerini öngörmek için kullanılabilir (Cerit, 2016:27-36).

Sağlık kurumlarında hasta memnuniyeti, etkili hizmet sunumunun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir. Hasta memnuniyeti, kurumların performansını değerlendirmek, hizmet kalitesini iyileştirmek ve hastaların güvenini kazanmak için önemli bir ölçüttür. Gelecekte teknolojik gelişmeler, kişiselleştirilmiş hizmetler ve veri analitiği gibi faktörler, hasta memnuniyetinin daha da ileri düzeyde değerlendirilmesini sağlayacaktır (Bilgin ve Görál, 2017:151-176).

SONUÇ

Sağlık sektörü, toplumun sağlığını koruma ve iyileştirme amacıyla büyük bir öneme sahip olan bir alandır. Bu sektörde hizmet sunan kamu ve özel hastaneler, stratejik yönetim uygulamalarını benimseyerek etkili bir şekilde yönetilmek, rekabet avantajı kazanmak ve sürdürülebilir başarı elde etmek amacıyla çeşitli stratejileri hayata geçirmelidirler. Hayata geçirilmek istenen strateji ve stratejik yönetim uygulamalarının etkili ve sürdürülebilir olması oldukça önemlidir. Bu uygulamalarının önemine ilişkin sonuçları başlıklar halinde sunmak süreç ile uygulamaların daha etkili anlaşılır olacağını ortaya koymaktadır.

- i.** Kamu ve özel hastanelerde stratejik yönetim, sağlık hizmetlerinin daha etkili ve verimli bir şekilde sunulması için gereklidir. Stratejik yönetim, organizasyonların uzun vadeli hedeflerine ulaşma yolunda yol haritasını belirlemek zorundadır. Bu hedefler, sadece finansal başarıyı değil aynı zamanda hasta memnuniyetini, hizmet kalitesini ve toplum sağlığını da içermelidir. Hem kamu hem de özel hastaneler, stratejik yönetim uygulamalarını benimseyerek daha iyi sonuçlar elde etmeyi amaç haline getirmelidirler.
- ii.** Hastaneler, stratejik yönetim uygulamaları aracılığıyla hizmet çeşitliliği ve uzmanlık alanları oluşturmalıdırlar. Kamu hastaneleri genellikle genel sağlık hizmetleri sunarken, özel hastaneler belirli uzmanlık alanlarında öne çıkabilmelidir. Bu, hastanelerin daha

spesifik ve etkili hizmetler sunmalarına olanak tanınmalı ve kendilerini geliştirmelerine yönelik kamusal devlet eliyle çeşitli destekler sağlanmalıdır.

- iii.** Stratejik yönetim, hastanelerin sınırlı kaynakları daha etkili bir şekilde yönetmelerine yardımcı olmaktadır. Hem kamu hem de özel hastaneler, bu yaklaşımı benimseyerek malzeme, insan kaynağı ve finansal kaynakları en etkili şekilde kullanmayı amaç haline getirmelidir. Bu da verimliliği artırırken hizmet kalitesini koruyacaktır.
- iv.** Stratejik yönetim, teknolojik inovasyonu teşvik etmelidir. Hem kamu hem de özel hastaneler, medikal teknolojileri ve dijital sağlık araçlarını kullanarak hizmetlerini geliştirmelidir. Teknolojik inovasyon, teşhis, tedavi ve hasta izleme süreçlerini daha etkili ve hassas hale getirmeli, bu yönde inovasyon çalışmalarına hız verilmelidir.
- v.** Her iki tür hastane de hasta memnuniyetini en üst düzeye çıkarmayı hedeflemelidir. Stratejik yönetim, hasta memnuniyetini artırmak için hizmet süreçlerini iyileştirmeyi ve hastaların deneyimini olumlu bir şekilde etkilemeyi amaçlamalıdır. Hem kamu hem de özel hastaneler, hasta odaklı hizmetler sunarak memnuniyeti artırmalıdır.
- vi.** Stratejik yönetim, kalite ve güvenlik standartlarının belirlenmesi ve uygulanması için kritik bir rol üstlenmeli, bunu hızla hayata geçirmelidir. Hastaneler, hasta güvenliğini sağlamak ve hizmet kalitesini yükseltmek için ulusal ve uluslararası standartlara uygun hale getirilmeli, bu durum bir yönetim şekli almalı ve sürekliliği devam ettirilmelidir. Bu uygulamalar hem hastaların hem de sağlık profesyonellerinin güvenini artıracaktır.
- vii.** Kamu ve özel hastaneler, yetenekli ve nitelikli sağlık profesyonellerini çekmek ve elde tutmak amacıyla stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamalarını benimsemelidir. Bu personel eğitimi, gelişimi, motivasyonu ve iş tatmini gibi alanları içermeli ve süreklilik haline dönüştürülmelidir.
- viii.** Gelecekte, hastaneler stratejik yönetim uygulamalarında dijital dönüşüm ve teknoloji odaklı yaklaşımları daha fazla benimsemeli ve

süreklilik haline getirmelidir. Tele tıp, yapay zeka destekli tanı ve tedavi yöntemleri gibi teknolojiler, hastanelerin hizmet kalitesini ve erişimini geliştirecektir.

- ix. Sağlık sektörü, çevresel sürdürülebilirlik ve toplumsal sorumluluk alanında daha fazla farkındalık geliştirmelidir. Kamu ve özel hastaneler, enerji verimliliği, atık yönetimi ve çevresel etkileri azaltma konularında stratejik yönetim uygulamalarını hayata geçirmeli ve hızla uygulamalıdır.
- x. Gelecekte hastaneler, veri analitiği ve öngörüs el analizlerden daha fazla yararlanarak daha iyi kararlar alabilmek için yapılarını güncellemeli, bu yöndeki çalışmalarına hız vermelidirler. Büyük veri kullanımı, hasta ihtiyaçlarını öngörme, kaynakları daha etkili kullanma ve hizmetlerin daha iyi planlanması konularında kurumlara ve yöneticilere yardımcı olacağı göz ardı edilmemelidir.

Çalışa sonunda; kamu ve özel hastanelerde stratejik yönetim uygulamaları, sağlık hizmetlerinin daha etkili ve verimli bir şekilde sunulmasını sağlamak için hayati bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Hasta memnuniyeti, kalite standartları, kaynak yönetimi ve teknolojik inovasyon gibi alanlarda stratejik yönetim yaklaşımları, hastanelerin sürdürülebilir başarı elde etmelerine yardımcı olmaktadır. Gelecekte teknolojik gelişmeler, çevresel farkındalık ve veri analitiği gibi faktörler, kamu ve özel hastanelerin stratejik yönetim uygulamalarını daha da ileri taşıyabileceği gerçeği araştırma sonunda saptanan bulgular arasındadır.

KAYNAKÇA

- Acartürk, E. ve Keskin, S. (2012). *Türkiye’de Sağlık Sektöründe Kamu Özel Ortaklığı Modeli*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(3):25-51.
- Akalın, B. ve Veranyurt, Ü. (2020). *Sağlıkta Dijitalleşme ve Yapay Zekâ*. SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi, 2(2):128-137.
- Akalın, B. ve Veranyurt, Ü. (2021). *Sağlık Hizmetleri ve Yönetiminde Yapay Zekâ*. Acta Infologica, 5(1):231-240.
- Akçay, A. (2009). *Kamuda Stratejik Plan Amaçlarının Gerçekleştirilmesine Yönelik Değerlendirme ve Denetim Modeli*. TÜBAV Bilim Dergisi, 2(1):82-98.

- Akduman, G., Hatipoğlu, Z. ve Pehlivan, Ç. (2021). *Vizyon ve Misyon İfadelerinin Stratejik Yönetim Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: Türkiye'nin En Büyük 10 Kurumunda Bir Çözümleme*. European Journal of Managerial Research (EIJMR), 5(Özel Sayı 1):22-34.
- Akman Dömbekci, H., Yılmaz, F. Ö. ve Özata, M. (2018). *Özel Hastane İşletmeciliğinin Mevcut Durumu ve Geleceği: Konya Örneği*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 21(4):675-697.
- Akyürek, M. İ. (2020). *İnovasyon ve Liderlik*. Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama, 3(1):15-24.
- Akyüz, M. (2018). *Stratejik Liderlik*. Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi, 1(1):45-66.
- Alçın, A. A. (2022). *Türk Hukukunda Kişisel Sağlık Verileri ve İdarenin Kişisel Sağlık Verilerini Koruma Yükümlülüğü*. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 51:365-410.
- Alotaibi, Y. K. ve Federico, F. (2017). *The impact of health information technology on patient safety*. Saudi Medical Journal, 38(12):1173-1180. Doi:10.15537/smj.2017.12.20631
- Alp, M. ve Doğan, S. (2021). *Giyilebilir Teknolojiler ve İş İlişkinine Etkileri*. Çalışma ve Toplum, 4(71):2599-2632.
- Arık, Ö., İleri, Y. Y. ve Kaya, B. (2016). *Sağlık Hizmetlerinde Tıbbi Cihaz Sektörü*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 19(2):187-202.
- Arısoy, D. Ş. (2017). *Sağlık Hizmetlerine Hizmet Kalitesi ve Hizmet Kalitesinin Servqual Yöntemi ile Ölçülmesine Yönelik Bir Uygulama*. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(3):1079-1102.
- Arslan, M. L. (2012). *İnsan Kaynakları Gereksinime Süreç Yaklaşımı: Stratejik İnsan Kaynakları Planlaması*. Öneri Dergisi, 10(37):89-101.
- Asamani, J. A., Alugsi, S. A., Ismaila, H. ve Nabyonga-Orem, J. (2021). *Balancing Equity and Efficiency in the Allocation of Health Resources-Where Is the Middle Ground?*. Healthcare (Basel, Switzerland), 9(10):1257. Doi:10.3390/healthcare9101257
- Ata, A. N. ve Toraman, A. (2021). *Klinik Kalite Kavramı ve Önemi*. Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 8(4):342-349.
- Atlan, F. ve Pençe, İ. (2021). *Yapay Zekâ ve Tıbbi Görüntüleme Teknolojilerine Genel Bakış*. Acta Infologica, 5(1):207-230.

- Avaner, T. ve Avaner, E. B. (2018). *Yazılım Teknolojileri ve Sağlık Yönetimi: HIMSS ya da Dijital Hastane Hizmetleri Üzerine Bir Değerlendirme*. *Yasama Dergisi*, 37:5-28.
- Aydemir, İ. ve Yaşar, M. E. (2020). *Demografik Değişim Kuramının Sağlık, Hastalık ve Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisine İlişkin Literatür Değerlendirmesi*. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(5):102-116.
- Bailey, R. R. (2017). *Goal Setting and Action Planning for Health Behavior Change*. *American Journal of Lifestyle Medicine*, 13(6):615-618. Doi:10.1177/1559827617729634
- Barbosa, C. D., Balp, M. M., Kulich, K., Germain, N. ve Rofail, D. (2012). *A Literature Review to Explore the Link Between Treatment Satisfaction and Adherence, Compliance, And Persistence*. *Patient Preference and Adherence*, 6:39-48. Doi:10.2147/PPA.S24752
- Başol, E. ve Işık, A. (2014). *Türkiye’de Sağlık Politikalarında Güncel Gelişmeler: Sağlıkta Dönüşüm Programından Günümüze Bazı Değerlendirme ve Öneriler*. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 2(2):1-26.
- Baykara, O. (2016). *Kanser Tedavisinde Güncel Yaklaşımlar*. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3):154-165.
- Bilgin, Y. ve Göral, M. (2017). *Sağlık Kuruluşlarında Hizmet Kalitesinin Hasta Memnuniyetine Etkisi: Bartın Devlet Hastanesi Örneği*. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(16):151-176.
- Birinci, M. (2021). *Stratejik Yönetim ve Sosyal Hizmet Örgütleri Açısından Önemi*. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(1):251-273. Doi:10.33417/tsh.752732
- Bostan, S. ve Ağaç, G. (2019). *Kamu Hastaneleri Birliği Yapılanmasının Sağlık Hizmeti Sunum Süreçlerine Etkisinin Yönetici ve Çalışan Açısından Değerlendirilmesi*. *İşletme Bilimi Dergisi*, 7(1):151-174. Doi:10.22139/jobs.483566
- Boz Yüksekdağ, B. (2021). *Sağlık profesyonellerinin eğitiminde artırılmış gerçeklik uygulamaları*. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(2):130-148. Doi:10.51948/auad.887267
- Bozdoğan, C. (2022). *Türkiye’deki Özel Hastanelerin Dijitalleşmesi ve Akreditasyon Sürecine İlişkin Hastane Yöneticilerinin Görüşleri*. *International Journal of Arts and Social Studies*, 5(9):149-166.

- Braveman, P. A., Kumanyika, S., Fielding, J., Laveist, T., Borrell, L. N., Manderscheid, R. ve Troutman, A. (2011). *Health disparities and health equity: the issue is justice*. American Journal of Public Health, 101(S1):149-155. Doi:10.2105/AJPH.2010.300062
- Bulut, A. ve Şengül, H. (2020). *Türkiye’de Sağlık Sisteminin Sorunları ve Çözüm Önerileri*. Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi, 9(1):45-54.
- Cansever, İ. H. ve Tüfekci, N. (2020). *Tarihsel Süreçte Türkiye’de Sağlık Planlaması Üzerine Bir Değerlendirme*. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 11(27):614-628.
- Cavlak, H. (2021). *Temel Performans Göstergeleri ile Kritik Başarı Faktörleri İlişkisi: Bir Havayolu İşletmesi Uygulaması*. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 43(1):78-99. Doi:10.14780/muiibd.960283
- Cerit, B. (2016). *Hastaların Hemşirelik Bakımından Memnuniyet Düzeyi*. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 3(1):27-36.
- Çağatay, A. ve Kızılkaya, S. (2022). *Sağlık Çalışanlarına Uygulanan Performans Değerleme Sisteminin Çalışanların Motivasyonuna Etkileri*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 17(3):741-762. Doi:10.17153/oguiibf.1096788
- Çakır, R. (2016). *Stratejik Planlama Süreci ve Eğitim Örgütlerinde Stratejik Planlama*. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 30:11-21.
- Çalışkan, Z. (2008). *Sağlık Ekonomisi: Kavramsal Bir Yaklaşım*. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26(2):29-50.
- Çetin, B. ve Yalçın, A. (2021). *Sağlık Hizmetlerinin Uluslararasılaşması Kapsamında Özel Hastanelerin Erken ve Hızlı Uluslararasılaşması: Liv Hospital Örneği*. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 17(34):1306-1337.
- Çınaroğlu, S. (2017). *Kamu ve Özel Sağlık Hizmetlerinin Seçimini Etkileyen Faktörler: Teorik Bir İnceleme*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 20(2):259-274.
- Çiftçioğlu Aydemir, B. A. (2010). *İşletmelerde Hedef Belirleme ve Etkili İletişimde NLP*. Yönetim Bilimleri Dergisi, 8(1):95-116.
- Çoban, R. (2017). *Sosyal Adalet, Eşitlik ve Sosyal Hizmet*. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6(4):252-260.

- Çubukcu, M. (2018). *Organizasyon Yapısını Belirleyen Faktörler ve Yapının Önemi*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2):175-190.
- Dalkılıç, S. ve Kurtoğlu, R. (2021). *Hastaların Tüketicileştirilmesi ve Hasta Güçlendirme*. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 7(3):456-471.
- Daştan, İ. ve Çetinkaya, V. (2015). *OECD Ülkeleri ve Türkiye'nin Sağlık Sistemleri, Sağlık Harcamaları ve Sağlık Göstergeleri Karşılaştırması*. Sosyal Güvenlik Dergisi, 5(1):104-134.
- Demir, H. ve Arslan, E. T. (2017). *Mobil Sağlık Uygulamalarının Hastanelerde Kullanılabilirliği: Hastane Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 19(33):77-83. Doi:10.18493/kmusekad.400161
- Demir, Ö. ve Sezgin, E. E. (2016). *Kobilerde Stratejik Yönetim Anlayışına İnovasyon Perspektifinden Bakış*. İktisadi Yenilik Dergisi, 4(1):16-32.
- Demirci, H. F. (2020). *Sağlık Sigortası Sahipliği ve Sağlık Hizmetleri Talebi*. Selçuk Sağlık Dergisi, 1(1):37-45.
- Demirel, T. ve Akın, B. (2014). *Sağlıkla İlişkili Olarak Sosyal Adalet, Eşitlik ve Hemşirelik*. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 7(3):238-245.
- Doğan, S. ve Özdemir, L. (2021). *Stratejik Liderlik Kavramı, Özellikleri, Yetkinlikleri ve Stratejik Liderlik Davranışının İşletmelere Sağladığı Katkıları*. Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 1(1):1-13.
- Donabedian, A. (2005). *Evaluating The Quality of Medical Care*. The Milbank quarterly, 83(4):691-729. Doi:10.1111/j.1468-0009.2005.00397.x
- Dülger, M. V. (2014). *Sağlık Hukukunda Kişisel Verilerin Korunması ve Hasta Mahremiyeti*. İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(2):43-80.
- Ekinci, G. ve Bakır, İ. (2021). *Sağlık Kurumlarında Finansal Performans Analizi A1 Dal Hastanesi Örneği*. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 7(1):1-18.

- Emül, B. ve Naldöken, Ü. (2019). *Sağlık Kurumlarında Kurumsal İmajın Hasta Memnuniyetine Etkileri*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 22(2):359-374.
- Ener, M. ve Yelkikalan, N. (2003). *Gelişmekte Olan Ülkelerin Sağlık Sistemlerinin Yeniden Yapılanması ve Finansmanı: Türkiye Deneyimi*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6:99-113.
- Erkul, H., Seçtim, H. Akı, Ö. (2022). *Stratejik Yönetim Açısından Yöneticilik Özellikleri Üzerine Bir Araştırma*. Management and Political Sciences Review, 4(1):1-24.
- Erol, Y. (2017). *Stratejik Yönetim ve İşletme Analizi İlişkisi: Kavramsal Bir Çalışma*. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 12(1):1-26.
- Gedik, Y. (2020). *Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma*. Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 3(3):196-215.
- Gök, S. (2021). *Sağlık Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi, 5(1):166-194. Doi:10.31200/makuubd.860953
- Gökmen Kavak, D. (2018). *Türkiye Sağlık Hizmetleri Kalite ve Akreditasyon Enstitüsü (Tüska) Sağlıkta Akreditasyon Standartları*. Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Dergisi, 1(1):14-20.
- Görmüş, İ. (2020). *Strateji ve Piyasa Ekonomisinde Stratejinin Sağlık Kurumları İçin Yeri*. Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi, 7(2):93-114
- Gültekin, M. C. ve Mazi, F. (2016). *Stratejik Planlama ve Stratejik Yönetim Uygulamalarının Meslek Yüksekokulları Açısından Önemi*. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 55:450-464.
- Günaydın, D. (2011). *Sağlık Hizmetlerinde Küresel Reform Yaklaşımları*. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 60:323-365.
- Gür, Ş., Karakuş, K., Yeşilyurt, B. ve Eren, T. (2023). *Sağlık Hizmetleri Performans Yönetiminde Kritik Başarı Faktörlerinin AAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi*. Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi, 15(1):40-48. Doi:10.29137/umagd.1110486
- Güzel, Ş., Akman Dömbekci, H. ve Eren, H. F. (2022). *Yapay Zekânın Sağlık Alanında Kullanımı: Nitel Bir Araştırma*. Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 9(4):509-519. Doi:10.34087/cbusbed.1140122

- Henderson, L. N. ve Tulloch, J. (2008). *Incentives For Retaining and Motivating Health Workers in Pacific and Asian Countries*. Human Resources for Health, 6:18. Doi:10.1186/1478-4491-6-18
- Hill, J. E., Stephani, A. M., Sapple, P. ve Clegg, A. J. (2020). *The Effectiveness of Continuous Quality Improvement for Developing Professional Practice and Improving Health Care Outcomes: A Systematic Review*. Implementation Science, 15:23. Doi:10.1186/s13012-020-0975-2
- İleri, H. ve Horasan, A. (2010). *Küresel Rekabet Ortamında İşletmelerin Teknoloji ve Ar-Ge Yönetimlerinin Rekabete Etkileri Üzerine Araştırma ve Örnek Bir Uygulama*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 13(1-2):171-190.
- Kahveci, E. (2008). *Strateji, Stratejik Yönetim ve Stratejik Yönetim Modeli*. Verimlilik Dergisi, 4:7-30.
- Karaman, M., Kuşcu Karatepe, H. ve Kuşcu, F. N. (2019). *Sağlık İşletmelerinde Performans Değerlendirme ve Ölçme Yöntemleri Hakkında Bir Derleme Çalışması*. Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi, 4(1):153-171.
- Karaman, R. (2009). *İşletmelerde Performans Ölçümünün Önemi ve Modern Bir Performans Ölçme Aracı Olarak Balanced Scorecard*. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 8(16):410-427.
- Karsavuran, S. (2013). *Stratejik Değerlendirme ve Kontrol: Dengeli Puan Kartı'nın Sağlık Hizmetlerinde Kullanımı*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 16(2):69-89.
- Kartal, N. ve Uğurluoğlu, Ö. (2020). *Sağlık Kuruluşlarının Vizyon İfadelerinin İçerik Analizi ile İncelenmesi*. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 16(2):385-400. Doi:10.17130/ijmeb.756932
- Kasapoğlu, A. (2016). *Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü*. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 19(2):131-174. Doi:10.18490/sosars.261673
- Kaya, Ş. D. ve Maimaiti, N. (2018). *Ayaktan Hasta Memnuniyeti Ölçeği Geliştirme Çalışması*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 21(4):601-623.
- Kevser, M. (2019). *Stratejik Planlama Süreçlerinin Değerlendirilmesi ve İşletmelerin Stratejik Planlamaya Yaklaşımlarının Analizi*. Uluslararası İşletme ve Ekonomi Çalışmaları Dergisi, 1(1):30-39.

- Kılıç, M. (2010). *Stratejik Yönetim Sürecinde Değerler, Vizyon ve Misyon Kavramları Arasındaki İlişki*. *Sosyoekonomi*, 13(13):81-98.
- Koca, G. Ş. ve Uğurluoğlu, Ö. (2021). *Sağlık Sektöründe Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Sistematik Bir Derleme Çalışması*. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3):784-799.
- Korku, C. (2021). *Covid-19 Pandemisinde Tele-Tıbbın Kullanımı*. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(3):619-632.
- Kömürcü, N., Durmaz, A., Bayram, N., Genç Koyucu, R., Karaman Ö. E. ve Toker E. (2014). *Sağlık Hizmetlerinde Kalite Standartları ve Modelleri*. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 7(1):95-114.
- Kumar, S., ve Preetha, G. (2012). *Health Promotion: An Effective Tool for Global Health*. *Indian Journal of Community Medicine: Official Publication of Indian Association of Preventive & Social Medicine*, 37(1):5-12. Doi:10.4103/0970-0218.94009
- Kumru, S. ve Kasımoğlu, M. (2022). *İşletmelerde Dijital Dönüşümün Stratejik Yönetimi: Bir Alan Araştırması*. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 17(2):139-159. Doi:10.54860/beyder.1163107
- Kurşun, A. (2021). *Büyük Veri ve Sağlık Hizmetlerinde Büyük Veri İşleme Araçları*. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(4):921-940.
- Kuzulugil, Ş. (2012). *Kamu Hastaneleri Çalışanlarında İş Tatminini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma*. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 41(1):129-141.
- Lamba, M. (2014). *Bürokrasinin Siyaset Karşısında Güç Kaybetmesine Yönelik Gelişmeler*. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11):40-56.
- Marşap, A., Akalp, G. ve Yeniman, E. (2010). *Sağlık İşletmelerinde İnsan Kaynağının Kurumsal Bilgi Güvenliği Kültürü Gelişimi*. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 3(1):31-40.
- Mosadeghrad, A. M. (2014). *Factors Affecting Medical Service Quality*. *Iranian Journal of Public Health*, 43(2):210-220.
- Muslu, Ş. (2014). *Örgütlerde Misyon ve Vizyon Kavramlarının Önemi*. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(5):150-171.
- Nesipoğlu, G. ve Özdiñç, A. (2021). *Sağlık Teknolojisi Değerlendirmesinin "İçkin Bileşen"i Olarak Etik*. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(1):203-218.

- Neumann, P. J. ve Weinstein, M. C. (1991). *The Diffusion of New Technology: Costs and Benefits to Health Care*. (Ed.) A. C. Gelijns ve E. A. Halm, *The Changing Economics of Medical Technology*, 21-34, Washington (DC): National Academies Press (US).
- Ovalı, F. (2010). *Hasta Güvenliği Yaklaşımları*. Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, 1(1):33-43.
- Önder, H. (2020). *Bir Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Olarak Sağlık*. Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi, 6(1):10-24.
- Öner, N. ve İşcan, Ö. (2021). *Stratejik Liderlik ile Yenilik Yönetimi Arasındaki İlişki*. Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(2):152-172.
- Özçelik, M. (2022). *Sağlıkta Hakkaniyet*. Hemşirelik Bilimi Dergisi, 5(3):202-210.
- Özen, H. (2021). *Dijital Sağlık Hizmetlerinin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Açısından Değerlendirilmesi*. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 17(38):5440-5470. Doi:10.26466/opus.927187
- Özer, M. A. ve Dölkeleş, T. (2021). *Kamu Kurumlarında Stratejik Yönetim Sürecinde Stratejik Planların Etkinliği*. Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 7(2):295-318.
- Özkan, O. (2017). *Sağlık Hizmetlerinde Hasta Odaklı Yaklaşım: Hasta Katılımı*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(2):1759-1770. Doi:10.17218/hititsosbil.295427
- Özlü, T. (2010). *Hasta Hakları Bağlamında Sağlık Finansmanı*. Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, 2(2):9-20.
- Öztürk, S. ve Uçan, O. (2017). *Türkiye’de Sağlık Harcamalarında Artış Nedenleri: Sağlık Harcamalarında Artış – Büyüme İlişkisi*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(1):139-152.
- Pınar, A. H. ve Turan, M. (2010). *Sinerjik Yönetimsel Uygulamaların Strateji Bileşenleri Üzerindeki Etkisine İlişkin Bir Araştırma*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(2):427-449.
- Prakash, B. (2010). *Patient Satisfaction*. Journal Of Cutaneous and Aesthetic Surgery, 3(3):151-155. Doi:10.4103/0974-2077.74491
- Sargutan, A. E. (2005). *Sağlık Sektörü ve Sağlık Sistemlerinin Yapısı*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 8(3):400-428.

- Saygılı, M. ve Özer, Ö. (2020). *Sağlık Çalışanlarında Ekip Çalışması Tutumlarının İncelenmesi*. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 11(27):444-454.
Doi:10.21076/vizyoner.656545
- Schulze, J. H. ve Pinkow, F. (2020). *Leadership for Organisational Adaptability: How Enabling Leaders Create Adaptive Space*. Administrative Sciences, 10(3):37.
Doi:10.3390/admsci10030037
- Sezer Korucu, K. ve Oksay, A. (2018). *Sağlık Hizmetlerinde Cepten Ödemelerin Bir Çeşidi: Katkı Payları*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32:265-313.
- Songur, C., Top, M. ve Tekingündüz, S. (2013). *Sağlık Sektöründe GZFT (Güçlü-Zayıf Yönler-Fırsatlar-Tehditler) Analizi*. Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, 5(1):69-99.
- Soylu, Y. ve İleri, H. (2010). *Hastanelerde Stratejik Yönetim Uygulamaları S.Ü. Meram Tıp Fakültesi Örneği*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 13(1-2):79-96.
- Soysal, A. N. ve Koçoğlu, D. (2018). *Sağlık İşletmelerinde Müşteri Odaklı Pazarlama Anlayışı ile Hizmet Kalite Algısı Arasındaki İlişki; Bir Hastane Örneği*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 21(1):41-50.
Doi:10.29249/selcuksbmyd.349338
- Sreeramareddy, C. T. ve Sathyanarayana, T. (2019). *Decentralised Versus Centralised Governance of Health Services*. The Cochrane Database of Systematic Reviews, 2019(9):CD010830.
Doi:10.1002/14651858.CD010830.pub2
- Sungur, C. (2021). *Sağlık Sistemlerinin Sınıflandırılması ve Performans Analizi Üzerine Kavramsal Bir İnceleme*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(3):2174-2201.
Doi:10.33437/ksusbd.956240
- Sunter, M. (2019). *Sağlık Kurumlarında İnsan Kaynakları Yönetiminin Önemi*. Verimlilik Dergisi, 3:143-160.
- Şahman, İ., Tengilimoğlu, D. ve Işık, O. (2008). *Özel Hastanelerde Yönetimin Profesyonelleşmesinin, Kurumsallaşma Süreci Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Alan Çalışması*. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2):1-23.
- Şen, N., Özgen Narcı, H. ve Kalmuk, G. (2019). *İl Düzeyinde Görev Yapan Kamu Sağlık Yöneticilerinin Karar Verme Stilleri ve İlişkili*

- Faktörlerin Araştırılması*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 22(1):73-96.
- Şimsir, İ. ve Mete, B. (2021). *The Future of Healthcare Services: Digital Health Technologies*. Journal of Innovative Healthcare Practices, 2(1):33-39.
- Tatlı, H. S. ve Kazan, H. (2020). *Sağlık Hizmetlerinde Memnuniyeti Etkileyen Faktörler: Güven ve Kalite*. İstanbul İktisat Dergisi, 70(1):205-227. Doi:10.26650/ISTJECON2020-0008
- Tekpınar, L. ve Erdem, R. (2019). *Kişiselleştirilmiş Tıp ve Genom Araştırmalarının Sağlık Çıktıları Bağlamında Değerlendirilmesi*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 22(4):843-862.
- Tengilimoğlu, D. ve Toygar, Ş. A. (2013). *Hastane Performansının Ölçümünde PATH Yöntemi*. Sosyal Güvenlik Dergisi, 3(1):50-78.
- Thimbleby, H. (2013). *Technology and the future of healthcare*. Journal of public health research, 2(3):e28. Doi:10.4081/jphr.2013.e28
- Thomas, R. ve Chalkidou, K. (2016). *Cost-effectiveness analysis*. (Ed.) J. Cylus, I. Papanicolas ve P. C. Smith, Health System Efficiency How to Make Measurement Matter for Policy and Management, 115-138, Copenhagen (Denmark): European Observatory on Health Systems and Policies.
- Top, M. ve Tarcan, M. (2007). *Hastane Sektöründe Kaynak Akışı: Hastane Ödeme Yöntemleri (Mekanizmaları)*. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(1):169-189.
- Topal, B. ve Şahin, H. (2017). *Sağlık Sektöründe Müşteri Memnuniyetinin Ölçümü: Simav Devlet Hastanesi Örneği*. JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy, 2(1):15-30.
- Türk Tabipler Birliği, (2005). *Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi Hakkında Sağlık Bakanlığı Yönergesi*. https://ttb.org.tr/mevzuat_goster.php?Guid=5f5d8700-a285-11e7-9205-300896da83fe
- Uğurluoğlu, E. (2008). *Sağlık Hizmetleri Finansmanı ve Hakkaniyet*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 11(2):1999-2026.
- Uğurluoğlu, Ö. ve Çelik, Y. (2009). *Örgütlerde Stratejik Liderlik ve Özellikleri*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 12(2):121-156.
- Usta, A. (2014). *Kamu Kurumlarında Stratejik Planlama: Önemi, Bileşenleri, Evreleri ve Uygulanabilirliği*. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 1(2):31-53.

- Uysal, B. ve Ulusinan, E. (2020). *Güncel Dijital Sağlık Uygulamalarının İncelenmesi*. Selçuk Sağlık Dergisi, 1(1):46-60.
- Ünal, M. ve Ünal, Z. (2015). *Proje Yönetiminde Paydaş İlişkilerinin Rolü ve Önemi*. Selçuk İletişim, 8(4):90-103.
- Ünal, S. B. ve Özvarış, Ü. Ş. B. (2022). *Tüm Politikalarda Sağlık Yaklaşımına Neden İhtiyacımız Var?*. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 31(4):307-313. Doi:10.17942/sted.1141094
- Vermişli Peker, S., Yavuz Van Giersbergen, M. ve Biçersoy, G. (2018). *Sağlık Bilişimi ve Türkiye’de Hastanelerin Dijitalleşmesi*. Sağlık Akademisi Kastamonu, 3(3):228-267. Doi:10.25279/sak.398078
- Yalçın Balçık, P. ve Şahin, B. (2013). *Sağlık Hizmetlerinde Maliyet Etkililik Analizi ve Karar Analizi*. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 16(2):121-134.
- Yener, E. ve Öksüz, S. (2017). *Özel Hastanelerin Karşılaştığı Finansal Sorunların Tespiti ve Çözüm Önerileri*. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2):203-227.
- Yeşiltaş, A. (2020). *Sağlık Sektöründe Kamu Özel Ortaklığı: Şehir Hastaneleri Üzerine Bir Değerlendirme*. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 6(1):15-28.
- Yıldırım, B. F. (2019). *Sağlığın Kişiselleşmesi ve Kişisel Sağlık Bilgi Sistemleri*. Bilgi Yönetimi, 2(2):127-135. Doi:10.33721/by.642698
- Yıldırım, K. E. (2019). *Değişim Yönetiminin Başarısında Bir Araç Olarak Stratejik Niyetin Önemi*. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 33(4):1153-1165.
- Yıldırım, R. F. ve Kumru, S. (2021). *Hasta Şikâyetleri ve Tatmininin Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezine Yapılan Başvurular ile Değerlendirilmesi: İstanbul-Kadıköy Örneği*. Eurasian Journal of Health Technology Assessment, 5(2):124-137. Doi:10.52148/ehta.1003278
- Yıldız, S. ve Yalman, F. (2015). *Sağlık İşletmelerinde Yalın Uygulamalar Üzerine Genel Bir Literatür Taraması*. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 1(1):5-20.
- Yılmaz, E. ve Uslu, Y. (2022). *Şehir Hastanelerinin Sağlık Yönetimi Açısından İyi Uygulama Örneklerinin Değerlendirilmesi: Nitel Bir Analiz*. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 11(4):1296-1319. Doi:10.37989/gumussagbil.1183418

- Yılmaz, F., Mete, A. H., Fidan Türkön, B. ve İnce, Ö. (2022). *Sağlık Hizmetlerinin Geleceğinde Metaverse Ekosistemi ve Teknolojileri: Uygulamalar, Fırsatlar ve Zorluklar*. Eurasian Journal of Health Technology Assessment, 6(1):12-34. Doi:10.52148/ehta.1082705
- Yılmaz, O. K. (2019). *Belediyelerde Stratejik Yönetim Kapasitesinin Geliştirilmesi: Müdürlükler Bünyesinde Kullanılabilecek Stratejik Yönetim Uygulamaları*. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 11(21):507-529. Doi:10.20990/kilisiibfakademik.531887
- Yiğit, A. ve Erdem, R. (2016). *Sağlık Teknolojisi Değerlendirme: Kavramsal Bir Çerçeve*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23:215-249.
- Yiğit, S. ve Yiğit, A. (2011). *Stratejik Yönetimde Dış Çevre Analizi: Kobi'ler ve Büyük İşletmeler Arasında Bir Karşılaştırma*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 38:119-136.
- Yılmaz, M. ve Şara E. (2014). *Yaşlılık ve Evde Sağlık Hizmetinde Finansman*. Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 1(2):117-127.
- Yüreğir, O. H. ve Nakıboğlu, G. (2007). *Performans Ölçümü ve Ölçüm Sistemleri: Genel Bir Bakış*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(2):545-562.
- Zaim, H. ve Tarım, M. (2010). *Hasta Memnuniyeti: Kamu Hastaneleri Üzerine Bir Alan Araştırması*. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 59:1-24.
- Zengin, N. (2010). *"Sağlık Hakkı" ve Sağlık Hizmetlerinin Sunumu*. Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, 1(1):44-52.
- Zengin, Y. ve Sağlam, Ş. (2022). *Özel Hastanelerde Müşteri Memnuniyeti Unsurları ve Sadakatın Büyükşehir-Şehir Kıyaslaması*. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 13(33):122-142.

ÇALIŞMA SOSYOLOJİSİ VE STRATEJİ UYGULAMALARI

Perihan ABAY

ÇALIŞMA SOSYOLOJİSİ VE STRATEJİ UYGULAMALARI

Perihan ABAY¹

Öz: Çalışma sosyolojisi ve strateji uygulamaları, iş dünyasında önemli bir yer tutan ve çalışanların davranışlarından, işyeri ilişkilerine kadar pek çok konuyu inceleyen bir disiplindir. Bu çalışmada çalışma sosyolojisi ve strateji uygulamalarının önemi vurgulanarak, temel kavramlardan bahsedilmiştir. Çalışma sosyolojisi, işyerindeki sosyal yapıları, güç ilişkilerini, hiyerarşiyi ve çalışanların sosyal davranışlarını araştıran bir alan olarak öne çıkar. Bu disiplin, çalışanların iş yerindeki deneyimlerini, memnuniyet düzeyini, motivasyonunu ve iş stresini anlamak için çeşitli araştırmalar yürütür. Aynı zamanda, işyeri dinamiklerindeki değişimleri, kültürel etkileşimleri ve işçi sınıfı dinamiklerini de ele alır. Strateji uygulamaları ise, kurumların belirlediği hedeflere ulaşmak için geliştirdikleri planları ve yöntemleri içerir. Bu stratejiler, kurumun uzun vadeli başarı ve rekabet avantajı elde etme amacını taşır. Strateji uygulamaları, işletmelerin performansını artırmak, müşteri memnuniyetini sağlamak ve finansal sürdürülebilirliklerini korumak için önemlidir. Çalışma sosyolojisi ve strateji uygulamalarının önemi, kurumların çalışanlarına odaklanarak işyeri verimliliğini ve çalışan memnuniyetini artırmasını sağlamaktır. Sağlam bir sosyal yapı ve etkili stratejiler, çalışanların iş doyumunu ve motivasyonunu olumlu yönde etkileyerek kurumsal performansı artırmaktadır. Ayrıca, çalışma sosyolojisi ve strateji uygulamaları, kurumların işgücü planlaması, liderlik stratejileri ve iş süreçlerini iyileştirmesi için kritik bir rol oynar. Çalışma sonunda çalışma sosyolojisi ve strateji uygulamaları, iş dünyasında başarıya ulaşmak ve sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmek için önemli bir disiplin olarak önemini ortaya koymaktadır. Sağlam bir sosyal yapı ve etkili stratejiler, çalışanların işyeri deneyimlerini ve performansını olumlu yönde etkileyerek kurumların başarısını belirlemektedir. Bu nedenle, işletmelerin çalışma sosyolojisi ve strateji uygulamalarına daha fazla önem vermesi, rekabetçi bir iş dünyasında başarıya ulaşmak için kritik bir adımdır.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Hayatı, Strateji, Disiplin, İş Dünyası, Sosyal İlişkiler

¹ Kanuni Sultan Süleyman Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul / Türkiye, e-mail: perimsu2006@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-7493-7723

GİRİŞ

Üniversite dünyasında, sosyal bilimler alanında birçok disiplin bulunmaktadır ve bu disiplinlerden biri de çalışma sosyolojisi olarak adlandırılmaktadır (Erkan, 2022:365-392). Çalışma sosyolojisi, iş dünyasının insanlar üzerindeki etkilerini ve işyeri ilişkilerini inceleyen sosyal bir bilimdir (Yıldız, 2010:129-161). Aynı zamanda iş dünyasının toplumsal, ekonomik ve kültürel bağlamlarını ele alarak, çalışanların deneyimlerini anlamayı amaçlar (Altun, 2000:123-186). Bu alandaki çalışmalar, işyerindeki yapılar, ilişkiler, yönetim biçimleri, işçi sağlığı ve güvenliği gibi konuları içerebilir (Güler ve diğ., 2018). Aynı zamanda, iş dünyasındaki değişimlerin toplum üzerindeki etkilerini ve toplumsal dinamikleri de inceleyen bir perspektife sahiptir (Ören ve Yüksel, 2012:35-59).

Çalışma sosyolojisi, işçi sınıfının tarih boyunca nasıl şekillendiğini ve geliştiğini inceleyerek, endüstri devriminden günümüze kadar olan süreçleri ele alır (Güzel, 2005:190-198). Bu bağlamda, işçi hakları, sendikaların rolü, işçi sınıfının örgütlenmesi gibi konular önemli bir yer tutar. Ayrıca, çalışma koşulları, ücret eşitsizliği, işsizlik gibi güncel meseleleri de değerlendirir (Selamoğlu, 2003:63-98).

Çalışma sosyolojisi alanında strateji uygulamaları da büyük bir öneme sahiptir. İş dünyası hızla değişirken, işverenler ve çalışanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek ve sürdürülebilir bir iş yapısı oluşturmak için stratejiler geliştirmek gerekmektedir. Bu stratejiler, işyeri ile ilgili politikaların oluşturulması, yönetim biçimlerinin belirlenmesi, çalışanların motivasyonunu artırmak için yapılan planlamalar gibi çeşitli alanları içerebilir (Gezgin, 2000:55-95).

Çalışma sosyolojisi ve strateji uygulamaları, iş dünyasının sadece ekonomik bir kuruluş olmanın ötesine geçtiğini vurgular. İşyerleri, çalışanların kimliklerini, sosyal ilişkilerini ve toplumsal statülerini etkiler. Bu nedenle, iş dünyasının insanlar üzerindeki etkilerini anlamak ve yönetmek, sürdürülebilir bir toplumsal dengeyi korumak için büyük bir önem taşır (Kossek ve diğ., 2013:295-319).

Bu alandaki çalışmaların sonuçları, işverenlerin ve hükümetlerin iş dünyasını düzenlemesine, iş kanunlarının oluşturulmasına ve çalışanların haklarının korunmasına katkı sağlar. Aynı zamanda,

çalışanların işyerindeki deneyimlerini olumlu yönde etkileyerek, iş memnuniyetini artırabilir ve iş yerinde verimliliği yükseltebilir (Han, 2019:181-202).

Çalışma sosyolojisi ve strateji uygulamaları, iş dünyasının toplumsal boyutlarını anlamak ve yönetmek için kritik bir öneme sahiptir. Bu alanın çalışmaları hem işverenlerin hem de çalışanların ihtiyaçlarını dengelemeyi amaçlar ve iş dünyasının sürdürülebilir bir şekilde gelişmesine katkı sağlamaktadır (Gedik, 2000:197-215).

ÇALIŞMA SOSYOLOJİSİNİN TEMEL KAVRAMLARI

Çalışma sosyolojisi, iş dünyasının insanlar ve toplumlar üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlayan bir sosyal bilim dalıdır. Bu nedenle iş yaşamının, çalışanların deneyimleri, iş ilişkileri, örgütsel yapılar ve toplumsal dinamiklerle nasıl etkileşime girdiğini inceleyerek, iş dünyasının toplumsal ve kültürel boyutlarını anlamak ve açıklamak için çeşitli kavramları kullanır (Gezgin, 2000:55-95). Bu kavramlar farklı başlıklar altında toplanarak incelenmiştir. Bazı başlıklara yönelik tanımlar kısa kısa aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

- **İş ve Emek:** İş, ekonomik üretimin temel birimidir ve bir bireyin ya da grupların belirli bir amacı gerçekleştirmek için yaptığı faaliyetleri ifade eder. Emek ise insan gücünün üretim süreçlerine katkısını temsil eder. İşçilerin emeği, mal ve hizmet üretimindeki temel faktörlerden biridir (Turan, 2017:143-167).
- **İş Gücü ve İşveren:** İş gücü, üretim sürecine katılan insanların tümünü ifade eder. İşveren ise iş gücünü istihdam eden, üretim sürecini yöneten ve iş organizasyonunu sağlayan kişi ya da kuruluşları temsil eder (Çavdar ve Çavdar, 2010:79-93).
- **İşçi Sınıfı ve Kapitalist Sınıf:** İşçi sınıfı, emeklerini satan ve ücret karşılığında çalışan bireylerden oluşur. Kapitalist sınıf ise üretim araçlarının sahiplerini ifade eder. Bu kavramlar, iş dünyasındaki sınıf ayrımlarını ve güç dengesini anlamak için kullanılır (Fırincioğulları, 2017:477-493).
- **Endüstriyel Devrim:** 18. yüzyılın sonlarında başlayan endüstriyel devrim, tarım toplumlarını endüstriyel ve fabrika tabanlı

ekonomilere dönüştürdü. Bu dönüşüm, iş yapısını, işçi sınıfını ve işverenleri derinden etkiledi (Özkeraz ve Talu, 2008:108-126).

- **Sendikalar ve İşçi Hakları:** Sendikalar, işçilerin haklarını ve çıkarlarını korumak için oluşturduğu örgütlerdir. İşçilerin kolektif güçlerini kullanarak iş koşullarını ve ücretleri iyileştirmeye çalıştığı bir mekanizmadır (İyilikli, 2023:559-579).
- **İşçi Sağlığı ve Güvenliği:** İşçi sağlığı ve güvenliği, çalışanların iş sırasında maruz kaldığı tehlikeleri minimize etmeyi amaçlar. Tehlikeli iş koşullarına karşı koruyucu önlemler almak ve işçilerin fiziksel ve zihinsel sağlığını korumak önemlidir (Karaahmetoğlu, 2022:123-147).
- **İş Yerinde Çeşitlilik:** İş dünyasında cinsiyet, etnik köken, yaş, engellilik gibi farklılıkların bulunması iş yeri çeşitliliğini oluşturur. Çeşitlilik, farklı bakış açıları ve yeteneklerin iş organizasyonuna katkısını vurgular (Demirel ve Özbezek, 2016:001-028).
- **İş Tatmini ve Motivasyon:** İş tatmini, çalışanların işlerinden duydukları memnuniyeti ifade eder. Motivasyon ise çalışanların işlerine bağlılıklarını ve performanslarını artırmak için içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle neleri harekete geçirdiğini inceleyen bir konsepttir (Şimşir ve Seyran, 2020: 25-42).
- **Değişim ve Yeniden Yapılanma:** İş dünyasındaki hızlı değişim, iş yerlerinde yeniden yapılanmayı gündeme getirir. Teknolojik ilerlemeler, iş organizasyonlarının yapısını ve çalışanların rolünü etkiler (Yeşil, 2018:307-323).
- **İş ve Toplumsal Cinsiyet:** Çalışma sosyolojisi, iş dünyasında cinsiyet rolleri ve eşitsizliği inceleyerek, toplumsal cinsiyetin iş yaşamına etkisini değerlendirir. Kadınların işgücüne katılımı, ücret eşitsizliği ve cinsiyet temelli ayrımcılık gibi konuları ele alır (Şentürk ve diğ., 2017:880-892).

Çalışma sosyolojisinin temel kavramları, iş dünyasının toplumsal, ekonomik ve kültürel boyutlarını anlamak için kullanılır. İşçi hakları, iş güvenliği, işçi sağlığı, sınıf ayrımları, çeşitlilik ve motivasyon gibi konular, bu alanda önemli bir rol oynar. Bu kavramlar, iş dünyasının insanlar ve

toplumlar üzerindeki etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olur (Samsun, 2017:160-210).

İŞYERİNDEKİ SOSYAL YAPILAR

Günümüzde iş dünyası, sadece ekonomik bir yapı olmanın ötesine geçerek toplumsal ve kültürel boyutlarıyla da büyük bir önem taşımaktadır. İş yerleri, bireylerin hem çalışma hayatını sürdürdüğü hem de sosyal ilişkiler geliştirdiği mekanlardır. İşte bu noktada, işyerindeki sosyal yapılar kavramı devreye girer. İşyerlerinin sosyal yapıları, çalışanlar arasındaki ilişkilerin, hiyerarşinin, iletişimin ve güç dinamiklerinin karmaşık bir şekilde örüldüğü, toplumsal etkileşimlerin bir yansımasıdır (Çötök, 2017:189-207).

Toplumsal Etkileşimlerin Anlamlandırılması

Toplumsal etkileşimler, insanların birbirleriyle iletişim kurduğu ve ilişki geliştirdiği karmaşık bir süreçtir. İnsanlar arası etkileşimler, gözlem, iletişim ve paylaşılan anlamlarla şekillenir. Toplumsal etkileşimler, bireylerin sosyal çevrelerinde nasıl konumlandığını, kimliklerini nasıl oluşturduğunu ve toplumsal normlara nasıl uyum sağladığını anlamak için değerli bir araçtır. İnsanlar, bu etkileşimler yoluyla sosyal rollerini belirler, sosyal bağlar kurar ve toplumsal yapıları anlamlandırır. Bu süreç, kültürel, ekonomik ve tarihsel faktörlerle etkilendiği gibi, iş dünyası gibi spesifik alanlarda da önemli bir role sahiptir. Toplumsal etkileşimlerin anlamlandırılması, işyerindeki ilişkilerin, iletişimin ve örgütsel dinamiklerin anlaşılmasına katkı sağlar (Aslan, 2016:197-216).

İşyerindeki Sosyal Yapıların Önemi

İşyerindeki sosyal yapılar, bireylerin bir araya gelerek iş yapısını oluşturduğu ve iş süreçlerini yönlendirdiği temel bir unsurdur. Bu yapılar, işyerindeki ilişkilerin ve davranış biçimlerinin anlamlandırılmasında kritik bir rol oynar. İşyerindeki sosyal yapılar, örgütsel kültürün oluşumunu etkiler, çalışanların motivasyonunu etkiler, iletişim ve işbirliğini şekillendirir. Aynı zamanda, işyerindeki güç dinamiklerini ve hiyerarşiyi de yansıtarak, liderlik ve karar verme süreçlerini belirler (Alpman, 2018:1-28).

Toplumsal Etkileşim ve İşyerindeki Sosyal Yapılar

Toplumsal etkileşim, bireyler arasındaki iletişim, davranışlar ve ilişkiler biçimlerini içerir. İşyerindeki sosyal yapılar da aslında bu toplumsal etkileşimlerin bir ürünüdür. İşyerindeki her düzeyde, çalışanlar arasında gerçekleşen etkileşimler, sosyal yapıların oluşumunu etkiler. İş arkadaşları arasındaki günlük sohbetlerden, yöneticilerle yapılan toplantılara kadar her etkileşim, işyerindeki sosyal yapıların biçimlenmesine katkı sağlar (Baltacı, 2019:1-19).

İşyerindeki Sosyal Yapıların Bileşenleri

İşyerindeki sosyal yapılar, farklı bileşenlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkar (Ölmez, 2023:127-156). Bunlar arasında;

- **İlişkiler ve Ağlar:** İşyerindeki bireyler arasındaki ilişkiler, sosyal ağlar oluşturur. Bu ağlar, insanların birbirleriyle iletişim kurduğu ve bilgi paylaştığı yolları temsil eder. İyi kurulmuş bir sosyal ağ, iş yerindeki işbirliği ve iletişimi artırabilir (Acar ve diğ., 2014:17-34).
- **Hiyerarşi ve Güç Dinamikleri:** İşyerlerindeki hiyerarşi, organizasyonun farklı seviyeleri arasındaki güç ilişkilerini yansıtır. Bu dinamikler, liderlik rollerini, karar verme süreçlerini ve yetki dağılımını etkiler (Avcı ve Topaloğlu, 2009:1-20).
- **Örgütsel Kültür:** İşyerindeki sosyal yapılar, örgütsel kültürün bir yansımasıdır. Kültür, işyerinin değerlerini, inançlarını, normlarını ve paylaşılan davranış biçimlerini içerir (Gizir, 2008:182-196).
- **İletişim ve İletişim Ağları:** İşyerindeki iletişim, sosyal yapıların temel bir bileşenidir. İyi iletişim, çalışanlar arasındaki etkileşimi kolaylaştırır ve örgütsel hedeflere ulaşımı destekler (Demirtaş, 2010:411-444).

İşyerindeki Sosyal Yapıların Çeşitliliği

İşyerindeki sosyal yapılar, organizasyonun büyüklüğüne, sektörüne, kültürel yapısına ve coğrafi konumuna göre çeşitlilik gösterebilir. Büyük birçok uluslu şirketin sosyal yapısı, küçük bir aile işletmesinin yapısından farklı olacaktır. Aynı şekilde, teknoloji sektöründeki işyerinin sosyal yapısı, geleneksel bir üretim sektöründeki işyerinden farklı özellikler taşıyabilir (Yolaç ve Doğan, 2011:83-110).

İşyerindeki sosyal yapılar, iş dünyasının toplumsal boyutlarını ve insanlar arası ilişkileri anlamak için kritik bir araçtır. İletişimden liderliğe, örgütsel kültürden güç dinamiklerine kadar birçok unsuru içinde barındırır. Bu yapılar, çalışanların iş memnuniyetini etkilerken, organizasyonun sürdürülebilirliğini de şekillendirir. İşyerindeki sosyal yapıların anlamlandırılması hem bireysel hem de örgütsel düzeyde başarıyı etkileyen bir perspektifi sunar (Yiyit, 2017:1499-1520).

ÇALIŞMA SOSYOLOJİSİ VE GÜÇ İLİŞKİLERİ

Çalışma sosyolojisi, iş dünyasının insanlar ve toplumlar üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlayan önemli bir disiplindir. İş yaşamının toplumsal, ekonomik ve kültürel yönlerini inceleyerek, çalışanların deneyimlerini, iş ilişkilerini, örgütsel yapıları ve toplumsal dinamikleri anlamlamaya yönelir. Bu bağlamda, çalışma sosyolojisinin temel kavramlarından biri de güç ilişkileridir. Güç ilişkileri, iş yerlerindeki sosyal yapının şekillenmesinde önemli bir role sahiptir ve iş dünyasının işleyişini derinden etkiler (Laaser ve Karlsson, 2021:798-815).

Çalışma Sosyolojisinin Temel Kavramları ve Güç İlişkileri

Çalışma sosyolojisi, iş dünyasının sosyal boyutlarını anlamak için çeşitli kavramları kullanır. Güç ilişkileri de bu kavramlardan biridir ve iş yerlerindeki sosyal yapıların belirlenmesinde etkili olan dinamikleri ifade eder. Güç, bir bireyin ya da grubun diğerlerini yönlendirme yeteneği olarak tanımlanabilir. İş yerlerindeki güç ilişkileri, çalışanların arasındaki etkileşimlerdeki güç dengesini yansıtır (Gezgin, 2000:55-95).

Güç ilişkileri, iş dünyasının farklı yönlerini etkiler. İşverenler ile çalışanlar arasındaki ilişkilerde belirgin şekilde kendini gösterir. İşverenler, kaynaklara sahip olmanın getirdiği güçle iş politikalarını belirler ve çalışanların koşullarını şekillendirir. Sendikalar ve çalışan temsilcileri ise çalışanların güçlerini birleştirerek işverenlere karşı pazarlık gücü elde etmeye çalışırlar (Sarı, 2011:1-112).

Güç İlişkilerinin Dinamikleri

Güç ilişkileri, karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahiptir. İş yerlerindeki güç dinamikleri, çeşitli faktörlerden etkilenir. Bu faktörler arasında organizasyonun büyüklüğü, sektörü, kültürel değerler, liderlik tarzı ve ekonomik koşullar yer alır. Örneğin, büyük birçok uluslu şirkette güç

ilişkileri, farklı ülkelerdeki kültürel ve sosyal normlardan etkilenebilir (Lamba, 2014:8-18).

Güç ilişkileri, aynı zamanda cinsiyet, etnik köken, yaş ve pozisyon gibi faktörlerle de şekillenir. İş yerinde cinsiyet eşitsizliği gibi durumlar, güç dengesini etkileyebilir. Üst düzey yönetim pozisyonlarının çoğunlukla erkekler tarafından doldurulduğu bir organizasyonda, cinsiyet temelli güç dengesizlikleri ortaya çıkabilir (Karatepe ve Arıbaş, 2015:7-23).

Güç İlişkilerinin Sonuçları

Güç ilişkilerinin iş yerlerine etkisi büyük olabilir. Dengesiz ve adaletsiz güç ilişkileri, çalışanların iş memnuniyetini azaltabilir ve motivasyonlarını düşürebilir. Aynı zamanda, örgütsel performansı da etkileyebilir. Güç dengesinin adaletli bir şekilde dağıtılması ise çalışanların motivasyonunu artırabilir, işbirliğini teşvik edebilir ve örgütsel verimliliği yükseltebilir (Kalay, 2016:148-158).

Güç İlişkilerinin Yönetimi

Güç ilişkilerinin yönetimi, iş yerlerinin sürdürülebilirliği ve çalışanların refahı açısından önemlidir. Liderlik tarzları, iletişim ve işbirliği kültürü, katılımcı karar verme süreçleri gibi faktörler güç ilişkilerini şekillendirebilir. İş yerlerinde açık iletişim ve şeffaflık, güç dengesini sağlamak için önemli araçlardır (Şahnagil, 2023:23-34).

Çalışma sosyolojisi ve güç ilişkileri, iş dünyasının toplumsal ve ekonomik boyutlarını anlamada kritik bir rol oynar. Güç ilişkileri, iş yerindeki sosyal yapıların temel dinamiklerinden biridir. Bu ilişkilerin anlaşılması, iş yerlerinin sürdürülebilirliğini artırmak ve çalışanların refahını güvence altına almak için önemlidir. Çalışma sosyolojisi ve güç ilişkileri alanındaki çalışmalar, iş dünyasının dönüşümü ve gelişimi açısından büyük bir potansiyel taşır (Isham ve diğ., 2021:1-9)

HİYERARŞİYİ VE ÇALIŞANLARIN SOSYAL DAVRANIŞLARI

Çalışma sosyolojisi, iş dünyasının toplumsal boyutlarını inceleyen ve çalışanların deneyimlerini, ilişkilerini, örgütsel yapılarını ve toplumsal etkileşimlerini anlamaya yönelik bir perspektifi temsil eder. İş yerlerinde insanların bir araya gelerek üretim ve iş yapısı oluşturduğu bir alan olarak çalışma sosyolojisi, toplumsal dinamiklerin ve güç ilişkilerinin merkezinde yer alır (Gezgin, 2000:55-95).

Çalışma Sosyolojisinin Temel Kavramları ve Hiyerarşi

Çalışma sosyolojisi, iş yaşamındaki toplumsal yapıları ve ilişkileri anlamak için birçok temel kavramı kullanır. Bu kavramlardan biri de hiyerarşidir. Hiyerarşi, iş yerlerinde farklı pozisyonların ve yetkilerin düzenli bir şekilde sıralandığı bir yapıdır. İş dünyasında, yöneticilerden işçilere kadar farklı pozisyonlar arasında bir hiyerarşi bulunur. Bu hiyerarşi, iş yerinin örgütsel yapısını ve güç ilişkilerini yansıtır (Aydın, 2007:1-165).

Hiyerarşinin Rolü ve Etkisi

Hiyerarşi, iş yerlerindeki güç dengesini ve yetki dağılımını belirler. Üst düzey yöneticilerin daha fazla yetkiye sahip olduğu bir yapıda, karar verme süreçleri ve politikalar üst düzeyde belirlenirken, alt kademedeki çalışanlar bu kararlara uymak durumundadır. Bu durum, iş yerlerindeki otorite dinamiklerini belirlerken, aynı zamanda işçilerin motivasyonu ve iş tatmini üzerinde de etkili olabilir (Çetinkaya ve Özutku, 2010:221-236).

Çalışanların Sosyal Davranışları ve Hiyerarşi

Çalışanların sosyal davranışları, hiyerarşik yapıya ve güç ilişkilerine bağlı olarak şekillenir. Üst düzey yöneticilerle alt kademe çalışanları arasındaki ilişkiler farklılık gösterebilir. Alt kademe çalışanları genellikle üst düzey yöneticilere saygı duyabilir ve daha az söz hakkına sahip olabilirken, üst düzey yöneticilerin sorumlulukları ve yetkileri daha geniştir (Karasu, 2021:1-106).

Toplumsal Normlar ve İş Yerinde Davranışlar

Toplumsal normlar, iş yerindeki sosyal davranışları etkiler. Her iş yerinin bir kültürü ve değerleri vardır ve bu değerler, çalışanların nasıl davranması gerektiğini belirler. Bu normlar, hiyerarşik yapıyı da etkiler. Örneğin, bazı iş yerlerinde üst düzey yöneticilere karşı daha özgür ve rahat bir dil kullanılabilirken, diğer iş yerlerinde daha resmi bir iletişim tercih edilebilir (İlerler ve Gülova, 2020:104-129).

Çalışanların Güç İlişkileri ve İşbirliği

Çalışanların güç ilişkileri, iş yerindeki işbirliğini etkileyebilir. Üst düzey yöneticiler ve alt kademe çalışanları arasında olumlu ve adil bir güç dengesi olduğunda, işbirliği teşvik edilebilir. Ancak dengesiz güç ilişkileri,

çalışanların işbirliğine isteksizlik göstermelerine neden olabilir. İşbirliği, iş yerinde verimliliği artırabilirken, aynı zamanda çalışanların motivasyonunu da etkileyebilir (Taştan, 2008:127-151).

Liderlik Tarzları ve Sosyal Davranışlar

Liderlik tarzları, iş yerindeki sosyal davranışları etkiler. Otoriter bir liderlik tarzı, iş yerinde daha katı ve disiplinli bir ortam oluşturabilirken, demokratik bir liderlik tarzı daha işbirlikçi ve açık iletişimli bir atmosferi teşvik edebilir. Liderlerin güç kullanımı ve iletişim tarzı, çalışanların sosyal davranışlarını etkiler (Telli ve diğ., 2012:135-150).

Çalışma sosyolojisi, iş dünyasındaki toplumsal dinamikleri ve güç ilişkilerini anlamak için kritik bir disiplindir. Hiyerarşi, iş yerlerindeki güç dengesini yansıtan ve çalışanların sosyal davranışlarını etkileyen temel bir yapıdır. İş yerlerindeki toplumsal normlar, güç ilişkileri, işbirliği ve liderlik tarzları, çalışanların sosyal davranışlarını şekillendirir. Bu bağlamda, çalışma sosyolojisi ve toplumsal etkileşimlerin analizi, iş dünyasının sürdürülebilirliği ve çalışanların refahını anlamada büyük bir potansiyele sahiptir (Omay, 2006:1-229).

ÇALIŞANLARDA MEMNUNİYET DÜZEYİ

Çalışma sosyolojisi, iş dünyasının toplumsal ve kültürel boyutlarını anlamayı amaçlayan bir disiplindir. İş yaşamının çalışanlar üzerindeki etkilerini inceleyerek, iş ilişkilerini, örgütsel yapıları, toplumsal etkileşimleri ve çalışanların deneyimlerini anlamlandırmayı hedefler. Bu bağlamda, çalışma sosyolojisinin bir odak noktası da çalışanların memnuniyet düzeyidir. Çalışanların memnuniyet düzeyi, işyerindeki toplumsal dinamiklerin ve çalışma koşullarının bir yansımasıdır (Aksu, 2008:1-169).

Çalışma Sosyolojisinin Temel Kavramları ve Çalışan Memnuniyeti

Çalışma sosyolojisi, iş dünyasının insanlar ve toplumlar üzerindeki etkilerini anlamak için çeşitli temel kavramları kullanır. Çalışan memnuniyeti de bu kavramlardan biridir ve iş yerlerindeki toplumsal yapıların ve ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Çalışan memnuniyeti, çalışanların işlerinden duyduğu tatmin ve mutluluğu ifade eder (Şalak, 2015:1-161).

Çalışan Memnuniyetinin Önemi ve Etkileri

Çalışan memnuniyeti, iş yerlerinin verimliliği, sürdürülebilirliği ve çalışanların sağlığı açısından büyük bir öneme sahiptir. Memnun ve mutlu çalışanlar, daha yüksek iş performansı gösterebilir, iş yerine daha bağlı olabilir ve işbirliğini artırabilir. Aynı zamanda, düşük memnuniyet düzeyi işten ayrılma isteğini artırabilir ve işyerindeki motivasyonu olumsuz etkileyebilir (Çınar, 2018:39-62).

Çalışan Memnuniyetini Etkileyen Faktörler

Çalışan memnuniyetini etkileyen bir dizi faktör bulunmaktadır. İş koşulları, ücret, liderlik tarzı, iş güvenliği, iş yükü, iş dengesi ve kariyer olanakları gibi etmenler, çalışanların memnuniyet düzeyini etkiler. Örneğin, adil bir ücretlendirme politikası ve iş güvenliği önlemleri, çalışanların işlerine olan bağlılığını ve memnuniyetini artırabilir (Serbest, 2019:1-134).

Çalışan Memnuniyetinin Toplumsal Boyutları

Çalışan memnuniyeti, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de önemli sonuçlara yol açar. İş yerlerinde yüksek memnuniyet düzeyi, iş gücü verimliliğini artırarak ekonomik büyümeye katkı sağlayabilir. Aynı zamanda, iş yerlerindeki olumsuz sosyal etkileşimler ve güç dengesizlikleri, toplumsal hoşnutsuzluğa ve hatta sosyal sorunlara yol açabilir (Doğrul ve Tekeli, 2010:11-18).

Çalışan Memnuniyetinin Yönetimi

Çalışan memnuniyeti yönetimi, iş dünyasının sürdürülebilirliği ve çalışanların refahı açısından kritik bir rol oynar. İşverenler, çalışanların memnuniyet düzeyini artırmak için çeşitli stratejiler geliştirebilir. İş yerinde açık iletişim, katılımcı karar verme süreçleri, eğitim ve geliştirme fırsatları gibi faktörler, çalışanların memnuniyetini artırabilir (Aydın, 2007:1-165).

Çalışan Memnuniyeti ve İşveren Markası İlişkisi

Çalışan memnuniyeti, işveren markası oluşturmak ve sürdürmek için kritik bir unsurdur. İyi bir işveren markası, yetenekli çalışanları çekmek ve elde tutmak için önemlidir. Memnun çalışanlar, işverenlerin itibarını

artırır, pozitif ağızdan ağıza iletişimi teşvik eder ve işe alım süreçlerini kolaylaştırır (Saylan ve Eroğlu, 2022:23-40).

Çalışma sosyolojisi, iş dünyasının toplumsal ve kültürel boyutlarını anlamada kritik bir rol oynar. Çalışan memnuniyeti, iş yerlerindeki toplumsal dinamiklerin ve çalışma koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Çalışanların memnuniyet düzeyi, iş yerlerinin verimliliği, sürdürülebilirliği ve çalışanların refahı açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, çalışma sosyolojisi ve çalışan memnuniyeti arasındaki ilişki, iş dünyasının dönüşümü ve gelişimi açısından büyük bir potansiyele sahiptir (Kurt, 2008:1-191).

ÇALIŞANLARDA MOTİVASYON VE İŞ STRESİ

Çalışma sosyolojisi iş yaşamının bireyler üzerindeki etkilerini incelerken, iş ilişkilerini, örgütsel yapıları, toplumsal etkileşimleri ve çalışanların deneyimlerini anlamlandırmaya yönelik bir perspektifi temsil eder. Bu bağlamda, çalışanların motivasyonu ve iş stresi, çalışma sosyolojisinin odak noktalarından biridir. Çalışma sosyolojisi, toplumsal dinamiklerin ve insan davranışının iş yaşamına yansımalarını anlamak için çalışan motivasyonu ve iş stresini inceler (Başar, 2021:1-227).

Çalışma Sosyolojisinin Temel Kavramları ve Çalışan Motivasyonu

Çalışma sosyolojisi, iş dünyasının toplumsal etkilerini anlamak için çeşitli temel kavramları kullanır. Çalışan motivasyonu da bu kavramlardan biridir. Çalışan motivasyonu, işe duyulan ilgi ve enerjinin bir yansımasıdır. Motive olmuş çalışanlar, daha yüksek iş performansı sergileyebilir, işyerine daha bağlı olabilir ve işbirliğini artırabilir (Urhan, 2014:1-139).

Çalışan Motivasyonunun Önemi ve Etkileri

Çalışan motivasyonu, iş yerlerinin verimliliği, sürdürülebilirliği ve çalışanların refahı açısından büyük bir öneme sahiptir. Yüksek motivasyona sahip çalışanlar, daha üretken olabilir ve iş yerine daha olumlu bir katkı sağlayabilirler. Motivasyonun düşük olduğu durumlarda ise iş performansı düşebilir, işten ayrılma isteği artabilir ve iş yerindeki işbirliği azalabilir (Baş ve Alagöz, 2022:693-706).

Çalışan Motivasyonunu Etkileyen Faktörler

Çalışan motivasyonunu etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. İş yerlerinde liderlik tarzı, ödüllendirme sistemi, kariyer olanakları, iş yükü, işin anlamı, iş güvencesi ve çalışma koşulları gibi etmenler, çalışanların motivasyon düzeyini belirler. İyi bir liderlik ve adil bir ödüllendirme sistemi, çalışanların motivasyonunu artırabilir (Aksoy, 2020:89-111).

Çalışan Motivasyonunun Toplumsal Boyutları

Çalışan motivasyonu, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de etkilere sahiptir. Yüksek motivasyonlu çalışanlar, iş yerlerinin toplumsal itibarını artırabilir ve iş gücü verimliliğini artırarak ekonomik büyümeye katkı sağlayabilir. Aynı zamanda, iş yerlerindeki düşük motivasyon, toplumsal hoşnutsuzluğa ve iş gücü kaybına yol açabilir (Örücü ve Kanbur, 2008:85-97).

İş Stresi ve Çalışma Sosyolojisi

İş stresi, modern iş dünyasının bir gerçeği olarak karşımıza çıkar. İş stresi, çalışanların iş yükü, zaman baskısı, rekabet, düşük özerklik, çelişkili talepler ve rol belirsizliği gibi faktörlerden kaynaklanabilir. Çalışma sosyolojisi, iş stresini toplumsal ve örgütsel faktörler bağlamında inceleyerek, çalışanların iş stresiyle nasıl başa çıktığını ve iş yerlerindeki stresi azaltma stratejilerini anlamaya çalışır (Yüksel, 2014:109-131).

İş Stresinin Etkileri ve Yönetimi

İş stresi hem bireysel hem de örgütsel düzeyde olumsuz etkilere neden olabilir. Yüksek iş stresi, çalışanların fiziksel ve zihinsel sağlığını olumsuz etkileyebilir, iş performansını düşürebilir ve iş tatmini düzeyini azaltabilir. İş yerlerinde iş stresini yönetmek için esnek çalışma düzenleri, destekleyici yönetim tarzı, stres azaltma programları gibi stratejiler kullanılabilir (Küçük, 2016:55-74).

Çalışan Motivasyonu ve İş Stresinin İlişkisi

Çalışan motivasyonu ve iş stresi arasındaki ilişki karmaşık bir şekilde örülmüştür. Yüksek motivasyonlu çalışanlar genellikle iş stresiyle daha etkili bir şekilde başa çıkabilirler. Motive olmuş çalışanlar, iş stresini azaltma stratejilerini daha etkili bir şekilde kullanabilir ve olumsuz etkilerini en aza indirebilirler. Aynı zamanda, iş stresi de çalışan

motivasyonunu olumsuz etkileyebilir. Aşırı iş yükü, zaman baskısı ve düşük özerklik gibi stres faktörleri, çalışanların motivasyonunu düşürebilir (Uludağ, 2019:411-439).

Çalışma sosyolojisi, iş dünyasının toplumsal ve kültürel boyutlarını anlamada kritik bir rol oynar. Çalışan motivasyonu ve iş stresi, iş yaşamının toplumsal dinamiklerini ve insan davranışını yansıtan önemli faktörlerdir. Çalışan motivasyonu, iş yerlerinin verimliliği, sürdürülebilirliği ve çalışanların refahı açısından büyük bir rol oynarken, iş stresi ise olumsuz etkileriyle dikkat çeker. Bu bağlamda, çalışma sosyolojisi ve çalışan motivasyonu ile iş stresi arasındaki ilişkinin anlaşılması, iş dünyasının dönüşümü ve gelişimi açısından büyük bir potansiyele sahiptir (Yapar, 2005:1-216).

İŞ YERİ KÜLTÜRÜ VE KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

İşyeri kültürü ve kültürel etkileşim, iş dünyasının toplumsal ve insan odaklı boyutlarını anlamak için önemli bir perspektifi temsil eder. İş yaşamının bireylerin deneyimlerini, ilişkilerini, değerlerini ve davranışlarını nasıl şekillendirdiğini anlamaya yönelik çalışmalar, çalışma sosyolojisi ve işyeri kültürü araştırmalarıyla yakından ilişkilidir (Erdem ve Dikici, 2009:198-213).

İşyeri Kültürünün Temel Kavramları ve Önemi

İşyeri kültürü, bir iş yerinde çalışanların ortak değerleri, normları, inançları ve davranış biçimlerini yansıtan bir kavramdır. Bu kültür, iş yerinin benzersiz kimliğini oluşturur ve çalışanların işe uyum sağlamasına yardımcı olur. İşyeri kültürü, işyerindeki etkileşimleri, iletişimi ve örgütsel yapının nasıl işlediğini belirler (Genç, 2016:116-137).

Kültürel Etkileşimin İş Yaşamına Etkileri

İş dünyası, çeşitli kültürlerin etkileşim alanıdır. Kültürel etkileşim, farklı kültürel arka plana sahip çalışanların bir araya gelerek çalıştığı bir ortamı ifade eder. Bu etkileşim, farklı düşünce tarzları, değerler, dil ve davranış biçimlerinin iş yaşamında nasıl etkileşime girdiğini gösterir. Bu durum, işyeri kültürünü zenginleştirirken aynı zamanda bazı zorlukları da beraberinde getirebilir (Halis ve Uğurlu, 2008:102-123).

Çokkültürlü İşyerleri ve Değerler

Günümüzde küreselleşme ve hareketlilik, işyerlerini daha çokkültürlü hale getiriyor. Farklı kültürlerden gelen çalışanlar, farklı değer sistemleri ve iş yapma tarzlarıyla gelirler. Çokkültürlü işyerlerinde kültürel etkileşim, işyeri kültürünün zenginliğini artırabilirken aynı zamanda anlaşmazlıklara da neden olabilir. İşverenler ve yöneticiler, çokkültürlü işyerlerinde kültürel farklılıkları nasıl yöneteceklerini anlamak zorundadır (Kan ve Kanmaz, 2022:59-73).

Kültürel Duyarlılık ve İletişim

İşyeri kültürünün olumlu bir şekilde işlemesi, kültürel duyarlılık ve etkili iletişim gerektirir. Çalışanların farklı kültürel geçmişlere sahip olması, iletişimde anlam karmaşıklığına neden olabilir. İletişimde kültürel duyarlılık, çalışanların birbirlerini daha iyi anlamalarına ve işbirliğini artırmalarına yardımcı olabilir (Özdemir, 2011:29-38).

İşyeri Kültürünün İş Performansına Etkisi

İşyeri kültürü, iş performansını etkileyebilir. Pozitif ve sağlam bir işyeri kültürü, çalışanların işe bağlılığını artırabilir, işbirliğini teşvik edebilir ve verimliliği yükseltebilir. Tersine, toksik bir işyeri kültürü, çalışanların motivasyonunu düşürebilir, işten ayrılma oranını artırabilir ve örgütsel performansı olumsuz etkileyebilir (Sönmez ve Başal, 2021:109-128).

Kültürel Çeşitlilik Yönetimi ve İşyeri Kültürü

İşyeri kültürü, kültürel çeşitliliği anlayarak ve yöneterek daha sağlam bir temelde oluşturulabilir. Kültürel çeşitliliği yönetmek, farklı kültürel geçmişlere sahip çalışanların ihtiyaçlarını ve beklentilerini anlamayı gerektirir. Çeşitlilik, işyeri kültürünün daha kapsayıcı ve adil olmasını sağlayabilir (Yeşil, 2009:101-131).

Kültürel Etkileşimin İş Stresine Etkisi

Kültürel etkileşim, iş stresini de etkileyebilir. Farklı kültürlerden gelen çalışanlar arasında iletişim zorlukları ve kültürel çatışmalar ortaya çıkabilir. Bu durum, iş stresini artırabilir ve çalışanların motivasyonunu olumsuz etkileyebilir. İşyerlerinin kültürel farklılıkları anlaması ve işyeri kültürünü buna göre şekillendirmesi, kültürel etkileşimden kaynaklanan stresi azaltabilir (Özdemir, 2011:29-38).

İşyeri kültürü ve kültürel etkileşim, iş dünyasının toplumsal ve insan odaklı yönlerini anlamak için önemli bir perspektifi temsil eder. İşyeri kültürü, çalışanların değerleri, davranışları ve ilişkilerini şekillendirirken, kültürel etkileşim farklı kültürel geçmişlere sahip çalışanların iş yaşamındaki etkileşimini yansıtır. Bu bağlamda, işyeri kültür ve kültürel etkileşim, iş dünyasının evrildiği dinamik ve zengin bir alanı temsil eder. İş yaşamının giderek daha küreselleşen ve çeşitlenen yapısında, işyeri kültürü ve kültürel etkileşim, işletmelerin başarısını belirleyen faktörler arasında önemli bir rol oynar (Genç, 2016:116-137).

İşyeri kültürü, bir iş yerinin kimliğini ve değerlerini yansıtan bir ayna olarak işlev görür. İş yerinde oluşan kültürel dinamikler, çalışanların davranışlarını ve motivasyonlarını etkilerken aynı zamanda işletmenin yönetim tarzını da şekillendirir. Olumlu bir işyeri kültürü, çalışanların işe bağlılığını artırır, işbirliğini teşvik eder ve işletme performansını yükseltebilirken, toksik bir işyeri kültürü çalışanların moralini ve verimliliğini düşürebilir (Sönmez ve Başal, 2021:109-128).

Kültürel etkileşim ise, farklı kültürel arka planlardan gelen çalışanların etkileşimlerini ve işbirliğini ifade eder. Küreselleşme ve hareketlilik, iş yerlerini daha çeşitli ve çokkültürlü hale getirirken, bu kültürel etkileşimlerin yönetimi ve uyumu önemli bir zorluk haline gelmiştir. İyi yönetilen kültürel etkileşim, farklı bakış açılarını bir araya getirerek yenilikçi çözümler üretmeyi sağlayabilir. Ancak kültürel farklılıkların yanlış yönetimi, çatışmalara ve iletişim sorunlarına yol açabilir (Ölçekçi, 2020:147-163).

İş dünyasında işyeri kültürü ve kültürel etkileşim, sadece iç dinamikleri etkilemekle kalmaz, aynı zamanda işletmenin dış imajını da şekillendirir. İşletmelerin çokkültürlü bir çalışan tabanına sahip olmaları, toplumsal çeşitliliğe saygı göstermeleri ve çeşitliliği değerlendirmeleri gerektiği anlamına gelir. Bu, işletmelerin işe alım stratejilerinden, reklam kampanyalarına kadar birçok farklı alanı etkiler (Topoğlu ve Gökdeniz, 2019:57-73).

ÇALIŞMA SOSYOLOJİSİ VE ÖRGÜT

Çalışma sosyolojisi, bireylerin toplumsal yapı içindeki iş yaşamını ve örgütsel ilişkilerini inceleyen bir disiplindir. İnsanların işgücüne katılımı, çalışma koşulları, örgüt kültürü ve işyeri dinamikleri gibi konular çalışma

sosyolojisinin odak noktalarını oluşturur. Bu disiplin hem bireylerin hem de toplumun iş dünyasıyla etkileşimini anlamak ve analiz etmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Özellikle sanayileşme, teknolojik gelişmeler ve iş yapısındaki değişimler, çalışma sosyolojisinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır (Laaser ve Karlsson, 2021:798-815).

Çalışma sosyolojisi, bireylerin iş hayatına nasıl entegre olduklarını, işyerindeki ilişkileri, örgütlerin nasıl işlediğini ve toplumsal değişimin iş dünyasına etkilerini araştırır. Ayrıca cinsiyet, etnik köken, yaş gibi faktörlerin iş yaşamına etkilerini de inceleyerek, iş dünyasındaki adaletsizlikleri ve eşitsizlikleri ele alır (Köten, 2012:1-314).

Örgüt kavramı da çalışma sosyolojisinin temel taşlarından biridir. Örgütler, insanların belirli amaçlar doğrultusunda bir araya gelerek oluşturduğu yapılardır. Bu yapılarda işbirliği, koordinasyon ve iletişim gibi süreçler işlerin etkin bir şekilde yürütülmesini sağlar. Örgütler hem bireylerin hem de toplumun ekonomik ve sosyal yaşamına önemli etkilerde bulunur. Özellikle günümüzde küreselleşme ve hızlı teknolojik değişimler, örgütlerin işleyişini ve insanların çalışma biçimlerini etkilemiştir (Türkkahraman, 2009:25-46).

Çalışma sosyolojisi, iş dünyasındaki eğilimleri ve sorunları anlamak için teorik ve pratik bir yaklaşım sunar. Bu disiplin, örgütlerin yapısını, kültürünü, liderlik biçimlerini ve çalışanların motivasyonunu araştıran çeşitli yöntemleri içerir. Ayrıca iş gücünün dönüşümü, teknolojinin iş yapısına etkisi, iş memnuniyeti ve işten tatmin gibi konular da çalışma sosyolojisinin incelediği alanlardandır (Yeşil, 2016:158-180).

Çalışma sosyolojisi ve örgütler, toplumsal düzenin temel bileşenlerinden biridir. İş yaşamının karmaşıklığını anlamak, iş dünyasındaki değişimlere ayak uydurmak ve daha adil, sürdürülebilir örgütler oluşturmak amacıyla bu disiplinin araştırmaları ve analizleri büyük önem taşır. Bu metin, çalışma sosyolojisi ve örgütlerin temel kavramlarına giriş yaparak, bu alandaki zengin ve derinlemesine incelemelerin kapısını aralamayı amaçlamaktadır (Durmuşoğlu, 2019:1-162).

ÇALIŞMA SOSYOLOJİSİ VE ÖRGÜT KÜLTÜRÜ

Toplumsal yaşamın en önemli unsurlarından biri çalışma hayatıdır. İnsanlar, ekonomik faaliyetlerde bulunarak geçimlerini sağlarlar ve

toplumsal bir bütün olarak iş yaşamı, toplumsal düzenin şekillenmesinde önemli bir role sahiptir. Çalışma sosyolojisi, bu çalışma hayatını, iş yerlerini ve örgütleri toplumsal ve kültürel bağlam içinde inceleyen bir disiplindir. Bu alanda yapılan araştırmalar, işgücü katılımı, çalışma koşulları, işçi sağlığı ve güvenliği, işyeri ilişkileri ve örgüt kültürü gibi konuları ele alarak, bireylerin ve toplumun iş dünyasıyla olan etkileşimini anlamaya çalışır (Soysal, 2023:1-189).

Çalışma Sosyolojisinin Temel Yaklaşımları

Çalışma sosyolojisi, temelde toplumsal ve ekonomik yapılar arasındaki etkileşimleri inceleyen bir perspektife sahiptir. Bu perspektif, Marx'ın sınıf çatışması teorisiyle başlamış ve sonraki dönemlerde farklı teorik yaklaşımlarla zenginleşmiştir. Sınıf, cinsiyet, etnik köken gibi faktörlerin iş yaşamına etkisi, çalışma sosyolojisinin ana ilgi alanlarından biridir. Aynı zamanda çalışma yaşamının, bireylerin kimlik oluşturması ve toplumsal ilişkiler kurması üzerindeki etkileri de araştırılan konulardandır (Başaran, 2017:214-237).

Örgütlerin Rolü ve Önemi

Çalışma sosyolojisinin merkezinde yer alan önemli bir kavram da örgütlerdir. Örgütler, insanların belirli amaçlar doğrultusunda bir araya gelerek oluşturduğu yapılar olarak tanımlanabilir. İş yerlerinde örgütlenme, iş süreçlerinin düzenlenmesi, iletişim ve koordinasyonun sağlanması gibi işlevleri yerine getirir. Örgütlerin işleyişi, yönetim biçimleri, liderlik anlayışları ve iç kültürleri, çalışma sosyolojisi açısından büyük bir öneme sahiptir (Paçacı ve Erdem, 2019:1-28).

Örgüt Kültürü ve İş Yerindeki Dinamikler

Özellikle son yıllarda, örgüt kültürü kavramı çalışma sosyolojisinin merkezinde daha fazla yer bulmaya başlamıştır. Örgüt kültürü, bir örgütün değerleri, inançları, normları, sembolleri ve paylaşılan anlayışları gibi unsurları içerir. Bu kültür, örgütün çalışma tarzını, işbirliği biçimlerini, iletişim kalıplarını ve genel atmosferini şekillendirir. Örgüt kültürü, bireylerin örgüte bağlılığını ve iş memnuniyetini etkilerken, aynı zamanda örgütün performansını da şekillendirebilir (Köse ve diğ., 2001:220-242).

Örgüt kültürü, iş yerindeki dinamikleri derinlemesine etkileyebilir. Pozitif bir örgüt kültürü, çalışanların motivasyonunu artırabilir, işbirliğini teşvik edebilir ve yenilikçiliği destekleyebilir. Aksine, olumsuz bir örgüt kültürü, iletişim eksikliği, güvensizlik, rekabetçilik ve stres gibi sorunlara neden olabilir. Bu nedenle, örgüt kültürünün anlaşılması, yönetilmesi ve gerektiğinde dönüştürülmesi, iş yerinde sağlıklı ve üretken bir ortamın oluşturulması için önemlidir (Özden, 2022:25-40).

Çalışma sosyolojisi ve örgüt kültürü, iş yaşamının toplumsal boyutunu anlamak ve analiz etmek için kritik bir yaklaşım sunar. İş dünyasının dinamikleri, örgütlerin yapısı, işgücü katılımı ve örgüt kültürü gibi konular hem bireylerin hem de toplumun ekonomik ve sosyal refahını etkiler. Bu nedenle, çalışma sosyolojisinin ve örgüt kültürünün araştırılması, iş dünyasının geleceğini şekillendiren bir faktör olarak önemini korur. Bu metin, çalışma sosyolojisi ve örgüt kültürünün temel kavramlarını ele alarak, iş yaşamının toplumsal dokusu içindeki yerini vurgulamayı amaçlamaktadır (Kurtbaş, 2014:129-166).

ÇALIŞMA SOSYOLOJİSİ VE ÖRGÜT İKLİMİ

Toplumsal yaşamın en temel alanlarından biri çalışma hayatıdır. İnsanlar büyük bir kısmını iş yerlerinde geçirdikleri bu alanda hem ekonomik hem de sosyal olarak etkileşimde bulunurlar. Çalışma sosyolojisi, iş yaşamını toplumsal bir perspektiften inceleyen ve bu perspektif üzerinden iş yerindeki ilişkileri, dinamikleri, eşitsizlikleri ve değişimleri anlamaya çalışan bir disiplindir. Öte yandan, örgüt iklimi ise iş yerindeki kültürel ve psikolojik ortamı ifade eder. Bu ortam, çalışanların deneyimleri, davranışları ve örgüte bağlılığı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Şalak, 2015:1-161).

Çalışma Sosyolojisinin Temel Yaklaşımları

Çalışma sosyolojisi, toplumsal yapı ve iş yaşamının karşılıklı etkileşimini anlamayı amaçlar. Marx'ın sınıf çatışması teorisiyle başlayan bu disiplin, zaman içinde farklı teorik yaklaşımlarla zenginleşmiştir. Sınıf, cinsiyet, etnik köken gibi faktörlerin iş yaşamına etkisi, çalışma sosyolojisinin temel konularından biridir. Bununla birlikte, iş yaşamının bireylerin kimlik oluşturması, toplumsal statüler ve ilişkiler kurması üzerindeki etkileri de büyük bir ilgi odağıdır (Bingöl, 2022:111-136).

Örgütlerin Rolü ve İşlevleri

Çalışma sosyolojisinin merkezinde örgütler yer alır. Örgütler, belirli amaçlar doğrultusunda bir araya gelen insanların oluşturduğu yapılar olarak tanımlanabilir. İş yerlerinde örgütlenme, iş süreçlerinin düzenlenmesi, iletişim ve koordinasyonun sağlanması gibi temel işlevleri yerine getirir. Örgütlerin yapısı, kültürü, liderlik biçimleri ve çalışanların deneyimleri, çalışma sosyolojisinin önemli araştırma konularını oluşturur (Yıldırım, 2020:153-167).

Örgüt İklimi ve Çalışan Deneyimleri

Son yıllarda, örgüt iklimi kavramı çalışma sosyolojisinin ve örgüt psikolojisinin odak noktalarından biri haline gelmiştir. Örgüt iklimi, bir iş yerindeki genel atmosferi, kültürel değerleri, çalışanların memnuniyetini ve performansını etkileyen faktörleri ifade eder. Olumlu bir örgüt iklimi, çalışanların iş yerindeki deneyimlerini olumlu yönde etkileyebilir, işbirliğini artırabilir ve çalışanların örgüte bağlılığını güçlendirebilir. Aksine, olumsuz bir örgüt iklimi, işten tatminsizlik, stres ve düşük motivasyon gibi sorunlara neden olabilir (Halis ve Uğurlu, 2008:102-123).

Örgüt iklimi, örgütün kültürel değerleri, liderlik yaklaşımları, iletişim kalıpları ve çalışanların karar alma süreçlerine katılımı gibi unsurların bir sonucu olarak şekillenir. Bu nedenle, iş yerlerinde sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturmak ve çalışanların iş memnuniyetini artırmak için örgüt ikliminin anlaşılması ve yönetilmesi büyük bir önem taşır (Geylani, 2013:1-23).

Çalışma sosyolojisi ve örgüt iklimi, iş yaşamının toplumsal ve psikolojik boyutlarını anlamak için kritik bir bakış açısı sunar. İş dünyasının dinamikleri, örgütlerin işleyişi, çalışanların deneyimleri ve örgüt kültürü gibi konular hem bireylerin hem de toplumun ekonomik ve sosyal refahını etkiler. Bu nedenle, çalışma sosyolojisinin ve örgüt ikliminin araştırılması, iş dünyasının geleceğini şekillendiren bir faktör olarak önemini sürdürmektedir (Gökçe, 2021:665-678).

İŞÇİ SINIFI VE DİNAMİKLERİ

İşçi sınıfı, endüstriyel ve post-endüstriyel toplumların belirgin bir unsuru olarak iş dünyasında önemli bir rol oynamaktadır. İşçi sınıfı, ekonomik ve

toplumsal değişimlerin etkilerini en çok hisseden kesimlerden biridir (Şimşek, 2002:139-173).

İşçi Sınıfının Tanımı ve Değişen Dinamikleri

İşçi sınıfı, üretim süreçlerine katılan ve genellikle emeklerini satarak geçimini sağlayan bireyleri ifade eder. Endüstri devrimiyle birlikte büyüyen fabrikalar ve sanayi sektörü, işçi sınıfının oluşumunu hızlandırdı. Ancak zaman içinde teknolojik gelişmeler ve ekonomik değişimler işçi sınıfının yapısını da etkiledi. Günümüzde işçi sınıfı, geleneksel endüstri işçilerinin yanı sıra hizmet sektöründe ve bilgi ekonomisinde çalışanları da içerir (Çapcıoğlu ve Anık, 2021:27-43).

Küreselleşme ve İşçi Sınıfı

Küreselleşme, işçi sınıfının dinamiklerini büyük ölçüde etkiledi. Üretim süreçlerinin dünya çapında yayılması, işçi sınıfının işgücünün küresel pazarlarda rekabet etmesine neden oldu. Bu, hem işsizlik ve düşük ücretler gibi olumsuz sonuçları hem de daha fazla fırsat ve hareketliliği beraberinde getirdi. Küreselleşme, işçi sınıfının hareketliliğini ve bağlantılarını artırarak yeni bir dinamizm yarattı (Yılmaz ve Çetin, 2007:15-27).

Teknolojik Değişim ve İşçi Sınıfı

Teknolojik ilerlemeler, işçi sınıfının yapısını ve iş yapış şeklini dönüştürdü. Otomasyon ve yapay zeka gibi teknolojiler, bazı işleri insan gücüne olan gereksinimi azalttı. Bu durum, bazı endüstrilerde iş kaybına yol açabilirken, diğer yandan yeni becerilerin ve uzmanlık alanlarının ortaya çıkmasına neden oldu. Teknolojik değişim, işçi sınıfının yeteneklerini yeniden değerlendirmesini ve dönüşümü kabul etmesini gerektirdi (Erikli ve Salih, 2022:209-223).

Toplumsal Eşitsizlik ve İşçi Sınıfı

İşçi sınıfı, genellikle toplumsal eşitsizlikle yakından ilişkilidir. Düşük ücretler, sınırlı sosyal güvence ve düşük yaşam standardı, işçi sınıfının maruz kaldığı zorluklardır. Toplumsal eşitsizlik, işçi sınıfının ekonomik ve sosyal fırsatlara eşit erişim sağlayamamasına neden olabilir. Bu durum, işçi sınıfının toplumsal hareketler, sendikalar ve politika aracılığıyla haklarını savunmasını ve iyileştirmeler elde etmesini tetikledi (Can, 2008:29-41).

İşçi Sınıfı Hareketleri ve Sendikalar

İşçi sınıfı, tarih boyunca çeşitli haklarını arama hareketleri ve sendikalar aracılığıyla sesini duyurdu. Sendikalar, işçi sınıfının kolektif olarak taleplerini dile getirdiği ve çalışma koşullarını iyileştirmeye çalıştığı önemli bir platformdur. Sendikalar, grevler, görüşmeler ve diğer eylemler aracılığıyla işçilerin haklarını savunurken, işverenlerle müzakere yoluyla daha adil çalışma koşullarını sağlamayı amaçlar (Taş, 2012:61-80).

Çalışma Koşulları ve İşçi Sınıfı Sağlığı

İşçi sınıfının sağlığı ve güvenliği, çalışma koşullarıyla yakından ilişkilidir. Tehlikeli işlerde çalışan işçiler, fiziksel yaralanma, iş kazaları ve meslek hastalıkları riski altındadır. İşçi sınıfının sağlığının korunması hem işverenlerin sorumluluğunda hem de devletlerin düzenleyici tedbirlerle sağlanır. İşçi sınıfının sağlığını korumak, toplumsal refahın ve ekonomik sürdürülebilirliğin bir parçasıdır (Demir, 2014:675-704).

Eğitim ve İşçi Sınıfı Yükselmesi

Eğitim, işçi sınıfının sosyal ve ekonomik yükselmesinde önemli bir role sahiptir. Eğitim, bireylerin yeni beceriler kazanmasını ve farklı sektörlerde yer bulmasını sağlar. İyi eğitim almış işçiler, daha iyi iş fırsatlarına sahip olabilir ve daha yüksek ücretli pozisyonlara yükselebilir. Eğitim, işçi sınıfının toplumsal hareketliliği ve ekonomik refahı artırmak için önemli bir araçtır (Güllüoğınar, 2012:54-85).

İşçi Sınıfının Toplumsal Katkısı

İşçi sınıfı, ekonomik büyüme ve toplumsal istikrar için kritik bir role sahiptir. Üretim süreçlerine katılarak mal ve hizmet üretirler, ekonomik döngüyü hareketlendirirler ve toplumun temel ihtiyaçlarını karşılarlar. Aynı zamanda işçi sınıfı, toplumsal hareketler ve politik katılım aracılığıyla toplumsal değişimi ve iyileşmeyi destekleyen önemli bir güçtür (Yılmaz, 2014:161-174).

İşçi sınıfı dinamikleri, iş dünyasının ve toplumun temel bir parçasını temsil eder. İşçi sınıfı, ekonomik ve toplumsal değişimlerin en fazla etkilediği kesimlerden biridir. Teknolojik değişim, küreselleşme ve toplumsal eşitsizlik gibi faktörler, işçi sınıfının yapısını ve rolünü değiştirmiştir. Sendikalar, toplumsal hareketler ve politik katılım, işçi sınıfının haklarını savunmasını ve toplumsal iyileşmeye katkıda

bulunmasını sağlar. İşçi sınıfının güçlü ve adil bir şekilde temsil edilmesi, toplumsal refahın ve ekonomik sürdürülebilirliğin temel bir unsurudur (Ertürk, 2011:1493 -1514).

ÇALIŞMA SOSYOLOJİSİ VE İŞLETME PERFORMANSI

Çalışma sosyolojisi, iş dünyasının toplumsal ve insan odaklı boyutlarını anlamak ve analiz etmek için kritik bir perspektifi temsil eder. İş yaşamının bireylerin deneyimlerini, ilişkilerini, davranışlarını ve işletmelerin performansını nasıl şekillendirdiğini anlamaya yönelik çalışmaları içermektedir. Çalışma sosyolojisi ve işletme performansı arasında ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki farklı kaynaklarda tanımlandığı gibi işletmeler açısından bir bütün olarak değerlendirilmektedir (Yikebali, 2018:1-264).

Çalışma Sosyolojisinin Temel Kavramları ve İşletme Performansı

Çalışma sosyolojisi, iş yaşamının toplumsal etkilerini anlamak için çeşitli temel kavramları kullanır. İşletme performansı da bu kavramlardan biridir ve işletmenin başarı ölçütlerini ifade eder. İşletme performansı, finansal sonuçlar, üretkenlik, müşteri memnuniyeti, yenilik ve sürdürülebilirlik gibi faktörlerle değerlendirilebilir (Şimşek, 2010:1-145).

İşletme Performansının Önemi ve Etkileri

İşletme performansı, iş dünyasının sürdürülebilirliği, büyümesi ve rekabetçiliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Yüksek performanslı işletmeler, pazara daha hızlı girebilir, rakipleri geride bırakabilir ve daha fazla gelir elde edebilir. İyi bir işletme performansı, aynı zamanda çalışanların motivasyonunu artırabilir, iş yerine bağlılığı güçlendirebilir ve iş gücü verimliliğini artırabilir (Tüyen, 2020:91-117).

Çalışma Sosyolojisinin İşletme Performansına Etkileri

Çalışma sosyolojisi, işletme performansını anlamak ve açıklamak için toplumsal ve örgütsel dinamikleri incelemektedir. İşletmelerin içindeki toplumsal yapılar, liderlik tarzları, işbirliği kültürü, iletişim ve örgütsel adalet gibi faktörler, işletme performansını etkileyebilir. Örneğin, adil bir işyeri kültürü ve etkili iletişim, çalışan motivasyonunu artırarak işletme performansını yükseltebilir (Canbaz ve Gökgöz, 2023:151-171).

Çalışanların Rolü ve İşletme Performansı

Çalışanların rolü, işletme performansını önemli ölçüde etkiler. Motive edilmiş, bağlı ve yetenekli çalışanlar, işletme performansını artırabilir. Çalışma sosyolojisi, çalışanların motivasyonunu, işe bağlılığını ve iş tatminini etkileyen faktörleri analiz ederek, işletmelerin insan kaynakları yönetiminde daha etkili olmasını sağlar (Köse, 2019:131-148).

İşletme Kültürü ve Performans İlişkisi

İşletme kültürü, işletme performansını şekillendiren önemli bir etmendir. İşletme kültürü, iş yerindeki değerler, normlar, inançlar ve davranış biçimlerini yansıtır. Pozitif ve destekleyici bir işletme kültürü, çalışanların motivasyonunu artırabilir, işe bağlılığı güçlendirebilir ve işletme performansını olumlu etkileyebilir. Tersine, toksik bir işletme kültürü, çalışanların moralini düşürebilir ve işletme performansını olumsuz etkileyebilir (Sönmez ve Başal, 2021:109-128).

Örgütsel İklim ve Performans İlişkisi

Örgütsel iklim, çalışma ortamının genel atmosferini ve çalışanların deneyimlerini yansıtan bir kavramdır. Olumlu bir örgütsel iklim, çalışanların işyerine olan memnuniyetini artırabilir, işbirliğini teşvik edebilir ve işletme performansını olumlu etkileyebilir. İşletmeler, örgütsel iklimi analiz ederek çalışanların ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilir ve işletme performansını artırabilir (Halis ve Uğurlu, 2008:102-123).

Toplumsal Sorumluluk ve İşletme Performansı

Toplumsal sorumluluk, işletmelerin toplumun ve çevrenin ihtiyaçlarına duyarlılık göstermelerini ifade eder. İşletmelerin toplumsal sorumluluk bilinci, işletme performansını etkileyebilir. Sosyal sorumluluk projeleri ve sürdürülebilirlik çabaları, işletmelerin imajını iyileştirebilir, müşteri sadakatini artırabilir ve işletme performansını olumlu yönde etkileyebilir (Arı ve Ergin, 2018:1-18).

Çalışma Sosyolojisi ve İşletme Performansını İyileştirmek

Çalışma sosyolojisi, işletmelerin insan kaynakları yönetimi ve örgütsel yapısını daha iyi anlamalarına yardımcı olabilir. İşletmeler, çalışma sosyolojisinin perspektifinden yararlanarak işyeri kültürünü iyileştirebilir, liderlik tarzlarını şekillendirebilir, çalışanların

motivasyonunu artırabilir ve örgütsel performansı yükseltebilir (Balaban, 2011:1-205).

Çalışma sosyolojisi, iş dünyasının toplumsal ve insan odaklı boyutlarını anlamak için kritik bir role sahiptir. İşletme performansı, işletmelerin sürdürülebilirliği, büyümesi ve rekabetçiliği açısından büyük bir öneme sahiptir. Çalışma sosyolojisi, işletme performansını anlamak ve açıklamak için toplumsal dinamikleri ve insan davranışını inceler. İşletme performansını etkileyen faktörler arasında işyeri kültürü, çalışanların rolü, örgütsel iklim, toplumsal sorumluluk ve kültürel etkileşim gibi faktörler bulunur. İşletmeler, çalışma sosyolojisinin perspektifinden yararlanarak işletme performansını iyileştirebilir ve sürdürülebilir başarı elde edebilir (Gedik, 2020:196-215).

SONUÇ

Bu çalışma, çalışma sosyolojisi ve strateji uygulamaları alanlarını inceleyerek, iş yaşamının toplumsal boyutlarıyla stratejik yaklaşımların nasıl etkileşimde olduğunu anlatmayı amaçlamıştır. Çalışma sosyolojisi, bireylerin iş yaşamına nasıl entegre olduğunu, iş yerindeki ilişkileri, örgüt kültürünü ve toplumsal değişimlerin iş dünyasına olan yansımalarını araştırmaktadır. Öte yandan, strateji uygulamaları, bir örgütün hedeflerine ulaşmak için belirlenen yöntemleri ve planları içerir. Bu iki alan arasındaki etkileşim, iş yerlerinin verimliliğini, çalışanların memnuniyetini ve örgütlerin sürdürülebilirliğini etkiler.

Çalışma sosyolojisinin temel yaklaşımları, iş yaşamının toplumsal ve ekonomik yapılarla etkileşimini anlamaya yöneliktir. Marx'ın sınıf çatışması teorisiyle başlayan bu disiplin, sınıf, cinsiyet, etnik köken gibi faktörlerin iş yaşamına etkisini incelemiştir. Örgütler, çalışma sosyolojisinin merkezinde yer alır. Örgütler, insanların belirli amaçlar doğrultusunda bir araya gelerek oluşturduğu yapılar olarak tanımlanır. İş yerlerinde örgütlenme, iş süreçlerinin düzenlenmesi, iletişim ve koordinasyonun sağlanmasını içerir.

Özellikle son yıllarda, örgüt kültürü ve örgüt iklimi gibi kavramlar çalışma sosyolojisinin önemli alanları arasında yer almıştır. Örgüt kültürü, bir örgütün değerleri, inançları, normları ve paylaşılan anlayışlarını içerir. Bu kültür, örgütün iş yapısını, işbirliği biçimlerini ve iletişim kalıplarını şekillendirir. Örgüt iklimi ise iş yerlerindeki genel atmosferi ve çalışan

deneyimlerini ifade eder. İyi bir örgüt iklimi, çalışanların motivasyonunu artırabilirken, olumsuz bir örgüt iklimi işten tatminsizlik ve düşük performansa yol açabilir.

Strateji uygulamaları, bir örgütün hedeflerine ulaşmak için belirlediği planlar ve yöntemlerdir. İş dünyasındaki rekabetin artmasıyla birlikte, strateji geliştirme ve uygulama süreçleri büyük bir önem kazanmıştır. Strateji uygulamaları, örgütlerin işleyişini etkilerken, çalışma sosyolojisinin temel ilgi alanları olan örgüt kültürü, liderlik anlayışı ve işgücü katılımı gibi konuları da etkiler.

İş dünyasının dinamik yapısı, strateji uygulamalarının da sürekli olarak dönüşmesine neden olmuştur. Teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve hızlı değişen tüketici talepleri, örgütlerin stratejik yaklaşımlarını yeniden gözden geçirmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda, çalışma sosyolojisi örgütlerin bu değişen koşullar karşısındaki toplumsal etkilerini anlamada önemli bir rol oynar.

Çalışma sosyolojisi ve strateji uygulamaları, iş yaşamının toplumsal dinamikleriyle örgütlerin yönetim stratejileri arasındaki etkileşimi anlamak için kritik bir bakış açısı sunar. İş dünyasının dönüşen yapısı ve rekabetçi ortam, örgütlerin sadece ekonomik faktörlerle değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel etkilerle de başa çıkmak zorunda olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, çalışma sosyolojisinin ve strateji uygulamalarının bir araya gelerek iş yaşamının sürdürülebilirliğini ve bireylerin iş deneyimini nasıl etkilediğini anlamak, iş dünyasının geleceğini şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, bu etkileşimi derinlemesine anlamak amacıyla çalışma sosyolojisi ve strateji uygulamaları alanlarını bir araya getirmeyi amaçlamıştır.

KAYNAKÇA

Acar, S., Gürsoy, H., Ünsal, N. Ö. (2014). *İlişkisel Toplumda Sosyal İş Ağlarının Kariyer Gelişimi Açısından Önemi: LinkedIn Örneği*. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4(3):17-34.

Aksu, N. (2008). *Örgüt Kültürü Bağlamında Farklılıkların Yönetimi ve Bir Uygulama*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, 1-169.

- Alpman, P. S. (2018). *Sosyal Teorinin Konusu Olarak Kimlik: Sosyal İnşacı Yaklaşım*. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 21(2):1-28.
- Altun, F. (2000). *Modernleşme Kuramı ve Gelişme Sorunu*. Divan, 1, 123-186.
- Arı, E. S., Ergin, E. (2018). *Sürdürülebilir İşletme Olma Yolunda Çözüm Önerileri*. Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi, 3(4):1-18.
- Aslan, V. U. (2016). *Simmel'in Toplum ve Öznellik Kavramları Üzerine*. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 21, 197-216.
- Avcı, U., Topaloğlu, C. (2009). *Hiyerarşik Kademelere Göre Liderlik Davranışlarını Algılama Farklılıkları: Otel Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma*. KMU İİBF Dergisi, 11(16):1-20.
- Aydın, E. B. (2007). *Örgütlerde Kariyer Yönetimi, Kariyer Planlaması, Kariyer Geliştirmesi ve Bir Kariyer Geliştirme Programı Olarak Koçluk Uygulamaları*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 1-165.
- Baltacı, A. (2019). *Sosyal Sistem Kuramı ve Eğitim Örgütlerine Etkileri*. Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi, 3(1):1-19.
- Balaban, Ö. (2011). *Stratejik Düşünce Düzeyleri ile İnsan Kaynakları Yaklaşımları Arasındaki İlişkinin Araştırılması: İSO 500 Örneği*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Sakarya, 1-205.
- Başaran, A. (2017). *Sınıf Kavramının Kökeni ve Politik Ekonomik Bir Mukayese*. Politik Ekonomik Kuram, 1(1):214-237.
- Baş, M., Alagöz, G. (2022). *Çalışan Motivasyonu ve İşyeri Mutluluğu Arasındaki İlişkide Kişi-Örgüt Uyumunun Aracı Rolü*. Verimlilik Dergisi, 4, 693-706.
- Başar, E. C. (2021). *Kültür ve İş Motivasyonu İlişkisi: Bankacılık Sektörüne Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, 1-227.
- Bingöl, İ. (2022). *Toplumsal Teoride Çatışmanın Klasik Kökleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karl Marx, Max Weber, Georg Simmel*. Akademik Matbuat, 6(1):111-136.

- Can, Y. (2008). *Düşük Ücret ve Çalışma Koşullarının İşçilerin Aileleri ve Sosyal Çevreyle Olan İlişkilerine*. Aile ve Toplum, 4(15):29-42.
- Canbaz, S., Gökgöz, H. (2023). *İşletme Çalışanlarının Örgütsel Adalet Algularının İş Doyumları Üzerine Etkisi: Edirne’de Bir Araştırma*. Sakarya İktisat Dergisi, 12(2):151-171.
- Çapcıoğlu, İ., Anık, H. (2021). *Sanayi Devrimi’nden Endüstri 4.0’a: Dijitalleşme ve Dijital Dünyada Dinin Statüsü*. Tevilat, 2(1):27-43.
- Çavdar, H., Çavdar, M. (2010). *İşletmelerde İşgören Bulma ve Seçme Aşamaları*. Journal of Naval Science and Engineering, 6(1):79-93.
- Çetinkaya, M., Özutku, H. (2010). *Üst Düzey Yöneticilerin Sahip Olması Gereken Yönetimsel Yetkinliklerin Belirlenmesine İlişkin Ampirik Bir Çalışma*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(26):221-236.
- Çınar, M. (2018). *Çalışanın Memnuniyetini Etkileyen Faktörler: Bursa Örneği*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1, 39-62.
- Çötök, N. A. (2017). *Giddens Sosyolojisinde Toplumsal Dönüşümün Temel Kavramları ve Bağlantılar: Yapılanma, Modernite ve Küreselleşme*. Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, III(5):189-207.
- Demir, F. (2014). *İş Sağlığı ve Güvenliği Önlemlerinin Alınmasında İşverenin Sorumluluğu*. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 20(1):675-704.
- Demirtaş, M. (2010). *Örgütsel İletişimin Verimlilik ve Etkinliğinde Yararlanılan İletişim Araçları ve Halkla İlişkiler Filmleri Örneği*. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, XXVIII(1):411-444.
- Demirel, Y., Özbezek, B. D. (2016). *Örgütlerde Zenginliğin Kaynağı Olarak Farklılıkların Yönetimi: Kavramsal Bir İnceleme*. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1):001-028.
- Doğrul, Ş., Tekeli, S. (2010). *İş-Yaşam Dengesinin Sağlanmasında Esnek Çalışma*. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2(2):11-18.
- Durmuşoğlu, K. (2019). *Türkiye’de Sosyal Değişim Sürecinde Sekülerleşme Eğilimleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme*. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, 1-562.
- Erdem, O., Dikici, M. (2009). *Liderlik ve Kurum Kültürü Etkileşimi*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 8(29):198-213.

- Erkan, Ü. (2022). *Sosyolojik Bir Disiplin Olarak Klinik Sosyoloji*. İmgelem, 6(11):365-392.
- Ertürk, D. (2011). *Yeni Sosyal Hareketler İçinde Sınıfın Yeri*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler, 10(4):1493-1514.
- Erikli, S., Salih, P. (2022). *Zanaatkarlıktan Yapay Zekaya İşgücünün Değişen Niteliği*. Asbider, 9(26):209-223.
- Fırıncıoğulları, S. (2017). *Marks'ın Sınıf Kuramındaki Eksikliklere Erich Fromm'un Eleştirisi*. Akademik Bakış Dergisi, 60, 477-493.
- Genç, Ç. (2016). *Kurum Kültürü ve Değerlerine Yönelik Çalışan Farkındalığı: Özel Bir Eğitim Kurumunda Uygulama Örneği*. Selçuk İletişim, 9(2):116-137.
- Gedik, Y. (2020). *Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma*. International Journal of Economics, 3(3):196-215.
- Gezgin, M. (2000). *Çalışma Sosyolojisi-Sosyal Gelişme Kitle İletişimi İlişkileri*. Sosyoloji Konferansları, 26, 55-95.
- Geylani, A. (2013). *Okul Yönetiminde Kültürel Liderlik Yaklaşımı ve Toplumsal Boyutu*. Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1(1):1-23.
- Gizir, S. (2008). *Örgütsel Değişim Sürecinde Örgüt Kültürü ve Örgütsel Öğrenme*. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4(2):182-196.
- Gökçe, A. (2021). *Endüstri İlişkileri İklimi ve Covid-19 Pandemi Sürecinin Yansımaları*. *Endüstri İlişkileri İklimi ve Covid-19 Pandemi Sürecinin Yansımaları*. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 12(2):665-678.
- Güzel, S. (2005). *Bir Sosyal Değişme Süreci: Sosyolojik Bakış Açısından Sanayi Devrimi*. 2(5):190-198.
- Güler, M., Derin, K. H., Şahin, L. (2018). *İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü ve Eğitimi İlişkisi*. İş ve Hayat, 4(8):311-348.
- Güllüpınar, F. (2012). *Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme*. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 4, 53-85.
- Han, I. A. (2019). *İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunununun 13. Maddesi Kapsamında İşçinin Çalışmaktan Kaçınma Hakkı*. TAAD, 10(37):181-202.

- Halis, M., Uğurlu, Ö. Y. (2008). *Güncel Çalışmalar Işığında Örgüt İklimi. İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(2):102-123.
- Isham, A., Mahir, S., Jackson, T. (2021). *Worker Wellbeing and Productivity in Advanced Economies: Re-Examining the Link*. Ecological Economics, 184(1):106989. doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.106989
- İyilikli, H. H. (2023). *Sendikal Örgütlenmenin İncelenmesi*. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 11(33):559-579.
- İlerler, T. G., Gülova, A. A. (2020). *Örgütsel Kurallar ve Normlara Uyma Davranışına Örgüt Kültürü Bağlamında Kavramsal Bir Bakış*. Izmir Democracy University Social Sciences Journal, 3(2):104-129.
- Katı, Y., Şahnagil, S. (2023). *The Relationship Between Paternalistic Leadership and Organizational Democracy Perception: A Study in Terms of Generations*. Trends in Business and Economics, 37(1):23-34.
- Kalay, F. (2016). *İşletmelerde Örgütsel Adaletin İşgören Performansı Üzerindeki Etkisi: Teorik Bir İnceleme*. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11, 147-158.
- Karatepe, S., Arıbaş, N. N. (2015). *İş Hayatında Kadın Yöneticilere İlişkin Cinsiyet Ayrımcılığı: Türkiye İçin Bir Değerlendirme*. Yasama Dergisi, 31, 7-23.
- Karaahmetoğlu, A. (2022). *Türkiye Cumhuriyeti'nde İş Sağlığı ve Güvenliği Sisteminin Temel Dinamikleri ve Uygulama Alanı*. USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 6(2):123-147.
- Karasu, S. (2021). *Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Turizm Sektöründe Otel Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma*. Yaşar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1-106.
- Kan, K., Kanmaz, M. (2022). *Küreselleşmenin Kültürel Boyutu ve Göçün Etkileri*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 47, 59-73.
- Kılıç, A. Ş. (2020). *Çalışanların Motivasyonunu Etkileyen Faktörler: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinde Bir Analiz*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS), 7, 89-111.

- Kossek, E. E., Valcour, M., Lirio, P. (2014). *The Sustainable Workforce. Organizational Strategies for Promoting Work-Life Balance and Wellbeing*, 3, 295-319. doi.org/10.1002/9781118539415.wbwell030
- Köse, S. ve diğ., (2001). *Örgüt Kültürünü Oluşturan Faktörler*. Yönetim ve Ekonomi, 7(1):220-242.
- Köten, E. (2012). *Endüstri Sonrası Toplumda Değişen Çalışma İlişkileri ve Türkiye'deki Yansımaları: Hizmet Çalışanları Örneği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 1-313.
- Kurtbaş, İ. (2014). *Bir İlin Kurum Kültürü Anatomisi "Sosyolojik Açından Kurum Kültürü ve İş Tatmini İlişkisinin Uygulamalı Bir Analizi"*. TSA, 1,129-166.
- Kurt, G. (2008). *Türkiye'de Yaşlılık Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış (Sivas İl Örneği)*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Toplumsal Yapı ve Değişme Bilim Dalı, Sivas, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1-191.
- Küçük, F. (2016). *Hastane Müdürlerinin Yönetimsel Stres Faktörlerine Maruz Kalma Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma; Şanlıurfa İli Örneği*. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 8(14):55-74.
- Lamba, M. (2014). *Karar Vermeyi Etkileyen Yapısal Faktörler Bakımından Yönetim ve Organizasyon Teorilerinin İncelenmesi*. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16(27):8-18.
- Laaser, K., Karlsson, J. C. (2022). *Towards a Sociology of Meaningful Work*. Work. Employment and Society, 36(5):798-815.
- Omay, U. (2006). *Kültür – Çalışma İlişkileri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 1-229.
- Ölmez, M. (2023). *Kamu Hizmetlerinde Dijital Dönüşümün Örgüt Kültürünün Soyut ve Somut Öğeleri Üzerindeki Çalışan Algısına Etkisi*. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 24(2):127-156.
- Ölçekçi, H. (2020). *Dijital İletişim ve Küresel Kültürel Etkileşimin Homojenleşme, Kutuplaşma ve Melezleşme Süreçleri*. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 50, 147-163.

- Ören, K., Yüksel, H. (2012). *Geçmişten Günümüze Çalışma Hayatı*. Emek ve Toplum, 1(1):35-59.
- Örücü, H., Kambur, A. (2008). *Örgütsel-Yönetimsel Motivasyon Faktörlerinin Çalışanların Performans ve Verimliliğine Etkilerini İncelemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma: Hizmet ve Endüstri İşletmesi Örneği*. Yönetim ve Ekonomi, 15(1):85-97.
- Özgiraz, A., Talu, N. (2008). *Sendikaların Doğuşu; Türkiye ve Batı Avrupa Ülkeleri Karşılaştırması*. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2, 108-126.
- Özden, F. (2022). *Örgüt Kültürünün Çalışan Motivasyonuna Etkileri: Otomotiv Sektörü Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma*. Management and Political Sciences Review, 4(1):25-40.
- Özdemir, İ. (2011). *Kültürlerarası İletişimin Önemi*. Folklor Edebiyat, 17(2):29-38.
- Paçacı, M., Erdem, R. (2019). *Örgütlerde İnfomal Roller Üzerine Kavramsal Bir İnceleme*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(33):1-28.
- Sarı, S. (2011). *Çalışanların Kişilik Özellikleri ile İş Doyumu Arasındaki İlişkiler*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Bankacılık Sektörü Antalya Örneği, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 1-112.
- Samsun, N. (2017). *Çalışmanın Değişen Anlamı ve Güncel Durumuna İlişkin Tartışmalar*. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 3(3):160-210.
- Saylan, O., Eroğlu, U. (2022). *Çalışanların İşveren Marka Algılarının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi*. International Journal of Management and Administration, 6(11):23-40.
- Selamoğlu, A. (2003). *İşçi Sendikacılığında Yeniden Yapılanma ve Örgütlenme Modeli*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(2):63-98.
- Serbest, L. (2019). *Çalışan Memnuniyetini Etkileyen Faktörler: SGK Çalışanları Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1-134.
- Soysal, G. (2023). *Türkiye’de Toplumsal Yaşlanma ve Çalışma Hayatı: Özellikler, Sorunlar ve Bir Uygulama*. Bursa Uludağ Üniversitesi

- Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yönetim ve Çalışma Sosyolojisi Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Bursa, 1-189.
- Sönmez, D., Başal, M. (2021). *Kurum Kültürünün Çalışan Motivasyonu Üzerine Etkisi: Ankara'daki 5 Yıldızlı Oteller Üzerinde Uygulama*. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, 5(1):109-128.
- Şalak, M. (2015). *Karl Marx ve Max Weber'in Sosyolojisinde Din Tartışması*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1-161.
- Şentürk, B. ve diğ., (2017). *İş Yaşamında Toplumsal Cinsiyetin Etkisi: Türkiye Üniversiteleri Örneği*. UIİİD-IJEAS, 16, 865-878.
- Şimşir, İ., Seyran, F. (2020). *İş Tatmininin Önemi ve Etkileri*. Meyad Akademi, 1(1):25-42.
- Şimşek, N. (2010). *İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Projelerinin Etik Boyutu*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 1-145.
- Şimşek, O. (2002). *Sanayi Sonrası Süreçte Türk Çalışma Hayatındaki Değişme Dinamikleri*. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(4):139-173.
- Taş, H. Y. (2012). *Toplumsal Sınıfların Değişim Sürecinde, Sendikalar ve Sendikaların Geleceği*. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 1(1):61-80.
- Taşdan, M. (2008). *İş Yaşamı Niteliği Çalışmaları*. Verimlilik Dergisi, 1, 127-151.
- Telli, E. ve diğ., (2012). *Liderlik Davranış Tarzlarının Çalışanların Örgütsel Tükenmişlik ve İşten Ayrılma Eğilimleri Üzerine Etkisi: Konuyla İlgili Bir Uygulama*. Electronic Journal of Vocational Colleges, 2(2):135-150.
- Topaloğlu, E., Gökdeniz, İ. (2018). *Kültür ve İnanç Farklılıklarının İşletmelerin Temel Pazarlama Stratejilerine Etkileri*. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: XII, 57-73.
- Turan, V. (2017). *Karl Marx'ta Bölüşüm*. Politik Ekonomik Kuram, 1(2):144-167.
- Tüyen, Z. (2020). *İşletmelerde Sürdürülebilirlik Kavramı ve Sürdürülebilirliği Etkileyen Etmenler*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(37):91-117.

- Türkkahraman, M. (2009). *Teorik ve Fonksiyonel Açından Toplumsal Kurumlar ve Kurumlararası İlişkiler*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(2):25-46.
- Uludağ, G. (2019). *İş Stresi ve Motivasyon İlişkisine Yönelik Bir Alan Araştırması*. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 33, 411-439.
- Urhan, S. (2014). *İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi Bir Alan Araştırması*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 1-139.
- Yapar, T. (2005). *Motivasyonun İş Verimliliği Üzerine Etkisi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 1-216.
- Yeşil, A. (2018). *Örgütlerde Değişimin Önemi ve Değişim Yönetimi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme*. Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(5):307-323.
- Yeşil, A. (2016). *Liderlik ve Motivasyon Teorilerine Yönelik Kavramsal Bir İnceleme*. Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi, 2(3):158-180.
- Yeşil, S. (2009). *Kültürel Farklılıkların Yönetimi ve Alternatif Bir Strateji: Kültürel Zeka*. KMU İİBF Dergisi, 16, 101-131.
- Yıldırım, A. (2020). *Örgüt Teorisinde Parsons'cu İşlevselcilik ve Gerilim Yönetimi*. SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 51, 153-167.
- Yıldız, H. (2010). *Çalışma Üzerine Sosyolojik Perspektif*. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 58, 129-161.
- Yılmaz, Ç. (2014). *Türkiye'de Ücretli Emekçilerin Parçalanma Örüntüleri*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 13(50):161-174.
- Yılmaz, A. S., Çetin, B. N. (2007). *Küreselleşmenin İşsizlik Üzerine Etkileri*. e-Journal of New World Sciences Academy, 3(1):15-27.
- Yiyit, T. (2017). *Sosyal Sermaye Kavramına Türkiye'deki Örgütsel Davranış Çalışmaları Açısından Bir Bakış*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(2):1499-1520.

- Yikebali, M. (2018). *Sembolik Etkileşimcilik ve Çağdaş Sosyal Teori: Topluma Yeni Bakışlar*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 1-264.
- Yolaç, S., Doğan, E. (2011). *Küreselleşme Sürecinde Aile İşletmelerinde Yönetim ve Kurumsallaşma*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 61(2):83-110.
- Yüksel, H. (2014). *Çalışma Yaşamı ve Stres Kavramı: Durumsal Bir Yaklaşım*. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(3):110-131.

**BESLENME ALIŞKANLIKLARI VE OBEZİTEYE
KÜLTÜREL/ FOLKLORİK YAKLAŞIM**

Elif Seda UŐURLU, Hülya ÇEVİRME, Ayşe ÇEVİRME

BESLENME ALIŞKANLIKLARI VE OBEZİTEYE KÜLTÜREL/ FOLKLORİK YAKLAŞIM

Elif Seda UĐURLU¹, Hülya ÇEVİRME², Ayşe ÇEVİRME³

Öz: Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'ye göre obezite; vücutta anormal veya aşırı yağ birikmesi olarak tanımlanmakta olup, tüm dünyada hızlı bir şekilde artış göstermekte ve önemli bir halk sağlığı sorunu teşkil etmektedir. Dünya çapında obezite en yaygın beşinci ölüm nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Beslenme alışkanlıkları ve obezite, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel ve birçok diğer faktörden etkilenebilmektedir. Günümüzde hızlı kentleşme, teknolojik gelişmeler, yaşam tarzındaki değişimler, beslenme alışkanlıklarındaki değişmeler sosyokültürel faktörleri oluşturarak hareketsiz bir yaşam tarzına neden olmaktadır. Sağlık ve beslenme kültüre göre farklı algılanmakta, modern tıp uygulamalarıyla birlikte kültüre göre değişen etno-tıp ve geleneksel tıp uygulamaları günümüzde çeşitlenmektedir. Sağlık, beslenme ve obezite hakkındaki geleneksel bilgi değer kazanmış, sağlık kültürü yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır. Bugün geleneksel bilginin gıda güvenliği açısından önemi yeniden keşfedilmiş gibi görünmektedir. Geleneksel mutfak kültürlerindeki yiyecek toplama ve saklama sistemlerinin, çevre dostu olma özelliği yanı sıra gıda ve beslenme güvenliğine de büyük katkısının olduğu düşünölmeye başlandı. Yemek kültürü başlı başına beslenmeyi yönlendiren olumlu ve olumsuz alışkanlıklarla örölüdür. Folklor, beslenme kültürünün sınama/erginleşme ve intikam alma gibi gizli işlevlerinin yanı sıra, toplumsal birliği sağlama, etnik ve dini kimlik oluşturma, paylaşma, eğlenme, rahatlatma, sosyalleşme; psikolojik tatmin, ekonomik güç kazandırma, hatırlatma, sosyal statü sağlama, erk, itaat, sanayileşme, dilbilimsel kodlama ve hayatı sonlandırma gibi açık ve gizli işlevlere göre

¹ Sakarya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Programı, Sakarya / Türkiye, e-mail: elifugurlu@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-3548-5007

² Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı, Kocaeli / Türkiye, e-mail: hulya.cevirme@kocaeli.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-1779-7306

³ Sakarya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sakarya / Türkiye, e-mail: acevirme@sakarya.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-7116-2523

şekillendiğini işaret etmektedir. Buna bağlı olarak Geleneksel günler; düğün, ölüm, doğum ve dini veya ulusal bayramlar ve ritüelleri yeme kültürünü; beslenme alışkanlığını şekillendirmektedir. Bu kültürel davranışlarda yiyeceğin seçimi ve yemenin abartılması obeziteyi olumsuz etkilemektedir. Çocuk ve ergenlerin sağlık durumları ve davranışları potansiyel olarak obeziteye katkıda bulunabilmektedir. Ayrıca kültür toplumun sağlık davranışları üzerinde etkilerini aile içinde de şekillendirmektedir. Çünkü ebeveynlerin yeme davranışlarına karşı tutum ve davranışları da kültürel dir. Buna bağlı olarak çocukların ilerleyen dönemlerde değişmeyen yeme davranışlarını şekillendirir Bu nedenle, yetişkinlerde görülen obezitenin büyük bir kısmının önlenmesinde çocukluk çağında ebeveyn tutum ve davranışları önemlidir. Buna ek olarak, göçmen olma, etnik azınlık olma, farklı inanç gurupları, aile yapısı, yaş, eğitim, akrabalık ilişkileri, refah düzeyi gibi sosyal faktörlerin de beslenme alışkanlığı üzerinde etkileri bilinmektedir. Eşit ve kaliteli sağlık hizmetlerinin sunulması, kültürün işlevini anlamak ve önemini bilmekle doğrudan ilişkilidir. Sağlık çalışanları, bu konuda kültürel bilgilerle donatıldıklarında daha etkili hizmet verebilirler. Bu noktada, folklorcuların sağlık alanındaki disiplinler arası araştırmalara katkı sağlayabilecekleri bir potansiyele sahip oldukları görülmektedir. Özellikle beslenme alışkanlığı ve obezite gibi önemli sağlık konularında folklorcuların, kültürel açıdan duyarlı perspektiflerle donanmış bir şekilde katkı sağlamaları beklenmektedir. Bu iş birliği, toplum sağlığının geliştirilmesinde ve sağlık hizmetlerinin kültürden kaynaklanan ihtiyaçlara daha iyi uyum sağlamasında önemli bir rol oynayabilir.

Anahtar Kelimeler: Obezite, Beslenme, Sağlık, Kültür, Folklor

GİRİŞ

Birçok faktöre bağılı olarak değişmekle birlikte çoğunlukla yanlış beslenme sonucu gelişen obezite ciddi anlamda toplumu tehdit eden sağlık sorunu olup, günümüzde en yaygın beşinci ölüm nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır (Safaei et al., 2021). DSÖ verilerine göre; obezite sorununun dünya çapında salgın boyutuna ulaştığı ve 2017 yılında her yıl 4 milyondan fazla insanın fazla kilo veya obezite nedeniyle, yine başka bir araştırma verilerine göre de; her yıl 2,8 milyon kişinin obeziteye bağılı nedenlerden dolayı öldüğü belirtilmiştir (WHO; Jia et al., 2021).

DSÖ obeziteyi; sağlık açısından risk oluşturabilecek biçimde vücutta anormal veya aşırı yağ birikimi olarak tanımlamakta olup; obezite ve aşırı kilonun temel nedeninin tüketilen kalori ile harcanan kalori arasındaki enerji dengesizliği olduğunu açıklamaktadır (WHO; Safaei et al., 2021; Okati-Aliabad et al., 2022; López-Taboada et al., 2020; Bentsa, 2023). Obezite etiolojisi karmaşık ve çok faktörlüdür. Aşırı vücut ağırlığına katkıda bulunan genetik faktörlerin yansıra sosyal ve psikolojik faktörler, değiştirilebilir çevresel faktörler, ekonomik durum, obezojenik davranışlar ve çeşitli hastalıklar (hipotiroidizm, Cushing sendromu, polikistik yumurtalıklar, tümör veya travma nedeniyle hipotalamusta hasar, hipogonadizmle ilişkili genetik sendromlar vb.) obezite gelişiminde önemli rol oynamaktadır (Motevalli et al., 2021; Jackson et al., 2020; Ritter et al., 2020; Cuschieri and Grech, 2020; Bentsa, 2023). Aşırı enerji alımının aşırı kilo ve obezitenin temel nedeni olduğu ileri sürülmektedir. Ancak obezitenin etiolojisinde hareketsiz yaşam tarzı ve fiziksel aktivite eksikliğinin de en az diyet kadar önemli bir rol oynadığı düşünölmektedir (Ruiz et al., 2015). Bu bağlamda; günlük yaşamda bitkisel kaynaklı beslenme alışkanlıkları ve fiziksel aktivite yapılması obezite riskini azaltıcı faktörler arasında yer almaktadır (Okati-Aliabad et al., 2022).

Yapılan epidemiyolojik çalışmalarda, obezite ve aşırı kilonun; diyabet, çeşitli kanserler, kardiyovasköler hastalıklar, hipertansiyon, dislipidemi, solunum bozuklukları, obstrüktif uyku apnesi ve kas iskelet sistemi rahatsızlıkları dâhil olmak üzere çeşitli hastalıklar için risk faktörü olduğu belirlenmiştir (Okati-Aliabad et al., 2022; Jia et al., 2021; Filos et al., 2021; Agustina et al., 2021; Bentsa, 2023). Ayrıca; obezite ortalama yaşam süresini 6-14 yıl kadar azaltabilmektedir (Qasim et al., 2018).

Obezite, önde gelen hastalık ve ölüm nedenlerinin çoğuyla ilişkili olması nedeniyle halk sağlığına yönelik büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Artan sağlık harcamaları ile sağlık sistemlerine büyük bir ekonomik yük getirme, hastalık izinleri ile azalan üretkenlik sebebiyle topluma büyük maliyetler getirmenin yansısı; obeziteli bireyler toplum içerisinde yaygın bir şekilde damgalanma ve ayrımcılığa da maruz kalmaktadır (Hemmingsson et al., 2020; Filos et al., 2021).

Obezite Prevelansı

Obezite salgını, 1970'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) başlamış ve dünya çapında yayılmıştır. Çoğu Batı ülkesinde yetişkinlerin yaklaşık %60-80'i, çocukların ise %20-30'u aşırı kilolu veya obez olup, bu durum insanlık tarihi boyunca, dünyada benzeri görülmemiş bir durumdur (Ayton ve İbrahim, 2023). Dünya çapında obezite prevalansı 1980 ile 2008 yılları arasında iki katına çıkmıştır. 1980-2013 yılları arasında aşırı kilolu bireylerin küresel oranı hem erkeklerde (%28,8'den %36,9'a) hem de kadınlarda (%29,8'den %38'e) artmış ve obezite hem de fazla kiloluluk prevalansındaki artış eğilimi devam etmiştir (Aaseth et al., 2021). Son yıllarda, dünya çapında obezite ve aşırı kilo prevalansı yetişkinlerde belirgin biçimde, çocuklarda ise daha da fazla artmıştır (López-Taboada et al., 2020). Son otuz yılda, 1975'ten 2016'ya kadar, 5-19 yaş arası aşırı kilolu veya obez çocuk ve ergenlerin yaygınlığı küresel olarak dört kattan fazla artarak %4'ten %18'e çıkmıştır (WHO).

2017 küresel beslenme raporuna göre; dünya çapında 2 milyar yetişkinin fazla kilolu veya obez, 41 milyon çocuğun ise fazla kilolu olduğu gösterilmiştir (Endalifer and Diress, 2020). Ayrıca beklenmedik bir şekilde, kontrolsüz kentleşme ve beslenme alışkanlıklarının değişmesiyle birlikte düşük ve orta gelirli ülkelerde de artış devam etmektedir (Endalifer and Diress, 2020). Literatürde; birçok Basra Körfezi ülkesi ve Pasifik Adalarındaki nüfusun yaklaşık %50'sinin obez olduğu belirtilmiştir (Qasim et al., 2018). Hastalık Kontrol Merkezi'ne göre Amerika Birleşik Devletleri'nde obezite prevalansı 1999'da %30,5 iken, bu oran 2017'de %42,4'e yükseltmiştir (Rakhra et al., 2020). 2015-2016 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yetişkinlerin yaklaşık %39,8'i obez olarak belirlenmiştir (Ye et al., 2020). İngiltere'de klinik açıdan obez yetişkinlerin oranı 1996 ile 2010 arasında %17,5'ten %26,1'e çıkmış ve bu oranların 2025 yılına kadar tüm erkeklerin %47'si

ve tüm kadınların %36'sına yükseleceği tahmin edilmektedir (Tomlinson et al., 2016). STEPS çalışmasının sonuçlarına göre, 2019 yılında Ukrayna'da nüfusun yüzde 59,1'inin aşırı kilolu, yüzde 24,8'inin ise obez olduğu belirlenirken, Ukraynalılar arasında her üç kadından birinin ve her beş erkekten birinin obezite sorunu yaşadığı tespit edilmiştir (Bentsa, 2023). Doğu ve Güney Asya ülkeleri de dahil olmak üzere birçok ülkede de obezite prevalansı artmaya devam etmektedir (Agustina et al., 2021). Dünya çapında mevcut artışların devam etmesi halinde, 2050 yılında yetişkin erkeklerin %60'ını, yetişkin kadınların %50'sini ve çocukların ise %25'inin obeziteden etkileneceği tahmin edilmektedir (Verduci et al., 2021). Bu bağlamda; obezite ve fazla kilo artan yaygınlık, sağlık ve tıbbi maliyetler üzerindeki önemli etkileri nedeniyle önlem alınması gereken önemli bir halk sağlığı sorunu haline gelmiştir (Aaseth et al., 2021).

Diğer dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de obezite görülme sıklığı gün geçtikçe artmaya devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı verilerine göre ülkemizde kadınların yüzde 20,9'u, erkeklerin ise yüzde 13,7'sinin obez olduğu görülmekte olup toplam obezite oranı %17 olarak belirlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı). Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması-2017 raporu verilerine göre; 15 yaş ve üzeri bireylerde obezite sıklığı; kadınlarda %39,1, erkeklerde ise %24,6 olarak tespit edilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2023 verilerine göre; 15 yaş ve üstü obez bireylerin oranı; 2019 yılında %21,1 iken, 2022 yılında %20,2 olmuştur. Cinsiyetlere göre oranlar incelendiğinde; 2022 yılında kadınların %23,6'sının obez ve erkeklerin ise %16,8'inin obez olduğu belirlenmiştir (TÜİK, 2023).

Kültür

Kültür; insanların biyolojik kalımlarının ötesindeki ihtiyaçlar, doyumlar ve doyumsuzluklarının şekillendirdiği ve insanların öğrenme yoluyla kazandığı, edindiği, inşa ettiği maddi ve manevi birikimi, değerleri, yönelimleri, duygu ve düşünce dünyaları, sosyal davranışları, sembolleri, teknolojileri ve sanatlarının tamamını ifade eden; doğaya eklenmiş yaratılar, donatmalar bütünüdür. (Çevirme, 2018; Çobanoğlu, 2004; Ekici, 2008; Kottak, 2002). Günümüzde kültür ve uygarlık, "her şey kültürdür" anlayışında yaşam tarzı olarak birleşmiş ve araçsallaşmıştır. Kültür artık gündelik yaşam tarzlarını temsil etmekte ve tarihselliği daha

az olan popüler ortak yaşama biçimlerini içermektedir. Kitle kültürü, popüler ve anlık pratiklere dayalı, tarih dışı, toplumsal veya ekonomik üst belirlenmeleri dışlayan bir endüstri haline gelmiştir (Özdemir, 2017).

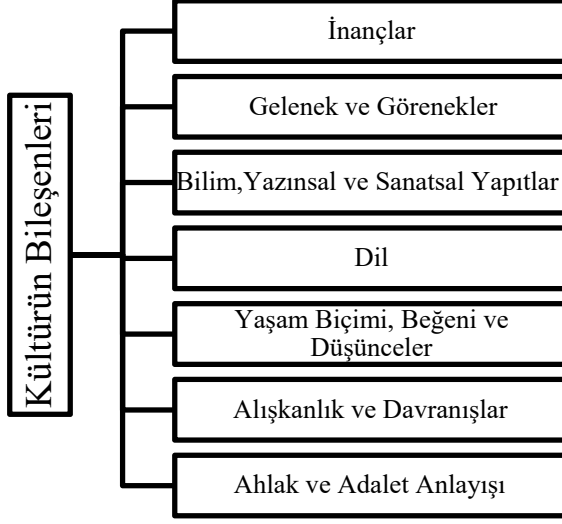
Tablo 1. Kültürün Ortak Özellikleri

1.	Kültür öğrenilir. Biyolojik veya miras yoluyla aktarılmaz, öğrenilip tecrübe edilerek kazanılır.
2.	Kültür uyarlanabilir. İnsanın doğal yeteneği dâhilinde, kültür üzerinde değişim veya uyarlamalar yapmak mümkündür.
3.	Kültür nesilden nesile aktarılır.
4.	Kültür paylaşılır. Tek bir bireye değil, toplumun tüm bireyelerine aittir.
5.	Kültür sınırlayıcıdır. Ait olduğu toplumu birtakım kurallar içerisine sokarak sınırlamaktadır.
6.	Kültür simgeleyicidir. Bir olgunun başka bir olgu tarafından tanımlanması amacıyla kullanılmaktadır.
7.	Kültür bütünleyen unsurlardan oluşur. Bu unsurlardan birinde meydana gelen bir değişim diğer unsurları da etkilemektedir.

Kaynak: Yazar tarafından Arslan K., Mutlu İ. K. (2020). *Kültürel Faktörlerin Tüketici Davranışlarına Etkileri*. Premium e-Journal of Social Sciences (PEJOSS). 4(7),243-248. eseri doğrultusunda oluşturulmuştur.

Kültürel olgular, tarihsel bir süreçte ve süreklilikte oluşturulur ve yeni kuşaklara da dönüşerek ulaşır. Genellikle kültür, soyut ve somut göstergeleri veya bileşenleriyle (Şekil 1), yaşama biçimi olarak kabul edilir. Örf, adet ve alışkanlıklar gelenekselleşir ve yaygın eğitimle kuşaktan kuşağa aktarılır. Kültür, doğayla olan ilişkileri düzenler, ihtiyaçları karşılar, topluma uyumu kolaylaştırır veya zorlaştırır. İnsan veya toplum, aynı kültürel kuralları farklı yorumlayabilir veya uygulayabilir. Kültür, bir devingenlik ve değişkenlik gösterir, bu durum genellikle kişisel veya toplumsal değişimlerin yaşandığı zamanlarda ortaya çıkar. Ancak kültür, idealize edilmiş kurallar sistemine sahip olmanın yanı sıra olumsuz işlevlere de sahiptir. Örneğin, kültürel ırkçılık, cinsiyet ayrımcılığı, erken evlilik, sınıf ayrımları gibi unsurlar kültürün bozuk işlevleri olarak görülebilir. Kültür, tutarlılık ve uyumluluktan yoksun olabilir, gruplar veya kurumlar arasında çatışmaya neden olabilir, bireyler kültürel sisteme her zaman uyum sağlayamayabilir. Kültür, durağan veya değişken olabilir, dış müdahaleler kültürü zorla veya gönüllü olarak değiştirebilir. Bu durum kültürleşmenin uyum veya asimilasyon şeklinde gerçekleşmesine yol açabilir. Ancak bazı kültürler çok katı veya durağansa, uzun dönemde ayakta kalmalarına yetecek araçları sağlayamaz ve yaşamlarını sürdürülemez. Aksine, bazı kültürler değişikliğe o kadar açıktır ki ayırt edici özelliklerini kaybederler, bu da dengesizliklere yol açabilir, örneğin ekonomik kaynakların eşitsiz dağılımı veya çevre kirliliği, sağlık sorunları gibi (Güvenç, 1999; Kottak, 2002).

Sağlık açısından ise kültür; toplumun üyeleri tarafından öğrenilen, kuşaktan kuşağa aktarılan ve bir halkı tanımlayan faktörlerin tümü olarak tanımlanmakta olup bireylerin hastalık ve sağlığı algılama, tutum ve davranışlarını etkilemektedir (Yorulmaz ve Karadeniz, 2021; Meydanlıoğlu, 2019; Erhan, 2020).

Şekil 1. Kültürün Bileşenleri

Kaynak: Yazar tarafından, Erhan G. (2020). *Resimli Çocuk Kitaplarının Barış Eğitimi Bileşenlerinden "Kültürel Farkındalık" Bileşeni Açısından İncelenmesi*. Hacettepe University Journal of Faculty of Letters Haziran/June 2020 – 37(1), 24-46. Eseri doğrultusunda oluşturulmuştur.

Obezite ve Kültürel Faktörlerin İncelenmesi

İnsanların hayatta kalabilmesi ve sağlıklı bir şekilde yaşamaları için besinlerden gerekli besin maddelerini almaları gereklidir. Enerji ve besin gereksinimleri, ırk, yaş, cinsiyet ve fiziksel aktivite düzeyindeki farklılıklara göre farklılık gösterebilmektedir. (Ma, 2015).

Aşırı kilo ve obeziteyle ilgili olarak, yakın zamanda yapılan üç çalışma Amerika Birleşik Devletleri'nde **ırk ve obezite** arasındaki ilişkiyi araştırdı. ABD'li çocuklar ve ergenler arasında aşırı kilonun yaygınlığı ve eğilimleri üzerine yapılan bir çalışmada Afrika kökenli Amerikalılar arasında aşırı kilo prevalansının (yaş için BMI \geq 95. yüzdalık dilim) yüzde ondan fazla arttığını keşfetti. Kafkasyalı meslektaşlarıyla karşılaştırıldığında ve ayarlanmamış normlar kullanıldığında, 12 ila 19 yaş arasındaki Afrikalı Amerikalılarda fazla kiloluluk yaygınlığı, Kafkasyalıların (%12,7) neredeyse iki katı (%23,6) Kadınlar arasında 40 yaş ve üzeri Afrika kökenli Amerikalıların yüzde 80'i aşırı kilolu ve yarısından fazlası obezdi. Afrika kökenli Amerikalılarda obezite ve aşırı

kiloya ilişkin bu oranlar, Kafkasyalı kadınlarda bulunan oranlardan daha yüksekti (Padgett and Biro, 2003).

Pennsylvania'da yüksek miktarda mısır üretimi, bölgedeki obezite vakalarının artmasına yol açtı. Özellikle Amerika'nın erken dönemlerinde, mısır tüketerek kilo alan insanlar, ciddi kilo kaybı ihtiyacı hissettiler. Aynı dönemde, 19. yüzyılın başlarında, domuz yetiştiriciliği Pennsylvania'nın güneybatısındaki bazı kasabalarda hızla arttı. Ancak bu yüzyılın sonlarına doğru, Batı eyaletlerinden gelen ucuz ürünler, Pennsylvania'daki mısır ve domuz üretiminde azalmaya neden oldu. Bununla birlikte, domuz ürünlerine olan ilgi günümüzde, Güney Pennsylvania'da yaşayan Almanlar arasında kültürel yemek alışkanlıklarını sürdürme eğilimini yansıtan oldukça yaygındır (Sarıtaş, 2016).

Obezite; tıbbi ve sosyal alanların etkileşimi sonucu ortaya çıkan çok boyutlu bir sağlık problemidir. Ancak; basit beslenmenin ötesinde birçok sosyoekonomik ve kültürel faktör obezitenin gelişmesine katkıda bulunmakta ve birçok metabolik komplikasyonun gelişmesine yol açmaktadır (Wickramasinghe, 2018).

Günümüzde hızlı kentleşme, yaşam tarzı ve beslenme alışkanlıklarındaki değişimler, teknolojik gelişmeler; hareketsiz bir yaşam tarzına sebep olan sosyokültürel faktörleri oluşturmaktadır. Ayrıca; ebeveynlerin yeme davranışları karşısındaki tutum ve davranışları, çocukların ilerleyen dönemlerde değişmeyen yeme davranışlarını şekillendirmektedir (Uyar ve ark., 2021).

1. Çocukluk-Adölesan Çağı Obezitesi ve Kültürel Faktörler

Çocukluk çağı obezitesinin yüksek bir prevalansa sahip olması, küresel bir halk sağlığı önceliği olarak kabul edilmektedir (Haqq et al., 2021). Son yıllarda çocuklar ve ergenlerde (2-18 yaş arası) obezite, Asya ülkeleri de dâhil olmak üzere dünya çapında ciddi bir sağlık sorunu olarak ortaya çıkmıştır (Lee and Yoo, 2018).

Ergenlerde aşırı kilo ve obezitenin etiyolojisi çok faktörlü olup. genetik, nöroendokrin, metabolik, psikolojik, çevresel, davranışsal ve sosyokültürel faktörler arasındaki etkileşimlerden kaynaklandığı açık bir şekilde ortaya konmuştur (Agustina et al., 2021).

Yetişkinlerde görülen obezitenin önemli bir kısmı çocukluk döneminden kaynaklanmakta ve bu nedenle obezitenin önlenmesi açısından çocukluk çağı kritik bir dönemdir. Çocukluk çağı obezitesi 21. yüzyılın en ciddi küresel halk sağlığı sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmakta ve yaygınlığı endişe verici boyutlara ulaşmıştır (Jia et al., 2021; Verduci et al., 2021; Erdim ve Ergün, 2023; Agustina et al., 2021). 5-19 yaş arası gençlerin yaklaşık %10'u aşırı kilolu veya obezdir (Agustina et al., 2021). Çocuk ve ergenlerde aşırı kilo ve obezite prevalansı, 1975'te yüzde 4 iken 2016'da yüzde 18'in üzerine çıkmıştır (Jia et al., 2021). 2013 yılında; 42 milyonun üzerinde çocuğun fazla kilolu veya obez olduğu bildirilirken, 2025 yılına kadar yaklaşık 70 milyon çocuğun aşırı kilolu veya obez olacağı tahmin edilmektedir (Filos et al., 2021). Obezitenin 2015 yılında; dünya çapında 107 milyondan fazla çocuğu etkilediği, prevelansının gelişmekte olan ülkelerde %10'dan fazla, yüksek gelirli gelişmiş ülkelerde ise %20'nin üzerinde olduğu bildirilmektedir (Lee and Yoo, 2018; Haqq et al., 2021). Artan bu oranlar; son 40 yıl içinde çocuklar arasında ülkeye özgü düzeyde obezite oranlarının iki veya üç kat arttığına işaret etmektedir (Haqq et al., 2021).

Obeziteli çocukların yetişkinliğe kadar obez olma ihtimallerinin daha yüksek olmasından dolayı kronik hastalık gelişme riski de artmaktadır (Filos et al., 2021). Yapılan araştırmalarla obezitenin yetişkinlik ve sonrasında devam eden obezite, tip 2 diyabet, kardiyovasküler hastalık, kronik böbrek hastalığı ve kanser gibi hastalık riskinde artış ile artan ölüm oranı ve erken ölüm sebepleri açısından uzun vadeli sağlık etkileri kanıtlanmıştır (Lee and Yoo, 2018; Haqq et al., 2021).

Davranışsal, sosyokültürel, ekonomik ve çevresel faktörlerin karmaşık ilişkisi, literatürde çocukluk veya ergenlik çağı obezitesinin gelişimi için risk faktörleri olarak tanımlanmaktadır (Aceves-Martins et al., 2022). Erken yaşlarda ortaya çıkan obezite, uzun vadede fiziksel ve zihinsel sağlıkta bozulmayla ilişkili olması nedeniyle önde gelen bir halk sağlığı sorunu teşkil etmekte ve yüksek düzeyde sağlıksız gıda tüketimi, düşük düzeyde fiziksel aktivite, yüksek düzeyde stres, uzun süre ekran başında kalma ve uyku düzeninin kötü olması gibi obezojenik davranışlardan kaynaklanabilmektedir (Cunningham et al., 2022; Motevalli et al., 2021). Ayrıca; obezite prevalansındaki artışa birçok sosyal ve yaşam tarzı değişikliği katkıda bulunmuştur. Bu

değişikliklerden bazıları, hareketsiz yaşam tarzlarındaki artışı (daha fazla televizyon, video oyunu ve bilgisayar zamanı dahil), özellikle okul ortamlarında daha az fiziksel aktiviteyi ve gıda şirketlerinin çocuklara yönelik daha spesifik reklamlarını içermektedir (Opalinski et al., 2017). Tüm bu faktörlere ek olarak, yüksek gelirli ülkelerdeki etnik azınlıklardan elde edilen kanıtlara göre; kültürün ve kültüre özgü inanç veya uygulamaların (çocuklardan, bakıcılardan veya diğer paydaşlardan gelen) stratejileri, algıları ve kararları etkileyebileceğini açıklamaktadır. Sonuç olarak, çocuk ve ergenlerin sağlık durumları ve davranışları farklı olarak şekillenmekte olup potansiyel olarak obeziteye katkıda bulunmaktadır (Aceves-Martins et al., 2022). Örneğin, beslenme tarzları, tercihler, sağlık ve yiyeceklerle ilgili inançlar veya kültürel etkiler, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Latin/İspanyol çocukları ve gençleri arasında artan obezite riskine katkıda bulunan potansiyel faktörler olarak tanımlanmıştır (Aceves-Martins et al., 2022). Meksika'da obezite oranları son yıllarda endişe verici derecede artmaktadır. Meksika'da çocukluk ve ergenlik obezitesine ilişkin kültürel faktörleri (kararlar, davranışlar, bireysel deneyimler, algılar, tutumlar veya görüşler aracılığıyla ifade edilen) belirlemek amacıyla yapılan bir çalışmanın bulgularına göre; kültürel değerler, inançlar, yaşam tarzları (özellikle yemek ve yemek gelenekleri), akrabalık ve sosyal faktörlerin (özellikle yakın ve geniş aile), Meksika'da çocukluk ve ergenlik obezitesine bağlı yaşam tarzlarını güçlü bir şekilde etkilediği belirlenmiştir (Aceves-Martins et al., 2022).

Sağlıksız beslenme davranışları, işlenmiş gıdalar, fast food, şeker ve şekerle tatlandırılmış içecekler, rafine edilmiş tahılların sık tüketilmesi gibi yeme davranışları ile fiziksel hareketsizlik gibi değiştirilebilir yaşam tarzı faktörleri çocukluk çağı obezitesi ve obezite ile ilişkili metabolik hastalıkların gelişiminde kritik bir rol oynamaktadır. Genel olarak, yiyecekler; ebeveyn, öğretmen ve çocukların ilişkilerini kontrol eden, çocukları belirli davranışlar için ödüllendiren veya cezalandıran bir faktör olarak karşımıza çıkmakta ve çocukların da ödül olarak yağ, tuz veya şeker içeriği yüksek olan ürünlere (örn. cips veya şeker) daha fazla yöneldiği bildirilmiştir (Aceves-Martins et al., 2022). Çocuklar, önceki yıllara göre ev ortamı dışında daha fazla yiyecek tüketmekte ve bu ev dışı yemekler, geleneksel ev yemekleriyle karşılaştırıldığında önemli ölçüde daha fazla yağ ve kalori içermektedir. Ev dışında hazır gıdaların sık

tüketimi (özellikle haftada bir veya daha fazla) kilo alımı ve obezite riskiyle ilişkilendirilmiştir (Opalinski et al., 2017).

Ancak tam tersine; meyve, sebze, baklagiller, yağsız proteinler, kuruyemişler, doymamış yağ ve tam tahıllar açısından zengin beslenme alışkanlıkları obezite ve obezite ile ilişkili ölüm riskinde azalma ile ilişkilendirilmiştir (Barragan et al., 2022).

2.Folklorun Yaklaşımı

Sağlık ve hastalık geleneksel veya kültürel boyutuyla folklorcuların temel çalışma alanlarından biri olarak halk hekimliği sağaltım, iyileştirme ve bunlara ait uygulamalar, inançlar ve ritüellerle ilgilenmektedir. Günümüzde bu anlamdaki folklorik malzeme modern tıp uygulamalarıyla birlikte kültüre göre değişen etno-tıp ve geleneksel tıp uygulamalarıyla birlikte ele alınmaktadır. Sağlık, beslenme ve obezite hakkındaki geleneksel bilgi değer kazanmış, eski kültürle yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır. Geleneksel bilgi ve kültür, gıda güvenliği açısından da önemsenmeye başlanmıştır. Örneğin geleneksel mutfak kültürleri, yiyecek toplama ve saklama sistemlerinin, çevre dostu olma özelliğine ek olarak gıda ve beslenme güvenliğine de büyük katkısının olduğu yeniden düşünölmeye başlandı. Saklama kültürü, doğa zamanına uyum sağlar ve doğanın döngüleriyle uyumlu besinlerin obezite gibi sağlık sorunlarını önleyebileceği bir ortam oluşturur.

Yemek ve yeme kültürü başlı başına beslenme alışkanlığını yönlendiren olumlu ve olumsuz alışkanlıklara neden olur. Folklor beslenme kültürünün sına/erginleşme ve intikam alma gibi gizli işlevlerin yanı sıra sosyal ilişkilerin derecesini gösterme, toplumsal bütönlük sağlama, etnik ve dini kimlik oluşturma, birleştirme, paylaşma, eğlenme, rahatlatma, sosyalleşme, psikolojik tatmin, ekonomik güç kazandırma, hatırlatma, sosyal statü sağlama, erk, itaat, sanayileşme, dilbilimsel kodlama ve hayatı sonlandırma gibi açık ve gizli işlevlere göre şekillendiğini işaret etmektedir.

Tüm dünya kültürlerinde olduğu gibi, Türk yemek kültürü de önemli ve işlevsel verilerin korunduğu kültürel bellekte bulunur. İnsanların belleklerinde kodlanan uygulamalar ve kullanımlar, ait oldukları kültür ve coğrafyanın bir yansımasıdır. Türk kültüründe sıkça kullanılan 'Ekmek parası' deyimini, Türk insanının beslenme algısının bir yansımasıdır.

Yemek ve özellikle ekmek, hayat mücadelesinde temel bir varlık nedenidir. Aynı zamanda yemek, düğün, ölüm gibi geçiş dönemlerinde ve savaşta vazgeçilmez bir unsurdur.

Yemek ve mutfak kültürü, ait olunan grup içinde bireylerin sosyal rollerini belirler. Birçok insan, belirli bir zamanda belirli yemekleri yiyerek grup kimliğini doğrular. Sosyal gruplar, insanları yalnızlıktan uzaklaştırır ve olumsuz duygulardan arınmalarını sağlar, aitlik duygusuyla üyelerine güven verir. Aitlik temelinde belirlenen grup kimliği, tercih edilen yemek üzerinde soyut olarak varlığını sürdürür. Grup üyelerinin besin temini sürecinde yerine getirdikleri roller, grup içindeki temel statüleri paylaşımında da belirleyicidir. (Beşirli, 2010). Buna bağlı olarak Geleneksel günler; düğün, ölüm, doğum ve dini veya ulusal günler, bayramlar ve ritüelleri yeme kültürünü; beslenme alışkanlığını şekillendirmektedir. Örneğin, Türk kültüründeki Çiğdem Günü, elektronik oyuncaklarla giderek daha fazla yalnızlaşan çocukların sosyal becerilerini geliştirmelerine ve kültürel kimliklerini oluşturmalarına katkıda bulunabilir. Ancak, gün içinde gerçekleştirilen çiğdem sökme, ev ev dolaşma ve oyun oynama gibi fiziksel aktivitelerin azalması, çocuklarda obezite gibi sağlık sorunlarını artırabilir. Ayrıca, o gün pişirilen "çiğdem pilavının çocukların beslenmesine olan etkisi ve bu etkinin azaltılması için hareketin önemi değerlendirilmelidir (Oğuz, 2014).

Modern dönemde, insanlar sürekli yemek yemeye teşvik edilirken aynı zamanda zayıflama üzerine çeşitli ürün ve hizmetleri kullanmaya özendirilmektedir. Bu durum, beslenme üzerinden yapılan tahakkümün bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Öğüt ve Eker, 2018). Bu kültürel davranışlarda yiyeceğin seçimi ve yemenin abartılması obeziteyi olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda, çocuk ve ergenlerin sağlık durumları ve davranışları üzerinde etkilidir ve potansiyel olarak obeziteye katkıda bulunabilir. Kültür toplumun sağlık davranışları üzerinde etkilerini aile içinde de şekillendirmektedir. Ebeveynlerin yeme davranışlarına karşı tutum ve davranışları da kültürelidir. Buna bağlı olarak çocukların ilerleyen dönemlerde değişmeyen yeme davranışlarını şekillendirir ve gelecekte ideal kiloda ve sağlıklı yaşam sürmelerini etkiler. Bu nedenle, yetişkinlerde görülen obezitenin büyük bir kısmının önlenmesinde çocukluk çağında ebeveyn tutum ve davranışları

önemlidir. Etnik azınlıklar, farklı inanç gurupları, aile yapısı ve akrabalık gibi sosyal faktörlerin de beslenme alışkanlığı üzerinde etkileri bilinmektedir. Bir hastanın veya hasta guruplarına eşit ve kaliteli sağlık hizmeti sunmak için kültürün işlevini ve önemi bilmek gerekir.

Çocuğun gelişen beyni, sözlü kültürü kavramak için özel olarak tasarlanmıştır. Ancak, çocuğun atalarının sözlü kültürüne erişmemesi durumunda, bilgisayar başında oyun oynarken sadece elleri ve beyni aktive edilirken, bedeni hiçbir şekilde uyarılmamaktadır. Bu durum, çeşitli psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklara yol açabilir. Özellikle obezite ve obsesifliğin bir uzantısı olarak bilinen "İnternet Bağımlılığı Rahatsızlığı" (IBR) adlı durumortaya çıkmaktadır. Nadir de olsa, bilgisayar başında geçirilen uzun sürelerin neden olduğu hareketsizlik kaynaklı ölümler gibi olumsuz sonuçlar da yaşanabilmektedir (Mezkit, 2012). Son dönemde popüler diyetler (paleolitik diyet, akdeniz diyeti) neredeyse insanlığın arkaik zamanlarına dönmeyi önerir hale gelmiştir. Popüler kültürün yeme alışkanlığı ise gün geçtikçe değer kaybetme eğilimindedir.

Geleneğe ve kültüre bağlı beslenme alışkanlıklarının yaşam kalitesini olumsuz etkilediği durumları azaltmak adına ise geleneksel düşünce ve davranışların her zaman olumlu bir şekilde algılanmaması, (etnik merkezci yargılar) obezite gibi hastalıkların gelişimine karşı bir mücadele stratejisi olarak değiştirilmesi düşünülebilir.

Kültür, bir toplumun yaşam biçimi olarak tanımlanabilir ve bu, bireylerin sağlık algısını derinlemesine etkiler. Sosyokültürel hastalıkların yanı sıra, organik hastalıklar da kültür kaynaklı faktörlerin etkisi altındadır. Sağlık, sadece biyolojik ve çevresel etkenlerden değil, aynı zamanda kültürel uygulamalardan da etkilenir.

Sağlık personelinin topluma etkili bir sağlık hizmeti sunabilmesi için, hizmetlerin kabul görmesi, halkın katılımının sağlanması ve bireylerin konuyla ilgili eğitilmesi gibi unsurların önemi büyüktür. Bu nedenle, toplumun kültürel özelliklerini iyi bilmek ve tanımak, sağlık profesyonelleri için kaçınılmaz bir koşuldur. Kültürel bağlamı anlamak, sağlık hizmetlerinin daha etkili bir şekilde sunulmasına ve toplumun sağlık konularına daha bilinçli bir şekilde yaklaşmasına yardımcı olabilir.

Dünya çapında fazla kilo ve obeziteye neden olan çeşitli obezogenik yaşam tarzı şu şekilde belirtilmiştir:

- Hareketsizlik,
- Yetersiz uyku,
- Sağlıksız beslenme tarzı,
- Geleneksel eğlence aktiviteleri yerine video oyunları ve TV izleyerek geçirilen aşırı zaman,
- Yüksek enerji yoğunluğuna sahip gıdaların artan bulunabilirliği ve bunlara yönelik tercihlerin artması (Lopez-Gonzalez et al., 2020).

Ayrıca; olumsuz çocukluk çağı deneyimleri çocuklukta obezite için potansiyel bir risk faktörüdür. Olumsuz çocukluk çağı deneyimleri; çocukluk döneminde meydana gelen travmatik deneyimler olup geleneksel olarak fiziksel, psikolojik veya cinsel istismar, ihmal edilmek, aile üyesinin madde bağımlılığı, akıl hastalığı veya suç teşkil eden davranışı, kadın bakıcıya yönelik yakın partner şiddeti ve ebeveynin boşanması/ayrılması veya ölümü olarak tanımlanmaktadır (Schroeder et al., 2020).

Ebeveyn tutumları ve obezite ilişkisi ile ilgili olarak; çoğunlukla ebeveynler tabaklarda yiyecek kalmamasını beklemekte olup, çocuklar aç olmasalar bile servis edilen kısmın tamamını bitirmeleri gerekmektedir (Aceves-Martins et al., 2022). Ayrıca; ebeveynler ve geniş aile (örneğin büyükanneler) "tombul bir çocuğun" sağlıklı bir çocuk olduğuna inanmakta ve bazıları da çocukların kilo aldıktan sonra "büyüme atağı" geçireceğine veya "büyük kemiklere" sahip olabileceğine inanırlar. Benzer şekilde; bazı anneler de, çocukların yetişkinlerden daha fazla enerji harcadığına ve bu nedenle de daha fazla yemesi gerektiğine inanmaktadır (Aceves-Martins et al., 2022). Çocuklar, önceki yıllara göre ev ortamı dışında daha fazla yiyecek tüketmekte ve bu ev dışı yemekler, geleneksel ev yemekleriyle karşılaştırıldığında önemli ölçüde daha fazla yağ ve kalori içermektedir. Ev dışında hazır gıdaların sık tüketimi (özellikle haftada bir veya daha fazla) kilo alımı ve obezite riskiyle ilişkilendirilmiştir (Opalinski et al., 2017). Bu bağlamda; ebeveynler ve geniş ailelerin (örneğin büyükanneler) çocuklukta obeziteyi yeterince dikkate almadığı görülmektedir.

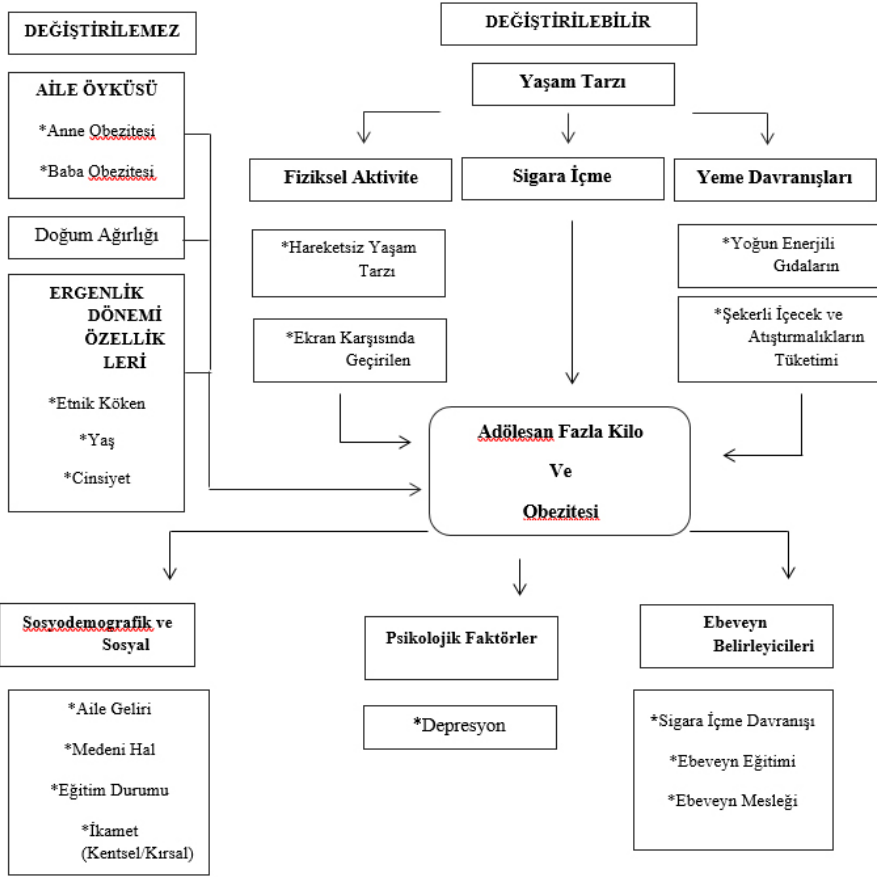
Gençler arasında obezitenin önlenmesini hedefleyen müdahale stratejileri öncelikle dört obezojenik davranışa odaklanmıştır:

- Fiziksel aktivitenin artırılması,
- Hareketsiz/ekran başında kalma süresinin azaltılması,
- Diyet alımının iyileştirilmesi,
- Uyku süresi ve düzeninin iyileştirilmesi.

Bu davranışların tek başına veya birleşiminin çocuklarda istenmeyen kilo alımının önlenmesi ile ilişkili olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır (Brazendale et al., 2017).

Çocukluk çağında görülen obezite, çoğunlukla yetişkinlikte de devam eden çeşitli fiziksel ve psikolojik tıbbi sonuçlara yol açabilmektedir (Barragan et al., 2022). Ayrıca; çocukluk ve ergenlik dönemleri, beslenme ve sağlıkla ilgili alışkanlıkların kazanılması için oldukça önemli dönemler olup, bu dönemde geliştirilen yaşam tarzı davranışları gelecekteki yetişkin sağlığını etkileme potansiyeline sahiptir (Lopez-Gonzalez et al., 2020). Bu nedenle; çocukluk çağı obezitesinin önlenmesi ,aile temelli yaşam tarzı müdahaleleri ile çocuklarda sağlıklı yaşam davranışlarının benimsenmesi gibi halk sağlığı uygulamaları obezite ve obeziteye bağlı hastalıkların önlenmesi açısından önemlilik arz etmektedir (Barragan et al., 2022).

Adölesanlarda fazla kilo ve obeziteye neden olan belirleyicilerin değişebilen ve kalıcı olan yani değişmeyen (Şekil 2) unsurları vardır. Bunlar aileye, adolesanın kendisine, domestik faktörler dışında toplumsal durumlara yani içsel ve dışsal faktörlere göre değişir

Şekil 2. Adölesanlarda Fazla Kilo ve Obeziteye Neden Olan Belirleyicilerin Teorik Çerçevesi

Kaynak: Yazar tarafından Agustina, R., Meilianawati, Fenny, Atmarita, Suparmi, Susiloretni, K. A., ... & Shankar, A. H. (2021). *Psychosocial, Eating Behavior, And Lifestyle Factors Influencing Overweight And Obesity In Adolescents*. Food and Nutrition Bulletin, 42(1_suppl), S72-S91. Eseri doğrultusunda oluşturulmuştur.

3.Yetişkinlik Çağı Obezitesi Ve Kültürel Faktörler

Son 40 yılda, obez yetişkinlerin sayısı 1975'te (69 milyon kadın, 31 milyon erkek) 100 milyon iken; 2016 yılında (390 milyon kadın, 281 milyon erkek) 671 milyona yükselmiştir. Aşırı kilo ve obezite, kardiyovasküler hastalıklar, diyabet ve lenfo-hematopoietik kanserler de

dahil olmak üzere birçok kanser türü ve çeşitli kronik hastalıklarla ilişkilendirilmiştir (Abar et al., 2019). Sağlıklı kilodaki bireylerle karşılaştırıldığında 40 yaşından itibaren, obez erkeklerde beklenen yaşam süresi 4,2 yıl, obez kadınlarda ise 3,5 yıl daha kısa saptanmıştır (Agustina et al., 2021).

İnsanlar; yeme alışkanlıkları ve kiloya karşı tutumlarında, sosyal ortamlardan da oldukça etkilenmektedir. Örneğin, daha fazla yiyen insanlarla birlikte zaman geçirmek daha fazla yemeye sebep olabilirken daha az yiyen insanlarla zaman geçirmek daha az yemek yeme ile ilişkili olabilmektedir (Dobbs and Manyika, 2015).

Yaşam alanlarına göre obezite prevalansı; istatistiksel olarak, büyükşehirlerde yaşamayan yetişkinlerde yaşayanlara oranla, daha yüksek oranlarda obezite ve şiddetli obezite saptanmıştır (Hsieh et al., 2020).

Eğitim düzeyi ve obezite arasındaki ilişki farklı ülkelerde farklılık göstermektedir. Bazı gelişmiş ülkelerde eğitim düzeyi yükseldikçe obezite oranı azalırken, gelişmekte olan birçok ülkede eğitim düzeyi arttıkça obezite /fazla kiloluluk oranı da artmaktadır (Xin and Ren, 2020). Eğitim seviyelerine göre obezite prevalansı incelendiğinde, Amerika Birleşik Devletleri'nde 2011-2014 yılları arasında üniversite mezunu olan hem kadın hem de erkeklerde, daha az eğitilmiş olanlara oranla daha düşük düzeyde obezite görüldüğü belirlenmiştir (Hsieh et al., 2020; Ogden et al., 2017). Kore'de cinsiyetler arasında önemli farklılıklar saptanmış olup, yüksek eğitim seviyesine sahip kadınların obez olma olasılığının önemli ölçüde daha düşük olduğu belirlenmiştir (Hsieh et al., 2020). Tayvan'daki sağlık eşitsizlikleriyle ilgili bir rapor da kadınlar arasındaki aşırı kilo ve obezite oranlarındaki farklılıklar ortaya çıkarılmış olup, ortaokuldan daha az eğitim seviyesine sahip kadınlarda aşırı kilolu veya obezite oranı diğer gruplara göre çok daha yüksek ve daha yüksek eğitim düzeyine sahip gruplarda fazla kilolu veya obezite prevalansı daha düşük olduğu saptanmıştır (Hsieh et al., 2020).

Tayvan'da yapılan bir çalışmada, morbid obezitenin düşük sosyoekonomik durum ve kötü beslenme ile ilişkili olduğunu kanıtlamıştır (Chang et al., 2017; Hsieh et al., 2020).

Daha fazla eğitime sahip ve/veya daha yüksek gelir diliminde yer alan bireylerde sıklıkla daha düşük obezite oranları görülmektedir. Bu eğilimler, sosyal faktörler (örneğin, yaşanan ırkçılık, ucuz kaloriler, hareketsizliği teşvik eden yapıları çevreler ve eşitsiz sağlık hizmetlerine erişim) ile obezite riski arasındaki karmaşık etkileşimleri göstermektedir (Gildner and Levy, 2021).

4.Yaşlılık Dönemi Obezitesi ve Kültürel Faktörler

Obezite prevalansı son 40 yılda, özellikle 60-74 yaş arası yetişkinler arasında hızla artmıştır. Yaşlı yetişkinlerde obezite; tip 2 diyabet, kardiyovasküler hastalık ve osteoartrit gibi kronik hastalıkların kötüleşmesi ile ilişkilidir. Obezite ile birlikte; inflamatuvar ortam, metabolik sendrom, sarkopeni, vücudun savunmasızlığı ve demans gibi yaşlanmaya bağlı hastalıklarda da ortaya çıkabilmekte olup bu iki durum sağlığı olumsuz etkileyen faktörleri güçlendirici hale getirmektedir (Haywood and Sumithran, 2018).

Ayrıca; yaşlı popülasyonda obezite özellikle, alt ekstremitelerde vücut kütlelerine göre kas gücündeki fonksiyonel kapasitenin azalması nedeniyle yürüme güçlüğü, merdiven çıkma, sandalyeden veya yataktan kalkmada zorluk çekilmesiyle birlikte düşük kas gücü nedeniyle başlayan eklem patolojileri (ör. diz ve kalça osteoartriti) riski ve eklem yüklerini artırarak osteoartrit gelişme ihtimalini artırmaktadır. Tüm bu sağlık problemleri de yaşlıda var olan mevcut sağlık sorunlarının ilerlemesi ve yaşam kalitesinin düşmesine yol açmaktadır (Tomlinson et al., 2016).

Yaşlılarda obezite genellikle iki ana faktörden kaynaklanmaktadır. Bu faktörler; yüksek kalorili, yağlı yiyeceklerin tüketilmesi ve egzersiz eksikliği olup, sağlığın sosyal belirleyicileri yaşlı yetişkinlerde bu beslenme ve fiziksel davranışları şekillendirmektedir (Buch et al., 2021)

Yaşlılar için sağlığı etkileyen obeziteye sebep olabilecek sosyal belirleyicileri tanımlamak amacıyla yapılan bir araştırmanın bulgularına göre; üç konu üzerine odaklanan noktalar açıklanmıştır. Bunlar;

- Mahalledeki gıda ortamı (sağlıksız gıdalara kolay erişim, sağlıklı gıda bulma seçeneğinin olmaması),

- Obeziteyi etkileyen sosyal ağlar (ailenin, yiyecek seçimleri ve egzersiz yasaklamaları, inanç ve sosyal olarak yaşlılarda obeziteye katkıda bulunan dayatılmış beden imajı algıları) ve,
- Yaşlılarda obeziteye neden olan yaşam tarzı seçimlerinin ardındaki bilgi, tutum ve inançlar (farkındalık eksikliği, kişisel tutumlar, iş ve aile sorumlulukları fiziksel aktivitelere katılmanın önünde engeller, aşırı tüketim davranışları) yaşlılarda obeziteye yol açmaktadır (Chumpunuch and Jaraeprapal, 2022).

İleri yaştaki obezite için kısmen değiştirilebilir risk faktörleri arasında, azalan fiziksel aktiviteye bağlı olarak enerji harcamasındaki azalma ve çoğunlukla azalan kas kütesine ikincil olarak dinlenme metabolizma hızındaki azalma yer almaktadır. Ayrıca; yaşlı bireylerde obezite açıkça düşük sosyoekonomik durum ve mali zorluklarla ilişkilidir. Yapılan çalışmalarda, yaşlılarda kilo kaybı aynı zamanda yaşam kalitesi ve fiziksel fonksiyondaki iyileşmelerle de ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, yaşam tarzı müdahalelerine uyum ileri yaşlarda daha iyi olabilmektedir. Bu bağlamda genel olarak bakıldığında; obezitesi olan yaşlı yetişkinlerde bilinçli kilo kaybı girişimleri ile kardiyometabolik, fonksiyonel ve yaşam kalitesi parametrelerinde iyileşmeler sağlanabilmektedir (Buch et al., 2021).

5.Batılı Tarzda Beslenme Alışkanlıkları ve Obezite

Son 50 yılda, Avrupa'da beslenme alışkanlıkları da dâhil olmak üzere ulusal ve bölgesel yaşam tarzı değişmekte olup beslenme tarzı "Batı diyetine" doğru ilerlemektedir (Ruiz et al., 2015).

Beslenmenin doğası, yüksek miktarda yağ, şeker, sofr tuzu ve düşük miktarda diyet lifi, vitamin, mineral ve eser element içeren, enerji yoğun ürünlerin tüketiminin artmasına doğru çarpıcı bir şekilde değişmiştir (Bentsa, 2023). Obezite ve aşırı kilo, bir zamanlar yalnızca yüksek gelirli ülkelerde bir sorun olarak görülürken, günümüzde tüm dünyada, özellikle de hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki kentsel ortamlarda çarpıcı biçimde artmaktadır (López-Taboada et al., 2020). Bu bağlamda; özellikle küreselleşme ve diyet alışkanlıklarına odaklanan Hawkes de; küreselleşmenin beslenme tarzlarını etkilediği üç süreci araştırmıştır:

- Gıda ticareti,
- Doğrudan yabancı yatırım ve,
- Küresel gıda reklamcılığı.

Gıda denge tabloları verilerine dayanan vaka çalışmaları yoluyla her mekanizmayı inceleyen Hawkes; batı ülkelerinde, küreselleşmenin daha sağlıklı gıdalara erişim açısından yüksek gelirli gruplara fayda sağlayabilirken, düşük gelirli grupların düşük kaliteli, obezogenik diyetlere yönelme yaşayabileceği sonuçlarına varmıştır (Azzam, 2020). Amerikan gıdalarının süpermarket ve televizyon reklamlarında tanıtılması ve yoğun bir şekilde pazarlanması, gıda tüketiminde balık ve mevsimlik meyve ve sebzeler gibi geleneksel gıdalardan, yüksek oranda işlenmiş gıdaların tüketiminin artışına sebep olmuştur. Bunun sonucunda da; obezite, diyabet ve metabolik bozukluklarda hızlı bir artış yaşanmıştır (Ayton ve İbrahim, 2023).

Obezite; Dünya çapında 1980'den bu yana iki kattan fazla artmış ve artık dünya nüfusunun büyük bir kısmı fazla kilolu ve obezitenin, zayıf kilolulardan daha fazla insanın hayatını kaybetme sebebi olduğu ülkelerde yaşamaktadır. “Kültürel küreselleşme “veya “Batılılaşma” anlayışı; fast food tarzı beslenmeyi daha “modern” görünmeye teşvik etmeye başlamıştır. Bu durumda; Batılı yaşam tarzlarının kültürel çekiciliği sebebiyle insanların yerel mutfaklarını terk edip Batı'dan etkilenen beslenme biçimlerine yönelmesiyle obeziteye katkıda bulunabilmektedir. Ayrıca; obezitedeki küresel artışın alternatif bir açıklaması da, ülkelerin yerel beslenme geçişleri ya da bitkisel kaynaklı bir diyetten, kilo alımı ve kronik hastalıklarla ilişkili olabilecek et ve işlenmiş gıda diyetine geçiş yapmasıdır (Fox et al., 2019).

Beslenme geçişi ve bu durumu ortaya atan Barry Popkin'e göre, modern toplumlar doymuş yağlar, şeker ve rafine gıdalardan zengin, lif bakımından düşük bir beslenme düzenine yaklaşmakta ve bu beslenme tarzı “Batı diyeti” olarak ifade edilmiştir (Azzam, 2020). Tipik Batı (Amerikan) diyeti; meyve ve sebze açısından düşük, yağ ve sodyum açısından yüksek, büyük porsiyonlardan, yüksek kalori ve fazla şekerden oluşan bir beslenme tarzıdır. Fazla şeker; günlük kalori alımının %13'ünden fazlasını oluştururken, içecekler bu ilave şekerlerin %47'sini oluşturmakta olup, diğer şeker kaynakları arasında kurabiyeler, kekler ve

şekerlemeler bulunmaktadır (Rakhra et al., 2020). Gelişmiş ülkelerde işlenmiş gıdalara dayalı diyetler sodyum açısından yüksek, potasyum açısından düşüktür (Canale et al., 2021). Batı diyeti; %50 karbonhidrat, %15 protein ve %35 yağ alımı ile karakterize edilmekte olan bir beslenme tarzıdır (Ye et al., 2020).

Batılı tarzda beslenme; hem fiziksel hem de psikolojik birçok sağlık sorunuyla ilişkilidir. İnsülin direncinde dikkat çekici bir artışla birlikte, hepatik glikoz çıkışını baskılama ve periferik glikoz atılımını teşvik etme yeteneğinin bozulmasıyla birlikte, hiperinsülineminin yanı sıra aşırı kilo ve obezite, Tip 2 diyabet, hipertansiyon, kanser ve diğer birçok kronik hastalıkların oluşumuna sebep olmaktadır (Kopp, 2021; López-Taboada et al., 2020).

Teknoloji alanında yaşanan değişiklikler, fiziksel aktivite ihtiyacını azaltma, uyku düzeninde değişme ve yeni psikosomatik stres etkenlerinin ortaya çıkmasına sebep olarak, artan kalori alımını kolaylaştırmış ve küresel obezite oranlarında artışa neden olmuştur (Gildner and Levy, 2021). İspanya; 1960'lardan bu yana, yoğun olarak kırsaldan kente göç, 1980'lerdeki hızlı kentleşme süreçleri ve kadınların aktif işgücüne aktif katılımının artması da dâhil olmak üzere sosyal ve sosyoekonomik olarak dikkat çekici bir değişime uğramıştır. Bu geçişlerin bir sonucu olarak İspanyol nüfusu da geleneksel Akdeniz diyetinden uzaklaşmıştır (Ruiz et al., 2015).

Sağlıklı Beslenme Davranışları

Sağlığı geliştirmenin en önemli yollarından birisi de sağlıklı beslenme alışkanlıklarıdır. Sağlıklı beslenme davranışı; doğal ve taze besinlerin, bol miktarda meyve ve sebzenin, mineral ve vitamin içeren besinlerin dengeli bir şekilde tüketilmesini içermektedir (Alzahrani et al., 2020). Aynı zamanda hem fiziksel hem de psikolojik sağlığın desteklenmesi ve sürdürülmesi açısından faydalı olan tutarlı davranış ve beslenme alışkanlıklarını da içerir (Alzahrani et al., 2020).

• Modern Paleolitik Beslenme

Son zamanlarda paleolitik diyet, sağlık üzerine çoklu yararları nedeniyle popüler hale gelmiştir. Avcı-toplayıcı diyeti veya taş devri diyeti olarak da bilinen Paleolitik diyet, yaklaşık 2,5 milyon ila 10.000 yıl önceki

paleolitik çağda yaşayan insanlara özgü olduğu düşünülen tahmini bir beslenme modelidir. Bu beslenme tarzında; tahıl, süt ürünleri, tuz ve rafine şeker hariç tutulurken; sebze, meyve, kuruyemiş, tohum, yumurta, balık ve yağsız et tüketimi ön plana çıkarılmaktadır (Jamka et al., 2020).

Geleneksel Paleolitik diyet, tahmini olarak enerjinin %35'ini yağlardan, %35'ini karbonhidratlardan ve %30'unu ise proteinlerden karşılamaktadır. Bu nedenle; Paleolitik diyet tipik olarak düşük karbonhidratlı bir diyetle benzetilmektedir (Jamka et al., 2020). Paleolitik beslenmenin lipid profilinde iyileşme ve kan basıncında azalma ile ilişkili olduğu ve kilo kaybı üzerine de olumlu etkisi olduğu ileri sürülmektedir (Jamka et al., 2020). Bu bağlamda; Paleolitik diyet alışkanlıklarının; obezite ile ilişkili metabolik bozukluklar, tip 2 diyabet, kalp hastalıkları ve insülin direnci gibi sağlık sorunlarını önlemek ve tedavi etmek amacıyla önerilebileceği düşünülmektedir (Parente et al., 2020). Şekil 3'de paleolitik beslenmenin sağlık üzerine potansiyel etkileri sıralanmıştır.

• İşlenmiş, kimyasal ve şeker yüklü gıdaların düşük karbonhidrat, taze meyve ve sebzeler ve yağsız et ile değiştirilmesiyle sonuçta diyabet, kalp hastalıkları, kanser ve metabolik sendromu önler.

• Düşük karbonhidratlı orta düzeyde protein, daha az kalori ve daha düşük glisemik indeksli gıdaların tüketimiyle birlikte sağlıklı kilo kaybını destekler.

• Omega 3 yağ asidi, bitkisel besinler ve prebiyotik lif kaynaklarının vücuda alınmasıyla birlikte, vücutta gelişen inflamasyonu önler.

• Göreceli olarak daha yüksek protein, lif alımı ve azalan leptin seviyeleri nedeniyle tokluk hissinde artış sağlar.

• Gıda kalitesine bağlı olarak (örneğin, böyle bir diyetle tekli ve çoklu doymamış yağ asidi içeriğinin daha yüksek olması) karaciğer yağının azaltılmasında etkilidir.

Şekil 3. Paleolitik Beslenmenin Potansiyel Sağlık Mekanizmaları

Kaynak: Yazar tarafından; Gupta, L., Khandelwal, D., Lal, P. R., Kalra, S., & Dutta, D. (2019). *Palaeolithic Diet In Diabetes And Endocrinopathies–A Vegan's Perspective*. European Endocrinology, 15(2), 77. eseri doğrultusunda hazırlanmıştır.

• Akdeniz Tarzı Beslenme

1960'larda koroner kalp hastalığındaki yararlı rolü nedeniyle fark edildiğinden beri, Akdeniz diyetinin obezite de dahil olmak üzere

metabolik sendrom gibi beslenme ile ilişkili kronik hastalıkları önleyebileceği kanıtlanmıştır. Akdeniz diyeti; Yunanistan ve İtalya gibi Akdeniz'e kıyaslı olan ülkelerdeki geleneksel beslenme alışkanlıklarını ifade eden genel bir terimdir. Beslenme tarzları ülkeler arasında farklılık gösterse de, sızma zeytinyağı, tam tahıllı gıdalar, meyveler, sebzeler, baklagiller ve sert kabuklu yemişlerin fazla miktarda tüketimi; süt ürünleri, kırmızı et ve kırmızı şarabın düşük veya orta düzeyde alımı ile tatlı ve yumurta tüketiminin düşük düzeyde olması Akdeniz diyetinin ortak bileşenlerini oluşturmaktadır. Yapılan çeşitli çalışmalarda Akdeniz diyetinin; antioksidan, antiinflamatuvar, bağışıklık sistemi düzenleyici, antitümoral, antidiyabetik ve antiobezite özellikleri dahil olmak üzere yararlı birçok biyolojik etkiler gösteren yüksek düzeyde fitokimyasallar içerdiğini kanıtlanmıştır (Nani et al., 2021). Yapılan araştırmalarda, sağlıklı beslenme modeli olarak Akdeniz diyeti modelinin teşvik edilmesinin kilo alımı ve obezite gelişimini önlemeye yardımcı olabileceğini göstermiştir (Serra-Majem and Bautista-Castan, 2015).

SONUÇ

Davranışsal, sosyokültürel, ekonomik ve çevresel faktörlerin karmaşık ilişkisi sonucu gelişen yanlış beslenme obezitesinin gelişimi için önemli risk faktörlerindedir. Sosyal yaşam tarzı değişikliği örneğin hareketsiz yaşam tarzlarındaki artış (daha fazla televizyon, video oyunu ve bilgisayar zamanı dahil), kültürel yeme alışkanlıkları, festivaller, geleneksel yemekler ve toplumsal normlar, beden algısı ve kiloya yönelik toplumsal algı obezite prevalansındaki artışa katkıda bulunmaktadır. Kültüre bağlı, geleneksel beslenme alışkanlıklarının kimi olumlu etkilerinin yanında obezite gibi hastalıkların gelişimine neden olabilecek olumsuz etkilerinin yeniden düşünülmesi gerekmektedir.

Sağlıklı yaşam tarzı geliştirilmesi ve olumlu kültürel etkileşimlerle birlikte sağlıklı beslenme teşvik edilmelidir. Eğitim ve farkındalık yaratma çalışmaları, geleneksel yemekleri sağlıklı alternatiflerle birleştirerek beslenme alışkanlıklarını iyileştirmeye yardımcı olabilir. Ayrıca, toplumun liderlerinin, geleneksel yemeklerin sağlıklı versiyonlarını tanıtarak ve sağlıklı yaşam tarzını destekleyen etkinlikler düzenleyerek toplumsal farkındalığı artırmaları da önemlidir. Bu şekilde, kültürel değerler korunurken sağlıklı beslenme alışkanlıkları da teşvik edilebilir.

Kültür ve folklor, beslenme alışkanlıklarını büyük ölçüde etkileyebilir. Ancak, bu etkiyi sağlıklı yönde dönüştürmek mümkündür. Sağlıklı beslenme ve şişmanlıkla mücadele için çözümler, kültürel bağlamı göz önünde bulundurarak ve toplumun katılımını sağlayarak daha etkili hale getirilebilir.

Bir hastanın veya hasta gruplarına eşit ve kaliteli sağlık hizmeti sunmak için kültürün işlevini ve önemi bilmek sağlık çalışanları için önemli olduğu kadar folklorcular içinde önemli görünmekte ve beslenme alışkanlığı ve obezite gibi sağlık konularında disiplinler arası araştırmalara açık olmaları gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aaseth, J., Ellefsen, S., Alehagen, U., Sundfjør, T. M., Alexander, J. (2021). *Diets And Drugs For Weight Loss And Health In Obesity– An Update, Biomedicine & Pharmacotherapy*. 140, 111789, <https://doi.org/10.1016/j.biopha.2021.111789>
- Abar, L., Sobiecki, J. G., Cariolou, M., Nanu, N., Vieira, A. R., Stevens, C., Aune, D., Greenwood, D.C., Chan, D.S.M., Norat, T. (2019). *Body Size And Obesity During Adulthood, And Risk Of Lympho-Haematopoietic Cancers: An Update Of The WCRF-AICR Systematic Review Of Published Prospective Studies*. *Annals Of Oncology*, 30(4), 528-541, <https://doi.org/10.1093/annonc/mdz045>
- Aceves-Martins, M., López-Cruz, L., García-Botello, M., Godina-Flores, N. L., Gutierrez-Gómez, Y. Y., Moreno-García, C. F. (2022). *Cultural Factors Related To Childhood And Adolescent Obesity In Mexico: A Systematic Review Of Qualitative Studies*. *Obesity Reviews*, 23(9), e13461, DOI: 10.1111/obr.13461
- Agustina, R., Meilianawati, Fenny, Atmarita, Suparmi, Susiloretni, K. A., Lestari, W., Pritasari, K., Shankar, A. H. (2021). *Psychosocial, Eating Behavior, And Lifestyle Factors Influencing Overweight And Obesity In Adolescents*. *Food And Nutrition Bulletin*, 42(1_suppl), S72-S91, DOI: 10.1177/0379572121992750
- Alzahrani, S. H., Saeedi, A. A., Baamer, M. K., Shalabi, A. F., Alzahrani, A. M. (2020). *Eating Habits Among Medical Students At King Abdulaziz University, Jeddah, Saudi Arabia*. *International Journal Of General Medicine*, 77-88, DOI: 10.2147/IJGM.S246296

- Ayton, A., Ibrahim, A. (2020). *The Western Diet: A Blind Spot Of Eating Disorder Research?—A Narrative Review And Recommendations For Treatment And Research*. *Nutrition Reviews*, 78(7), 579-596, doi: 10.1093/nutrit/nuz089
- Azzam, A. (2021). *Is The World Converging To A 'Western Diet'?*, *Public Health Nutrition*, 24(2), 309-317, doi:10.1017/S136898002000350X
- Barragan, M., Luna, V., Hammons, A. J., Olvera, N., Greder, K., Drumond Andrade, F. C., Fiese, B., Wiley, A., Teran-Garcia M., Team, T. A. C. R. (2022). *Reducing Obesogenic Eating Behaviors In Hispanic Children Through A Family-Based, Culturally-Tailored RCT: Abriendo Caminos*. *International Journal Of Environmental Research And Public Health*, 19(4), 1917, <https://doi.org/10.3390/ijerph19041917>
- Bentsa, T. M. (2023). *The Dietary Treatment Of Obesity*. *International Journal Of Endocrinology (Ukraine)*, 19(5), 376-382, DOI: <https://doi.org/10.22141/2224-0721.19.5.2023.1302>
- Beşirli, H. (2010). *Yemek, Kültür Ve Kimlik*. *Millî Folklor*, 22(87):159-169.
- Brazendale, K., Beets, M. W., Weaver, R. G., Pate, R. R., Turner-McGrievy, G. M., Kaczynski, A. T., Chandler, J.L., Bohnert, A., von Hippel, P. T. (2017). *Understanding Differences Between Summer Vs. School Obesogenic Behaviors Of Children: The Structured Days Hypothesis*. *International Journal Of Behavioral Nutrition And Physical Activity*, 14(1), 1-14, DOI 10.1186/s12966-017-0555-2
- Buch, A., Marcus, Y., Shefer, G., Zimmet, P., Stern, N. (2021). *Approach To Obesity In The Older Population*. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, 106(9), 2788-2805. doi:10.1210/clinem/dgab359
- Canale, M. P., Noce, A., Di Lauro, M., Marrone, G., Cantelmo, M., Cardillo, C., Federici, M., Di Daniele, N., Tesouro, M. (2021). *Gut Dysbiosis And Western Diet In The Pathogenesis Of Essential Arterial Hypertension: A Narrative Review*. *Nutrients*, 13(4), 1162, <https://doi.org/10.3390/nu13041162>
- Chang, H. C., Yang, H. C., Chang, H. Y., Yeh, C. J., Chen, H. H., Huang, K. C., Pan, W. H. (2017). *Morbid Obesity In Taiwan: Prevalence, Trends, Associated Social Demographics, And Lifestyle Factors*. *PLoS One*, 12(2), e0169577, DOI:10.1371/journal.pone.0169577

- Chumpunuch, P., Jaraeprapal, U. (2022). *The Social Determinants Of Health Influencing Obesity For The Aged In The Pakpoon Community Context: A Qualitative Study*. International Journal of Nursing Sciences, 9(2), 211-221. <https://doi.org/10.1016/j.ijnss.2022.02.005>
- Cunningham, S. A., Hardy, S. T., Jones, R., Ng, C., Kramer, M. R., Narayan, K. V. (2022). *Changes In The Incidence Of Childhood Obesity*. Pediatrics, 150(2), e2021053708, <https://doi.org/10.1542/peds.2021-053708>
- Cuschieri, S., Grech, S. (2020). *COVID-19: A One-Way Ticket To A Global Childhood Obesity Crisis?*. Journal Of Diabetes & Metabolic Disorders, 19, 2027-2030, <https://doi.org/10.1007/s40200-020-00682-2>
- Çevirme, H. (2018). *“Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programının Kültürel İşlevi”*, Turkish Studies, 13 (23), 37-52. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14273>
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Kültürlerin Diyalogu Veya Diyalogsuzluğu Bağlamında Halkbilimi Çalışmalarının Yeri Ve Önemi*. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), (1), 149-164.
- Dobbs, R., Manyika, J. (2015). *The Obesity Crisis, How To Fight A Scourge As Damaging To The Global Economy As War*. Cairo Rev. Glob. Aff, 5, 44-57.
- Ekici, M. (2008). *“Türk Halk Kültürü Araştırmalarında Dün, Bugün ve Yarın”*, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 1(1), 11-26. http://www.motifakademi.com.tr/arsiv/arsiv1/arsiv1_1_11-26.html
- Endalifer, M. L., Diress, G. (2020). *Epidemiology, Predisposing Factors, Biomarkers, And Prevention Mechanism Of Obesity: A Systematic Review*. Journal Of Obesity, 2020, <https://doi.org/10.1155/2020/6134362>
- Erdim, L., Ergün, A. (2023). *Çocuklar Açısından Ev Ortamındaki Obezojenik Faktörler ve Ebeveynler ile Çocuğun Yeme Alışkanlıkları Arasındaki İlişki*. Sağlık Bilimlerinde Değer, 13(3), 465-472, doi: <https://dx.doi.org/10.33631/sabd.1210332>
- Erhan, G. (2020). *Resimli Çocuk Kitaplarının Barış Eğitimi Bileşenlerinden “Kültürel Farkındalık” Bileşeni Açısından İncelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 37(1), 24-46.
- Filos, D., Lekka, I., Kilintzis, V., Stefanopoulos, L., Karavidopoulou, Y., Maramis, C., Diou, C., Sarafis, I., Papanagioutou, V., Alagioglou,

- L., Ioakeimidis, I., Hassapidou, M., Charmandari, E., Heimeier, R., O'Malley, G., O'Donnell, S., Doyle, G., Delopoulos, A., Maglaveras, N. (2021). *Exploring Associations Between Children's Obesogenic Behaviors And The Local Environment Using Big Data: Development And Evaluation Of The Obesity Prevention Dashboard*. JMIR mHealth and uHealth, 9(7), e26290, doi: 10.2196/26290
- Fox, A., Feng, W., Asal, V. (2019). *What Is Driving Global Obesity Trends? Globalization Or "Modernization"?*. Globalization And Health, 15, 1-16, <https://doi.org/10.1186/s12992-019-0457-y>
- Gildner, T. E., Levy, S. B. (2021). *Intersecting Vulnerabilities In Human Biology: Synergistic Interactions Between Climate Change And Increasing Obesity Rates*. American Journal Of Human Biology, 33(2), E23460. DOI: 10.1002/ajhb.23460
- Gupta, L., Khandelwal, D., Lal, P. R., Kalra, S., Dutta, D. (2019). *Palaeolithic Diet In Diabetes And Endocrinopathies—A Vegan's Perspective*. European Endocrinology, 15(2), 77-82.
- Güvenç, B. (1999). *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Yayın Evi.
- Haqq, A. M., Kebbe, M., Tan, Q., Manco, M., Salas, X. R. (2021). *Complexity And Stigma Of Pediatric Obesity*. Childhood Obesity, 17(4), 229-240, DOI: 10.1089/chi.2021.0003
- Haywood, C., Sumithran, P. (2019). *Treatment Of Obesity In Older Persons—A Systematic Review*. Obesity Reviews, 20(4), 588-598, DOI: 10.1111/obr.12815
- Hemmingsson, E., Ekblom, Ö., Kallings, L. V., Andersson, G., Wallin, P., Söderling, J., Blom, V., Ekblom, B., Ekblom-Bak, E. (2021). *Prevalence And Time Trends Of Overweight, Obesity And Severe Obesity In 447,925 Swedish Adults, 1995–2017*. Scandinavian Journal Of Public Health, 49(4), 377-383, DOI: 10.1177/1403494820914802
- Hsieh, T. H., Lee, J. J., Yu, E. W. R., Hu, H. Y., Lin, S. Y., & Ho, C. Y. (2020). *Association Between Obesity And Education Level Among The Elderly In Taipei, Taiwan Between 2013 And 2015: A Cross-Sectional Study*. Scientific Reports, 10(1), 1-9. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-77306-5>
- Jackson, S. E., Llewellyn, C. H., Smith, L. (2020). *The Obesity Epidemic—Nature Via Nurture: A Narrative Review Of High-Income Countries*. SAGE Open Medicine Volume 8: 1–11, <https://doi.org/10.1177/2050312120918265>

- Jamka, M., Kulczyński, B., Juruć, A., Gramza-Michałowska, A., Stokes, C. S., Walkowiak, J. (2020). *The Effect Of The Paleolithic Diet vs. Healthy Diets On Glucose And Insulin Homeostasis: A Systematic Review And Meta-Analysis Of Randomized Controlled Trials*. *Journal Of Clinical Medicine*, 9(2), 296, doi:10.3390/jcm9020296
- Jia, P., Luo, M., Li, Y., Zheng, J. S., Xiao, Q., Luo, J. (2021). *Fast-Food Restaurant, Unhealthy Eating, And Childhood Obesity: A Systematic Review And Meta-Analysis*. *Obesity Reviews*. 2021;22(S1):e12944, <https://doi.org/10.1111/obr.12944>
- Kaihlanen, A. M., Hietapakka, L., Heponiemi, T. (2019). *Increasing Cultural Awareness: Qualitative Study Of Nurses' Perceptions About Cultural Competence Training*. *BMC Nursing*, 18(1), (2019) 18:38, <https://doi.org/10.1186/s12912-019-0363-x>
- Kaplan, M. (2010). *Sağlık Ve Kültür'ün Buluştuğu Alan: Tıbbi Antropoloji*. *Folklor/Edebiyat*, 16(64), 225-235.
- Kopp, W. (2019). *How Western Diet And Lifestyle Drive The Pandemic Of Obesity And Civilization Diseases*. *Diabetes, Metabolic Syndrome and Obesity: Targets and Therapy* 2019:12 2221–2236, DOI: 10.2147/DMSO.S216791
- Kottak, P. K. (2002). *Antropoloji-İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, çev. Serpil N., Altuntek vd., Ankara: Ütopya.
- Larsen, R., Mangrio, E., & Persson, K. (2021). *Interpersonal Communication İn Transcultural Nursing Care In India: A Descriptive Qualitative Study*. *Journal of Transcultural Nursing*, 32(4), 310-317, DOI: 10.1177/1043659620920693
- Lee, E. Y., Yoon, K. H. (2018). *Epidemic Obesity In Children And Adolescents: Risk Factors And Prevention*. *Front. Med.* 2018, 12(6): 658–666, <https://doi.org/10.1007/s11684-018-0640-1>
- Lopez-Gonzalez, D., Partida-Gaytán, A., Wells, J. C., Reyes-Delpech, P., Avila-Rosano, F., Ortiz-Obregon, M., Gomez-Mendoza, F., Diaz-Escobar, L., Clark, P. (2020). *Obesogenic Lifestyle And Its Influence On Adiposity In Children And Adolescents, Evidence From Mexico*. *Nutrients* 2020, 12, 819; doi:10.3390/nu12030819
- López-Taboada, I., González-Pardo, H., Conejo, N. M. (2020). *Western Diet: Implications For Brain Function And Behavior*. *Frontiers In Psychology*, 11, 564413, doi: 10.3389/fpsyg.2020.564413

- Ma, G. (2015). *Food, Eating Behavior, And Culture In Chinese Society*. Journal of Ethnic Foods, 2(4), 195-199. <https://doi.org/10.1016/j.jef.2015.11.004>
- Marshall, S., Taki, S., Laird, Y., Love, P., Wen, L. M., Rissel, C. (2022). *Cultural Adaptations Of Obesity-Related Behavioral Prevention Interventions In Early Childhood: A Systematic Review*. Obesity Reviews, 23(4), e13402. <https://doi.org/10.1111/obr.13402>
- Meydanlıoğlu, A.(2019). *Kültürogram Kullanılarak Bir Ailenin Kültüre Duyarlı Hemşirelik Girişimlerinin Planlanması: Olgu Sunumu*. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 2019; 6(2):132-140.
- Mezkit, G. (2012). *Mekânsal Değişim Bağlamında İnternete Taşınan Çocuk Oy Unlarının Kaybolan İşlevleri Üzerine Bazı Tespitler*, Folklor/Edebiyat, 18(72), 135-144.
- Motevalli, M., Drenowatz, C., Tanous, D. R., Khan, N. A., Wirnitzer, K. (2021). *Management Of Childhood Obesity—Time To Shift From Generalized To Personalized Intervention Strategies*. Nutrients, 13(4), 1200, <https://doi.org/10.3390/nu13041200>
- Nani, A., Murtaza, B., Sayed Khan, A., Khan, N. A., Hichami, A. (2021). *Antioxidant And Anti-Inflammatory Potential Of Polyphenols Contained In Mediterranean Diet In Obesity: Molecular Mechanisms*. Molecules, 26(4), 985. <https://doi.org/10.3390/molecules26040985>
- Obesity, https://www.who.int/health-topics/obesity#tab=tab_1, Erişim Tarihi:23.10.2023
- Ogden, C. L., Fakhouri, T. H., Carroll, M. D., Hales, C. M., Fryar, C. D., Li, X., Freedman, D. S. (2017). *Prevalence Of Obesity Among Adults, By Household Income And Education—United States, 2011–2014*. Morbidity and Mortality Weekly Report, 66(50), 1369-1373.
- Oğuz, M.Ö. (2014). *Çağdaş Kentte Bir Yeniden Canlandırma Örneği: Çiğdem Günü*, Millî Folklor, 26(101):25-39.
- Okati-Aliabad, H., Ansari-Moghaddam, A., Kargar, S., Jabbari, N. (2022). *Prevalence Of Obesity And Overweight Among Adults In The Middle East Countries From 2000 To 2020: A Systematic Review And Meta-Analysis*. Journal of Obesity, 2022, <https://doi.org/10.1155/2022/8074837>

- Opalinski, A. S., Dyess, S. M., Gropper, S. S. (2017). *Food Culture Of Faith Communities And Potential Impact On Childhood Obesity*. Public Health Nursing, 34(5), 437-443, DOI: 10.1111/phn.12340
- Öğüt, Eker. G. (2018). *Farklı Görme Biçimiyle Modern Dünya Ritüeli Olarak Yemek Kültürü: Sınanma/Erginlenme Ve İntikam Alma Gizli İşlevleri*. Millî Folklor, 30(120):170-183.
- Özdemir, N. (2017). *Kültür Bilimi Ve Yönetimi*:4-9. İstanbul: Grafiker Yayınevi
- Padgett, J., & Biro, F. M. (2003). *Different Shapes In Different Cultures: Body Dissatisfaction, Overweight, And Obesity In African-American And Caucasian Females*. Journal Of Pediatric And Adolescent Gynecology, 16(6), 349-354.
- Parente, N. D. A., Sampaio, H. A. D. C., Carioca, A. A. F., Brito, F. O. (2020). *The Effects Of The Paleolithic Diet On Obesity Anthropometric Measurements*. Revista Brasileira de Cineantropometria & Desempenho Humano, 22, e69957, DOI: <http://dx.doi.org/10.1590/1980-0037.2020v22e69957>
- Qasim, A., Turcotte, M., De Souza, R. J., Samaan, M. C., Champredon, D., Dushoff, J., Speakman, J.R., Meyre, D. (2018). *On The Origin Of Obesity: Identifying The Biological, Environmental And Cultural Drivers Of Genetic Risk Among Human Populations*. Obesity Reviews, 19(2), 121-149.
- Rakhra, V., Galappaththy, S. L., Bulchandani, S., Cabandugama, P. K. (2020). *Obesity And The Western Diet: How We Got Here*. Missouri Medicine, 117(6), 536-538.
- Ritter, A., Kreis, N. N., Louwen, F., Yuan, J. (2020). *Obesity And COVID-19: Molecular Mechanisms Linking Both Pandemics*. International Journal Of Molecular Sciences, 21(16), 5793, doi:10.3390/ijms21165793
- Ruiz, E., Ávila, J. M., Valero, T., Del Pozo, S., Rodriguez, P., Aranceta-Bartrina, J., Gil, A., González-Gross, M., Ortega, R.M., Serra-Majem, L., Varela-Moreiras, G. (2015). *Energy Intake, Profile, And Dietary Sources In The Spanish Population: Findings Of The ANIBES Study*. Nutrients, 7(6), 4739-4762, doi:10.3390/nu7064739
- Safaei, M., Sundararajan, E. A., Driss, M., Boulila, W., Shapi'i, A. (2021). *A Systematic Literature Review On Obesity: Understanding The Causes & Consequences Of Obesity And Reviewing Various Machine Learning Approaches Used To Predict Obesity*. Computers in

- Biology and Medicine 136 (2021) 104754,
<https://doi.org/10.1016/j.compbimed.2021.104754>
- Sağlık İçin Obezite İle Mücadele,
[https://www.saglik.gov.tr/TR,11692/obezite.html%20\(Eri%C5%9Fim%2001.07.2019#:~:text=%C3%9Ckımızde%20ise%20kad%C4%B1nlar%C4%B1n%20y%C3%BCzde%2020,hastal%C4%B1kla%20yak%C4%B1ndan%20ili%C5%9Fkili%20oldu%C4%9Fu%20bilinmektedir.,Eri%C5%9FimTarihi:24.11.2023](https://www.saglik.gov.tr/TR,11692/obezite.html%20(Eri%C5%9Fim%2001.07.2019#:~:text=%C3%9Ckımızde%20ise%20kad%C4%B1nlar%C4%B1n%20y%C3%BCzde%2020,hastal%C4%B1kla%20yak%C4%B1ndan%20ili%C5%9Fkili%20oldu%C4%9Fu%20bilinmektedir.,Eri%C5%9FimTarihi:24.11.2023)
- Sarıtaş, S. (2016).*Halk Nesneleri*. Çev:Public Objects.Bronner, Simon J.; Millî Folklor, 28(110):125-144.
- Schroeder, K., Schuler, B. R., Kobulsky, J. M., Sarwer, D. B. (2021). *The Association Between Adverse Childhood Experiences And Childhood Obesity: A Systematic Review*. Obesity Reviews. 2021;22:e13204, <https://doi.org/10.1111/obr.13204>
- Serra-Majem, L., Bautista-Castano, I. (2015). *Relationship Between Bread And Obesity*. British Journal Of Nutrition, 113(S2), S29-S35, doi:10.1017/S0007114514003249
- Tomlinson, D. J., Erskine, R. M., Morse, C. I., Winwood, K., Onambélé-Pearson, G. (2016). *The Impact Of Obesity On Skeletal Muscle Strength And Structure Through Adolescence To Old Age*. Biogerontology, 17, 467-483, DOI 10.1007/s10522-015-9626-4
- Türkiye Sağlık Araştırması, 2022,
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Saglik-Arastirmasi-2022-49747,Eri%C5%9FimTarihi:24.11.2023>
- Türkiye'de Obezitenin Görülme Sıklığı,
<https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/obezite,Eri%C5%9FimTarihi:24.11.2023>
- Uyar, M., Demir, L. S., Durduran, Y., Yücel, M., Altınay, S. B., Şahin, T. K. (2021). *İlkokul Öğrencilerinde Obezite İnsidansının Saptanması Ve Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi; 4 Yıllık Kohort Çalışmasının Ön Bulguları*,Journal of Pediatric Disease/Cocuk Hastaliklari Dergisi, 15(6): 459-464. DOI:10.12956/tchd.755871
- Verduci, E., Bronsky, J., Embleton, N., Gerasimidis, K., Indrio, F., Köglmeier, J., Koning,B., Lapillonne, A., Moltu, S.J., Norsa, L.,Domellöf, M. (2021). *Role Of Dietary Factors, Food Habits, And Lifestyle In Childhood Obesity Development: A Position Paper From The European Society For Paediatric Gastroenterology, Hepatology And*

- Nutrition Committee On Nutrition. Journal Of Pediatric Gastroenterology And Nutrition, 72(5), 769-783.*
- Wickramasinghe, V. P. (2018). *Childhood Obesity: Socio-Cultural Determinants*. Sri Lanka Journal of Child Health, 47(3), 193-203. DOI: <http://dx.doi.org/10.4038/sljch.v47i3.8538>
- Xin, Y., Ren, X. (2020). *Social Capital As A Mediator Through The Effect Of Education On Depression And Obesity Among The Elderly In China*. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(11), 3977. doi:10.3390/ijerph17113977
- Yaralı, S., Hacıoğlu, N. (2020). *Obezite Yönetiminde Sağlık İnanç Modelini Kullanma ve Hemşirenin Rolü*. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, GÜSBD 2020; 9(4): 407 – 415.
- Ye, L., Li, G., Goebel, A., Raju, A. V., Kong, F., Lv, Y., Li, K., Zhu, Y., Raja, S., He, P., Li, F., Mwangi, S.M., Hu, W., Srinivasan, S. (2020). *Caspase-11-Mediated Enteric Neuronal Pyroptosis Underlies Western Diet-Induced Colonic Dysmotility*. The Journal Of Clinical Investigation, 130(7), 3621-3636, <https://doi.org/10.1172/JCI130176>
- Yorulmaz, D. S., Karadeniz, H. (2021). *Türkiye'de Hemşirelik Lisans Programlarında Verilen Kültür Derslerinin Değerlendirilmesi*. Türkiye Klinikleri J Nurs Sci. 2021;13(3):598-604. DOI:10.5336/nurses.2020-79455

**KKTC'DE Kİ (KUZAY KIBRIS TÜR K CUMHURİYETİ)
ÇOCUKLARIN BESLENME DURUMU**

Çiğdem Müge HAYLI, Mehmet Zeki AVCI, Dilek DEMİR KÖSER,
Neşe ATAMAN BOR

KKTC'DE Kİ (KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ) ÇOCUKLARIN BESLENME DURUMU

*Çiğdem Müge HAYLI¹, Mehmet Zeki AVCI², Dilek DEMİR KÖSER³,
Neşe ATAMAN BOR⁴*

Öz: Çocuklarda büyüme ve gelişmenin desteklenmesi için en önemli faktörlerden biri de beslenmedir. Yeterli beslenme, anne babadan gelen genler ile belirlenen fiziksel potansiyele ulaşabilmeyi sağlar. Her yaşta oldukça önemli olan beslenmede dikkat edilmesi gereken yeterli vitamin mineral ve besin öğelerini (karbonhidrat, protein, yağ) tükettiğinden emin olmaktır. Çocukların farklı yaşlarda farklı miktarlarda besinlere ihtiyacı olabilir. Optimal sağlık için çocuğa uygun olan beslenme; yaşı, cinsiyeti, hareket etme durumu ve diğer özelliklerine göre belirlenir. Her çocuk için ilk temel ihtiyaç sağlıklı koşullarda barınmak, beslenmek ve sevgi görebileceği bir ortamda büyüme ve gelişme, uzmanlara göre yeterli ve dengeli bir beslenme düzenine sahip olan çocuklar daha gelişmiş bilişsel ve davranış becerileri ile öğrenme potansiyelleri gösterir. Çocuklarda günlük tüketilen miktar yaşa göre değişiklik gösterir ve beslenme alışkanlıkları ilk olarak aile daha sonrasında ise okulda şekillenir. Bu nedenle çocuklarda beslenme konusu okul öncesi beslenme ve okul çocuklarında beslenme olarak 2 kısma ayrılır. Çocuklarda beslenme alışkanlıkları aileden alınan ilk eğitimden sonra en çok eğitim öğretim kurumlarından etkilenir. Okullarda, ailede temeli atılan beslenme bilgisine ek olarak yeterli ve dengeli beslenme ve kahvaltı alışkanlıklarının kazandırılması gerekir. Özellikle okul öncesi dönemi kapsayan doğru beslenme eğitimi ve etkinlikleri çocukların beslenme ile ilgili bilgi düzeylerini arttırmaktadır. Bu şekilde çocukluk veya yetişkinlik döneminde ortaya çıkabilecek hastalıklar önlenmiş olur. Toplumun

¹ Hakkari Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Hakkari / Türkiye, e-mail: chayli17@ku.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-7630-9619

² Kıbrıs İlim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Dekanı, Girne / KKTC, e-mail: mehmetavci@csu.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-6614-9447

³ Hakkari Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Hakkari / Türkiye, e-mail: dilekdemir@hakkari.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-7630-9619

⁴ Hakkari Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Hakkari / Türkiye, e-mail: neseatamanbor@hakkari.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-7630-9619

geleceğini oluşturan çocukların, doğru beslenme alışkanlıkları kazanarak ileride sağlıklı bireyleri oluşturması oldukça önemlidir. Bu nedenle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) okullarda verilen sağlıklı ve dengeli beslenme eğitimi çocuklarda beslenme alışkanlıkları gelişimi açısından büyük önem taşır. Özellikle KKTC çocukların beslenme durumlarına ilişkin çalışmaların yetersiz olduğundan dolayı kitap bölümü önemlilik oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Beslenme, Çocuk, Beslenme Durumu, KKTC

GİRİŞ

Sağlıklı bir yaşamın en önemli yapı taşlarından biri olan beslenme, anne karnında başlayarak yaşamımızın sonlanmasına kadar olan dönemde yaşamımızın vazgeçilmez bir parçasını oluşturur (Kutlu ve Çivi, 2009:18; Sümbül, 2009:31).

Çocukluk çağından itibaren sağlıklı beslenme ve düzenli fiziksel aktivite alışkanlığı kazandırılması, bireysel sağlığın korunması dolayısıyla sağlıklı bir geleceğin temellerini oluşturmanın yanı sıra ileride karşılaşılabilecek kalp ve damar hastalıkları, diyabet, obezite, hipertansiyon, büyüme ve gelişme geriliği, osteoporoz ve kanser gibi bazı sağlık problemlerinin azaltılması konusunda büyük öneme sahiptir. Çocukluk çağı yaşam boyu sürebilecek davranışların büyük ölçüde olduğu, hem yeni şeyler öğrenme isteğinin fazla olduğu, hem de öğrenme yeteneğinin yüksek olduğu bir dönemdir. Bu yüzden erişkin dönemde sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi çocukluk çağında düzenli beslenme alışkanlığı edinilmesiyle mümkündür (Cosi-Tur, 2014:1; Ulaş ve Günay, 2014:131; Kayapınar ve Aydemir, 2014:21; Çetiner, 2013:26; Pelen ve Günay, 2013:52; Sabbağ, 2011:33). Beslenme eğitimi her şeyden önce bireylerde ömür boyu sağlıklı yaşam için davranış değişikliği sağlayarak, sağlıklı bir gelecek yaratmayı hedeflemektedir.

Günümüzde genel toplum yapısında çocuklarda dahil olmakla birlikte birçok hastalıkta beslenmenin önemi çok büyüktür. Beslenme konusunda çocukluk çağından itibaren iyi eğitim alan çocuklarda oluşacak olan beslenmeyle ilgili hastalıklar önlenir.

Beslenmenin Tanımı ve Önemi

Beslenme, açlığı bastırmak değil sağlığı korumak ve geliştirebilmek, büyüme ve gelişmeyi sağlamak ve yaşam kalite standartlarını yükseltmek için vücudun ihtiyaç duyduğu besin öğeleri ve enerjinin yeterli ve dengeli olarak uygun zamanlarda vücuda sağlanmasıdır (Türkiye'ye Özgü Besin ve Beslenme Rehberi 2015:121). Zihinsel ve ruhsal gelişim, davranış ve fiziksel sağlık için yaşamın en önemli unsurlarından biri olan beslenme, canlılığın temeli olup, besinlerin vücuda alınması, sindirilmesi, hücrelere taşınması, emilimi, enerjiye dönüşümü ve doku onarımına dayanır (Caviness, 2009:91).

Enerji ve Besin Ögesi Gereksinimleri

Okul çağı, çocukların beslenme alışkanlıklarının oluştuğu, büyüme ve gelişmenin hızla arttığı ve ev dışında yemek tüketiminin başladığı bir dönem olduğundan beslenme oldukça önemlidir. Besinin yeterli olduğu, çocuğun yaşına uygun büyüme ve gelişme göstermesi ile anlaşılır. Yeterli ve dengeli beslenebilmek için gerekli besin ögeleri, karbonhidrat, protein, yağ, vitamin, mineral ve su olmak üzere 6 grupta toplanmaktadır. Besin öğelerinin her birinin vücudun çalışmasında farklı işlevleri vardır. Çocukların enerji harcaması yetişkinlere oranla fazla olduğundan çocukların enerji ve besin ögesi gereksinmesi artmaktadır. Buna ek olarak yeni dokuların oluşturulması nedeniyle, protein vitamin ve minerallere olan gereksinim de artmaktadır (Baysal, 2009:87; Küçükali, 2006:223).

Besin öğelerinden herhangi biri veya birkaçının vücuda alınmadığı ya da eksik alındığı durumlarda vücut çalışmasında aksamalar sorunlara neden olarak 7 büyüme-gelişme geriliğine ve sağlık ile ilgili bozukluklara neden olmaktadır. Bu bozukluklara bağlı olarak bireyin yaşamı olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu nedenle bireyin yaşı, cinsiyeti ve fizyolojik durumuna göre tüm besin öğelerinin yeterli ve dengeli miktarda alması beslenmenin temel hedefidir (Baysal, 2009:91; Küçükali, 2005:234). Her besinde farklı miktarlarda besin öğeleri bulunmaktadır. Bu nedenle diyetle besin çeşitliliği önemlidir (Wetherilt, 2006:42).

Besin Grupları

İnsan gereksinim duyduğu besin öğelerini besinlerle karşılamaktadır. Besinlerimizin içerdiği besin öğeleri türleri ve miktarları yönünden farklılık göstermektedir. Besinler besleyici değerleri bakımından yeterli ve dengeli beslenmede 4 grubu ayrılmış ve bu grupların dışında kalanlar beşinci grupta toplanmıştır. Beşinci grupta yer alan besinler şekerli ve yağlı besinlerdir (Baysal, 2013:128).

Kahvaltının Önemi

Çocuklarda büyüme ve gelişmenin oluşabilmesi için optimal besin alımı gereklidir (Rampersaud ve ark., 2005:743). Güne istekli başlamak ve verimli bir biçimde sürdürmek için sabah kahvaltısında alınan besinlerin miktarı ve içeriği büyük önem taşımaktadır. Akşam yemeği ile sabah

arasında ortalama 10-12 saatlik bir süre geçmekte ve bu süre içinde vücut, besinlerin tümünü kullanmaktadır. Sabah öğününde kahvaltının yapılmaması durumunda, beyinde yeterince enerji oluşmamakta ve bu durumda yorgunluk, baş ağrısı, dikkat azlığı gibi sıkıntılar yaşanabilmektedir (O'neil ve ark., 2014:8; Özdoğan ve Altuhul, 2012:141).

Özel bir ilköğretim okulunda yapılan bir çalışmada çocukların % 87.1,'inin kahvaltı yaptığı belirtilirken, benzer bir çalışmada I. kademe (1-5. sınıf) öğrencilerin % 38.2'sinin II. (6-8. sınıf) kademe öğrencilerin ise % 45'inin sabah kahvaltısını atladığı saptanmıştır (Kutlu ve Çivi, 2009:22; Yaman ve ark., 2006:17). Yapılan başka bir çalışmada ise çocukların %95'i kahvaltı yapmanın ve su içmenin "çok önemli" ve "önemli" olduğunu belirtmiştir (Lakshman ve ark., 2010:123).

Çocuklarında Beslenme Alışkanlıkları

Okul yılları büyüme-gelişme ve beslenme açısından farklılıklar gösterir. İlkokul döneminde yavaş ancak sürekli büyüyen ve gelişen çocukların büyüme hızı ergenlik döneminde artar. Hangi dönem olursa olsun büyümenin standartlara uygun olarak gelişebilmesi için enerji ve besin öğelerinin yeterli düzeyde karşılanması gereklidir. Okul çocuklarının beslenmesi sadece büyüme ve gelişmeleri için değil aynı zamanda ileri dönemde ortaya çıkabilecek kronik hastalıkların önlenmesi için de önemlidir (Garipağaoğlu ve Özgüneş, 2008:152). Türkiye' de okul çağındaki çocuk ve gençlerde beslenme ile ilişkili sorunlar arasında şişmanlık, zayıflık ve ilgili sorunlar anemi, basit guatr ve diş çürükleri yer almaktadır. Bunların yanında yetersiz ve dengesiz beslenmenin öğrencilerin dikkat sürelerini kısalttığı, algıyı azalttığı, öğrenmede güçlüğü, okula devamsızlığa ve okul başarısında düşmeye neden olduğu bildirilmektedir (Lucas, 2004:259).

Okul çağı çocuklarının beslenme alışkanlıklarını en fazla ailesi ve arkadaş çevresi etkilemektedir. Ayrıca reklamlar, okulda beslenme durumunun ve kantinlerin denetlenmemesi çocuğun yanlış beslenme alışkanlıklarına yönelmesine neden olur. Bu nedenle çocuğun yeterli ve dengeli beslenmeyi öğrenebilmesi için ailelerin, okul yönetimindeki kişilerin ve öğretmenlerin eğitilmesi önemlidir (Bilici ve Köksal, 2013:33).

Çocuklarda Yetersiz ve Dengesiz Beslenmenin Etkileri

Yetersiz ve dengesiz beslenme çocukların büyümelerini engellemekte, diş çürüğü, obezite, kardiyovasküler hastalıklar, hipertansiyon, diyabet ve kanser gibi hastalıkların oluşmasına neden olmaktadır. Çocuklarda yetersiz ve dengesiz beslenmenin nedeni başta ailelerin yeterli bilgiye sahip olamamalarıdır. Okullar, çocuklar ve ailelere sağlıklı yaşam tarzını tanıtmak için en iyi ortamdır (Lakshman ve ark., 2010:128). Orta derecede yetersiz beslenme bile çocukların bilişsel gelişimlerinde ve okul başarılarında uzun süreli etkiler yaratabilmektedir. Kronik şekilde yetersiz beslenen çocuklar ise, özellikle dil yeteneği gibi bazı testlerde düşük notlar almaktadır. Çocuklar aç kaldıklarında veya yetersiz beslendiklerinde enfeksiyonlara karşı dirençleri azalmakta dolayısıyla da iyi beslenen çocuklara kıyasla daha çabuk hastalanmakta, geç iyileşmekte, dersleri kaçırmakta ve sınıfın gerisine düşmektedirler (Gürel, 2008:16).

Okul ve Öğretmenlerin Beslenme Alışkanlıklarına Etkisi

Hayatın her döneminde sağlıklı ve kaliteli bir hayat için yeterli ve dengeli beslenmek elzem bir durumken, büyüme ve gelişmenin arttığı, öğrenme ve kavramanın önem kazandığı bu dönemde beslenmenin önemi daha da artmaktadır (Şimşek, 2009:). Okul öncesi dönemde çocuklar evde anne ve babalarını, okulda ise öğretmenlerini taklit ederlerken (Sümbül, 2009:42), okul çağı çocukları vakitlerinin önemli bir kısmını okulda geçirmektedirler (Yabancı ve ark., 2009: Şimşek, 2009:44). Sağlıklı beslenen çocukların, yetersiz ve dengesiz beslenen çocuklara kıyasla okul başarılarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Okul kantinleri ve yemekhanelerinde verilen yemekler çocuklara sağlıklı beslenme alışkanlıkları kazandırılmasında önemli olup (Süoğlu, 2004:157; Welherilt, 2006:32), aileler ve okul idaresinin çocukları besin seçimi konusunda bilinçlendirmesi gereklidir (Büyükoyuncu, 2010:42).

Okulda öğretilen sağlıklı beslenme eğitimleri, çocuklarda malnütrisyon, obezite, kardiyovasküler hastalıklar, diyabet, kanser gibi kronik hastalıkların oluşum riskini de azaltmaktadır (Şimşek, 2009:46). Hafif ve orta düzeyde beslenme yetersizlikleri aile ve öğretmen tarafından çok önemsenmese de, genellikle öğrenme bozukluklarıyla sonuçlanır

(Kupolati ve ark., 2015:1; Uauy ve ark, 2009:11; Baker ve ark., 2007:2329).

KKTC' de ki Çocukların Beslenme Durumlarına İlişkin Çalışmalar

Kanioğluları (2015)' de yaptığı Lefkoşa'da kreş ve anaokuluna devam eden çocukların beslenme davranışlarına ve vücut ağırlığına annenin çocuk besleme tutum ve davranışlarının etkisi adlı tez çalışmasında; Çocuğuna besinleri ödül olarak sunma davranışı ile “yiyecelere hevesli” ve “duygusal aşırı yeme” alt boyutları puanları arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Çocukların ana öğünleri sofrada aile birlikte tüketme davranışı ile annelerin “yiyekten keyif alma” ve “yemek seçiciliği” alt boyut puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır. Tuncay (2018)' de yaptığı KKTC lefkoşa bölgesinde yaşayan 8-10 yaş grubu ilköğretim öğrencilerinin beslenme ile yaşam tarzı örüntüsünün belirlenmesi adlı tez çalışmasında; Çocukların %10.6'sı besin desteği kullanmaktadır. Besin desteği kullanan çocukların %42.4'ü multivitamin, %24.2'si C vitamini, %18.2'si demir ve balık yağı, %6'sı B12 vitamini ve çinko %6.1'i ise diğer besin desteklerini kullanmaktadır. Çocukların %47.1'i hergün, %29.4'ü haftada 1 2 kez, %20.6'sı haftada 3-4 kez ve %2.9'u ise haftada 5-6 kez besin desteği kullanmaktadır. Kızıl (2017)' de yaptığı tez çalışmasında; KKTC Karpaz Bölgesinde bulunan ilköğretim öğrencilerine verilen beslenme eğitiminin, beslenme bilgi, davranış ve alışkanlıklarına etkisinin değerlendirilmesinde eğitim alan ve almayan öğrencilerin eğitim öncesi/ilk görüşme ve eğitim sonrasındaki/ikinci görüşmedeki günlük öğün sayısı, öğün atlama durumları ve öğünlerini tükettikleri yerler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır.

Mertdağ (2018)' de KKTC Girne ve Lefkoşa İlçelerinde bulunan ilköğretim öğrencilerine verilen beslenme eğitiminin, beslenme bilgi, davranış ve alışkanlıklarına etkisinin değerlendirilmesi adlı tez çalışmasında ise; Eğitim alan ve almayan öğrencilerin eğitim öncesi/ilk görüşme, eğitim sonrası/ikinci görüşmedeki günlük tüketilen ana öğün sayısı, sabah ve öğle yemek yenilen yer arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı saptanmıştır. Eğitim alan öğrencilerin eğitim öncesi ve sonrası günlük tüketilen ara öğünler arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu saptanmıştır. Beslenme eğitimi alan öğrencilerin eğitim sonrası besinlerin günlük tüketilmesi ile ilgili düşüncelerinde „Her gün süt ve

yoğurt tüketmeli miyiz, "Her gün et ve tavuk tüketmeli miyiz ?, Her gün balık tüketmeli miyiz ?, Her gün sebze tüketmeli miyiz? , Her gün meyve tüketmeli miyiz? , Her gün yağlı besinleri tüketmeli miyiz? sorularında doğru yanıt verme oranının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde arttığı saptanmıştır. Cumaoglu (2016)' nın obez çocuklara diyetisyen tarafından uygulanan tıbbi beslenme tedavisinin ağırlık denetimi ve beslenme alışkanlıkları üzerine etkisi tez çalışmasında; çocukların tümünün düzenli günde 3 kez ana öğün tüketimlerinin olduğu belirlenmiştir. Sözcü (2017)' de yaptığı Lefkoşa Bölgesinde bulunan ilkokul 4. ve 5. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin süt ve süt ürünlerinin tüketimi, antropometrik ölçümlerinin ve beslenme durumlarının saptanması adlı çalışmasında erkek öğrencilerin %79.8'i her gün yoğurt tükettiği, %20.2'sinin tüketmediği, kız öğrencilerin ise %78.6'sının tükettiği, %21.4'ünün tüketmediği saptanmıştır. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre günlük yoğurt tüketme durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır.

Birikim (2019)' da çocuklarda sebze ve meyveleri denemeye istek ölçeğinin türkçe geçerlik ve güvenilirliği adlı tez çalışmasında; Çocukların %78,84'ünün her gün, %7,13'ünün haftada 5-6 kez, %4,68'inin haftada 3-4 kez, %8,24'haftada 2 kez kahvaltı yapar, %1,11'inin seyrek veya hiç kahvaltı yapmaz, %50,56'sının her gün meyve tüketir, %24,28'inin haftada 1-2 kez, %11,36'sının haftada 3-4 kez, %13,81'inin haftada 5-6 kez meyve tüketir, %41,65'inin her gün sebze tüketir, %29,63'ünün haftada 1-2 kez, %14,03'ünün haftada 3-4 kez, %14,70'inin haftada 5-6 kez sebze tüketir. Mohaç (2015)' de KKTC Mağusa Bölgesi'nde ilkokul öğrencilerinin bilgisayar oyun bağımlılığı ile obezite arasındaki ilişki tez çalışmasında; öğrencilerin %81.67" sinin sabah kahvaltısını tükettiği, %18.33"ünün ise tüketmediği görülmektedir. En sık atlanan öğünün kahvaltı olduğu ve öğün atlama nedenlerinin, %40.87"sinin zaman yetersizliğinden dolayı, %38.26"sının canının istememesinden yada iştahsızlık gibi sebeplerden olduğu saptanmıştır. Kuşluk ara öğününde, %67.67"sinin sandviç, hamburger, tost ve %41.67"sinin ayran ve süt tükettiği, %52,33"ünün ikinci ara öğününde bisküvi, kraker, kek, %60.33"ünün börek çeşitlerini, %53.33"ünün cips, kuruyemiş çeşitlerini, %54.33"ünün şeker, çikolata çeşitlerini, %40.67"sinin meyve, % 64.67"sinin kola, gazoz, %58.33"ünün meyve suyu tükettiği, %42.33"ü

patates kızartmasını ve %40.33'ü gazlı içecekleri haftada 3-4 kez tüketmektedir.

Elmas Cemre (2017)' de Gazimağusa'daki Devlet İlkokullarında 4. ve 5. sınıf öğretmenlerine verilen beslenme eğitiminin öğrencilere yansımalarının izlenmesi tez çalışmasında; çikolata, gofret, bisküvi vb., kek, börek, kurabiye, kola gibi asitli içecekler, hazır meyve suları, hamburger, pizza, lahmacun, döner ve kızartmaların öğrencilerdeki tüketim durumlarına bakıldığında öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun bu besinleri sık tüketmeyi tercih ettiği tespit edilmiştir. Keskin (2020)' de KKTC'de yaşayan lise ve üniversite çağındaki kız öğrencilerin yeme bozukluklarının yaygınlığının saptanması adlı tez çalışmasında; lise öğrencilerinin günlük öğün tüketimi, öğün atlama durumu ve akşam yemekten sonra yeme/içme alışkanlığı ile daha önce diyet yapma durumuna açısından söz konusu sonuçlar istatistiksel açıdan anlamlı sonuçlar göstermiştir.

SONUÇ

Küçük yaşlardan itibaren eğitim almaya başlayan çocuklara, ilkokul çağlarından itibaren beslenme okullarda temel ders olarak eklenmeli. Öğrencilere neden sağlıklı besinleri tercih etmeleri gerektiği uygulamalarla anlatılmalıdır. Eğitim öncelikle ailede, okulda, çevrede ve çeşitli sağlık kuruluşlarında yapılmalıdır. Ailelerin yeterli ve dengeli beslenme konusunda daha fazla bilinçlenmeleri için, yeterli ve dengeli beslenme konusunda eğitim verilmeli, aileler çocukların sağlıklı beslenmesi için iyi bir örnek oluşturmalıdır. Hem ülke bazında hem de ülkeler arasında çocukların beslenme durumlarına ilişkin çocuk örneklemelerin genişletilerek araştırılmaları yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Baker, L. J., Olsen, L. W. ve Sørensen, T. I. (2007). *Childhood Body-Mass Index and the Risk of Coronary Heart Disease in Adulthood*. New England Journal of Medicine, 357(23):2329-2337.
- Baysal, A. (2009). *Beslenme*, (12. Baskı). Ankara: Hatipoğlu Yayıncılık.
- Baysal, A. (2012). *Beslenme*, (15. Baskı), Ankara: Hatiboğlu Yayınevi.
- Bilici, S. ve Köksal, E. (2013). *Okul Öncesi ve Okul Çağı Çocuklara Yönelik Beslenme Önerileri ve Menü Programları*. Türkiye Sağlık Bakanlığı Kurumu. Ankara.

- Birikim, M. S. (2019). *Çocuklarda Sebze ve Meyveleri Denemeye İstek Ölçeğinin Türkçe Geçerlik ve Güvenilirliği* (Master's thesis, Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ)).
- Büyükkokoyuncu, N. (2010). *Gaziantep İl Merkezindeki İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Okul Kantininden Besin Seçimleri ve Annelerinin Besin Güvenliği Bilgi Düzeylerinin Saptanması*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Caviness, K. (2009). *Food for Thought The Importance of Nutrition for Cognitive and Physical Well-Being*, Thesis, Liberty University.
- Cumaoğlu, T. (2016). *Obez Çocuklara Diyetisyen Tarafından Uygulanan Tıbbi Beslenme Tedavisinin Ağırlık Denetimi ve Beslenme Alışkanlıkları Üzerine Etkisi* (Master's thesis, Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ)).
- Çetiner, B. (2013). *Bursa Özel Tan İlköğretim Okulu Öğrencilerinde Beslenme Eğitimi Müdahale Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- COSI. (2013). *Sağlık Bakanlığı, Türkiye Çocukluk Çağı Şişmanlık Araştırması*, 1-64.
- Elmas, C. (2017). *Gazimağusa'daki Devlet İlkokullarında 4. ve 5. Sınıf Öğretmenlerine Verilen Beslenme Eğitiminin Öğrencilere Yansımalarının İzlenmesi* (Master's thesis, Eastern Mediterranean University EMU-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ)).
- Garipağaoğlu, M., Özgüneş, N. ve Diyetisyen, S. (2008). *Okullarda Beslenme Uygulamaları*. Çocuk Dergisi, 8(3):152.
- Gürel, S. (2008). *Okul Çağı Çocukları ve Beslenme Sorunları*. Aile Hekimliği Dergisi, 2(3): 16-20.
- Kaniogluları, A. O. (2015). *Lefkoşa'da kreş ve anaokuluna devam eden çocukların beslenme davranışlarına ve vücut ağırlığına annenin çocuk besleme tutum ve davranışlarının etkisi* (Master's thesis, Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ)).
- Kayapınar, F. Ç. ve Aydemir, R. (2014), *Lise Öğrencilerinin Beslenme Bilgi ve Alışkanlıklarının İncelenmesi (Kars Dığor Anadolu Lisesi Örneği)*, International Journal Of Science Culture and Sport, (2):21-38.

- Keskin, F. (2020). *KKTC'de Yaşayan Lise ve Üniversite Çağındaki Kız Öğrencilerin Yeme Bozukluklarının Yaygınlığının Saptanması* (Master's thesis, Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ)).
- Kızıl, E. (2017). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Karpaz Bölgesinde Bulunan İlköğretim Öğrencilerine Verilen Beslenme Eğitiminin, Beslenme Bilgi, Davranış ve Alışkanlıklarına Etkisinin Değerlendirilmesi* (Master's thesis, Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ)).
- Kutlu, R. ve Çivi, S. (2009). *Özel Bir İlköğretim Okulu Öğrencilerinde Beslenme Alışkanlıklarının ve Beden Kitle İndekslerinin Değerlendirilmesi*. Fırat Tıp Dergisi, 14(1):18-24.
- Kupolati, M. D., Gericke, G. J. ve MacIntyre, U. E. (2015). *Teachers' perceptions of school nutrition education's influence on eating behaviours of learners in the Bronkhorstspruit District*. South African Journal of Education, 35(2):1-10.
- Küçükali, R. (2006). *Çocuklarda Beslenme Bozuklukları ve Beslenmenin Okul Çocuklarının Üzerindeki Etkileri*. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 14:223-239.
- Lakshman, R. R., Sharp, S. J., Ong, K. K. ve Forouhi, N. G. (2010). *A Novel School- Based Intervention to Improve Nutrition Knowledge in Children: Cluster Randomised Controlled trial*. BMC Public Health, 10(1):123.
- Lucas, B. L. (2004) *Nutrition in childhood*. Mahan LK, Escott-Stump S (eds): Food, Nutrition, and Diet Therapy. USA, Saunders, 11 nd ed., 259-80.
- Mertdağ, A. (2018). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Girne ve Lefkoşa İlçelerinde Bulunan İlköğretim Öğrencilerine Verilen Beslenme Eğitiminin, Beslenme Bilgi, Davranış ve Alışkanlıklarına Etkisinin Değerlendirilmesi* (Master's thesis, Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ)).
- Mohaç, G. (2015). *KKTC Mağusa Bölgesi'nde İlkokul Öğrencilerinin Bilgisayar Oyun Bağımlılığı ile Obezite Arasındaki İlişki* (Master's thesis, Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ)).
- O'neil, C. E., Byrd-Bredbenner, C., Hayes, D., Jana, L., Klinger, S. E. ve Stephenson-Martin, S. (2014). *The Role of Breakfast in Health:*

- Definition and Criteria For a Quality Breakfast*. Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics, 114(12):8-26.
- Özdoğan, Y. ve Altuhul, S. (2012). *İlköğretim II. Kademe öğrencilerinin kahvaltı alışkanlıkları*. Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, 1(1):141-156.
- Pelen, K. ve Günay, O. (2013), *İlköğretim Okulu Öğrencilerine Verilen Sağlık Eğitiminin Öğrencilerin Bilgi, Tutum ve Davranışlarına Etkisi*, *Sağlık Bilimleri Dergisi* (Journal of Health Sciences), 22(1):52-63.
- Sabbağ, Ç. (2009), *İlköğretim 5. ve 6. Sınıf Öğrencilerine Verilen Beslenme Eğitiminin Beslenme Bilgi, Tutum ve Davranışlarına Etkisinin Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Sözcü, E. (2017). *Lefkoşa Bölgesinde Bulunan İlkokul 4. ve 5. Sınıfta Öğrenim Gören Öğrencilerin Süt ve Süt Ürünlerinin Tüketimi, Antropometrik Ölçümlerinin ve Beslenme Durumlarının Saptanması* (Master's thesis, Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ)).
- Sümbül, E. Ğ. (2009). *Okul Öncesi Öğretmenliği Bilim Dalı 4-6 Yaş Arasındaki Öğrencilerin Okul Dönemindeki Yetersiz ve Dengesiz Beslenme Alışkanlıklarının Saptanması*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Süoğlu, Ö. (2004). *Çocukluk Çağında Beslenme: Okul Çocuğunun Beslenmesi*. Sağlıkta ve Hastalıkta Beslenme Sempozyum Dizisi No: 41: 57-164.
- Rampersaud, G. C., Pereira, M. A., Girard, B. L., Adams, J. ve Metz, J. D. (2005). *Breakfast Habits, Nutritional Status, Body Weight, and Academic Performance in Children And Adolescents*.
- Tuncay, C. (2018). *KKTC Lefkoşa Bölgesinde Yaşayan 8-10 Yaş Grubu İlkokul Öğrencilerinin Beslenme ile Yaşam Tarzı Örneğinin Belirlenmesi*. Master' s Thesis (Near East University).
- Türkiye'ye Özgü Beslenme Rehberi. (2004). *Yeterli ve Dengeli Beslenme*, Ankara.
- Uauy, R., Kain, J., Mericq, V. ve ark. (2009). *Nutrition, Child Growth, and Chronic Disease Prevention*. Annals of Medicine, 40:1: 11-20.
- Ulaş, S. C. ve Günay, T. (2014). *Okulda Sağlık Eğitimi Yoluyla Beslenme ve Bedensel Etkinlik Davranış Değişimi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 28(6):131-137.

- Wetherilt, H. (2006). Sağlıklı Beslenme Sağlıklı Yaşam. (2.Basım) İstanbul: GTO Yayınları.
- Yabancı, N., şimşek, I., İstanbulluoğlu, H., Bakır, B. (2009). *Ankara'da Bir Anaokulunda şişmanlık Prevelansı ve Etkileyen Etmenler*. TAF Preventive Medicine Bulletin, 8(5):44.
- Yaman, M., Yalçınkaya, H. ve Korkmaz, M. (2006). *Afyon İli Salim Pancar İlköğretim Okulu I ve II. Kademe Öğrencilerin Beslenme Alışkanlıklarının Karşılaştırılması*. TC Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:17.

**FİZİKSEL AKTİVİTEDE VE SPORDA KULLANILAN POPÜLER
ERGOJENİK DESTEKLER**

Didem DELİORMAN ORHAN, Sultan PEKACAR

FİZİKSEL AKTİVİTEDE VE SPORDA KULLANILAN POPÜLER ERGOJENİK DESTEKLER

Didem DELİORMAN ORHAN¹, Sultan PEKACAR²

Öz: Ergojenik yardım, antrenman adaptasyonlarını ve/veya egzersiz performans kapasitesini geliştirebilen mekanik cihaz, psikolojik bir teknik, beslenme yahut farmakolojik yaklaşımlar olarak tanımlanmaktadır. Son yıllarda farklı spor branşlarında artan rekabete bağlı olarak sporcuların beslenmesi ve ergojenik destek kullanımı popülerliği artan konular arasındadır. Sporcular tarafından ergojenik destekler dayanıklılığı, kuvveti, hızı ve beceriyi arttırmaya yönelik kullanılmaktadır. Bu çalışmada sporcular arasında sıklıkla kullanılan ve performans üzerinde çeşitli etkileri olan beta alanin, kafein, L-karnitin, kreatin malat, kreatin monohidrat ve ginsengin yer aldığı ergojenik destek ürünlerinin yapısı, önerilen kullanım miktarları, sportif performansa etkileri güncel literatür ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ergojenik Destek, Spor, Fiziksel Aktivite, Beta Alanin, Kafein, Karnitin, Kreatin, Ginseng

¹ Gazi Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Farmakognozi Anabilim Dalı, Ankara / Türkiye, e-mail: didemdeliorman@gmail.com, Orcid No: 0000-0003-3916-4048

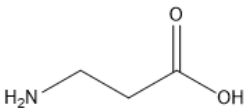
² Gazi Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Farmakognozi Anabilim Dalı, Ankara / Türkiye, e-mail: sultanpkcr94@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-7782-9832

GİRİŞ

Ergojenik yardım, antrenman adaptasyonlarını ve/veya egzersiz performans kapasitesini geliştirebilen mekanik cihaz, psikolojik bir teknik, beslenme yahut farmakolojik yaklaşımlar olarak tanımlanmaktadır (Porrini ve Del Bo', 2016; Vicente-Salar ve diğ., 2022). Ergojenik kelimesinin kökenine bakıldığında Yunanca "ergon (iş)" ile "genon (üretmek)" kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluştuğu bildirilmektedir (Bayır ve diğ., 2023). Literatürde ergojenik destekler; mekanik, fizyolojik, farmakolojik, psikolojik ve besin destekleri olmak üzere temelde beş ana grupta sınıflandırılmıştır (Williams, 1992). Beslenme destek ürünleri adı da verilen ergojenik yardımcıları genel olarak kas gücünü ve kas kütlesini arttırmak, kas dayanıklılığını geliştirmek, yorgunluğu geciktirmek, yağ kütlesini azaltmak, oksidanlar ve laktik asit gibi çeşitli maddelerin zararlarından korunmayı sağlamak veya antrenman ve karşılaşma sonrası toparlanmayı hızlandırmak amacıyla kullanılmaktadırlar. Beslenme destek ürünlerinin kullanım amacına göre yapılan sınıflandırmada bu ürünler kas geliştirici, kilo azaltıcı, performans ve genel sağlığı geliştirici destek ürünleri olmak üzere temelde dört gruba ayrılmaktadır. Uluslararası Spor Beslenmesi Örgütü tarafından da beslenme destek ürünleri kullanım amaçlarına göre sınıflandırılmıştır. Yapılan bu sınıflandırmada beslenme destek ürünleri açıkça etkili olan, etkisi olası olan, etkisi belirsiz olan ve son olarak açıkça etkisiz olan beslenme destek ürünleri olmak üzere dört grupta toplanmıştır (Yücel, 2017). Beslenme ergojenik yardımcıları ağızdan alınır; hedefleri spor performansını arttırmak ve aşırı yorgunluk, dehidrasyon ve fiziksel becerilerin kaybı gibi birey üzerindeki zararlı etkileri önlemek olan besin maddelerini içermektedir (Kerksick ve diğ., 2018). Günümüzde farklı spor dallarında artan rekabetten kaynaklı ergojenik desteklere olan ilgi de artmaktadır. Birçok sporcu besin desteklerini performanslarını arttırmanın yanı sıra vücut yağ yüzdesini azaltabilmek içinde kullanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus; ergojenik desteklerin yanlış kullanımı ile vücuda zarar vererek spor performansının azalmasına neden olabilecekleridir (Çağırın, 2020). Sporcuların sağlığı ve performansları açısından önem taşıyan bu konunun titizlikle üzerinde durulması gerekmektedir. Bununla beraber bazı ergojenik destekler sporcu sağlığını ve spor yaşamını olumsuz etkileyebilecek bileşenleri içermesi sebebiyle spor komiteleri tarafından

doping olarak kabul edilerek kullanımı yasaklanmıştır (Bayır ve diğ., 2023; Gençoğlu ve diğ., 2021; Karakuş, 2014). Hatta Uluslararası Spor Federasyonları (IF), Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) ve Dünya Anti-doping Ajansı (WADA) performansı arttırmak amacıyla kullanılan, etkin olsun yahut olmasın her türlü droğu doping olarak kabul etmektedir. 1980 yılından beri düzenli olarak her yıl doping listeleri hazırlanıp yayınlanmaktadır. Sporcuların idrarlarında yapılan denetimler sonucunda bu maddelere ya da metabolitlerine rastlanması sporcunun ceza almasına neden olmaktadır (Dost, 2006; Ertin ve Bardakçı 2020; Ünal ve Ünal, 2004). Doping kelimesinin terminolojisi incelendiğinde Güney Afrika yerlilerinin dayanıklılığı artırdıklarını düşündükleri ve "Dop" ismini verdikleri alkollü içecekten türediği ve daha sonra İngiltere'ye Boyerler tarafından getirilen bu terimin 1889 yılında İngilizce literatürüne "Doping" olarak geçtiği ifade edilmektedir (Ünal ve Ünal, 2004). Pekçok doping maddesinin doğal kaynaklardan elde ediliyor olması yahut fitokimyasal içeriğinden ötürü gıda olarak kabul edilmesi sebebiyle dozlarına bakılmaksızın tüketimi ve bu maddelerin zararsız olabileceği düşüncesi oldukça hatalıdır. Bu noktada doping maddelerinin yasal sınırları belirlenirken dozu, kullanım şekli ve potansiyel etki mekanizmasını belirlemek çok büyük önem arz etmektedir. Sporcunun antrenman ve müsabaka esnasındaki performansına etki eden ergojenik destek ürünlerinin otoriteler tarafından yayınlanmış belli standartları taşıyor olması kullanan sporcular tarafından önem arz etmektedir aksi halde sporcuların bu maddelerden çok az yarar görmesi, yarar görmemesi veya zarar görmesi olasıdır (Bayır ve diğ., 2023; Bilgiç ve diğ., 2011; Gençoğlu ve diğ., 2021; Ünal ve Ünal, 2004). Bu çalışmada, sporcuların sıklıkla kullandıkları beta alanin, kafein, L-karnitin, kreatin malat, kreatin monohidrat ve ginseng gibi ergojenik desteklerin sportif performansla etkileri, etkinlikleri, yapıları ve önerilen kullanım oranlarının literatür verileri ışığında incelenip derlenmesi amaçlanmıştır.

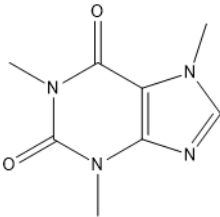
Beta (β) Alanin

Vücutta başlıca iskelet kasında bulunan esansiyel olmayan bir amino asit olan beta alanin kırmızı et, tavuk, balık ve hindi eti gibi pek çok gıdada yaygın bulunması sebebiyle diyetle vücuda alınabildiği gibi karaciğerde urasil yıkımının nihai bir metaboliti olarak da açığa çıkabilmektedir (Bayır ve diğ., 2023; Birol, 2018; Bishop, 2010; Kerksick ve diğ., 2018; Stecker ve diğ., 2019). Karaciğerde sentezlenen beta alaninin yapılan çeşitli araştırmalar sonucunda faydalı etkilere sahip olduğu ve sporcuların performansını iyileştirmeye yönelik olarak popüler bir ergojenik yardımcı haline geldiği bildirilmiştir (Başoğlu ve Güneş, 2018; Gençoğlu ve diğ., 2021). Vücuttaki ergojenik etkileri tek başına sınırlı olan beta alanin histidin ile birleşerek iskelet kasında “karnozin (β -alanil-L-histidin)” adı verilen intramusküler tamponu oluşturduğunda esas olarak ergojenik etkiyi gösterdiği belirtilmektedir. Karnozinin kaslardaki laktik asit düzeylerini düşürmek suretiyle yorgunluk eşiğini azalttığı ve yüksek yoğunluklu egzersiz performansını iyileştirdiği bilgisi mevcuttur. Beta alaninin kas karnozin seviyelerini artırdığına yönelik bilgilerin yanı sıra, antioksidan etkisi nedeniyle oksitadif stresi azaltarak egzersiz sırasındaki ve egzersiz sonrasındaki toparlanmayı kolaylaştırdığı görülmüştür. Ayrıca kas karnozin seviyelerinde %60'lık bir artışın, kas tamponu kapasitesinde yaklaşık % 6.5'lik bir artışa eşit olabileceği ileri sürülmektedir (Artioli ve diğ., 2010; Başoğlu ve Güneş, 2018; Birol, 2018; Bishop, 2010; Brisola ve Zagatto, 2019; Eskici, 2019; Kerksick ve diğ., 2018; Stecker ve diğ., 2019; Varanoske ve diğ., 2019). Araştırmacılar beta alanin takviyesi etkinliğinin yüksek yoğunluklu egzersiz performansı ile ilgili olduğunun ve optimum yararın 30 saniye ile 10 dakika süren fiziksel aktivite için olduğunu bildirmişlerdir. Bununla birlikte hem hücre içi hem de hücre dışı tamponlama kapasitesini artırma ya da geliştirme hususunda tek başına beta alanin alınmasındansa beta alanin ve sodyum bikarbonatın birlikte alınmasının daha iyi sonuçlar verdiği ifade edilmektedir (Saunders ve diğ., 2017). Antremanlı kürekçilerde daha yüksek dozlarda beta alanin ve kafein takviyesinin, uzun mesafe performansı sırasında ergometreyi güçlendirecek ergojenik bir etkiye sahip olduğu bildirilmektedir (Turnes ve diğ., 2019). Uzun süreli beta alanin takviyesinin genetik yönler gibi başka faktörler de göz önüne alındığında kas karnozin içeriğini arttırdığı ve yüksek yoğunluklu bisiklet kapasitesini iyileştirdiği öne sürülmektedir (Saunders ve diğ., 2017; Świtalla, 2023). Başka araştırmacılar yaptıkları çalışmada direnç

antrenmanında beta alanin ve kreatinin kombinasyonun yalnızca kreatin veya plasebo kullanımına kıyasla antrenman hacmi, kuvvet ve yağsız vücut kütlelerinde daha büyük artışlar sağladığını bildirmişlerdir (Hoffman ve diğ., 2006). Araştırmacıların dayanıklılık egzersizi ve aerobik kapasite ile ilgili olarak yaptıkları çalışmada beta alanin ve kreatin monohidrat kombinasyonunun; ventilasyon eşiğinde maksimum aerobik kapasitenin arttırılması üzerinde iyileştirilmiş bir ergojenik etkiye sahip olduğu belirtilmiştir (Zoeller ve diğ., 2007). Sezon dışı dönemde kreatin monohidrat (3-5 g/gün), kafein (5-6 mg/kg), beta alanin (3-5 g/gün) 5 g/gün) ve sitrülin malat (8 g/gün) alımının kasların gücünü arttırdığı ve yağsız vücut kütlesi oluşturma noktasında vücut geliştiriciler için ergojenik etkilere neden olduğu ifade edilmiştir (Iraki ve diğ., 2019). Beta alanin takviyesinin yan etkisinin deri altında bulunan sinir reseptörlerini aktive etmesi nedeniyle ortaya çıkan parestezi olduğu belirtilmiştir. Bölünmüş düşük dozlar (1.6 g) veya sürekli salım formülü kullanılarak bu durumun azaltılabileceği bilgisi de mevcuttur (Trexler ve diğ., 2015). Sonuç olarak, beta alanin takviyesinin, yüksek yoğunluklu anaerobik performansı arttıracak güvenli bir beslenme stratejisi olabileceği ifade edilmektedir (Artioli ve diğ., 2010). Beta alanin konsantrasyonunun kan plazmasındaki pik yaptığı nokta; 1 kg/vücut ağırlığı başına 10 mg beta alanin alınmasından 30 ila 40 dakika sonra ortaya çıktığı ve beta alaninin yarı ömrünün alınmasından sonra 25 dakika olduğu ve yaklaşık 3 saat boyunca dolaşımında kaldığı tespit edilmiştir (Harris ve diğ., 2006). Beta alaninin sporcularda ergojenik destek olarak 3.2-6.4 g/gün dozda 2-4 haftaya kadar kullanımının vücutta potansiyel olumlu etkilerini gösterebileceği bildirilmiştir. Beta alaninin akut yan etkilerinden kaçınmak için ise 3-4 saatte bir eşit dozlarda (0.8-1.6 g/kez) alınması önerilmektedir (Saunders ve diğ., 2017; Świtłała, 2023).

Kafein

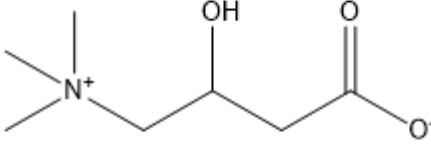

Tropik veya subtropikal iklimlerde yetişen bitki türlerinde bulunan doğal bir bileşik olan kafein dünya çapında sporcuların sıklıkla kullandığı ergojenik yardımcılarından biridir (Sellami ve diğ., 2018; Świtała, 2023). Kahve, çay, kakaonun yanı sıra Afrika, Doğu Asya ve Güney Amerika'ya özgü 60'tan fazla başka bitkide bulunan kafein; 1819'da Alman Kimyager Friedlieb Ferdinand Runge tarafından izole edilen bir pürin alkaloididir (Świtała, 2023). Takviye ürünlerinde yaygın olarak bulunan bitkisel kafein kaynakları arasında *Coffea arabica*, *Paullinia cupana*, *Cola acuminata*, *Camellia sinensis* ve *Ilex paraguayensis* türleri yer almaktadır (Bucci, 2000). Teofilin, paraksantin ve teobromini içeren metilksantin (1,3,7-trimetilksantin) sınıfında yer alan kafein merkezi sinir sistemi uyarıcısıdır. Kafein esas olarak insan karaciğerinde hepatik sitokrom P450 1A2 tarafından metabolize edilmekte olup metabolitlerin %80'inden fazlasını paraksantin oluşturmaktadır. Kafeinin metabolitleri kafeine benzer aktivitelere sahip olduğu için sistemik etkilere yol açabilmektedir (Graham ve Spiret 1995; Nehlig ve diğ., 1992). Kafeinin ergojenik etkileri; adenozin reseptörlerinin bloke edilmesi, Na⁺/K⁺ ATPaz aktivitesinin ve hücre içi kalsiyumun mobilizasyonunun sağlanması gibi çeşitli mekanizmalara bağlanabilmektedir (Lindinger ve diğ., 1993; Sinclair ve Geiger, 2000). Kafeinin ergojenik etkisinin antioksidan özelliğinden ve serbest yağ asitleri üzerindeki etkisinden kaynaklanabileceği ileri sürülmektedir (Bellet ve diğ., 1965; Kamat ve diğ., 2000; Sellami ve diğ., 2018). Kafein oral alımdan sonra kan-beyin bariyerini kolaylıkla geçer ve alındıktan 30 ila 60 dakika sonra maksimum kan konsantrasyonlarına ulaşmaktadır. Bu özelliği sayesinde uyarıcı etkinliği açığa çıkmaktadır. Bunun yanı sıra kafeinin fizyolojik etkileri arasında idrar üretiminde ve mide sekresyonlarında artış, periferik damar direncinde azalma, düz kas gevşemesi ve kalp kası aktivasyonu yer almaktadır (Graham ve Spiret 1995; Graham ve diğ., 1998; Kalmar ve Cafarelli, 1999). Kafein konsantrasyonunun idrarda en yüksek seviyeye ulaşması yaklaşık iki buçuk saat sürmektedir. Oldukça değişken olan kafeinin yarı ömrü 2.7-9.9 saat olup; 3-6 saat sonra kafein konsantrasyonu %50-75 oranında azalmaktadır (Blanchard ve Sawers, 1983; Kaplan ve diğ., 1997; Świtała, 2023). WADA'nın yasaklı maddeler listesinden çıkardığı 1 Ocak 2004'ten beri kafein sporda yasal bir madde olarak bilinmektedir. Ancak kafein WADA tarafından izlenenler listesinde yer almaktadır. Elit sporcular için IOC ve Amerikan Kolej Sporları

Kurumu (NCAA)'nın belirlediği idrardaki kafein seviyelerinin sırasıyla 12 µg/mL'ye ve 15 µg/mL'ye kadar olduğu ifade edilmiştir (Goldstein ve diğ., 2010). Egzersiz, yarışma ve fiziksel aktiviteden yaklaşık 60 dakika önce 3-9 mg/kg kafein kullanılması ergojenik etki görmek için tavsiye edilmektedir (Brooks ve diğ., 2016). Kafein, dayanıklılık sporcuları arasında yaygın olarak kullanılmakta olup; kafein takviyesinin kas dayanıklılığını ve performansını artırmanın yanı sıra ağrı ve yorgunluk algısının azalmasına da katkıda bulunduğu belirtilmektedir. Kafeinin özellikle uzun süreli fiziksel aktivite sırasında dayanıklılığı ve gücü arttırdığı ifade edilmektedir. Triatlonun başlamasından 45-60 dakika önce 6 mg/kg vücut ağırlığında kafein alan triatlon sporcuları arasında kafeinin olumlu ergojenik etkilere sahip olduğu ifade edilmiştir (Potgieter ve diğ., 2018). Egzersizden 30-90 dakika önce alınan 3-9 mg/kg dozdaki kafeinin tüketiminin egzersiz esnasında karbonhidrat kullanımını azaltmasından ötürü koşu, bisiklet ve yüzme de dahil olmak üzere dayanıklılık sporlarında olumlu etkilerinin olduğu belirtilmektedir (Buzdağlı ve diğ., 2021). Kafeinin sprint bisiklet performansı üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmacılar sporculara sprint testinden 45 dakika önce 5 mg/kg vücut ağırlığı kafein içeren jelatin kapsül verdiklerinde; tork faktörü ve sprint süresi optimize edildiğinde, kafeinin sprint performansı üzerinde açık bir etkisi olduğu görülmüştür. Ayrıca güç ve sprint performansı sonuçları daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir (Glaister ve diğ., 2019; Świtała, 2023). Yapılan bir başka çalışmada ise kuvvet antrenmanında yapılan egzersizlerde; 6 mg/kg vücut ağırlığı dozunda alınan kafeinin, alt vücut kuvvet performansını arttırdığı ve performanstaki bu artışa egzersiz yorgunluğunun azalmasının eşlik ettiği belirtilirken; üst vücut gücü ve kas dayanıklılığı üzerinde herhangi bir etki görülmediği de ifade edilmektedir (Grgic ve Mikulic, 2017). Koşucu ve bisikletçilerde egzersiz veya yarışmadan en az 1 saat önce alınan az miktarda kafeinin (2 ile 9 mg/kg vücut ağırlığı), bazı kuvvet ölçümlerinde daha büyük iyileşmeleri teşvik ettiği ve bu sporcularda serum katekolamin seviyelerini ve bağışıklık yanıtlarını artırabileceği ifade edilmektedir (Kovacs ve diğ., 1998; Sellami ve diğ., 2018; Senchina ve diğ., 2014). Araştırmacılar, egzersizden 1 saat önce 9 mg/kg vücut ağırlığı dozda kafein alımından sonra dayanıklılık koşu performansında önemli bir artış gözlemlendiğini belirtmektedir (Sellami ve diğ., 2018). Antremanlı ve antremansız yüzücülerde kafein alımının

sprint performansı üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmada deneklerin yüzme hızının ve maksimum kan laktat konsantrasyonunun, kafein alımından sonra hem antremansız hem de antrenmanlı deneklerde önemli ölçüde arttığı araştırmacılar tarafından bildirilmiştir (Collomp ve diğ., 1992). Yapılan başka bir çalışmada kahvaltıda 1-2 mg/kg kafein alımının, egzersiz sırasındaki reaksiyon süresini kısalttığını ve zihinsel uyanıklığı iyileştirdiği rapor edilmiştir (Yeomans ve diğ., 2002). Özellikle uyanıklık, dikkat, ruh hali uyarımı, konsantrasyon ve enerji artışı, performansın iyileştirilmesi ve yorgunluğun azaltılması gibi bilişsel işlevler için tavsiye edilen kafein insanların sağlığı üzerinde olumlu etkisi olan yasal bir maddedir (Świtała, 2023). Tek seferde yüksek dozlarda tüketilen kafein vücutta farklı yan etkilere neden olabilmektedir. Taşikardi, bulantı, kusma, uykusuzluk, hiperaktivite, tedirginlik, huzursuzluk hali ve kas krampları/yıkımlarının ortaya çıkabildiği bu durum “Kafeizm” olarak tanımlanmaktadır. Yaklaşık 5-10 g/gün kafein tüketiminin yetişkinlerde kafeizme neden olabileceği bildirilmiştir. Bu sebepten ötürü tek seferde yüksek dozlarda kafein almak yerine; önerilen dozların egzersiz türüne ve zamanına göre gün içine yayılarak tüketilmesi önerilmektedir (Bayır ve diğ., 2023). Yapılan başka bir çalışmada günlük 100-600 mg aralığında kafein alımının kardiyovasküler sistem üzerinde olumlu etkilerinin olduğu ancak günde 600 mg'in üzerinde kafein alımının insan vücudu için toksik olduğu belirtilmektedir. Ayrıca aşırı kafein tüketiminin yüksek kalp atım hızı, yüksek tansiyon, yüksek kolesterol, osteoporoz, kemik mineral yoğunluğu, anksiyete, depresyon, öfke, baş ağrısı, uykusuzluk, üreme ve gelişim sorunları gibi yan etkilerin ortaya çıkmasıyla ilişkili olabileceği ifade edilmiştir (Wikoff ve diğ., 2017; Świtała, 2023). Bir diğer çalışmada, yüksek dozda kafeinin (>400 mg/gün) kişinin mide zarını agresifleştirebileceği, uykuyu bozabileceği, ishale neden olabileceği ve dehidrasyonu artırabileceği bildirilmiştir (Lieberman ve diğ., 2002). Ayrıca, kafein alımının alışkanlık düzeyine bağlı olarak bireyler arasında büyük ölçüde farklılık gösterebileceği hususuna da dikkat etmek gerekmektedir (Gençoğlu ve diğ., 2021:56).

L-Karnitin

Gulewitsch ve Krimberg adlı iki Rus bilim insanı tarafından 1905 yılında kas dokusundan izole edilen L-Karnitin (3-hidroksi-4-N-trimetilaminobütirat) canlı organizmaların farklı dokularında fizyolojik olarak sentezlenen amino asit türevi bir maddedir (Bayır ve diğ., 2023; Gençoğlu ve diğ., 2021). Kaneko ve Yoshida tarafından D ve L olarak başlıca iki formda sınıflandırılan karnitinin esansiyel özelliğe sahip olan ve doğada serbest bir formda bulunan aktif formu L olarak adlandırılmaktadır, karnitinin D formu ise kimyasal olarak sentezlenmektedir (Bayır ve diğ., 2023; Birol, 2018; Karakuş, 2014; Kerksick ve diğ., 2018; Oliveira ve Sousa, 2019; Sung ve diğ., 2016; Vecchio ve diğ., 2021; Yangılar, 2021). Yapısal açıdan amino asitlerle benzerlik gösteren karnitin, hiçbir proteinin yapısına girmediği için gerçek bir amino asit sayılmamaktadır. Karnitin hidrofilik yapısından ötürü suda kolaylıkla çözünen, düşük molekül ağırlıklı beyaz renkli kuarternler bir amindir (Gençoğlu ve diğ., 2021). Uzun zincirli yağ asitlerinin enerji kaynağı olarak kullanılması için kas hücrelerindeki mitokondrilere taşınmasında görev alan karnitin bu fonksiyonundan ötürü β -oksidasyon ve yağ yakımı ile doğrudan ilişkili olmaktadır (Bieber, 1988). 1958'de L-karnitin'in yağ asitlerinin oksidasyonunda görev aldığı ve eksikliği durumunda bazı primer hastalıkların meydana çıktığı bildirilmiştir (Taşbozan, 2005). L-karnitin'e duyulan gereksinimin yaklaşık %75'i eksojen olarak besinlerden, geriye kalan %25'i ise endojen olarak sentezlenebilmektedir (Rebouche, 1992). Eser miktarda meyve, sebze ve tahıllarda bulunan karnitin'in başlıca diyet kaynakları ise kırmızı et, balık, tavuk ve süt ürünleridir. Yağ asitlerinin mitokondriyal

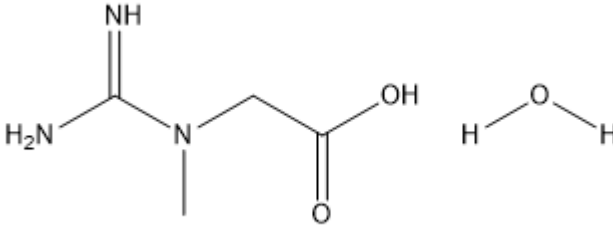
oksidasyonunda yaşamsal bir kofaktör işlevi olan doğal amonyum bileşiği olan L-karnitin vücutta sentezlenebilmesi için lizin ve metiyonin esansiyel amino asitlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca niasin, C vitamini, B6 vitamini, B12 vitaminleri ve demir yetersizliğinde de L-karnitin işlevinde bozukluklar çıkabileceği ifade edilmektedir (Bayır ve diğ., 2023). Egzersiz esnasında iskelet kaslarında uzun zincirli yağ asidi oksidasyonu artışı sağlayan L-karnitin bu özelliğinden kaynaklı olarak kilo kaybında ve enerji metabolizmasında yarar sağladığı belirtilmektedir (McGarry ve Brown, 1997). Antioksidan etkiye sahip olan L-karnitin serbest yağ asitlerini mitokondriye taşıyarak ATP üretimine yardımcı olmaktadır. Teorik olarak sporda karnitin kullanımına bakıldığında egzersiz sırasında yağ asitlerinin kullanımını arttırmak suretiyle glikojen depolarının daha uzun süre korunmasını ve daha düzenli olarak harcanmasını sağlamaktır. Bu etkiden kaynaklı olarak da sporcudaki yorgunluk hissini ertelenmesinin mümkün olacağı ifade edilmektedir. Dayanıklılık sporlarında karnitin takviyesinin etkili olabileceği belirtilmektedir. Karnitin takviyeleri oral ve intravenöz olmak üzere iki yöntemle uygulanmaktadır. İntravenöz karnitin tehlikeli olması sebebiyle doktor gözetiminde uygulanması gerekmektedir. L-karnitin yüklemesinde, yarışma öncesinde plazma karnitin seviyesinin arttırılması amaçlanmaktadır. 2-3 gün süreyle 2-6 g oral yükleme standart yöntem olarak kabul edilmektedir. 3 g'dan fazla karnitin, 40-50 dakika içerisinde plazma karnitin seviyesini etkilemekte olup; intravenöz uygulamada 20, 40, 60 mg/kg dozlar kullanılmaktadır (Karlic ve Lohninger, 2004; Yavuz ve Kurtoglu, 2012; Yılmaz ve İbiş, 2006). Bazı araştırmacılar tarafından karnitin aerobik ve anaerobik metabolizma üzerine faydalı etkilerinin olmadığı ileri sürülmektedir (Faria Coelho ve diğ., 2010; Smith ve diğ., 2008). L-karnitin yağ oksidasyonundaki işlevi göz önüne alındığına eksikliğin yağ oksidasyonunda olumsuz etkilere sebep olabileceği ifade edilmektedir (Gençoğlu ve diğ., 2021). Yapılan çalışmaların birçoğunda L-karnitin desteğinin performansı artırdığına dair bulguların varlığına karşın kimi çalışmalarda ise performansa etkisinin olmadığı belirtilmektedir. Bu etkinin ise egzersiz yoğunluğu ve uygulanan diyetin karnitin içeriğinin yetersizliğinden kaynaklanabileceğini belirtilmiştir. Aynı zamanda L-karnitin yüklemesinin, kas glikojeninin idareli kullanımını sağlayarak, dayanıklılık gerektiren uzun süreli aktivitelerde performansa olumlu bir

etkisinin olduğu bilgisi de araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır (Yılmaz ve İbiş, 2006). L-karnitinin 2-6 g/gün şeklinde 2 veya 3 eşit doza bölünerek alınması tavsiye edilmektedir. Sporcularda düzenli kullanım süresince bulantı, kusma, diyare gibi bazı gastrointestinal yan etkilere rastlanabileceği belirtilmiştir (Birrer ve diğ., 2016). Kan laktat seviyelerini arttırarak kas ağrısı ve yorgunluğunu azaltıp, fiziksel performansı iyileştiren, hüresel hasar belirteçlerini azaltıp, serbest radikal oluşumunu baskılayabilen L-karnitinin sporcularda 0.5-2 g/gün takviyesinin güvenli olarak kabul edildiği bildirilmektedir (Bayır ve diğ., 2023:1155).

Kreatin

Sıklıkla kullanılan ergojenik desteklerden olan kreatin ilk olarak keşfedildiğinde kreatin monohidrat olarak isimlendirilmiştir. Kreatin monohidratın fiziksel, kimyasal ve fizyolojik özelliklerini iyileştirmek için kreatin malat gibi yeni formlar sentezlenmiştir. Bu bölümde ise kreatin monohidrat ve kreatin malat ergojenik desteklerine yer verilmiştir.

Kreatin monohidrat

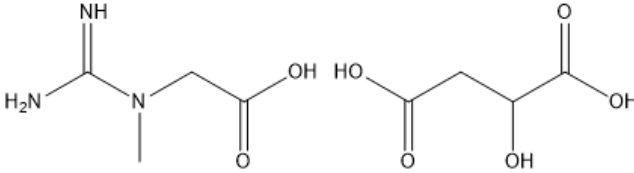
Arjinin, glisin ve metiyoninin yanı sıra diğer aminoasitler aracılığıyla karaciğer başta olmak üzere böbrek ve pankreasta sentezi yapılan kreatin esansiyel olmayan guanidin türevi bir bileşiktir. Kreatin; Fransız bilim adamı Michel Eugene Chevreul tarafından 1832 yılında iskelet kasının bir bileşeni olarak keşfedildiğinde kreatin monohidrat olarak isimlendirilmiştir. Et ürünlerindeki içeriği yüksek olduğu için isminin Yunanca “et” anlamına gelen “kreas” sözcüğünden geldiği ifade edilmektedir (Salomons, 2007). Kreatini; Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi (EFSA), Avustralya Spor Enstitüsü (AIS) ve Amerikan Spor Hekimliği Koleji kanıta dayalı performans artırıcı besin takviyesi olarak

sınıflandırmışlardır (Świtała, 2023). Diyet yoluyla taze balık, et ve takviye biçiminde kreatin vücuda alınabilmektedir. Vejetaryenlerin, vejetaryen olmayanlara kıyasla daha düşük toplam kreatin seviyesine sahip olduğu belirtilmiştir (Burke ve diğ., 2003). Bu bileşiğin yaklaşık %95'i iskelet kaslarında depo edilmektedir. Ortalama vücut ölçülerine sahip insan vücudunda 120 g kreatinin depolandığı ve günlük olarak yaklaşık 2 g ekzojen veya endojen kreatine ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir. Kreatin monohidrat, fosfokreatin sentezini uyaran ve konsantrasyonunu artıran; kas dokusunda ATP'nin yeniden sentezinin etkinliğini artıran organik bir bileşiktir (Cooper ve diğ., 2012; Kreider ve diğ., 2017). ATP'nin hidrolize olma hızı egzersizin şiddeti ile belirlenmesinden kaynaklı olarak; yüksek seviyede fosfokreatin depolarının olması için kasta bulunan kreatin miktarının optimal düzeyde olması gerekmektedir (Bayır ve diğ., 2023; Birol, 2018; Bishop, 2010; Bogdanis ve diğ., 2022; Düz ve diğ., 2019; Gençoğlu ve diğ., 2021; Günay ve Yıldız, 2016; Harty ve diğ., 2019; İbiş ve Yılmaz, 2006; Karakuş, 2014; Kerksick ve diğ., 2018; Ketterly, 2022; Stecker ve diğ., 2019; Ünal, 2005). Elit sporcular (sprint) arasında kuvveti arttırmak ve futbol, basketbol, tenis vb. yarışmalar sırasında toparlanmanın yanı sıra aralıklı sprint gibi antrenman adaptasyonlarını optimize etmek/geliştirmek için ergojenik olarak kreatin monohidrat takviyesinin önerildiği belirtilmektedir (Kreider, 2003). Kreatin monohidratın yüksek yoğunluklu egzersiz kapasitesini iyileştirdiği ve direnç antrenmanlarında yağsız vücut kütlelerini ve kas performansını arttırdığı birçok kez kanıtlanmıştır. Ayrıca kreatin monohidratın yağsız vücut kütleleri üzerindeki etkisinin erkeklerde kadınlara kıyasla daha fazla olabileceği ifade edilmiştir (Kreider ve diğ., 2017; Mihic ve diğ., 2000). Antrenman öncesi alınan kreatin takviyesinin ergojenik etkileri arasında artan güç, anaerobik eşik ve çalışma kapasitesi olduğu belirtilmektedir (Antonio ve diğ., 2021; Kerksick ve diğ., 2018). Sporcu sağlığı bağlamında, fiziksel olarak aktif kişiler arasında depresyon ve yaralanmalar yaygın olarak gözlemlenebilmektedir. Sağlık açısından bakıldığında kreatin monohidrat takviyesinin önemli bir antidepresan etkisi olabileceği ve ameliyat sonrası durumların rehabilitasyonu ve tedavisi açısından bu takviyelerinin iyileşme süresini hızlandırabileceği ifade edilmektedir (Świtała, 2023). Yüksek yoğunluklu kısa süreli egzersizlerde kreatin monohidrat takviyesi; etkinlik ve güç ile beraber yağsız vücut kütlelerini de artırmaktadır. Kreatinin bu özelliğinden ötürü

güreşçiler tarafından kullanımının yaygın olduğu bilinmektedir. Enerji üretiminde pozitif etkilerinin olmasından kaynaklı olarak kreatin kullanımının özellikle anaerobik sporlarda sporcunun performansını olumlu yönde etkileyebileceği ifade edilmiştir (Bayır ve diğ., 2023; Gençoğlu ve diğ., 2021). İnsan vücuduna kreatin monohidratın günde 3-5 g veya günde 0.1 g/kg vücut kütleinde almanın iyi tolere edilebileceği rapor edilmektedir (Antonio ve diğ., 2021). Uluslararası Spor Beslenme Derneği (ISSN), bebeklerden yaşlılara kadar sağlıklı bireyler arasında hem kısa hem de uzun vadeli takviyenin (5 yıl boyunca günde 30 g'a kadar) güvenli olduğunu ve çok iyi tolere edilebileceğini belirtmektedir (Fazio ve diğ., 2022; Kreider ve diğ., 2017). Kısa süreli kreatin kullanımının güvenli olduğu kabul edilse de uzun süreli çalışmaların sayısı sınırlı olduğundan dikkatli olunması gerektiği vurgulanmaktadır. Kreatin takviyesinin ergojenik yardımcı olarak kullanıldığında dozu, süresi ve kullanım sıklığına ilişkin öneriler çeşitlilik göstermektedir. 5-7 gün boyunca ve günde dört kez 5 g kreatin monohidrat (veya yaklaşık 0.3 g/kg vücut ağırlığı) almanın kas kreatin depolarını artırmada etkili olabileceği belirtilmektedir. Kas kreatin depolarının tamamen dolu olduğu durumlarda kreatin depoları genellikle 3-5 g/gün dozda alınarak korunabileceği fakat bazı çalışmalarda ise daha çok enerji harcayan sporcuların kreatin depolarının optimum düzeyde kalmasını sağlamak amacıyla 5-10 g/gün dozda almalarının gerekebileceği ifade edilmektedir. Sporcular üzerinde 0.03-5 g/gün dozdaki kreatin takviyesinin potansiyel olumlu etkiler gösterebileceği bildirilmektedir (Bayır ve diğ., 2023; Gençoğlu ve diğ., 2021; Kreider ve diğ., 2017). Ayrıca kreatin preparatlarının güvenli dozlarda ve kısa süreli olan kullanımının egzersiz sonrası vücudun toparlanma sürecini hızlandırabileceği ve vücut ısısının düzenlenmesine katkı sağlayabileceği ve bununla beraber böbrek ve karaciğer rahatsızlığı olan bireylerde kreatin preparatlarının uzun süreli kullanımı konusunda dikkatli olunması gerektiği ifade edilmektedir. Kreatin kullanımının vücut sıvısının ozmotik etkisi ile kas içine geçebileceğinden dehidratasyon riskine neden olabileceği belirtilmekte olup bu sebepten ötürü kreatin takviyesi alan sporcuların bol sıvı tüketmesi önerilmektedir (Bayır ve diğ., 2023; Gençoğlu ve diğ., 2021). Kreatin monohidrat takviyesinin yan etkisi ishal riskidir; tek seferde 10 g kreatin alımının ardından bu riskin artabileceği belirtilmektedir. Araştırmacıların üst düzey sporcularda yaptıkları

araştırmada; en sık görölen gastrointestinal rahatsızlık Őikayetlerinin ishal, mide rahatsızlığı ve geçirme olduğu rapor edilmiştir (Ostojic ve Ahmetovic, 2008). Klinikte, tahmini glomeröler filtrasyon hızı serum kreatinine dayalı olarak hesaplanmaktadır. Bu yükselme, kronik böbrek yetmezliğinin aşırı tanısına yol açabileceğinden ötürü kronik böbrek hastalığı olan veya nefrotoksisite potansiyeli taşıyan ilaç kullanan kişilerde kreatin monohidrat takviyelerinin kullanılmaması gerektiği vurgulanmaktadır (Vega ve Huidobro 2019).

Kreatin malat

Kreatinin fiziksel, kimyasal ve fizyolojik özelliklerini kreatin monohidrata kıyasla iyileştirmek için yeni formlar keşfedilmiştir. Kreatin malat bir molekül malik asit ile üç molekül kreatin monohidratın ester bağı ile oluşturduğu bileşik olup tri kreatin malat olarak da bilinmektedir. Bileşik esteraza duyarlı iki zayıf bađa sahip olmasına rağmen, kreatin kısmının kreatinine dönüşmesini önleyecek kadar güvenli bir güçlü bağı mevcuttur (Őwitala, 2023). Kreatin malatın emilimi ve sindirimi diğer kreatin formlarına kıyasla çok daha yüksek seviyededir. Judo antrenmanı sırasında genç erkeklerde altı hafta boyunca günde 5 g tri kreatin malat alan sporcularda; kreatin malat takviyesinin kas hücrelerinde su tutulmasına ve gastrointestinal rahatsızlığa neden olmayacağı belirtilmiştir (Sterkowicz ve diğer., 2012). Kreatin malat takviyesinin sprinterlerde ve uzun mesafe koşucularında fiziksel performans, vücut kompozisyonu ve sečilten hormon seviyeleri üzerine etkisini değerlendiren araştırmacılar; fiziksel antrenmanla (Wingate Testi) birlikte altı haftalık kreatin malat takviyesinin, uzun mesafe koşucularına göre sprinterler arasında daha yüksek ergojenik etkiye sahip olduğunu gözlemlemişlerdir. Çalışmada ayrıca sprinterlerdeki ergojenik takviyenin diğer gruplarla karşılaştırıldığında büyüme hormonunda da anlamlı bir

artış sağladığı görülmüştür. Araştırmacılar fiziksel egzersiz sonrası büyüme hormonu konsantrasyonundaki artışı, serbest yağ asitlerinin salımı ve yağsız vücut kütleindeki olumlu artış ile ilişkilendirmişlerdir (Świtła, 2023; Tyka ve diğ., 2015). Kreatin malatın yüksek yoğunluklu fiziksel egzersizi destekleyebileceği ve egzersiz uyarıları tarafından sağlanan anabolik sinyalleri düzenleyebileceği belirtilmektedir. Bununla birlikte tek ve tekrarlı sprinterlerde yağsız vücut kütlelerinin arttırılmasını, kas kuvvetinin ve egzersiz kapasitesinin geliştirilmesini desteklediği ifade edilmektedir (Kerksick ve diğ., 2018). Kreatin malat kuvvet ve sürat-kuvvet disiplinlerini içeren sporlar için oldukça önemlidir, bu sebeple elit/elit olmayan sporcular arasında güçlü bir anabolik madde olarak kullanılmaktadır. Sporcular arasında kısa süreli kreatin malat takviyesinin, önerilen şekilde uygulandığında güvenli olduğu bilgisi mevcuttur. Mevcut araştırmaların sonuçları ümit vericidir, ancak farklı sporcu grupları veya farklı yaşlardaki fiziksel olarak aktif kişiler arasında uzun süreli kreatin malat kullanımının etkinliği ve sağlık üzerine etkileri ve benzer şekilde yan etkileriyle ilgili olarak daha fazla araştırma yapılmasına ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir (Świtła, 2023:69).

Ginseng

Bitkisel besin takviyelerinin içerisinde sıklıkla yer alan ginseng, fiziksel performans açısından en çok çalışılan bitkilerden birisi olma özelliğini taşımaktadır. Araliaceae familyasında yer alan Ginseng çok sayıda türden oluşmaktadır. (Bucci, 2000). *Panax ginseng* C.A.Mey., “Kore ginsengi” olarak bilinmektedir. Yunanca “pan (tüm)” ve “axos (ilaç)” kelimelerinden oluşan *Panax* ismini taşıyan bitkinin ilk olarak Rus botanikçi C.A. Meyer tarafından kullanıldığı ve günümüzde ise kökünün insana benzerliğinden kaynaklı olarak Çince “insan” anlamına gelen “reshen” kelimesinden köken alan “ginseng” adı ile kullanıldığı bilinmektedir (Bayır ve diğ., 2023; Birol, 2018; Chen ve diğ., 2012; Düz ve diğ., 2019). Özellikle Çin ve Kore’nin yer aldığı çok sayıda Asya ülkesi ginsengi gıda olarak ve tıbbi alanda kullanılmaktadır. Ayrıca *Panax ginseng* preparatlarının; performans arttırıcı, antiinflamatuvar, antioksidan, beyin fonksiyonunu uyarıcı, anabolik, bağışıklık uyarıcı ve dayanıklılık gibi konular üzerinde pek çok klinik çalışması mevcuttur. Bitkinin ana aktif bileşenleri olarak vitaminler (A, B, C ve E), mineraller (demir, magnezyum, potasyum ve fosfor), lifler, proteinler, saponinler ve

ginsenositler sayılabilir. Bu bileşenlerin stresi azalttığı, bağışıklık fonksiyonunu iyileştirdiği ve kan basıncını stabilize ettiği belirtilmektedir (Bucci, 2000; Popov ve Goldwag, 1973). Sibiryaya ginsengi, yapısal olarak *Panax* ginsenositlerine benzeyen steroidal saponinler içermektedir (Bahrke ve Morgan, 1994). Ginsengin; hidroksil radikalini ve lipid peroksidasyonunu engelleyen, egzersiz sırasında mitokondriyal aktiviteyi kolaylaştıran önemli antioksidan özelliklere sahip olduğu bilinmektedir (Zhong ve Jiang, 1997). Ginsengin ergojenik etkisinden sorumlu olduğu düşünülen ginsenositler, eleutherozidler ve civujianozidler ile beraber “adaptojen etkili bileşikler” olarak kabul edilmektedir (Williams, 2006). Ginsengin kronik kullanımında; fiziksel performansı artırmanın yanı sıra, kardiyolojik solunum fonksiyonunu iyileştirdiği ve kan laktat konsantrasyonlarını düşürdüğü belirtilmektedir (Kim ve diğ., 2005). Ginsengin ergojenik etkisinin fiziksel durumla ilişkili olduğu ifade edilse de kimi araştırmacılar antrenmanlı gruplarla karşılaştırıldığında hareketsiz ve aktif bireylerde daha yüksek performansa neden olduğunu ifade etmektedir (Bahrke ve Morgan, 1994). Araştırmalar, orta derecede antrenmanlı bireylerde ginsengin merkezi sinir sisteminde adrenal ve cinsel fonksiyon üzerinde yorgunluk önleyici özelliklerinin olduğunu göstermiştir (Talbot ve Hughes, 2007). Diğer çalışmalar da ise ginsengin kortizol uyarımı yoluyla uyanıklığı ve yorgunluğa karşı direnci arttırdığı tespit edilmiştir (Ahuja ve diğ., 1992). *Eurycoma longifolia* Jack (Malezya ginsengi) çeşitli hastalıkları ve sağlık sorunlarını tedavi etmenin yanı sıra egzersiz ve spor performansını arttırmak için kullanılan şifalı bitkilerdendir (Sellami ve diğ., 2018). Ancak Malezya ginsenginin egzersiz performansı üzerindeki etkilerine ilişkin yayınlanmış bilimsel veriler sınırlıdır. Sadece birkaç çalışma da Malezya ginsengi ekstresinin (5 hafta boyunca günde 150 mg) kas gücünü artırabildiği belirtilmektedir. Bir diğer çalışmada ise *Eurycoma* içeren bitkisel içeceğin (100 ml içecek başına 0.1 mg) bisikletçilerde koşu performansını iyileştirdiği rapor edilmiştir (Hamzah ve Yusof, 2003; Kiew ve diğ., 2003). *Panax*'ın ergojenik etkilere sahip olduğu bilgisi literatürde mevcuttur (Kennedy ve Scholey, 2003). 30 elit genç sporcu üzerinde gerçekleştirilen araştırmada; 9 hafta boyunca günde %4-7 ginsenosit içeriğine sahip standardize ginseng ekstresi alan sporcularda aerobik kapasitenin arttığı, laktat üretimi ve kalp atış hızının azaldığı ifade edilmiştir (Forgo ve Kirchdorfer 1981; Sellami ve diğ., 2018:14).

15'i kadın, 15'i erkek olmak üzere toplam 30 denek üzerinde yapılan çalışmada 6 hafta boyunca 1 g Çin ginsengi, Sibiryaya ginsengi veya plasebo alan deneklerde maksimum oksijen alımının ve pektoral, kuadriseps kuvvetinin arttığı tespit edilmiştir (McNaughton ve diğ., 1989; Sellami ve diğ., 2018). Yaşları 24 ile 36 arasında değişen 3 kadın atlet üzerinde yapılan çalışmada 20 hafta boyunca 400 mg ginseng ekstresi alan sporcularda çalışma süresinin arttığı gözlenmiştir (Sellami ve diğ., 2018). 8 hafta boyunca günde 3 kez 6 g *Panax ginseng* ekstresi veya plasebo alan sağlıklı 7 antremansız erkek yetişkinde kardiyolojik fonksiyonunun ve fiziksel performansın arttığı, laktat seviyesinin azaldığı ifade edilmiştir (Kim ve diğ., 2005). Egzersiz sırasında 100 ml içecek başına 0.1 mg *Eurycoma* veya plasebo alan 8 erkek bisikletçi üzerinde yapılan çalışmada bisiklet dayanıklılık performansının değişmediği görülmüştür (Sellami ve diğ., 2018). 5 hafta boyunca 150 mg *Eurycoma* kullanan 14 sağlıklı erkek üzerinde yapılan çalışmada kas gücünün arttığı bildirilmiştir (Hamzah ve Yusof, 2003). Yaşları yaklaşık olarak 23-27 arasında değişen egzersiz denemesinden 7 gün ve 1 saat öncesinde günde 75 mg *Eurycoma* veya plasebo içeren 2 kapsül alan 12 rekreasyonel erkek sporcunun koşu mesafesi ve antrenmanlar arasındaki fizyolojik yanıtların değişmediği görülmüştür (Muhamad ve diğ., 2010). Yaşları 25 ila 32 arasında değişen egzersiz testinden 1 saat önce 200 mg *Panax ginseng* alan 9 rekreasyonel koşucusu üzerinde yapılan çalışmada dayanıklılık çalışma süresinin değişmediği belirtilmiştir (Ping ve diğ., 2011). 36 sağlıklı erkek üzerinde yapılan çalışmada 8 hafta boyunca günde 200 ve 400 mg *Panax ginseng* veya plasebo alımında submaksimal ve maksimum egzersiz performansında değişkenlik olmadığı bildirilmiştir (Engels ve Wirth, 1997; Sellami ve diğ., 2018). Araştırmacılar tarafından 200 mg/gün dozdan daha az miktarda *Panax ginseng* (standardize ginsenosit içeriğine sahip kök tozu veya kök ekstresi) alan antremansız genç veya yaşlı deneklerde bilişsel performansta ve anaerobik performansta iyileşmeler sağladığı rapor edilmiştir (Bucci, 2000; Chen ve diğ., 2012). Ginseng dünyada yaygın olarak kullanılan ergojenik desteklerden olup sporcularda kan laktat seviyesini düşürüp, fiziksel performansı ve solunum fonksiyonlarını iyileştirip, kortizol salınımını uyarmak suretiyle uykusuzluğu azaltmaktadır (Bagherpour ve diğ., 2022; Bayır ve diğ., 2023; Birol, 2018; Chen ve diğ., 2012:4; Düz ve diğ., 2019; Khan ve diğ., 2022; Ma ve diğ., 2017; Yan ve diğ., 2018). Çoğu takviye gibi, ginsengin de

yan etkileri mevcuttur. Ginseng kullanımının uykusuzluğa, baş ağrısına, ishale, hızlı kalp atışına, kan basıncında dalgalanmalara ve sindirim bozukluklarına neden olabileceği bilinmektedir. Kadınlarda ise vajinal kanama ve göğüslerde hassasiyet gibi ek yan etkiler ortaya çıkabilmektedir. Meme kanseri hastalarında bu yan etkilerin çoğu, ginseng alımının durdurulmasını gerektirecek kadar ciddi olmaktadır. Ayrıca ginseng; digoksin, insülin, antikoagülanlar ve monoamin oksidaz inhibitörleri gibi çeşitli ilaçlarla etkileşime girebilmektedir. Yüksek tansiyonu olan hastalarda ginseng kontrendike olabileceği ifade edilmektedir (Siegel, 1980). Ginsengin bu sebeplerden ötürü sınırlayıcı etkileri mevcut olup; sinirli, gergin, enerjik, histerik veya şizofren kişilerin ginsengden uzak durması gerektiği, diğer uyarıcılarla, ilaçlarla birlikte veya hormon tedavisi sırasında alınmaması gerektiği belirtilmektedir (Nocerino ve diğ., 2000; Sellami ve diğ., 2018). Ginsengin çay olarak tüketilmesi halinde günde 3-4 bardak; tablet veya kapsül formunda tüketilmesi halinde günde 2 defa 1-2 adet şeklinde tüketiminin sporcular üzerinde potansiyel olarak olumlu etkilerinin olabileceği bildirilmektedir. Sporcunun fiziksel ve psikolojik performansını destekleyebilmek adına günde 2 sefer 100 mg ginseng tüketimi önerilen dozlar arasındadır. Yasaklı maddeler listesinde ginsengin kullanımı mevcut değildir, sporcular tarafından kullanılma durumunda ise idrarda ve serumda ginsenoitler ve metabolitlerinin belirlenmesi ile tespiti söz konusudur (Bayır ve diğ., 2023).

SONUÇ

Son yıllarda farklı spor branşlarında artan rekabete bağlı olarak sporcuların beslenmesi ve ergojenik destek kullanımı popülerliği artan konular arasındadır. Bu ergojenik destekler arasında sporcular tarafından performansı geliştirmek için kullanılan özel diyetler ve beslenme uygulamaları da yer almaktadır. Sporcular tarafından ergojenik destekler dayanıklılığı, kuvveti, hızı ve beceriyi arttırmaya yönelik kullanılmaktadır. Bu çalışmada sporcular arasında sıklıkla kullanılan ve performans üzerinde çeşitli etkileri olan beta alanin, kafein, L-karnitin, kreatin ve ginsengin yer aldığı ergojenik destek ürünlerinin yapısı, önerilen kullanım miktarları, sportif performans etkileri derlenmiştir. Sonuç olarak beta alanin, kafein ve kreatin gibi ergojenik maddelerin fiziksel performansı artırmaya yönelik bilimsel olarak kanıtlanmış

yardımcılar olup pek çok spor otoritesi tarafından beta alanin, kafein ve kreatin EFSA, AIS, IOC, ISSN gibi dünya çapındaki kuruluşlar tarafından tavsiye edilmektedir. Elit düzeyde yapılan sporda egzersiz kapasitesini geliştirmek için günlük beslenme yetersiz kalmakta bundan ötürü özellikle elit sporcular için takviye gerekmektedir. Bununla birlikte seçilen maddelerin ergojenik etkisi yapılan egzersizin türüne veya spor disiplinine bağlı olmak kaydıyla daha iyi ergojenik etki elde etmek için bazı takviyelerin birbirleriyle olumlu etkileşimlerinin olduğu görülmektedir. Buradaki önemli husus doğru ergojenik destek ürünü, uygun zamanda, uygun miktarda ve profesyonel yardım ile alındığında performans artışı sağlayabileceğidir. Doğru ergojenik destek ürünlerinin kullanılmaması halinde sporcularda görülecek fayda düşebilecek yahut hiç fayda görülmeyecektir. Yan etkiler, genellikle vücudun ergojenik maddeye karşı bireysel toleransına veya kişinin sindirim sisteminin durumuna bağlı olmaktadır. Ergojenik desteklerin insan sağlığı açısından güvenli olması büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle bu ergojenik maddelerin uzun süreli kullanımlarda sağlık etkileri açısından araştırılması gerekmektedir. Tüm bu veriler dahilinde son yıllarda sporcuların sıklıkla kullandığı bu ergojenik destek ürünleri bilimsel perspektiften değerlendirildiğinde; doğru destek ürününün doğru formülasyonda, doğru dozda ve doğru zamanda bilinçli bir şekilde kullanılmasının, sporcu sağlığı ve performansı açısından oldukça önem taşıdığı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahuja, A., Goswami, A., Adhikari, A. ve Ghosh, A. K. (1992). *Evaluation of effects of revival on physical performance in sportsmenle*. Indian Pr, 45:685-8.
- Antonio, J., Candow, D. G., Forbes, S. C., Gualano, B., Jagim, A. R., Kreider, R. B., Rawson, E. S., Smith-Ryan, A. E., VanDusseldorp, T. A., Willoughby, D. S. ve Ziegenfuss, T. N. (2021). *Common questions and misconceptions about creatine supplementation: what does the scientific evidence really show?*. J Int Soc Sports Nutr, 18(1):13. Doi:10.1186/s12970-021-00412-w
- Artioli, G. G., Gualano, B., Smith, A., Stout, J., Lancha, A. H. ve Jr (2010). *Role of beta-alanine supplementation on muscle carnosine and exercise performance*. Med Sci Sports Exerc, 42(6):1162-73. Doi:10.1249/MSS.0b013e3181c74e38

- Bagherpour, T., Yaghobi, A. ve Nemati, N. (2022). *Comparison of the Effect of Creatine and Ginseng Supplementations on the Aerobic Power, Anaerobic Power, and Muscle Strength of the Male Players of the Iran National Epee Team*. *Thrita*, 11(1).
- Bahrke, M. S. ve Morgan, W. P. (1994). *Evaluation of the ergogenic properties of ginseng*. *Sports Med*, 18(4):229-48. Doi:10.2165/00007256-199418040-00003
- Başıoğlu, İ. A. ve Güneş, F. E. (2018). *Ergogenic Effects of β -Alanine Supplementation on Sports*. *Turkiye Klinikleri J Sports Med*, 10(1).
- Bayır E., Elgin Cebe G. ve Öztürk B. (2023). *Sporcular Tarafından Kullanılan Doğal Kaynaklı Ergojenik Destekler*. *Ankara Ecz Fak Derg*, 47(3):1155-69. Doi:10.33483/jfpau.1316067
- Blanchard, J. ve Sawers, S. J. (1983). *The absolute bioavailability of caffeine in man*. *Eur J Clin Pharmacol.*, 24(1):93-8. Doi:10.1007/BF00613933
- Bellet, S., Kershbaum, A. ve Aspe, J. (1965). *The effect of caffeine on free fatty acids*. *Archives of internal medicine*, 116(5):750-2. Doi:10.1001/archinte.1965.03870050104015
- Bieber, L. L. (1988). *Carnitine*. *Annu Rev Biochem*, 57(1):261-83.
- Bilgiç, P., Hamamcılar, O. ve Bilgiç, C. (2011). *Sporcuların beslenme bilgi ve uygulamaları*. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 39(1-2):37-45.
- Biol, A. (2018). *Akut l-arjinin suplementasyonunun tekrarlı sprint yeteneği performansına etkisi* (Master's thesis, Kırıkkale Üniversitesi).
- Birrer, R. B., O'Connor, F. G. ve Kane, S. F. (2016). *Sports Medicine for the Primary Care Practitioner*.
- Bishop, D. (2010). *Dietary supplements and team-sport performance*. *Sports medicine*, 40(12):995-1017.
- Bogdanis, G. C., Nevill, M. E., Aphas, G., Stavrinou, P. S., Jenkins, D. G., Giannaki, C. D., Lakomy, H. K. A. ve Williams, C. (2022). *Effects of Oral Creatine Supplementation on Power Output during Repeated Treadmill Sprinting*. *Nutrients*, 14(6):1140. Doi:10.3390/nu14061140
- Brisola, G. M. P. ve Zagatto, A. M. (2019). *Ergogenic Effects of β -Alanine Supplementation on Different Sports Modalities: Strong Evidence or Only Incipient Findings?*. *J Strength Cond Res*, 33(1):253-82. Doi:10.1519/JSC.0000000000002925

- Brooks, J. H., Wyld, K. ve Christmas, B. C. (2016). *Caffeine supplementation as an ergogenic aid for muscular strength and endurance: a recommendation for coaches and athletes*. J. Athl. Enhanc, 5(4). Doi:10.4172/2324-9080.1000235
- Bucci L. R. (2000). *Selected herbals and human exercise performance*. Am J Clin Nutr, 72(2 Suppl):624-36. Doi:10.1093/ajcn/72.2.624S
- Burke, D. G., Chilibeck, P. D., Parise, G., Candow, D. G., Mahoney, D. ve Tarnopolsky, M. (2003). *Effect of creatine and weight training on muscle creatine and performance in vegetarians*. Med Sci Sports Exerc, 35(11):1946-55. Doi:10.1249/01.MSS.0000093614.17517.79
- Buzdağlı, Y., Tekin, A., Őıktar, E. ve Eskici, G. (2021). Effect Of Caffeine On Exercise Performance: Current Review. TjSE, 23(1):86-101.
- Chen, C. K., Muhamad, A. S. ve Ooi, F. K. (2012). *Herbs in exercise and sports*. Physiol Anthropol, 31(1):4. Doi:10.1186/1880-6805-31-4
- Collomp, K., Ahmaidi, S., Chatard, J. C., Audran, M. ve Pr efaut, C. (1992). *Benefits of caffeine ingestion on sprint performance in trained and untrained swimmers*. ur J Appl Physiol Occup Physiol, 64(4):377-80. Doi:10.1007/BF00636227
- Cooper, R., Naclerio, F., Allgrove, J. ve Jimenez, A. (2012). *Creatine supplementation with specific view to exercise/sports performance: an update*. J Int Soc Sports Nutr, 9(1):33. Doi:10.1186/1550-2783-9-33
-  ağıran,  . H. (2020). *Nutritional Ergogenic Supplements*. SAUHSD, 3(3):143-61.
- Dost, T. (2006). Doping. Turkiye Klin. J Medical Sci, 2(46):145-51.
- Düz, S., Kurak, K. ve Kızar, O. (2019). *Spor bilimleri, alanında yeni ufuklar*. Gece Akademi, 11-377.
- Engels, H. J. ve Wirth, J. C. (1997). *No ergogenic effects of ginseng (Panax ginseng CA Meyer) during graded maximal aerobic exercise*. J Am Diet Assoc, 97(10):1110-5.
- Ertin, H. ve Bardakçı, T. (2020). *Sporda insanı geliştirme: doping ve dopingle mücadelenin tarihi*. Turkiye Klinikleri J Med Ethics Law Hist-Special Topics, 28(1):99-109.
- Eskici, G. (2019). Egzersiz Kapasitesi ve Performans Açısından Beta Alanin Suplemanına Bakış: Meta Analiz Sonuçlarına Dayalı.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 2(1):1-6.

- Faria Coelho, C.d, Mota, J. F., Paula Ravagnani, F. C. ve Burini, R. C. (2010). *A suplementação de L-carnitina não promove alterações na taxa metabólica de repouso e na utilização dos substratos energéticos em indivíduos ativos [The supplementation of L-carnitine does not promote alterations in the resting metabolic rate and in the use of energetic substrates in physically active individuals]*. Arq Bras Endocrinol Metabol, 54(1):37-44. Doi:10.1590/s0004-27302010000100007
- Fazio, C., Elder, C. L. ve Harris, M. M. (2022). *Efficacy of Alternative Forms of Creatine Supplementation on Improving Performance and Body Composition in Healthy Subjects: A Systematic Review*. J Strength Cond Res, 36(9):2663-70. Doi:10.1519/JSC.0000000000003873
- Forgo, I. ve Kirchdorfer, A. M. (1981). *On the question of influencing the performance of top sportsmen by means of biologically active substances*. Arztlische Praxis, 33(44):1784-6.
- Gençoğlu, C., Demir, S. N. ve Demircan, F. (2021). *Sporda Beslenme ve Ergojenik Destek Ürünleri: Bir Geleneksel Derleme*. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 23(4):56-99.
- Glaister, M., Towey, C., Jeffries, O., Muniz-Pumares, D., Foley, P. ve McInnes, G. (2019). *Caffeine and Sprint Cycling Performance: Effects of Torque Factor and Sprint Duration*. Int J Sports Physiol Perform, 14(4):426-31. Doi:10.1123/ijsp.2018-0458
- Goldstein, E. R., Ziegenfuss, T., Kalman, D., Kreider, R., Campbell, B., Wilborn, C., Taylor, L., Willoughby, D., Stout, J., Graves B. S., Wildman, R., Ivy, J. L., Spano, M., Smith, A. E. ve Antonio, J. (2010). *International society of sports nutrition position stand: caffeine and performance*. J Int Soc Sports Nutr, 7(1):1-15.
- Graham, T. E. ve Spriet, L. L. (1995). *Metabolic, catecholamine, and exercise performance responses to various doses of caffeine*. J Appl Physiol (Bethesda, Md. : 1985), 78(3):867-74. Doi:10.1152/jappl.1995.78.3.867
- Graham, T. E., Hibbert, E. ve Sathasivam, P. (1998). *Metabolic and exercise endurance effects of coffee and caffeine ingestion*. J Appl Physiol (Bethesda, Md. : 1985), 85(3):883-9. Doi:10.1152/jappl.1998.85.3.883

- Grgic, J. ve Mikulic, P. (2017). *Caffeine ingestion acutely enhances muscular strength and power but not muscular endurance in resistance-trained men*. Eur J Sport Sci, 17(8):1029-36. Doi:10.1080/17461391.2017.1330362
- Günay, E. ve Yıldız, G. N. (2016). *Popüler supplement: kreatin*. Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 1(1):37-47.
- Hamzah, S. ve Yusof, A. (2003). *The ergogenic effects of Eurycoma longifolia Jack: a pilot study [abstract 7]*. Br J Sports Med, 37:465-6.
- Harris, R. C., Tallon, M. J., Dunnett, M., Boobis, L., Coakley, J., Kim, H. J., Fallowfield, J. L., Hill, C. A., Sale, C., ve Wise, J. A. (2006). *The absorption of orally supplied beta-alanine and its effect on muscle carnosine synthesis in human vastus lateralis*. Amino Acids, 30(3):279-89. Doi:10.1007/s00726-006-0299-9
- Harty, P. S., Cottet, M. L., Malloy, J. K. ve Kerksick, C. M. (2019). *Nutritional and Supplementation Strategies to Prevent and Attenuate Exercise-Induced Muscle Damage: a Brief Review*. Sports Med Open, 5(1):1. Doi:10.1186/s40798-018-0176-6
- Hoffman, J., Ratamess, N., Kang, J., Mangine, G., Faigenbaum, A. ve Stout, J. (2006). *Effect of creatine and beta-alanine supplementation on performance and endocrine responses in strength/power athletes*. Int J Sport Nutr Exerc Metab, 16(4):430-46. Doi:10.1123/ijsnem.16.4.430
- Iraki, J., Fitschen, P., Espinar, S. ve Helms, E. (2019). *Nutrition Recommendations for Bodybuilders in the Off-Season: A Narrative Review*. Sports (Basel, Switzerland), 7(7):154. Doi:10.3390/sports7070154
- İbiş, S. ve Yılmaz, G. (2006). *Kreatinin sportif performans etkileri*. Spor ve Tıp Dergisi, 99-102.
- Kalmar, J. M. ve Cafarelli, E. (1999). *Effects of caffeine on neuromuscular function*. J Appl Physiol (Bethesda, Md. : 1985), 87(2):801-8. Doi:10.1152/jappl.1999.87.2.801
- Kamat, J. P., Bloor, K. K., Devasagayam, T. P., Jayashree, B. ve Kesavan, P. C. (2000). *Differential modification by caffeine of oxygen-dependent and independent effects of gamma-irradiation on rat liver mitochondria*. Int J Radiat Biol, 76(9):1281-8. Doi:10.1080/09553000050134519

- Kaplan, G. B., Greenblatt, D. J., Ehrenberg, B. L., Goddard, J. E., Cotreau, M. M., Harmatz, J. S. ve Shader, R. I. (1997). *Dose-dependent pharmacokinetics and psychomotor effects of caffeine in humans*. J Clin Pharmacol, 37(8):693-03. Doi:10.1002/j.1552-4604.1997.tb04356.x
- Karakuş, M. (2014). *Sporcularda ergojenik destek*. Spor Hekimliği Dergisi, 49(4):155-67.
- Karlic, H. ve Lohninger, A. (2004). *Supplementation of L-carnitine in athletes: does it make sense?*. Nutrition, 20(7-8):709-15. Doi:10.1016/j.nut.2004.04.003
- Kennedy, D. O. ve Scholey, A. B. (2003). *Ginseng: potential for the enhancement of cognitive performance and mood*. Pharmacol Biochem Behav, 75(3):687-700. Doi:10.1016/s0091-3057(03)00126-6
- Kerksick, C. M., Wilborn, C. D., Roberts, M. D., Smith-Ryan, A., Kleiner, S. M., Jäger, R., Collins, R., Cooke, M., Davis, J. N., Galvan, E., Greenwood, M., Lowery, L. M., Wildman, R., Antonio, J. ve Kreider, R. B. (2018). *ISSN exercise & sports nutrition review update: research & recommendations*. Int Soc Sports Nutr, 15(1):38. Doi:10.1186/s12970-018-0242-y
- Ketterly, J. (2022). *Sports Medicine: Ergogenic Aids*. FP essentials, 518:23-8.
- Khan, N., Sharma, S., Dahiya, I., Khan, J., Sharma, S. ve Sharma, R. K. (2022). *Dose-response and temporal ergogenic effects of ginseng supplementation in athletes and active participants: A systematic review and meta-analysis*. Sports Sci, 40(21):2444-60. Doi:10.1080/02640414.2022.2162753
- Kiew, O. F., Singh, R., Sirisinghe, R. G., Suen, A. B. ve Jamalullail, S. M. (2003). *Effects of a herbal drink on cycling endurance performance*. Malays J Med Sci, 10(1):78-85.
- Kim, S. H., Park, K. S., Chang, M. J. ve Sung, J. H. (2005). *Effects of Panax ginseng extract on exercise-induced oxidative stress* J Sports Med Phys Fitness, 45(2):178-82.
- Kovacs, E. M., Stegen JHCH ve Brouns, F. (1998). *Effect of caffeinated drinks on substrate metabolism, caffeine excretion, and performance* J Appl Physiol (Bethesda, Md. : 1985), 85(2):709-15. Doi:10.1152/jappl.1998.85.2.709

- Kreider R. B. (2003). *Effects of creatine supplementation on performance and training adaptations*. Mol Cell Biochem, 244(1-2):89–94.
- Kreider, R. B., Kalman, D. S., Antonio, J., Ziegenfuss, T. N., Wildman, R., Collins, R., Candow, D. G., Kleiner, S. M., Almada, A. L. ve Lopez, H. L. (2017). *International Society of Sports Nutrition position stand: safety and efficacy of creatine supplementation in exercise, sport, and medicine*. J Int Soc Sports Nutr, 14:18. Doi:10.1186/s12970-017-0173-z
- Lieberman, H. R., Tharion, W. J., Shukitt-Hale, B., Speckman, K. L. ve Tulley, R. (2002). *Effects of caffeine, sleep loss, and stress on cognitive performance and mood during U.S. Navy SEAL training*. Sea-Air-Land. Psychopharmacology, 164(3):250–261. Doi:10.1007/s00213-002-1217-9
- Lindinger, M. I., Graham, T. E., ve Spriet, L. L. (1993). *Caffeine attenuates the exercise-induced increase in plasma [K+] in humans*. J Appl Physiol (Bethesda, Md. : 1985), 74(3):1149–55. Doi:10.1152/jappl.1993.74.3.1149
- Ma, G. D., Chiu, C. H., Hsu, Y. J., Hou, C. W., Chen, Y. M. ve Huang, C. C. (2017). *Changbai Mountain Ginseng (Panax ginseng C.A. Mey) Extract Supplementation Improves Exercise Performance and Energy Utilization and Decreases Fatigue-Associated Parameters in Mice*. Molecules (Basel, Switzerland), 22(2):237. Doi:10.3390/molecules22020237
- McGarry, J. D. ve Brown, N. F. (1997). *The mitochondrial carnitine palmitoyltransferase system. From concept to molecular analysis*. Eur J Biochem, 244(1):1–14. Doi:10.1111/j.1432-1033.1997.00001.x
- McNaughton, L., Egan, G. ve Caelli, G. (1989). *A comparison of Chinese and Russian ginseng as ergogenic aids to improve various facets of physical fitness*. Int Clin Nutr Rev, 90:32-5.
- Mihic, S., MacDonald, J. R., McKenzie, S. ve Tarnopolsky, M. A. (2000). *Acute creatine loading increases fat-free mass, but does not affect blood pressure, plasma creatinine, or CK activity in men and women*. Med Sci Sports Exerc, 32(2):291–6. Doi:10.1097/00005768-200002000-00007
- Muhamad, A. S., Keong, C. C., Kiew, O. F., Abdullah, M. R. ve Lam, C. T. (2010). *Effects of Eurycoma longifolia Jack supplementation on recreational athletes' endurance running capacity and*

physiological responses in the heat. Int J Appl Sports Sci, 22(2):1-19.

- Nehlig, A., Daval, J. L. ve Debry, G. (1992). *Caffeine and the central nervous system: mechanisms of action, biochemical, metabolic and psychostimulant effects.* Brain Res Brain Res Rev, 17(2):139-70. Doi:10.1016/0165-0173(92)90012-b
- Nocerino, E., Amato, M. ve Izzo, A. A. (2000). *The aphrodisiac and adaptogenic properties of ginseng.* Fitoterapia, 71(Suppl 1):1-5. Doi:10.1016/s0367-326x(00)00170-2
- Oliveira, C. ve Sousa, M. (2019). *The effects of L-carnitine supplementation in athletic performance.* Sci Sports, 34(2):63-72.
- Ostojic, S. M. ve Ahmetovic, Z. (2008). *Gastrointestinal distress after creatine supplementation in athletes: are side effects dose dependent?.* Res Sports Med, 16(1):15-22. Doi:10.1080/15438620701693280
- Ping, F. W., Keong, C. C. ve Bandyopadhyay, A. (2011). *Effects of acute supplementation of Panax ginseng on endurance running in a hot & humid environment.* Indian J Med Res, 133(1):96-102.
- Popov, I. M. ve Goldwag, W. J. (1973). *A review of the properties and clinical effects of ginseng.* The Am J Chin Med (Gard City N Y), 1(2):263-70. Doi:10.1142/s0192415x73000280
- Porrini, M. ve Del Bo', C. (2016). *Ergogenic Aids and Supplements.* Front Horm Res, 47:128-52. Doi:10.1159/000445176
- Potgieter, S., Wright, H. H. ve Smith, C. (2018). *Caffeine Improves Triathlon Performance: A Field Study in Males and Females.* Int J Sport Nutr Exerc Metab, 28(3):228-37. Doi:10.1123/ijsnem.2017-0165
- Rebouche C. J. (1992). *Carnitine function and requirements during the life cycle.* FASEB J, 6(15):3379-86.
- Salomons, G. S., Wyss, M. (Eds.). (2007). *Creatine and creatine kinase in health and disease* Springer Science & Business Media (Vol. 46).
- Saunders, B., Elliott-Sale, K., Artioli, G. G., Swinton, P. A., Dolan, E., Roschel, H., Sale, C. ve Gualano, B. (2017). *β -alanine supplementation to improve exercise capacity and performance: a systematic review and meta-analysis.* Br J Sports Med, 51(8):658-69. Doi:10.1136/bjsports-2016-096396

- Sellami, M., Slimeni, O., Pokrywka, A., Kuvačić, G., D Hayes, L., Milic, M. ve Padulo, J. (2018). *Herbal medicine for sports: a review*. J Int Soc Sports Nutrition, 15:14. Doi:10.1186/s12970-018-0218-y
- Senchina, D. S., Hallam, J. E., Kohut, M. L., Nguyen, N. A. ve Perera, M. A. (2014). *Alkaloids and athlete immune function: caffeine, theophylline, gingerol, ephedrine, and their congeners*. Exerc Immunol Rev, 20:68–93.
- Siegel, R. K. (1980). *Ginseng and high blood pressure*. Jama, 243(1):32-2.
- Sinclair, C. J. ve Geiger, J. D. (2000). *Caffeine use in sports. A pharmacological review*. J Sports Med Phys, 40(1):71–9.
- Smith, W. A., Fry, A. C., Tschume, L. C. ve Bloomer, R. J. (2008). *Effect of glycine propionyl-L-carnitine on aerobic and anaerobic exercise performance*. Int J Sport Nutr Exerc Metab, 18(1):19–36. Doi:10.1123/ijnsnem.18.1.19
- Stecker, R. A., Harty, P. S., Jagim, A. R., Candow, D. G. ve Kerksick, C. M. (2019). *Timing of ergogenic aids and micronutrients on muscle and exercise performance*. J Int Soc Sports Nutr, 16(1):37. Doi:10.1186/s12970-019-0304-9
- Sterkowicz, S., Tyka, A. K., Chwastowski, M., Sterkowicz-Przybycień, K., Tyka, A. ve Klys, A. (2012). *The effects of training and creatine malate supplementation during preparation period on physical capacity and special fitness in judo contestants*. Journal of the International Society of Sports Nutrition, 9(1):41. Doi:10.1186/1550-2783-9-41
- Sung, D. J., Kim, S., Kim, J., An, H. S. ve So, W. Y. (2016). *Role of l-carnitine in sports performance: Focus on ergogenic aid and antioxidant*. Sci Sports, 31(4):177-88.
- Świtłała, K. (2023). *The popular ergogenic substances in sport and physical activity*. CEJSSM, 41:69-80.
- Talbott S. ve Hughes K. *The health professional's guide to dietary supplements*. Lippincott Williams & Wilkins; 2007.
- Taşbozan, O. (2005). *L-karnitin ve farklı yağ seviyeleri ile hazırlanan yemlerle beslenen çipuraların (Sparus aurata) büyüme performansı ve vücut kimyasal kompozisyonlarının belirlenmesi üzerine bir araştırma*.
- Trexler, E. T., Smith-Ryan, A. E., Stout, J. R., Hoffman, J. R., Wilborn, C. D., Sale, C., Kreider, R. B., Jäger, R., Earnest, C. P., Bannock, L.,

- Campbell, B., Kalman, D., Ziegenfuss, T. N. ve Antonio, J. (2015). *International society of sports nutrition position stand: Beta-Alanine*. J Int Soc Sports Nutr, 12:30. Doi:10.1186/s12970-015-0090-y
- Turnes, T., Cruz, R. S. O., Caputo, F. ve De Aguiar, R. A. (2019). *The Impact of Preconditioning Strategies Designed to Improve 2000-m Rowing Ergometer Performance in Trained Rowers: A Systematic Review and Meta-Analysis*. Int J Sports Physiol Perform, 14(7):871-9. Doi:10.1123/ijsp.2019-0247
- Tyka, A. K., Chwastowski, M., Cison, T., Palka, T., Tyka, A., Szygula, Z., Pilch, W., Strzala, M. ve Cepero, M. (2015). *Effect of creatine malate supplementation on physical performance, body composition and selected hormone levels in sprinters and long-distance runners*. Acta Physiol Hung, 102(1):114-22. Doi:10.1556/APhysiol.102.2015.1.12
- Ünal M. ve Ünal D. (2004). *Sporada Doping Kullanımı*. J Ist Faculty Med, 67(3).
- Ünal, M. (2005). *Sporcularda kreatin desteği ve egzersiz performansı üzerine etkileri*. Genel Tıp Dergisi, 15(1):43-9.
- Varanoske, A. N., Stout, J. R. ve Hoffman, J. R. (2019). *Effects of β -alanine supplementation and intramuscular carnosine content on exercise performance and health*. In Nutrition and enhanced sports performance (pp. 327-44). Academic Press. Doi:10.1016/B978-0-12-813922-6.00028-X
- Vecchio, M., Chiaramonte, R., Testa, G. ve Pavone, V. (2021). *Clinical effects of L-carnitine supplementation on physical performance in healthy subjects, the key to success in rehabilitation: a systematic review and meta-analysis from the rehabilitation point of view*. Funct Morphol Kinesiol, 6(4):93.
- Vega, J. ve Huidobro E, J. P. (2019). *Efectos en la función renal de la suplementación de creatina con fines deportivos [Effects of creatine supplementation on renal function]*. Rev Med Chil, 147(5):628-33. Doi:10.4067/S0034-98872019000500628
- Vicente-Salar, N., Fuster-Muñoz, E. ve Martínez-Rodríguez, A. (2022). *Nutritional Ergogenic Aids in Combat Sports: A Systematic Review and Meta-Analysis*. Nutrients, 14(13):2588. Doi:10.3390/nu14132588

- Wikoff, D., Welsh, B. T., Henderson, R., Brorby, G. P., Britt, J., Myers, E., Goldberger, J., Lieberman, H. R., O'Brien, C., Peck, J., Tenenbein, M., Weaver, C., Harvey, S., Urban, J. ve Doecker, C. (2017). *Systematic review of the potential adverse effects of caffeine consumption in healthy adults, pregnant women, adolescents, and children*. Food Chem Toxicol, 109(Pt 1):585–648. Doi:10.1016/j.fct.2017.04.002
- Williams, M. H. (1992). *Ergogenic and ergolytic substances*. MSSE, 24(9 Suppl):S344-8.
- Williams M. (2006). *Dietary supplements and sports performance: herbals*. J Int Soc Sports Nutr, 3(1):1–6. Doi:10.1186/1550-2783-3-1-1
- Yan, B., Liu, Y., Shi, A., Wang, Z., Aa, J., Huang, X. ve Liu, Y. (2018). *Investigation of the Antifatigue Effects of Korean Ginseng on Professional Athletes by Gas Chromatography-Time-of-Flight-Mass Spectrometry-Based Metabolomics*. J AOAC Int, 101(3):701–7. Doi:10.5740/jaoacint.17-0220
- Yangılar, F. (2021). *L-Karnitinin beslenme ve sağlık açısından değerlendirmesi*. J Lit Pharm Sci, 1(1):1–11.
- Yavuz, H. ve Kurtoğlu, F. (2012). *Biyokimyasal özellikleri ile L-karnitin*. İstanbul Univ Vet Fak Derg, 38(2):207-18.
- Yeomans, M. R., Ripley, T., Davies, L. H., Rusted, J. M. ve Rogers, P. J. (2002). *Effects of caffeine on performance and mood depend on the level of caffeine abstinence*. Psychopharmacology, 164(3):241–9. Doi:10.1007/s00213-002-1204-1
- Yılmaz, G. ve İbiş S.(2006). *L-karnitinin sportif performans etkileri*. Spor ve Tıp Dergisi. 103–6.
- Yücel, A. G. (2017). *Hokey süper liginde oynayan sporcuların beslenme alışkanlıkları ve beslenme destek ürünü kullanma durumlarının incelenmesi* (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
- Zhong, G. ve Jiang, Y. (1997). *Calcium channel blockage and anti-free-radical actions of ginsenosides*. Chin Med J (Engl), 110(1):28–9.
- Zoeller, R. F., Stout, J. R., O'kroy, J. A., Torok, D. J. ve Mielke, M. (2007). *Effects of 28 days of beta-alanine and creatine monohydrate supplementation on aerobic power, ventilatory and lactate thresholds, and time to exhaustion*. Amino Acids, 33(3):505–10. Doi:10.1007/s00726-006-0399-6

**BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR BİLİMİ AÇISINDAN HALK DANSLARININ
DOĞUŞU-GELİŞİMİ VE ÖNEMİ**

Oktay İNALKAÇ, Gülten HERĐÜNER

BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR BİLİMİ AÇISINDAN HALK DANSLARININ DOĞUŞU-GELİŞİMİ VE ÖNEMİ

Oktay İNALKAÇ¹, Gülten HERGÜNER²

Öz: Araştırmanın konusu; halk danslarının doğuşu, dünyada, Türkiye’de çağlar boyunca gelişimi, beden eğitimi ve spor bilimi açısından önemi olarak belirlenmiştir. Araştırmanın amacı; halk danslarının Dünya’da ve Türkiye’de gelişimini, beden eğitimi ve spor bilimi açısından önemini ortaya koymaktır. Araştırmanın yöntemi; betimsel bir çalışma olup, kaynak tarama yöntemi ile ulaşılabilen bilimsel kaynaktan yararlanılmıştır. İlk halk dansları örnekleri Antik Mısır’da görülmüştür. Mısırlılarda dans avlarını bulmak için avcılarının sergiledikleri ritüellerden doğmuştur. Dans, Antik Yunan kültüründe tiyatronun unsuru olan bağımsız bir sanat dalı olarak görülmüştür. Roma Dönemine ait kalıntılar incelendiğinde dans görsel sanatlara da yansımış dans dersi alan gençleri betimleyen resimlere rastlanmıştır. Antik Çağ’da Hindistan’da tiyatro ve drama ile birlikte halk dansları gelişmiş ve hikayesi olan danslı, müzikli, müzikallerin alt yapısını oluşturmuştur. Uzak doğu ve Çin Uygarlığında dansın gelişmesinde dini ritüeller etkili olmuştur. Orta Çağ’da dans kilise baskısı altında gelişimini sürdürmüştür. Rönesans döneminde ilk olarak İtalya’da ortaya çıkan ve adımlarını Avrupa halk danslarından alan bale sanatı, zaman içerisinde soylu dansı olarak Avrupa’da geliştirerek yayılmıştır. Dans, Fransız İhtilali (1789) ile sanatsal kimlik kazanma sürecine girerek bilinçli bir şekilde belirli kurallar çerçevesinde gelişim göstermeye başlamıştır. Türk halk dansları ise; Orta Asya, İslami, Anadolu ve Avrupa kültüründen etkilenmiş ve bu kültürleri etkilemiştir. Türk halk dansları günümüzde türlerine göre tasnif edilmiş kendine özgü kıyafeti, müziği ve oyun tavrı ile çeşitlilik göstermektedir. Türk halk danslarının harekete dayalı ve müsabaka yönüyle de sportif etkinlik oluşu beden eğitimi ve spor bilimi açısından önemlidir. Halk dansları, eğitim-öğretim başta olmak üzere, müzik ve sahne sanatları açısından da önemli bir

¹Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü, Balıkesir / Türkiye, e-mail: inalkac.oktay@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-7996-6304

² Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Sakarya / Türkiye, e-mail: herguner@subu.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-3087-3684

kültürel olgudur. Sonuç olarak; halk dansları Dünya'da ve Türkiye'de eğitim-öğretimin parçası olması, hareket temelli oluşuyla bedenin gelişimine katkı sağlaması, müsabaka yönüyle spor özelliği taşıması gibi yönleriyle beden eğitimi ve spor bilimi açısından önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Beden Eğitimi ve Spor, Dans, Türk Halk Dansları, Tarihi Gelişim

GİRİŞ

Yaşam hareket temelli bir varoluştur. Her şeyin temelinde hareket varsa halk danslarının da özünü hareket oluşturur. Tarih öncesi dönemlerde insanın doğaya üstün gelme ve hayatta kalma mücadelesi sonucunda farkında olmadan geliştirmiş olduğu çeşitli hareketler; beden eğitimi, spor ve halk danslarının temelini atmıştır. Bu dönemlerde insan, günlük yaşamda kendisine etki eden olay ve olgulara yönelik duygu ve düşüncelerini elini, ayağını veya farklı nesnelere kullanarak çıkardıkları sesleri hareketle uyumlu halde sergilemişlerdir. İnsan tarihi süreç içerisinde doğada oluşturduğu kültürü farklı coğrafyalarda inşa ettiği medeniyetlerle yaşatmıştır. Kültür ve sanat olgusu olarak varlık gösteren halk dansları, medeniyetlerin gelişimine paralel olarak çağlar boyunca evrilerek günümüze kadar gelmiştir. Bu doğrultuda insanın ortaya koyduğu medeniyetin izlerini taşıyan halk dansları ait olduğu toplumun kimliğini yansıtmıştır. Bir başka ifadeyle halk dansları; çağlar delen sesiyle geçmişten günümüze ışık tutmuştur. Türk kültür medeniyetinin de somut olmayan kültürel mirası olan Türk halk dansları dünyanın çok farklı coğrafyalarına yayılan beş bin yıllık Türk medeniyetinin kimliğini yansıtmaktadır. Türk milleti yaşamış olduğu farklı coğrafyaların kültürlerini etkilemiş ve bu kültürlerden etkilenmişlerdir Türk halk dansları kültürü de bu farklı kültürlerle etkileşim içerisinde girerek geçmişten günümüze gelişim göstermiştir. Günümüzde Türkiye’de halk danslarımız bölgelere göre türlere ayrılmış çok çeşitli oyun adımlarına sahiptir. Kıyafet, müzik gibi olgular her yörede çok zengindir. Kıyafetler yöre insanının yaşadığı coğrafi alan ve sosyal yaşamı hakkında bilgiler vermektedir. Kıyafetlere işlenen motifler İslam öncesi ve sonrası el sanatını yansıtır. Kıyafetlerdeki süs unsurları kişinin sosyal statüsünü de yansıtır niteliktedir. Halk dansları; kültür-sanat oluşunun yanı sıra harekete dayalı oluşuyla fiziksel etkinlik, sahnelenme öncesinde gerçekleştirilen planlı programlı antrenman süreçleriyle egzersiz, müsabaka yönüyle de spor özelliği taşımaktadır. Bu doğrultuda halk dansları eğitim-öğretimim de bir parçası olarak beden eğitimi ve spor bilimiyle ilintilidir. Halk dansları; birey ve toplumların iletişim becerilerinin gelişmesine, sosyal bütünlüğün korunmasına toplum olma, ortak hedefler ülküsüyle hareket edebilme gibi birçok olguyu beslemektedir. İnsanlık tarihiyle yaşıt halk dansları; folklor (halk bilimi)

bilimsel disiplini başta olmak üzere birçok disiplinle ilişkili (multidisipliner) bir yapıya sahiptir.

Dünya'da Halk Danslarının Doğuşu

Dans, insanın tarih sahnesine çıktığı günden itibaren varlık gösteren ilk sanat olgusudur. İnsanın gündelik hayattaki hareketlerinden ve bu hareketlerin uyumlu tekrarından doğmuştur. İnsanın duygu ve düşüncelerini hareket yoluyla bedensel devinim yoluyla yansıtması dansın ilk temelini oluşturur (Hana, 1979:13, 20). Halk dansları, insanın duygu ve düşüncelerini ritim ve müzik eşliğinde harekete estetik katarak sergilemesidir. İnsan, halk dansları vasıtasıyla günlük yaşam içerisinde korku, heyecan, hüznün, mutluluk, kavga, barış, zafer ve kendini karşı cinse beğendirme gibi olguları hareket yoluyla anlatmaktadır. Ayrıca dansa doğumu kutlamak, ölünün arakasından yas tutmak, hastalara şifa bulmak, yağmur yağdırmak, fırtınaları dindirmek, kötü ruhları kovmak gibi konular da harekete dökülerek yansıtılmıştır. Zaman içerisinde dansın amaç ve uygulama alanları insanın ihtiyaçlarının değişiklik göstermesi sonucu farklılaşmıştır. Av öncesi güçlenmek, hasat zamanın bereketli geçmesi, salgın hastalıklardan korunmak gibi durumlara yönelik farklı danslar ortaya çıkmıştır. Dans hareketleri amaca göre; insanın kendinden güçlü gördüğü doğa olaylarına karşı daha edilgen ve küçük hareketler, savaşa ve avlanmaya gitmeden önce güçlü ve büyük hareketler, gerçekleşmesini istediği bir dileği ifade ederken gök güzüne elleri açık şekilde hareketler, topraktan iyi ürün elde etmek istediğinde toprağı ekip biçmeye yönelik hareketler gibi örnekler verilebilir (Örnek, 1971:181). İnsan, sergilediği hareketlerin kurallı yapılmaya başlaması sonucunda danslara bedeninden çıkan sesleri de kullanarak eşlik etmiştir. Yaşama dair tecrübelerini, düşünce ve duygu durumlarını beden hareketleri ile yansıtan insanlar, doğada gördükleri devinimleri taklit yoluyla bedenlerine ve davullara vurarak ritmik hareketlere ahenkli bir şekilde dönüştürerek sergilemişlerdir (Koçkar, 1990:327). İnsanoğlunun eski çağlarda doğaya karşı vermiş olduğu yaşam mücadelesi ve oluşturmuş olduğu konargöçer yaşam tarzı dans kültürünü de etkilemiştir. Bu çağlardan kalan mağara duvarlarına işlenen resimlerde hayvan ve ağaç tasvirlerini dans figürlerinin oluşmasında etkili olduğu gözlenmiştir. Doğa şartları ile verilen mücadelenin kazanılması neticesinde insanoğlunun yaşantısında meydana gelen değişim, dansların

konularına da yansımıştır. Cilalı Taş (Neolitik), dönemde tarımla uğraşmaya başlayan ve yerleşik yaşamı benimseyen insanın yaşam biçimi değişime uğramıştır. Bu dönemden itibaren doğanın insan üzerindeki olumsuz etkileri insanların avlanma ve savunma amaçlı geliştirdikleri silahların etkisiyle azalmıştır. Daha sonra yerleşik hayata geçilmesiyle tarım ve hayvancılıkla üretim tüketimin önüne geçmiştir. Bu toplumsal gelişmeler insanların davranışlarına da yansımış, insan kendini güçlü hissetmeye başlamış ve bunu bedensel olarak dansla da dışarıya yansıtmıştır. Dans medeniyetlerin var olmaya başlaması neticesinde zaman içerisinde farklı bir şekle dönüşmüştür (Eroğlu, 1988:18). MÖ 300'lü yıllarda dünyada icrası gerçekleştirilen farklı kültürlerin kendilerine özgü gelenek görenek ve yaşam tarzlarını yansıtan danslara etnik dans yani halk dansları denilmektedir. Dansın icra edilme amaçları benzerlik gösterse de her toplumun dans kültürü içerik ve yapı bakımından ayrılan yönleri vardır. İlk olarak halk dansları unsurları taşıyan örnekler Antik Mısır'da görülmüştür. Bu dönemde dans kültürü, avlarını bulmak için avcılarının sergiledikleri ritüellerden meydana gelmiştir. Dayanışma duygusunun yoğun olarak bu ritüellerde yer aldığı görülmüştür. Zaman içerisinde bu ritüeller tapınma olgusunun etkisiyle şekillenerek dans özel yaşamın da bir parçası olarak eğlence amaçlı bir sanat etkinliğine dönüşmüştür. Şehirlerde gezgin sanat toplulukları, farklı kostümler giyip maskeler takarak arp ve flüt eşliğinde dans gösterileri sunmuşlardır (Eroğlu, 1995:17, 18). İlk Çağ filozoflarından Sokrates ve Platon (Eflatun) dansı; bireylerin eğitimini ve fiziksel sağlığını destekleyen önemli bir unsur olduğunu vurgulamışlardır. Platon'a göre dans; insanı soylulaştıran ve toplumun önemli unsurlarından olduğunu ifade etmiştir. Dans, Antik Yunan kültüründe tiyatroya bağlı sanat dalı olarak görülmüştür. Dans bu dönemde sayısı 200' ü bulan halk kültürünü içeren düğün, cenaze, komedi ve savaş gibi konuları aktaran bir sanat unsuru haline gelmiştir. Yine Antik Yunan kültüründe dans, şiir, ezgi gibi sanatlar birbirini tamamlayan unsurlar olarak görülmüş ve tek bir sanat dalı olarak uygulanmıştır. Dans, Roma İmparatorluğunun ilk dönemlerinde toplumun alt kesimlerince sahnede şiire eşlik eden bir hareket bütünü olarak uygulanmıştır. Romalılar veba salgınıyla mücadele ederken halkın eğlenmesi amacıyla Yunanlı dansçıları davet etmişler ve bu olaydan sonra Roma'da dans eğlence olarak görülmüştür. Zamanla bu dönemde soylu sınıf olarak kabul edilen

kesimde dansa ilgi duymaya başlamıştır. Roma Dönemine ait kalıntılar incelendiğinde dans görsel sanatlara da yansımış dans dersi alan gençleri betimleyen resimlere rastlanmıştır. Bu çağda dansa önem verildiğinin bir diğer kanıtı Antalya Müzesinde sergilenen MS 2. Yüzyıla ait Mısır medeniyetinden kalma “Dansçı Kız” heykeli dansın plastik sanatlara da yansıdığına kanıtı niteliğindedir. Yine toplum için önemli olaylar başta olmak üzere dinsel törenleri, şenlikleri tasvir eden duvar resimleri, rölyefler ve anıtlar üzerinde dans figürlerini yansıtılmıştır. İlk Çağda bir diğer medeniyet olan Hindistan’da tiyatro ve drama ile birlikte halk dansları gelişmiş ve hikayesi olan danslı, müzikli, müzikallerin alt yapısını oluşturmuştur. Bu dönemden günümüze kadar ulaşan birçok eser dönemin halk kültürü ve dansını yansıtan unsurları korumuştur. Uzak doğu ve Çin Uygarlığında dansın gelişmesinde dini ritüeller etkili olmuştur. Bu uygarlıklarda dans tiyatrosu gelişmiş özellikle tabiat ve toplum ile ilgili olayları içeren konular dans vasıtasıyla teatral bir şekilde sahnelenmiştir. Dans kültürünün kökeni genel olarak incelendiğinde halk danslarına dayanmaktadır. Dans; insanı ilgilendiren her konuyu büyük bir sanat anlayışıyla kostüm, anlatılacak esere uygun makyaj, mimik ve jestlerle desteklenerek sergilenmiştir (Koçkar, 1998:18, 19). Orta Çağ’da kilise baskısı sonucu dansın sanat olarak gelişimi engellemiş fakat zamanla dini etkilerden uzaklaşarak dans bu dönemde gelişimini sürdürmüştür. Orta Çağdan sonra dans toplumun belli kesimlerini temsil etmeye başlamış ve ulusal bir kimlik kazanmaya başlamıştır (Çelik, 2005:16).

Bu dönemde ortaya çıkan halk danslarından bazıları şunlardır (MEB. 2019:14);

- ✓ İtalya’da saltarello (saltarello)
- ✓ İngiltere’de volt (volt)
- ✓ Polonya’da mazurka (mazurka)
- ✓ Fransa’da gevad (gavotte), minüved (menuet), beyz dens (basse-dance)
- ✓ İspanya’da morisko’dur (morisco)

Adımlarını Avrupa halk danslarından alan bale sanatı İtalya’da Rönesans (Yeniden doğuş) döneminde ortaya çıkmıştır. Bale sanatı zamanla soylu

dansı olarak Avrupa'da kendine özgü sanat anlayışını geliştirerek yayılmıştır. Dans, Fransız Devrimi (1789) ile sanatsal kimlik kazanma sürecine girerek bilinçli bir şekilde belirli kurallar çerçevesinde gelişim göstermeye başlamıştır. Almanya ve Avusturya'da vals, Çekoslovakya'da polka, İspanya'da tango gibi halk dansları türleri doğmuştur. Bu dans türlerinden vals, halk dansları algısından uzaklaşmış, salon dansı olarak görülmüş ve Avrupa'da ilgi odağı olmuştur.

Dünyada 19. yüzyıldan itibaren meydana gelen dönüm noktası olarak nitelendirilen tarihsel olaylar ülkelerde ulusçuluk akımını ön plana çıkarmıştır. Bu durum milletleri kendi geleneksel kültürel miraslarını araştırmaya çalışmalarına yöneltmiştir. Bu dönemde ülkeler araştırmalar yaparak sınırlı da olsa belli kesimlerce bilinen geleneksel dansları derleyerek yeniden yapılandırmaya yönelmişlerdir. Yapılan bu çalışmalar tüm ülkenin ortak kültürü niteliğinde manevi ve milli olgulara öncelik verilerek gerçekleştirilmiştir. 1789 Fransız İhtilalinin etkisiyle ön plana çıkan milliyetçilik akımı sonucu özgürlüğüne kavuşan ülkeler geçmişlerine ait geleneksel folklorik eserleri yeni nesle doğru bir şekilde aktarım yapabilmek için çalışmalar yapmışlardır (Koçkar, 1998: 22). Bu dönemde ilk kez halk dansları derleme çalışmaları 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren yapılmaya başlanmıştır. Ülkeler geleneksel halk danslarını ve türkülerini farklı sosyal alanlarda öğretimini gerçekleştirmek amacıyla eğitim sistemi müfredatı içerisinde kullanmaya başlamıştır. Halk dansları repertuarları 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren oluşturulmaya başlanmış ve yüzün üzerinde dans arşivlenmiştir. Bu dansların büyük çoğunluğu Alman ve Çeklere aittir. Halk danslarının ilk kez sahnelenmeye başlanması 19. Yüzyılın sonlarına doğru Çek-Slovak Etnografik Sergisi'nde gerçekleşmiştir. Bu dönemde yapılan çalışmaların amacı; milli kimliğin korunmasına katkı sağlayacak gelenekleri korumak ve bir sonraki nesle aktarmaktır. Halk danslarının yaşatılması için birçok kuruluş ve dernek kurulmuştur. Halk danslarının uygulanmasına yönelik yapılan çalışmaların yanı sıra yazılı kaynaklar derlemelere ait yayınlar ortaya koymak gibi teorik çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Böylelikle yapılan çalışmalar sonucunda zaman içerisinde halk dansları okul programlarına girmeye başlamıştır. Ülkeler halk danslarına yönelik bölgelere göre farklı dans türlerini aktaran kitap dizileri yayımlanmaya başlamıştır. Halk dansları İngiltere'de 1909'da ilk ve ortaöğretimde beden eğitimi ders müfredatında yer almıştır. İlk halk

dansları topluluğu 1911 yılında İngiltere’de kurulmuştur. İngilizlerin kurmuş olduğu bu halk dansları topluluğu ulusal farkındalık oluşumuna, halk danslarına yönelik eğitsel etkinliklere ve sahne gösterilerine temel oluşturmuştur. İlk halk dansları yarışması 19. yüzyılın sonunda düzenlenmiş ve bu yarışmada geleneksel eşli dansların tanıtılması, korunup yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Halk dansları, çağlar boyunca bağlantılı olduğu müzik ve diğer sahne unsurlarıyla gelişerek insanlığın ortak mirası ve sanatı olma özelliğini sürdürmüştür. İlerleyen zamanlarda halk danslarının etkileri Avrupa’da gelişen bale sanatı ve salon danslarında görülmeye devam etmiştir. Halk dansları, 20. yüzyıl başlarında sahneleme anlayışıyla uygulanmaya başlanmış; kostüm, aksesuar konusu da önem kazanmış ve bu doğrultuda danslara eşlik edebilecek geleneksel kostümlerin tasarlanıp ve sahneye uyarlanması düşüncesi ortaya çıkmıştır. Halk dansları ait olduğu kültürün anlayışıyla ortaya çıkan bazı örnekleriyle dünyada zaman içerisinde popüler hale gelmiş ve bu dansların uygulama alanları da değişmiştir (Aktaş, 2006:25).

Halk Danslarının Türkiye’de Gelişimi

Türk halk dansları; milli müziğimizin özüne uygun olarak kurulan oyunların ritmik bir ölçü içerisinde dansçılar tarafından müzik eşliğinde gerçekleştirdikleri tartımlı hareketlere denir. Bu oyunlar bir milletin duygu ve düşüncelerini yansıtır ise milli oyun (Milli Oyun, Halk Oyunları) kimliğini kazanır (Demirsipahi, 1975:8). Türk halk dansları, birçok farklı medeniyetle etkileşime girmiş ve bu medeniyetlerin oyunlarından ve ritüellerinden etkilenmiştir. Türk halk danslarının oluşumuna katkı sağlayan dört önemli kültür unsuru vardır. Bunlardan ilki Orta Asya, ikincisi İslam, üçüncüsü Anadolu, dördüncüsü de Avrupa kültürüdür (Çakır, 2009:129). Anadolu’da Neolitik Döneme ait mağara duvarlarına işlenen resimlerinde dansın izlerini görmek mümkündür. Anadolu; din, dil, tarih, ekonomik ilişkiler ve yerleşim alanı olarak birçok ortak kültüre sahip çok sayıda topluluğa ev sahipliği yapmıştır. Anadolu dans kültürü öncelikle Orta Asya Türk kültürünü yansıtan Tonguzlarda “Şaman”, Altay Türklerinde “Kam”, Yakutlarda “Oyun”, Oğuzlarda “Ozan” Kırgızlarda “Baksı (Bakşı, Bahşı)”, olarak adlandırılan büyü ve oyun ritüellerinden kaynağını almıştır. Orta Asya Türk devletlerinden günümüze ulaşan belgeler göre; Türklerin geleneksel törenlerinde halk dansları önemli bir yer tutmaktadır (Gazimihal, 1949:33). Bunun yanı

sıra Anadolu dans kültürü; Mezopotamya ve Akdeniz medeniyetleriyle de etkileşim içinde olmuştur. Türk halk dansları ayrı bir tür olarak gelişim göstermiş karakteristik özelliklerini bu medeniyetlerden etkilenerek çeşitlendirmiştir. Zaman içerisinde dini ritüellerden sıyrılan halk dansları zamanla eğlence amaçlı varlığını bugüne kadar devam ettirmiştir (And, 1974:12). Anadolu'da halk dansları İslam kültüründen etkilenerek gelişimini sürdürmüştür. İlk önce saray kültürü İslamiyet'ten etkilenmiştir. Özellikle köy danslarında bu dönemde başlangıçta İslam'ın kadın ve erkeğin birlikte yer almasına sınırlayıcı bir rolü olmamıştır. Osmanlı Dönemi'nde halk danslarına ilginin artması sonucu doğu ve batı medeniyeti arasında kültürel etkileşim yeniden canlanmıştır. Özellikle doğu kültürünün etkisiyle Osmanlı sarayında dans varlığını sürdürmüştür (Su, 2000:2). Türk halk dansları; yörelere göre dans türlerindeki çeşitlilik, müzik yapısındaki zenginlik ile günümüze kadar gelişimini ve varlığını sürdürmüştür. Türk halk dansları ilk kez 1917'de okullara girmiş ve okullarda öğretilen ilk dans ise "Tarcan Zeybeği" olmuştur. İstanbul Belediyesi ve konservatuvar tarafından 1926'da Türkiye genelinde halk danslarını da içine alan halk müziği derleme gezileri yapılmış ve ilk kez 1929'da halk dansları filme alınmıştır (Ünal, 1997:816). Dönemin halk bilimcileri; Mahmut Ragip Gazimihal, Abdülkadir İnan, Ferruh Arsunar ve Yusuf Ziya Demircioğlu'nun katkılarıyla İstanbul Konservatuvarı adına Erzincan, Erzurum, Rize ve Trabzon yörelerinin halk danslarını filme almışlardır. 1932'te kurulan Halkevlerinde Türk Halk dansları çalışmaları bilinçli ve düzenli bir şekilde uygulanmaya başlanmış ülkede yaygınlaştırılmış ve hemen her ilde halk dansları topluluğu kurulmuştur (Sadak, 1992:607). Bu illerden Ankara başta olmak üzere her ilde festivaller düzenlenmeye başlanmıştır. Türkiye'de 1950'den sonra halk dansları festivalleri düzenlenmeye başlamıştır. Yapı ve Kredi Bankası ilk defa 1955'te bir kurum olarak halk danslarına yönelik çalışmalar yapmıştır. Türk halk danslarını yaygınlaştırmak ve geliştirmek amacıyla "Türk Halk Danslarını Yaşatma ve Yayma Tesisi" adlı bir bölüm kurulmuş ve yapılan bu çalışmalarda 1600 kadar halk dansının olduğu tespit edilmiş fakat bunların günümüzde 400 kadarının varlığını devam ettirdiği ortaya çıkarılmıştır. Sadi Yaver Ataman tarafından 1975'te bu tesiste gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda hazırlanan dia, nota, film, bant, foto, gibi müzik ve dans ürünlerinden yararlanılarak hazırlanan "100 Türk Halk Oyunu" adlı

eser, yayınlanmıştır. Türk halk danslarına yönelik yapılan araştırmalara; okul, dernek, kulüp ve toplulukların yanı sıra Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Dış İşleri Bakanlığına bağlı çeşitli kuruluşlar ve Köy İşleri Bakanlığı da katılmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde 1966'da "Millî Folklor Enstitüsü" kurulmuş ve daha sonra bu enstitü, Kültür Bakanlığına bağlı "Millî Folklor Araştırma Dairesine" dönüştürülmüştür (Aydın, 1983:210). Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu da Türk halk danslarının tanıtımı ve bilinirliğinin yaygınlaştırılması amacıyla arşiv çalışmaları yapılmış ve TRT'nin hazırladığı programlar ve belgeseller Türk halk danslarının yayılmasına ve gelişmesinde büyük katkıları olmuştur. Bu dönemde Gençlik ve Spor Bakanlığına bağlı İzcilik ve Boş Zamanları Değerlendirme Genel Müdürlüğünde "Halk Oyunları Şubesi", 1975'te Turizm Bakanlığı bünyesinde "Devlet Halk Dansları Topluluğu" kurulmuştur. 1984'te İstanbul Teknik Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı bünyesinde ilk kez Türk Halk Oyunları Bölümünün kurulmasıyla halk dansları alanında akademik açıdan çalışmalar başlamıştır. Zamanla ülkemizde birçok üniversite bünyesinde Türk halk oyunları bölümü kurulmuştur (MEB, 2019:24, 25). 2001'de Anayasa'nın 58. maddesi ve 3289 sayılı kanuna istinaden T.C. Başbakanlık, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü bünyesinde Türkiye Halk Oyunları Federasyonu (THOF), kurulmuştur. 2003' te Federasyonla ilgili yönetmelik Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye Halk Oyunları Federasyonu 2006' da özerk hale gelmiştir. Federasyon; geleneksel, mahallî, stilize, komple nitelikli ve proje yarışmaları dallarında kulüpler arası Türk halk oyunları yarışmaları düzenlemektedir. Bu yarışmalarda 4 farklı yaş kategorisi (minikler, yıldızlar, gençler ve büyükler) yer almaktadır. Türkiye Halk Oyunları Federasyonu; spor disiplini çerçevesinde kurulmuş kültürel ve sanatsal bir oluşumdur. Türk kültürünün geçmişten bugüne, bugünden yarına aktarılmasında köprü vazifesi gören halk danslarının yaşatılması, yeni kuşaklara doğru bir şekilde aktarılmasında ve büyük kitlelere ulaşmasında federasyon katkı sağlamaktadır. Bu doğrultuda federasyon; farklı kurum ve kuruluşların düzenlemiş olduğu yarışmalarda kural ve kriterlerin tek elden düzenlenmesi ve uygulanması, yarışmalarda halk oyunları alanında teknik eleman (seçici kurul üyesi/hakem, antrenör) yetiştirilmesi, yarışmalarda birlik ve beraberliğin sağlanması, halk oyunlarının ulusal ve uluslararası

platformda en üst düzeyde temsil edilmesi amacıyla çalışmalar yürütmektedir (THOF, 2023).

Türk Halk danslarının bölgelere göre genel özellikleri şunlardır (Eroğlu, 2019:74, 77);

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi: Türk halk dansları türlerinden halayın en yaygın olduğu bu bölgelerdir. Eşlik çalgısı olarak halaylarda davul, zurna, ney, klarnet, zambır ve bağlama yaygın kullanılmaktadır. Karakteristik yapısı benzer özellikleri taşıyan halaylar buldukları coğrafi şartların özelliklerini yansıtır. Halay türünde yansıtılan figürlere yavaştan hızlıya doğru değişen hoplama, sektirme, belleme, yanlama, ağırlama gibi isimler verilir. Halay türü danslar; Adıyaman, Bitlis, Muş, Elazığ, Hakkâri, Sivas, Çorum, Şanlıurfa, Gaziantep gibi yörelerde görülmektedir. Ayrıca eşlik çalgıları; davul, zurna, zilli def, mey olan ve Doğu Anadolu'da Kars, Erzurum, Ağrı yöreleri ve çevresinde yaygın halk dansları türü olan "bar" da görülmektedir (Demirsipahi, 1975:229, 230). Yine Doğu Anadolu'da Azerbaycan sınırına yakın olan Iğdır, Kars, Ardahan gibi illerde yaşayan Azerbaycan Türklerinin sergilediği Azerbaycan'a özgü geleneksel Türk halk dansları da yaygındır. Bu dansların eşlik çalgıları; balaban, duduk, garmon, akordeon, tar, nagara (koltuk davulu) ve goşa nagara'dır (Gazimihal, 1991:67, 69).

Karadeniz Bölgesi: Bu bölgede horonlar yaygın görülen halk dansları türüdür. Eşlik çalgıları; kemençe, tulum, davul, zurna, nağara (koltuk davulu), garmon ve akordeon' dur. Horon türü zengin müzik ve dans çeşitliliğiyle kendine özgü karakteristik özellikler taşır. Horon türü halk dansları Giresun, Rize, Trabzon, Ordu, Samsun, yöreleri ve çevrelerinde görülmektedir. Ayrıca bu bölgede yer alan Gümüşhane ve Artvin yörelerinde "bar" türü halk da görülmektedir. Karadeniz bölgesinde yer almasına rağmen farklı karakteristik özelliklere sahip Tokat yöresi ve çevresinde halay türü Türk halk dansları örnekleri vardır (Erdem, 1999:25).

Ege ve Akdeniz Bölgesi: Ege Bölgesi zeybek danslarının yaygın olduğu bir bölgedir. Bu dansları sergileyen dansçılar için; "Efelik," "Zeybeklik," "Kızanlık" gibi adlar kullanılır. Zeybek dansının yaygın olduğu yöreler; İzmir, Muğla, Aydın, Denizli, Kütahya, Bilecik, Uşak, Eskişehir ve Çanakkale'dir. Bu dansların eşlik çalgıları; bağlama, davul, darbuka, kaba

zurna, klarnet, delbek, zilli maşa ve deftir. Ege Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi'nin güney bölümünde ise adını sosyokültürel yaşamdan ve coğrafi şartlar ve alan Teke yöresi halk dansları görülmektedir. Teke yöresi halk dansları eşlik çalgıları; cura bağlama, el davulu, sipsi, kaval, def ve kabak kemanedir. Teke yöresi halk dansları; Antalya, Burdur, Muğla (Fethiye), Denizli, Afyon, İçel ve Isparta'dır. Ayrıca bu bölgede karakteristik halk danslardan olan ve Teke Türkmenlerinde yaygın olarak görülen "Mengiler" yer almaktadır. Mengi, kaşıklı ve toplu oynanan halk danslarına verilen genel bir addır. Mengi halk danslarının eşlik çalgıları; cura bağlama, bağlama, el davulu, def, sipsi, kaval, kabak kemanedir. Bu halk dansları; Antalya, Burdur ve Isparta'da yörelerinde yaygındır. Bir diğer dans türü de Bengilerdir. Ritmik ve hareketli dans türü olan Bengiler, Batı Anadolu'da Manisa ve Balıkesir'de yaygındır. Bu halk dansı türünün bazı eşlik çalgıları; davul, zurna, darbuka ve klarnettir (Ataman, 1975:82).

İç Anadolu Bölgesi: Bu bölgenin en yaygın karakteristik dans çeşidi kaşıklı danslardır. Bu dansların çoğu eşlikli ve sözlü ve danslardır. Kaşıklı danslar; Antalya, İçel, Kütahya, Afyon, Bolu, Eskişehir ve Bilecik yörelerinde yaygındır. Eşlik çalgıları; bağlama, cura bağlama, klarnet, def, el davulu darbuka ve kaşıktır (Eroğlu, 2017:76).

Marmara Bölgesi: Bu bölgenin büyük bir bölümünde en önemli özelliği karşılıklı dans etmek olan Karşılama türü halk dansları yaygındır. Bu halk dansları; Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çorlu ve İstanbul yörelerinde yaygındır. Ayrıca Trakya bölgesinde Hora türü halk dansları da görülmektedir. Yaygın olduğu başlıca yöreler; Kırklareli, Edirne, Tekirdağ ve Çanakkale'dir. (Eroğlu, 2019:37). Ayrıca Çanakkale ilinde "bengi" türü halk dansları da yaygındır. Bu halk dansları türünde yaygın eşlik çalgıları; davul, darbuka, kaba zurna, keman, klarnet, cümbüş, ut ve benzer çalgılardır. Horaların karşılama farkı; halaylar ve bar kol kola veya el ele dizi biçiminde disiplinli bir şekilde sergilenmesidir. Bu bölgede Balıkesir ve Bursa Uludağ çevresinde görülen, iki kişinin karşılıklı oynadığı "güvende" adlı bir halk dansı türü de yaygındır. Bu yöre halk dansında başlıca eşlik sazları; davul ve klarnettir. Halk dansları mevcut toplumda birlik beraberlik ve kardeşlik duygusunu aşlamaktadır (Korkutata ve Sönmez, 2016:35). Türk halk dansları; bireylerin çok yönlü

gelişimine (bilişsel, duyuşsal ve devinişsel) katkı sağlayarak (Aydın, 1992:40).

Türk Halk Danslarında Kıyafet

İnsanlık tarihi kadar eski olan giyim kuşam kültürü Türk kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Bunun en güzel örneğini Türk halk danslarında görmekteyiz. Türk halk dansları kıyafetlerinde farklı yörelerin geleneksel giyim kuşam zenginliğini görmek mümkündür. Bu giyim kuşamdaki zenginlik yöre insanının sosyokültürel yaşantısını yansıtır. Kıyafetlerin kumaşı, rengi, oyası gibi özellikleri yöre insanının kişiliğini, sosyal statüsünü ortaya koymaktadır. Geleneksel giyim ve kuşam coğrafik özelliklere, iklime, kültürel olgulara göre farklılık göstermektedir (Tek, 2016:263). Türk halk dansları geleneksel giyim kuşamın bu zenginliğini geçmişten bugüne ve geleceğe taşıyan somut olmayan kültürel mirastır. 1930'lu yıllardan başlayarak geleneksel giyim ve kuşam Türk halk danslarında kostüm olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu kostüm anlayışı Türk halk danslarının sahnelenme amacı doğrutusunda geleneksel giyim kuşamdan farklı olarak yöreyi temsil eden tek tip kıyafete dönüşmüştür. Türk halk danslarını sergileyen kadın ve erkek oyuncuların sahnede hareket kabiliyetini ve oyun hareketlerinin estetik görünümünü kısıtlamayacak bütünlük ve uyumlu kıyafetler tercih edilmiştir. Geleneksel giyim kuşam anlayışından geleneksel kostüme dönüşen bu değişim zamanla yeni uygulamalarla arayışını sürdürmüştür. Türk halk dansları sergilenirken günümüzde geleneksel giyim kuşamdaki anlam anlayışında değişiklikler oluştur. Türk halk danslarında kullanılan kıyafetler bedene giyildiği yere göre adlandırılır (Altuntaş, 1987:15). Bu açıdan geleneksel kadın ve erkek Türk halk dansları kıyafetleri şu şekilde sınıflandırılabilir (MEB, 2019:50, 66);

- ❖ Baş giysileri (kadın, Erkek).
- ❖ Üst beden kıyafetleri (kadın, Erkek).
- ❖ Alt beden kıyafetleri (kadın, Erkek).
- ❖ Ayak giysileri (kadın, Erkek).

Baş Giysileri

Kadın: Kadın başlıkları, her yörede çok çeşitli ve zengin özellikler taşımaktadır. Başlık işlemleri yörenin karakteristik özelliklerini

yansıtmaktadır. Başa giyilişine göre (sağa, sola, dik eğik) göre farklı anlamlar ifade etmektedir. Giyiliş tarzı yörenin sosyolojik yapısı hakkında da bilgi vermektedir. Türk halk danslarında yaygın kullanılan başlıklar yöreye göre kullanım durumuna ve malzeme farklılıklarına göre birbirinden ayırt edilebilmektedir. Fakat yazma, çevre, tülbent ve çevre gibi başlık aksesuarları yaklaşık olarak her yörede kullanılmaktadır. Bu temel aksesuarlar dışında; kesiviran, festantoz, çatki, pullu başörtü, neçek, tepelik, alınlık, pullu destar, başlık, fes, yemeni, poçu (poşu), çeki, hotoz, pullu oyalı yazma, krep, uladu (ulada) vb. örnekler verilebilir (Eroğlu, 1995:91).

Erkek: Erkek başlıkları Türk halk danslarında çoğunlukla farklı türlerde kullanılmaktadır. Çok süslü olmamasına rağmen başlıklar oldukça gösterişlidir. Temel olarak erkek başlıklarında hemen hemen her yörede kullanılan esas unsur farklı özellikleri olan feslerdir. En yaygın olan başlıklar; keçe fes, boncuklu fes, püsküllü fes ve ahmediye festir. Yaygın olarak kullanılan diğer başlıklar ise; kalpak, papak, kabalak, kef (kof), terlik, keçe külâh, agal, poşu, dolak, kabalak, yün başlık, sırmalı poşu, külâh, bere, oyalı başlık, dalıburuz, kum, kullik, serpuş ve takkedir.

Erkek Beden Kıyafetleri

Üst Bedenen Kıyafetleri: Türk halk danslarında genel olarak birçok yörede el dokuma kumaşlardan, ince, pamuklu, krem, beyaz renkte ve kalıpta (dik yakalı, yakasız, uzun kollu, düğmeli, önü açık) gömlekler giyilmektedir. Her yörede farklı kullanılan gömleklere içlik, çevre, gömlek, işlik, güdük, zıbın, göynük, ibade gibi adlar verilir. Her yörede ağırlıklı olarak lacivert ve siyah renklerden oluşan yakası geniş "v" çizen önü açık düğmeli yelek ve cepkenler tercih edilir. Yelek ve cepkenlerde zincir, köstekli saat gibi aksesuarların bulunduğu iki cep bulunur. Bir çeşit üst giysi olan cepkenlerde daha kalın düz aba veya işlemeli kumaş kullanılır. Yörelere göre cepken ve yelekler farklı isimler alır bunlar; Cezayir yeleşği, aba cepken, mintan, kırk düğme yelek, kartal kanat (cepken), avcı yeleşği, delme yelek, kamzol, altın parmak, cebeden, sallama, cebedan ve camadandır. Kars ve Iğdır Kafkas halk danslarında ise üst bedene göyneke (gömlek) ve göyneğin üstüne kaftan giyilir.

Alt Beden Kıyafetleri: Şalvar her yörede genel olarak el dokuması kumaştan yapılmaktadır. Ayrıca parlak, ince ve çizgili kumaştan yapılan

şalvar da vardır. Yörelere göre farklılık gösteren şalvarın birçok yörede paçaları geniş ve ağzı kısmı uzundur. Şalvarlara; tepme şalvar, kara don, çağşır (çakşır), şalvar, zıvga (zıpka), mencestal, külot pantolon, lapçın, vızka, dizlik, potur, fotur, tuman gibi isimler verilir. Birçok yörede farklı isimler verilen ve bele takılan kemer, kolon, kuşak, gibi kıyafet parçaları kullanılır. Kuşaklar renkli olarak örülür veya dokunur. Kuşaklarda desen çizgili olarak dokunur ve uç kısımları püsküllüdür. Kuşaklara yöresel olarak verilen isimler; şal kuşak, şepik, ağabani kuşak, Trablus kuşak, yorgan kuşak, şepik kuşak, alaca kuşak, alaca kuşak, tosyu kuşağı, ipek kuşak, acem lavor, ağabani, yal kuşak, şal ve yün kuşak, gayret kuşağı, fişeklik, kolon bağı, kemer ve bel bağıdır (Eroğlu veYatman, 2008:42).

Kadın Beden Kıyafetleri

Üst Beden Kıyafetleri: Bindallı her yörede yaygın olarak kullanılan, farklı form ve isimleri olan kadın kıyafetlerinin önemli parçalarındandır. Bindallının yaygın olarak kullanılan diğer isimleri temel devran, kaftan, peşsiz entari ve libastır. Bindallı atlas ve kadife kumaştan üzeri sırma ile işlenen çiçek deseni bir giysidir. Elbise biçiminde önden açık yakalı ve uzun kolludur. Bindallının kol ve yaka uçları dantellerle işlenerek zenginleştirilmiştir. Bindallıda genel olarak mor, kırmızı, lacivert renkler kullanılır. Bindallı Türk halk danslarında gelenekselde olduğu gibi sahnede de gelin kıyafeti olarak kullanılır. Her yörede yaygın olan gömleklerin boyları diz hizasına kadar olan çeşitleri vardır. Gömlekler genellikle; ipekli ve pamuklu kumaştan çiçek desenli, açık renklerde, önu göğüs bölgesine kadar açık uzun kollu, düğmeli ve kol uçları büzüklü olarak giyilmektedir. Gömleklerin farklı isimleri ve çeşitleri vardır. Bu gömlek isimleri; ak göymek, şatko, göynek, celahi, güdük, zıbın, döşçelik, delme, salmalı köynek (gömlek), içlik, bürümcük, marama, içlik (göğüslük) ve şal gömlektir. Yelekler önden ilikli ve düğmelidir. Cepkenler ise biçim olarak önu açık olarak dikilir. Genel olarak kadife kumaştan dokunan cepken ve yelekte doğa, çiçek motiflerinden esinlenerek sırma işlemelere yer verilir. Yelek ve cepkenlerin renkleri yöre ve kültürel yapıya göre çeşitlilik göstermektedir. Yelek ve cepkenlerin yöresel isimleri; delme yelek, libade, fermile (fermine), kutoşke, mehmer, kepe, kadife cepken ve sağır yeleşidir.

Alt Beden Kıyafetleri: Pamuklu veya ipekli kumaştan dokunan ve içi astarlı olan şalvarlar genellikle bol kesimli ve uzundur. Şalvarın geniş

olan bel ve bilek kısımlarındaki bolluğu ucu işlemeli uzun bağlar büzer. Bazı yörelerde şalvar diz altına çekilerek de giyilmektedir. Farklı yörelerde farklı kullanımı olan şalvarlar belden bağlandığı için geniş bol dökümlü görünümlüdür, bu dökümlü kısımlar bele tutturularak güzel bir görünüm sağlanır. Yöresel olarak şalvarın lapçın, derpi, şepik, bağış, lapçın gibi isimleri vardır. Önemli giysi parçası olan elbiseler, yörelere özgü farklı boy ve biçimlerde yaygın olarak kullanılır. Bu giysiler desenli desensiz olarak pamuklu ve ipekli kumaşlardan kol ve belleri genellikle büzgülü şekilde yapılır. Yöreğe göre farklı isimler alan bu elbiselere yaygın olarak; ipekli iç elbise, entari, saya, fistan, kutik, sitare, kıras (kras) gibi isimler verilir. Birçok yörede farklı çeşitleri olan üç etek de önemli kıyafetlerdendir. Üç etek kalın kadife ve ipek kumaştan çiçekli ve çizgili, sim işlemeli desenlere sahiptir. Üç etek; şalvar, gömlek ve kıyafet üzerine giyilmektedir. Üç eteğin ön kısımları açık, kısa veya uzun kolludur. İki yanı bel hizasına kadar yırtmaçlı olan üç eteğin yakası bele kadar açıktır. İlik ve kopça ile belden bağlanan üç eteğin belden aşağısı açıktır. Farklı isimler de verilen üç eteğe; telli ve balkaymak da denilmektedir. Bazı yörelerde arkalaç (arkalık) olarak da bilinen pamuklu ve kadife kumaştan yapılan uçları ince kuşaklı üçgen şeklinde giysi parçası kullanılır. Üç etek veya şalvar üzerine giyilen arkalaçın üçgen kısmı arkaya gelecek şekilde kuşağıyla bağlanır. Arkalıklara arkalaç ve ardık da denir. Ön kısımda yer alan önlüklere ise futa, peştamal, örücek ve yağlık gibi isimler verilir.

Ayak Giysileri

Erkek: Çoraplar yörelere göre; malzemesine, işlenen motif ve türüne göre farklılıklar gösterir. Çoraplardaki çeşitli renk ve motifler bireylerin sosyal statülerini belirler. Bazı yörelerde şalvar ve poturların paça kesimleri nedeniyle çoraplar farklı şekillerde kullanılır. Çoraplar genellikle ince yün iplikle örülür. Ayakkabılar kolaylıkla bulunabilen malzemelerden, yörenin iklim ve yeryüzü şekilleri gibi durumlara göre yapılır. Genel olarak yaygın kullanılan ayakkabılar; deveci, ajurlu, kısa konçlu, bağıtli. Çoraplar ise; çarık, edik, yemeni, çedik, çetik, harik, reşik, körüklü çizme, çizme, başmak, kabaralı kundura, uskar, çapula, sapuk ve potindir.

Kadın: Erkek çoraplarından farklı olarak kadın çorapları bol işlemeli daha renklidir. Yörenin coğrafi koşulları ayak giysilerinin farklılık göstermesine neden olmuştur. Bu farklılıkların yanı sıra yörelerde

inançların etkisini özellikle çoraplarda belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Genel olarak farklı isimlerle anılmayan çoraplar yünden dokunur. Ayakkabılar ise yören yöreye değişen isimler alır. Bunlar; postal, Gögebakan, edik, çarık, reşik, herik, yemeni, kaloş, galoş, çapula, çualadır.

Aksesuarlar

Erkek: Aksesuar kullanımında erkekler daha çok günlük yaşam içerisinde kullanabilecekleri ve rahat hareket edebilecekleri süs unsuru olmayan nesnelere kullanırlar. Ayrıca Türk halk danslarındaki yöresel çeşitliliğe ve gelenek göreneklere göre farklı aksesuarlar kullanılır. Bu aksesuarlar genel olarak; mendil, köstek, tozluk, dolak, hamayıl, urgan, peşkir, havlu, poşu, dizlik, pazubent, boyun yağık, nazarlık, muska, tesbih, keçe mendil, bıçak, kama, tüfek, silah, silahlık, piştov, fşeklik, mushafık, yatağan, kılıç, pala, kalkan, kama, hançer, orak, tırpan, kaşık, sopa, def, davul, mum, post, tabak, testi, sini gibi nesnelere dir.

Kadın: Kadın aksesuarları ortak kullanım amacıyla her yörede görülmektedir. Aksesuarlar sosyal statü ve ekonomik duruma göre çeşitlilik göstermektedir. Kadın aksesuarlarında görülen farklılarda yöreye özgü oyun adımları, dini inançlar, özel günler gibi unsurlar etkilidir. Bu aksesuarlar; kuşak, kemer, kolon bağı, kolon, bilezik, şeve (cam bilezik), gümüş ya da altın küpe, kolye, yüzük, tomaka, beşibiryerde, gıdıklık, alınlık, muska, mendil, yağık, su kabağı, tencere kapağı, kalbur, kaşık, teşi, zil, tef gibi kullanılan nesnelere dir.

Türk Halk Danslarında Sahneleme Teknikleri

Arapça kökenli bir kelime olan sahne; düzlük, sahanlık anlamına gelmektedir. Fransızcada tiyatro sahnesi anlamına gelen “scène” sözcüğünü karşılaması için sahne kelimesini ilk kez Şemseddin Sami Bey önermiştir (Ümit, 2014:47, 72). Sahne; oyuncunun oyun kabiliyetini ve sanat yönetmeninin tasarım gücünü sınırsız anlatımla ortaya koyabildiği genel alandır. Sahne kapalı alanda ve açık alanda anlatımın sergilendiği bir sanat alanıdır (Nutku, 1989:84). Seyirciden perde aracılığıyla ayrılan yüksek bir alandır. Dansçıların belirli bir temayı teknolojik olanaklar doğrultusunda ses, ışık gibi unsurları kullanarak sergilediği alanlardır (Aylan, 1964:20). İşlevsel olarak sahne; üst sahne, alt sahne olmak üzere üç bölümden oluşur. Alt ve üst sahneler; dansçının hazırlık yaptığı kulis

ve ses, ışık gibi teknik donanımların olduğu alanlardır. Sahne ise; seyirciye dansın sergilendiği bölümdür. Sahnede denge unsuru sahnenin ölçüsü konumu ve dansla uyumlu olmalıdır. Bu uyum seyircinin görüş açısıyla da bütünlük sağlamalıdır. Türk halk dansları sahnelenirken diğer danslarda olduğu gibi denge olgusu dikkate alınmalıdır. Türk halk dansları sergilenirken görsel bir denge kurulmalı ve tüm seyirciler tarafından rahat bir şekilde temsil seyredilebilmelidir (Şenel, 1990:30, 31). Sahne dengesi ikiye ayrılır (Bekar, 1992:11, 12);

1) Estetik Denge: Türk halk dansları sahnelenirken sanatsal olarak daha estetik anlayışla çeşitlendirerek sunmak.

2) Fiziksel Denge: Türk halk dansları sergilenirken sahnenin biçimsel ve boyutsal yönü dikkate alınarak yerleşim sağlanır. Fiziksel denge; simetrik ve asimetrik olmak üzere iki kısımda incelenir.

a) Simetrik Denge: Sanatçıların iki eşit parçaya bölünmüş sahnenin her iki kısmına eşit olarak yerleştiği uygulamadır.

b) Asimetrik Denge: Sahne iki eşit parçaya bölündüğünde sanatçıların bu eşit alanlara farklı sayılarda yerleşmesi durumudur.

SAHNERİN SINIFLANDIRMASI			
Mekansal Yapı Biçimi	Seyirci Görüş Açısı	Mekanik Biçimler	Geometrik Yapılı
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Açık Hava Sahneleri ▪ Kapalı Alan Sahneleri ▪ Açık-Kapalı Alan Sahneleri 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Çok Yönlü Sahneler ▪ Üç Yönlü Sahneler ▪ Tek Yönlü Sahneler 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Dinamik Sahneler ▪ Sabit Sahneler ▪ Vagon Sahneler ▪ Döner Sahneler ▪ Asansör Sahneler 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Serbest Biçimli Sahneler ▪ Dörtgen Biçimli Sahneler ▪ Eliptik Biçimli Sahneler ▪ Karışık Biçimli Sahneler

Şekil 1. Sahnelerin Sınıflandırması (Arda, 2015:27)

Devlet Halk Dansları Topluluğu

Türkiye’de de 1973’te Türk halk danslarını sanatsal anlamda daha iyi bir düzeye taşıyabilmek amacıyla bu alanda yetkin halk bilimci ve ilim adamları devlet halk dansları toplu kurulması yönünde Turizm ve Tanıtma Bakanlığı’na öneride bulunmuştur. Bakanlıkça bu öneri olumlu karşılanmış ve 3 Haziran 1974’te bu doğrultuda “Halk Dansları Sanat

Kurulu” oluşturulmuş ve Ankara’da 17 Mart 1975’te Devlet Halk Dansları Topluluğu kurulmuştur. Devlet halk dansları topluluğu yöresel dansları estetik kaygıyla sahneye anlamlı ve uyumlu bir şekilde yerleştirmiştir. Ait olduğu yöreye özgü geleneksel kıyafetler getirilerek işleme, süsleme, renk gibi özellikler korunarak dansla uyumlu bir şekilde sergilenmiştir. Kıyafetler yeniden düzenlenerek sahne öncesi kuliste kolaylıkla giyilip çıkarılacak şekilde yeniden üretilmiştir. Devlet halk dansları topluluğu gerek yurt dışı gerekse yurt içinde çok sayıda temsil gerçekleştirmiş, Türk milli kültürünü doğru bir şekilde tanıtılmasına katkı sunmuştur (Kurt, 2013:11,12).

Türk Halk Danslarının Birey ve Toplum Üzerindeki Etkileri

Orta Asya Türk boylarında din adamı ve şifacı olarak saygınlık gören; Kırgızlarda “Baksı (Bakşı, Bahşı)”, Altay Türklerinde “Kam”, Yakutlarda “Oyun”, Oğuzlarda “Ozan” Tonguzlarda “Şaman”, olarak bilinen kadın ve erkek şahsiyetler hastaları iyileştirmek amacıyla dans ve müzik yoluyla çeşitli yöntemler kullanmışlardır (Gazimihal, 1949:33). Bu yöntemler günümüzde Türk halk danslarının sağlıklı yaşam amacıyla üslendiği işlevler ile ortak özellikler olduğu anlaşılmaktadır. Halk dansları bireyin ve toplumun sağlığına katkı sağlanması için yeniden yapılandırılarak psikolojik ve sosyal işlevler de üstlenmiştir. Bu doğrultuda yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırmak amacıyla bazı tıp fakültelerinde egzersiz programlarında halk danslarına yer verilmiştir. Yine halk danslarının otistik bireylerin sosyalleşme, iletişim, dayanışma ve yardımlaşma becerilerine katkı sağladığı düşünülmektedir. Halk danslarının toplum ve bireyin yaşam kalitesinin artmasının yanı sıra sosyal bütünlüğe de olumlu katkı sağladığı yapılan çalışmaların olumlu sonucunda da gözlemlenmiştir (Kaeppler, 2003:383). Türk halk danslarının birey ve toplum üzerindeki etkilerine yönelik yapılan bu çalışmalar da daire formu, el ele temas gibi halk danslarında uygulanan geleneksel ve biçimsel türünde var olan teknikler kullanılmaktadır. Halk dansları; günlük yaşam, doğa olayları konularının yanı sıra aşk gibi insani duyguları ve toplumsal olayları konu alan dansları da içermektedir. Halk dansları; çoğunlukla yerel halk tarafından doğumda, dinî ve millî bayramlarda, asker uğurlamada, düğünlerde, yaylaya çıkış ve inişte, elde edilen zaferin sonucunda sıra gezmesi, dost sohbeti, barana, ferfene, gibi toplantılarda geleneksel olarak oynanmaktadır. Halk dansları açık ve

kapalı alanlarda yaygın bir faaliyet olarak varlık göstermektedir. Eğitim-öğretimin bir parçası olarak okullarda yaygınlık kazanarak törenlerde, müsabakalarda sergilenmektedir. Halk dansları; milli kültürün tanıtılmasına yönelik gösterilerle turizme de katkı sağlamaktadır (Dundes, 1998:109).

Türk Halk Danslarının Eğitim ve öğretim açısından kazanımları

Türk halk dansları öğrencilerin çok yönlü gelişimine (bilişsel, duyuşsal, devinişsel) katkılar sağlayan önemli eğitim-öğretim unsurudur. Halk dansları dünyanın hiçbir ülkesinde ülkemizdeki kadar milli değerleri, kültürü yaşatacak çeşitlilikte anlam ve görkeme sahip değildir. Buna rağmen bu ülkeler halk danslarının eğitim-öğretimde önemini kavramış ve halk danslarını okul programına dahil ederek okullarda ders olarak okutmaktadırlar. Bu uygulamalar halk danslarının eğitim-öğretimde güçlü ve geçerli bir unsur olduğunu kanıtlar niteliktedir. Halk danslarının okullarda sistemli ve bilinçli bir şekilde öğretilmesi bireylerin kişisel, toplumsal ve hareket eğitimi açısından gelişimine önemli kazanımları vardır (Tapmaz, 2012:43). Halk dansları kişinin ruhsal ve bedensel yönden çok yönlü gelişimine olumlu katkı sağlar. Halk dansları, bireyin boş zamanlarını değerlendirilmesinde ve zamanı yararına kullanmasına katkı sağlar. Halk dansları bireylerin müzik eşliğinde hareket ederek eğlenceli ve hoşça vakit geçirmelerinin yanı sıra kostümlerdeki renk ve sanat zenginliği bireylere çok yönlü bakış açısı kazandırmaktadır. Halk dansları kişilerin hareket yoluyla dinamik, canlı ve neşeli olmaları sağlayarak hayattan keyif alarak sağlıklı yaşam sürmelerine yardımcı olur. Bir hareket, coşku neşe kaynağı olan halk danslarının özellikle çocuk ve gençler tarafından özgürce tercih edilmesi de toplumların daha canlı, dinç olmalarına katkı sağladığının da kanıtıdır (Ertural, 2006:12). Bireyin gelişim aşamaları dikkate alındığında ergenlik dönemi kritik evrelerden biridir. Bu evrede yağın ve örgün eğitimin sağlandığı kurumlarda kültür, sanat ve sportif bir etkinlik olan halk danslarına yönlendirilen gençler hareket ve müzik yoluyla bedensel gelişim başta olmak üzere duyuşsal ve bilişsel yönden olumlu kazanımlar elde edebilmektedir. Halk dansları bireylerin sosyalleşmesine, kendini ifade edebilmesine, öz disiplin, öz güven ve yaşam içerisinde karşılaştığı güçlüklerle başa çıkma bilme becerisi kazandırır. Halk dansları milletçe birlik beraberlik içerisinde başarılı bir çok toplumsal olayın hareket ve müzik yoluyla sergilendiği

önemli bir kültürel ve sportif olgudur. Halk dansları bireyleri hayata hazırlayan önemli bir unsurdur. Halk danslarını sergilerken öğrenciler kız erkek ayrımı yapmadan kol kola, omuz omuza ve el ele arkadaşının komutuyla uyumlu bir şekilde lidere uymanın birlikte hareket etmenin çaba göstererek başarıya ulaşmak için çalışmanın önemini kavrarlar. Milletimizin birçok özelliğini yansıtan halk dansları bireylere birlik ve beraberlik duygusunu tattırarak fark ettirmeden onları hayata hazırlar (Bişgin, 2001:26, 72).

Türk Halk Danslarının Beden Eğitimi ve Spor Açısından Önemi

Halk dansları da beden eğitilmesinde ve sportif etkinliklerde olduğu gibi enerji kullanılarak ortaya çıkan kas gücüne dayalı hareketlerdir. Zaman içerisinde halk danslarının sahnelenmesiyle birlikte belirli kriterlere göre oluşturulan ekiplerle bireyin kendisiyle ve rakiple yarışılması gündeme gelmiştir. Bunun sonucunda sporda olduğu gibi iyi bir derece elde etmek ödül kazanmak halk danslarında da ekiplerin yarışılmasıyla gerçekleşmiştir. Halk dansları yarışmaları zamanla uluslararası boyutta düzenlenerek daha büyük çapta önem kazanmıştır. Sportif yarışma ve müsabakalarda olduğu gibi halk danslarının da belirli bir hazırlık evresi geçirmesi gerekir (Ekmekçioğlu, Bekar ve Kaplan, 2001:7). Bu doğrultuda halk dansları kültür-sanat etkinliği olmasının yanı sıra sergilenmeden önceki hazırlanma sürecinde ve sergilenirken başta kardiyovasküler (kalp ve solunum) sistem olmak üzere insan fizyolojisine olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Bu durum halk danslarının insanın hareket etme ihtiyacını karşılayan önemli bir fiziksel aktivite olduğunu gösterir. Sağlıklı bir yaşam için elzem ihtiyaçlardan olan fiziksel aktivite büyük önem arz etmektedir (Kaya, 2016:11). İnsanoğlunun günlük yaşam içerisinde hayatta kalmak için üretmek, korunabilmek gibi yaşamla mücadelesinin ifadeli bir şekilde dışa yansımından doğan hareketler halk dansları ve beden eğitiminin temelini oluşturmaktadır. Tarih boyunca düşmanı etkisiz hale getirmek için kullanılan ok, yay, kılıç, mızrak gibi aletler savaşa hazırlık aşamasında spor unsuru olarak kullanılmış, halk danslarında ise bu aletler aksesuara dönüşmüştür. Barışın sağlandığı ve üretim faaliyetlerinden arta kalan zamanlarda savaşta ve günlük yaşam içerisinde gerçekleştirilen hareketler ritim ve müzikle bütünlük sağlayarak halk danslarına dönüşüp eğlence aracı haline gelmiştir (Çelebi, 1991:30). Halk dansları; insanın

insanla ve doğayla ilişkisi açısından bakıldığında sosyoloji biliminin konusunu oluştururken, ritim ve hareketlerden meydana gelmesi halk danslarının beden eğitimi ve spor yanını ortaya koymaktadır. Günümüzde teknolojik ve otomasyonda meydana gelen gelişime birey ve toplum üzerinde hareketsiz yaşamı da beraberinde getirmiştir. Bu olumsuz etkileri ortadan kaldırma konusunda işlevsel olan halk dansları; el-kol, ayak ve göz koordinasyonunun ve farklı kas gruplarının gelişmesine katkı sağlayan önemli bir fiziksel aktivite ve egzersizdir (Aydın, 1982:5).

SONUÇ

Hareket yoluyla varlık gösteren insanın ürettiği en eski kültür-sanat olgusu olması yönüyle halk dansları; dünyanın her coğrafyasında yaşam süren toplumların yaşam biçimleri, giyim kuşam ve müzik kültürü hakkında fikir sahibi olmayı sağlamaktadır. Halk dansları bu özelliğiyle ait olduğu kültürün aynası niteliğindedir. Halk danslarının insanlık tarihi kadar eski oluşu ve günümüze kadar varlık göstermesi gibi durumlar, dil gibi canlı bir kültür olgusu oluşunu da ortaya koymaktadır. Halk dansları toplumların milli bilinçlerinin güçlenmesinde bir sonraki kuşağa kültür aktarımı gibi görevler üstlenmesi yönüyle de kimlik görevi görmektedir. İnsanlık tarihi boyunca insanın gelişim kaydettiği her dönemde halk dansları da tarihi süreç içerisinde gelişim göstermiştir. Halk danslarının sanatsal bir boyut kazanmasında sahnelenme olgusu önemli görülmektedir. Halk danslarının estetik kaygıyla sahnelenmesi, birey ve topluma çok yönlü katkı sunarak eğitim-öğretimin bir parçası haline gelmesi, beden eğitimi ve spor bilimiyle ilişkili olması gibi yönleriyle halk dansları bilimsel bir disipline dönüşmüştür. Halk danslarının zaman içinde dünyada gelişimine paralel olarak Türk halk oyunlarının da gelişim göstermiştir. Türk halk dansları; müziği, kıyafeti ve oyun türüyle oldukça zengin bir özelliğe sahiptir. Türk halk danslarındaki bu zenginliğin nedenleri arasında; Türklerin birçok boydan oluşması ve göçebe yaşam tarzını benimsemeleri sonucu farklı coğrafyalara yayılmaları etkili olmuştur. Günümüzde Türk halk dansları da dünyada olduğu gibi ülkemizde de eğitim-öğretimin parçası olmuştur. Türk halk dansları; ülkemizde örgün eğitim kurumlarında seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Bu doğrultuda Türk halk danslarının hareket temelli oluşu, bireyin çocuk yaşta gelişiminin önemli bir unsuru olan temel

hareket becerilerinin gelişimi başta olmak üzere bilişsel, duygusal gelişime ve fiziksel uygunluğun bileşenlerine (Sağlık ve performans) katkı sağlaması yönüyle beden eğitimi ve spor bilimi açısından da önemli görülmektedir. Halk dansları bireyin ve toplumun sosyal ve psikolojik yönden sağlıklı yaşam sürmesine katkı sağlanması yönüyle de önemli görülmektedir. Bazı tıp fakültelerinde bu doğrultuda yaşlı insanların yaşam kalitesini artırmak amacıyla egzersiz programlarında halk danslarına yer verilmektedir. Kısaca bu derleme çalışmasıyla beden eğitimi ve spor bilimi açısından halk danslarının doğuşu ve gelişim itibarıyla alana katkı sağladığı ve önemli olduğu ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- Acar, M. F. (2000). *Antrenman Bilimi El Kitabı*, İzmir: Meta Basım.
- Aktaş, G. (2006). *Dans'a İlk Adım*, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Altuntaş, Y. (1987). *Halk Oyunlarımızın Sahnelenmesinde Giysi ile İlgili Problemler*. Türk Halk Oyunlarının Sahnelenmesinde Karşılaşılan Problemler Sempozyumu. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- And, M. (1974). *Türk Folklorunda Oyun Kavramı ve Oyunun Önemi*. 1.Uluslararası TFS Bildirileri. Ankara: T.C. Başbakanlık Kültür Müs. M.F.E Müd.Başbakanlık Basımevi.
- Ataman, S., Y. (1975), *100 Türk Halk Oyunu*. İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Kültürü Hizmeti, Binbirdirek Matbaası Yayınları.
- Aydın, C. (1982). *Toplumbilim Açısından Halk Oyunlarının Sportif Değerleri* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Aydın, C. (1983). *Türk Halk Oyunları*. Ankara: *Türk Halk Müziği ve Oyunları*
- Aydın, C. (1992). *Halk Oyunlarında Toplumsal Yapılanma*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Aylan, G. (1964). *Sahne Bilgisi*. İstanbul: Sümer Yayınları.
- Bekar, C. (1992). *Türk halk oyunlarında sahneleme sistemleri ve sahne tekniklerinin kullanımı* (Doctoral dissertation, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Bişgin, Ş. (2001). *Halk Oyunlarının Üniversite Öğrencileri Üzerine Psiko-Sosyal Etkileri*, Yayınlanmamış. (Yüksek Lisans Tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.

- Çakır, A. (2009). *Tozlu Adımlar*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- Çelebi, A. (1991). *Türk Halk Oyunları Eğitici ve Öğrencilerinin Türk Halk Oyunlarını Nasıl Algıladıklarına İlişkin Bir Araştırma (İzmir İli Örneği)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 30-31.
- Çelik, E. (2005). *Dansta Güncel Yaşamın İvmesi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Demirsipahi, C. (1975). *Türk Halk Oyunları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları:148, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ekmekçioğlu, İ., Bekâr, C. ve Kaplan, M. (2001). *Türk Halk Oyunları*. İstanbul: Esin Yayınevi, 18(1).
- Erdem, Ş. (1999). *Doğu Karadeniz Bölgesi Halk Oyunlarının Karakteristik Özellikleri Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı.
- Eroğlu, T. (1988). *Türk Halk Oyunlarında Sahne Düzeni Uygulanmasının Gerekliliği ve Ortaya Çıkan Problemler*. Türk Halk Oyunlarının Sahnelenmesinde Karşılaşılan Problemler Sempozyumu, 124. Ankara: Mifad Yayınları.
- Eroğlu, T. (1995). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Halkoyunları ve Halayların İncelenmesi*. Ankara: Folklor dizisi 2. Baskı.
- Eroğlu, T. (2017). *Türkiye'deki Halk Oyunlarının Temel Özellikler, Tür ve Dağılım Bakımından İncelenmesi*. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(42):67-78.
- Eroğlu, T. (2019). Türkiye'deki Halk Oyunlarının Temel Özellikler, Tür ve Dağılım Bakımından İncelenmesi. *The Journal of Academic Social Science*, 42(42), 67-78.
- Eroğlu, T. ve Yatman, E. (2008). *Türk Halk Oyunlarında Giysi Sorunu ve Geleneksellik*. Halk Kültürü'nde Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 37.
- Ertural, M. S. (2006). *Gaziantep Halk Oyunları Üzerine Bir İnceleme* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Gazimihal, M., R. (1991). *Türk Halk Oyunları Kataloğu I. Cilt*. Hazırlayan: Nail Tan, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları:161, Cilt:1.

- Gazimihal, M. R., (1949), *Halk Oyunları Konusunda Biyu-Bicu*, Türk Folklor Araştırmaları, Cilt 1, Sayı 3. İstanbul.
- Hanna, J. L. (1979). *To Dance is Human*, The University of Chicago Press. S. 350.
- Kaya, M. (2016). *Türk Halk Oyunları Fiziksel/Zihinsel Boyutları*. Ankara: Ürün Yayınları, 11.
- Koçkar, T. (1990). *Dansın İletişimsel İşlevi*. Kurgu Dergisi, 8.
- Koçkar, T. (1998). *Çağlar Boyunca İletişim Sanatı Olarak Dans ve Halk Dansları*. Ankara: Bağırğan Yayınevi.
- Korkutata, A. ve Sönmez, M. (2016). *Rekreatif Bir Faaliyet Olarak Halk Oyunları Hareket/Kas İlişkisi*. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(8):2817-2841.
- Kurt, B. (2013). "Türk Ulusu" nun Dans Yoluyla Temsili: Devlet Halk Dansları Topuluğu. Folklor/edebiyat, 19(73):9-22.
- MEB. (2019). *Halk Dansları ve Müzikleri*. Ortaöğretim Güzel Sanatlar Lisesi Ders Kitabı. (2. Baskı). Ankara: Meb Yayınları.
- MEB. (2019). *Ritim Eğitimi ve Halk Dansları*. Ortaöğretim Spor Lisesi Ders Kitabı. (2. Baskı). Ankara: Meb Yayınları.
- Nutku, Ö. (1989). *Sahne Bilgisi*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Örnek, S. V. (1971). *100 Soruda İlkelerde Din, Sanat, Büyü ve Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayın Evi.
- Sadak, N. (1992). *Türk Ocakları*. Ankara: Atatürk Devri Fikir Hayatı. Sayı: 50, ss. 261-271, Sonbahar II 2016.
- Su, R. (2000). *Türk Halk Oyunları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Can Reklam Basın
- Şenel, S. E. (1990). *Hareket Notasyonu: Halk oyunları yazımı*. Levent Müzikevi.
- Tapmaz, Ç. (2012). *Halk oyunları çalışmalarının İlköğretim beşinci sınıf (10-11 yaş gurubu) öğrencilerinin sosyal uyum düzeylerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Tek, R. (2016). *Dîvânu Lugâti't Türk'te giyim-kuşam kültürü ile ilgili kelimeler*. Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi. Doi:10.9761/JASS S3574
- THOF. <https://www.thof.gov.tr/bloglar/tarihce> 18.12.2023.

- Ümit, N. M. (2014). *Çadırlardan Saraylara Türk Tiyatrosunun Sahneleri*. Art Sanat, 47- 72.
- Ünal, Ş. (1997). *1900–1950 Yılları Arasında Halk Oyunları Özerine Ülkemizde Yapılan Teorik ve pratik Çalışmalara Genel Bir Bakış*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

DEZAVANTAJLI GRUPLARDA REKREASYON UYGULAMALARI

Yüksel SAVUCU, Ali Serdar YÜCEL, Çetin TAN

DEZAVANTAJLI GRUPLARDA REKREASYON UYGULAMALARI

Yüksel SAVUCU¹, Ali Serdar YÜCEL², Çetin TAN³

Öz: Sosyal etkinliklerinin toplumun her kesimi için ne kadar önemli olduğu, özellikle dezavantajlı grup içinde olanların sosyal entegrasyonu açısından da önemi bilinmektedir. Bu çalışma dezavantajlı gruplarda rekreasyon uygulamalarını kavramsal açıdan ele almayı amaçlamaktadır. Araştırmada belge tarama ve arşiv inceleme yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda öncelikle dezavantajlı gruplar tanımlanmaya çalışılmış, bireylerin engel türleri ifade edilmiş, dezavantajlı grupların serbest zaman aktivitelerine katılımlarını engelleyen faktörlere dikkat çekilmiş ve bu grupların spor yoluyla rehabilitasyonlarının önemi ifade edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda dezavantajlı bireylerin neredeyse bütün toplumlarda bir sorun olarak algılandığı, sosyal uyum ve bütünleşme sağlamada yetersizliklerin görüldüğü tespit edilmiştir. Dezavantajlı bireylerin yaşadığı bu tür problemleri ortadan kaldırma adına dezavantajlı bireylere yönelik sosyal aktivite, spor ve benzeri projeler geliştirilmeli, hedef grupların ihtiyaçları ve özellikleri belirlenerek onların ihtiyaçları doğrultusunda gerekli tedbirlerin alınması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Birey, Engel Türleri, Avantaj, Dezavantaj, Spor

¹ Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Elazığ / Türkiye, e-mail: ysavucu@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-2749-6806

² Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Elazığ / Türkiye, e-mail: asyucel@firat.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-4543-4123

³ Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Elazığ / Türkiye, e-mail: ctan@firat.edu.tr, Orcid No: 0000-0003-1864-4472

GİRİŞ

Özellikle çocukların fiziksel, sosyal ve zekâ gelişimleri birlikte güvenli bir toplumda büyümelerinin sağlanması da gerekmektedir. Bu insanlar topluma uyum sağlamaları açısından çeşitli etkinlikler ve programların içinde olmak zorundadırlar. Rekreatif faaliyetler de bireylerin yaşları, etnik kökenleri, cinsiyetleri gibi unsurları etkilenmeden ve çeşitli faaliyetin yapılmasına olanaklar sağlayan, ne olursa olsun herkesin katılabildiği uygulamaları içermelidir. Serbest zaman faaliyetlerine katılan bireyler fiziksel, bilişsel, duygusal, sosyal ve psikolojik anlamda olumlu sonuçlar elde etmektedirler. Bu sebeple bireyin yetersizlikleri ve toplumun ihtiyaçları dikkate alınarak yapılan doğru rekreasyon programları, bireydeki olumsuzlukları ve toplumsal problemleri çözmede önemli olmaktadır. Zira serbest zaman değerlendirme alışkanlıkları toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel refahını etkilemekte, bireylerin sağlığını koruyucu, tedavi edici veya iyileştirici etkinlik türlerinden olmaktadır. Aynı zamanda dezavantajlı gruplara yönelik yapılan rekreasyon etkinlikleri de terapi amaçlı uygulanabilmektedir (Çetiner, 2019).

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın temel amacı, dezavantajlı gruplarda rekreasyon uygulamalarını kavramsal açıdan ele almaktır. Dezavantajlı grupların toplum içerisinde pek çok kamusal hizmetten faydalanması sosyal hukuk devlet anlayışının gereklilikleri arasındadır. Rekreasyon uygulamaları bu hizmetler arasında sayılabilir.

ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada arşiv incelemesi ve belge tarama yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda öncelikle dezavantajlı gruplar tanımlanmaya çalışılmış, bireylerin engel türleri ifade edilmiş, dezavantajlı grupların serbest zaman aktivitelerine katılımlarını engelleyen faktörlere dikkat çekilmiş ve bu grupların spor yoluyla rehabilitasyonlarının önemi ifade edilmeye çalışılmıştır.

KURAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR BİLGİ

1. Dezavantajlı Gruplar

Dezavantajlı durum, bireylerin, diğer bireylere göre daha olumsuz şartlarda bulunmasına sebep olan durumları ifade eder. Bu durumlar, kişisel, çevresel ve Dezavantajlı gruplar toplumun geniş bir kesimini oluşturmakta ve sosyal entegrasyona ihtiyaç duymaktadırlar. Dezavantajlı gruplar; engelli çocuklar, yaşlılar, kadınlar, kırsal alanlardaki ya da yoksul bölgelerdeki çocuklar ve gençler, etnik gruplar, çatışma ortamındaki çocuk ve gençler, uluslararası göçmenler ve diğer tüm dezavantajlı grupları kapsar (Çeviker ve diğ., 2018).

Bu gruplardaki kişiler engelli, yaşlı, yaşam koşulları yetersiz, farklı demografik özelliklere sahip, ekonomik, fizyolojik, psikolojik, sosyolojik açıdan kaliteli yaşam şartlarına ulaşmak için devlet sorumluluğunda toplumsal korumaya gereksinim duyan gruplardır. Bu dezavantajlı bireyler doğum ve doğum sonrası oluşan farklı travmalar veya kazalar neticesinde, zihinsel veya fiziksel yetersizliği olan kişilerdir (Erbay, 2017). Ayrıca yoksulluk ve istihdam yetersizliğinin görüldüğü dezavantajlı gruplarda, sosyal çözümsüzlük, çalışma hayatına dahil olma ve toplumla bütünleşmelerini zorlaştırmaktadır (Okur, 2010).

2. Engelli Bireyler

Tüm bireyler kendilerine has özellikleri ve farklılıkları ile dünyaya gelirler. Her bireyin birbirinden farklı özellikleri olması onları yaşam karşısında özel yapar. Teknolojik gelişmeler, sağlık ve insan tanımlamalarındaki artışlar ve insan hakları engellilerin toplum içindeki yerini etkilemiştir. Günümüzde Dünyanın bazı ülkelerinde engelliler, engelli olmayanlarla yaşam biçimi ve standardı bakımından farklılıklarını asgari düzeye indirmişken, bazı ülkelerde ise hala toplum dışına itilmişlerdir (Savucu, 2018). Bu konuda yapılan araştırmalar, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde engeli olan çocuk ve gençlere yönelik olumlu bir toplumsal bakış oluşturan, engellilerin yaşam kalitelerini yükselten düzenlemelerin gelişmiş ülkelere göre oldukça yetersiz olduğunu göstermektedir (Çeviker, 2018).

İnsanoğlunun doğumundan başlayan gelişim evrelerinde çeşitli nedenlerden ötürü sağlık, akademik, sosyal ve öz bakım becerileri

yönünden farklılık ve eksiklikler görülebilir. Bu durumun bireylerin hayatını olumsuz açıdan etkileyecek ve hayatını sınırlayacak düzeyde olması bir özür veya engel durumu oluşturmaktadır. Bu durumda bireyin toplumda kabul görmesi, yetersizlikleri ile başa çıkabilmesi ve sınırlılıkları gibi özel gereksinimleri ön plana çıkmaktadır. Bireylerin birbirinden farklı olması gibi özel gereksinimli bireylerinde gereksinimleri farklıdır. Tekerlekli sandalye kullanan bir bireyin ulaşım için rampaya ihtiyacı olması, işitsel yetersizliği sahip bir bireyin bir filmi izleyebilmek için işaret diline gereksinim duyması gibi. Özel gereksinimli bireyler farklı kesimler tarafından farklı şekillerde ifade edilmişlerdir. Örneğin; zedelenme, bozukluk, engel, özür, yetersizlik, risk, sakat gibi farklı ifadeler kullanılmış ve bazıları halen kullanılmaktadır. Ancak bu terimler birbirlerinin yerine kullanılsa da farklı anlamlara gelmektedir (Özer, 2001).

Bu bireyler, yaşamları boyunca bünyelerindeki bozukluk veya eksikliklere rağmen toplum içinde sosyal ve çevresel açıdan bütünleşebilir ve yaşamdaki rollerini yerine getirebilirler. Engelin varlığını kabul edebilmek için bireyin sosyal yaşamın gerekli kıldığı rollerini gerçekleştirmesinde ne derece etkilendiği ve yaşadığı zorlukların bilinmesi gerekir. Literatürde geniş bir anlam çeşitliliğine sahip bu kelimeler, genellikle kişinin kendisi veya toplumsal ilişkilerinde var olan bir bozukluk, eksiklik veya yetersizliği ifade etmektedir (Savucu, 2018).

Engelli Bireylerin Sınıflandırması

Engelli bireylerin sınıflandırmasında dört temel sınıflandırma olan zihinsel, görme, işitme ve fiziksel/bedensel alanların olduğu ancak bunlara eşlik eden farklı engel unsurlarının da olduğu bilinmektedir. Bu bireylerin yapılarına uygun düzenleme ve planlama sonrası gerekli ihtiyaçları, tanılama durumu, yetersizliğinin kendine has durumları ve eğitimlerinden dolayı bireysel farklılıklar olmaktadır.

Ülkemizde Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde (MEB, 2006) sahip oldukları engel ve özür durumlarına göre özel gereksinimli bireyler şu şekilde sınıflandırılmaktadır.

- Zihinsel veya Zekâ Yetersizliği
- İşitme Kaybı ve Yetersizliği
- Görme Kaybı ve Yetersizliği
- Fiziksel/Bedensel/Ortopedik Yetersizlik
- Sinir Sisteminde Oluşan Zedelenme veya Yetersizlik
- Dil ve Konuşma Güçlüğü
- Özel Öğrenme Güçlüğü
- Birden Fazla Alanda Yetersizlik
- Duygusal Uyum Güçlüğü
- Süreğen veya Kronik Hastalıklar
- Otizm/Otistik Bireyler
- Sosyal Uyum Güçlüğü
- Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu
- Üstün veya Özel Yetenekliler

Sınıflandırmalarda görüldüğü gibi birçok farklı yetersizlik türündeki bireylerin belli başlı ortak özellikleri olsa da bireysel farklılıkları söz konusudur (Özer, 2001).

Zihinsel Engelli Bireyler

Zihinsel engel ya da yetersizlik, gelişim dönemi içerisinde genel zihinsel işlevlerde önemli derecede normalin altında olma durumudur. Ayrıca uyum sağlayıcı davranış ve beceri alanlarında iki ya da daha fazlasında sınırlılık ve yetersizlik gösterme durumu olarak tanımlanmıştır (Özer, 2001).

Zekâ yaşı ve takvim yaşı arasındaki orana Zekâ Bölümü (Intelligence Quotient-IQ) denilmektedir. IQ, çocuğun yapılan testte belirlenen zekâ yaşının, kendi kronolojik yaşına bölünüp 100 ile çarpılması sonucunda elde edilir. Dünya Sağlık Örgütü zekâ engellileri IQ seviyeleri ve engel derecesine göre dört kategori altında belirlemiştir. Birçok okulda öğrencilerin düzeylerinin belirlenmesinde, eğitim ortamlarına

yerleştirilmesinde ve zekâ bölüm puanlarının oluşturulmasında bu yöntem kullanılmaktadır. Bunlar (Savucu, 2018):

- ✓ *Hafif Zihinsel Engel (50/55-70 IQ)*
- ✓ *Orta Derece Zekâ Engeli (35/40-50/55 IQ)*
- ✓ *Ağır Derece Zekâ Engeli (20/25-30-35 IQ)*
- ✓ *Çok Ağır Zekâ Engeli (20-25 ve Altı IQ)*

Zihinsel engellilerin pek çoğu motor uygunluk becerilerinde genelde zorlanırlar. Durumu hafif derece olan engelliler görünüş ve motor becerilerde normal yaşlılarına yakın seviyededirler. Ağır ve orta derecede olan engelliler ise bazı farklılıklar gösterirler. Eğitilebilir zihinsel engellilerin fiziksel ve motor gereksinimleri diğer bireylere benzerlik gösterdiğinden beden eğitimi ve oyun etkinlikleri diğer bireylerinkinin aynısı ya da benzeri olmaktadır. Bunlar için grup aktivitelerinden ziyade bireysel aktiviteler, spor, müzikal etkinlikler, büyük kas aktiviteleri, sürekli hareket içeren aktiviteler önerilmektedir.

Bunlara oyunun kuralları ve stratejileri öğretilirken dikkat edilmesi gereken hususlar şunlardır:

- Oyunda daha az sorumluluk gerektiren rollerde olmalıdır.
- Oyunun bilişsel yönleri sık sık tekrar edilmelidir.
- Oyun ortamında engelli çocuğa karşı duyarlı ve anlayışlı bir tutum geliştirilmelidir.

Derin zekâ engeli olan bireylerin zihinsel seviyeleri ve motor fonksiyonları çok basit düzeydedir. Ayrıca bunların beden eğitimi programlarında, duyu-motor eğitim, fiziksel uygunluk, temel beceriler ve hareket modelleri üzerinde durulmaktadır. Bireysel motor programlar ve temel motor işlemler; yürüme, merdiven tırmanma, koşma, fırlatma, yakalama, atlama, zıplama, sekme, vurma, topa ayakla vurma gibi beceriler üzerinde yoğunlaşmaktadır (Özer, 2001).

İşitme Engelli Bireyler

İşitme kaybına sahip olanları tanımlamada en yaygın olarak “işitme yetersizliği” kavramı kullanılmaktadır. 2006 yılında yayınlanan Özel Eğitim Hizmetleri Yönergesinde işitme yetersizliğine sahip bireyin tanımı

“işitme duyarlılığının kısmen ya da tamamen kaybolması, konuşmayı edinme, dili kullanma ve iletişimde karşılaştığı zorluklar nedeniyle özel eğitime ve destek eğitimine ihtiyaç duyan birey” şeklinde yapılmıştır (Özer, 2001).

İşitme aleti ile engeli düzeltilen çocuklar kendilerine uygun beden eğitimi programlarına katılabilmektedirler. İşitme yetersizliği olan bireyler hafif dereceden çok ağır dereceye kadar sınıflandırılırlar. Ağır derecede işitme engeli olan bireyler özel ilgi ve dikkat gerektirirler. Daha çok görsel girdiye gereksinim duyarlar. Demonstrasyon, yazılı açıklama, kartlar ya da videoteyp bu bireyler için kullanılan etkili eğitim araçlarıdır. Zor işitenler, genellikle iletişim becerilerini kullanmak için işitme aleti ya da işitme kalıntısını kullanırlar. İşitme kaybı, eğitim performansı ve başarısını olumsuz yönde etkileyen kalıcı veya geçici olabilmektedir. Burada yaş farkı ve çevresel unsurlar göz önüne alınmalıdır (Savucu, 2018).

İşitme derecelerine göre gruplar:

- *Çok hafif düzeyde işitme kaybı (15-25 dB).*
- *Hafif düzeyde işitme kaybı (25-45 dB).*
- *Orta düzeyde işitme kaybı (45-65 dB).*
- *İleri düzeyde işitme kaybı (65-95 dB).*
- *Çok ileri düzeyde işitme kaybı (95 dB ve üstü) (Özer, 2001).*

İşitme engelli bireyler, fiziksel etkinlikler yoluyla hem zihinsel hem de fiziksel gelişimlerinde olumlu yönde bir artış sağlayarak, motor beceri, denge, el-göz koordinasyonlarında da gelişim sağlamaktadırlar. Hareket gelişimi ile kazanılan fiziksel, ruhsal ve psikolojik güven sağlayarak diğer alanlarda da gelişimlerine olumlu katkılar sağlar (Savucu, 2018).

Görme Engelli Bireyler

Görme engelinden bahsedebilmek için “çocuğun eğitimsel başarısını olumsuz yönde etkileyen ve düzeltilemeyen görme kaybı” anlaşılmalıdır. Annenin hamileliği sırasında geçirdiği kızamıkçık ve benzeri ateşli hastalıklar, kullandığı bazı ilaçlar, doğum güçlüğü ya da röntgen ışınlarına maruziyet görme engeline neden olabilmektedir. Prematüre (erken) doğan bebeklere kuvözde verilen fazla oksijen körlüğe neden

olabilmektedir. Doğum sonrası çocuğun geçirdiği ateşli hastalıklar, kazalar, zehirlenmeler görme engelinin nedenleri arasında sayılabilir. Görme kaybı çocuğun öğrenmesini engellediği zaman özel eğitime gereksinim duyulur. Görme engelliler için beden eğitimi programları dokunsal, kinestetik ve işitsel uyarıcı sağlayacak şekilde düzenlenmelidir (Özer, 2001).

Görsel uyarımlardan yoksun görme engelliler hareketsizlik durumunda özel düzenlemelere gereksinim duyar. Bu nedenle çocuğun çevresi fiziksel gelişimine yönelik düzenlenmeli ve hareket özgürlüğünün erken yaşlardan başlayarak kazandırılması sağlanmalıdır. Görme duyusunun duyu-motor gelişim sürecinde önemli olması nedeniyle normal bireylere göre farklı motor gelişim göstermeleri beklenir. Bu nedenle görme engelli çocukların eğitiminde daha fazla işitsel-dokunsal bütünleşmeye odaklanılmalıdır. Ayrıca görme kaybı doğrudan motor ve fiziksel özelliklerin yitirilmesine neden olmaz. Hareket eksikliği birçok farklı özelliğe sebebiyet verebilir. Düzeltici duruşa yönelik egzersizler postür gelişimini de destekleyebilir. Düzenli fiziksel aktivite yetersizliğinin görme engelli bireylerde zayıf beden imajı ve dengeye yol açtığı düşünülmektedir. Dans, cimnastik ve yoga gibi bireysel aktiviteler, beden imajı ve dengenin gelişimini desteklemektedir (Savucu, 2018).

Fiziksel (Bedensel/Ortopedik) Engelli Bireyler

İnsan hayatı boyunca çeşitli nedenlere bağlı olarak iskelet, kas ve sinir sistemindeki bozukluklar sonucu, bedensel yeteneklerde meydana gelen kayıplar olarak tanımlanmaktadır. Fiziksel yetersizlikler ve süregelen hastalıklar bireyleri farklı alanlarda ve farklı yoğunluklarda etkileyebilmektedir. Bu çeşitlilikten dolayı, fiziksel yetersizlikleri süregelen hastalıklardan ayırmak ve bu biçimde bir sınıflandırma yapmak güç olabilmektedir (Özer, 2001).

Özellikle okul çağındaki çocukların %3 oranında fiziksel yetersizlikleri oldukları bilinmektedir. Fiziksel engelliler, hatalı işlev gören duyuusal alıcılara ya da işlevsel görme yeteneklerini kısıtlayan kas sistemine sahiptir. Bir ya da birden fazla engelde görülebilir. Birden fazla engel durumu ise çocuğun hareketlerini ve fiziksel aktivitelere katılımı sınırlar. Kazalar ve diğer hastalıkların neden olduğu bedensel yetersizlikler ve süregelen hastalıklar grubuna, düşme, zehirlenme ve trafik kazaları gibi

kazalarla, kanser, tüberküloz, ateşli romatizma gibi hastalıklar girmektedir. Fiziksel engelliler, kalp-damar, sinir-kas sistemi, kas-iskelet sistemi bozukluğu ve akciğer problemi olanlar olmak üzere çeşitli alt gruplara ayrılırlar. Gelişimsel beden eğitimi programlarına dahil olan engelli çocukların duyuşal, kardiyovasküler, nörolojik ve ortopedik sınırlılıkları gidermeleri mümkün olmaktadır (Savucu, 2018).

Milli Eğitim Bakanlığının (2006) özel gereksinimli çocuklar için sahip oldukları engel ve özür durumları açısından sınıflandırması ise şöyledir:

Çoklu Yetersizliği Olan Bireyler; Bir yetersizliğe başka bir yetersizliğin eşlik etmesi durumudur.

Duyuşal Uyum Güçlüğü Olan Bireyler; Genel bir mutsuzluk ve depresyon hâli görülür.

Sosyal Uyum Güçlüğü Olan Bireyler; madde bağımlılığı, yetersiz beslenme, göç, suçla yönelme, çalışma, ihmal, istismar ve terk edilme gibi nedenlerden dolayı bireyin eğitim performansının ve sosyal uyumunun bozulduğu durumdur.

Otizm ve Otistik Bireyler; Otistik bozukluk, toplumsal etkileşimde ve iletişimde kullanılan dil ya da sembolik oyun becerilerinin en az birinde 3 yaşından önce gecikmelerin ya da olağandışı bir işlevselliğin olması ile karakterize nöro-gelişimsel bir bozukluktur.

Öğrenme Güçlüğüne Sahip Bireyler; Öğrenme güçlüğü normal, normale yakın ya da normalin üstünde zekâ düzeyi ile birlikte öğrenmede güçlük, davranış bozuklukları ve silik nörolojik bulgularla kendini gösteren bir sendromdur.

Üstün veya Özel Yetenekli Bireyler; Zekâ, yaratıcılık, sanat, spor, liderlik kapasitesi veya akademik alanlarda akranlarına göre üst seviyede performans gösterme durumudur (Özer, 2001).

Engelli Bireyler için Uygulama Örnekleri

Olumsuz çevre koşulları, teknolojideki gelişmeler vb gibi nedenlerden ötürü ortaya çıkan hareketsiz yaşam tarzı insanların sağlık sorunlarının artmasına ve olumsuz yaşam profiline oluşmasına neden olmuştur (Çetiner, 2019).

Kazalar, hastalıklar, doğum öncesi, sırasında ve sonrasında ortaya çıkan rahatsızlıklar sonucu oluşmuş çeşitli engellilik durumlarında bile mevcut durumumuzu iyileştirmek veya var olan engele başka engellerin (obezite, mortalite ve morbidite şekillerindeki değişim) eşlik etmemesi için beden eğitimi ve sporun her alanını kullanmak ve düzenli aktiviteler içinde olunmalıdır. Bu dönemler çocuklarda fiziksel aktivitenin değerlendirilmesi açısından önemlidir. Özellikle boş zaman ve eğlence aktiviteleri; sosyal destekler, ek stresle başa çıkma mekanizmaları ve sosyal becerileri geliştirme yeteneği ve daha güçlü bir kişisel kimlik sağlar (Turk, 2017).

Fiziksel aktiviteler çalışmaların özelliklerine göre aerobik, anaerobik veya statik, dinamik gibi farklı şekillerde ortaya konabilir. Gelişme ve büyüme periyodu içinde olan çocuklar ve gençlerin fizyolojik sistemleri, ağır egzersizler için engel teşkil edeceğinden, eğlenceli sporların yanında oynanan oyunların mutlaka onun fiziksel ve zihinsel seviyesine yakın olması önerilir. Yaşamlarında birçok engelle ve bu engellerin ortaya çıkardığı stresle karşı karşıya kalan bu çocuklar engeli olmayan çocuklara karşı olumlu tutum geliştirmekte yalnızlık duyguları en aza indirerek daha yaratıcı olabilmektedirler (Savucu, 2018).

Toplumla olan ilişkilerimizin yanında kişilerin sağlık profillerinin iyi olması onların iyilik halini yansıtmaktadır (Carter, 2003). Özellikle hastalığın tedavisi noktasında uygulanan tıbbi yöntemler, iyileştirme ve esenlik uygulamaları rekreasyonel programlarla desteklenmelidir. Engel türü ve derecesi ne olursa olsun hareket etme, egzersiz yapma ve aktif olma bireye haz vermekte, bu haz da bireyin yaşam sevincini arttırmakta ve hayata dört elle sarılmasını sağlamaktadır (Savucu, 2018).

AZ GELİŞMİŞ VE KIRSAL BÖLGELERDEKİ ÇOCUKLAR VE GENÇLER

Bireyin gençlik evresinde yaşadığı dezavantajlılık, kişinin toplumsal yaşamdan uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca gençlerle toplum arasındaki iletişim ve etkileşim bozulabilmektedir. Dezavantajlı gençlerle toplum arasındaki olumsuz etkileşimin giderilmesi kişilerin sosyal açıdan toplumla bütünleşeceği politikaların ortaya koyulması ve etkin olarak uygulanması ile mümkün olabilir (GSB, 2012).

Farklı ülkelerde ve çocuk ve aile gruplarında çocukların karşılaştığı kötü uygulamaların yaygınlığının tahmin edilmesi ve karşılaştırılması

açısından oldukça zordur. Çocuklara yönelik kötü muamele konusunda yapılan çalışmalar diğer çalışmalara göre oldukça özel zorluklara sahiptir (Janson, 2018). Çeşitli disiplinlerde çocuk ve gelişimi konusunda ortaya koyulan çalışmalar ve öne sürülen görüşlerde gelişme olmasına rağmen bu durum buzdağının görünen kısmı olarak değerlendirilebilir (Palmer, 2018).

Çocuk ve gençlerin eğitim hayatında, meslek seçimi ve geleceğe yönelik tüm plan ve hayat koşullarında çevresel faktörler önem taşır. Bu imkân ve fırsatlara ulaşamayan çocuk ve gençler gelişmiş diğer bölgelerdekilere göre dezavantajlı duruma düşmektedir. Bu durum zamanla iç ve dış göçlere neden olmaktadır. Aynı zamanda çarpık kentleşme, işsizlik, farklı refah düzeyleri gibi birçok problem ortaya çıkmaktadır.

Kırsal alanda yaşayan gençlerin karşılaştığı sorunlar beş başlıkta sınıflandırılır. Bunlar;

Eğitimde Yetersiz İmkânlar: Dini inanç, gelenekler, maddi yetersizlikler gibi nedenlerden dolayı eğitim hizmetinden faydalanılamaması.

İstihdam: Genç işsizlik sorunu ülkemizde karşılaşılan en büyük sorunlardandır.

Boş Zaman Faaliyetleri: Gençlerin zaman geçirecekleri eğlence ve kültürel aktivitelerinin kırsal alanlarda olmaması.

Sağlık Hizmetleri: Tüm sağlık imkânlarına ulaşım problemleri

Ekonomik Yetersizlik: Tarım dışında geliri oranının düşük olması kırsal kesimde yaşayan gençleri olumsuz yönde etkilemektedir.

Dezavantajlı kesime dâhil olan çocuklar BM topluluğunun alt birimi olarak görev yapan UNICEF'in öncelik verdiği konulardan biridir. Bunun sebebi ise çocukların Dünya'da farklı nedenlerden maruz kaldığı kötü uygulamalar ve yaşadıkları zorluklardır (Çeviker ve diğ., 2018).

YOKSUL KENT VE MAHALLELERİNDEKİ DEZAVANTAJLI GRUPLAR

Yoksul bireyler temel gereksinimlerini karşılamakta zorlanmaktadırlar (Rector, 2010). Yoksulluk bireylerin sağlık durumunu olumsuz etkilemektedir. Küresel çapta yüksek gelire sahip ülkelerdeki yaşam süresi düşük gelire sahip ülkelere göre daha fazladır. Ana ve çocuk ölüm oranları da düşük gelire sahip ülkelerde daha yüksektir. Ayrıca yoksul

bireylerin sağlık hizmetlerine erişiminde zorluklar bulunmaktadır (şantaş, 2017).

Kent içi yoksul mahalleler ve gecekondu, sosyal dışlanma noktasında en savunmasız bölgelerdir. 1950’li yıllarda kırsaldan kente doğru ivme kazanan göçler hem bir itim hem de bir çekim süreci olarak başlamıştır. 1950’li yıllarda nüfusun yüzde yirmi beşi şehirlerde hayatlarını idame ettirirken zaman içerisinde artmış ve bu oran yüzde altmış beşe çıkmıştır. 1966 yılında çıkarılan “Gecekondu Kanunu” kentlerde bulunan gecekondu bölgelerinin kalıcılaşmasına sebep olmuştur. Özellikle 1980’li yıllarda hızla gelişmeye devam eden şehirleşme ve farklı etkenlerden dolayı orta sınıfta konut talebi artışı gecekondu alanlarının daha fazla değer kazanmasına sebep olmuştur (Adaman ve Keyder, 2007).

Günümüzde modern kentler; etnik, ırksal, yoksul, göçmen vb. sosyal kesimler üzerinden oluşan büyük sosyal düzensizliklerle mücadele etmekle karşı karşıya kalmışlardır (Aytaç, 2016). Dezavantajlı gruplar temelde kırsal kesimde hayatını sürdürenler olarak algılansa da, bu durum kırsal bölgelerden kentlere gerçekleşen göç ve çarpık ve düzensiz kentleşme ile şehrin yoksul bölgelerinde yaşayan çocuk ve gençleri de kapsamaktadır. Dezavantajlı grupların sorunlarının giderilmesinde Avrupa Komisyonu bir dizi çözümler üreterek ekonomik, sosyal ve eğitimsel programlar sürdürmektedir. Bu strateji çerçevesinde hayat boyu sürecek bütün öğrenme faaliyetlerini içine alan “Hayat Boyu Öğrenme” programını hayata geçirmiştir (Onuncu Kalkınma Planı, 2014).

GÖÇMENLER / MÜLTECİLER

Yaşadığı ülkeden bir başka ülkeye geçme hareketine göç, göç eylemini katılan bireye ise göçmen adı verilmektedir (Faist, 2003). Mülteci ve göçmen kavramları birbirinden farklıdır. Göçmen daha iyi bir yaşam için göç eden, mülteci ise bulunduğu şehirden zorunlu ayrılan bireyi anlatmaktadır (Uluslararası Göç Örgütü, 2009). Göç olgusunun altında yatan etkenler incelendiğinde; düşük yaşam standartları, toplumsal adaletten yoksunluk, sağlık hizmetlerine ulaşmada yaşanan sıkıntılar ve savaşın psiko-sosyal etkileri olduğu görölmektedir (Hassoy, 2016). Göç olgusu ve toplumun sağlık düzeyi birbiriyle yakın ilişkilidir. Göç alan bölgedeki yetersiz sağlık hizmetleri, mali sıkıntı içerisinde olan göçmenler, dil ve konuşma sorunları, sağlık sigortalarının olmaması,

yetersiz eğitim, yetersiz beslenme ve kötü hijyen şartları göçmenlerin ve toplumun sağlık düzeyine etki etmektedir (Peltokorpi, 2010).

Dünya'da en önemli sosyo-mekânsal değişim ve dönüşüm süreçlerinden biri fikir, para, mal, sermaye, kültürel motif ve değerler gibi belirgin özellikleri sahip küreselleşme sürecidir (Deniz ve Özgür, 2010). İnsanların geçici ya da kalıcı olarak başka bölgelere yer değiştirmesi göç olarak adlandırılmaktadır. Ülkemiz tarihsel süreç içerisinde pek çok nedenlerle hem göç vermiş hem de göç almıştır. Özellikle ülkemiz, sınırimıza yakın Suriye ve farklı yoksul ülkelerin göç baskısı altında bulunmaktadır. Nisan 2011'de ilk göçmenlerle başlayan bu göç dalgası zamanla kitlesel bir harekete dönüşmüş ve bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Göç ve mülteci sorunları artarak devam etmektedir (Aksit ve diğ., 2015).

Göçmen ve mültecilerin içinde bulunduğu iç savaş, ekonomik sorunlar, etnik ve dini kimliğe yönelik ülke içi çatışma grupları, uluslararası göçmen sorununa yol açan temel sebepler arasındadır. Ancak göçe maruz kalan ülkenin şartları ve yoğun göç o ülkeler açısından uyum, sosyal ilişki ve politik konular da da sorunlara neden olmuştur (Çeviker ve diğ., 2018). Farklı uluslararası programlar ve ülkemizdeki kuruluşlarının ortaya koyduğu programlarla göçmenlerin entegrasyonu üzerinde çalışılmaktadır. Türkiye özellikle aynı dil ve dinden olan mazlumlara yönelik olumlu bir politika sürdürmektedir. Ancak birçok sığınmacı ve göçmen, göç öncesi ve sonrası ruh sağlığına olumsuz şekilde etki edecek travmalarla karşı karşıya kalmaktadır (Buz, 2008). Göçmenlerin ülkelerinde karşılaştıkları ekonomik sorunlar, yetersiz eğitim olanakları, mesleki yetersizlik, yetersiz sosyal destek, siyasi olaylar ve bozulan sosyal ağ sığınmacıların ruh halini etkilemektedir (Kirmayer, et al., 2011). Birçok göçmen/mülteci, ülkesinden ayrılmakta ve göç öncesi de çeşitli işkence, tecavüz, tutukluluk, cinayet, soykırım ve savaş gibi travmatik olaylarla karşı karşıya kalmakta veya bunlara tanık olmaktadır (Nicholl ve Thompson, 2004).

Göçmenler göç süresince, ağır yaşam koşulları, fiziksel veya psikolojik şiddetle karşılaşmakta, bozulan aile ve toplumsal ilişkiler ve sığındıkları ülkeye girişte ve kaçış sırasında acı deneyimler yaşamaktadırlar. Göçten sonra ise, göç veya mülteci statüsü hakkında belirsizlik, istihdam sorunu, sosyal statü kazanamama, aile üyelerini kaybetme, kültürel uyum

zorlukları, dil öğrenememe, yetersiz destek ve farklı yaşam koşullarına uyum sorunu ruh sağlığını olumsuz etkileyen faktörler arasındadır (Kirmayer et al., 2011). Son yıllarda bu konudaki çalışmalara bakıldığında göçmenlerin göç öncesi yaşadıkları travmalar kadar göç sonrası görülen stres etmenlerinin de akıl ve ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkilere neden olduğu görülmektedir (Teodorescu et al., 2012).

KADINLAR

Dezavantajlı gruplar arasında kadınların bulunmasının cinsiyete dayalı iş bölümünden kaynaklandığı söylenebilir. Kadınlara yüklenen rol ve görevler nedeniyle birçok alandan uzak kalmaktadır. Eğitim ve öğretime katılım, çalışma hayatı ve siyaset alanlarında var olmakta zorluk yaşamaktadırlar. Ayrıca erkeklere oranla kadınlar, daha fazla şiddetle karşı karşıyadır (Yiğitbaş, 2020). Kız çocuklarının yetersiz okullaşma oranı, basit işlerin kadınlara uygun görülerek onlara yaptırılması, bazı meslek gruplarında yer almalarının hoş görülmemesi gibi durumlar örnek gösterilebilir. Kadınların istihdam oranı düşüktür. Kırsal kesimde yaşam süren kadınların çalışma oranı %37,5 iken kentlerde yaşam süren kadınların çalışma oranı ise %24,8'dir (Ünlü, 2019).

YAŞLILAR

Dünyada birçok ülkede yaşlı nesil artmaktadır. Yapılan araştırmalara göre ülkemizde de yaşlı nüfus artmaktadır. Bu durum, bakıma muhtaç, bağımlı hizmet uygulamaları gibi yaşlılık sorunlarına da neden olmaktadır. Ancak alternatif olarak üretken olma ve aktif yaşlanma gibi olumlu uygulamalarda yaygınlaşmaktadır (Pak, 2020).

Yaş bireylerin sağlık durumunun belirlenmesinde önemli bir faktördür (Steptoe ve ark., 2015). Yapılan bir çalışmada küresel çapta hastalıkların dörtte birinin 60 yaş ve üstü bireylerden kaynaklandığı belirtilmektedir (Prens ve ark., 2015). Yaşlılarda önemli sorunlardan biride yalnızlıktır. Yaşlılarda var olan kronik hastalıklar, ilaç kullanımı ve hobi etkinliklerinden uzak kalan bir yaşam yalnızlığı arttıran faktörlerdir (Arslantaş ve ark., 2015). Yaşlıların sağlık hizmetlerine erişim ve kullandığı yetersizlikler ve kırılğan yapıda olmaları mental problemleri de arttırmaktadır (Makizako ve ark., 2015).

DEZAVANTAJLI GRUPLARIN BOŞ ZAMAN AKTİVİTELERİNE KATILIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Boş zaman aktivitelerine katılımın belirleyicileri üç şekilde tanımlanmıştır: Bunlar; *çocuk, aile işlevleri ve çevredir*.

Çocuk: Aktivite sınırlamaları, motor fonksiyon, ustalık motivasyonu ve diğer kişilik özellikleri, yaşam tarzı tercihleri, yaş ve cinsiyet gibi içsel faktörler toplu olarak sosyal katılımı ve boş zaman aktivitelerine katılımı etkileyebilir (Allison et al., 2005; Beckung ve Hagberg, 2002; Braun et al., 2006; Voorman et al., 2006).

İlerleyen yaşın, özellikle gayri resmi faaliyetlerle ilgili olarak, boş zamana katılım düzeyinin azalmasında önemli bir belirleyici olduğu gösterilmiştir. Cinsiyetin aktivite seçiminde etkili olduğu bilinmektedir. Engeli olan ve olmayan çocuklarla ilgili araştırmalar, kızların sanat ve sosyal etkinliklere, erkeklerin ise fiziksel etkinlik ve spor içeren grup etkinliklerine daha fazla katıldığını ortaya koymaktadır (Law et al., 2006; McMeeking ve Purkayastha, 1995).

Aile İşlevleri: Özellikle fiziksel engelli çocuk ve gençlerin aileleri için, boş zaman fırsatlarının azalması, zaman kısıtlamaları, mali yük ve destekleyici mekanizmaların (örn. bebek bakıcılığı, okul ortamı) eksikliği ile ilişkilendirilmiştir (Lawlor et al., 2006; Welsh et al., 2006). Ayrıca ailenin beklentileri ve eğlence tercihleri, daha yüksek gelir ve daha düşük stres seviyesi, fiziksel engeli olan çocuklar için katılımın önemli derecede kolaylaştırıcı olduğunu ortaya koymaktadır (Heah et al., 2007; Majnemer, 2006).

Çevre: Boş zaman etkinliklerine katılım, çevresel faktörler tarafından kolaylaştırılabilir veya karmaşılaştırılabilir. Sosyo-politik bir modelde engellilik, bireyin kendi içinde değil, bireyin çevresiyle olan ilişkisindeki bir sorun olarak görülür (Colver ve Sparcle Group, 2006). Çevresel engeller boş zaman faaliyetlerine katılımı doğrudan etkiler. Spesifik olarak, kültürel ve sosyal tutumların yanı sıra fiziksel tasarımlar, engelli çocuk ve gençlerin boş zaman profillerine ve deneyimlerine katkıda bulunan faktörlerdir (Aitchison, 2003). Bu çocukların ihtiyaçlarını karşılayabilen topluluk programlarının özellikleri de katılım için önemli faktörler olarak tanımlanmaktadır (Heah et al., 2007). Ayrıca ulaşım gibi fiziksel kısıtlamaların ve fiziksel engellerin (örn. engebeli yüzeyler,

merdivenler) engelli çocuk ve gençlerin tam katılımını büyük ölçüde engellediği görülmektedir (McManus et al., 2006; Welsh et al., 2006).

DEZAVANTAJLI GRUPLARIN ETKİNLİK VE SPOR YOLU İLE REHABİLİTASYONU

Ulusal veya Uluslararası alanda faaliyet sürdüren pek çok kuruluş, özellikle gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde sosyal entegrasyon ve gelişimi sağlamaya yönelik araçları kullanma çabasına sporunda önemli katkı sağlayacağını görmektedir. Özellikle kız çocukları ve kadınların genel olarak engelli olup olmamalarına bakılmaksızın, topluma dâhil edilmeleri, eğitim fırsatlarından faydalanmaları ve meslek edinmeleri gayesiyle spor ortamına teşvik edilmeleri önemlidir. Dezavantajlı bireylerin, mülteci, göçmen veya azınlık olmaları halinde bile etkinliklere katılım ve spor yapma haklarına sahip olmaları gerekliliği uluslararası pek çok sözleşmede bulunmaktadır (Öz, 2012).

Avrupa komisyonu hazırlamış olduğu spor politika raporunda; sporun sosyal uyum ve eşitlik başlığında yer aldığı üzere; AB dezavantajlı grupların ve göçmenlerin spora katılım ile uyum sorunlarını giderecek çözümler sağlamaya çalışmaktadır. Bununla beraber ayrımcılık riski olan gruplar ile diğer grupların ortak yaşam alanında buluşacağı bir düzen oluşturulmaktadır. Sporun ekonomiye ve istihdama sağladığı katkılarla da dezavantajlı grupların sorunlarına çözüm konusunda yardımcı olmaktadır. Bazı üye ülkeler sporu kapsayıcı bir yaklaşımla buna destek vermekte, sosyal koruma ve birliktelik bağlamında “Açık Koordinasyon Yöntemi” ile sosyal politikalarında bir araç ve gösterge olarak kullanmaktadır. Ayrıca sporda ortaya çıkacak her türlü ırkçılığı, ayrımcılığı ve hak mahrumiyetinin önüne geçmek için kendi içinde denetleme ve düzenlemeler sağlayarak, yabancı düşmanlığı, sporda ırkçılık, homo-fobi vb gibi konularda mücadeleye katkı sunan programları desteklemektedir. Bu doğrultuda Avrupa Birliği ülkelerinde farklı bölgesel uygulamalarda dikkat çekmektedir. Örneğin Belçika’daki (Flaman Topluluğu) Okul Sporları Vakfı, özel eğitim gerektiren çocuklara da yer verilen ders dışı etkinliklere önem vermektedir. Burada amaç spora aktif katılımı sağlayacak programları uygulayabilmektir. Benzer uygulamalar Yunanistan İspanya ve Hırvatistan’daki okul sporlarının sistematik gelişimi için gerekli koşulları sağlamayı amaçlamaktadır. Bu stratejiler, gelişim açısından altyapı gereksinimleri, fon sağlama ve idari

örgüt yapılanmalarını destekleme, profesyonel koçların eğitimi ve tüm kademelerdeki okul müsabakalarının örgütlenmesi gibi konuları içermektedir (Avrupa Komisyonu, 2013).

İngiltere’de sporda devletin lider yapısı olan Sport England; kadınlar, engelliler ve ayrımcılığa uğrayan diğer gruplara yönelik politikalar üretmektedir. Özellikle çocukların, spor ortamında fırsat eşitliği çerçevesinde yetenek taramasına dâhil edilmelerini sağlamakta, ayrıca ayrımcılığa neden olan tüm unsurlarla başa çıkabilmek için Spor İçin Irk Eşitliği Sözleşmesi’ni hazırlayarak eylemler önermektedir. Bu eylemler her düzeyde katılımın sağlanması, erişim ve ulaşımın desteklenmesini kapsayan düzenlemeleri kapsamaktadır (Long et al., 2005).

Türkiye’de Gençlik Spor Bakanlığının (GSB) ulusal gençlik ve spor politikaları programında bulunan, dezavantajlı gençlerin sporla topluma entegrasyonunun sağlanması için temel politika alanları yedi başlıkta ele alınmaktadır.

- Spor Hukuku,
- Spor Kültürü ve Herkes İçin Spor,
- Elit Sporcu Yetiştirmek,
- Spor Yönetimi,
- Engelliler ve Spor,
- Sporcu Sağlığı,
- Uluslararası Spor Organizasyonları ve Olimpiyatlar (GSB, 2013).

Türkiye Gençlik Kulüpleri Konfederasyonu (GENÇKONFED), “Roman Gençlerin Sporla Sosyal ve Sağlıklı Hayata Entegrasyonu” adlı projesini hayata geçirerek, Matrak oyunundan (Osmanlılar tarafından oynanan askeri geleneksel bir spor) Capoeira’ya kadar pek çok sportif faaliyetini dezavantajlı gençlerle buluşturmuştur. Proje kapsamını İstanbul’un Çatalca, Silivri ve Büyükçekmece gibi ilçelerinde yaşayan 7-30 yaş grubundaki Roman çocuk ve gençler tespit edilmiş, Roman çocuk ve gençlerin yanı sıra toplumun tüm kesimlerinde yer alan ailelerin dezavantajlı çocukları belirlenmiştir. Aileler öncelikli olarak zararlı maddeler konusunda bilinçlendirilmiş, çocuk veya gençlerin bu maddelerden korunması için bilgilendirmeler yapılmış, madde bağımlısı

bireyler sporla sağlıklı yaşam için teşvik edilmiş ve sosyal dışlanmışlık sorunu yaşayan vatandaşların sporu bütünleştirici özelliği sayesinde sosyal uyumun önemi vurgulanmıştır (Gençkonfed, 2018).

SONUÇ

Sonuç olarak; dezavantajlı gruplar içindeki bireyler, neredeyse dünyanın her yerinde toplumsal bir sorun olarak görülmektedirler. Özellikle sosyal uyum ve bütünleşme sağlamada görülen yetersizlikler içinde buldukları toplumun özelliklerine bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Burada evrensel bir olgu olarak görülen sosyal etkinliklerin, sporun ve rekreasyon aktivitelerinin birey üzerinde fiziksel, zihinsel, sosyal ve psikolojik anlamda olumlu etkileri olduğunu görmekteyiz. Bu etkinliklerin özellikle sağlık açısından olumlu katkıları, aktivitelerin rehabilitasyon amacıyla sistemli bir şekilde uygulanabilir olmasını da sağlamaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi sosyal ve psikolojik gereksinimlerin karşılanmasında çok önemli bir yeri olan sportif ve rekreasyonel etkinlikler, dezavantajlı grupların sosyal uyum sorunlarının üstesinden gelmeye yardımcı olacaktır. Ayrıca bu dezavantajlı grupların ailelerinin psikolojik yönden olumlu etkilerinin olduğunu mutlu olduklarını görmekteyiz.

- Dezavantajlı gruplar olarak ifade edebileceğimiz engelli, hasta, yaşlı, sosyal kısıtlılığı olan, göçmen ve mülteciler, ceza ve ıslah evlerinde bulunan vb. gibi bireylerin spor yoluyla rehabilitasyonu sağlanabilir.
- Bu grupların sosyal, fiziksel, zihinsel ve psikolojik sorunlarını ortadan kaldırmaya yönelik rekreasyonel aktivitelerin hayata geçirilmesi sağlıklı bireyler ve toplumsal yapılar oluşturulmasında katkı oluşturabilir.
- Öncelikli olarak hedef grupların ihtiyaçları ve özellikleri belirlenmeli, onların ihtiyaçları doğrultusunda kültürel farklılıklar göz önünde bulundurularak gerekli stratejiler gözden geçirilerek daha da geliştirilebilir.
- Toplumun bütününe kapsayacak şekilde bir entegrasyon sağlanmalı ve bireyin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde uygulama programları oluşturularak ortaya çıkacak olumsuzlukları önleyici bir rol üstlenilebilir.

- Başta engelli çocukların eğitimi olmak üzere diğer grupların imkânlarla ulaşmada yaşadığı sorunların en aza indirilmesine yönelik çevresel faktörler mevcutlar üzerinden çalışılarak yeniden düzenlenebilir.
- Dezavantajlı gruplara ilişkin sosyal aktivite, spor ve benzeri projeler geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Adaman, F. ve Keyder, Ç. (2007). *Türkiye'nin Büyük Kentlerinin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşayan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*. Tes-İş Dergisi, 83-89.
- Aitchison, C. (2003). *From leisure and disability to disability leisure: Developing data, definitions and discourses*. Disability & Society, 18(7):955-969.
- Akşit, G., Bozok, M. ve Bozok, N. (2015). *Zorunlu Göç, Sorunlu Karşılaşmalar: Hisar Köyü, Nevşehir'deki Suriyeli Göçmenler Örneği*. Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1(2):92-116.
- Allison K. R., Dwyer J. J., Goldenberg E., Fein A., Yoshida K. K. ve Boutilier M. (2005). *Male adolescents' reasons for participating in physical activity: Barriers to participation, and suggestions for increasing participation*. Adolescence, 40(157):155-170.
- Arslantaş, H., Adana, F., Abacıgil, Ergin, F., Kayar, D., Acar, G. (2015). *Loneliness in Elderly People, Associated Factors and Its Correlation with Quality of Life: A Field Study from Western Turkey*. Iran J Public Health. 44(1):43-50.
- Avrupa Komisyonu. (2010). *EU Working Group Social Inclusion And Equal Opportunities In Sport 1st meet, Brussels 8 July 2010. Summary Report*. Brussels. European Commission, <http://www.coniberodeporte.org/es/documentacion/seminario-cartagena-indias-septiembre-2010/documentacion-complementaria/144-resumen-del-grupo-de-trabajo-inclusion-social-en-la-ue/file>, Erişim: 09. 03. 2018.
- Avrupa Komisyonu. (2012). *Developing the European Dimension in Sport*. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0012&from=EN>, Erişim: 10. 3. 2018.

- Avrupa Komisyonu. (2013). *Avrupa'daki Okullarda Beden Eğitimi ve Spor*. Eurydice Raporu EACEA. Lüksemburg: AB Yayın Ofisi. s. 33 https://sgb.meb.gov.tr/eurydice/kitaplar/Avrupadaki_Okullarda_Beden_Egitimi_Ve_Spor/Avrupadaki_Okullarda_Beden_Egitimi_Ve_Spor.pdf, Erişim: 10. 10. 2023.
- Aytaç, Ö. (2016). *Kent Yoksulluk ve Sosyal Düzensizlik Potansiyeli*. Mukaddime, 7(1):135-155.
- Beckung, E. ve Hagberg, G. (2002). *Neuroimpairments, activity limitations, and participations restrictions in children with cerebral palsy*. *Developmental Medicine and Child Neurology*, 44:309–316.
- Braun, K. V. N., Yeargin-Allsopp, M. ve Lollar, D. (2006). *Factors associated with leisure activity among young adults with developmental disabilities*. *Research in Developmental Disabilities*, 27:567–583.
- Buz, S. (2008) *Türkiye'deki Sığınmacıların Sosyal Profili*. *Polis Bilimleri Dergisi*, 10(4):1 14.
- Carter, M. J., Van Andel, G. E. ve Robb, G. M. (2003). *Therapeutic Recreation: A Practical Approach*. IL: Waveland.
- Colver, A. ve SPARCLE Group. (2006). *Study Protocol: SPARCLE-A multi-centre European study of the relationship of environment to participation and quality of life in children with cerebral palsy*. *BMC Public Health*, 6(105):10.
- Çetiner, H. (2019). *Sağlık Rekreasyonu Kapsamında Terapatik Rekreasyon Uygulamaları*. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 6 (4):405-411.
- Çeviker, A., Mumcu, H. E., Şekeroğlu, M. Ö. ve Bayrak, M. (2018). *UNICEF'e Göre Türkiye'de Dezavantajlı Kabul Edilen Grupların Sportif Etkinliklerle Sosyal Uyumun Sağlanması*. *Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12:221-238.
- Deniz, A. ve Özgür, E. M. (2010). *Rusya'dan Türkiye'ye Ulus aşırı Göç: Antalya'daki Rus Göçmenler*. *Ege Coğrafya Dergisi*, 19(1).
- Erbay, N. Ö. (2017). *Müzelerde Dezavantajlı Gruplara Yönelik Eğitimler*. *Milli Eğitim Dergisi*. Bahar Sayısı: 214. Ankara.
- Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulus aşırı Toplumsal Alanlar*. (1. baskı). Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- GENCKONFED. (2018). *Dezavantajlı Gençlerin Sporla Sosyal ve Sağlıklı Hayata Entegrasyonu*. <http://www.genckonfed>.

org/dezavantajli-genclerin-sporla-sosyal-ve-saglikli-hayata-entegrasyonu-projesi-1, Erişim: 11. 07. 2018.

- GSB. (2012). *Gençlik Spor Bakanlığı Raporu. Dezavantajlı Gençler ve Sosyal Dışlanma, Gençlik Şurası Ön Değerlendirme Raporu*, Ankara.
- GSB. (2013). *Gençlik Spor Bakanlığı Raporu. Ulusal Gençlik ve Spor Politikası Belgesi*. s. 65 Ankara.
- Hassoy, H. (2016). *Sığınmacılara İlişkin Genel Durum*. (1. baskı). Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları.
- Heah, T., Case, T., McGuire, B. ve Law, M. (2007). *Successful participation: The lived experience among children with disabilities*. Canadian Journal of Occupational Therapy, 74(1):38–47.
- Janson, S. (2018). *Epidemiological Studies of Child Maltreatment: Difficulties and Possibilities*. In Pediatric Epidemiology, 21:16-29.
- Kirmayer, L. J., Narasiah, L., Munoz, M., Rashid, M., Ryder, A. G., Guzder, J. ve Pottie, K. (2011). *Common mental health problems in immigrants and refugees: general approach in primary care*. Cmaj, 183(12):E959-E967.
- Law, M., King, G., King, S., Kertoy, M., Hurley, P., Rosenbaum, P., et al. (2006). *Patterns of participation in recreation and leisure activities among children with complex physical disabilities*. Developmental Medicine and Child Neurology, 48, 337–342.
- Lawlor, K., Mihaylov, S., Welsh, B., Jarvis, S. ve Colver, A. (2006). *A qualitative study of the physical, social and attitudinal environments influencing the participation of children with cerebral palsy in northeast England*. Pediatric Rehabilitation, 9(3):219–228.
- Long, J., Robinson, P., Spracklen, K. (2005). *Promoting racial equality within sport organizations*. Journal of Sport and Social Issues, 29(1):41-59.
- Majnemer, A. (2006). *Assessment tools for cerebral palsy: New directions*. Future Neurology, 6(1):755–763.
- Makizako, H., Shimada, H., Doi, T., Yoshida, D., Anan, Y., Tsutsumimoto, K., et al. (2015). *Physical frailty predicts incident depressive symptoms in elderly people: prospective findings from the Obu Study of Health Promotion for the Elderly*. Journal of the American Medical Directors Association. 16(3):194–199.

- McManus, V., Michelsen, S. I., Parkinson, K., Colver, A., Beckung, E., Pez, O., et al. (2006). *Discussion groups with parents of children with cerebral palsy in Europe designed to assist development of a relevant measure of environment*. *Child: Care, Health and Development*, 32(2):185-192.
- McMeeking, D. ve Purkayastha, B. (1995). *'I can't have my mom running me everywhere': Adolescents, leisure, and accessibility*. *Journal of Leisure Research*, 27(4):360-378.
- Nicholl, C. ve Thompson, A. (2004) *The Psychological Treatment of Post Traumatic Stress Disorder (PTSD) in Adult Refugees: A Review of Current State of Psychological Therapies*. *J Ment Health*, 13(4):351-362.
- Okur, N. ve Erdugan, E. F. (2010). *Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme*. 2. Sosyal Haklar Sempozyumu, Bildiri Kitabı, İstanbul. ss. 82-84.
- Onuncu Kalkınma Planı. (2014). *2014-2018 Spor Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara. ISBN 978-605-4667-60-4 YAYIN NO: KB: 2866 - ÖİK: 716.
- Öz, K. (2012). *AB Komisyonu Bildirisi Sporun Avrupa Boyutunun Gelişimi*, T. Çağlar, H. G. Baykal, B. Çağatay, A. Aybers (Editörler). Ankara Barosu Spor Hukuku Kurulu Av. Atilla Elmas Armağanı. Ankara Barosu Yayınları, ss. 635-658.
- Özer, D. S. (2001). *Engelliler İçin Beden Eğitimi ve Spor*. Nobel Yayın dağıtım. Ankara.
- Özkan, Ö. (2000). *Türkiye Çingeneleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Pak, M. (2020). *Yaşlılarla Sosyal Hizmetlerde Yeni Paradigma: Yaşlıları Güçlendirme*. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(47).
- Palmer, S. (2018). *What Is Toxic childhood? In Childhood, Well-Being and a Therapeutic Ethos*, pp. 57-74.
- Peltokorpi, V. (2010). *Intercultural Communication in Foreign Subsidiaries: The Influence of Expatriates Language and Cultural Competencies*. *Scandinavian Journal of Management*. 26(2):176-88.
- Prens, M. J., Wu, F., Guo, Y., Gutierrez Robledo, L. M., O'Donnell, M., Sullivan, R., Yusuf, S. (2015). *The Burden Of Disease In Older People And Implications For Health Policy And Practice*. *The Lancet*. 385(9967):549- 62.

- Rector, C. (2010). *Working with Vulnerable People*. Allender, JA., Rector, C., Warner, KD (Ed). Community Health Nursing Promoting and Protecting the Public's Health (7th ed) (712-730). China: Wolters Kluwer Health/Lippincott Williams & Wilkins.
- Savucu, Y. (2018). *Spor Bilimlerine Giriş ve Beden Eğitimi ve Sporun Temelleri*. Ed. Taşkıran Y. Engelli Bireyler için Beden Eğitimi ve Spor. Ergün Yayınevi, İzmir.
- Steptoe, A., Deaton, A. ve Stone, A. A. (2015). *Subjective Wellbeing, Health, And Ageing*. The Lancet. 385:640-648.
- Şantaş F. (2017). *Yoksulluğun Sağlık Statüsü ve Sağlık Hizmetleri Kullanımı ile İlişkisi*. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi, 13:545-91.
- Teodorescu, D. S., Heir, T., Hauff, E., Wentzel-Larsen, T. ve Lien, L. (2012). *Mental health problems and post-migration stress among multi-traumatized refugees attending outpatient clinics upon resettlement to Norway*. Scandinavian Journal of Psychology, 53(4):316-332.
- Turk, M. M., (2017). *Health and Wellness for Children with Disabilities*. Rehabilitation Medicine. pp. 3412-3415.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2020*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Income-and-Living-Conditions-Survey-2020-37404#:~:text=Y%C4%B1ll%C4%B1k%20ortalama%20esas%20i%C5%9F%20gelirleri%20s%C4%B1ras%C4%B1yla%20i%C5%9Fverenlerde%20125%20bin%20698,19%200%20ile%20yevmiyelilerde%20oldu>, Erişim: 10. 10. 2023.
- Uluslararası Göç Örgütü. (2009). *Göç Terimleri Sözlüğü*. İsviçre: Uluslararası Göç Örgütü.
- Ünlü, D. İ. (2019). *Yerel Yönetimlerin Hayat Boyu Öğrenmedeki Yeri Ve Dezavantajlı Gruplar Açısından Değerlendirilmesi: İsmek Örneği* [Yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi.
- Voorman, J. M., Dallmeijer, A. J., Schuengel, C., Knol, D. L., Lankhorst, G. J. ve Becher, J. G. (2006). *Activities and participation of 9-13-year-old children with cerebral palsy*. Clinical Rehabilitation, 20:937-948.
- Welsh, B., Jarvis, S., Hammal, D. ve Colver, A. (2006). *How might districts identify local barriers to participation for children with cerebral palsy?*. Public Health, 120:167-175.

Yiğitbaşı, Ç. (2020). *Hem Dezavantajlı Hem Kadın Olmak*. Van Tıp Dergisi, 27(3):367-370.

**KUŞAKLARIN TANIMLANMASI SORUNALI VE TÜRKİYE'DE
KUŞAK TANIMININ YAPILMASINA ETKİ EDEN FAKTÖRLERE
YÖNELİK BİR GÜNCELLEME**

Mihalis (Michael) KUYUCU

KUŞAKLARIN TANIMLANMASI SORUNSALI VE TÜRKİYE'DE KUŞAK TANIMININ YAPILMASINA ETKİ EDEN FAKTÖRLERE YÖNELİK BİR GÜNCELLEME

Mihalıs (Michael) KUYUCU¹

Öz: Kuşakların sınıflandırılması tüm bilim alanlarının merak ettiği ve incelediği bir konu olmuştur. Ekonomik piyasaların şekillenmesinden tutun sağlık, eğitim, sanat ve daha pek çok alanın gelişmesinde önemli bir faktör olan kuşak kavramı üzerine yapılan ilk çalışmalar çok eski yıllara dayansa da kavram daha çok 20. Yüzyılın ikinci yarısında bilimin odak noktasına gelmiştir. Benzer dönemlerde doğan kişilerin belirli bir zaman dilimi içindeki yaşamlarını ve ona etki eden davranışlarını inceleyen kuşak kavramı kültürden kültüre, coğrafyadan coğrafyaya değişiklik göstermektedir. Bu çalışmada kuşak kavramı hakkında yapılan tarihsel araştırmalara yönelik bir derinlemesine bir literatür çalışması ile kuşakların özelliklerine yönelik farklı perspektiflerden oluşan içinde alternatif görüşleri de içeren bir araştırma yapılmıştır. Bu bağlamda kuşak kavramının tanımlarına getirilen farklılıklar tartışmaya açılmıştır. Çalışmanın son bölümünde kuşakların tanımında ve özelliklerinin saptanmasında farklı coğrafi ve kültürel faktörlerin etki ettiği konusuna değinilmiş ve Türkiye'de X, Y ve Z kuşağının tanımlanmasına etki edebilecek sosyolojik, politik ve teknolojik gelişmelere vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuşak Kavramı, Türkiye'de Kuşaklar, X Kuşağı, Y Kuşağı, Z Kuşağı, Kuşakların Özellikleri

¹ İstanbul Galata Üniversitesi, Sanat Ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler Ve Reklamcılık Bölümü, İstanbul / Türkiye, e-mail: michaelkuyucu@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-1931-6844

GİRİŞ VE KUŞAK KAVRAMI

Nesiller, kuşaklar, yaş grupları, özellikleri ve deneyimledikleri sosyal ve politik değişimler hakkında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Kuşaklarla ilgili yapılan araştırmalar ve ortaya çıkan literatüre göz atmadan önce kuşak kavramını tanımlamakta yarar vardır.

Biyolojik açıdan ele alındığında bir nesil, bir kişinin doğumu ile o kişinin bir bebek dünyaya getirmesi arasındaki zaman aralığıdır. Ancak kuşak denildiğinde biyolojik tanımlamalardan çok sosyolojik açıdan yapılan değerlendirmelere göz atmak gerekir. Nesil denildiğinde tek bir aileden söz edilirken, kuşak denildiğinde toplumun genelinden bahsedilmektedir.

Türk Dil Kurumu, kuşak kavramını “yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını yaşamış, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kederleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğu” olarak tanımlamaktadır (TDK, 2022). İlk kez 19. yüzyılda Fransız sosyolog Auguste Comte tarafından ortaya atılan kuşak kavramı, 20. yüzyılda Alman sosyolog Karl Mannheim ile sosyal bilimler literatürüne girmiştir. Mannheim, kuşak kavramını “ortak alışkanlıkları ve kültürü olan bireylerin oluşturduğu grup” olarak tanımlamıştır (Bristow, 2015).

Kuşak kavramının tarihi sürecinin izini sürdüğümüzde, bazı bilim dalları kuşak kavramının antik Yunan döneminde, bazı yazılı kaynaklar ise Eski Mısır Uygarlığında ortaya atıldığını ileri sürmüştür (Joshi vd., 2011:179). Yaygın bir bakış açısına göre, kuşaklar sadece doğum ile sınıflandırılmak veya açıklamaya çalışmak yetersizdir. Kuşakları, dönemin yaygın kabul görmüş düşünceleri, hisleri ve kuşağın ortak deneyimler ile bir bütün olarak değerlendirip anlamaya çalışmak gerekmektedir (Zempke vd., 2013:268).

14. yüzyıl düşünürü ve devlet adamı İbni Haldun’un 1377 yılında kaleme aldığı “Mukaddime” adlı eserinde kuşaklar çalışmasına temel olabilecek sosyolojik, tarihsel ve felsefi açıklamalar yer almıştır. İbni Haldun eserinde, ortak davranışlarımızı etkileyen temel parametrelerin nasıl gruplandırılabilirliği gibi konulara değinmiştir (Sarıoğlu, 2020:2).

Her kuşağın sahip olduğu değer yargıları ve yaşam tarzlarındaki öncelikleri bir önceki kuşaklara göre farklılık göstermektedir. Aynı

şekilde, her kuşağın bir öncekine göre güçlü ve zayıf olarak nitelendirilebilecek özellikleri bulunmaktadır. Ancak, unutulmamalıdır ki, nesiller tanımlanırken pek çok genelleme ifadesi kullanılmasına karşı, kuşakların bir grubun üyesi olarak konumlandırırken, her bir özelliğini herkesin taşıdığını ifade etmek doğru değildir (Lower, 2008:82).

Kuşaklar konusunda evvelden ortaya konmuş çeşitli yaklaşımlar olsa da konunun bir teori olarak popülerleşmiş William Strauss ve Neil Howe'un 1990'ların başında gerçekleştirdiği çalışmalarla başlar. Bununla birlikte belki de jenerasyon fenomeninin bir teori olarak ilk ele alan 1923 yılında yazdığı "Kuşaklar Sorunu" makalesiyle Karl Mannheim olmuştur (Kuran, 2019:25).

Kuşak teorisi ile ilgili farklı kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Literatür kuşak teorisinin tam olarak ne zaman başladığına dair hem fikir değildir. Bir kaynağa göre kuşak çalışmalarının tarihsel önemi açısından bakıldığında Schlesinger, Auguste Comte'nin "Cours de Philophie Positive" adlı çalışması ilk olarak kabul edilmektedir. 20 yy'da ise Alman sosyolog Karl Mannheim'in 1928 yılında yazdığı bir kitapta kuşak kavramını ilk kez literatüre kazandırmıştır (Yılmaz, 2019:2).

Kuşaklar, paylaşılan tarihsel deneyimin bir parçasıdır. Bu nedenle 20. Yüzyıldan itibaren kuşak kavramı, biyolojik olarak nesilden ziyade ortak tarihsel deneyimler açısından tanımlanmaya başlanmıştır. Örneğin Ryder'ın (1965), kuşak kavramını belli bir süre boyunca benzer olaylar yaşayan kişiler topluluğu olarak tanımlarken, Carlsson ve Karlsson (1970), aynı dönemde doğup aynı dönemde iş hayatına atılmak, aynı dönemde evlenip aynı dönemde çocuk sahibi olmak gibi hayat olayları açısından ele almış ve kuşakları bu olaylarda dönem itibariyle birlikte hareket eden gruplar olarak tanımlamıştır. Benzer bir tanımla 21. yüzyılda McCrindle ve Wolfinger (2010) de yapmış ve kuşakları "yaşları ve yaşam evreleri, koşulları ve teknolojileri, olayları ve deneyimleri ile katılan bir grup insan" olarak tanımlamıştır. Egri ve Ralston (2004) ise kuşakları, bir ülkenin benzersiz tarihsel dönemi boyunca vurgulanan değer önceliklerini yansıtan bir ulusal alt kültür biçimi olarak tanımlamıştır.

Bu bağlamda ele alınca kuşaklar, belirli bir tarih aralığında doğan, sosyalleşme sürecinde ortak koşullardan etkilenen, ortak koşulların getirdiği sorumlulukları paylaşan, buna bağlı olarak ortak değer, inanç,

beklenti ve davranışlara sahip olan gruplar olarak (Aydın, 2020) tanımlanabilir. Bu durum kuşakların yetiştirme tarzları ve buldukları ortamla bağlantılı olarak genel karakter, yaşam biçimi, çalışma şekli, işyerinden beklentiler gibi birçok konuda farklı bir dünya görüşüne sahip olmasına neden olmaktadır (Ayhün, 2013).

Gardner ve Davis (2013) kuşakları tanımlarken dijital çağın göz ardı edilmemesi gerektiğini öne sürerek kuşaklara teknoloji perspektifinden yaklaşmıştır. Gardner ve Davis'e (2013) göre bir kuşak, bazı teknolojilerin ortaya çıktığı ve gençlerin onu doğal ve "yerli" bir şekilde benimsemeye ve kullanmaya başladığı bir dönem" olarak tanımlanmıştır.

Mannheim'a (1952) göre kuşak kavramı, kuşağın toplumda "somut bir grup (örneğin üyeleri arasında zihinsel ya da fiziksel yakınlım veya birbiri hakkında hiçbir bilgileri olmayan) halinde değil "sosyal bir konum" olarak bulunduğu bireyin sınıfı konumuna benzer olarak tanımlanmıştır. Somut grup ifadesi ile doğal yollarla gelişen ya da bilinçli bir iradeyle oluşturulan bağlarla çok sayıdaki bireyin birliği kastedilmiştir. Bu bakış açısıyla ele alındığında bir kuşağın üyeleri belli yöntemlerle birbirine bağlı olsa da aralarındaki bağlar somut bir grup oluşturmamıştır. Mannheim sınıf konumunu belli bireylerin belirli bir toplumun ekonomik ve güç yapısını kendi hisseleri olarak ellerinde tuttıkları ortak "konum" olarak açıklamıştır. Kuşak toplumu insan varoluşundaki biyolojik ritmin (yaşam ve ölüm faktörleri, sınırlı yaşam süresi ve yaşlanma) varlığına dayanmaktadır. Aynı doğum yılını paylaşan kuşağa ait olan bireylere sosyal sürecinin tarihsel boyutunda belli ölçüde ortak bir konum bahşedilmiştir (Mannheim, 1952:290).

Howe ve Straus (1991) kuşakları tanımlamak için doğum yılından farklı bir biçimde aşağıdaki kriterleri kullanmıştır:

- Algılanan üyelik (ergenlik süresince başlayan ve genç erişkinlik süresince bütünleşilen bir kuşak içindeki üyeliğe ilişkin öz-algı)
- Ortak inanışlar ve davranışlar (Bir kuşağı karakterize eden aileye, kariyere, kişisel yaşama, politikaya, kutsal inançlara vs ilişkin tutumlar ve davranışlar – işlere, evliliğe, çocuklara, sağlığa, suça, cinselliğe, ilaçlara vs gibi ilişkin seçimler).

- Tarihsel olarak konum – kuşağın biçimlendiği ergenlik ve gençlik yıllarında meydana gelen tarihsel olayların dönüm noktaları (örneğin liberal politikalarından tutucu politikalara dönüşüm) ve belli başlı olaylar: Birinci ve ikinci dünya savaşı, Vietnam, Kuzey Irak Savaşları gibi (Reeves ve Oh, 2008:297).

Görüldüğü üzere kuşak kavramı, biyolojik bir kavram olan nesilden farklıdır. Ekonomik, teknolojik, çevresel ve kültürel unsurların nesillerin yaşamları üzerinde doğrudan veya dolaylı bir etkisi vardır. Örneğin, bir tarım medeniyetinde doğan bir insanın, sanayileşmiş bir toplumda doğmuş bir insanla aynı tutumlara, alışkanlıklara ve tercihlere sahip olması beklenemez. Aynı kuşağın insanları, dünyanın farklı yerlerinde yaşıyorlarsa, farklı deneyimler yaşayabilirler. Zengin bir ülkede yaşayan bir nesil üyesi, ekonomisi daha fakir bir ülkede yaşayan bir nesil üyesi ile aynı özellikleri göstermeyebilir. Bu, kuşaklar olgusunun küresel bir fenomen olmadığını gösterir.

Yeni toplumsal olayların çok görülmediği ya da değişimin yavaş olduğu yerlerde kuşakların oluşması mümkün değildir. Bulunduğu dönemi etkileyen ve bu dönemi sınırlandıran olaylar, bir kuşağın varlığından söz etmemizi mümkün kılmaktadır. Aşağıda belirtilen altı özellik kuşakların sınırlarını belirlememize yardımcı olmaktadır (Sessa vd, 2007:49).

- Travmatik veya biçimlendirici bir olay (Örnek: Savaş gibi)
- Toplumdaki kaynakların dağılımını etkileyen demografide çarpıcı bir değişim
- Bir nesli başarıya veya başarısızlığa bağlayan bir aralık (Örnek: 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı / Büyük Buhran)
- Toplum hafızasından silinmeyen bir “kutsal alan”ın oluşması (Örnek: Woodstock Festivali)
- Çalışmaları ile toplumda ses getiren ve toplumsal gelişmelere hız kazandıran rehberler veya kahramanlar (Örnek: Martin Luther King).
- Birbirlerini tanıyan ve destekleyen kişilerin çalışmaları (Örnek: Bill Gates, Steve Jobs)

Mannheim kuşakların döngüselliğini değil tarih ve sosyal olayların kuşaklar üzerindeki etkilerini dile getirmiştir. Strauss ve Howe

jenerasyonel döngüleri fazlara ayırırken 20. Yüzyılın en önemli sosyologlarından Talcott Parsons'ı örnek almıştır (Strauss, 1997:32). Ortalama yirmi yıldan oluşan her kuşak dönemi yaşamın fazları gibidir. Strauss ve Howe bu fazları dörde ayırmıştır (Kuran, 2018:27).

- **Yaşlılık:** 66-87 yaş arası bu döneme “hizmetkarlık” dönemi de denir. Mentorluk yaptığımız, donanımızı ardıl kuşağa geçirdiğimiz, değerlerimizi aktardığımız dönem.
- **Orta Yaş:** 44-65 yaş arası bu döneme “liderlik” dönemi de denir. Yönettiğimiz ve öğrettiğimiz, değerlerimizi kullandığımız dönem.
- **Genç Erişkinlik:** 22-43 yaş arası bu döneme “eylem” dönemi de denir. Çalıştığımız ve aktif yaşama katıldığımız, değerlerimizin test edildiği dönem.
- **Gençlik:** 0-21 yaş arası bu döneme “bağımlılık” dönemi de denir. Büyüdüğümüz ve öğrendiğimiz, değerlerimizi edindiğimiz dönem.

KUŞAKLARIN SINIFLANDIRILMASI

Kuşakları sınıflandırmak, kuşak farklılıklarını doğru bir şekilde belirlemek ve bu farklılıkların bireyler, işletmeler ve toplum üzerindeki etkilerini doğru bir şekilde yönetmek için kritik öneme sahiptir. Kuşak sınıflandırması, yalnızca yıl temelli bir yaklaşımdan çok daha fazladır. Toplum etkileyen ekonomik, tarihi, siyasi ve teknolojik olaylar bu sınıflandırmada rol oynamaktadır. Bu olayların ülkeden ülkeye değişiklik göstermesi çok normaldir. Bu nedenle de evrensel bir kuşak sınıflandırması yapmak doğru değildir. Bununla birlikte, evrensel bir kuşak sınıflandırması yapmak mümkün olmasa da ulusların genelini etkileyen olaylar benzer etkiler yarattığından referans olarak alınmaktadır. Kuşak sınıflandırmasında referans alınan önemli küresel olaylar Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Büyük Buhran (1929), İkinci Dünya Savaşı (1939-1945), Nükleer Savaş Tehdidi (1946-1963), televizyonun yaygınlaşması (1950'ler), Petrol Krizi (1970), Küreselleşme (1980'ler), İnternetin yaygınlaşması (1990'ların sonu) gibi olaylardır. Ancak hangi kuşağın hangi tarihte başladığını ve hangi tarihte bittiğini kesin bir dille söylemek mümkün değildir. Çünkü yaşanan olayların bireylerin ve toplumun üzerindeki etkilerinin sınırlarını çizmek mümkün değildir. Buna rağmen literatürde katkı sağlayan yüzlerce çalışma

yapılmış ve kuşakların belirli bir tarihsel dönemle anlatılmaya çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmalar içinde en yaygın olan ve literatürde en fazla kullanılan kuşak tanımlamaları tablo 1'deki gibi olmuştur.

Tablo 1. Literatürde En Yaygın Olan Kuşak Tanımlamaları

Kuşak	Tarih Aralığı	Önemli Olaylar
Sessiz Kuşak	1925-1945	Büyük Buhran, II. Dünya Savaşı, Cumhuriyetin İlanı
Bebek Kuşağı	Patlaması 1946-1965	Soğuk Savaş, 68 Hareketi, 1960 Askeri Darbesi
X Kuşağı	1966-1980	Petrol Krizi, Sağ-Sol Çatışmaları
Y Kuşağı	1981-2000	Körfez Savaşı, Bosna Savaşı, Terör, 1994 Ekonomik Krizi
Z Kuşağı	2001-2010	11 Eylül Saldırıları, Irak Savaşı, 2008 Ekonomik Krizi
Alfa Kuşağı	2010 Sonrası	ve Mülteci Krizi, 15 Temmuz Darbe Girişimi,

Bazı araştırmalara göre X kuşağından itibaren, bazı araştırmalara göre ise Z Kuşağından bu yana her nesil, olaylara ve koşullara bakılmaksızın on beşer yıl sürmektedir. Kuşakların sınıflandırılması için bilimsel bir yaklaşım olan harfler X, Y, Z ve Alfa kullanılmıştır. Sarıoğlu'na göre (2020) nesilleri tanımlarken harflerin kullanımı bir anlamda ön yargıları ya da basmakalıp fikirlerin de önüne geçilmesi noktasında fayda sağlamaktadır.

X, Y, Z simgelerini orta öğretim sıralarındaki fen ve matematik derslerinden hatırlayanlar 2000'li yıllarla birlikte bu harflerin kuşakları tanımlamakta kullanıldığını da görmüştür. Kuşakları tarih aralıklarına bölerek harflerle tanımlama eğiliminin altında yatan fikri temel, yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartları, sorumlulukları ve yükümlülükleri altında yetişmiş toplulukların birtakım ortak tarihsel, toplumsal ve teknolojik dönüşüm evreleri yaşadığından benzer etkilere maruz kalması ve bu yüzden benzer tavırlar sergilemesine dayanır.

Kuşakların harflerle simgelenmesinin geçmişi çok eskilere dayanmamaktadır. 1991 yılında Kanada’lı yazar Douglas Couplan henüz yirmili yaşlarda yazdığı ve ikinci dünya savaşı sonrasında doğmuş olanların bir önceki kuşaktan farklı özelliklere sahip olduğunu konu ettiği romanında Generation Z: Tales for an Accelerated Culture (X kuşağı : Hızlanan kültür için masallar) adını koymuştur. Bu romanda “just call us X” (bize sadece X deyin) şeklinde bir cümle kullanmıştır (Büyükhelvacıgil, 2021:22).

Tablo 2. Kuşakların Küresel Özellikleri (Sarioğlu, 2020:16)

JENERASYONLAR	SESSİZ KUŞAK	BEBEK PATLAMASI	X KUŞAĞI	Y KUŞAĞI	Z KUŞAĞI
Doğum Yılları	1928-1944	1945-1964	1965-1979	1980-1999	2000-2015
2020 Yılında Yaşları	76-92	75- 56	55-41	40-21	20-5
Küresel Nüfus Oranları	%5	%15	%20	%27	%32
Yaşamlarını Şekillendiren Olaylar	İkinci Dünya Savaşı Büyük Depresyon	Aya Ayak Basılması Soğuk Savaş	Petrol Krizi Vietnam Savaşı Kennedy Suikastı	9/11 Olayı Körfez Savaşı Sosyal Medyanın Doğuşu	Ekonomik Buhan Arap Baharı Koronovirüs Salgını
Teknolojide Önemli Adımlar	Araba	Televizyon	Bilgisayar	Akıllı Cep Telefonu	Artırılmış Gerçeklik/Sanal Gerçeklik Uygulamaları
Hobiler	Okumak	TV İzlemek	İnternette Gezinmek	Video Oyunları	YouTuber Olmak
Dijital Yetkinlik	Dijital Öncesi	Dijital Göçmenler	Dijitali Erken Benimsenler	Dijital Yerliler	Doğuştan Dijitaller
Müzik	Jazz/Swing	Elvis /Beatles	Madonna	Brithney Spears	Lady Gaga
Yakın Çevre Ulaşım Araçları	Station Araba	Jeep	Bisiklet-Araba	Uber	Scooter
İletişim Stili	Mektup	Telefon	E-Mail	Mesaj	Emoji
En Büyük Korkusu	Nükleer Savaş Olur mu?	Siyasi Çatışma ve Şiddet	İşimi Kaybeder miyim?	Küresel Terör Olayları	İnternetin Olmaması
Anahtar Yaşam Sorusu	Ülke nasıl bu kadar kötüye	Demokrasi ve Liberalizme nasıl ulaşırız?	Olay nedir?	Kariyer nedir?	Çevresel sorunları nasıl durdurabi-

Sessiz Kuşak

1925 ve 1945 arasında doğanlar genellikle "Sessiz kuşak" veya "savaş kuşağı" olarak adlandırılmaktadır. Bu kuşağa ait insanlar, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişe şahit olmuştur. Dolayısıyla insan gücünden makine gücüne geçişi gözlemleyen insanlar olarak önemli sosyal kimlik değişimi geçirmiştir (İlic & Yalçın, 2017). Bu kuşağın bireyleri İkinci Dünya Savaşı (1941-1945) ve Büyük Buhran (1929-1939) gibi küresel etkilere neden olan olayları yaşamıştır. Bu tarihsel olayların etkisiyle, erken yaşlardan itibaren yoksulluk ve finansal zorluklar ile uğraşmak zorunda kalmışlardır. Sonuçta da olaylara daha temkinli yaklaşan ve daha iyi bir gelecek elde etmek için çok çalışmanın önemine vurgu yapan bir kuşak haline gelmişlerdir. Ekonomik refahın olmadığı bir dönemde yetiştirilen bu kuşak, bir seçenek sunulduğunda kendileri için en mantıklı olan seçeneği desteklemeye daha eğilimlidir (Adıgüzel, Batu, & Ekşili, 2014).

Geleneklere sıkı sıkıya bağlı, kalabalık bir evde yetişen Sessiz Kuşak temsilcileri için yüz yüze iletişim önem taşımaktadır. Bu kuşak temsilcileri, uyumlu, kanaat eden, israftan kaçınan, sadık, tutumlu, temkinli ve risk almaktan kaçınan yapıdadır. Bu kuşak Türkiye’de “Cumhuriyet Kuşağı” olarak da bilinmektedir. Çünkü bu kuşak Kurtuluş Savaşı sonrası cumhuriyetin ilk yıllarında doğmuş, ülkenin eğitim ve sağlık gibi imkanlarının kısıtlı olduğu dönemde yetişmişlerdir (Akdemir, Konakay, & Demirkaya, 2013).

Bebek Patlaması Kuşağı

İnsanlık tarihinin en büyük trajedilerinden biri olan İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) sonrasında doğan kuşak olan Bebek Patlaması Kuşağı (Baby Boomer), 1946-1965 döneminde doğan bireyleri kapsamaktadır. Kendinden önceki kuşağın etkilendiği küresel olaylardan daha az etkilenmiş olsa da Soğuk Savaş’ın içerisinde doğmuş olmaları nedeniyle insan hakları ve savaş karşıtı eylemlerinin etkisinde kalmış bir kuşak olarak yetişmişlerdir. Bu kuşağın temsilcileri için radyo en önemli iletişim aracı olmuştur (Yu & Miller, 2005).

Bebek Patlaması Kuşağı, çalışmak için yaşamayı tercih eden bir kuşak olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’ndan çıkan ülkelerin toparlanabilmek için çok fazla çalışmaya ihtiyaç duyması ve bireylerin sahip oldukları işleri

kaybetmeme arzusu, bu kuşağın temsilcilerinin oldukça çalışkan olmalarına neden olmuştur. Bu da onların iş hayatında sadık birer çalışan olmalarını sağlamıştır (Simons, 2010). Bebek Patlaması Kuşağı'nın temsilcileri, genel olarak rekabetçi, işkolik, kurallara bağlı, çalışkan ve çalışmaya inanan, işine sadık, kanaatkar ve toplumsal olaylara duyarlı bir karakter sergilemektedir (Reisenwitz & Iyer, 2007).

Vietnam Savaşı, bu dönemde doğan kişilerin yaşadığı en büyük olaylardan biridir. Dönemin insanı önceki kuşağın aksine açgözlü, sadakatten yoksun, otoriteyi kabul etmeyen ve parayı en önemli motivasyon aracı olarak tanımlayan kişiler olarak görülmüştür. Bu dönemde doğan kişilerin özelliklerinden biri de ev reisliğini yalnızca babanın üstlendiği, yalnızca babanın çalıştığı ve evde çocuklara annenin baktığı son kuşak olmalarıdır. Bu nedenle, bu dönemde doğanların geleneksel cinsiyet normlarını kabul etme olasılıkları daha yüksektir (Lissitsa & Kol, 2016).

X Kuşağı

X Kuşağı'nın temsilcileri, 1965-1980 aralığında doğan bireylerden oluşmaktadır. Bazı çalışmalarda X Kuşağı için 1960-1980 yılları arasında doğanlar tanımlaması yapılmıştır. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak ilk kez cep telefonu kullanan, ilk kez renkli televizyon gören, ilk kez eposta kullanan, ilk kez kişisel bilgisayara sahip olan nesildir. Dolayısıyla teknolojik araçlar ile ilk kez temas eden topluluktur. Bu nedenle de çağın gereklerine ayak uydurmak konusunda zorlanmışlardır. Bu kuşağın temsilcileri, çalışmak için yaşamayı değil yaşamak için çalışmayı ilke edinmiştir (Yudhaputri, Emilisa, & Lunarindiah, 2021).

Kendinden önceki Bebek Patlaması Kuşağı'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde refah politikaları ile büyümesinden kaynaklanan ekonomik problemlerin içerisinde doğmuş, Vietnam Savaşı ve 1970'li yıllardaki Petrol Krizi'nin etkisi ile çalkantılı bir döneme gözlerini açmışlardır. Dolayısıyla kendisinden önceki kuşağın refah içerisinde yaşamasının faturasını ödemişlerdir. Bu nedenle de X Kuşağı temsilcileri daha fazla çalışıp daha fazla para kazanmaya odaklanan, materyalist bireyler olarak yetişmişlerdir (Riedy, 2018).

X Kuşağı temsilcileri, teknolojiyi aktif bir şekilde kullanmaya başlamaları nedeniyle önceki kuşaklardan daha bireysel bir yapıdadır. Ayrıca

kadınların iş hayatında rol almaya başlaması ile daha az doğum yapmışlardır. Küçük yaşlardan itibaren maddi sorumluluklara maruz kaldıkları için hayata daha pratik bir bakış açısına sahiptirler. Kendilerinden öncekilere göre daha genç yaşta ailelerine karşı sorumluluk altına girmişlerdir. Bu nedenle de yirmili ve otuzlu yaşlarında bekarlığı tercih ederek aile kurmayı ertelemişlerdir (Enam & Konduri, 2018).

X kuşağı, popüler kültür ve sanata büyük bir ilgi duymuştur. Bu kuşakta, bireysellik, çoğulculuk, hoşgörü, New Age, ekolojik bilinç ve küreselleşmenin yanı sıra postmodernizm ve serbest piyasa kapitalizmi de egemen felsefelerdir (Savage, Mayo, Mayo, & Cray, 2006).

Bu kuşağın çalışma hakkındaki görüşleri, her iki ebeveynin de uzun saatler çalıştığı bir evde yetişmeleriyle şekillenmiştir. X kuşağı, toplumsal güvenin azalmakta olduğuna, medyaya ve devlete güvenmediğine, güvenlik, emeklilik, sağlık, iş gibi olguları içeren sistemin kullanılmayacağına inanarak yetiştiklerinden son derece bağımsız bir karakter sergilemektedir (Colloway, 2018). X kuşağı temsilcilerinin genel karakteristik özellikleri, nicelikten çok niteliğe odaklanmak, aynı anda çok sayıda projeyi yürütme yeteneği (çoklu görev), iş-yaşam dengesine önem verip esnek çalışma saatleri talep etme, otorite ile barışık olmak ve otorite pozisyonlarından etkilenmemek, mükemmel teknik ve iletişim becerisidir (Pasla, Aseptia, Widyaningrum, Pramesti, & Wicaksono, 2021).

Bu kuşak, 68 Öğrenci Hareketi, Petrol Krizi, sağ-sol çatışmaları, televizyonun yaygınlaşması, 12 Eylül Askeri Darbesi, rock müziğin yaygınlaşması gibi tarihsel önem arz eden olay ve olgulara şahit olmuştur. Bu kuşak, televizyonun yaygınlaşması ile birlikte daha fazla şiddet ve cinsellik görüntülerine şahit olmuştur. Ancak erken yaşta finansal yükümlülük ile tanışmaları nedeniyle dünya görüşü açısından diğer kuşaklara göre farklılık taşımaktadır.

Y Kuşağı

Küreselleşme ve teknoloji, Y Kuşağı'nın en temel karakteristik özelliklerini şekillendiren olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknoloji ve küreselleşme sayesinde bilgiye erişmelerinin çok kolay olması, otoriteyi sorgulayan bir kuşağın doğuşuna neden olmuştur. Dünyanın farklı yerlerindeki insanların hayatlarından anında haber

alabilmeleri nedeniyle iş hayatında otoriteyi reddeden, uzun saatler çalışmaya istekli olmayan, yaşamak için çalışıp talepleri karşılanmadığında kolaylıkla iş bırakan, dolayısıyla işyerine sadakat beslemeyen nitelikleri ile Y Kuşağı temsilcileri, düşüncelerini ve hissettiklerini rahatlıkla ifade etmekte, sosyal ilişkilere önem vermekte ve duygusal zekaya sahiptir (Foktas & Jucevičienė, 2021). Y kuşağı temsilcileri, hızlı, çok yönlü ve son derece yoğun bir yaşam sürmektedir. Bu hızlı yaşam ise Y Kuşağı temsilcilerini azılı bir tüketiciye dönüştürmüştür. Kredi kartının yaygınlaşması ile kazanmadan harcamaya alışmış, marka tutkusuna sahip, taleplerinin bir sınırı olmayan nitelikte bireylerdir (Kelić, 2021).

Daha büyük ekonomik kaynaklara sahip olmaları nedeniyle, Y Kuşağının temsilcileri, öncekilerden daha fazla satın alma gücüne sahiptir. Y kuşağı bireyleri daha dikkatli ve sorgulayıcı özellikleri ile alışveriş yaparken daha araştırmacı ve titiz olabilirler (Aliman, Ariffin, & Hashim, 2017). Yine bu çağın insanı, sorgucu ve araştırmacı kimliğiyle ürünler hakkında zaten bilgi sahibi oldukları için mağaza çalışanlarının yardımını istememektedir. Öte yandan, bir satın alma işlemi yaparken arkadaşlarının görüşlerine çok değer verir. Bu yaştaki bireyler hem marka seçimlerini hem de alışveriş alışkanlıklarını etkileyen sosyal kabul arzusu tarafından yönlendirilir (Pozza, Heitz-Spahn, & Texie, 2017).

Bu kuşağa ait olan bireyler, 11 Eylül Saldırıları, silahlı okul baskınları, terör olayları, Körfez ve Irak Savaşı, internet, küreselleşme gibi olay ve olgulara şahit olmuştur.

Z Kuşağı

Milenyum Çağı Çocukları olarak da bilinen Z Kuşağı, 2000 yılı sonrası doğan bireyleri kapsamaktadır. Dolayısıyla halen çocukluk çağında ya da ergenlik ve ilk gençlik dönemlerinde olan bireyleri de içermektedir. Bu nedenle de iş hayatında nasıl bir tavır sergileyecekleri henüz net bir şekilde bilinmemektedir. Ancak bu kuşağın temsilcilerinin en önemli özelliği, tamamen teknoloji ve internet çağında doğmuş olmalarıdır. Dolayısıyla bu kuşağın temsilcileri teknolojiye açık, teknolojiyi bir araç olmaktan ziyade hayatın kendisi olarak gören bireylerdir (Dolot, 2018).

Z Kuşağının temsilcilerini Y Kuşağının temsilcilerinden ayıran en temel nokta, teknolojiyle tanışmış olmak değil, doğrudan teknolojinin

içerisinde doğmuş olmaktadır. Y Kuşağının temsilcileri iletişimlerini hem yüz yüze hem de teknolojik araçlarla sürdürürken, Z kuşağının temsilcileri için iletişim teknolojik araçlardan ve sosyal medyadan ibaret gibi gözükmektedir. Z Kuşağı, tamamen sanal dünya odaklıdır. Bilgiye erişimleri çok hızlı olduğu gibi aynı zamanda bilgiyi üreterek paylaşmak konusunda da son derece yetkindir (Rue, 2018).

Halen çocukluk ve ilk gençlik döneminde olan Z kuşağı üyeleri, yaşanan teknolojik ve sosyo-kültürel değişimler sonucu; tüketim ile ilgili kararlarında daha önceki kuşakların çok ötesinde etkide bulunmaktadır. Teknoloji ile çok küçük yaşlarda tanışan Z kuşağı, ailelerin tüketim kararları üzerinde etkili olduğu için pazarlama profesyonelleri için de çok önemli bir kuşaktır (Djafarova & Bowes, 2021). Z kuşağı üyeleri, kendine özgü ve imaja dayalı bir tüketime yönelen bir profil çizmektedir. Eğitilmiş ve ekonomik açıdan diğer kuşaklara kıyasla daha donanımlı olan Z kuşağı üyeleri istediği her ürünü hemen almak, hemen tüketmek ve sonrasında yeni tüketim deneyimlerine yönelmek istemektedirler.

Bu kuşağın bireyleri, küresel terör kavramı ile birlikte büyümüş, 2008 Küresel Ekonomik Krizi'ne şahit olmuştur (Somyürek, 2014).

Alfa Kuşağı

Akıllı telefonların ve akıllı cihazların yaygınlaşmaya başladığı 2010'lu yıllarda doğanların kuşağıdır. Dokunmatik ekranlı telefonlar ve tabletlerin içerisine doğmuş, internetin olmadığı bir dünyayı hiç görmemişlerdir. Bu nedenle de bilgi teknolojilerine ilişkin geniş bir bilgi ve beceriye sahiplerdir. Dijital Yerliler olarak da bilinen Alfa Kuşağının temsilcileri, bilgisayarın dilini kendi anadillerinden daha iyi bilmekte ve bilgisayar dilini gündelik hayatlarında dahi kullanmaktadırlar. Bağlantılı olma, bu kuşağın temsilcileri için kendinden önceki Z kuşağının temsilcilerinden dahi daha önemli bir olgudur.

Alfa kuşağının temsilcilerinin çalışma hayatında nasıl davranacaklarını tahmin etmek mümkün olmasa da Barkowitz (2016) ve Ramadlani ve Wibisono (2017) tarafından yapılan araştırmalar sonucunda Alfa Kuşağının karakteristik özellikleri şu şekilde belirlenmiştir (aktaran Demirel, 2021):

- *“Paylaşımdan nefret ederler, her şeyin tek sahibi olmak isterler.*

- *Son derece hareketli ve aktiftirler. Ancak gürültü yapmazlar. Özellikle 0-6 aylık bebeklik dönemlerinde yapılan incelemelerde sessiz oldukları gözlenmiştir.*
- *Mahremiyet onlar için önemli değildir. Deneyimlerini dünyayla paylaşmaktan çekinmezler.*
- *Kurallardan hiç hoşlanmazlar. Hatta kural tanımazlar.*
- *Her türlü kısıtlamadan ve alanlarında sınır bulunmasından hoşlanmazlar.*
- *Sağlıklı beslenmenin öneminin farkındadırlar. Özellikle sütü, peyniri ve vitamin içeren besinleri tercih ederler.*
- *Dini inançları yok denecek kadar azdır. İbadetler ve dini ritüellerden hiç hoşlanmazlar. Ateizme meyillidirler.*
- *Giyilebilir cihazlarla çok ilgilidirler.*
- *Aşırı tüketim sevmezler. Ebeveynlerinin sahip oldukları kıyafetleri, eşyaları, mücevherleri vs. kullanmaktan hoşlanırlar.*
- *Daha çok X ve Y kuşağı ebeveynleri tarafından şımartılırlar.*
- *X ve Y kuşağı ebeveynlerinden çok etkilenirler.*
- *Erişim kabiliyetlerinden dolayı girişimci bir ruha sahiptirler.*
- *Sosyal medyaya çok inanırlar. Dünyayı sosyal medya aracılığıyla tanırlar.*
- *Sosyal medya aracılığıyla iletim kursalar da yalnız olmayı her zaman tercih ederler. Kendi kendilerine yetebilirler.*
- *Online alışveriş yapmayı tercih ederler.*
- *İnsanlarla iletişimde neredeyse hiç fiziksel temas kurmazlar.*
- *Büyük zorlukların üstesinden gelebilecek yüksek düzeyde becerilere sahiptirler.*
- *Zevk aldıkları şeyleri tekrarlarlar. Aynı filmi, aynı müziği defalarca deneyimleyebilirler.*
- *Aynı anda iki işi yapmazlar.”*

Tablo 2. Farklı Araştırmacılara Göre Kuşakların Kapsadığı Dönemler (Yabanova & Öztürk, 2022:183)

Araştırmacılar	Sessiz Kuşak	Bebek Patlaması	X Kuşağı	Y Kuşağı	Z Kuşağı
Cennamo ve Gardner (2008)	-	1946-1961	1962-1979	1980 sonrası	-
Gürsoy vd. (2008)	-	1943-1960	1961-1980	1981-2000	2001 sonrası
Keleş (2011)	-	1946-1964	1965-1979	1980-1999	2000 sonrası
Lamm ve Meeks (2009)	-	1943-1960	1961-1980	1981-2000	2001 sonrası
Lancaster ve Stillman (2002)	1900-1945	1946-1964	1965-1980	1981-1999	2000 sonrası
Lyons (2007)	1945 öncesi	1945-1964	1965-1979	1980 sonrası	-
Martin ve Tulgan (2002)	1925-1942	1946-1960	1965-1977	1978-2000	2001 sonrası
Oblinger ve Oblinger (2005)	1946 öncesi	1947-1964	1965-1980	1981-1995	1995 sonrası
Parker ve Chusmir (1990)	1946 öncesi	1946-1964	-	-	-
Sessa (2007)	1925-1945	1946-1963	1964-1982	1983 sonrası	-
Smola ve Sutton (2002)	-	1946-1964	1965-1977	-	-
Howe ve Strauss (2000)	1925-1942	1943-1960	1961-1981	1982-2000	2001 sonrası
Tapscott (1998)	-	1946-1964	1965-1975	1976-2000	2001 sonrası
Twenge vd. (2010)	1925-1945	1946-1964	1965-1981	1982-1999	2000 sonrası
Williams ve Page (2017)	1930-1945	1946-1964	1965-1976	1977-1994	1994 sonrası
Wong (2008)	-	1945-1964	1965-1981	1982-2000	2001 sonrası
Zemke vd. (2000)	1922-1943	1943-1960	1960-1980	1980-1999	2000 sonrası

TÜRKİYE'DE KUŞAKLARIN TANIMLANMASI

Türkiye'de kuşakların karakteristik yapıları ve sınıflandırmada dönemi etkileyen olaylar tablo 3'de gösterilmiştir (Yılmaz, 2019:162).

Tablo 3. Türkiye'de Kuşak Sınıflandırmaları ve Karakteristik Yapıları

	Sessiz Kuşak (1925-1945)	Bebek Patlaması Kuşağı (1946-1964)	X Kuşağı (1965-1979)	Y Kuşağı (1980-1995)	Z Kuşağı (1995-...)
Dönemi Etkileyen Olaylar	-1923 T.C.'nin Kurulması -1927-1945 Dünya Savaşı -Atatürk Devrimleri	-Çok Partli Dönem -1980 Darbesi -1961 Anayasası	-1971 Darbesi -1968 Öğrenci ve İşçi Hareketleri -Kentleşme Hareketleri -Ekonomik Sıkıntı- lar(Kıyruklar) -Arabesk Kültürü -Şehrinin Yükselişi -Kadın İşgücünde Artış	-1980 Darbesi -1982 Anayasası -Ekonomik Değişimler(Neoliberal Politikalar) -Tüketim Toplumunun Yayılması -Teknoloji ve İnternetin Aile yapısının Değişmesi(Çekirdek Aile yapısı)	-28 Şubat Post Modern Darbesi -27 Nisan e-Muhürası -2001 Krizi -AK Parti İktidarı -Gazi Parku Olayları -15 Temmuz Darbe Kalkışması -Demokrasi Nöbetleri -Teknolojik İlerleme -İnternetin Yaygınlaşması (sosyal medya- nın yayılması, i-Pod, cep telefonları)
Karakteristik Yapılar	-İçine Kapanık -Muhafazakar -Millî ve Ailevi Duyguları Yüksek -Geleceksel -Sabırlı -Dürüst	-Fedakâr -İlahtır -Kriz Anlarında Serikani -Yılgınlar -Kurallı -İdealist	-Şüpheli -Sonuç Odaklı	-Süreç Odaklı -Sabretme Eğilimi Zayıf -Depresyona Yatkın -İletişime Açık -Bireysalcî Yapı -Özgüveni Yüksek -Aile Odaklı -Şikâyetçi	-Özgüveni Yüksek -Bağımsız -İpe Dönük -Tatminsiz -İletişimi Sosyal Medya Üzerinden -Ne İstedğini Bilen -Kendini İyi İfade Edebilen -Kontrolü Elinde Tutmak İsteyen

Gerek Türkiye’de gerekse Türkiye dışından kuşakların inceleyen sayısız araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda kuşakları kapsayan dönem genel olarak yıllara göre betimlenmiştir. Bu dönemlerin belirlenmesinde ise genel olarak küresel olaylar ön planda tutulmuştur. Birinci ve ikinci dünya savaşı yılları, dünyada yaşanan ekonomik buhran, soğuk savaşın başlangıcı ve sonu, ABD’de meydana gelen 11 Eylül terör saldırıları ve Arap Baharı gibi olaylar kuşakların hangi yılları kapsadığı ve hangi dönemlere ait olduğunun tanımlanmasında referans olarak kullanılmıştır. Bu referans olayların genel olarak dünyada meydana gelen ve daha çok ABD ‘nin eksenindeki olaylar olduğu ise çok nettir. Bugün dünyanın tek küresel gücü olmaya çalışan ve tek kutuplu bir küresel dünyanın ortaya çıkmasına yönelik çalışma ve girişimlerde bulunan ABD ‘nin kuşakların tanımlanmasında da başrolü oynayan bir etken olması ise hiç şaşırtıcı değildir.

Kuşakların küresel normlarla tanımlanması ve bu tanımlamaların küresel egemen ekonomik gücün isteklerine yakın olması tüketim başta olmak üzere pek çok küresel eyleminde tek tipleştirilmesine neden olmaktadır.

Elbette küresel çapta kuşak tanımlamaların olması dünyayı anlama ve anlatmak için geçerlidir. Ancak her kuşağın farklı coğrafyalarda farklı özellikler taşıdığı da altının çizilmesi gerekir. ABD ile Gana’da yaşayan bir genç ile Türkiye ve İngiltere’de yaşayan aynı yaştaki bir gencin gerek psikolojik gerek kültürel davranışlarında pek çok farklılığa sahip olacaktır. Farklı coğrafyalarda yaşayan insanların aynı davranış kalıplarını sergilemesinin beklenmesi ise anlamsızdır. Bu beklenti ancak tek tip bir insan modeli yaratmak isteyenlerin ve ürün ve hizmetlerin pazarlanması ve satışında bu modeli kullanmak isteyenlerin menfaatine yönelik bir beklenti olacaktır. Yapılan her homojen tanımlama ise bu beklenti içinde olan ve tüketim toplumunun daha da büyümesini isteyenlerin lehine sonuçlar vereceği gibi bilimsel anlamda gerçek olmayan tanımlamalara da neden olacaktır.

Bu bakış açısıyla ele alındığında toplumların ve ulusların kendi tarihlerinde önemli olan ve kırılma noktası olarak sayılabilecek olaylara göre kuşaklarının ait olduğu tarihsel aralıkların tanımının yapılması hem bu kuşakların tanımlanmasında ve özelliklerinin tespit edilmesinde sağlıklı sonuçlar verecektir.

Türkiye özelinde ele aldığımızda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 tarihinden günümüze kadar geçen zaman aralığında yaşanan önemli toplumsal, siyasi ve sosyal olayların irdelenmesi ve bu olayların tarihsel anlamda kapsama alanlarına göre kuşakların tanımlarının yapılması gerekmektedir. Türkiye tarihinde önemli olan ve kırılma noktası olarak sayılabilecek önemli tarihsel olaylara bir bakacak olursak aşağıda sıralanan olayların toplumun yapısını sosyolojik ve psikolojik açıdan etki eden ve kuşakların tanımlanmasında kullanılması gereken önemli kilometre taşlarını taşıdığını söyleyebiliriz.

Cumhuriyetin Kurulması: 1923

Tek Partili Hayat: 1923-1946

Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi: 1946

Askeri Darbeler Dönemi: 1960 – 1980

- 1960 Askeri Darbesi
- 1971 - 11 Mart Muhturası
- 1982 - 12 Eylül Darbesi

Medyada Çok Sessizliğin Başlaması (Özel sermayeli radyo ve televizyonların faaliyete geçmesi): 1990

İnternetin İlk Kullanımı: 1993

1994 Ekonomik Kriz ve Devalüasyonu

28 Şubat Postmodern Darbesi (1997)

İnternet Bağlantı Hızının Artması ve İnternet Kullanımının Yaygınlaşması: 2000'ler

2001 Ekonomik Krizi ve Devalüasyonu

Adalet ve Kalkınma Partisinin Türkiye'de aralıksız olarak en uzun süre iktidarda kalan siyasi parti olarak iktidara gelmesi (2002)

Sosyal Medyanın Yaygınlaşması: 2000'li yıllar.

2007/ 2008 Ekonomik Krizi

Gezi Olayları: 2013

15 Temmuz Darbe Girişimi: 2016

Covid-19 Pandemisi: 2020

2022/ 2023 Ekonomik Krizi (Enflasyon ve Döviz Krizi)

Şüphesiz bu olayların alt kırılmaları olan dönemler de tartışılabilir. Türkiye’de Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılı ve sonrasında geçen 1930’lu yıllar modernleşme ve batılılaşmanın ön planda olduğu bir dönem olmuşken, 1940’lı yıllar II Dünya Savaşının kıtlık etkisiyle anılmaktadır. 1960’lı yıllarda Almanya’ya gönderilen Türk işçilerin ve Anadolu’dan İstanbul’a başlayan göç dalgası, 1970’li yıllar sağ-sol savaşının yarattığı etkiler kuşakların farklı özellikler taşıması gerektiğinin en önemli delilleridir.

1990’lı yılların başına kadar TRT tekelinden radyo ve televizyon izleyen toplum bu dönemde ardı ardına faaliyete başlayan özel sermayeli radyo ve televizyon kanalları ile karşı karşıya kalmıştır. Bu yeni özel sermayeli medya TRT’den farklı bir içerik stratejisi benimsemiş ve toplumun gündemini etkilemiştir. Örneğin seksenli yıllar boyunca yasaklı olan Arabesk müziği doksanlarda özel sermayeli radyo ve televizyon kanallarında serbestçe yayınlanmıştır. Ayrıca özel radyo ve televizyon kanalları Türkçe pop müziği yayınına önem verdikleri için Türkiye’de doksanlı yıllarda Türkçe pop müziğinin yeniden zirveye çıkmasına katkıda bulunmuşlardır. Bugün “90lar Türkçe Pop” kavramının bir nostalji unsuru olarak hatırlanmasında o dönem yayın yapan özel medyanın rolü büyük olmuştur.

Her ne kadar 1993 yılında ilk internet bağlantısı kurulmuş olsa da Türkiye’de internetin yaygınlaşması 2000’li yıllarda yaygınlaşan ADSL bağlantılar sayesinde olmuştur. 2010’lu yıllarda web 3.0 teknolojisinin yaygınlaşması ve sosyal medyanın popüler olması Türk toplumuna kendisini bireysel platformlarda ifade etmesine katkıda bulunmuştur. 12 Eylül darbesinin gölgesinde geçirilen seksenli yılların yirmili yaşları ile sosyal medyanın yaygınlaştığı 2010’lu yılların yirmili yaşlarının aynı olması beklenemez.

Gezi Parkı olaylarının yaşandığı 2013 yılı Türkiye 1980 yılından sonra ilk kez ciddi bir toplumsal eylemle karşılaşmıştır. Bu eylem öylesine büyük bir eyleme dönüşmüştür ki nerdeyse 12 Eylül öncesinde yaşanan terör olaylarına kadar varacak özelliklere sahip olmuştur.

15 Temmuz 2016 yılında yaşanan darbe girişiminde ise Türkiye 12 Eylül 1980 tarihinden sonra ilk kez askerlerin ve askeri araçların darbe amacıyla sokaklarda olduğu bir döneme şahitlik etmiştir. Bu açıdan ele alındığında 2010lu yıllar Türkiye’de yaşayan insanların sosyolojik ve psikolojik gelişimini etkileyen yıllar olmuştur.

Son olarak küresel çapta bir olay olan Covid-19 pandemisinin başladığı 2020 yılı da kuşakların gelişimi ve özelliklerinin tanımlanması adına önemli bir dönem olmuştur.

SONUÇ

Kuşakların gerek özelliklerinin gerekse ait olduğu dönemlerin tanımlanmasında söz konusu coğrafyada yaşanan tüm ekonomik, sosyolojik toplumsal olayların ve kırılma noktalarının hesaba katılması gerekmektedir. 1980 ile 1990 yılları arasındaki Türkiye ile 1990 ile 2000 yılları arasında Türkiye hem sosyolojik hem ekonomik hem de politik olarak farklıdır.

Benzer biçimde 1960 ile 1970, 1970 ile 1980li yılları kapsayan on yıllık periyotlarda da ciddi farklı sosyolojik etkiler görülmektedir. Bu nedenle kuşakları tanımlarken onların ait olduğu tarihsel dönemleri bir bütün olarak değil alt dönemlerle tanımlanması daha doğru olacaktır.

Örneğin Y kuşağını 1980 -2000 yılları arasında doğan kişiler olarak tanımlarken 1980-1989 dönemini Y1, 1990-1999 dönemini de Y2 olarak tanımlanması bu kuşağa ait bireylerin gelişimlerinde karşılaştıkları ekonomik, sosyolojik, teknolojik gelişmelerden etkilerinin de belirlenmesinde kolaylık sağlayacaktır.

1980li yıllarda doğan bir Y kuşağı bireyi çocukluğunu TRT radyosu ve televizyonu ile geçirirken 1990 sonrasında doğan bir Y kuşağı genci çocukluğunu özel sermayeli radyo ve televizyon kanalları ile geçirmiştir.

Bu kapsamda Türkiye’de kuşaklarının sınıflandırılmasında onar yıllık bir alt sınıflandırmanın yapılması ve bu kuşak üyelerinin de bu sınıflandırmaya göre tanımlanması daha sağlıklı analizlerin yapılmasına katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, O., Batu, Z. ve Ekşili, N. (2014). *Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı ile Ortaya Çıkan Çalışma Türü: Mobil Yakalılar*. SDÜ SBE Dergisi, 19:165-182.
- Akdemir, A., Konakay, G. ve Demirkaya, H. (2013). *Y Kuşağının Kariyer Algısı, Kariyer Değişimi ve Liderlik Tarzı Beklentilerinin Araştırılması*. Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2(2):11-42.
- Aliman, N. K., Ariffin, Z. Z. ve Hashim, S. M. (2017). *Generation Y Muslim Female and Male Decision Making Styles in Malaysia: Are They Different?*. Journal of Research Marketing, 7(2).
- Aydın, A. E. (2020). *Kuşak çalışmalarındaki tartışmalı konulara ilişkin bir değerlendirme*. Yorum Yönetim Yöntem Uluslararası Yönetim Ekonomi ve Felsefe Dergisi, 8(1):17-34.
- Ayhün, S. E. (2013). *Kuşaklar arasındaki farklılıklar ve örgütsel yansımaları*. Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2(1):93-112.
- Barkowitz, D. (2016). *13 Things to know about the alpha generation*. <https://adage.com/article/digitalnext/13-things-alpha-generation/302366> adresinden alındı.
- Bristow, J. (2015). *Mannheim's 'Problem of Generations' Revisited. Baby Boomers and Generational Conflict*. içinde Palgrave Macmillan: London.
- Büyükhelvacıgil, M. (2021). *Aile Şirketlerinde Kuşak Çatışmasını Önlemek için X, Y, ve Z kuşağını Anlamak*. İstanbul: Optimum Basım.
- Carlsson, G. ve Karlsson, K. (1970). *Age, cohorts and the generation of generations*. American Sociological Review, 35(4):710-718.
- Colloway, C. (2018). *Recruiting and Retaining Generations X and Y in Organizations*. Write State University, Dayton, Ohio.
- Demirel, Z. H. (2021). *Çalışma hayatında geleceğin insan kaynağı: Alfa kuşağı*. OPUS, 18.
- Djafarova, E. ve Bowes, T. (2021). *Instagram made Me buy it': Generation Z impulse purchases in fashion industry*. Journal of Retailing and Consumer Services, 59.
- Dolot, A. (2018). *The characteristics of Generation Z*. E-mentor, 74(2):44-50.

- Egri, C. P. ve Ralston, D. A. (2004). *Cohorts and personal values: A comparison of China and the United States*. *Organization Science*, 15(2):210-220.
- Enam, A. ve Konduri, K. C. (2018). *Time allocation behavior of twentieth-century American generations: GI generation, silent generation, baby boomers, generation X, and millennials*. *Transportation Research Record*, 2672(49):69-80.
- Foktas, P. ve Jucevičienė, P. (2021). *Which Motivational Theories Are Suitable to Motivate Employees Belonging to Generation Y? Eurasian Business and Economics Perspectives*. Springer, Cham.
- Gardner, H. ve Davis, K. (2013). *The app generation*. London: Yale University Press.
- İlic, D. K. ve Yalçın, B. (2017). *Y Jenerasyonunun Farklılaşan İş Değerleri ve Liderlik Algılamaları*. *Journal of Yasar University*, 12(46).
- Joshi, A. ve Franz G. (2011). *Generation in Organizations*. *Research in Organizational Behavior*, 31:177-205.
- Kelić, I. (2021). *Generation Y perception and satisfaction in online purchasing process*. *International journal of multidisciplinary in business and science*, 7(11):5-12.
- Kuran, E. (2019). *Bir Kuşığı Anlamak*. İstanbul: Mundi Kitap.
- Kuran, R. (2018). *Telgraftan Tablete Türkiye'nin 5 Kuşığına Bakış*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Lissitsa, S. ve Kol, O. (2016). *Generation X vs. Generation Y – A decade of online shopping*. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 31.
- Lower J. (2008). *Brace Yourself Here Comes Generation Y*. *Critical Care Nurse*, 28(5):80-95.
- Mannheim, K. (1952). *Essays on the Sociology of Knowledge*. London Routledge.
- McCordle, M. ve Wolfinger, E. (2010). *Generations defined*. *Ethos*, 18(1):8-13.
- Pasla, P., Asepta, U., Widyaningrum, S., Pramesti, M. ve Wicaksono, S. (2021). *The Effect of Work from Home and Work Load on Work-Life Balance of Generation X and Generation Y Employees*. *Journal of Economics, Finance and Accounting Studies*, 3(2):220-224.
- Pozza, H. D., Heitz-Spahnb, S. ve Texie, L. (2017). *Generation Y multichannel behaviour for complex services: the need for human*

- contact embodied through a distance relationship.* Journal of Strategic Marketing, 25(3).
- Reeves, T. ve Eunjung, O. H. (2008). "Generational Differences" *Hand Book on Research on Educational Communication and Technology*. III Edition edited By. J Michael Spector. Taylor & Fracis Group LLC, New York, pp. 296-302.
- Reisenwitz, T. ve Iyer, R. (2007). *A comparison of younger and older baby boomers: investigating the viability of cohort segmentation.* Journal of Consumer Marketing, 24(4):202-213.
- Riedy, C. (2018). *Cross-generational counseling strategies: Understanding unique needs of each generation.* Journal of Counselor Practice, 9(1):6-23.
- Rue, P. (2018). *Make way, millennials, here comes Gen Z.* About Campus, 23(3):5-12.
- Ryder, N. B. (1965). *The Cohort as a concept in the study of social change.* American Sociological Review, 30(6):843-861.
- Sarioğlu, E. B. (2020). *Z Kuşağı : Dijital Doğanların Haklı İlişkilerdeki Yansıması.* Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 1. Baskı, ISBN: 979-625-7258-15-9.
- Savage, S., Mayo, S. C., Mayo, B. ve Cray, G. (2006). *Making Sense of Generation Y: The World View of 15–25 Year Old.* United States: Church House Publishing.
- Sessa, B. I., Kabacoff, R. I., Deal, J. ve Brown, H. (2007). *Generational Differences in Leader Values and Leadership Behaviors.* The Psychologist-Manager Journal, 10(1):47-74.
- Simons, N. (2010). *Leveraging generational work styles to meet business.* Information Management Journal, 44(1):28-33.
- Somyürek, S. (2014). *Öğretim sürecinde z kuşağının dikkatini çekme: artırılmış gerçeklik.* Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 4(1).
- Strauss, W. ve Howe, N. (1997). *The Fourth Turning: An American Prophecy.* ABD: Broadway Books.
- Yabanova, E. K. ve Öztürk, M. (2022). *Türkiye'de Çalışma Hayatında Kuşakların Analizi.* Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar Dergisi, 6(2):181-193.
- Yılmaz, B. (2019). *Kuşak Kavramı ve Sınıflandırılması Üzerine Genel Bir Değerlendirme.* Türkiye'de Kuşakların Siyasal Dönüşümleri (ed.

Betül Yılmaz) içinde kitap bölümü. Ekin Basım Yayın Dağıtım: Bursa.

Yu, H. C. ve Miller, P. (2005). *Leadership style: The X Generation and Baby Boomers compared in different cultural contexts*. Leadership & Organization Development Journal, 26(1).

Yudhaputri, E. A., Emilisa, N. ve Lunarindiah, G. (2021). *Differences between Generation X and Generation Y in Job Involvement and Commitment: A Study in Event Organizer Companies*. Review of Integrative Business and Economics Research, 10:146-159.

Zempke, R., Rienes. C. ve Filipczak B. (2013). *Generations at Work: Managing the Clash of Boomers, Gen Xers and Gen Yers in the Workplace*. 2nd Edition ABD: Aamacom.

TOPLUMSAL TARİH SÜRECİNDE DİN-SANAT İLİŞKİSİ VE ETKİLEŞİMİ

Emine ÖZTÜRK

TOPLUMSAL TARİH SÜRECİNDE DİN-SANAT İLİŞKİSİ VE ETKİLEŞİMİ

Emine ÖZTÜRK¹

Öz: Bir kavram olarak kurum, önemli bir sosyal ihtiyacı gidermeye yönelik, birbiriyle bağlantılı, organize edilmiş ve devamlılık arz eden değerler ve kuralların oluşturduğu bir bütün olarak ifade edilmektedir. (Aydın, 2013). Süreklilik ifade etmesi bağlamında kurumlar birer canlı organizmaya benzetilebilir. Nitekim statik değil dinamiklerdir. Sosyal kurumların en önemlilerinden birisi de sanattır. Toplumun estetik ihtiyaçlarının tatmini sanat sayesinde sağlanır. Güzele, güzelliğe doğuştan meyyal yaratılmış olan insan kendisindeki bu güzellik duygusunun tatminini ancak sanat kurumu sayesinde gerçekleştirir. Bu gerçekleştirme asla tek yönlü bir eylem değildir, bu eylem toplumdaki sanata ve sanattan topluma çift yönlü olarak gerçekleşir. Bu çift yönlülük toplum üst sistem-çatısı altında, alt-sistemler durumunda olan bütün diğer sosyal kurumların da sanatı etkilemesi ve sanattan etkilenmesi anlamına gelir. Aslında tasvir yasağı Müslüman sanatkarların hayal gücünü yani imgelemine güçlendirerek ve onlara Sinan gibi muhteşem mimari abideler yapan mimarlar, Hayali Küçük Aliler Karagöz benzeri gölge oyunları oynatan sanatçılar, Fuzuli ve Bakiler gibi şairler ve Şeker Osman Paşalar gibi ressamlar yetişmesine zemin hazırlayacak bir zihinsel artalan yani background yaratacaktı. Hıristiyan sanatçıların işsiz kalmaması için Kilise'ye ikon yapmalarını kabul eden tavrın benzerini, İslam dünyasında İbrahim Müteferrika'nı matbaayı açmasının ardından hattatların işsiz kalmaması için dini kitapların hattatlar tarafından yazılmaya devam edilmesi noktasındaki tavırda da görmek mümkündür. Yani tarih boyunca din-ekonomi ve sanat ilişkisi ve etkileşimi devam etmiş, hala devam etmektedir ve gelecekte de devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Tarih Süreci, Din-Sanat İlişkisi, Din-Sanat Etkileşimi

¹ Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanı, Kars / Türkiye, ozturkemine25@gmail.com, Orcid No: 0000-0003-2127-7431

GİRİŞ

Bir kavram olarak kurum, önemli bir sosyal ihtiyacı gidermeye yönelik, birbiriyle bağlantılı, organize edilmiş ve devamlılık arz eden değerler ve kuralların oluşturduğu bir bütün olarak ifade edilmektedir. (Aydın, 2013). Süreklilik ifade etmesi bağlamında kurumlar birer canlı organizmaya benzetilebilir. Nitekim statik değil dinamiklerdir. Başka bir ifadeyle kurum, bir toplumun asli gereksinimlerini ve eylemlerini (düzen, yetiştirme, inanç, üreme, paylaşma, ve eğlenme gibi) ihya edecek bir şekilde oluşturulmuş değerler ve normlar setinin totalidir. (Fichter, 1994:119-120) Bu bağlamda birbirinden farklı inanç, kültür ve özelliklere sahip insanları ortak bir payda buluşturarak hayatlarını kolaylaştıran ve düzenleyen yapılar olarak da tanımlanabilmektedir. (Zencirkıran, 2015:7) Kurumlaşma kavramını ise insan davranışlarındaki nizam, denge ve bütünleşmiş eylem kalıplarının oluşturulması olarak tanımlayabiliriz.

Sosyal kurumları ve onların sosyal fonksiyonlarını tanımlayan şöyle bir tablo (Öztürk & Demirdağ, 2020:209-210) yapabiliriz.

KURUM	GÖREV	ROL	FİZİKİ ÖZELLİK	SEMBOL
AİLE	Cinsellik			
	Tatmini	Analık	Ev-Bark	Söz kesme
	Toplumun Yenilenmesi	Babalık	Mobilya	Töreni
	Dayanışma	Evlatlık	Araba	Nişan Töreni
	Sosyalleştirme		vb.	Yüzük
	Statü Tayini			Nikâh Töreni
EKONO Mİ	Psikolojik Tatmin			
	Maddi	Patron	Fabrika	Ticaret
	İhtiyaçların Giderilmesi	İşçi	Büro	Belgesi
		Tüketici	Dükkan	Marka Amblem

Üretim ve
Tüketim
Mübadele

DİN	İnanma İhtiyacı	Din Adamı	İbadethane	Dini Metinler
	İç Huzurun Sağlanması	Dindar-Bağlılar	Cami	Kur'an
	Ahlaki olgunlaşma	Cemaat	Kilise	İncil
	Sosyal Dayanışma	Ümmet	Havra	Tevrat-Evrad
				Tekke
EĞİTİM	Sosyalleştirme	Öğretmen	Okul	Belge
	Kültür Nakli	Öğrenci	Kurs	Diploma
	Mobilite		Dershane	Kitaplar
SANAT	Estetik Duygusunun Tatmini	Sanatçı	Sanat Galerileri	Sol Anahtarı
		Ressam	Resim Sergi Salonları	
		Müzişyen	Tiyatro Salonları	
		Bestekar	Tiyatro Salonları	
		Tiyatrocu	Sahne Salonları	
		Aktör/Aktris	Sinema Salonları	
		Şair		
SİYASET	Yönetme ve Yönetilme Davranışlarının Düzenlenmesi	Yöneten Yönetilen	Kamu Binaları	Bayrak Anayasa
			Siyasi Parti Binaları	

SAĞLIK	Toplumsal Sağlık Hizmetlerinin Tatmini	Doktor Hemşire Sağlık Çalışanları	Hastane Sağlık Ocağı Aile Hekimlikleri İl Halk Sağlığı Müdürlükleri	Yılan Sembolü
---------------	--	---	--	---------------

GÜVENLİK	Sosyal Asayişin Temini	Polis Asker Güvenlik Görevlileri Kolluk Kuvvetleri	Emniyet Müdürlükleri Kolluk Kuvvetlerine Ait Binalar	Askeri Rütbeler
-----------------	------------------------	---	---	-----------------

SPOR	Sağlıklı Bir Yaşamın Temini	Sporcu	Spor Salonları Stadyumlar Spor Sahaları	Olimpiyat Meşalesi Spor Aletleri Spor Amblemleri
-------------	-----------------------------	--------	---	--

HUKUK	Sosyal Adaletin Temini ve Tatmini	Avukat Hâkim Savcı	Mahkeme Salonları Adliye Sarayları	Adalet Terazisi
--------------	-----------------------------------	--------------------------	---------------------------------------	-----------------

Sosyal Kurumlar ve Sanat

Sosyal kurumların en önemlilerinden birisi de sanattır. Toplumun estetik ihtiyaçlarının tatmini sanat sayesinde sağlanır. Güzele, güzelliğe doğuştan meyyal yaratılmış olan insan kendisindeki bu güzellik duygusunun tatminini ancak sanat kurumu sayesinde gerçekleştirir. Bu gerçekleştirme asla tek yönlü bir eylem değildir, bu eylem toplumdan sanata ve sanattan topluma çift yönlü olarak gerçekleşir. Bu çift yönlülük toplum üst sistem-çatısı altında, alt-sitemler durumunda olan bütün diğer sosyal kurumların da sanatı etkilemesi ve sanattan etkilenmesi anlamına gelir.

Bu sanat toplum ilişkisi bütün metin boyunca tartışılacak olmakla beraber sanat toplum ilişkisini daha doğru bir anlatıp anlayabilmek için sanat sosyolojisine değinmekte fayda vardır. “Yeni kurulan, uzun süre araştırma konuları ve yöntemlerinin yetersizliği nedeniyle eleştirilen, son yıllarda hem konularını hem de yöntemlerini özeleştiren geçiren sanat sosyolojisi daha yeterli ve donanımlı ve bir alt-disiplin olarak oluşmaya başlamıştır. Türkiye’de de uzun süredir okutulmasına rağmen bu alandaki çalışmalar yetersizdir ve hâlâ yapılması gereken çok şey vardır. Sanat sosyolojisi Türkiye’de uzun süredir ders olarak okutulur ve bu alanda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan kısaca bahsedilebilir. Ömer Naci Soykan, M. Sıtkı Erinç ve Demet Ulusoy’un birer sanat sosyolojisi kitapları vardır. Demet Ulusoy bu konuda çeşitli makaleler de yazmıştır. Levend Kılıç, Fotoğraf ve Sinemanın Toplumsal Tarihi ile bu alana katkıda bulunmaya çalışmıştır. Halil İncalcık’ın Şair ve Patron-Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İncelemesi Osmanlı devletindeki patronaj sistemine ışık tutar. Erinç ve Ulusoy sanat ile aile, kültür, din, ekonomi ve politika gibi kurumların ilişkisi üzerinde durur. Erinç Sanat Sosyolojisine Giriş adlı kitabında sosyal yapı ile sanatın karşılıklı bir ilişki içinde olduğunu söyler. Bir nesneye sanat sıfatını veren yargı, sosyal bir yargıdır. Sosyal yargıları sosyal yapı ortaya çıkarır, sosyal yapı ve yargılar değiştiğinde sanatın tanımı ve statüsü de değişir. Güzelin ve güzelliğin tanımı da belirli bir sosyal yapıya, belirli bir sosyal oluşumun tarihi ve politik koşullarına göre yapılır.” (Ülker, 2010:1)

Din-Ekonomi ve Sanat İlişkisi ve Etkileşimi

Yukarıda toplu bir halde sosyal fonksiyonları hakkında bilgi verilen ve aslında her biri birer alt-sistem olan sosyal kurumların tümünün sanat ile etkileşimi bu metnin hacmini aşacağından özellikle ve sadece din-sanat etkileşimi konusuna değinilecektir. “Sosyal yapının temel unsurları olan aile, kültür, din, ekonomi ve politikanın sanatın tanımı, sanatçı ve sanat eserinin muhatabı/alımlayıcısı üzerinde belirleyici bir rolü vardır. Farklı aile, kültür ve dinler sanata farklı tutumlar alınmasını sağlar. Kültür ile sanat arasındaki ilişki ise karşılıklıdır; kültür sanatı etkiler hem de onun tarafından etkilenir. Din ise, dünyaya bakışımızı, değerlerimizi belirleyerek sanatın konuları, içeriği ve bizim sanata karşı tutumuz üzerinde rol oynar.” (Ülker, 2010:2) “Dinin sanata etkileri konusunda iki görüş vardır. İlki, dinin sanatın varlık alanını tehdit edebildiği, bazı sanat türleri üzerinde ket vurucu, sınırlayıcı rol oynadığını iddia eden görüştür. Diğerisi ise din ve sanatın ayrılmaz bir bütünlük içinde olduğunu, birbirlerini etkilediğini ileri süren görüştür. Ulusoy’a göre her iki görüş de doğrudur. İlkel sanatlardan itibaren her din kendine özgü ve orijinal bir estetik ifade yaratmıştır.” (Ülker, 2010:3)

Sanat kelimesi Arapça, sana’a kökünden gelerek “yapmak, üretmek” anlamlarını karşılayan bir mastardır. İngilizce’de ise “art” sözcüğünün; “at terbiyeciliği, şiir yazma, ayakkabıcılık, vazo ressamlığı ya da yöneticilik” gibi çeşitli insani becerileri ifade eden Latince “ars” ve Yunanca “techne” sözcüklerinden” türetilmiştir. (Shiner, 2010:22) Şemseddin Sami sanatı; “ihtiyacı beşeriyeden birinin imali hususunda, mümarese ile öğrenilen ve icra olunan iş” olarak tanımlamaktadır. (Şemseddin Sami, 1317:834) Başka bir ifadeyle sanat duygu ve düşüncelerin belirli teknik ve estetik kurallar dahilinde madde ile maddede ifade edilmesi olayı olarak yorumlanmaktadır. (Kınay, 1974:5) Albayrak Sanatı, “insanların temel ihtiyaçlarını karşılayan sanatlar”, “sanatların nesnesi, zevk” üreten mükemmel güzel sanatlar ve “hem yararlı hem de hoş olan sanatlar” olmak üzere üç kategoride değerlendirmektedir. (Albayrak, 2012:206)

Toplumsal bir fenomen olarak sanat, çok eski dönemlerden itibaren var olmuş ve canlılığını da devam ettirecek bir süreçtir. Sanatın sosyolojik açıdan önemi, sanat yapıtının üretildiği toplumsal yaşamı (kültür, din, siyaset vb.) bizlere yansıtmasıdır. Başka bir ifadeyle sanat bir etkileşim

biçimidir. Bu sebeple sosyal bilimler için bir inceleme alanı olmuştur. Bu sebeple din ve sanat ilişkisine bakıldığında, din ve sanat kavramlarının birçok noktada iç içe geçtiği görülmektedir. Zira bu iki kavramın insanlığa ve tarihe etkisi birbirinden bağımsız düşünülemez.

Din ve sanatın felsefi anlamda genel olarak iki boyutlu bir ilişkiye sahip olduğunu ifade edebiliriz. Bu bağlamda ilk boyut, evrendeki güzellik ve düzenden dini bir argümana geçmek maksadıyla bir tür “sanat argümanı ortaya koymaktır. Bir başka ifadeyle sanattan dine geçmektir. İkinci boyut ise dinden sanata geçmektir. Nitekim arkeolojik ve antropolojik veriler neticesinde insanlık tarihi boyunca sanatsal uğraşların en önemli esin kaynağı kült ve din olmuştur. Başka bir ifadeyle doğadaki güzellik-estetik anlayışının ilkel çağlarda, kognitif süreçler açısından henüz gelişme evresindeki insan bilinci için dinsel (mitolojik) olarak değerlendirildiği bilinmekteydi. Nitekim Şişman; “İlkel insanın doğa karşısındaki güçsüzlüğünün, korkusunun ve bilgisizliğinin, onu büyüye ve bu çaba ile de sanata yöneltmiş olduğunu” ifade etmektedir. (Şişman, 2011:33)

Dolayısı ile heykel, seramik, metal ve mozaik gibi sanatlardan mimariye kadar pek çok tarihi eserde dinsel yapılar veya ritüel unsurlar zemin oluşturmuştur. Bu doğrultuda eski çağlardan günümüze hem semavi dinler hem de doğu ve Hint dinleri olmak üzere din kaynaklı sanat eserlerinin estetik örnekleriyle karşılaşmaktayız. İslami bağlamda ise dinin gücü, “camilerin büyüklüğüyle ve peygamberin putlara tapınmayı yasaklamasından sonra figürlü sunumlardan kaçınan süsleme özelliklerinin görkemiyile belirtilmiştir.” (Hollingsworth, 2009:115) Ayrıca tasvir ve figürün dini açıdan yasaklanması hasebiyle de minyatür, tezhip, çinicilik gibi sanat türlerinde ilerleme kaydedilmiştir. Bu örneklerden sonra din ve sanat etkileşimini iki kategoride ele almak mümkündür.

1-Din ve sanatın girift bir biçimde iç içe geçtiği sanatsal yapısallaşma ve sanatsal ürünlerin bu giriftlik durumunu yansıttığı yapısallaşma (Antik Yunan, Helenistik Dönem, Antik Roma ve Hristiyan Sanatı Örneği gibi)

2-Dinin sanatı belirlediği ve yönlendirdiği yapısallaşma (İslam Sanatları örneği)

Metnin tam da bu noktasında

1-Antik Yunan, Helenistik Dönem, Antik Roma ve Hristiyan sanatına; değinmekte fayda vardır. “Antik Yunanistan'daki Klasik üslup insanlık tarihinin en yoğun biçimde yaratıcı dönemlerinden birinde, çoğu Balkan yarımadasının ucundaki küçük Atina şehir devletinde yaşamış heykeltıraşlar, ressamlar ve mimarlar tarafından geliştirilmişti. Bugün de bir bakışta ayırt edilebilen, en etkili ve iyi bilinen sanatsal üsluplardan biridir. Sanata tek bir yaklaşım tipinin adı değildi, bununla birlikte, yaklaşık MÖ 480 ile MÖ 323 arası olarak kabul edilen yüz elli yıllık bir zaman diliminde gelişmiş ve değişikliklere uğramış bir yaklaşımdı. Yaklaşık M.Ö. 480-450 arasına tarihlenen Erken Klasik üslup, Yunanistan işgalci iki Pers ordusundan ikincisini MÖ 479'da yenilgiye uğrattınca doğan taze özgüveni yansıtır. Sıklıkla Sert Üslup diye anılan bu üslup yıldırımları yönlendiren bronz Zeus (veya üç dişli mızrağını kavramış Poseidon) heykelinde (1) örneklendiği gibi insan formunun ele alınışında yeni bir doğalcılıkla ve duyguları, fiziksel hareketi ve anlatıyı betimlemeye dönük yeni bir ilgiyle nitelenir. Nasıl insan toplumları ve psikoloji Yunan şairler, oyun yazarları ve filozofları için en önemli konuydu Klasik Yunan sanatında da insan figürü en önemli konudur. Sanatçılarla yazarlar arasındaki karşılıklı etkileşim MÖ beşinci yüzyılın ilk yarısında Erken Klasik dönem sanatı duyguları, fiziksel hareketi ve anlatıyı betimlemeye dönük yeni sanatsal ilgiyle gelişirken ve en iyi Olympia'daki Zeus Tapınağı'nda (tamamlanışı yak. MÖ 460) alınlık heykellerinde takip edilebilir. Klasik sanatın altın çağı (yak. MÖ 450-430/420), adım Perslilerin yıktığı tapınağın yerine yapılan akropolisteki Parthenon binasından sorumlu devlet adamı olan Perikles'ten alan Atina'daki Perikleian çağa denk gelir. Kentin tanrıçası Athena'ya adanan Parthenon ve heykeli Yüksek Klasik üslubu ve demokratik Atina'nın kültürel, askeri ve ekonomik bir güç olarak konumunu temsil eder. Tapınağın iç salonlarını çevreleyen 160 metre uzunluğundaki efrizi dolduran rölyef heykeller (4 ve 5) tarihsel gerçek bir olayı, Athena'nın doğum günü onuruna düzenlenen yıllık festivali resmediyor olabilir. Şaha kalkmış atlar üzerinde süvarilerden kutsal huzur figürlerine uzanan heykeller, idealize edilmiş güzelliği bedeninin, kıyafetlerin de belirtildiği gerçekçi ele alınışıyla çakıştıran en fazla altı santimetre derinliğinde üst üste binen dört kadar yüzey sunarlar. İnsan figürü için ideal oranlar Yüksek Klasik heykeltıraş Polykleitos tarafından (yak. MÖ 480-415) düzenlenmiştir. Polykleitos'un incelemesi veya Kanon adlı eseri,

günümüzde kayıptır, ancak sanatsal mükemmellik için matematiksel temel teorilerinin orijinali bronz bir yontu olan günümüze ise mermer kopyaları kalmış olan Doryphoros ('mızrak taşıyıcı') adlı eserde örneklendiği söylenir. MÖ beşinci yüzyılın son çeyreği Atina ile Sparta arasında cereyan eden, sonunda Atina'nın kaybettiği, neredeyse durmaksızın devam eden savaşlar anlamına geliyordu. Geç Klasik üslup (yak. M.Ö. 430/420-325) hem dönemin sıkıntılarını hem de sanatsal fırsatlarını yansıtır, ifadenin ele alınışı giderek daha çeşitlenip kıyafetler daha karmaşık hale gelirken, figür grupları dramatik sahnelerde bir araya getirilmiş ve çıplak kadın ilk kez belirmiştir. Klasik Yunan üslubu ilk olarak J. J. Winkelmann tarafından 1764'te, devrimci bir adımla üslupların gelişmesine dayanan bir ilerleme fikri üzerinden sanat tarihini sistematize ederken tanımlanmıştır. Yunan sanatı örneğinde, daha ilkel bir Arkaik üslup Klasik üsluba evrilmiştir ve sonra da Helenistik üslubun kaçınılmaz çöküşüne evrilecektir. (Şendil, 2015:344)

Görüldüğü üzere Yunan sanatının en iyi örnekleri daima dini motifler ve motifler üzerinden işlenmiştir. Antik Yunan'da heykeli yahut resmi yapılan ya Tanrı yahut Tanrıça olduğuna inanılan tarihsel karakterlerin tasvirinden öte gitmeyen bir döngüye sahiptir. Yani Yunanlı inandığı kutsalın resim ve heykelini yapmıştır. Bu anlamda Eksi Yunan'da din, tarih ve sanat iç içe geçmiş ve perçinlemiştir.

Çarpıcı yüz ifadeleriyle, yoğun gerçekçilik ve çok figürlü karmaşık kompozisyonlarla nitelenen Helenistik sanat belki de tüm antik Yunan üslupları arasında en heyecan vericisidir. Her ne kadar bu özellikler tüm Helenistik dönem boyunca üretilmiş yapıtlarda görülebiliyorsa da farklı yollardan gelişmişlerdir. Büyük İskender'in MÖ 325'teki ölümünün ardından, Makedonya'dan Mısır'a ve Hindistan'a uzanan yönettiği devasa imparatorluk generalleri arasında bölündü. Zamanın siyasi ilişkileri karmaşıktı ve İskender'in fethettiği toprakların her biri kendi sanatsal geleneğine sahipti; bununla birlikte, Helenistik üslupların tüm bölgede benzer şekilde gelişmiş olması antik dünyada birbirinden çok çok uzaktaki yerler arasında dahi yakın ekonomik ve kültürel bağlar olduğunu büyük ölçüde ortaya koyan bir veridir. İskender'in ardılları günün en büyük heykeltıraşlarına, ressamlarına ve mozaikçilerine büyük anıtlar ve tek tek sanat yapıtları ürettirmek için bonkörce finans sağladılar ve söz konusu sanatçılar siparişlerin peşinde oradan oraya sık

sık seyahat ederken beraberlerinde yeni teknikleri ve üslupsal gelişmeleri de taşıdılar ve yaydılar. Helenistik dönem (genelde M.Ö. 323'te başladığı ve M.Ö. 31'de Octavian'ın Marc Antony ile Kleopatra'yı yenilgiye uğrattığı ve böylece Ptolemaios hanedanlığına son verdiği Aktium muharebesi ile sona erdiği kabul edilir) aynı zamanda evlerini ve arazilerini heykel ve resimle donatmak isteyen zengin insan-sanat toplayan bir 'orta sınır- sayısında da bir artışa tanıklık etti. Sonuçta, kraliyet anıtlarına ve mitolojik gruplara ek olarak, yeni seküler konular ve temalarda bir patlama yaşandı. Portre ressamlığı Klasik dönemin idealize yapıtlarından uzaklaştı, bireyselleşti ve gerçekçileşti, politik ve askeri kişiliklerin giderek artan önemini yankıladı ve sarhoş satirler, yabanıl dilenciler, tosun gibi çocuklar, her tür atlet, tuhaf pozlarda hayvanlar ve hatta erotik hermafroditler gibi neredeyse sayısız farklı figür içeren bir yelpaze belirdi. 1506'da Roma'da keşfedildiğinde, olağanüstü Laocoön ve Oğulları heykeli anında Papa II. Julius'un eline geçti ve Vatikan Belvederesi'ne (yerleştirildi ve orada günün Michelangelo, Raffaello ve Tiziano gibi sanatçılarının yanı sıra daha sonra gelen Rubens ile Bernini'nin ve başka pek çok sanatçının büyük hayranlığını kazandı. Troya papazı Laocoön'ün ve oğullarının, Athena tarafından Yunanların şehre tahta at içinde sokmamaları konusunda Troyalıları uyarmasının cezası olarak veya hikâyenin başka versiyonlarında Apollo tarafından papazlığın gerektirdiği bekârlık yeminini bozduğu için gönderilmiş yılanların saldırısına uğradıkları Yunan mitolojisinden bir sahneyi betimler. Teatral yüz ifadeleri, çarpıcı kas yapıları ve kıvrımlı kompozisyon bu eseri Helenistik barok üslubun (ayrıca bkz. s. 286-89) tipik bir örneği yapar. Romalı yazar Yaşlı Pliny heykelin İmparator Titus'un sarayında durduğunu söyler ve orijinalde de benzer bir büyük hamî için sipariş edilmiş olmalıdır. Helenistik barok dışındaki diğer Helenistik sanat üslupları da aynı derecede anakronik bir biçimde, Helenistik rokoko ve Helenistik gerçekçilik olarak anılmışlardır. Rokoko üslup, hafif temasıyla, nükteci ifadesiyle ve hem tanrıçanın hem de vahşi yaratıkların dekoratif saç stilleriyle Afrodit, Eros ve Pan heykel grubunda görülebilir (M.Ö. birinci yüzyıl). Öte yandan, yaş, yoksulluk, umutsuzluk ve sarhoşluğun çekinmesiz bir pragmatizmi anımsattığı Şarap Kupası Tutan İhtiyar Kadın (M.Ö. üçüncü yüzyılın sonları veya M.Ö. ikinci yüzyıl) gibi heykelerde yoğun bir toplumsal gerçekçilik gözlenebilir. (Şendil, 2015:342)

Şendil'den aldığımız yukarıdaki satırlarda Helenistik resim ve heykel sanatında da tanrı ve tanrıça heykellerinin yapıyor olmasından ve dönemin zenginlerinin sanatçıları finanse etmesinden anlaşılmaktadır ki; Helenistik dönemin sanat anlayışında iki sosyal kurum oldukça etkindir, bunlar din ve ekonomi kurumudur. Ayrıca yine Şendil'in söylediklerinden anlaşılmaktadır ki; Helenistik dönem sanatı romantizmden realizme yani gerçekçiliğe kaymış bir sanat üslubu sergilemektedir. Peki, Roma döneminde sanatsal üslup neydi ve sanat din ilişkisi nasıldı diye sorulacak olursa cevabı şu satırlarda bulmak mümkündür. Toprak altındaki Roma kenti Herculaneum'un (kalıntıların var olduğunu iddia eden 1709'daki saklı kazıların ardından) 1738'de bulunması ve bir on yıl sonra da Pompei'nin keşfedilmesi, tüm Avrupa'da heyecan yarattı ve Neo-Klasik adlı yeni bir sanatsal ve dekoratif üslubun doğmasını tetikledi. Güney İtalya'daki Vezüv sahalarını da içeren bir Grand Tour (Büyük Gezi) bir centilmenin eğiminin temel bir ögesi haline geldi ve evde kalanlar da William Geli'nin Pompeiana'sı (1817-18), François Mazois'in Les Ruines de Pompüsi (1824-38) ve dokuz kitaplık Le Antichità d'Ercolano Esposte (Herculaneum Antikileri ortaya çıkıyor; 1857-92) resimli yayınlarla bilgi sahibi oluyorlardı. Koleksiyonerler sadece evlerinde ve bahçelerinde sergilemek üzere antik heykel ve vazo toplamakla kalmıyor ayrıca mimarlara ve tasarımcılara Roma resminden ve dekorasyonundan öğeleri kuzey Avrupa binalarının salonlarına uyarlama işleri veriyorlardı. Alman arkeolog August Mau (1840-1909) Pompei ve Herculaneum'da korunmuş resimleri ilk inceleyen kişi oldu ve onları üsluplar üst üste binse de dört ayrı üslupta kronolojik olarak sınıflandırdı. Çoğu Vezüv Dağı M.S. 79'da patlayınca metrelerce volkanik kül altında kalıp korunan Pompei civarındaki kasabalardan - Boscottecase, Boscoreale ve Oplontis gibi yerlerden- ve kır villalarından geliyordu, dolayısıyla da her ne kadar son döneme ait olan örnekler Roma'nın kendisinde de korunmuş olsa da bunlara genelde Pompei üslupları dendi. İlk Üslup (en soldaki 2 numaralı resimde görülen), ister alçı duvara oyulmuş ister sonradan renkleri ve mermerin ve diğer dekoratif taş kaplamaların çeşitliliğini taklit etmek için boyanmış stikko rölyefte oluşturulmuş olsun yatay panel sıralarından oluşuyordu. Üslup M.Ö. ikinci yüzyıldan başlayıp M.Ö. birinci yüzyılın başlan arasını işaret eder ve Doğu'nun Helenistik üsluplarını yansıtır. İkinci Üslup, Pompei

Roma tarafından M.S. 80'de sömürgeleştirilince ve Yunan öğelere sahip yerel İtalyan kenti bir Roma şehrine dönüştürülünce başlamıştır. İkinci Üslup resimleri, neredeyse bir trompe l'oeil etkisi verebilmek adına, bahçe görünümleri (1) ve mimari öğelerin (2) hayali bakış açılarının önünü açtığı (lineer olmayan) rölatif perspektif ve doğalcılık uygulamaları. Üçüncü Üslup, Augustus'un saltanatıyla kesişir ve MÖ 20 ile MS 20 arasında kapsar. İkinci üslubun üç boyutluluk illüzyonizmi yüzey dekorasyonu lehine terk edilmiş, duvar üç yatay bölüme ayrılmıştır. Orta bölüm sıklıkla duvara asılmış, ince ve zarif mimari öğelerle sarılmış çerçeveli resimler gibi duran mitolojik sahneler veya natürmortlar içerir. Kimi resimlere bitkilerin ve hayvanların dahil edilmesi Marc Antony ve Kleopatra'nın M.Ö. 30 yılındaki yenilgisinin ardından Mısır'a dair her şeye karşı artan ilgiyle açıklanabilir. Dördüncü Üslup Üçüncü Üslubun manyetizmine barok bir reaksiyon olarak nitelenir ve muhtemelen M.S. birinci yüzyılın ortalarında doğmuş, imparator Neron'un saraylarının dekorasyonu dahil olmak üzere Roma'daki sanatsal gelişmelerden etkilenmiştir. Üçüncü Üslubun uzun, ince mimarisi, üç yatay bölüm anlayışı, figürlü sahneleri ve natürmortları korunmuştur ama İkinci Üslubu akla getiren ve sıklıkla gerçekçi olmayan perspektiflerle sonuçlanan karmaşık bir teatrallığe de rastlanır. (Şendil, 2015:340)

Başlangıçta Roma'nın Sanatı Pompei'den etkilenirken sonraları Hıristiyanlığı yeni yeni benimsemekte olan eski pagan Roma şöyle bir sorunla yüz yüze kalacaktı:Artık yeni bir tevhit dini benimsenmişti peki bu durumda yani ikonun yasak olduğu bu tevhit dini bünyesinde yaşayan bir toplumda nasıl olup da ressam ve heykeltıraşlar aç kalmayacaktı? Bu sorunun cevabı kendi içinde saklıydı. Bu eski pagan dönemin sanatkarları artık kiliselere İsa, Meryem ve melek freskleri resimleri ve heykelleri yapacaklardı. İşte bu sebeptendir ki, yani ressam ve heykeltıraşlar işsiz kalmasın diye kiliseye ikonlar yapılmaya başlandı. Böylelikle kiliseye ikonlar girdi ve bir daha da çıkmadı. Yani Hz. İsa'nın yaymaya çalıştığı tevhit dininin yeni kurulmakta olan mabetleri bu yolla ikonlardan uzak olmak yerine, ikonik bir şekle büründü. "Büyük Konstantin (M.S. Roma İmparatorluğu'nun başkentini Roma'dan doğu ve batı dünyalarının dar Boğaziçi'nde bulunduğu antik Bizans'a taşıdı. Kentin adı M.S. 530'da 11 Mayıs günü Büyük Konstantin'e atıfla Konstantinopolis olarak

değiştirildi (günümüzde İstanbul). Kent, 1453'te Osmanlı Türklerinin eline düşene dek, daha sonra Bizans İmparatorluğu diye anılacak Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olarak öne çıkacaktı. Konstantin Hıristiyanlık'ı resmi devlet dini olarak benimsedi ve Kilise en önemli sanat hamisi haline geldi. Bununla birlikte, Bizans üslubu olarak bilinen sanatsal üslubun kökenleri Batı İmparatorluğu'nda, 330 öncesinde yatar. Konstantinopolis ve doğusundaki iki ikonoklazm dönemi (M.S.730-787 ve 814-843) oradaki bütün figür içeren eserlerin tamamen yok edilmesiyle sonuçlandığından Bizans üslubunda sanat eserlerinin büyük kısmı günümüzde İtalya'da, Sicilya'da, Yunanistan'da ve Balkanlarda korunmaktadır. Kuzey İtalya'da, Ravenna'daki on altıncı yüzyıl San Vitale kilisesinin mihrap yerinde bulunan yapıtta görülen yaşayan kişilerin betimlenmeleri dramatik, izlenimci bir renk planı ile kesinlikle idealize portreler biçimindedirler:İmparator Justinian (M.S. 527-565) ve imparatoriçesi I. Theodora, örneğin, saraylarında Doğulu idareciler olarak mozaikle temsil edilmişlerdir. Theodora muhteşem bir inci taç giymiş, üzerinde mor bir pelerin var ve eteğinde onu Çocuk İsa için armağanlar taşıyan üç krala bağlayan altın işlemeli Müneccimler görülmekte. Şarap için elinde bir kupa tutmakta ve sahne, ne kadar imparatorluğa dair gözükse de liturjik de bir sahne:iki ayrı ikonoklazm döneminden sonra, figür içeren sanata bir kez daha izin verilince, Yunanistan'da (yaklaşık 1200), Atina'nın dışlarında Daphni kilisesinin kubbesinde yer alan ışık saçan Pantokrator İsa'nın harika betimlenişinde görüldüğü gibi, Bizans simgesel draması daha da gelişmişti. İstanbul'da, Ayasofya'da yer alan II. John Comnenus mozağinde, imparator II. John ve imparatoriçesi Eirene, Bakire Meryem ile Oğlu resminin iki yanında durmaktadırlar. İmparator, Kilise 'ye hibe etmek üzere elinde bir altın kesesi tutarken Eirene de armağanın kayda geçirildiği ruloyu taşımaktadır. Resmi unvanları üst kısımdaki mozaığe yazılmıştır. Her ne kadar Ayasofya, Kutsal Bilgelik Kilisesi, M.S. 532-557'de inşa edildiye de mozaiklerinin çoğu M.S. 843'te ikonoklazmın yenilgiye uğratılmasından sonra görsellerin restorasyonu ile 1204'te IV. Haçlı seferi askerlerinin Konstantinopolis'i ele geçirmesi arasındaki dönemde yapılmıştır. Batı Klasisizmiyle Doğu mistisizmi arasında bir denge sağlamış olan Bizans dini sanatı, formalizmiyle ve fazlasıyla simgelerin diline dayanmasıyla ayırt edilir. Seküler hamilik ise, tersine hem konuda hem de üslupta klasik ideallere daha yakın yaklaşımlara

izin vermiştir. Klasik sanattakinden farklı olarak, Bizans sanatında insanlar çok ender olarak portre formunda betimlenirler, onun yerine sıklıkla iç varlıklarına dair simgesel temsillerle cepheden sunulurlar. Kişi ne denli önemliyse temsili de o denli büyüktür, figürler sıklıkla zemin çizgisinin önemsiz olduğu bir boşlukta yüzerler. Pek çok sanatsal gelenekte, ışık konuların üzerine doğadaki gibi düşerken görülür, ancak Bizans sanatında Işık insandan geliyormuş gibi algılanır. Figürler arasında çok az aleni etkileşim vardır ve karmaşık sahneler dahi formel bir duruşu korurlar. Bizans sanatı hem çağdaşlarını hem de ardından gelen kültürleri etkilemiştir. Bu etki açıkça Osmanlı ve diğer Orta Çağ üsluplarında gözlenebilir. On dokuzuncu yüzyıl gibi geç tarihlere dek Yunan ve Rus Ortodoks kiliselerinde çok az çeşitlenme yaşanmıştır (Şendil, 2015:334).

Kilisenin artık ikonla tamamen özdeşleşmesinin ve İseviliğin orijinalitesini yitirerek tamamen pagan izler taşıyan Hristiyanlığa dönüşmesinin ardından, Batı sanatı elbette olduğu yerde saymıyordu. Rönesans'ta da Batı sanatındaki dini izdüşümler fazlasıyla devam ediyordu, şimdi tam yeri gelmişken Rönesans sanatındaki dini motiflere ve motivlere değinmekte fayda vardır. Sanatların ve bilimlerin o baş döndürücü canlanması Rönesans on dördüncü yüzyıl İtalya'sında başladı, antikiteye dönük yeni bir ilgi ve farkındalıktan, yaygın ekonomik refahtan, doğal ve seküler dünyaya dönük yeni keşfedilen hayranlıktan doğdu. Görsel sanatların konumu değişti, giderek ve geri döndürülemez biçimde zanaatlar, sanata dönüştü ve zanaatkarlar sanatçılaştılar. Rönesans sanatının lineer perspektifin icadı, anatomik gerçekçiliğe ampirik bir ilgi ve kompozisyon uyumuna ve Klasik güzelliğe odaklanma gibi karakteristik özellikleri dönemin edebiyatta, bilimde ve felsefede yaşanan gelişmeleriyle yakından alakalıdır. Floransa, Roma ve Venedik İtalyan Rönesans'ının merkezleriydiler, ancak önemli gelişmeler yarımadanın tüm farklı şehir-devletlerinde yaşandı.1550'de Giorgio Vasari ilk sanat tarihi kitabı olduğu düşünülen *Lives of the Most Excellent Painters, Sculptors and Architects* (Sanatçıların Hayat Hikâyeleri) kitabını yayımladı. Vasari'nin tarihine göre Floransalı sanatçı Giotto di Bondone (1266/7-1337) sanatların yeniden doğuşunun başlatıcısıydı. Giotto'nun Padua'daki Scrovegni şapelinde uyguladığı fresk halkası hâlâ Orta Çağ'a özgü anlatı yapısını kuşkusuz koruyordu, gelgelelim Ölü İsa'nın Başında Ağıt (4) gibi tek tek sahneler tipik Rönesans öğeleri

taşırılar: Muazzam figürlerle kurulmuş dengeli bir kompozisyon, boyutla oynama tekniğinin (meleklerde) kullanılması ve derinlik yaratmak için üst üste binen figürler ve neredeyse ağıtçıların seslerini işitmemizi sağlayacak duygusal bir yoğunluk. Yüksek Rönesans'ın en büyük ustalarından üçü Floransa'da çalışmıştır: Leonardo da Vinci (1452-1519), Rafaello (1483-1520) ve Michelangelo (1475-1564). Leonardo ile Michelangelo, aralarında mimarlık, heykel, resim ve mühendisliğin de yer aldığı çok sayıda disiplindeki ustalıklarıyla Rönesans sanatçılarının tipik örneğiydiler. Leonardo'nun anatomiye ve sfumato tekniğine duyduğu ilgi, formları çizerek göstermek yerine yumuşak gölgeleme kullanışı Milan Dükü'nün metresi Cecilia Gallerani'nin portresinde barizdir. Michelangelo'nun, kentteki en prestijli mekân olan Palazzo Vecchio'nun önüne yerleştirilmeden önce Floransa Duomo'sundaki bir niş için yaptığı I. David İtalyan Rönesansı'nın bir ikonudur. Aşırı büyük baş ve üst gövde, heykelin ilk başta daha yükseğe yerleştirilmesinin amaçlandığını ve ağırlığının bir bacağa bindirdiği ve diğerini hafifçe kırdığı kontrapost duruş antik heykellere öykünmekte olduğunu gösterir. Sanatçının Medici sarayında aldığı neoplatonik eğitim bu andan itibaren yapıtının üzerinde etkisini gösterecektir. Merkezi İtalyan kentlerinden Urbino'da doğan Rafaello, on altıncı yüzyılın başlarında Floransa'da zaman geçirmiş, ancak en büyük ününü devasa altar resimleri ve freskler için yüksek bedelli siparişler aldığı Roma'da yakalamıştır. Michelangelo'nun Şistine Şapeli freskleriyle doğrudan rekabete giren Rafaello Atina Okulu'nu Papa II. Julius için resmetti. Resimde, önde gelen filozoflar Rafaello'nun Roma'da gördüğü antik hamamları model alan bir binada Aristoteles ile Platon'un etrafında toplanmışlardır. Resmin konusu, figürlerin betimlenişleri ve uyumlu kompozisyon Yüksek Rönesans üslubunun klasisizmini yansıtırlar. Floransalı meslektaşları gibi, Giovanni Bellini (yaklaşık 1430-1516) de uyumlu kompozisyonlar yaratmak üzere yola çıkmıştır, ancak disegno yerine renge ve ışığa Venedik tarzında odaklanmıştır. San Giobbe Allar Resmi'nde sıcak bir ışık ile parlak renkleri Bakire Meryem, Oğul İsa ve azizlerin figürlerini Korint sütunları ve mozaik kubbeler dahil klasisizme ait mimari öğelerle birleştirmek için kullanmıştır (Şendil, 2015:308).

Böylelikle Batı Sanatı 1800'lerin sonu 1900'lerin başlarına kadar yani 20. yüzyıla kadar sürekli dini motiflerle dini motifleri işlemeye devam

etti. Bunların en önemlilerinden bir tanesi Da Vinci'nin Maide suresine de konu olan Hz. İsa'nın meşhur sofraya mucizesini konu alan "Son Akşam Yemeği" tablosudur. Bu ve benzeri tablolar ve heykeller o dönemlerin Batı sanatına damga vurdu. Rönesans sonrası Batı sanat anlayışı bu çalışmanın sınırlarını aştığından çalışmanın bundan sonraki kısmında Türk ve İslam sanatları ve onların sosyolojik boyutuna yer vermek yerinde olacaktır. Türk-İslam sanatlarının sosyolojik boyutunu en iyi anlatan kuşkusuz ki Beşir Ayvazoğlu'dur. Şimdi onun din-sanat ilişkisi ve Batı'da ve Doğu'da sanatın şekillenmesinde dinin rolü üzerinde söylediklerine kulak misafiri olmakta fayda vardır?

"Batılı sanat tarihçileri, sanatın oluşumunu, tarih öncesinden başlayıp durakları zorunlu olarak Antik Yunan, Roma, orta çağ batı, rönesans ve sanayi ihtilali olan ve günümüze kadar uzanan bir gelişme çizgisinde ele almaktadırlar. Gerçekten de bu, batı sanatının tabii gelişme çizgisidir. Doğu, bu çizginin dışında kalır. Yaklaşık iki yüz yıldan beri dünya siyasetine ve ekonomisine batı hâkim olduğu için, dikkatlerimiz ister istemez batı tarihinin gelişme çizgisine yönelmiş, dolayısıyla sanat tarihi anlayışımız da söz konusu gelişme çizgisi yönünde oluşturulan teoriler tarafından belirlenmiştir. Bu çizginin dışında kalan medeniyetlerin sanatları, batı sanatlarıyla ilintileri ölçüsünde şöyle bir uzaktan bakılarak geçilir. Meselâ E.H. Gombrich'in sahasında önemli kitaplardan biri olan "The Story of Art"ında Uzakdoğu Ve İslâm sanatlarına beş on sayfalık bir yer ayrılmıştır. Bizdekilerin de farklı olduğu söylenemez; sözgelisi Nazan İpşiroğlu-Mazhar İpşiroğlu imzalarını taşıyan "oluşum süreci içinde sanatın tarihi" adlı 190 sayfalık kitapta, çizginin dışındaki sanatlara ayrılan yer sadece 20 sayfadır. Böyle bir bakış açısı, gelişmenin mutlaka Batı'daki gelişme istikametinde olması gerektiği gibi bir izlenim uyandırıyor. Bir başka deyişle, Batı'yı merkez alan kitaplarda, doğu, insanlık tarihinde talî bir unsurmuş gibi ele alınmakta, dolayısıyla bazı fikir ve sanat adamları, kendi sanatlarını da meşru saydıkları gelişme çizgisinde değerlendirebilmek için, anachronique bir yaklaşımla gerçekliği değiştirmeye çalışmaktadırlar. Fatih'i, geçici bir hevesle getirttiği İtalyan ressamalara bakmak Rönesansçı bir padişah olarak takdime kalkışmak, bu tavrın tipik örneklerinden biridir. Batı'ya benzemeye çalışan toplumların aydınları, sözünü ettiğimiz bu bakış açısı

yüzünden gerçek bir ibda gücüne ulaşamamakta, takipçi ve taklitçi olarak kalmaktadırlar. Doğu sanatlarının, Batılı anlamda bir sanat tarihi anlayışıyla ele alınamayacağı açıktır. Türk-İslam sanatları, diğer Doğu sanatlarıyla aynı kategoride değerlendirilir ve kendine has gelişme çizgisi tespit edilebilirse, daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilirdi. Genel olarak Doğu sanatlarının benzer duyarlıklar ve benzer bir realite kavrayışı etrafında oluşup geliştiği söylenebilir. Antik Yunan, Doğu sanatlarının oluşumu incelenirken, ancak Greko-Budist sanat söz konusu edildiği zaman bir anlam kazanabilir. Bunun dışında özel olarak Türk-İslam sanatları, genel olarak Doğu sanatlarının oluşum sürecinde, Yunan sanatlarının katkısı yok denecek kadar azdır. Ortadoğu'da Bizans sanatının etkisi önemlidir, fakat Bizans da Doğu'dur. Bazı sanat tarihçileri, sanat tarihine Batılı gözüyle bakmaya alıştıkları için, tecrüsemizün zamanında Antik Yunan'a yönelmemiş olmasını âdeta bir kusur olarak göstermeye çalışmışlardır. Sebep olarak da genellikle "İslam'daki tasvir yasağı" üzerinde dururlar. Batı'nın insana, eşyaya ve tabiata bakışı en ideal bakışmış gibi, biz öyle bakmadığımız veya bakamadığımız için, kültürümüz hakkında yersiz şüpheler yaratılmıştır. Halbuki sanatın oluşum süreci başka bir bakış açısından yazıldığı takdirde, dünya haritasının başka bir açıdan da çizilebileceği ve Batı sanatının bu sürece ancak bazı kesişme noktalarında katılabileceği anlaşılacaktır. Estetik teorileri için de aşağı yukarı aynı şeyler söylenebilir. «Estetik» diye bir disiplinin farkına varıldığı günden beri, tercüme yoluyla sürekli Batı'dan estetik teorileri ithal eden Türk aydınlar, Türk-İslam kültürünün zengin estetik birikimini bu teorilerin ölçülerine vurarak kendilerince birtakım eksiklikler bulmuş, gerçekliği Batılılar gibi kavrayamadığımız için ne büyük kayıplara uğradığımız anlatıp durmuşlardır. Bizi asırlarca tatmin eden, acılarımızı, sevinçlerimizi, aşklarımızı, hasretlerimizi terennüm ettiğimiz edebiyatın hayatı yansıtmadığını, musikimizin tek sesli ve ilkel olduğunu, tiyatromuzun bulunmadığını vb. birden keşfeden bu aydınlar, Batı toplumlarındaki sosyal hareketliliğin bir sonucu olarak devamlı değişen, değişmekle birlikte arka-planında ilk bakışta fark edilmeyen bir sürekliliği koruyan sanat akımlarının peşinde koşarken, bağlı oldukları geleneği yitirdikleri gibi, yeni bir

birikim, dolayısıyla yeni bir gelenek de kuramamışlardır. Yeni bir dili kekelemeye çalışırken ana dilini de unutan Türk aydını ve sanatçısı, peşine takıldığı hiçbir sanat anlayışında rüştünü ispat edemeden bir yenisine takılmak zorunda kalmıştır. “GeIenek” kavramıyla biz, bir kültüre kimliğini kazandıran yaratıcı düşünceyi, daha genel planda da Rene Guenon’un belirlediği çerçeveyi kastediyoruz. Fert ve toplum hayatını bütün yönleriyle düzenleyen bir sistem olarak gelenek (tradition), Guenon’a göre ilahî bir kaynaktan doğmuştur. Eğer bugün verdiğimiz sınırlı manasında düşünülmezse, din(religion), geleneğin kendisidir. Fakat bu universal geleneğin çeşitli kolları olan Hinduizm, Taoizm, Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam gelenekleri karşılaştırılırsa, aralarında önemli farkların bulunduğu, dolayısıyla hepsinin “din” terimiyle ifade edilemeyeceği ortaya çıkmakta, bu yüzden Guenon, “din” yerine “gelenek” demeyi tercih etmektedir. Bu universal gelenekten kopuş, Batılılaşma hareketleriyle başlamış, geleneğin en büyük yapıcısı olan din hayatımızdan tecrit edilerek sadece ferdi ilgilendiren bir inanç problemi olarak sınırlandırılmıştır. Buna paralel olarak, geleneğin ifade vasıtalarının da temelinden sarsıldığı görülür. Hayatımızı ve faaliyetlerimizi artık büyük ve nizam verici bir güç yerine, modalar, günlük hevesler ve taklit yönlendirmeye başlamıştır. Batı’da Rönesans, Hıristiyan geleneğine Greko-Latin aşısı yaparak akli ve tabiatı yüceltmek anlamına gelmekle beraber, büsbütün bir kopuşu değil, bir çeşit mecra değiştirmeyi ifade ediyordu. Gerçekte Hıristiyanlık, endüstri çağına kadar, sanat ve edebiyatın, kısaca kültürün asıl kaynağı olma niteliğini devam ettirmiştir. Bizde ise kopuş pek anî olmuş, Batılılaşma çabaları içinde, Rönesans sonrası Batı’nın ana gelenekten devraldığı unsurları değil, sadece Greko-Latin esprisini görebilmişizdir. Hızlı teknolojik ilerleme ve insanın eşya ile geleneksel münasebetlerinin gitgide değişmesi, yeni problemlerin ortaya çıkmasına, sanat ve edebiyatta ise yeni ilgi alanlarının açılmasına sebep olmuştur. Bizde ise aydınları toplumumuz tarafından yaşanmadığı için sancısını çekemedikleri bu problemleri edebiyatımız ve sanatımız adına vakit geçirmeksizin ithal etmişlerdir. Problem ithali esasen Batılılaşma hareketleriyle başlamış, Batılılaşma hareketlerinin doğurduğu, yani bizim toplumumuzu derinden sarsan problemler

ise hep ihmal edilmiştir. İslam sanatlarının estetiğini anlamaya ve anlatmaya çalışırken, terminoloji konusunda büyük sıkıntı çekilmektedir. Gerçekte Batı için de yeni sayılabilecek bir disiplin olan estetik, İslam dünyasında pek ilgilenilmeyen bir saha olduğu için, bir terminoloji de teşekkül etmemiştir yahut ana kaynaklara yeterince eğilemediğimiz için biz bilmiyoruz. Bu yüzden ister istemez Batı kaynaklı terimleri kullanma zorunluluğu doğdu. Bu ise, Batı sanatlarıyla İslam sanatlarının karşılaştırılmasını şart kılıyor, böylece mesele kendiliğinden yeni boyutlar kazanıyordu. Batı kaynaklı terimleri kullanmak, bu terimlerle gelen muhtevaya da açık olmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Meselenin en ilgi çekici tarafı ise, İslam sanatlarının estetiği konusunda ilk defa ciddi bir şeyler söyleyenin bir oryantalist olmasıdır. Bilindiği gibi, bizde bu konuda yazılanların ana kaynaklarından biri Louis Massignon'un "Methodes de Realisation Artistique des Peuples de L'Islam" (1921) adlı makalesidir. Oryantalistler, Doğu'yu istedikleri gibi biçimlendirdikleri için, Massignon'un bu verdiği bilgileri çok dikkatli kullanmak gerekir. Geçmiş kültürü kavrama konusunda karşı karşıya bulunduğumuz güçlükleri göz önüne alır ve ölçülerimizin uzun bir zamandan beri Batı tarafından belirlendiğini düşünürsek, yazdıklarımızda oryantalizme düşme tehlikesinin hiç de az olmadığı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Oryantalistlerin İslam kültürü konusunda meydana getirdikleri büyük bilgi birikimini şüphesiz küçümsemiyoruz. Fakat bir Müslüman aydınının, bu birikimi de göz ardı etmeksizin, zor olanı tercih etmesi, yani mümkün olduğu kadar asli kaynaklara yönelmesi, doğru sonuçlara ulaşılabilmesi bakımından son derece önemlidir. Burada kaynaklara yönelme meselesi üzerinde biraz durmak gerektiğine inanıyoruz. Aslına bakılırsa, şimdiye kadar kimse çıkıp kaynaklara nasıl yöneleceğimizi gösterebilmiş değildir. Çünkü kaynaklara yönelebilmek için önce kaynakları tanımak gerekir; bu da yukarıda belirttiğimiz gibi çok zor bir iştir. Kaynaklardan o şekilde yararlanacaksınız ki, ortaya koyduğunuz eser hem bir zincirin halkası hem de çağdaş olacak. Kaynaklardan faydalanma, şüphesiz bize ve bize benzer toplumlara, daha doğrusu bu toplumların koparıldıkları geçmişle bugün arasında yeni köprüler kurmak isteyen aydınlanma has bir problemdir. Dünya tarihinde bu

anlamda başarıya ulaşmış tek hareketin Rönesans olduğu söylenebilir. Gelişmişliğin bugünkü manasında az gelişmiş ülkelerin aydınlan, yanlış olduğu rahatlıkla ileri sürülebilecek bir analogiyle kendi kaynaklarına, bir başka ifadeyle, geçmiş kültür ve sanatlarına yönelerek millî, millî olduğu kadar çağdaş bir kültür ve sanat yaratabileceklerini düşünmüşlerdir. Türk aydınları, Orta çağ Avrupası'nın Antik Yunan ve Roma'ya gerçekte bizim Batı'ya olduğumuz kadar yabancı olduğunu hep göz ardı ettiler. Kısacası Rönesans, bir daha tekrarlanması mümkün olmayan, belirli şartların ortaya çıkardığı tipik bir hadisedir. Ve bu hadise aynı zamanda büyük bir zihnî dönüşüme yol açarak bugün bütün sonuçlarıyla yaşadığımız ilmî ve teknolojik gelişmelere zemin hazırlamış, üstelik bu gelişme XIX. yüzyılın sonlarından itibaren büyük ölçüde teknolojinin idaresine geçmiştir. Daha açıkça ifade etmek gerekirse, son iki yüz yıl içinde büyük bir yer değiştirme hadisesi yaşanmış, daha önce kültürü, dolayısıyla insanlığı şekillendiren din, sanat ve felsefe, bu vazifesini, aslında Rönesans kültürünün türevlerinden biri olan teknolojiye kaptırmıştır. Rönesans benzeri bir kültürel hamlenin gerçekleşmesi günümüzde imkânsız gibi görünüyor. Bu kadar da değil; bir örnekten hareket edilmediği için Rönesans spontane bir gelişme olarak karşımıza çıkar. Bugünse biz Rönesans örneğinden hareketle, kaynaklara dayanan bir edebiyat ve kültür oluşturmak istiyoruz ki, sonuçlarının. Sun'î olması kaçınılmazdır. Fakat sun'î de olsa böyle bir gayret tarih şuurunu güçlendirecek, geçmişin sürekli aktüalitelermiz arasında yer almasını sağlayarak en azından bir devamlılık vehmi yaratabilecektir. Vehim de olsa, böyle bir devamlılık şuuruna, oluşmakta olan yeni millî kültür açısından büyük ihtiyacımız var. Şu anda yaşadığımız kültür büyük bir dağınıklık manzarası gösteriyorsa da içten içe yeni bir oluşum sürecinin yaşandığı muhakkaktır. Önemli olan, bu oluşumu kontrolümüzde tutabilmek, geleneğin özünü yeni oluşumlara hâkim kılabilmektir. (Millî kültürün diyerek artık yaşamadığımız ve yaşama şansına sahip olmayan birtakım ölü formları, çağın inanılmaz derecede hareketli oluşumlarının karşısına çıkarmak, en kısa zamanda yenilgiyi davet etmek anlamına gelir. Her şeyden önce, kültürün sürekli oluşma halini yaşayan bir hadise olduğuna

inıyoruz. Selçuklu devriyle Osmanlı devri kültürü arasında dağlar kadar fark vardır. Şimdi bizim mesela Süleymaniye'ye benzer bir cami yapmaya kalkmamız, Sinan'ın, ihtişamlı taç kapılarıyla göz kamaştıran, fakat mekân fikri gelişmemiş Selçuklu abidelerine benzer camiler yapmak istemesiyle birdir. Tabii Sinan'ın asla böyle bir şey düşünmediğini biliyoruz. Bununla beraber Sinan bir devamdı; bizim yaşadığımız kopuşu yaşamamıştı. Şu anda Süleymaniye tarihî, mimarî bir âbide olarak ne kadar değerliyse, bugün yapılmış veya yapılacak olan Süleymaniye benzeri bir bina o kadar değersizdir. Fakat Süleymaniye'nin benzerini yapmamak için, köksüz, çirkin betonarme binalar mı dikmeli? işte kaynaklardan faydalanmanın gerekliliği burada karşımıza çıkıyor. Kendi istikametinde bir oluşma süreci yaşayan kültürümüze o kadar çok müdahale edilmiştir ki, yörüngesinden sapmaması imkânsızdı. Bunun yanı sıra teknolojinin beraberinde getirdikleri, özellikle kitle haberleşme araçları, kültürel sınırları alabildiğine zayıflatmış, dünya sadece çok güçlü kültürlerin yaşayabileceği bir arena haline gelmiştir. Yine XX. yüzyıla has bir gelişme, kültürün kitlelere yayılması dolayısıyla «kitle kültürü» denilen hadisenin ortaya çıkmasıdır. Kültürün «kitlesele» bir hadise haline gelmesinin bir anlamı da “kültürsüzleşme”dir. Kültürde ve sanatta kaynaklardan faydalanma derken, hadisenin bu cephesini gözden uzak tutmamak gerekir. Kitlelere ulaşamayan, ulaşabile hitap etmeyen bir kaçış edebiyatı yaratma tehlikesi her zaman vardır. Televizyon ekranlarında çocuklara uzay çağının masalları anlatılırken, Bin bir gece rüyaları görmek ne derece gerçekçi olacaktır? Bütün bu gelişmelere bigâne kalamayacağımıza göre, bugünü anlatmak bakımından geleneğin bize bıraktığı ifade metotlarının yeterli olmayacağı açıktır. Çünkü geleneksel yapımız ve istikrarımız kökünden sarsılmış, insanımız çözülmüş, Müslüman prototipi kaybolmuş, öte yandan dil ortak bir şifreler sistemi olmaktan çıkarılarak tarihî kültür birikimimizle irtibatımız tamamen kesilmiştir. Bu bakımdan yeni ve yaşanan gerçekliği yansıtabilecek bazı metotlar geliştirme mecburiyetiyle karşı karşıyayız. Fakat yeniyi daima eskiyle irtibatlandırmak, dolayısıyla kaynakları -övgü dizmek değil-tanımak şarttır.” (Ayvazoğlu, 1989:12-18).

SONUÇ

Netice olarak denebilir ki, yukarıda Ayvazoğlu'nun da işaret ettiği gibi aslında tasvir yasağı Müslüman sanatkârların hayal gücünü yani imgelemine güçlendirerek ve onlara Sinan gibi muhteşem mimari abideler yapan mimarlar, Hayali Küçük Aliler Karagöz benzeri gölge oyunları oynatan sanatçılar, Fuzuli ve Bakiler gibi şairler ve Şeker Osman Paşalar gibi ressamlar yetişmesine zemin hazırlayacak bir zihinsel artalan yani background yaratacağı. Ve aslında yine Ayvazoğlu'nun dediği gibi; 'Putperest yahut pagan Yunan sanatının Müslümanlara verebileceği bir şey yoktu'. Ve Ayvazoğlu bu durumu şu satırlarıyla ifade diyordu. "Yunan sanatlarının İslâm dünyasında hiçbir şekilde benimsenmediği bir gerçektir. Putperestlikle savaşılan bir dinin mensupları yakışsız işler yapan tanrı ve tanrıçaların dünyasına nasıl ilgi duyabilirlerdi? Üstelik bu tanrı ve tanrıçaların insan biçiminde tecessüm ettirilmeleri, yani antropomorphisme, bir Müslüman asla kabul edemeyeceği bir davranıştı. Kaldı ki güzeli insan vücuduyla sınırlayan, düzen zihinden sonsuza geçemeyen Yunan sanatının Müslümanlara verebileceği bir şey yoktu." (Ayvazoğlu, 1989:35-36).

Müslüman sanatçıların imgelem gücünün gelişimlerini bu suret - yasağına borçlu olduklarını da Ayvazoğlu şöyle ifade etmektedir. "Müslüman sanatçıların sonuna kadar şuurlu olarak Mimesis'ten kaçtıklarını göreceğiz. Bu bakımdan Eflatun'un estetiği ile İslam sanatlarının estetiği arasında bazı paralellikler kurmak mümkündür. Mağaradaki esir geriye döner ve gerçeği görüp karşısındaki duvarda hareket edip duran gölgelerin hiçbir gerçekliği olmadığını o anda kavrayıverir. Bu kavrayışta, tasvir yasağının çok önemli bir yeri olduğunu hemen belirtmek gerekiyor. Asırlardan beri çeşitli tartışmalara konu olan bu yasak, Müslüman sanatçının figürden kaçarak soyut formlara yönelmesini sağlamıştır. Worringer'in soyutlamayı psikolojik bir süreç olarak açıklaması, özellikle İslam sanatları söz konusu olduğu zaman geçerliliğini büsbütün kaybetmektedir. Çünkü tasvir yasağının pratik neticesi olan soyutlama, Müslüman sanatçının psikolojik olarak yöneldiği bir davranış değil, yöneltildiği bir davranıştır. İslam'ın ilk yıllarında figüratif çalışmaların bulunması da bunu gösterir. Tasvir yasağı, zaman içerisinde tasavvufun gerçeklik kavrayışıyla

bütünleşerek yepyeni bir tavır alış haline gelecektir.” (Ayvazoğlu, 1989:36).

Aynı zamanda Hıristiyan sanatçıların işsiz kalmaması için Kilise’ye ikon yapmalarını kabul eden tavrın benzerini, İslam dünyasında İbrahim Müteferrika’nın matbaayı açmasının ardından hattatların işsiz kalmaması için dini kitapların hattatlar tarafından yazılmaya devam edilmesi noktasındaki tavırda da görmek mümkündür. Yani tarih boyunca din-ekonomi ve sanat ilişkisi ve etkileşimi devam etmiş, hala devam etmektedir ve gelecekte de devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, M. (2012). *Estetik 'in Serüveni, Sanat Felsefesi*. Akçağ Yayınları:Ankara.
- Ayvazoğlu, B. (1989). *İslam Estetiği ve İnsan*. Çağ Yayınları:İstanbul.
- Fichter, J. (1994). *Sosyoloji Nedir?*. Çev. Nilgün Çelebi, Atilla Kitabevi:Ankara.
- Hollingsworth, M. (2009). *Dünya Sanat Tarihi*. Çev. Rengin Küçükerdoğan, Banu Ergüder), İnkılap Kitabevi:İstanbul.
- Kınay, C. (1974). *Sanat Tarihi Ders Notları*. Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü:Ankara.
- Öztürk, E. ve Demirdağ M. (2020). *“Toplumsal Kurumlar”, Din Sosyolojisi*. Akademisyen Yayınevi:Ankara.
- Shiner, L. (2010). *Sanatın İcadı, Bir Kültür Tarihi*. Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları:İstanbul.
- Şemseddin S. (1317). *Kamus-u Türki*. Dersaadet:İstanbul.
- Şendil, D. (2015). *Tarih Boyunca Sanat-Dünya Sanat Tarihinde Üsluplar ve Akımlar*. Yapı Kredi Yayınları.
- Şişman, A. (2011). *Sanata ve Sanat Kavramlarına Giriş*. Literatür Yayıncılık:İstanbul.
- Ülker, Ö. (2010). *Sanat Sosyolojisine Giriş:Kavramlar, Yaklaşımlar ve Temel Ayırmalar*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Zencirkıran, M. (2015). *Sosyoloji*. Dora Basım Yayın Dağıtım:Bursa.

**CHARLOTTE PERKINS GILMAN'IN KADINLAR ÜLKESİ
ADLI ESERİNİN KÜLTÜREL FEMİNİZM BAĞLAMINDA OKUNMASI**

Gökşen ARAS

CHARLOTTE PERKINS GILMAN'IN *KADINLAR ÜLKESİ* ADLI ESERİNİN KÜLTÜREL FEMİNİZM BAĞLAMINDA OKUNMASI

Gökşen ARAS¹

Öz: *Kadınlar ve Ekonomi*, “Sarı Duvar Kâğıdı” gibi eserleriyle tanınan toplum eleştirmeni ve yazar Charlotte Perkins Gilman’ın *Kadınlar Ülkesi (Herland)* (1915) adlı romanı feminist bir ütopya incelemesi açısından önem teşkil etmektedir. Adı geçen eser sadece kadınlardan oluşan bir ülkeyi aktarmaktadır. Bu çalışmada, Gilman’ın *Kadınlar Ülkesi* adlı eserinde Kadınlar Ülkesi’nin nasıl kurgulandığı, kadın karakterlerin nasıl resmedildiği ve bu eserin hangi açılardan kültürel feminizm bağlamında incelenebileceği, üç Amerikalı erkek gezginin gezisiyle başlayan yolculuk ve bu yolculuğun sonuçları çerçevesinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Charlotte Perkins Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, Kültürel Feminizm

¹ Atılım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara / Türkiye, e-mail: goksen.aras@atilim.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-2523-4976

GİRİŞ

Bu çalışmada Charlotte Perkins Gilman'ın *Kadınlar Ülkesi (Herland)*, (1915) başlıklı romanı kültürel feminizm ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmektedir. Kültürel feministler için esas olgu adından da anlaşılacağı üzere kültürel bir farkındalık ve değişim vurgusudur. Kültürel feministler kadının bağımsızlığının ve içsel gücünün önemini vurgularken bir yandan da kadınların diğer kadınlarla birlikte biz ve/veya kız kardeş olabilmelerinin önemine işaret eder. Kültürel feministlere göre anaerkil bakış açısı esastır ve bu bağlamda evlilik, ev, yuva ve din kavramları yeniden ele alınmıştır. En önemli unsur kadının gelişimiyle toplumun da gelişeceği inancıdır. Ataerkil sistemde yer alan ikili karşıtlıklara göre, erkek/kültür birincil konumdadır ve pasif kadın/doğa üzerinde etken baskın rol oynamaktadır. Ancak adı geçen romanda kadın ve doğa arasında uyumlu bir bağ bulunduğu görülmektedir.

Bu kurgusal eserde, üç Amerikalı gezgin (Terry, Jeff ve Vandyck), Kadınlar Ülkesi'ni keşfetmeleri sonucunda, bu ülkedeki kadınları, geleneksel, katı veya yüceleştiren ya da daha pozitif sayılabilecek ataerkil bakış açılarıyla tanımlamaya, kendi ülkeleriyle bu ülke ve kadınları arasındaki farklılıkları ya da benzerlikleri değerlendirmeye çalışırlar. Ancak her üç gezginin de farklı bakış açıları olmasına rağmen, nihayetinde tutarlı bir değerlendirme yapamadıkları görülmektedir. Sadece kadınlardan oluşan *Kadınlar Ülkesi* adlı feminist ütopya toplumsal cinsiyet rolleri, annelik, evlilik, inanç gibi kavramlarla ilgili geleneksel algıları tersine çevirir. Gilman, eserinin önsözünde, *Kadınlar Ülkesi*'nin, Platon'un *Devlet'i*, Thomas More'un *Ütopya'sı* ve Francis Bacon'ın *Yeni Atlantis'i* gibi ütopyalara benzemediğini aktarır: "Bir ütopyanın amacı, insan varlığının arzu duyulan amacının kurgusal bir vizyonunu sunmaktır. Birçok ütopya, bu amaçları somutlaştıran yeni toplum yapıları yaratır" der (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz, 28). "Bir Feminist Ütopya Modeli Olarak Charlotte Perkins Gilman'ın *Kadınlar Ülkesi*" başlıklı makalede ifade edildiği üzere, "... feminist ütopyalar... ataerkil toplum düzenini uygar toplum anlayışında temel doğru olarak kabul eden Kartezyen düşünce yapısına bir 'karşı duruş' niteliğindedir" (Ersoy, 2007:94).

Eserdeki üç gezgin, sadece kadınlardan oluşan bir ülkenin pek de gerçek olamayacağına dair şüphelerini aktarırken aslında kendi erkek-egemen

dünyalarındaki toplumsal cinsiyet algılarındaki belirsizlikleri ya da ataerkil geleneksel temsilleriyle ilgili bakış açılarını sorgular ve bu sayede kendilerini keşfetmeye çalışırlar. Değişmez gibi görünen kavramların aslında ne kadar değişebilir ve sorgulanabilir olduğu sonucuna ulaşmak zor değildir. Çünkü bu eserde toplumsal cinsiyet rolleri tersine çevrilmiş, ataerkil bakış açısı tartışmaya açılmıştır.

Kültürel Feminist Kuram: Kuramcılar ve Eserleri

Kadınlar Ülkesi eserinde de izleri görüldüğü üzere, kültürel feministler, “Eleştirel düşünme ve kendini geliştirmenin önemini kabul etmeye devam ederken, hayatın akıldışı, sezgisel ve genellikle kolektif yönü üzerinde dururlar” (Donavan, 2019:73). Eserde görüldüğü üzere, erkekler kavramakta zorluk yaşasalar da bu ülkedeki “... kadınların... sezgisel bir algılamaları vardır...” (Donavan, 2019:79). Bununla birlikte, yine eserde de yansıtıldığı üzere, kültürel feministler, “Kadınlarla erkekler arasındaki benzerlikleri vurgulamak yerine... farklılıkları üzerinde dururlar. Bu feministler liberal feministlerin dokunmadıkları kurumlara, din, evlilik ve yuva, alternatifler düşünürler” (Donavan, 2019:73-74).

Adı geçen eserde kültürel feministlerin en önemli ilkesinin izleri sürüldüğünde, anaerkil bir toplum yapısı, aynı zamanda da barışa ve iş birliğine dayalı bir sistemin oluşturulduğu görülmektedir: “Kültürel feminist teorinin altında anaerkil bakış yatar: temelde dişil etki ve değerler aracılığıyla yönlendirilen güçlü kadınlar toplumu. Barışseverlik, iş birliği, farklılıkların şiddetsiz bir aradalığı ve kamusal hayatın uyumlu bir şekilde düzenlenmesi bunlara dâhildir” (Donavan, 2019:74).

Amerikalı gazeteci ve kadın hakları savunucusu Margaret Fuller’in kültürel feminist geleneğinin başlatılmasında önemli bir yeri olduğu vurgulanan *Woman in the Nineteenth Century* (19. Yüzyılda Kadın, 1845) adlı eserinde yazar, kadının erkeğe sağlanan imkânlardan mahrum bırakılmamasını ve erkeğe açılan yolların kadın için de açılmasının önemini ifade eder. Erkek-kadın zihninin ifadede farklı, ancak güzellik, güç ve sakinlikte eşit olduğunu... çeşitlilikte uyum ve ahenk; farklılıkta da benzerlik/uygunluk yakalanabileceğini aktarır (33). Fuller, kadına evi ve çocuklarının sorumluluğunu aldığı domestik alanın verilmesini ve bu alanda kadından beklenen rolleri sorgular (120-121). Eserinde erkek ve kadın

uyumuna dikkat çeken Fuller, eril ve dişil ögelerin birbirini tamamladığını aktarır. Erkek ve kadının büyük radikal düalizmin iki tarafını yansıttığını fakat aslında sürekli birbirinin içine geçtiklerini ifade eden yazar, bütünüyle maskülen erkeğin ya da tamamen feminen kadının olmadığını vurgular (65).

Birey daha iyisini elde etmek için hazır olmadan, toplumun, kurumların kötü geleneklerinden, dayatmalarından kurtulmanın mümkün olmadığını vurgulayan Fuller, kadınların diğer kadınlarla birlikte hareket edebilmelerinin önemini aktarır (44). Yazara göre, kadının ihtiyacı olan şey doğa gibi büyümek, yetişmek; zihin gibi kavramak, özgürce ve engellenmeyen bir ruh gibi yaşamaktır (23). Dolayısıyla kadınlar kısıtlanmadıklarında ve özgür bırakıldıklarında, sezgisel ve entelektüel güçlerinin farkına vararak kendi içlerine ve kendilerini en sağlıklı ve huzurlu hissettikleri doğaya dönebileceklerdir. Bununla birlikte, kadının mevcut durumunda ilerleme olmadığına toplumsal ilerlemenin sağlanamayacağı açıktır.

Çok önceden erkeklerin de yaşadığı ifade edilen ve “çok eşliliğin ve köleliğin” hâkim olduğu iki bin yıllık Kadınlar Ülkesi'nin tarihi incelendiğinde, bu ülkenin kuruluşunda büyük mücadelelerin yaşandığı görülmektedir. Şimdiki anaerkil düzenin oluşmasında “savaş ve doğal felaketler” etkili olmuş, “erkeklerin çoğu savaşta ölünce” kadınların kendilerini korumak için savunma sistemleri geliştirdikleri ve “dünyayla olan bağlarını tamamen kopararak” sadece kadınlardan oluşan bir toplum kurdukları anlaşılmaktadır (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:105-107, 119). Dolayısıyla çok eşliliğe, köleliğe, baskıcı ve ezici ataerkil sisteme karşı kendi anaerkil yapılarını oluşturan bu kadınlar temiz ve düzenli dünyalarında erkek varlığına ihtiyaç duymadan çocuk doğurarak sadece bedenleri değil ruhları üzerinde de kendi kontrollerini sağlayabilmişler, doğayla barışık bir yaşam sürmüşlerdir.

Amerikalı yazar ve aktivist Elizabeth Cady Stanton, kadının özgürleşmesinin önünde en temel engel olarak ve kadının ezilmesinin, edilgen konumunun nedeni olarak “Hristiyanlık ve ataerkillik” kavramlarını görür (Akt. Donovan, 2019:82-83). Stanton'un (*The Woman's Bible*) *Kadının İncili* (1895) adlı eseri bu nedenle önemlidir. Çünkü “Margaret Fuller'i yankılayan Stanton, Tanrısallığın androjen olarak düşünülmesi gerektiğini...” ifade eder ve ‘erkek ve kadın ögelerin’

tanrı katında ‘eşit olarak temsil edildiklerini’ ima eder.” Bununla birlikte, “...tanrısallığın içinde kadınlık anlayışını yeniden kurmanın gerekli olduğuna inanır. ‘İlahi Anne’ye dua etmeyi savunur” (Akt. Donavan, 2019:84, 85). Stanton’un (*The Matriarchate*) *Anaerkillik* adlı eseri de üzerinde önemle durulması gereken bir eserdir. Eserinde belirttiği üzere, Fuller gibi, “Stanton, kadınları ikincilleştirmek yerine onlara saygı gösteren kültürel geleneklere ilişkin arayışını daha da ileri götürür ve anaerkillik kuramıyla tanışır” (Akt. Donavan, 2019:86). Dolayısıyla ifade edildiği üzere, kültürel feministler için anaerkillik yapı, annelik çok değerlidir: “Stanton, annelerin hâkim olduğu dönemi, kadınların ‘kendi kaderlerinin belirleyicileri, çocuklarının koruyucuları ve ev yaşantısını, dinin ve yönetimin her yönünün kurucuları’ olarak ‘en üst düzeyde hâkim’ buldukları dönem olarak tasarlamıştır” (Akt. Donavan, 2019:86). İncelenen kurgusal eserde de görüldüğü üzere, “Kadınlar aynı zamanda ‘barış sanatı, kandaşlık duygusu’ gibi topluluğu birbirine yaklaştıracak toplumsal davranışları da teşvik etmişlerdir” (Akt. Donavan, 2019:86). Kültürel feministlere göre anaerkillik ve ataerkillik düzenlerin temsil ettiği değerler farklıdır. Ataerkillik sistem negatif duygulara işaret ederken anaerkillik düzen pozitif duyguları çağırır. Buna paralel olarak, “... Stanton, anaerkilliği ‘barışın ve bolluğun altın çağı,’ ataerkilliği ise ‘tiranlığın, savaşların ve toplumsal hastalıkların kaynağı’ olarak görür” (Akt. Donavan, 2019:87). Ayrıca Kadınlar Ülkesi’nde kurulan sisteme benzer bir şekilde, “...Stanton, İncil’i reddederken, ataerkilliği de reddederek annelerin yönetimde olacağı ya da en azından yönetime katılabilecekleri yeni bir toplum tasarımını savunur” (Akt. Donavan, 2019:87).

Woman, Church and State (Kadın, Kilise ve Devlet) (1893) adlı eseriyle tanınan Amerikalı yazar ve aktivist Matilda Joslyn Gage de Stanton gibi kiliseyi ve öğretisini kadının boyunduruk altına alınmasının nedeni olarak görür. Eserinde anaerkillik düzeni barış ve adalet gibi sıfatlarla tanımlarken; ataerkillik düzeni ise tam tersine güç, otorite, savaşlar, ailede anlaşmazlık ve uyumsuzluk ve kadının köleliği şeklinde aktarır. Anneliğin kutsallığına, yüceliğine, ana tanrıçaya ve diğer kültürel feministler gibi kadının sezgisel gücüne işaret eder (93, 13, 14, 157, 9, 180).

Gilman’ın eserlerinde Kültürel feminizm ve Sosyal Darwinizm prensiplerini görmek mümkündür. Kültürel feminizmin kolektif ilerleme

ilkesine benzediği görülen “Sosyal Darwinist [düşünce]... türün gelişmesini rekabete değil iş birliği becerisine bağlar ve evrimleşmenin de kolektif düzenlemeye doğru olduğunu ileri sürer” (Donavan, 2019:96). Bu bağlamda “Gilman, Sosyal Darwinist hipotez üzerine kurduğu... *Women and Economics*’te (*Kadınlar ve Ekonomi*, 1898)... kadının [toplumsal ve ekonomik anlamda] bağımlı kılınmasının, türün ilerlemesini engelleyici, doğal olmayan bir anormallik olduğunu kanıtla[r]” (Akt. Donavan, 2019:96). Gilman, aynı zamanda, “Cinsiyetlerarası farkın abartılmasından kaynaklanan aşırı ‘cinsellik düşkünlüğü’ ya da ikincil cinsiyet özelliklerinin abartılması[nın]...” tehlikelerinden bahseder (Akt. Donavan, 2019:97). Bunlara ek olarak, “... Gilman da annelik enerjisinin ve annelik sevgisinin toplumu bir arada tutan bir güç olduğuna inanır. Bunlar, yeni, ilerlemeci ve kooperatif bir toplum inşa etmek için ihtiyaç duyulan güçlerdir” (Akt. Donavan, 2019:99). Gilman’a göre, kurgusal eserinde de görüldüğü üzere, kadınların birlikte hareket edebilmeleri toplumsal ilerlemeyi de beraberinde getirecektir: “Kadın hareketi, kadınların birbirleriyle olan derin ve yaygın duygudaşlığına dayanır” (Akt. Donavan, 2019:99).

Gilman, *The Man-Made World, or Our Androcentric Culture* (*Erkek Yapısı Dünya ya da Erkek merkezli Kültürümüz*, 1911) adlı eserinde anaerkil düzenin huzurlu, barışçıl ve besleyici gücünü vurgularken, ataerkil sistemde kadının anneliği önemli olmakla beraber, kadının eşine ve çocuğuna hizmetle sınırlandırıldığını, erkeğe ait arzu nesnesi ve erkeğin sahip olup yönetebileceği bir meta olarak tanımlandığını ifade eder (77, 13).

Gilman benzer bir şekilde, *His Religion and Hers*’te... (*Erkeğin ve Kadının Dini*, 1923), kadınların annelik rolleriyle daha iyi bir dünya yaratabileceklerine (89) ve annelik görevlerinin yararlı olduğuna dikkat çeker (252). Yazara göre, erkekler doğaları gereği avcı ve savaşçı oldukları için ölümle ilişkilendirilirler, ancak kadınlar için yaşam doğum temellidir ve toplumsal gelişmeyi getirir (6-7). Dolayısıyla anaerkil yapı yaşama, hayat vermeye ve doğuma işaret eder. Anaerkil düzenin ataerkil düzenin yerini alabileceğini savunan “Gilman, *Kadınlar ve Ekonomi*’de yaptığı gibi, bütüncül ve kolektif yönelimlerinden dolayı kadınların ‘yapıcı toplumsal çıkarların yönetimi’ için ‘daha uygun’ oldukları iddiasını ileriye götürür” (Akt. Donavan, 2019:101).

Yazarın bu anaerkil düzen algısı *Kadınlar Ülkesi* eserinde kadınların birlikte uyum, barış, sevgi üzerine kurdukları toplum düzeni aracılığıyla aktarılır: “Herkesin kadın olduğu (üreme, cinsel birleşme olmadan partenogenezle gerçekleşir) bu ülkelerde anaerkil gelenekler hüküm sürecektir. Dinlerinin temeli anne sevgisi ve tek tanrıları ana tanrıça ya da ‘annelik panteizmi’ olacaktır.” Bu anaerkil düzen, “işbirlikçi, özgecil ve hayat-verici olarak tanımlanır” (Donavan, 2019:103, 114).

Charlotte Perkins Gilman’ın *Kadınlar Ülkesi* ve Kültürel Feminizm

Kadınlar ve Ekonomi, “Sarı Duvar Kâğıdı” gibi eserleriyle tanınan toplum eleştirmeni ve yazar Charlotte Perkins Gilman’ın *Kadınlar Ülkesi* (1915) adlı eseri feminist bir ütopya incelemesi açısından önem teşkil etmektedir. Eserin önsözünde belirtildiği üzere, Gilman’ın adı geçen iki eseri kadını farklı açılardan resmetmektedir: “*Sarı Duvar Kâğıdı* acı çeken bir kadını, *Kadınlar Ülkesi* ise yöneten bir kadını yansıtır. Birinci kitaptaki kafese kapatılmış varlık özgürlüğüne, dolayısıyla ikinci kitaptaki de akıl sağlığına kavuşur” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz, 8,9).

Gilman, bir kadın olarak, yaşadığı çevrede ve dönemde geleneksel eş ve anne görevlerini benimsememiş, kendisini sınırlandıran yapı ve kurumlara karşı çıkmış, yazıları ve söylemleriyle var olmak istemiştir. Doğum yaptıktan sonra bunalıma girmiş, ünlü nörolog S. Weir Mitchell’in kendisine yazı yazmamasını önermesinin ardından sıkıntıları daha da artmış, bebeğini ve eşini terk ederek evliliğini sonlandırmıştır (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz, 8).

Bir kadın olarak kendisine atfedilen annelik ve kadınlık görevlerinden uzaklaşması ve boşanması nedeniyle eleştirilen Gilman, “Kendine biçtiği ideolog, propagandacı ve özellikle hümanist rolünü en iyi şekilde yerine getirmeye çalışarak durmadan yaz[mış], konuşmalar yap[mıştır]...” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz, 8,9). Gilman’ın yaşamına son verışı de bir direnişin sembolü olarak okunabilir. Çünkü yazara göre yaşam denilen mücadele toplumsal kalkınma sağlandığı sürece devam etmek zorundadır. Kendisi de bu katkının sona erdiğini hissettiğinde yaşamını sonlandırır: “Ben kloroformu kansere tercih ettim” der (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz, 11). Gilman hümanist dünya görüşüne uygun olarak, “dokunduğu şeye yaşam veren, besleyici diyebileceğimiz nitelikte kadınsı değerler belirleyip bu değerlerin üstüne inşa edilebilecek insancıl bir

toplumsal düzen tanımı yapmak için çabala[mıştır]” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz, 11). Bu bağlamda “Gilman'ın Toplumsal Darwinist düşüncenin bu kanadına yaptığı en belirgin katkısı, kolektif bir varlık olarak kadınların, kendileri de istedikleri takdirde, toplumun yeniden kurulmasında itici güç olabileceklerine dair iddiası olmuştur” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz, 12). Bu çerçevede Gilman'a göre, kadınların engellenmesi insanlığın kalkınmasını ve gelişimini engellemektedir: “Yaşamları sınırlandırılan kadınlar, insanlığın ilerleyişini yavaşlatıyordu... fiziksel, entelektüel, manevi ve toplumsal alanların hepsinde kadının gücüne ihtiyaç duy[ulmaktadır]...” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz, 13-14).

Gilman, kadının, erkek egemen toplumlar tarafından ekonomi ve üretim alanında sömürülmesini ve bu sömürünün kadının ilerlemesine ve toplumda bir yer edinmesine engel olduğunu ifade etmiştir. Gilman ikili karşıtlıklar kavramını yeniden tartışmaya açmıştır. Atıf bir bakış açısı ile oluşturulan “cesaret, güçlülük, yaratıcılık, cömertlik ve dürüstlük” ve pek çok başka olumlu değer sadece erkeklerle özdeşleştirilirken, bu değerlerin kadın erkek tüm insanlarla ilişkilendirilebilecek özellikler olduğu unutulmuştur. İşte bu nedenle kadınların bu olumlu özelliklere sahip olamayacağı algısı ile birlikte bu özelliklerin tam tersi olumsuz niteliklerle anıldığı bir bakış açısı oluşturulmuştur (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz, 14). Bu geleneksel algının en önemli örneklerinden biri eserde de sorgulanan bir kavram olarak yansıtılmıştır: “Bir kadının ise ‘namuslu’ olması için gereken tek şey ‘namus,’ yani bekârettir. “Kadınlar gelişmiş erkek değildir,” demiştir Gilman, “ancak insanlığın yarısını oluşturan kadınlar gelişmesi engellenmiş insanlardır” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz, 14). Bu husus eserde şu satırlarla aktarılmıştır: “Doğumu tabii ki biliyoruz da bakire nedir?”...“Peki erkekler için de aynı sözcük kullanılır mı, yoksa bunun için ayrı bir terim mi var?” Jeff, “Aynı terimin geçerli olduğunu ancak nadiren kullanıldığını söyleyerek bu soruyu aceleyle geçti” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:95).

Bu bağlamda Gilman'a göre, kadın erkek sorunsalı değil “insanlık” olgusu tartışılmalı, kadınlara özerklikleri verilmeli ve kolektif siyaset alanında aktif rol almaları gerekliliği vurgulanmalıdır. Kadınların hakları ellerinden alınırken erkeklere verilen aşırı yetki ve güç ise toplumun

gelişimine bir katkı sağlamak yerine olumsuz sonuçlar doğurmuştur: “Bu nedenle [Gilman] hem erkekleri hem de kadınları içeren sağlıklı bir toplumsal organizma kadınların otonomisini gerektirir. Bu otonomi ise yalnızca kadınların kolektif siyasi hareketi sayesinde kazanılabilir” der (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz, 14).

Dolayısıyla aslında ifade edilen şey, kadınların kendi gelişimlerine katkıda bulunabilecek şekilde evrilebilmeleri ve bu yolda gerekli olan hakların kendilerine teslim edilmesidir. Gilman’a göre, “Birçok kadın nasıl kendi boyunduruğuna, kulluğuna razı olarak toplumsallaşmışsa, aynı şekilde hümanist-sosyalist bir dünya için çabalamaya da razı edilebilirdi” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz, 15).

Bu bağlamda bu kurgusal eseri önemli kılan husus hiç şüphesiz yazarın dünya görüşüdür: “... Gilman'ın derdi öncelikle insan bilincidir; yani insanların nasıl olacakları, ne yapacakları, nasıl ve neden farklı ve daha iyi olacaklarıdır. Fiziksel dünya, bu yeni insanların doğal bir yaratımıdır” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz,29). Değişim, Gilman için en önemli başlangıçtır, kadınlarda bu değişim gücü vardır, çünkü “marjinal” olanlar onlardır. Kadınlar “sevgi ve iş birliği gibi kültürel değerleri yaratanlardır” ve “kolektif hareket etme özelliğine ve talep edebilecekleri eğitilmiş bir liderlik anlayışına sahiptirler.” Eğitim, değişim için önemli bir araçtır: “Gilman'ın eserinde... eğitim, yeni insanların, özellikle de gençlerin yaratılmasında doğal bir araç olarak ortaya çıkar... bu eğitim okullarda verilen eğitim değil, değerlerin bütünüyle bir toplumsal yapıya nüfuz ettiği süreçtir” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz,29). Gilman için değişimin aslında ne anlama geldiği önemlidir: “Gilman'ın amacı bilinci değiştirmek[tir]...” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz, 29).

Kadınlar Ülkesi'nde betimlenen ütopya hiç erkek olmayacak şekilde kurgulanmış, ancak böylesine mükemmel bir sistemle oluşturulan bu ülkede erkek bulunmaması fikrini kolaylıkla kabul edemeyen üç Amerikalı erkeğin izlenimleriyle aktarılmıştır. Anaerkil bir dünya düzenini temsil eden eserde bebeklerin olması üç gezginin ülkede erkek de olması gerektiği inancını kuvvetlendirir. Fakat “burada herkes anne[dir], ancak hiç baba yok[tur].” Adı geçen eserde “sadece kız çocuklarının doğmasını sağlayan partenogen doğumlar” toplumsal değişim ve ilerleme ve “doğayı yönetme” yolunda önemli bir adım olarak tasvir edilmektedir. Bu noktada, “Yeni toplumun en çok önem verdiği

konu Yeni Analıktır, çocuklar en önemli gerçektir” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:94, Önsöz, 17).

Eserde “tamamıyla bireysel bir hayat” yerine daha faydalı ve özgür bütüncül bir toplumsal iletişim modeli benimsenmiştir: “... buradaki kadınların çocuklarının soyadı yoktur. Sanatçılar sanat eserlerinin altına imzalarını atarlar; ama çocuklarına atmazlar, çünkü “tamamlanmış bir ürün kişisel değildir” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz,18). Eserde “ortak soy,” tek bir aile” ve “çocuğun kendi adı” vurgusu yapılır, bu konuda sahip oldukları düzenli arşivleri üç gezginin “anaerkil ve ataerkil düşünce yapıları arasındaki farkı” değerlendirmelerine yardımcı olur (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:136).

Kadınlar Ülkesi’ndeki kadınlar, evlendikten sonra eşlerinin soyadlarını almalarını, erkeklerin kadınlardaki saç arzusunu, evcil hayvanların aslında tutsak edildiklerini, sınıfsal ayrımları, sevgi ve bilgelik Tanrısının yöntemlerini anlamakta güçlük çekerler (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz, 19-20). *Kadınlar Ülkesi*’nde, kadınların “evlilik gelenekleri” yoktur, “sevgili, ev ve eş” gibi kavramlara yabancı oldukları görülür, erkekler onlar için arkadaştır. Alima, Celis ve Ellador isimli kadınlar evliliği kabul etseler de erkekleri sadece baba olarak görürler; şehvet ve cinsellik duygularını bilmezler, kendilerini anne ve her şeyden önemlisi insan olarak tanımlarlar (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:163, Önsöz, 19). Bu nedenle, bu kadınlar erkekler için cazibe ve şehvet kaynağı olarak tanımlanamazlar. Çünkü geleneksel toplum yapılarında “...kadının yaşamasının en önemli yolu olan erkeği cezbedebilme yeteneği dışındaki yeteneklerin birçoğu gelişmez” (Donavan, 2019:97). Bu ülkedeki kadınların “tahrik edici olmamaları” ve “cazibe”den yoksun olmaları” vurgulanır (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:211). Görüldüğü gibi eril söylemin temelinde yatan kadınsı özellikler bu kadınlarda bulunmamaktadır. Dolayısıyla erkek arzusuna hizmet etmek gibi bir misyonları olmadığı da açıktır. Bu husus eserde şu şekilde aktarılır: “... bu sadece kadından olan kadın-ötesi kadınların, yalnızca belli başlı erkeksi özelliklerden çok -elbette bu özellikleri aramıyorduk-, her zaman temelde kadınsı olduğunu düşündüğümüz özelliklerini nasıl olup da yok ettikleriydi” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:110).

Üç gezginden Terry, buradaki kadınların arzularındaki gibi kadınsı özelliklere sahip olmadıklarını, Van, bu kadınların çekici olmadıklarını ve

kadınların erkeklerin haz duygularını harekete geçirmeleri gerektiğini ifade eder. Ancak buradaki kadınlar bu duygulardan uzak oldukları için gereksiz kavgalar gürültüler yoktur: “Görünürde hiç cinsellikle alakası olmayan olaylarda bile, kadın-erkek ilişkilerinde perde arkası olan cinsel gerilimin Kadınlar Ülkesi’nde yeri yoktur...” Bu nedenle, “Erkekler kendilerine erkek gibi değil de insan gibi davranılmasını garip karşılarlar...” hiç erkek olmayan bu ülkede, Jeff, “Bize de tıpkı birbirlerine davrandıkları gibi davranıyorlar. Sanki bizim erkek oluşumuz önemsiz bir olaymış gibi” der (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:20,73).

Eserde üç Amerikalı gezginin bu keşfedilmemiş ilginç ülke ile ilgili düşünceleri toplumsal cinsiyet rollerini anlamak açısından önemlidir. Keşfettikleri bu ülkeye, “Kadınistan” demek isterler (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:41). Gilman’ın *Kadınlar Ülkesi* adlı eserinde her üç arkadaş da bu ülke ve ülkede yaşayan kadınlarla ilgili kendi alt yapılarına ve bakış açılarına göre farklı yorumlar yaparlar. Ancak bu ülkeyi anlayabilmeleri pek mümkün değildir. Hiç bilmedikleri bir ülkede erkek ataerkil düşünce yapılarını aktarmaya başlarlar: “Kendi aralarında da kavga ediyorlardır,” diye üsteledi Terry. “Kadınlar bunu hep yapar. Düzen ya da nizama benzer bir şey bulmayı beklememeliyiz” der (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:43).

Kadınlarla ilgili olarak erkek egemen/eril bir söylemin kullanıldığı açıktır: “Kadınlar peşlerinden koşulmasından hoşlanırlar” ifadesi dikkat çekicidir (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:54). Terry için kadınlar sadece arzu nesnesidir: “... bütün güzel kadınlarla gönül eğlendirilebilirdi” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:44). Jeff ise “kadınlara yönelik kibar, romantik, modası geçmiş düşüncelerine sıkı sıkıya bağlı[dır]” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:60). Bununla birlikte, kadını erkekten daha zayıf bir konumda tanımlayan ataerkil algıya göre Jeff, “Kadınları mükemmel görüyor, daima onları "korumak" ya da onlara "hizmet etmek" için fırsat kolluyordu. Buradaki kadınların ne korunmaya ne de hizmete ihtiyaçları vardı. Barış, hâkimiyet ve bolluk içinde yaşıyorlardı... ancak [tutsak ve kadınlara bağımlı] olanlar kendileridir (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:156). Dolayısıyla görüldüğü üzere, “Koruyup gözeten erkek geleneği artık yok olmuştu...” En önemli değerleri olan “annelik içgüdüğü, onlarda en yüksek noktasına ulaşmıştı” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:110). Terry’nin Alima üzerinde hâkimiyet kurma arzusu ve şiddet

eylemi ataerkil bakış açısının tehlikeli bir boyutunu yansıtmaktadır. Ancak baskı altına alınamayacak ve yönetilemeyecek özgür ruhlu “Kadınlar Ülkesi'nin kadınları erkeklerden korkmazlar” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:216).

Bu ülkeyi ve kadınlarını tanımlamak için kullanılan sıfatlar sürekli değişir. Bu husus kadınlarla ilgili net olmayan belirsiz bakış açısının bir göstergesi şeklinde açıklanabilir. Ancak üç gezginin birçok olumsuzluğun, karmaşanın, sorunun, kaosun yaşandığı kendi ülkelerinin aksine, Kadınlar Ülkesi'nin pek çok açıdan üstün nitelikli olduğu vurgulanmaktadır: “Diğer ülkeler gibi -yani gelişmiş, uygar ülkelerden biri gibi- görünüyordu” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:46). Ülkenin bakımlı olması, düzeni ve temizliği dikkat çeker. Medeniyetle ilgili pek çok şey bu ülkede görülmektedir: “pislik, duman gürültü” olmadığı gibi “Her tarafta sıcak bir yuva havası vardı” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:57). Ayrıca “Küçük ülkeleri oldukça güvenliydi. Bütün çiftlikleri, bahçeleri verimliydi. Sahip oldukları çalışkanlık özenli bir düzen içindeydi” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:109).

Üç gezgin erkek, kadınların yaşları ve kişilikleri hakkında bir fikir birliğine varmaya çalışırlar: “Genç değillerdi. Yaşlı değillerdi. Genç kız anlamında, güzel değillerdi. Hiç de saldırgan görünmüyorlardı. Buna rağmen, sakin, ağırbaşlı, zeki, tamamen korkusuz ve son derece kendinden emin, kararlı[ydılar]” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:58). Kadına dair en belirgin gösterge olan beden, giysi, görünüm gibi ataerkil temsiller bu ülkede farklıdır: “Kolay ayırt edilemez giysilerine rağmen hepsi de kadın, üstelik güzel, güçlü, bilinçli yüzleriyle hoş kadınlar” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:61). Bu üç erkeğe kendileriyle ilgili bilgiler vererek eğiten kadınların “... bütünüyle beden gelişimine yönelik mükemmel bir sistemleri vardı” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:75-76). Bir süre sonra kadınların ve erkeklerin görüntü açısından birbirine benzedikleri görülür: “Hepimiz benzer giysiler içindeydik; saçlarımız artık onlarınki kadar uzundu. Onlardan tek farkımız sakallarımızdı” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:93-94). Kadınların “atletik ve güçlü” olmaları üç gezginde şaşkınlık yaratmaktadır (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:62).

Ayrıca kadınların ortak ülkü ve duygulara sahip oldukları aktarılır. Bu ülkede kadınlar “akıllıydılar... sakin mizaçlı, sabırlı ve iyi kalpliydiler.”

“Macera yoktu, çünkü kavga edecek bir şey yoktu... vahşi hayvan yoktu, evcil olanlar da çok az sayıdaydı” ve “Rahatsız edici derece mantıklıydı bu kadınlar” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:96, 99, 108). Beklenmedik bir tecrübe yaşanmış, roller değişmiş, bu sefer erkekler kadınlar tarafından yakalanmışlardır. Terry, kendilerinin ve kadınların farklı bir dile sahip olduklarını düşünmektedir. Bu nedenle, dil ve anlaşma konusunda tereddütleri bulunmaktadır. Bu anlaşmazlık ataerkil ve anaerkil sistem arasındaki uyumsuzluk şeklinde yorumlanabilir.

Kadınların bu ülkede böyle huzur ve barış içinde yaşamaları da erkek egemen algıya göre imkânsızdır. “Kadınların... böyle bir arada bulunması! Hepimizin bildiği gibi kadınlar örgütlenemezler... bu Görülmemiş Hanımların kıskanacak kimseleri yoktu...” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:111). Ayrıca bu kadınlar bilinenin aksine bu uyum ve dayanışma ruhu içinde “barış, rahatlık, sağlık, güzellik ve refah” gibi değerleri tüm topluma yayma düşüncesine sahiptir (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:126). Kültürel feminizmin ilkeleriyle de örtüştüğü üzere bu kadınlar “...için memleket bir bütündü -onlara aitti. Kendileri de bir bütün, bilinçli bir gruptu; her şeyi ortaklık temelinde düşünüyorlardı” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:141). Kadınlar Ülkesi’nin kadınları güzel, bereketli ve verimli topraklarında “... eğitimi olduğu kadar, anneliğin kalıplaşmış gizilgüçlerini de fazlasıyla önemsiyordu. Öylesine yüce ülkeleri vardı ki! Güzellik, Sağlık, Güç, Kuvvet, Zekâ, İyilik... Toprak Ana meyve veriyordu... Kardeşlerdi, yarışarak değil ama birlikte hareket ederek- büyürken çoğalmışlardı” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:112-113).

Tanrısal bir mucizeyle kutsal bir anne sayesinde sadece kızların, “Tapınak Çocukları’nın, Geleceğin Anneleri’nin” doğduğu “yeni bir soy” oluşmuştur: “...bu kutsal anneyi sıkı gözetim altında, onların Annelik Tanrıçalarının bulunduğu Maaia Tapınağı'na yerleştirdiler” ve bu ülkede “Hepsi de tek bir anneden gelen tek bir aile!” yapısı oluşturulmuştur (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007: 109,108, 110). Bu kadınlar için çocuklarının ve oluşturdukları soyun değeri çok büyüktür: “Bu topraklardaki çocuklar bütün düşüncelerimizin tek merkezi ve odağıdır. İlerlememizde atılan her adım, daima çocuklar üzerindeki -soy üzerindeki- etkisiyle birlikte dikkate alınır” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:123). Bu kadınlar, “Bilinçli İnsan Yaratıcıları olan Annelerdi. Anne sevgisi onlarda mantıksız bir tutku, sadece bir "içgüdü" değil, tamamen

kişisel bir duygu -bir inançtı” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:126). Ayrıca annelik, “...nüfusun çoğunluğu tarafından sadece bir kez üstlenilen; sağlıklı olanların bunu üstlenmesine izin bile verilmediği... kutsal bir görev” dir (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:127). Çocukların eğitimi de toplumsal bir hizmettir. Bu nedenle, “...eğitim, sadece çok üstün yetenekli sanatçılarımıza bırakılan, en üstün sanatımızdır” şeklinde tanımlanır. Bu kadınlar “Hastalık” kavramını da bilmezler (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007: 147, 130). Ayrıca “... Kadınlar Ülkesi'nin çocukları. Doğdukları andan itibaren, Barış, Güzellik, Düzen, Güvenlik, Sevgi, Akıl, Adalet, Sabır ve Bolluk'un ne demek olduğunu bilmişlerdi. ... Onlar da her şeyden önce İnsan; ulusun en değerli parçasıydılar.” Bu çocuklar üç gezginin ülkelerindeki gibi korumacı bir yaklaşımla değil gerçek bir dünyada, “iyi koşullarda, serbestçe yetiş[iyorlardı] (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:172, 173, 174,176). Kendi ülkelerindeki çocukların eğitimiyle bu ülkedeki çocukların her yönüyle müthiş eğitim-öğretim süreçlerini karşılaştıran üç gezgin, bu ülkedeki annelerin “sevme, öğrenme dönemi, bir şeref yılı” olduğunu da öğrenirler (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007,177).

Kadının olumsuz sıfatlarla tanımlandığı erkek egemen toplumların aksine, bu ülkede kadınların akıllı, barışçıl, zeki ve cesur oldukları görülmektedir: “Zihinsel yetenekleri, irade güçleri, toplumsal bağlılıkları durmadan gelişen bu insanlar, bilim ve sanatla -bildikleri kadarıyla- uzun yüzyıllardır yadsınmaz bir başarıyla oynuyorlardı.” Bununla birlikte, bu kadınların “...cinsel aşk hakkında en ufak bir fikirleri yoktu” ve “Evliliğin törensel anlamı hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:131, 155, 163).

Kültürel feministlerin önem verdikleri kavramlardan biri olan ev kelimesinin bu kadınlar için anlamı farklıdır: “Bizdeki EV kelimesinin, onlarda, Romalılara dayanan AİLE kelimesinden başka tam bir karşılığı hiç olmamış... bizdeki YURTSEVERLİK kelimesinin açıklamaya yetmeyeceği, neredeyse evrensel bir sevgiyle birbirlerini sevmişler” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:164). Aynı zamanda görülmektedir ki, tüm doğa evleridir. Dolayısıyla aslında geleneksel erkek dünyasında eve hapsedilen kadın burada özgürdür: “Yaşadıkları yeri seviyorlardı... burayı çocukları için kültürel bir çevre olarak önemsiyorlardı” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:164).

Kadınlar Ülkesi'nin kadınlarının tüm ülkeye ve soylarına olan bağlılıklarını ve adanmışlıklarını gören üç gezgin kendi ülkelerindeki kadınların sadece ailelerine ve eşlerine bağlı olduklarını ifade ederler (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:165). Terry katı bir eril söylemle, "Bunlarda alçakgönüllülük yok," "Sabır yok, itaat yok, kadının en büyük cazibesi olan o doğal boyun eğişin zerresi yok" der. Jeff ise "Daha önce hiç bu kadar yaygın bir barış, iyilik ya da karşılıklı sevginin bulunduğu bir yer görmedim, aklımdan bile geçirmedim" der. Aynı zamanda bu ülkede "varsılık-yoksulluk çatışması yoktu" (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:170, 171, 172).

Kültürel feminizm bağlamında incelenebilecek din olgusu ise eserde şu şekilde aktarılmıştır: "Dinleri... annelik eksenine dayalıydı... onlara göre yaşam gelişme demekti..." (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:175). Bu ülkenin kadınları "... Büyük Ana'ya değil de Her Şeyi Kapsayan Kudrete, İçe İşleyen Ruh'a, bir Anneye özgü bir Panteizme inanırlar" (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007, Önsöz,20). Aynı zamanda, "Anneliği tanrılaştırmaları yeterince açık bir biçimde görülüyordu..." "Muhteşem Anne Ruh onlar için kendi anne olma durumları neyse oydu -sadece insani sınırların ötesinde yüceltilmişti..." (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:185, 188). Bununla birlikte, "... Tanrı arasında kurulmuş keskin bir bağ vardı. Temizlikleri, sağlıkları, mükemmel düzenleri, bütün topraklarının huzur dolu güzelliği, çocukların mutluluğu ve hepsinden ötesi, kaydettikleri sürekli gelişme -bunların hepsi onların diniydi" (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:193).

SONUÇ

Sonuç olarak, Gilman'ın *Kadınlar Ülkesi* adlı kurgusal eserinde ataerkil dünya görüşü ile anaerkil dünya görüşü arasındaki farklılıklar soy, evlilik, ev, annelik, babalık, cinsellik ve toplumsal cinsiyet gibi kavramlar aracılığıyla yansıtılmıştır. Adı geçen eserde, Alima, Celis ve Ellador isimli kadınların üç gezginle evlenmeleri ve şimdiye kadar hiç bilmedikleri bir hususun, "her iki cinsin birden bulunmasının üstün yararları" vurgusu Kadınlar Ülkesi'ndeki soy birliğinin değişmesine ve farklı bir kültürle bir araya gelmeye işaret etmektedir (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:221). Bu ülkedeki kadınlar "... 'Muhteşem Yeni Umut' diye adlandırdıkları, o ikili ebeveynliği tamamen reddet[mezler]..." (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:227). Kendilerini yalnızca anne ve insan olarak tanımlayan bu

kadınlar için erkekler de yalnızca babadır. Çok farklı bakış açıları ve algıları nedeniyle, kutsal gördükleri annelik üzerine kurdukları dünyalarında bu kadınların tam olarak eril bakış açısını ve evliliği anladıkları da söylenemez. Ancak eser sonlarına doğru yer alan ifade önemlidir: “Şimdi artık kadınları dışı değil, insan olarak görmeye iyice alışmıştık; her türlü işi yapan, her çeşit insan” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:224).

Ataerkil sisteme göre, eserde de görüldüğü üzere, “iki yaşam döngüsü vardır: “erkeğinki ve kadınıki... Buradaysa tek, ama geniş bir döngü vardı” (Gilman, *Kadınlar Ülkesi*, 2007:174). Patriarkal sistemde, başarı, cesaret, akıl, güç gibi değerler erkeğe atfedilirken, erkek bu özelliklerin hiçbirine sahip olmadığını düşündüğü kadını sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik açılardan baskı altına alarak cinsel bir meta olarak köleleştirir. Kendisini sadece kadının değil çocukların da sahibi olarak görür. Ancak görüldüğü üzere, eserde kadın erkek ikili karşıtlıkları tersine çevrilerek farklı bir bakış açısı yaratılmış, kadınların özgürlüğü ve zekâsı vurgulanarak, evlilik, yuva, doğa, çocuk ve din kavramları geleneksel algılardan uzak bir biçimde aktarılmıştır.

Gilman'ın *Kadınlar Ülkesi* adlı eseri kültürel feminizm bağlamında değerlendirilmiş, eserde Sosyal Darwinizm ilkelerinin de öne çıktığı görülmüştür. Bu ülkede yaşayan kadınlar kendi kurdukları gelişmiş, uygar ve anaerkil kültüre dayalı, çocuk yetiştirmenin de toplumsal bir hizmet olduğu dünyalarında sadece doğayla değil, ruhları ve bedenleriyle ve diğer kadınlarla uyum, iş birliği, sevgi ve barış içinde yaşamakta, birbirlerini ötekileştirmemekte ve biz diyebilmektedir. Dolayısıyla kurulan sistemin adı ne olursa olsun, eserde altı çizilen ortak ülkü ve değerlerin toplumsal dönüşüm ve gelişime katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Donovan, J. (2019). *Feminist Teori: Entelektüel Gelenekler*. Çevirenler: Aksu Bora- Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan. İstanbul: İletişim yayınları.
- Ersoy, Y. (2007). *Bir Feminist Ütopya Modeli Olarak Charlotte Perkins Gilman'ın Kadınlar Ülkesi*. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 3:94-103.

- Fuller, M. (2005). *Woman in the Nineteenth Century*. Editor: Arthur B. Fuller, The Project Gutenberg eBook.
- Gage, M. J. (2002). *Woman, Church and State: A Historical Account of the Status of Woman through the Christian Ages: With Reminiscences of the Matriarchate*. Blackmask Online. <http://www.blackmask.com>
- Gilman, C. P. (2007). *Kadınlar Ülkesi*. Çev. Seher Özbay. Önsöz, Anne J. Lane. Çev. Meryem Kutlu. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Gilman, C. P. (1923). *His Religion and Hers A Study of the Faith of Our Fathers and the Work of Our Mothers*. T. Fisher Unwin Ltd. London: Adelphi Terrace.
- Gilman, C. P. (1911). *The Man-Made World; or, Our Androcentric Culture*. Feedbooks Online. <http://www.gutenberg.org>

MODERN VE ANTİK OLİMPİYAT TARİHİ ÜZERİNE BİR DERLEME

Ali Serdar YÜCEL

MODERN VE ANTİK OLİMPİYAT TARİHİ ÜZERİNE BİR DERLEME

Ali Serdar YÜCEL¹

Öz: Dünyada spor organizasyonları içerisinde benzersiz bir yeri olan olimpiyat oyunları tarihsel süreç içerisinde antik olimpiyatlardan günümüz modern olimpiyatlara kadar cazibesini yitirmemiş, günümüzde de bu oyunlara katılım noktasında hem organizasyona ev sahipliği yapmak adına ülkeler, hem de katılımcı olarak büyük mücadeleler veren sporcular yarış içerisine girmişlerdir. Ayrıca bu organizasyonu izleyenlerin sayıda azımsanmayacak kadar çok olmaktadır. 4 yılda bir düzenlenen bu organizasyonlar bünyesindeki spor çeşitliliği, katılan sporcu sayısı ve dünyanın hemen hemen her bölgesinden sporcuların farklı kültürlerden katılım sağlamasının bu oyunları adeta bir şölen yerine dönüştürdüğünü söylemek mümkündür. 4 yılda yapılan bu organizasyonlar aslında daha geniş çerçevede Olimpik hareketin öncülüğünü yapmaktadır. Aslında oyunların tüm dünyada sporun yaygınlık kazanması, teşvik edilmesi ve olimpik değerlerin korunması ve yaşatılmasına hizmet ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dünyada bu kadar önem atfedilen bu oyunların günümüzdeki yapısı ve işleyişini değerlendirirken oyunların tarihsel yolculuğunu da göz ardı etmemek gerekir. Bu kapsamda çalışmada Dünyada ve Türkiye’de antik ve modern olimpiyatların tarihsel gelişiminin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Olimpiyat Tarihi, Oyunlar, Antik Olimpiyatlar, Modern Olimpiyatlar

¹ Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Elazığ / Türkiye, e-mail: asyucel@firat.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-4543-4123

GİRİŞ

Antik Olimpiyat Oyunları Tarihi

Antik Yunan'da sanat, edebiyat müzik, şiir ve felsefe verilen önemin spora da verildiği söylenebilir (Tekin, 2009). Homeros İlyada ve Odessa adlı eserinin birçok yerinde, Yunanların çok eskilerden Olimpiya'da spor etkinlikleri organize ettiklerini belirtmiştir (Scanlon, 2006). Olimpiyatlar, Antik Yunan'ın en önemli kültür ve tarih eserlerinden biridir. Antik Olimpiyat Oyunlarının başı ise tanrıların ve insanların babası gök tanrısı Zeus'tur (Mansel, 1984).

Yunan dininin yüce tanrısı Zeus'un onuruna, Peloponnese'nin batısında Girit-Miken Çağı'nda dinsel festivaller kapsamında ritüel karakterli sportif yarışmaların yapıldığı kutsal bir mahal haline gelen kutsal Olympia (Bohus, 1986:13) bölgesinde her dört yılda bir düzenlenen bir spor etkinliğidir. MÖ 776'dan MS 393'e kadar düzenlenen oyunlara Yunanistan'ın her yerinden ve hatta yurtdışından katılımcılar ve seyirciler katılmıştır. Antik Yunan'da yarışların yapıldığı en önemli mimari eserler arasında gymnasiumlar ve stadyumlar vardır (Şentürk, 2003). Antik Olimpiyat Oyunlarının ilk yazılı kayıtları, Coroebus adındaki bir aşçının, stade (modern "stadyum"un kökeni) adı verilen 192 metrelik bir koşu yarışını kazanarak ilk Olimpiyat şampiyonu olduğu MÖ 776 yılına kadar uzanmaktadır. Ancak o dönemde oyunların uzun yıllardır devam ettiğine inanılmaktadır. Efsaneye göre, Zeus ile ölümlü kadın Alcmena'nin oğlu Herakles (Romalı Herkül), MÖ 6. yüzyılın sonlarında tüm Yunan spor festivalleri arasında en ünlüsü haline gelen oyunları kurmuştur (Pisano, 2023; Cartwright, 2018b; Tsolakidou, 2023; Humanities, 2021). Antik Yunanlar, şehirler tanrısı Athena, denizler tanrısı Poseidon, güneş tanrısı Apollon ve tanrılar tanrısı Zeus adına çeşitli törenler ve şenlikler düzenlemişlerdir (Karaküçük, 1989).

Antik Olimpiyatlar atletik bir etkinlik olduğu kadar dini bir festival olarakta dikkat çekmektedir. Kayıtlı tarihteki ilk Olimpiyatlar, MÖ 776'da yalnızca bir atletik yarışmayı içermektedir. Etkinlik, Yunan baş tanrısı Zeus'a ithaf edilmiştir (Cartwright, 2018a). M.Ö. 500'e varıldığında olimpiyatlarda 50'den fazla spor dalında karşılaşmalar yer almıştır (Swaddling, 2008). Antik Olimpiyatların Roma imparatoru I. Theodosius tarafından yasaklandığı MS 393 yılına kadar, sporcular ve seyirciler her

dört yılda bir ("Olimpiyat" adı verilen bir döngü) Olympia'da spor, kurbanlar ve ilahilerle Zeus'u onurlandırmak için toplanmıştır (Humanities, 2021). Çok tanrılı Yunan dini, her biri insanlık durumunun belirli bir yönünü temsil eden sayısız tanrıyı kapsamaktaydı. Ancak en önemli tanrılar Zeus'un önderlik ettiği Olimpos tanrılarıydı; diğer tanrılar ise Athena, Apollon, Poseidon, Hermes, Hera, Afrodit, Demeter, Ares, Artemis, Hades, Hephaistos, Dionysos 'dur. Bu Olimpiyat tanrılarının Olympus Dağı'nda ikamet ettiğine inanılmıştır (Cartwright, 2018a).

İlk 12 Olimpiyatta stadyumda ayak yarışı tek etkinlik olmuş ve oyunların tarihi boyunca en prestijli etkinlik olarak kalmıştır. Yarış, stadyum pistinin bir uzunluğu (bir stadyum), 600 antik fit veya 192 m boyunca koşulmuştur ve eleme galiplerinin finale çıkmasıyla ön elemeler yapılmıştır. Sporcular kuraya göre gruplandırılır ve adalet adına diğer etkinliklerde de eşleştirmeler bu şekilde yapılmıştır. Stadyumun nihai galibi o oyunlara adını bile verecek ve böylece her zaman hatırlanacaktı. Zamanla oyunlara başka etkinlikler de eklenerek toplam programın beş güne yayılmış 18 etkinliğe ulaşması sağlanmıştır. Bu oyunlar (Cartwright, 2018b);

- **Diaulos** - M.Ö. 724'te eklenen iki stadyum uzunluğundaki ayak yarışı.

Resim 1. Diaulos Koşucusu (Leuven, 2012b)

- **Dolichos** - 7 ila 20 stadyum uzunluğunda daha uzun ayak yarışları, MÖ 720'de eklenmiştir.

Resim 2. Dolichos Atletleri²

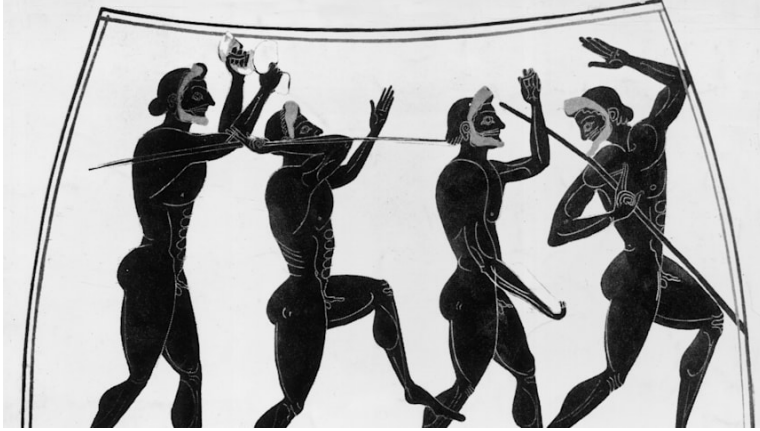
- **Güreş** - MÖ 708'de eklenmiştir. Yarışmacılar zafer kazanmak için rakiplerini üç kez yere atmak zorundadır.

Resim 3. Güreşenler (Leuven, 2012a)

²<https://www.sport-olympic.gr/sp/index.php/olympic-games/ancient-olympic-games/19216-ancient-olympic-games-ancient-olympic-events-running>

- **Pentatlon** - MÖ 708'de de eklendi. *Hepsi tek bir günde gerçekleştirilen etkinlik sırası şu şekildeydi: atlama (el ağırlıkları veya yular kullanılarak yumuşak toprak bir çukurda ve müzik eşliğinde), tartışma (taş, demir veya bronzdan), stadyum, cirit (tahtadan ve kullanılarak atılır) deri bir tanga) ve güreş.*

Resim 4. Antik Olimpiyat Oyunlarında bir disk atıcı, bir atlamacı ve iki cirit atıcısı (Olympics, 2021)

- **Boks** - MÖ 688'de eklendi. Sporcular, başlangıçta koruma amacıyla ellerinin etrafına deri kayışlar (*himantes*) taktılar, ancak zamanla metal parçaların eklenmesiyle yıkıcı silahlara dönüştüler. Kurallar düşük vuruş ve tutma yasağıyla sınırlıydı. Ciddi yaralanmalar yaygındı ve ölümler bilinmiyordu.

Resim 5. Boks (Kıger, 2022)

- **Tethrippon** - MÖ 680'de eklenen, hipodromun on veya on iki turu boyunca koşulan dört atlı araba yarışı stadyum dört atlı iki tekerlekli araba yarışı için çok küçük olduğundan bu yarışlar stadyum yanındaki hipodrom (hippodrome) da yapılmıştır (Swaddling, 2008). 8 devreden fazla tay kullanan bir versiyon M.Ö. 384'te eklenmiştir.

Resim 6. Atlı Araba Yarışı³

- **Keleş** - MÖ 648'de eklenen ve 6 devrenin üzerinde koşulan bir at yarışı. Taylara yönelik bir versiyon ise MÖ 256'da eklenmiştir.

Resim 7. At Yarışları (Perseus, 2022)

³<https://www.open.edu/openlearn/history-the-arts/the-ancient-olympics-bridging-past-and-present/content-section-6.1>

- **Pankration** - boks ve güreşin bir karışımı da M.Ö. 648'de eklenmiştir. Pankrasyon acımasız bir olaydır ve yarışmacıların boksörlerin zarar veren deri kayışlarını giymemesine rağmen izin verilmeyen tek hareket ısırma ve oyma olmuştur.

Resim 8. İki Güreşçiyi ve BİR HAKEMİ TASVİR EDEN SİYAH FİĞÜRLÜ Pankration (Gustafsson, 2023)

- **Hoplitodromos** - 2 ila 4 stadyum uzunluğu arasındaki hoplit zırhı (miğfer, kalkan ve mızrak) yarışı, MÖ 520'de eklenmiş ve genellikle oyunların son etkinliği olmuştur.

Resim 9. Hoplitlerin koşuşunu tasvir eden Siyah Figürlü Amfora (Gustafsson, 2023).

Maymun - iki katır tarafından çekilen arabaların kullanıldığı bir yarış, MÖ 500'de eklenmiştir (MÖ 444'ten kaldırılmıştır).

Kalpe - kısraklar için tırsılı bir at yarışı, MÖ 496'da eklenmiştir (MÖ 444'ten kaldırılmıştır).

Synoris - MÖ 408'de eklenen, hipodromun sekiz turunda koşulan iki atlı araba yarışı. Üç devre üzerinde tayların kullanıldığı bir versiyon M.Ö. 268'de eklenmiştir.

Trompetçiler ve müjdeciler için yarışmalar - MÖ 396'da eklendi. Bu ilk gün yapıldı ve sesleri en uzaklara ulaşan kazananlara, son gün resmi ödül verme etkinliğinde galipleri duyurma onuru da verilmiştir (Cartwright, 2018b).

Antik Olimpiyatlardaki sporcular ("ödül için yarışanlar") amatörlerdir çünkü Yunanlılar, profesyonelliğin, tam zamanlı antrenman lüksünü karşılayamayanlar karşısında haksız bir avantaj olacağını düşünmekteydiler. Eski atletler, sosyal işaretleri silmek ve hareket kolaylığını artırmak için çıplak yarışmıştır. 1970'li yıllara kadar Olimpiyat Oyunlarında yarışmalar amatörler ayrılmıştır, artık "sporlarını yapmak için para almayan sporcular" olarak tanımlanmaktadır (Humanities, 2021). Antik Olimpiyatlarda kadınların ne yarışmalara katılmasına, ne de oyunları izlemesine izin verilmektedir⁴. Bununla birlikte, katı kurallara uymayan ve Olimpiyat Stadı'na ayak basan ilk kadın olan Kallipatira adında bir kadının özellikle iyi bilinen bir vakası vardır. Bir sporcunun annesi olan Kallipatira, doğal olarak oğlunun performansına izlemek istemiştir ve bu nedenle stadyuma girebilmek için erkek gibi giyinmiştir. Bu davranışı sonunda cinsiyetini ele verdi, ancak ailesinin Olimpiyatları kazanma geleneği nedeniyle Hellanodikas tarafından cezalandırılmamıştır (Tsolakidou, 2023).

Antik Olimpiyat galiplerine kahraman muamelesi yapılmıştır. *Kotinolarla* taçlandırıldılar, kollarına ve başlarına kurdeleler takmış ve palmiye dalları tutmuşlardır. Stadyum çevresinde, çılgın tezahüratlar arasında, tanrılara şükranlarını sundukları ve halk ziyafetlerine katıldıkları şehirlerine kadar güçlü omuzlarda

⁴ The Olympic Games History. From the ancient times to the modern era. <https://1896.gr/olympic-games-history/>

taşınmışlardır. Şehir devletleri genellikle onların onuruna heykel veya portre yaptırmakta ve onlara önemli maddi ödüller vermektedirler. Örneğin, kazanan bir Atinalı, eski bir Yunan para birimi olan 500 drahmiye kadar ödül alacak ve belediye binasında ömür boyu ücretsiz yemek alacaktı; diğer ödüller arasında ömür boyu emekli maaşı ve halka açık etkinliklerde özel koltuklar yer alıyordu. (Humanities, 2021). Antik Olimpiyatların tipik ödülü zeytin çelengiydi. Antik Yunan'da oynanan diğer oyunlarda da ödül olarak çelenk veriliyordu. Çelenkler, oyunların adandığı tanrıların farklı yönlerini simgeliyordu. Sporcular ayrıca palmiye dalları ve kurdeleler verilmiş ve oyunların dini bölümünde ve sonraki ziyafette geçit töreninde önemli bir yer tutmuştur. Atina Panathenaic Oyunları, Atina takvimindeki en görkemli olaydır. Oyunlar şehrin koruyucu tanrıçası Athena onuruna düzenlenmiştir. Panathenaic Oyunları'nın kazananına ödül olarak içi zeytinyağıyla dolu bir amfora verilmiştir. Bu ödül hem sembolik hem de değerli sayılırdı. Zeytin ağacının tanrıça Athena tarafından Atinalılara hediye olarak yaratıldığı söylenmektedir. Zeytinyağı günlük yaşamdaki önemi nedeniyle çok değerliydi. Homeros'un "sıvı altın" adını verdiği zeytinyağı yemek pişirmede, aydınlatmada, dini törenlerde, vücut temizliğinde ve ayrıca ilaç olarak kullanılıyordu. Atletik oyunlar Yunan sosyal yaşamının daha yerleşik bir unsuru haline geldikçe sporcular da daha profesyonel hale gelmiştir. Daha sonra bazı sporcular, kendi şehir devletlerinden veya onlara sponsor olan zengin patronlardan para ödülleri almışlardır. Bazıları ayrıca yiyecek, giyecek veya toprak gibi hediyeler de almışlardır (Gustafsson, 2023).

Modern Olimpiyatların Tarihsel Süreci

Olimpiyat Oyunları, yaz oyunlarını ve kış oyunlarını içermektedir. Modern Yaz Oyunlarının ilki 1896'da Atina'da (Yunanistan), ilk Kış Olimpiyat Oyunları ise 1924'te Chamonix'te (Fransa) düzenlenmiştir. 1992 yılına kadar yaz ve kış oyunları aynı yılda yapılırken, sonra kış oyunları yaz oyunlarından iki yıl ertelenerek yapılmaya başlanmış ve günümüzde de yaz ve kış oyunları dört yılda bir düzenlenmeye devam etmektedir. Antik Çağ Olimpiyat Oyunlarından farklı olarak, modern Oyunların prensip olarak farklı bir şehir ve ülkede düzenlenmektedir. Stockholm'deki (İsveç) 1912 Oyunları, beş kıtadan ulusal delegasyonların

varlığıyla övünülen ilk oyunlar olmuştur. Böylece Modern Olimpiyat Oyunlarının evrenselliği güvence altına alınmıştır⁵.

Modern Olimpiyat Oyunları'nın canlandırıldığı yıl olan 1894 yılında alınan prensip kararlarına göre; Olimpiyatların dört yılda bir yapılmasına ve her oyunun farklı bir ülkede yapılmasına karar verilmiştir. Yunanlılar'ın Modern Olimpiyatlar'ın da dört yılda bir Atina'da yapılması istekleri sonucu 1906 yılında Atina'da Ara Olimpiyatlar adı altında oyunların düzenlenmesi, IOC'nin prensip kararlarına ters düşmüştür. Oyunların ikişer defa Almanya, Avusturalya, Fransa ve Japonya'da üç defa İngiltere'de dört defa Amerika'da yapılması ayrıca 2004 olimpiyatlarının Yunanistan'a verilmesi ile oyunların farklı yerlerde yapılması kararına uyulmamıştır (Özdilek vd., 2015).

Daha önceleri 32 metre genişliğinde, 192 metre uzunluğunda bir pistte sadece 1 gün süren koşullardan oluşan oyunlara sonraları değişik mesafelerde yarışlar, disk ve cirit atma, uzun atlama, boks, güreş, atlı araba yarışları gibi branşlar eklenerek şenliklerin süresi de 5 güne çıkarılmıştır. Bugün ise resmi süre 16 günden fazla değildir^{6,7}.

Antik Yunan'da olduğu gibi, modern Olimpiyat Oyunlarının ilkinde de kadın sporcu yer almamıştır. 1896'da Atina'da sadece erkekler yarışmış, kadın sporcular birçok önyargıyla karşı karşıya kalmış, kadınlıklarını kaybedeceklerinden, kaslarının aşırı gelişeceğinden ya da kısır kalacaklarından endişelenmişlerdir. Kadınlar Olimpiyatlarda ilk kez 1900 Paris Oyunlarında (Fransa) tenis ve golf dallarında yer almışlardır. Daha sonraları, yüzyıl boyunca giderek daha fazla yer almaya başlamışlardır. (örneğin 1912'de yüzme, 1928'de atletizm, 1964'te voleybol, 1976'da kürek, 1984'te bisiklet ve 1996'da futbol). Londra'daki 2012 Oyunların da ise kadın boksunun tanıtılmasıyla kadınların

⁵<https://stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/Documents/Document-Set-Teachers-The-Main-Olympic-Topics/The-Modern-Olympic-Games.pdf>

⁶<https://stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/Documents/Document-Set-Teachers-The-Main-Olympic-Topics/The-Modern-Olympic-Games.pdf>

⁷<https://shgm.gsb.gov.tr/Sayfalar/128/163/OlimpiyatOyunlariTarihcesi#:~:text=%C3%96nceleri%2032%20metre%20geni%C5%9Fl%C4%9Finde%2C%20192,s%C3%BCresi%20de%205%20g%C3%BCne%20%C3%A7%C4%B1kar%C4%B1d%C4%B1>

programdaki tüm spor dallarında yarışabilmesini sağlamıştır. Atina'daki 2004 Oyunlarından bu yana Oyunlara katılan sporcuların yüzde 40'ından fazlası kadın yarışmacılar olmuştur. Modern Olimpiyat Oyunları, Pierre de Coubertin'in isteği doğrultusunda uzun süreler sadece amatör sporculara açık kalmış IOC bu kuralı 1984'te (Los Angeles'taki Oyunlar için) kaldırmıştır ve o zamandan beri profesyonel sporcular da katılabilmektedir⁸.

Resim 1. Baron Pierre de Coubertin⁹

Fransız Baron Pierre de Coubertin'in (1863-1937) antik Olimpiyat alanını ziyaret ettikten sonra modern bir Olimpiyat Oyunları oluşturma fikri ile Kasım 1892'de, Union des Sports Athlétiques'in Paris'teki bir toplantısında Coubertin, Olimpiyatların her dört yılda bir düzenlenen uluslararası bir atletizm yarışması olarak yeniden canlandırılması fikrini önermiş, yaklaşık iki yıl sonra, 9 ülkeden 49 kuruluşu temsil eden 79 delegenin katıldığı uluslararası spor konulu bir konferansta, Haziran 1894'te Paris'te Olimpiyatların yeniden canlandırılması önerisini yinelemiş, modern Olimpiyat Oyunlarının yönetim organı olacak Uluslararası Olimpiyat Komitesi'ni (IOC) kurmak için ihtiyaç duyduğu onayı almıştır. 1894 Paris Kongresi'nde modern Olimpiyat

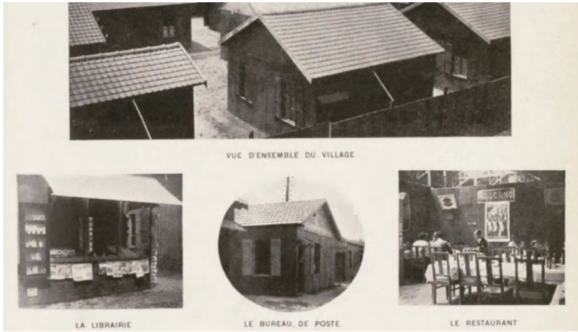
⁸<https://stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/Documents/Document-Set-Teachers-The-Main-Olympic-Topics/The-Modern-Olympic-Games.pdf>

⁹ <https://www.thecollector.com/how-the-modern-olympic-games-established/>

Oyunlarının kontrolü ve geliştirilmesi Uluslararası Olimpiyat Komitesi'ne (IOC; Comité International Olympique) verilmiştir^{10, 11}.

İlk modern Olimpiyat Oyunları, Pierre Baron de Coubertin'in Paris'te Uluslararası Olimpiyat Komitesini kurmasından iki yıl sonra 1896'da Atina'da düzenlenmiştir. I. Olimpiyat Oyunları, 200'den fazla sporcunun katıldığı etkileyici bir girişim olmuş, Atina aynı zamanda yıllar sonra bile hâlâ yankı uyandıran ve önem taşıyan bir dizi ilklerin yaşandığı yer olmuştur. Maraton tanınmış, sprint çömelmenin başlangıç yeri olmuş, yüzme açık suda yapılmış, Tanrıça Nike ve madalya tasarımı kullanılmıştır. Modern Olimpiyat Oyunlarının ilkinde Spiros Samaras ve Kostis Palamas, IOC'nin ilk başkanı Demetrius Vikelas tarafından seçilen, Atina 1896 için ilk Olimpiyat Marşını yazmıştır. Ayrıca 6 Nisan 1896'da Amerikalı James Connolly üç adım atlamayı kazanarak ilk Olimpiyat şampiyonu olmuş, ayrıca yüksek atlamada ikinci, uzun atlamada ise üçüncülük almıştır¹². Mali durumu iyi olmayan Coubertin, 1925 yılından sonra yapılan hiçbir Olimpiyat oyununa katılamamıştır (Tekil, 1981).

1924 Paris Olimpiyat Oyunları, o zamandan beri her Oyunda geleneksel hale gelen bir Olimpiyat Köyü inşa eden ilk oyun olmuştur.

Resim 2. Colombes Olimpiyat Köyü ve Sporculara Sunulan Hizmetler (VIII. Olimpiyatın Resmi Raporu)¹³

¹⁰ <https://www.history.com/topics/sports/olympic-games>

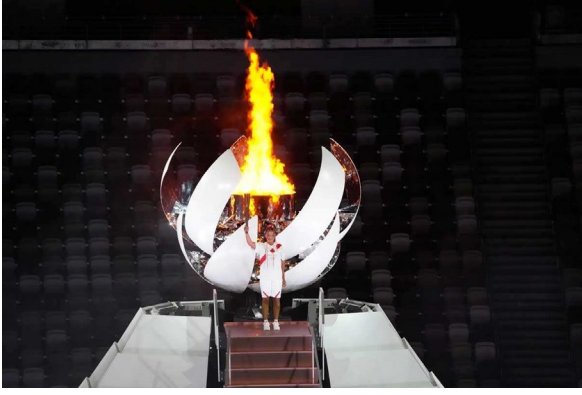
¹¹ <https://www.britannica.com/sports/Olympic-Games/Women-and-the-Olympic-Games>

¹² <https://olympics.com/en/news/top-reasons-why-the-athens-1896-olympics-were-important-for-modern-sport>

¹³ <https://olympics.com/en/news/the-history-of-the-olympic-games>

Olimpiyatların sürekliliğini simgeleyen olimpiyat ateşinin ilk yandığı yer, Antalya ili sınırları içerisinde, Fenike ilçesi Ardaşan Burnu'nun yakın mevkiinde ve günümüze kadar ulaşan Olimpos kentinin 7 km kadar uzaklıkta ve 2150 metre yükseklikte kayaların olduğu bilinmektedir (Özdilek vd., 2015).

Olimpiyat ateşi, modern çağımızda uluslararası birliğin en önemli sembollerinden biri haline gelmiştir. Ancak ilk modern Olimpiyat Oyunlarında yoktu. 1896'da Atina'da ortaya çıkmamış ve otuz iki yıl sonra, 1928'deki Amsterdam Olimpiyat Oyunlarına kadar hiçbir Olimpiyat Oyununda yer almamıştır. O zamandan bu yana her Yaz Olimpiyatında ve 1936'dan bu yana her Kış Olimpiyatında ise yanmıştır¹⁴.

Resim 3. Naomi Osaka (Japon Tenis Oyuncusu)

Resim 4. Atlanta, Georgia'daki Centennial Olimpiyat Parkı'ndaki Olimpiyat Halkaları

¹⁴<https://www.thecollector.com/how-the-modern-olympic-games-established/>

Olimpiyat Oyunları'nın bayrağı; beyaz zemin üzerine iç içe geçmiş beş ayrı renkteki beş halkadan oluşur. Dünyanın beş kıtasını dostluk ve sevgi duyguları içinde birbirine bağlamayı simgeler. Halkalardan üçü üstte, ikisi alttadır. Üstteki üç halka soldan sırasıyla mavi, siyah ve kırmızı; alttakiler ise sarı ve yeşildir. Bu renkler önceleri kıtalara göre değerlendirilip, daha sonra ise Uluslararası Olimpiyat Komitesi bu beş rengin Olimpiyat Oyunları'na katılan üye ülkelerin bayrak renklerini simgelediğini açıklamıştır. Olimpiyat Bayrağı, 1920 Anvers Oyunları'ndan bu yana dalgalanmaktadır. Bu bayrak 6-12 Mayıs 1913 günleri arasında yapılan toplantıda Uluslararası Olimpiyat Oyunları'nın kurucusu ve Başkanı Baron Pierre de Coubertin'in teklifiyle genel kurula sunulup, ittifakla kabul edilmiştir¹⁵.

Tablo 1. Modern Yaz Olimpiyat Oyunlarına Katılım Tablosu¹⁶

OYUNLAR	KATILIM
Atina, Yunanistan, 1896	Oyunlara 12 ülkeden gelen tamamı erkek 280 kadar sporcu katılmıştır
Paris, Fransa, 1900	Oyunlara 24 ülkeyi temsilen 1000'e yakın sporcu katılmıştır.
Louis, Missouri, ABD, 1904	12 ülkeyi temsil eden yaklaşık 650 yarışmacı
Atina, Yunanistan, 1906	20 ülkeden 7'si kadın, 877 sporcunun katıldığı oyunlardır.
Londra, İngiltere, 1908	Yirmi iki ülke ve yaklaşık 2.000 sporcu katılmıştır
Stokholm, İsveç, 1912	28 ülkeyi temsilen yaklaşık 2.400 sporcu katılmıştır
Anvers, Belçika, 1920	Oyunlara 29 ülkeyi temsilen 2.600'den fazla sporcu (60'tan fazlası kadın) katılmıştır.
Paris, Fransa, 1924	44 ülkeyi temsilen 100'den fazlası kadın olmak üzere 3.000'den fazla sporcu katılmıştır.
Amsterdam, Hollanda, 1928	Olimpiyatlara 46 ülkeyi temsilen yaklaşık 3000 sporcu (yaklaşık 300 kadın) katıldı

¹⁵ <https://shgm.gsb.gov.tr/Sayfalar/127/163/OlimpiyatSembolleri>

¹⁶ <https://www.britannica.com/sports/Olympic-Games/Beijing-China-2008>

Los Angeles, Kaliforniya, ABD, 1932	Oyunlara yalnızca 37 ülkeyi temsil eden yaklaşık 1.300 sporcu katılmıştır.
Berlin, Almanya, 1936	129 etkinlikte yaklaşık 4.000 sporcu yarışmıştır.
Londra, İngiltere, 1948	Oyunlara 59 ülkeden 4.000'in üzerinde sporcu katıldı.
Helsinki, Finlandiya, 1952	69 ülkeyi temsil eden yaklaşık 5.000 sporcu yarışmıştır.
Melbourne, Avustralya, 1956	Oyunlara 67 ülkeden 3.500'den az sporcu katılmıştır.
Roma, İtalya, 1960	Oyunlara 83 ülkeyi temsil eden 5.000'den fazla sporcu katılmıştır.
Tokyo, Japonya, 1964	93 ülkeden 5.000'den fazla sporcu yarışmıştır.
Mexico City, Meksika, 1968	Oyunlara 112 ülkeden yaklaşık 5.500 sporcu katılmıştır.
Münih, Batı Almanya, 1972	Oyunlara 122 ülkeden 7.000'den fazla sporcu katılmıştır.
Montreal, Quebec, Kanada, 1976	92 ülkeyi temsil eden 6.000'den fazla sporcu yarışmıştır.
Moskova, SSCB, 1980	81 ülkeyi temsil eden yaklaşık 5.000 sporcu katılmıştır.
Los Angeles, Kaliforniya, ABD, 1984	Toplamda 140 ülkeyi temsil eden yaklaşık 6.800 sporcu katılmıştır.
Seul, Güney Kore, 1988	Yarışmaya 159 ülkeden 8.500'e yakın sporcu katılmıştır.
Barselona, İspanya, 1992	Yarışmaya 169 ülkeyi temsilen 9.300'den fazla sporcu katılmıştır.
Atlanta, Georgia, ABD, 1996	197 ülkeden 10.000'den fazla yarışmacı katılmıştır.
Sidney, Avustralya, 2000	Oyunlara 199 IOC üyesi ülkeyi temsil eden yaklaşık 11.000 sporcu katılmıştır.
Atina, Yunanistan, 2004	37 disiplinde 28 spor dalında yaklaşık 11.100 sporcu yarışmıştır.
Pekin, Çin, 2008	28 spor dalındaki 302 etkinlikte 11.000'den fazla sporcu yarışmıştır.

Londra, İngiltere, 2012	36 spor dalında 302 etkinliğe 10.500'den fazla sporcu katılmıştır.
Rio de Janeiro, Brezilya, 2016	Oyunlara 42 spor dalında yarışan 11.000'den fazla sporcu katılmıştır.
Tokyo, Japonya, 2020	206 ülkeden yaklaşık 11.000 sporcu katılmıştır.

Not: Yukarıdaki tablo <https://www.britannica.com> sitesinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

İlk modern olimpiyatlar olan Atina (Yunanistan) oyunlarına 12 ülkeden gelen tamamı erkek 280 kadar sporcu katılırken, 1900 yılı Paris oyunlarında bu oran yaklaşık 4 kat artmıştır. 1924 Paris oyunlarında ise yaklaşık 3000 sporcu katılım sağlamıştır. 1952 Helsinki oyunlarına yaklaşık 5000 sporcu, 1988 Seul oyunlarına yaklaşık 8500 sporcu, 1992 Barselona oyunlarına 9300 oyuncu katılım sağlamıştır. Bundan sonraki yıllarda katılım daha da artmış son oyunlar olan 2020 Tokyo oyunlarına yaklaşık 11.000 sporcu katılım sağlamıştır.

Tablo 2. Modern Kış Olimpiyat Oyunlarına Katılım Tablosu^{17, 18}

Chamonix, Fransa, 1924	16 ülkeyi temsil eden yaklaşık 250 sporcu katılım sağlamış ve 16 etkinlikte yarışmıştır.
St.Moritz, İsviçre, 1928	Oyunlara 464 sporcu katılmıştır.
Placid Gölü, New York, ABD, 1932	17 ülkenin temsil edildiği oyunlara yaklaşık 250 sporcu katılmıştır.
Garmisch-Partenkirchen, Almanya, 1936	646 sporcu katılmıştır.
St.Moritz, İsviçre, 1948	28 ülkenin temsil edildiği 669 sporcu katılmıştır.
Oslo, Norveç, 1952	694 sporcu katılmıştır
Cortina d'Ampezzo, İtalya, 1956	32 ülkeyi temsil eden 800'den fazla sporcu katılmıştır.
Squaw Vadisi, Kaliforniya, ABD, 1960	665 sporcu katılmıştır.

¹⁷<https://www.britannica.com/sports/Olympic-Games/Vancouver-British-Columbia-Canada-2010>

¹⁸ <https://www.olimpiyatkomitesi.org.tr/Olimpiyat-Oyunlari-Detay/42/1>

Innsbruck, Avusturya, 1964	Oyunlara 36 ülke ve 1.000'den fazla sporcu katılmıştır.
Grenoble, Fransa , 1968	1.100'den fazla sporcunun temsil ettiği 37 ülke yarışırken
Sapporo, Japonya, 1972	1006 sporcu katılmıştır.
Innsbruck, Avusturya, 1976	1123 sporcu katılmıştır.
Lake Placid, New York, ABD, 1980	1072 sporcu katılmıştır.
Saraybosna, Yugoslavya, 1984	1272 sporcu katılmıştır.
Calgary, Alberta, Kanada, 1988	1423 sporcu katılmıştır.
Albertville, Fransa, 1992	Altmış dört ülke 64 ülkenin temsil edildiği yaklaşık 1.800 sporcu katılmıştır.
Lillehammer, Norveç, 1994	Oyunlara 67 ülkenin temsil edildiği 1.700'den fazla sporcu katılmıştır.
Nagano, Japonya, 1998	Oyunlara 2.100'den fazla sporcu katılmıştır.
Salt Lake City, Utah, ABD, 2002	77 NOC'yi temsil eden yaklaşık 2.400 sporcu katılmıştır.
Torino, İtalya , 2006	Oyunlara 80 ülkeyi temsilen yaklaşık 2.600 sporcu katılmıştır.
Vancouver, Britanya Kolumbiyası, Kanada, 2010	82 NOC'den 2.500'den fazla sporcu katılmıştır.
Soçi, Rusya, 2014	88 Ulusal Olimpiyat Komitesinden (NOC) yaklaşık 2.800 sporcu katılmıştır.
Pyeong Chang 2018	2930 sporcu katılmıştır.
Beijing, Çin, 2022	2876 sporcu katılmıştır.

Not: Yukarıdaki tablo <https://www.britannica.com> ve www.olimpiyatkomitesi.org.tr sitesinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 2'de görüldüğü gibi, ilk kış oyunları olan Chamonix, Fransa, 1924'de 16 ülkeyi temsil eden yaklaşık 250 sporcu oyunlara katılım sağlamıştır. Katılımcı sayıları bazı oyunlarda artış, bazı oyunlarda ise azalma göstermiştir. Albertville, Fransa, 1992 oyunlarında bu sayı 1800, Salt Lake City , Utah, ABD, 2002'de ise 2400'e ulaşmıştır. Beijing, Çin, 2022'de ise 2876 sporcu oyunlara katılım sağlamıştır.

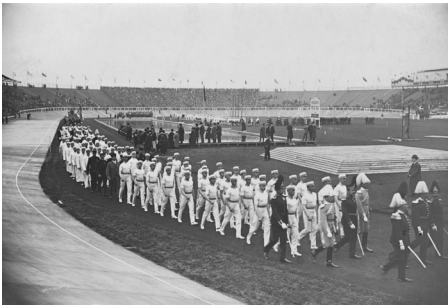
Kış Olimpiyatları için program değişikliğinin yanı sıra, standart dört yıllık kurala ilişkin yalnızca birkaç istisna daha devreye girmiştir. 1916'da I.

Dünya Savaşı nedeniyle olimpiyat yapılmamış ve 2. Dünya Savaşı olimpiyatların 1940 ve 1944'te yapılmasını engellemiştir¹⁹.

Kış Olimpiyatlarına ev sahipliği yapan sonraki şehirler şunlar oldu: St. Moritz, 1928; Placid Gölü, 1932; Garmisch-Partenkirchen, 1936; St. Moritz, 1948; Oslo, 1952; Cortina d'Ampezzo, 1956; Squaw Vadisi, 1960; Innsbruck, 1964; Grenoble, 1968; Sapporo, 1972; Innsbruck, 1976; Placid Gölü, 1980; Saraybosna, 1984; Calgary, 1988; Albertville, 1992; Lillehammer, 1994; Nagano, 1998; Salt Lake City, 2002. Başlangıçta Kış Oyunları Yaz Oyunları ile aynı yılda yapılıyordu ancak daha sonra Kış Oyunlarının Olimpiyatların ikinci yılında yapılmasına karar verildi. Bu karar Lillehammer için ilk kez Albertville Oyunlarından iki yıl sonra, 1994'te yürürlüğe girmiştir¹⁹.

Resim 5. Sprinterler 1896 Atina Olimpiyatları'ndaki 100 Metre Yarışına Çıkmaya Hazırlanırken²⁰

Resim 6. Londra'nın White City Stadyumu'ndaki 1908 Açılış Töreni

¹⁹ https://mormonolympians.org/history_modern_olympics

²⁰ <https://indianexpress.com/article/explained/explained-sports/modern-olympics-history-8541843/>

Modern Yaz Olimpiyatlardan Öne Çıkanlar

1896 Atina, Yunanistan ilk oyunlarında Fransa, Almanya, Büyük Britanya ve Yunanistan'dan sadece erkek sporcular katılım sağlamış, Maratonu Spyridon Louis adlı bir Yunan çoban kazanmıştır. 1900 Paris, Fransa oyunlarında ilk kez kroket dalında yarışan kadın sporcular yer almış ve ilk kadın zaferi ise İngiliz tenisçi Charlotte Cooper almıştır. 1904 St. Louis, ABD oyunlarında ilk kez sporculara altın, gümüş ve bronz madalya verilmiştir. Oyunlarda boks ve serbest güreş de tanılmıştır. 1908 Londra, Büyük Britanya oyunlarında dalış ve çim hokeyi başlamıştır. 1912 Stokholm, İsveç oyunlarında atletizm yarışları için resmi olmayan elektronik zamanlama cihazları, bir genel seslendirme sistemi yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Etkinlikler arasında modern pentatlon ile kadınların yüzme ve dalışı da görülmüştür. 1920 Anvers, Belçika oyunlarında ilk öne çıkanlar Olimpiyat bayrağı ve Sporcu Yemi olmuştur. 1924 Paris, Fransa oyunlarında Olimpiyat sloganı "Citius, Altius, Fortius" (Daha Hızlı, Daha Yüksek, Daha Güçlü), tanıtılmıştır. 1928 Amsterdam, Hollanda oyunlarında Yunan takımının stadyuma ilk, ev sahibi takımın son olarak girmesi şeklindeki Açılış Töreni geleneği dikkat çekmektedir. Kadınların jimnastik ve atletizm sporlarına katılımı gerçekleşmiştir. 1932 Los Angeles, ABD oyunlarında öne çıkan yenilik, erkek sporcuların Olimpiyat Köyü'nde barındırılması olmuştur. Zafer standı ve kazananın kendi bayrağının çekilmesi, ayrıca resmi otomatik zamanlama ve fotofiniş kamerası tanıtılmıştır. 1936 Berlin, Almanya oyunlarında bir tür televizyon yayını başlatılmış ve yerel halkın yararına Berlin'in her yerine 25 büyük ekran yerleştirilmiştir. 1948 Londra, İngiltere oyunları ev televizyonu üzerinden yayınlanan ilk oyunlar olmuştur. Kadınların kano sporu tanıtılmıştır. 1952 Helsinki, Finlandiya oyunlarında İsveçli marangoz Lars Hall, pentatlonu kazanan ilk sivil olmuştur. 1956 Melbourne, Avustralya'da daha önceki tüm Oyunlardan farklı olarak, Kapanış Törenine yürürken sporcular kendi milli takımlarına (şu anda sayıları 72) bölünmeyip dünya çapındaki birliği temsil etmek üzere bir araya gelmişlerdir. 1960 Roma, İtalya'da Olimpiyat madalyası kazanan ilk siyah Afrikalılar boksta Clement Quartey ve maratonda Abebe Bikila olmuştur²¹. 1960 Roma olimpiyatları ile birlikte heyecan yaratan yeni bir değişiklikte, görüntülerin canlı yayın amacıyla dünyanın dört bir tarafına

²¹ https://mormonolympians.org/summer_olympics

gönderebilen uydu teknolojisinin geliştirilmesidir (Abel, 2012). 1964 Tokyo, Japonya'da Olimpiyat Meşalesi, atom bombasının çarptığı gün Hiroşima'da doğan öğrenci Yoshinori Sakai tarafından yakılmış, 1968 Meksiko, Meksika'da ise kadın sporcular atıcılık etkinliklerine katılmıştır. 1972 Münih, Almanya'da okçuluk ve hentbol ise sırasıyla 52 ve 36 yıl sonra ilk kez yeniden düzenlenmiştir. 1976 Montreal, Kanada'da yarışmaya katılan erkeklerle kadınlar arasındaki fark azalmaya devam etmiştir. 1980 Moskova, Rusya'da yüzücü Vladimir Salnikov, 1.500 metre yarışını 15 dakikanın altında tamamlayan ilk kişi olmuştur. 1984 Los Angeles, ABD'de İlk kez kadınlar maratonu ve kadınlar bisiklet yol yarışı düzenlenmiştir. 1988 Seul, Kore'de Kanadalı Ben Johnson, steroid kullandığı için diskalifiye edilen ilk ünlü atlet olmuştur. 1992 Barselona, İspanya'da Erkek basketbolunun tüm oyunculara açılmasıyla birlikte ABD'li profesyoneller Magic Johnson, Michael Jordan, Larry Bird ve diğerleri bir "Rüya Takım" kurmuşlardır. 1996 Atlanta, ABD'de İlk kez plaj voleybolu, dağ bisikleti, hafif sıklet kürek, kadın futbolu ve softbol (yalnızca kadınlara yönelik) etkinlikleri düzenlenmiştir. 2000 Sidney, Avustralya'da triatlon, kadınlar pentatlon ve halter yer almıştır. 2004 Atina, Yunanistan'da kadın güreşi başlamış, Gülle atma yarışmaları antik Olimpiyat Oyunları'nın yapıldığı yer olan Olympia'da yapılmıştır. 2008 Pekin, Çin'de oyunların şampiyonu Amerikalı Michael Phelps olmuş, çeşitli yüzme dallarında 8 altın madalya kazanmıştır²².

Paralimpik Oyunlar

İkinci Dünya Savaşı'nın sonra geriye dönen askerlerin durumu ile ilgili olarak Alman Yahudi doktor Ludwig Guttmann'ın çabaları ile engelli sporcuların yarışmasına ilgi doğmuştur. Guttmann, 1939'da İngiltere'deki "Stoke Mandeville'deki Acil Sağlık Hizmetleri Hastanesi'ndeki yeni Ulusal Omurga Yaralanması Merkezinin Direktörü" olmuştur. İlk Stoke Mandeville Oyunlarını 1948'deki Londra Olimpiyat Oyunları ile birlikte tekerlekli sandalyeli sporculara özel bir yarışma olarak düzenlemiştir. İlk Yaz Paralimpik Oyunları'nın Stoke Mandeville Oyunlarından doğması 1960 İtalya'da Roma kentine yirmi üç ülkeden dört yüz sporcu katılımı ile olmuştur. 1960'larda Uluslararası Engelliler

²² https://mormonolympians.org/summer_olympics

Spor Örgütü, "görme engelli, ampute, serebral palsili ve belden aşağısı felçli kişiler" olan sporcuların Paralimpik Oyunlarına yönlendirilmesine yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. İsveç, ilk Kış Paralimpik Oyunlarına 1976 yılında ev sahipliği yapmış, Uluslararası Paralimpik Komitesinin 1989 yılında Almanya'nın Düsseldorf kentinde kuruluşu gerçekleştirmiştir²³.

SONUÇ

Bu çalışmada Dünyada yapılmakta olan en prestijli ve en büyük spor organizasyonlarından biri olan olimpiyat oyunlarının tarihsel süreç içerisinde Antik ve Modern oyunlar başlıkları altında değerlendirilmiştir. Olimpiyat oyunları tarihsel süreç içerisinde kimi zaman terör olaylarının baş gösterdiği, kimi zaman boykot olaylarına sahne olduğu, savaş yıllarında yapılamadığı (1936 oyunları çelişkili bir örnek olarak verilebilir), kimi zamanda ilklerin yaşandığı, milyarlarca izleyici kitlesine hitap eden organizasyonlardır. Oyunlar tüm Dünyada ırk, dil, din vb. gibi hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm engelleri aşarak insanları bir araya getirebilmektedir. Dünya ülkelerinin bu organizasyonlara çeşitli nedenlerle ev sahipliği yapma arzusu ve çabası organizasyonun önemini ortaya koymaya yeterli olacaktır. Olimpiyatların tarihsel süreç içerisindeki yerini anlamanın olimpik hareket ve olimpizm felsefesinin anlaşılmasına yol gösterici olacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abel, J. R. (2012). *Japan's sporting diplomacy: the 1964 Tokyo olympiad*. The International History Review, 34(2):203-220.
- Bohus J. (1986). *Sportgeschichte: Gesellschaft und Sport von Mykene bis heute*. München, Wien, Zürich: BLV.
- Karaküçük, S. (1989). *Tarihi ve Politik Yönden Olimpiyat Oyunları*, Ankara.
- Mansel, A. M. (1984). *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdilek, Ç., Entürk, A. ve Döşyılmaz, E. (2015). *Modern Olimpiyat Oyunlarının Tarihsel Gelişimi ve Olimpiyatların Gezici Olma*

²³<https://www.thecollector.com/how-the-modern-olympic-games-established/>

İlkesinin Günümüze Kadar Düzenlenen Oyunlar Açısından Değerlendirilmesi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9.

Scanlon, T. F. (2006). *Sports and Media in the Ancient World*. 3-19 in Handbook of Sports and Media, A.A. Raney and J. Bryant, eds (Mahwah, NJ and London, UK: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Swaddling, J. (2008). *The Ancient Olympic Games* (Revised Edition), University of Texas Press.

Şentürk, F. (2003). *Tarihsel Gelişim İçinde Olimpiyat Tesislerinin İncelenmesi ve Türkiye Örneği ile Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Tekil, N. (1981). *Atletizm*, Dünya Ofset, İstanbul.

Tekin, A. (2009). *Rekreasyon*, Ata Ofset Matbaacılık, Ankara 2009.

İNTERNET KAYNAKLARI

Leuven, K. U. (2012a). *Ancient olympics, Wrestling*.
<http://ancientolympics.arts.kuleuven.be/eng/TC002bEN.html>
Erişim Tarihi: 06.09.2023.

Leuven, K. U. (2012b). *Ancient olympics, Diaulos*.
<http://ancientolympics.arts.kuleuven.be/eng/TC002bEN.html>
Erişim Tarihi: 06.07.2023.

Cartwright, M. (2018a). *Ancient Greek Religion*.
https://www.worldhistory.org/Greek_Religion/ Erişim Tarihi: 06.09.2023.

Cartwright, M. (2018b). *Ancient Olympic Games*.
https://www.worldhistory.org/Olympic_Games/ Erişim Tarihi: 06.10.2023.

Gustafsson, A. (2023). *6 Facts about the Ancient Olympic Games*.
<https://www.thecollector.com/interesting-facts-ancient-olympic-games/> Erişim Tarihi: 07.09.2023.

Kiger, P. J. (2022). *7 Sports of Ancient Greece*.
<https://www.history.com/news/ancient-greece-sports> Erişim Tarihi: 17.10.2023.

- Humanities.uci.edu. (2021). *The Olympics-then and now*.
<https://www.humanities.uci.edu/news/olympics-then-and-now>
Erişim Tarihi: 06.10.2023.
- Olympics.com. (2021). *Top ten facts about the ancient Olympic Games*.
<https://olympics.com/en/news/top-ten-facts-ancient-olympic-games>
Erişim Tarihi: 21.02.2023.
- <https://www.open.edu/openlearn/history-the-arts/the-ancient-olympics-bridging-past-and-present/content-section-6.1> Erişim Tarihi: 21.03.2023.
- Perseus.tufts.edu (2022). *Ancient Olympic Events*.
<https://www.perseus.tufts.edu/Olympics/equestrian2.html>
Erişim Tarihi: 21.04.2023.
- Pisano, G. (2023). *The Olympic Games | Definition, History & Facts*.
<https://study.com/academy/lesson/the-olympic-games-history-developments.html> Erişim Tarihi: 21.11.2023.
- <https://www.sport-olympic.gr/sp/index.php/olympic-games/ancient-olympic-games/19216-ancient-olympic-games-ancient-olympic-events-running>.
- Tsolakidou, S. (2023). *The Origins of the Olympic Games in Ancient Greece*.
<https://greekreporter.com/2023/07/29/olympic-games-origin-ancient-greece/> Erişim Tarihi: 06.11.2023.
- The Olympic Games History. *From the ancient times to the modern era*.
<https://1896.gr/olympic-games-history/> Erişim Tarihi: 10.10.2023.
- <https://stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/Documents/Document-Set-Teachers-The-Main-Olympic-Topics/The-Modern-Olympic-Games.pdf> Erişim Tarihi: 12.08.2023.
- <https://stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/Documents/Document-Set-Teachers-The-Main-Olympic-Topics/The-Modern-Olympic-Games.pdf> Erişim Tarihi: 12.08.2023.

<https://shgm.gsb.gov.tr/Sayfalar/128/163/OlimpiyatOyunlarininTarihcesi#:~:text=%C3%96nceleri%2032%20metre%20geni%C5%9Fli%C4%9Finde%2C%20192,s%C3%BCresi%20de%205%20g%C3%BCne%20%C3%A7%C4%B1kar%C4%B1ld%C4%B1.>
12.08.2023.

<https://www.thecollector.com/how-the-modern-olympic-games-established/> Erişim Tarihi: 13.11.2023.

<https://www.history.com/topics/sports/olympic-games> Erişim Tarihi: 11.09.2023.

<https://www.britannica.com/sports/Olympic-Games/Women-and-the-Olympic-Games> Erişim Tarihi: 11.09.2023.

<https://olympics.com/en/news/top-reasons-why-the-athens-1896-olympics-were-important-for-modern-sport> Erişim Tarihi: 12.09.2023.

<https://olympics.com/en/news/the-history-of-the-olympic-games>
Erişim Tarihi: 12.10.2023.

<https://shgm.gsb.gov.tr/Sayfalar/127/163/OlimpiyatSembolleri> Erişim Tarihi: 12.09.2023.

<https://www.britannica.com/sports/Olympic-Games/Beijing-China-2008> Erişim Tarihi: 15.08.2023.

<https://www.britannica.com/sports/Olympic-Games/Vancouver-British-Columbia-Canada-2010> Erişim Tarihi: 14.08.2023.

<https://www.olimpiyatkomitesi.org.tr/Olimpiyat-Oyunlari-Detay/42/1>
Erişim Tarihi: 12.09.2023.

https://mormonolympians.org/history_modern_olympics Erişim Tarihi: 12.11.2023.

https://mormonolympians.org/summer_olympics Erişim Tarihi: 09.08.2023.

<https://indianexpress.com/article/explained/explained-sports/modern-olympics-history-8541843/> Erişim Tarihi: 11.11.2023.

OBEZİTEDE EPİGENETİK YAKLAŞIMLAR

Nezihe ŞENGÜN, Ragıp PALA

OBEZİTEDE EPİGENETİK YAKLAŞIMLAR

Nezihe ŞENGÜN¹, Ragıp PALA²

Öz: Obezite, uzun vadede yetersiz enerji dengesinin sonucu olarak vücutta aşırı yağ birikmesi olarak tanımlanan çok faktörlü ve karmaşık bir hastalıktır. Yaygın obezitede klinik yönetimin temel taşı, eğitilmiş sağlık profesyonellerinin yardımıyla uygun beslenme, davranış ve egzersiz müdahalesinin sağlanmasıdır. Aile öyküsü, yaşam tarzı ve psikolojik faktörlerin tümü obeziteye yakınlıkta rol oynamaktadır. Epigenetik, deoksiriboz nükleik asit (DNA) dizisinde değişiklik içermeyen ve kalıtsal olan gen fonksiyonundaki değişikliklerin incelenmesiyle ilgilenen bilim alanıdır; epigenetik kalıtım ise epigenetik modifikasyonların gelecek nesle aktarılması sürecidir. Kalıtsal olan, DNA metilasyonu, histon modifikasyonu ve kodlamayan ribonükleik asit (RNA) ekspresyonu gibi mekanizmaları içeren çeşitli epigenetik modifikasyonlar vardır. DNA metilasyonunun, histon modifikasyonlarının ve kodlamayan RNA'ların ekspresyonunun etkileşimi olarak tanımlanan epigenetik, hastalığın geçişine katkıda bulunan endojen veya eksojen uyaranlara verilen biyolojik yanıt da dahil olmak üzere, erken gelişimden yaşlılığa kadar çok sayıda biyolojik mekanizmayı yönetmektedir. Temel baz çifti dizisini değiştirmeden gen ekspresyonunu etkileyen kalıtsal ve geri dönüşümlü fenomen olarak tanımlanan epigenetiğin, obezitenin etyopatogenezinde önemli bir rol oynadığı gösterilmiştir. Obezite, vücuttaki dokularda yaygın gen ekspresyonu değişiklikleriyle ilişkilidir. Monogenik obezitenin nadir fakat ciddi formları genellikle erken çocukluk döneminde ortaya çıkar. Poligenik obezite en yaygın olanıdır ve genler ile obezojenik çevre arasındaki güçlü etkileşimi göstermektedir. Beslenme, fiziksel egzersiz ve diğer yaşam tarzı değişkenleriyle ilgili obezitenin önlenilebilir olduğu bildirilmektedir. Bu süreç, vücudun çevresiyle etkileşimini yansıtan dinamik ve ayarlanabilir moleküler değişiklikleri içeren epigenetik

¹ Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Elazığ / Türkiye, e-mail: nezihesengun@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-7212-0795

² Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Elazığ / Türkiye, e-mail: rpala@firat.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-6506-656X

yaklaşımları ön plana çıkarmaktadır. Beslenme insan sağlığı ve hastalık gelişimi üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir ve beslenme değişikliklerinin hastalığın önlenmesinde aynı zamanda tedavisinde önemli olduğu kanıtlanmıştır. Ayrıca, beslenme ile epigenetik değişiklikler arasında güçlü bir bağlantı kurulmuştur. Egzersiz dış uyarılar tarafından modüle edilen ve sonunda transkripsiyonel yanıtta spesifik değişikliklere neden olabilen bir başka faktördür. Obezite genetik, epigenetik, metagenomik ve çevrenin etkileşiminden etkilenen karmaşık, kalıtsal bir özelliktir. Genetik araştırmalar için yüksek hassasiyetli teşhis araçlarına erişimin artmasıyla birlikte, özellikle erken başlangıçlı şiddetli obezitede fenotipi etkileyen çok sayıda gen tanımlanmıştır. Bu kitap bölümü, obezitenin bilinen genetik nedenleri ve mevcut tedavi seçenekleri hakkındaki bilgileri özetlemektedir. Ayrıca, çevresel etkilerin araçları olarak rol oynayabilecek ve gelecekte müdahale fırsatları sağlayabilecek epigenetik değişikliklerin rolünü ve potansiyel mekanizması hakkında da bilgi vermektedir. Bu önemli alanda yapılan çalışmanın diğer ek araştırmalara örnek teşkil ederek literatüre daha fazla katkı sağlayabileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Obezite, Epigenetik, DNA Metilasyonu, Histon Modifikasyonu, ncRNA, Beslenme, Egzersiz

GİRİŞ

Termodinamiğin yasaları obezitenin kalori alımı ile enerji harcaması arasındaki dengesizlikten kaynaklanmaktadır (Rajamoorthi, LeDuc ve Thaker, 2022). Epigenetik değişiklikler, altta yatan DNA dizisini etkilemeden gen ifadesini etkiler (Patel vd., 2022). Çok hücreli organizmalarda genetik kod tüm vücutta homojendir ancak kodun ifadesi hücre tiplerine göre değişiklik gösterebilir. Epigenetik çalışmalar, genetik ekspresyondaki kalıtsal düzenleyici değişikliklerin, nükleotid dizisinde değişiklik gerektirmediğini göstermiştir (Jaenisch ve Bird, 2003). Epigenetik değişiklikler, bireysel hastalara daha doğru ve spesifik teşhis koymak için kullanılır. Hassas tıp bilinci doğrultusunda hastaların tedavisinde epigenetik değişiklikleri hedef alan birçok ilaç geliştirilmiştir (Zhang vd., 2021). Kalıtsal olan, DNA metilasyonu, histon modifikasyonu ve kodlamayan RNA ekspresyonu gibi mekanizmaları içeren çeşitli epigenetik modifikasyonlar vardır (Kachhawaha, Mishra ve Tiwari, 2023).

Beslenme insan sağlığı ve hastalık gelişimi üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir ve beslenme değişikliklerinin hastalığın önlenmesinde ve aynı zamanda tedavisinde önemli olduğu kanıtlanmıştır. Ayrıca, beslenme ile epigenetik değişiklikler arasında güçlü bir bağlantı kurulmuştur (Lundstrom, 2019). Egzersiz gibi dış uyaranlar tarafından modüle edilebilir ve sonunda transkripsiyonel yanıtta spesifik değişikliklere neden olabilmektedir (Widmann vd., 2019).

Obezite genetik, epigenetik, metagenomik ve çevrenin etkileşiminden etkilenen karmaşık, kalıtsal bir özelliktir. Genetik araştırmalar için yüksek hassasiyetli teşhis araçlarına erişimin artmasıyla birlikte, özellikle erken başlangıçlı şiddetli obezitede fenotipi etkileyen çok sayıda gen tanımlanmıştır. Bu kitap bölümü, obezitenin bilinen genetik nedenleri ve mevcut tedavi seçenekleri hakkındaki mevcut bilgileri özetlemektedir. Ayrıca, çevresel etkilerin araçları olarak rol oynayabilecek ve gelecekte müdahale fırsatları sağlayabilecek epigenetik değişikliklerin rolünü ve potansiyel mekanizması hakkında da bilgi vermektedir.

Obezite

Obezite, uzun vadede yetersiz enerji dengesinin sonucu olarak vücutta aşırı yağ birikmesi olarak tanımlanan çok faktörlü ve karmaşık bir hastalıktır (Bouchard, 2021).

Aile öyküsü, yaşam tarzı ve psikolojik faktörlerin tümü obeziteye yatkınlıkta rol oynamaktadır (Fitzgerald vd., 2019). Obez olma olasılığı doğa ve beslenmeden etkilenebilir, aile genetiği (yağ biriktirme eğilimi) veya yaşam tarzı (kötü beslenme veya egzersiz alışkanlıkları) obezite riskini güçlendirmektedir (Romero-Ibarguengoitia vd., 2018).

Yaygın obezitede klinik yönetimin temel taşı, eğitilmiş sağlık profesyonellerinin yardımıyla uygun beslenme, davranış ve egzersiz müdahalesinin sağlanmasıdır (Huvenne vd., 2016). Obezite, aşırı vücut ağırlığı, hareketsiz yaşam tarzı ve sağlıksız beslenme nedeniyle dünya çapında 2 milyar nüfusu etkileyen küresel bir sağlık sorunudur. Obezite metabolik hastalıklar için önemli bir risk faktörüdür (Zhang vd., 2023).

Genel vücut ağırlığının %10'undan fazla sürekli kilo kaybı, yaşam kalitesinin yanı sıra obeziteyle ilişkili birçok komplikasyonu (örn. tip 2 diyabet, hipertansiyon, yağlı karaciğer hastalığı ve obstrüktif uyku apnesinin önlenmesi ve kontrolü) iyileştirir. Kilo kaybının sürdürülmesi, obezite yönetiminin en büyük zorluğudur. Tüm kronik hastalıklar gibi obeziteyi yönetmek de her bireyin tedavi hedeflerini ve farklı tedavilerin fayda ve risklerini dikkate alan uzun vadeli, çok modlu bir yaklaşım gerektirmektedir. Obezitede yaşam tarzı müdahalelerinin birlikte, sağlık kazanımlarını iyileştirdiği görülmektedir (Perdomo vd., 2023).

Epigenetik

Epigenetik, DNA dizisinde değişiklik içermeyen ve kalıtsal olan gen fonksiyonundaki değişikliklerin incelenmesiyle ilgilenen bilim alanıdır; epigenetik kalıtım ise epigenetik modifikasyonların gelecek nesle aktarılması sürecidir (Kachhawaha, Mishra ve Tiwari, 2023). Epigenetik, DNA dizisini değiştirmeden kromatindeki kalıtsal, yapısal ve biyokimyasal değişiklikleri kapsar (Holliday, 2006). Epigenetik mekanizmalar, epigenetik kodların kromatine erişilebilirliğini yerel ve küresel olarak değiştirerek ilgili gen ifadelerinin düzenlenmesi yoluyla çeşitli fizyolojik ve patolojik süreçleri manipüle eder. Epigenetik

mekanizmalar, erken embriyogenez ve gametogenez sırasında genomun yeniden programlanması, hücre farklılaşması ve kararlı bir soyun sürdürülmesi de dahil olmak üzere, döllenmeden ölüme kadar tüm biyolojik süreçleri düzenler (Baylin ve Ohm, 2006; Egger vd., 2004).

DNA metilasyonunu, histon modifikasyonunu ve mikroRNA'yı (miRNA) içeren epigenetik mekanizmalar, DNA dizisinde bir değişiklik olmadan kalıtsal fenotipik değişiklikler üretebilir. Epigenetik tarafından yönetilen gen ekspresyon modellerinin bozulması otoimmün hastalıklara, kanserlere ve diğer çeşitli hastalıklara yol açabilir. Epigenetik mekanizmaları arasında DNA metilasyonu (ve demetilasyonu), histon modifikasyonları ve mikroRNA'lar gibi kodlamayan RNA'lar bulunur. Genetik alanına odaklanan çok sayıda çalışmayla karşılaştırıldığında epigenetik konusundaki araştırmalar oldukça yenidir. Tersine çevrilmesi zor olan genetik değişikliklerin aksine, epigenetik anormallikler farmasötik olarak geri döndürülebilir. Epigenetiğin ortaya çıkan araçları önleyici, tanısal ve tedavi edici belirteçler olarak kullanılabilir. Gen ekspresyonunun düzenlenmesinde yer alan spesifik epigenetik mekanizmaları hedef alan ilaçların geliştirilmesiyle birlikte, epigenetik araçların geliştirilmesi ve kullanılması, çeşitli hastalıkların tedavisinde klinik olarak uygulanabilecek uygun ve etkili bir yaklaşımdır (Zhang vd., 2020).

Epigenetik modifikasyonlar, gen ifadesinin düzenlenmesinde yer alan dinamik mekanizmalardır. DNA dizisinden farklı olarak epigenetik modeller yalnızca bireyler arasında değil, aynı zamanda birey içindeki farklı hücre tipleri arasında da farklılık gösterir. Çevresel faktörler, somatik mutasyonlar ve yaşlanma, hastalığın erken belirtilerini veya nedensel faktörlerini oluşturabilecek epigenetik değişikliklere katkıda bulunur. Epigenetik modifikasyonlar geri döndürülebilir ve dolayısıyla hassas tıp için umut verici terapötik hedeflerdir. Ancak, bir bireyin hücre tipine özgü epigenomunu belirlemeye yönelik haritalama çabaları, deneysel maliyetler ve doku erişilebilirliği nedeniyle çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir (Hawkins-Hooker vd., 2023).

DNA Metilasyonu

Epigenetik modifikasyon, DNA dizisi tarafından kodlanmayan gen ekspresyonundaki kalıtsal değişikliklerdir, dolayısıyla çok çeşitli

biyolojik süreçlerde ve hastalıklarda önemli bir rol oynar. Epigenetik modifikasyonların önemli bir oyuncusu, bir metil molekülünün kovalent transferini içeren bir süreç olan DNA metilasyonudur (Mancia, 2022). Sitozinlere ve adenozinlere bir metil grubunun eklenmesi olan DNA metilasyonu, gen ekspresyonunu genellikle epigenetik olarak adlandırılan, yani hücre bölünmeleri sırasında stabil bir şekilde muhafaza edilen bir seviyede düzenlemektedir (von Känel ve Huber, 2013).

Memeli genomunda DNA metilasyonu, 5-metilsitozin oluşturmak üzere bir metil grubunun sitozinin C5 pozisyonuna transferini içeren epigenetik bir mekanizmadır. DNA metilasyonu, gen baskılanmasında rol oynayan proteinleri toplayarak veya transkripsiyon faktörünün (faktörlerinin) DNA'ya bağlanmasını inhibe ederek gen ekspresyonunu düzenler. Gelişim sırasında, genomdaki DNA metilasyon modeli hem novo DNA metilasyonunu hem de demetilasyonunu içeren dinamik bir sürecin sonucu olarak değişir. Sonuç olarak, farklılaşmış hücreler, dokuya özgü gen transkripsiyonunu düzenleyen stabil ve benzersiz bir DNA metilasyon modeli geliştirmektedir (Moore, Le ve Fan, 2013).

Genom metilasyonu veya DNA metilasyonu, gen ifadesinin düzenlenmesine yol açan metil grubunun transferi yoluyla DNA metiltransferazlar (DNMT'ler) tarafından gerçekleştirilir. Memelilerde DNMT1, DNMT2, DNMT3A, DNMT3B ve DNMT3L olarak bilinen beş DNMT bulunmuştur (Chattopadhyaya ve Ghosal, 2022).

DNA metilasyonu aynı zamanda genomun yapısal bütünlüğünün korunmasında da rol oynar. Tüm genomun %40'ını oluşturan parazitik DNA elemanları ve retrotranspozonlar içindeki CpG'lerin (C;sitozin-P;fosfat-G;Guanin) metilasyonunun, bu elemanların ekspresyonunu önlemek ve genomik stabiliteyi korumak için bir genom savunma sistemi olarak çalıştığı öne sürülmüştür (Robertson ve Wolffe, 2000). Birçok biyolojik süreçteki kritik rolü göz önüne alındığında, DNA metilasyonunun düzensizliğinin sıklıkla germ hattı veya somatik hastalıklarla bağlantılı olduğu bildirilmiştir (Robertson, 2005; Greenberg ve Bourc'his, 2019; Borchiellini, Ummano ve Di Ruscio, 2019).

Histon Modifikasyonları

Hücrelerdeki DNA kromatin olarak paketlenir. Kromatinin temel birimi, 8 histon proteininden (histon H2A, H2B, H3 ve H4'ün iki kopyası) oluşan bir çekirdek etrafına sarılmış 147 bp DNA'dan oluşan bir nükleozomdur (Luger vd., 1997). Histonların N-terminal kuyrukları, asetilasyon, metilasyon, ubikitinasyon, sumilasyon ve fosforilasyon dahil olmak üzere translasyon sonrası modifikasyonlara tabidir (Berger, 2001). Histon modifikasyonları, kromatinin yapısal değişikliklerine ve transkripsiyon faktörleri gibi efektör proteinlerin toplanmasına yol açar ve bunlar da hedef gen ekspresyonunu modüle ederek spesifik hücresel süreçleri ortaya çıkarır (Jenuwein ve Allis, 2001). Histon asetil transferazlar, deasetilazlar, metiltransferazlar ve demetilazlar dahil olmak üzere birçok histon değiştirici enzim ailesi tanımlanmıştır (Cole, 2008).

Ökaryotik DNA, H2A, H2B, H3 ve H4 olmak üzere dört farklı histondan oluşan histon oktamerlerinin etrafına sarılır. Her histonun N-terminal kuyruğu, transkripsiyon sonrası olarak değiştirilir. Modifikasyon modelleri, transkripsiyon da dahil olmak üzere kromatin organizasyonunu ve DNA kullanım süreçlerini düzenleyen kodları oluşturur (Lennartsson ve Ekwall, 2009).

Histonlar, spesifik amino asit kalıntıları üzerindeki translasyon sonrası modifikasyonlar tarafından yönetilen gen ifadesinin düzenlenmesinde hem pozitif hem de negatif işlev görür. Genel olarak, aktif olarak kopyalanan genlerin transkripsiyon başlangıç bölgeleri, trimetillenmiş H3K4 (H3K4me3) ve asetillenmiş H3K27 (H3K27ac) ile işaretlenir ve aktif arttırıcılar, hem monometillenmiş H3K4 (H3K4me1) hem de H3K27ac'nin zenginleştirilmesiyle tanımlanabilir. Aktif olarak kopyalanan genlerin gen gövdeleri, trimetillenmiş H3K36 (H3K36me3) ile ilişkilidir. Gen baskılamasına, trimetillenmiş H3K9 (H3K9me3) ve trimetillenmiş H3K27 (H3K27me3) içeren iki farklı mekanizma aracılık etmektedir. Belirli hücrelerde belirli lokuslarda veya genom çapında bu histon modifikasyonlarının zenginleşmesi, sahaya özgü modifikasyona karşı yönlendirilen bir antikor kullanılarak kromatin immünopresipitasyon (ChIP) bazlı yöntemlerle analiz edilebilir. DNA metilasyonuna ek olarak spesifik gen lokuslarındaki histon modifikasyonlarının değerlendirilmesi, insan genetiği çalışmaları için

epigenom durumunun deşifre edilmesinde faydalı olabileceği öngörülmektedir (Kimura, 2013).

Kodlamayan RNA'lar (ncRNA)

Protein sentezi için bir şablon olarak haberci RNA'lar (mRNA'lar) uzun süredir ana araştırma odağı haline gelirken, kodlamayan RNA'lar (ncRNA'lar) daha az biyolojik anlamı olan büyük transkripsiyonun yan ürünleri olarak kabul edilmişti. 1950'lerin sonlarında ribozomal RNA (rRNA) ve transfer RNA'nın (tRNA) keşfedilmesinden bu yana, RNA türlerinin çeşitleri yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. 21. yüzyılın başında, insan (Lander vd., 2001) ve fare genomunun ilk dizilimi ve analizi, "çöp" DNA'ların %98'inin kopyalanabileceğini ortaya çıkardı. mRNA'ların yanı sıra, çoğu transkriptin proteinleri kodladığı görülmemektedir. Bu nedenle bu transkriptlere genel olarak ncRNA'lar adı verilir (Eddy, 2001). Memelilerde bol miktarda uzun kodlamayan RNA'lar (lncRNA'lar) tespit edildi (Carninci vd., 2005; International HapMap Consortium, 2005). Daha sonra, yüksek verimli dizilemenin yaygın olarak uygulanması, ncRNA'ların daha doğru profillenmesine olanak sağladı (Kaiser, 2008; Metzker, 2010). 2005 yılında başlatılan ENCODE (DNA Elementleri Ansiklopedisi) projesi ve son raporları, insan genomunun %80'e kadarının ncRNA'lara kopyalanma kapasitesine sahip olduğunu ortaya çıkardı (ENCODE Project Consortium, 2012; Djebali vd., 2012).

Genel olarak ncRNA'ların birden fazla biyolojik sürece katıldığı, fizyolojik ve gelişimsel süreçleri ve hatta hastalıkları düzenlediği bulunmuştur. Çeşitli kanser türlerinde tümör baskılayıcılar ve onkogenik sürücüler olarak tanımlanmışlardır (Pavet vd., 2011). Bitkilerde, ncRNA'lar stres yanıtlarında anahtar düzenleyici moleküller olarak ortaya çıkmıştır (Wang vd., 2017).

ncRNA'lar, proteinlere çevrilmeyen, bunun yerine işlevlerini doğrudan RNA transkriptleri aracılığıyla uygulayan RNA molekülleridir. Birçoğu genomun bir zamanlar "çöp DNA" veya işlevsel olmayan diziler olarak kabul edilen bölgelerinden kopyalanmıştır. Farklı yapılara ve işlevlere sahip çok çeşitli ncRNA dizileri ortaya çıkarılmıştır (Good, 2023).

ncRNA'ların üç sınıfı vardır. ncRNA'lar, protein sentezinde (temizlik) rol oynayanlar, RNA ve protein düzenlemesinde rol oynayanlar olarak RNA

uzunluklarına göre sınıflandırılabilir. Uzun ve küçük ncRNA grupları çeşitli işlevlere sahiptir. Bazı küçük nükleer RNA'lar (snoRNA) ve küçük cajan gövdesine özgü RNA'lar (scaRNA) temizlik rollerine de sahiptir. Bugüne kadar uzun kodlamayan RNA'lar (lncRNA) mRNA sentezinin düzenlenmesinde rol oynamaktadır (Good, 2023).

Obezitede Epigenetik

Obezite, toplum sağlığını ve ülke ekonomisini olumsuz yönde etkileyen küresel bir salgın haline gelmiştir. Obezitede görülen dengesiz enerji metabolizmasında genetik yatkınlıkların önemli bir rolü olduğu öngörülmektedir (Mahmoud, 2022). Epigenetik modifikasyonların hem damgalanmış hem de damgalanmamış genlerden oluşan geniş bir metabolik gen ağının olduğu bu nedenle obezitede büyük ölçekli epigenomik yaklaşımların uygulanmasının gerektiği öngörülmektedir (Stöger, 2008).

Obezite, yoğun kalorili fast foodların mevcudiyeti ve günlük fiziksel aktiviteyi önemli ölçüde azaltan son teknolojik gelişmeler de dahil olmak üzere, çevreleyen obezojenik ortam nedeniyle şu anda bir salgın olarak kabul edilmektedir (Meldrum, Morris ve Gambone, 2017). Bununla birlikte, beslenme, fiziksel egzersiz ve diğer yaşam tarzı değişkenleriyle ilgili obezitenin önlenabilir olduğu bildirilmektedir. Bu süreç, vücudun çevresiyle etkileşimini yansıtan dinamik ve ayarlanabilir moleküler değişiklikleri içeren epigenetik yaklaşımları ön plana çıkarmaktadır (Park vd., 2021).

Temel baz çifti dizisini değiştirmeden gen ekspresyonunu etkileyen kalıtsal ve geri dönüşümlü fenomen olarak tanımlanan epigenetiğin, obezitenin etyopatogenezinde önemli bir rol oynadığı gösterilmiştir. Obezite, vücuttaki dokularda yaygın gen ekspresyonu değişiklikleriyle ilişkilidir (Kaushik ve Anderson, 2016).

Oldukça karmaşık bir hastalık olan obezitenin tek bir genden ziyade çoklu gen bozukluğu sonucu ya da diğer bozuklukların belirtisi olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Buna bağlı olarak obezite üç alt gruba ayrılmaktadır (Rao, Lal ve Giridharan, 2014). Obezitenin genetik nedenleri genel olarak şu şekilde sınıflandırılabilir:

Monojenik obezite: Esas olarak leptin-melanokortin yolunda yer alan tek bir gen mutasyonunun neden olduğu obezitedir. Hipotalamustaki nöron devreleri vücut ağırlığının homeostatik düzenlenmesinde kritik bir rol oynar. İnsan monogenik bozuklukları, bu devrelerin gelişimini veya işlevini bozarak hiperfajiye (besin alımının artması), nöroendokrin anormalliklere, sempatik sinir sistemi aktivasyonunun bozulmasına ve obeziteye neden olmaktadır (Farooqi, 2022).

Sendromik obezite: Nörogelişimsel anormallikler ve diğer organ/sistem malformasyonları gibi diğer fenotiplerle ilişkili şiddetli obezitedir. Obezitenin sendromik formları sıklıkla erken başlangıçlı şiddetli obeziteye ek olarak fenotiplerle de ilişkilidir. Buna tek bir gendeki değişiklik veya birden fazla geni kapsayan daha büyük bir kromozomal bölge neden olabilmektedir. Birlikte görülen fenotipler genellikle zihinsel engelliliği, dismorfik yüz özelliklerini veya organ sistemine özgü anormallikleri içermektedir. Sendromik obezitenin en sık görülen biçimleri Bardet Biedl ve Prader Willi sendromudur (Kaur vd., 2017).

Prader-Willi sendromu (PWS), epigenetik mekanizmaların insanlarda enerji dengesini düzenlemede önemli bir rol oynadığının şimdiye kadarki en açık göstergesidir. PWS'den etkilenen bireylerde bilişsel bozukluklar, doymak bilmez ve kontrol edilemeyen bir iştahla mücadele etme durumu olmasıyla birlikte genellikle yaşamın ilk 6 yılında şiddetli obezitenin gelişmesiyle ilişkilendirilir. PWS'li bireyler ortalama 24 dakikalık bir gecikme gösterirken, obez gönüllülerde 15 dakikalık bir gecikme ve zayıf gönüllülerde ise 10 dakikalık bir gecikme göstermişti. Sonuçlara göre PWS hastalarının merkezi sinir sisteminde tokluk fonksiyon bozukluğunun olduğu gösterilmiştir (Shapira vd., 2005).

Poligenik obezite: Kilo alımını teşvik eden bir ortamda etkisi artan çok sayıda genin kümülatif katkısının neden olduğu obezitedir. Şiddetli obezite hızla büyüyen küresel bir sağlık tehdididir. Çoğu zaman sağlıksız yaşam tarzı seçimlerine veya çevresel faktörlere atfedilmesine rağmen obezitenin kalıtsal ve oldukça poligenik olduğu bilinmektedir. Kalıtsal duyarlılığın çoğunluğu, birçok yaygın DNA varyantının kümülatif etkisi ile ilgilidir (Khera vd., 2019).

Monogenik obezitenin nadir fakat ciddi formları genellikle erken çocukluk döneminde ortaya çıkar. Poligenik obezite en yaygın olanıdır ve

genler ile obezitenin çevre arasındaki güçlü etkileşimi göstermektedir (Golden ve Kessler, 2020).

Hastalıklara yönelik çeşitli risklerin belirlenmesinde sistematik genomik varyasyonların yanı sıra, bireyin etnik ve ırksal varyasyonları dikkate alınarak farklı popülasyonlardaki vücut kompozisyonlarının bilinmesini de gereklidir. Bu, obeziteye karşı daha kişiselleştirilmiş, daha öngörücü ve daha önleyici tedavilerin geliştirilmesini sağlayabilecektir (Rao, Lal ve Giridharan, 2014).

Leptin, peroksizom proliferatörle aktive olan reseptör alfa (PPAR α), fosfoenolpiruvat karboksikinaz (PEPCK), bir fosfoenolpiruvat karboksikinaz ve ayrıştırıcı protein 1'in (Ucp1) destekleyicilerinde DNA metilasyonunda farklılıklar tespit edilmiştir. Bunlar, enerji metabolizmasının düzenlenmesinde önemli rol oynayan, damgalanmamış genlerdir (Stöger, 2008; Burdge vd., 2007; Stöger, 2006).

Spesifik genlerdeki DNA dizisi varyasyonları ile obezite fenotipleri arasındaki ilişki çalışmalarında 127 aday gen ile 426 pozitif ilişki bulgusu saptanması ile birlikte önemli ölçüde artmaya devam etmektedir (Rao, Lal ve Giridharan, 2014). Obezite yağ kütlesi ve obeziteye bağlı gen (FTO) ile ilişkilendirilmiştir. Obezite için henüz keşfedilen en güçlü genetik duyarlılık odağıdır. Hipotalamusun kavisli çekirdeğindeki çok sayıda reseptör ile FTO, iştahı ve enerji harcamasını düzenleme işlevi görür. FTO hem çocuklarda hem de yetişkinlerde BKİ ve vücut yağlanması ile ilişkilendirilmiştir (Fredriksson vd., 2008; Willer vd., 2009). Aile çalışmaları, beden kütle indeksindeki (BKİ) varyasyonun yaklaşık %50'sinin genetik etkilere bağlı olduğunu tekrar tekrar göstermektedir (Demerath, 2012).

Beslenmede Epigenetik

DNA metilasyonu, histon modifikasyonları ve RNA müdahalesi yoluyla gen susturulmasından oluşan epigenetik mekanizmalar, çeşitli hastalıkların gelişimi ve ilerlemesi ile güçlü bir şekilde bağlantılıdır. Bu bulgular, yeni ilaç keşfi için hedef olarak epigenetik işlevler ve sinyal yolları üzerine araştırmaları tetiklemiştir. Diyet alımı aynı zamanda insan sağlığı ve hastalık gelişimi üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir ve beslenme değişikliklerinin hastalığın önlenmesinde ve aynı zamanda

tedavisinde önemli olduğu kanıtlanmıştır. Ayrıca, beslenme ile epigenetik değişiklikler arasında güçlü bir bağlantı kurulmuştur (Lundstrom, 2019).

Genetik kodun, metabolik sağlıktaki %40 ila %70 arasındaki fenotipik çeşitlilikten sorumlu olduğu tahmin edilmektedir. Çevresel yaşam tarzı faktörleri, epigenetik bir mekanizma yoluyla modüle edilebileceği öngörülmektedir (Farooqi ve O'Rahilly, 2000).

Yetişkinlikte ortaya çıkan birçok insan hastalığı, yaşamın erken döneminde beslenmenin ve diğer çevresel faktörlerin, belirli insan hastalıklarının patogeneğinde ve yatkınlığında anahtar rol oynadığı kabul edilmektedir (Barker, 1995). Besin moleküllerinin epigenomu modüle edebileceğinin gözlemlenmesi, yeni nutrigenomik alt disiplin beslenme epigenetiğini başlatmıştır. Epigenetik hafızanın ve programlamanın beslenme şekli ile yönlendirildiği kavramının, önlenmesi de dahil olmak üzere hastalık riskinin yorumlanması için çeşitli düzeyde önemi vardır (Carlberg ve Velleuer, 2023).

Bazı besinlerin metabolizma üzerinde olumsuz etkileri vardır. Bu olumsuz etkilerin zararlı gen diyet etkileşimine yol açtığı görülmüştür (Chilton vd., 2017). O besin maddesini sentezleyen veya katabolize eden enzimlerin miktarlarını veya aktivitelerini etkileyen metabolizmaya ilişkilili genlerin ifadesini etkilediği buna bağlı olarak moleküler fenotipleri (biyoaktif besin ürünleri ve bunların metabolitlerinin seviyeleri) ve insan hastalıkları dahil klinik fenotipleri değiştirme kapasitesine sahip olduğu bildirilmiştir (Mullins vd., 2020).

Beslenmenin epigenetik üzerindeki uzun vadeli etkisinin bir örneği, 1944'te İkinci Dünya Savaşı sırasında Hollanda'da yaşanan açlık kışıdır. Hollandalı kadınlar, yeni doğanları da dahil olmak üzere, hamilelik sırasında altı ay süren aşırı yetersiz beslenme döneminden yarım yüzyıl sonra, çocuklarda ve torunlarda kardiyovasküler hastalıkların, metabolik bozuklukların veya kanserin iki kat daha fazla görüldüğü bildirilmiştir (Jang ve Serra, 2014).

Beslenmede genellikle meyve ve sebzelerde bulunan polifenollerden reveral histon değiştirici enzimlerin ve DNA metiltransferazların aktivitesini etkileyerek epigenetik modifikasyonlara katkıda bulunduğu saptanmıştır (Silva vd., 2017). Mikrobiyal metabolitlerin, folatın, B

vitaminlerinin ve kısa zincirli yağ asitlerinin obezite fenotiplerini etkilemek için miRNA'larla etkileşime girdiğini tespit edilmiştir (Voruganti, 2023). Gastrointestinal mikrobiyota tarafından üretilen kısa zincirli yağ asitlerinin anjiotensin dönüştürücü enzim 2 (ACE2) ekspresyonunu önemli ölçüde azalttığı görülmüştür (Takabayashi vd., 2022).

Bir hastalığı önlemek veya tedavi etmek için en iyi beslenmeyi sağlamak amacıyla bireyin belirli özelliklerini dikkate almayı amaçlamaktadır. Akdeniz Diyeti modeli de dahil olmak üzere nutrigenetik ve nutrigenomik alanında araştırılmış birçok gıda, besin maddesi ve beslenme modeli vardır. Akdeniz Diyeti'nin tanımlanmasındaki heterojenliğe rağmen, Akdeniz Diyeti'nin genomla etkileşime girebildiğini, dolayısıyla genetik olarak en duyarlı bireylerde hastalık riskini azalttığı tespit edilmiştir (Corella vd., 2018).

Bu bağlamda, beslenmenin üç düzeyde gerçekleştiği düşünülebilir: (1) yaş, cinsiyet ve sosyal belirleyicilere göre nüfus grupları için genel yönergelere dayanan geleneksel beslenme; (2) kişinin mevcut beslenme durumu hakkında fenotipik bilgiler ekleyen bireyselleştirilmiş beslenme (örneğin antropometri, biyokimyasal ve metabolik analiz, fiziksel aktivite ve diğerleri) ve (3) nadir veya yaygın gen varyasyonuna dayalı genotipe yönelik beslenmedir (Ferguson vd., 2016).

Egzersizde Epigenetik

Fiziksel aktivite ve spor, insanların genel sağlık durumunda önemli rol oynamaktadır. Düzenli egzersizin obezite, kardiyovasküler hastalıklar, tip 2 diyabet ve kanser gibi çok çeşitli sağlık sorunları riskini azaltmaya yardımcı olduğu iyi bilinmektedir. Fiziksel olarak aktif olmak, iskelet kası dokusunda lif tipi değişiklikler veya diğer metabolik değişiklikler gibi çok çeşitli moleküler adaptasyonlara neden dayanmaktadır. Spesifik olur. Bu adaptasyonlar, iskelet kası transkriptomunda egzersize bağlı değişikliklere olarak epigenetik mekanizmaların, yani DNA baz dizisini değiştirmeden gen ekspresyon modellerinde değişiklikleri tetikleyen yolların, iskelet kası transkripsiyonel modellerinin kontrolünde önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Epigenetik mekanizmalar, DNA ve histon modifikasyonlarının yanı sıra spesifik mikroRNA'ların ekspresyonunu içerir. Bunlar, çevresel faktörler veya egzersiz gibi dış

uyaranlar tarafından modüle edilebilir ve sonunda transkripsiyonel yanıtta spesifik değişikliklere neden olabilmektedir (Widmann vd., 2019).

Epigenetik, değişen aktivite durumlarını kaydetmek, sinyal vermek veya sürdürmek için kromozomal bölgelerin yapısal adaptasyonu olarak tanımlanabilir. Anahtar düzenleyici, metabolik ve miyojenik genlerin transkripsiyonunun artması, egzersize erken bir yanıttır ve iskelet kasındaki sonraki adaptasyonlara aracılık etmede önemlidir. DNA hipometilasyonu ve histon hiperasetilasyonu, artan transkripsiyon için önemli olaylar olarak ortaya çıkmaktadır (McGee ve Hargreaves, 2019).

Tek bir egzersiz seansını takiben gen transkripsiyonunda meydana gelen akut ve geçici değişiklikler, tekrarlanan egzersiz uyarılarıyla güçlendirilirse, iskelet kası antrenman adaptasyonlarının temelini oluşturan protein ekspresyonu ve fonksiyonu üzerinde daha uzun süreli etkilerle sonuçlanabileceği, ayrıca DNA metilasyonu, histon asetilasyonu ve fosforilasyonu, mikro-RNA'lar epigenetik mekanizmalar yoluyla gen ekspresyonunu değiştirebileceği öngörülmektedir (Hargreaves, 2015).

Bir saatlik akut egzersiz sonrası periferik kan mononükleer hücredeki (PBMC) DNMT1, HDAC1 ve JHDM1D transkripsiyonlarında değişiklik görüldüğü ancak dinlenme durumunda ise eski haline döndüğü (Światowy vd., 2023), günde yalnızca 10 dakika fiziksel aktivite yaptığını beyan eden bireylerde, günde 30 dakika fiziksel aktivite yaptığını beyan edenlere kıyasla daha düşük metilasyon seviyeleri gözlemlendiği (Hughes vd., 2011) bildirilmiştir.

SONUÇ

Obezite, toplum sağlığını etkileyen küresel bir halk sağlığı sorununa dönüşmüştür. Obezitede görülen dengesiz enerji metabolizmasının obezogenik ortam nedeniyle oluşarak bununda genetik olarak yatkınlığı artırdığı görülmektedir. Ayrıca, beslenme, fiziksel egzersiz ve diğer yaşam tarzı değişkenleriyle ilgili obezitenin önlenabilir olduğu vurgulanmaktadır. Bu süreç, vücudun çevresiyle etkileşimini yansıtan dinamik ve ayarlanabilir moleküler değişiklikleri içeren epigenetik yaklaşımları ön plana çıkarmıştır.

İnsan hastalıklarını izlemek için epigenetik üzerine artan araştırma faaliyetleri ile birlikte yaşam tarzı ve çevresel etkilerle bağlantısı göz önüne alındığında, epigenetik alanı etik ve toplumsal düzeyde de büyük öneme sahip olduğu görülmektedir. Epigenetik alanı şu anda biyolojinin en hızlı gelişen alanlarından biri olup bunun insan sağlığına yönelik uygulamaları kamu ilgisinin artmasını sağlamıştır. Epigenetik, DNA dizisini değiştirmeden kromatindeki kalıtsal, yapısal ve biyokimyasal değişiklikleri kapamaktadır. DNA metilasyonunun, histon modifikasyonlarının ve kodlamayan RNA'ların ekspresyonunun etkileşimi olarak tanımlanan epigenetik, hastalığın geçişine katkıda bulunan endojen veya eksojen uyaranlara verilen biyolojik yanıt da dahil olmak üzere, erken gelişimden yaşlılığa kadar çok sayıda biyolojik mekanizmayı yönetmektedir.

Obezitenin yağ kütlesi ve obeziteye bağlı gen (FTO) ile ilişkili olduğu, mikrobiyal metabolitlerin, folatın, B vitaminlerinin ve kısa zincirli yağ asitlerinin obezite fenotiplerini etkilemek için miRNA'larla etkileşime girdiği, gastrointestinal mikrobiyota tarafından üretilen kısa zincirli yağ asitlerinin anjiotensin dönüştürücü enzim 2 (ACE2) ekspresyonunu önemli ölçüde azalttığı, akut egzersiz sonrası periferik kan mononükleer hücredeki (PBMC) DNMT1, HDAC1 ve JHDM1D transkripsiyonlarında değişiklik görüldüğü ancak dinlenme durumunda ise eski haline döndüğü, egzersizin metilasyon düzeyini artırdığına dair çalışmalar mevcuttur.

Epigenetik, hem hedefe yönelik bireysel müdahale hem de halk sağlığı mesajları için umut verici bir yol sağlamaktadır. Klinik epigenetiği deneysel laboratuvarların dışına çıkarmak ve topluma uygulanmasını kolaylaştırmak için gereklidir. Beslenme alışkanlıkları, demografik özellikler, sosyo ekonomik çeşitlilik, egzersiz türü, süresi ve şiddeti göz önüne alındığında epigenetik etkilerin değerlendirilebilmesi amacıyla her popülasyonun dikkate alınması önemlidir. Bu bağlamda da daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Barker, D. J. (1995). *Fetal origins of coronary heart disease*. *BMJ*, 311:171–174.
- Baylin, S. B. ve Ohm, J. E. (2006). Epigenetic gene silencing in cancer - a mechanism for early oncogenic pathway addiction?. *Nature*, 6(2):107–116.
- Berger, S. L. (2001). *An embarrassment of niches: the many covalent modifications of histones in transcriptional regulation*. *Oncogene*, 20(24):3007–3013.
- Borchiellini, M., Ummarino, S. ve Di Ruscio, A. (2019). *The Bright and Dark Side of DNA Methylation: A Matter of Balance*. *Cells*, 8(10):1243.
- Bouchard, C. (2021). *Genetics of Obesity: What We Have Learned Over Decades of Research*. *Obesity (Silver Spring, Md.)*, 29(5):802–820.
- Burdge, G. C., Slater-Jefferies, J., Torrens, C., Phillips, E. S., Hanson, M. A. ve Lillycrop, K. A. (2007). *Dietary protein restriction of pregnant rats in the F0 generation induces altered methylation of hepatic gene promoters in the adult male offspring in the F1 and F2 generations*. *The British Journal of Nutrition*, 97(3):435–439.
- Carlberg, C. ve Velleuer, E. (2023). *Nutrition and epigenetic programming*. *Current opinion in clinical nutrition and metabolic care*, 26(3):259–265.
- Carninci, P., Kasukawa, T., Katayama, S., Gough, J., Frith, M. C., Maeda, N., Oyama, R., Ravasi, T., Lenhard, B., Wells, C., Kodzius, R., Shimokawa, K., Bajic, V. B., Brenner, S. E., Batalov, S., Forrest, A. R., Zavolan, M., Davis, M. J., Wilming, L. G., Aidinis, V., ... ve RIKEN Genome Exploration Research Group and Genome Science Group (Genome Network Project Core Group) (2005). *The transcriptional landscape of the mammalian genome*. *Science (New York, N.Y.)*, 309(5740):1559–1563.
- Chattopadhyaya, S. ve Ghosal, S. (2022). *DNA methylation: a saga of genome maintenance in hematological perspective*. *Human cell*, 35(2):448–461.

- Chilton, F. H., Dutta, R., Reynolds, L. M., Sergeant, S., Mathias, R. A. ve Seeds, M. C. (2017). *Precision Nutrition and Omega-3 Polyunsaturated Fatty Acids: A Case for Personalized Supplementation Approaches for the Prevention and Management of Human Diseases*. *Nutrients*, 9(11):1165.
- Cole, P. A. (2008). *Chemical probes for histone-modifying enzymes*. *Nature chemical biology*, 4(10):590–597.
- Corella, D., Barragán, R., Ordovás, J. M. ve Coltell, Ó. (2018). *Nutrigenética, nutrigenómica y dieta mediterránea: una nueva visión para la gastronomía [Nutrigenetics, nutrigenomics and Mediterranean diet: a new vision for gastronomy]*. *Nutricion hospitalaria*, 35(4):19–27.
- Demerath, E. W. (2012). *The genetics of obesity in transition*. *Collegium antropologicum*, 36(4):1161–1168.
- Djebali, S., Davis, C. A., Merkel, A., Dobin, A., Lassmann, T., Mortazavi, A., Tanzer, A., Lagarde, J., Lin, W., Schlesinger, F., Xue, C., Marinov, G. K., Khatun, J., Williams, B. A., Zaleski, C., Rozowsky, J., Röder, M., Kokocinski, F., Abdelhamid, R. F., Alioto, T., ... ve Gingeras, T. R. (2012). *Landscape of transcription in human cells*. *Nature*, 489(7414):101–108.
- Eddy, S. R. (2001). *Non-coding RNA genes and the modern RNA world*. *Nature reviews. Genetics*, 2(12):919–929.
- Egger, G., Liang, G., Aparicio, A. ve Jones, P. A. (2004). *Epigenetics in human disease and prospects for epigenetic therapy*. *Nature*, 429(6990):457–463.
- ENCODE Project Consortium (2012). *An integrated encyclopedia of DNA elements in the human genome*. *Nature*, 489(7414):57–74.
- Farooqi, I. S. (2022). *Monogenic Obesity Syndromes Provide Insights Into the Hypothalamic Regulation of Appetite and Associated Behaviors*. *Biological psychiatry*, 91(10):856–859.
- Farooqi, I. S. ve O'Rahilly, S. (2000). *Recent advances in the genetics of severe childhood obesity*. *Archives of Disease in Childhood*, 83(1):31-34.

- Ferguson, L. R., De Caterina, R., Görman, U., Allayee, H., Kohlmeier, M., Prasad, C., Choi, M. S., Curi, R., de Luis, D. A., Gil, Á., Kang, J. X., Martin, R. L., Milagro, F. I., Nicoletti, C. F., Nonino, C. B., Ordovas, J. M., Parslow, V. R., Portillo, M. P., Santos, J. L., Serhan, C. N., ... ve Martinez, J. A. (2016). *Guide and Position of the International Society of Nutrigenetics/Nutrigenomics on Personalised Nutrition: Part 1 - Fields of Precision Nutrition*. Journal of nutrigenetics and nutrigenomics, 9(1):12–27.
- Fitzgerald, M. P., Hennigan, K., O’Gorman, C. S. ve McCarron, L. (2019). *Obesity, diet and lifestyle in 9-year-old children with parentally reported chronic diseases: findings from the Growing Up in Ireland longitudinal child cohort study*. Irish journal of medical science, 188(1):29–34.
- Fredriksson, R., Häggglund, M., Olszewski, P. K., Stephansson, O., Jacobsson, J. A., Olszewska, A. M., Levine, A. S., Lindblom, J. ve Schiöth, H. B. (2008). *The obesity gene, FTO, is of ancient origin, up-regulated during food deprivation and expressed in neurons of feeding-related nuclei of the brain*. Endocrinology, 149(5):2062–2071.
- Golden, A. ve Kessler, C. (2020). *Obesity and genetics*. Journal of the American Association of Nurse Practitioners, 32(7):493–496.
- Good, D. J. (2023). *Non-Coding RNAs in Human Health and Diseases*. Genes, 14(7):1429.
- Greenberg, M. V. C. ve Bourc’his, D. (2019). *The diverse roles of DNA methylation in mammalian development and disease*. Nature reviews. Molecular cell biology, 20(10):590–607.
- Hargreaves, M. (2015). Exercise and Gene Expression. *Progress in molecular biology and translational science*, 135:457–469.
- Hawkins-Hooker, A., Visonà, G., Narendra, T., Rojas-Carulla, M., Schölkopf, B. ve Schweikert, G. (2023). *Getting personal with epigenetics: towards individual-specific epigenomic imputation with machine learning*. Nature communications, 14(1):4750.
- Holliday, R. (2006). *Epigenetics: a historical overview*. Epigenetics, 1(2):76–80.

- Hughes, L. A., Simons, C. C., van den Brandt, P. A., Goldbohm, R. A., de Goeij, A. F., de Bruïne, A. P., van Engeland, M. ve Weijenberg, M. P. (2011). *Body size, physical activity and risk of colorectal cancer with or without the CpG island methylator phenotype (CIMP)*. PloS one, 6(4):18571.
- Huvenne, H., Dubern, B., Clément, K. ve Poitou, C. (2016). *Rare Genetic Forms of Obesity: Clinical Approach and Current Treatments in 2016*. Obesity facts, 9(3):158–173.
- International HapMap Consortium. (2005). *A haplotype map of the human genome*. Nature, 437(7063):1299–1320.
- Jaenisch, R. ve Bird, A. (2003). *Epigenetic regulation of gene expression: how the genome integrates intrinsic and environmental signals*. Nature genetics, 33:245–254.
- Jang, H. ve Serra, C. (2014). *Nutrition, epigenetics, and diseases*. Clinical nutrition research, 3(1):1-8.
- Jenuwein, T. ve Allis, C. D. (2001). *Translating the histone code*. Science (New York, N.Y.), 293(5532):1074–1080.
- Kachhawaha, A. S., Mishra, S. ve Tiwari, A. K. (2023). *Epigenetic control of heredity*. Progress in molecular biology and translational science, 198:25–60.
- Kaiser, J. (2008). *DNA sequencing. A plan to capture human diversity in 1000 genomes*. Science (New York, N.Y.), 319(5862):395.
- Kaur, Y., de Souza, R. J., Gibson, W. T. ve Meyre, D. (2017). *A systematic review of genetic syndromes with obesity*. Obesity reviews : An official journal of the International Association for the Study of Obesity, 18(6):603–634.
- Kaushik, P. ve Anderson, J. T. (2016). *Obesity: Epigenetic aspects*. Biomolecular concepts, 7(3):145–155.
- Khera, A. V., Chaffin, M., Wade, K. H., Zahid, S., Brancale, J., Xia, R., Distefano, M., Senol-Cosar, O., Haas, M. E., Bick, A., Aragam, K. G., Lander, E. S., Smith, G. D., Mason-Suares, H., Fornage, M., Lebo, M., Timpson, N. J., Kaplan, L. M. ve Kathiresan, S. (2019). *Polygenic*

Prediction of Weight and Obesity Trajectories from Birth to Adulthood. Cell, 177(3):587–596.

- Kimura, H. (2013). *Histone modifications for human epigenome analysis.* Journal of Human Genetics, 58(7):439–445.
- Lander, E. S., Linton, L. M., Birren, B., Nusbaum, C., Zody, M. C., Baldwin, J., Devon, K., Dewar, K., Doyle, M., FitzHugh, W., Funke, R., Gage, D., Harris, K., Heaford, A., Howland, J., Kann, L., Lehoczky, J., LeVine, R., McEwan, P., McKernan, K., ... ve International Human Genome Sequencing Consortium (2001). *Initial sequencing and analysis of the human genome.* Nature, 409(6822):860–921.
- Lennartsson, A. ve Ekwall, K. (2009). *Histone modification patterns and epigenetic codes.* Biochimica et biophysica acta, 1790(9):863–868.
- Luger, K., Mäder, A. W., Richmond, R. K., Sargent, D. F. ve Richmond, T. J. (1997). *Crystal structure of the nucleosome core particle at 2.8 Å resolution.* Nature, 389(6648):251–260.
- Lundstrom, K. (2019). *Epigenetics, Nutrition, Disease and Drug Development.* Current drug discovery technologies, 16(4):386–391.
- Mahmoud, A. M. (2022). *An Overview of Epigenetics in Obesity: The Role of Lifestyle and Therapeutic Interventions.* International journal of molecular sciences, 23(3):1341.
- Mancia, A. (2022). *Genome-Wide DNA Methylation Protocol for Epigenetics Studies.* Methods in molecular biology (Clifton, N.J.), 2498:19–41.
- McGee, S. L. ve Hargreaves, M. (2019). *Epigenetics and Exercise.* Trends in endocrinology and metabolism: TEM, 30(9):636–645.
- Meldrum, D. R., Morris, M. A. ve Gambone, J. C. (2017). *Obesity pandemic: causes, consequences, and solutions-but do we have the will?.* Fertility and sterility, 107(4):833–839.
- Metzker, M. L. (2010). *Sequencing technologies - The next generation.* Nature reviews. Genetics, 11(1):31–46.

- Moore, L. D., Le, T. ve Fan, G. (2013). *DNA methylation and its basic function*. *Neuropsychopharmacology: official publication of the American College of Neuropsychopharmacology*, 38(1):23–38.
- Mullins, V. A., Bresette, W., Johnstone, L., Hallmark, B. ve Chilton, F. H. (2020). *Genomics in Personalized Nutrition: Can You "Eat for Your Genes"?*. *Nutrients*, 12(10):3118.
- Park, Y. J., Han, S. M., Huh, J. Y. ve Kim, J. B. (2021). *Emerging roles of epigenetic regulation in obesity and metabolic disease*. *The Journal of biological chemistry*, 297(5):101296.
- Patel, P., Babu, J. R., Wang, X. ve Geetha, T. (2022). *Role of macronutrient intake in the epigenetics of obesity*. *Biochemical Society transactions*, 50(1):487–497.
- Pavet, V., Portal, M. M., Moulin, J. C., Herbrecht, R. ve Gronemeyer, H. (2011). *Towards novel paradigms for cancer therapy*. *Oncogene*, 30(1):1–20.
- Perdomo, C. M., Cohen, R. V., Sumithran, P., Clément, K. ve Frühbeck, G. (2023). *Contemporary medical, device, and surgical therapies for obesity in adults*. *Lancet (London, England)*, 401(10382):1116–1130.
- Rajamoorthi, A., LeDuc, C. A. ve Thaker, V. V. (2022). *The metabolic conditioning of obesity: A review of the pathogenesis of obesity and the epigenetic pathways that "program" obesity from conception*. *Frontiers in endocrinology*, 13:1032491.
- Rao, K. R., Lal, N. ve Giridharan, N. V. (2014). *Genetic & epigenetic approach to human obesity*. *The Indian journal of medical research*, 140(5):589–603.
- Robertson K. D. (2005). *DNA methylation and human disease*. *Nature reviews. Genetics*, 6(8):597–610.
- Robertson, K. D. ve Wolffe, A. P. (2000). *DNA methylation in health and disease*. *Nature reviews. Genetics*, 1(1):11–19.
- Romero-Ibarguengoitia, M. E., Vadillo-Ortega, F., Caballero, A. E., Ibarra-González, I., Herrera-Rosas, A., Serratos-Canales, M. F., León-Hernández, M., González-Chávez, A., Mummidi, S., Duggirala, R. ve

- López-Alvarenga, J. C. (2018). *Family history and obesity in youth, their effect on acylcarnitine/aminoacids metabolomics and non-alcoholic fatty liver disease (NAFLD). Structural equation modeling approach*. PloS one, 13(2):0193138.
- Shapira, N. A., Lessig, M. C., He, A. G., James, G. A., Driscoll, D. J. ve Liu, Y. (2005). *Satiety dysfunction in Prader-Willi syndrome demonstrated by fMRI*. Journal of neurology, neurosurgery, and psychiatry, 76(2):260–262.
- Silva, B., Dalio, G., Pavan, A. R., Chiba, D. E., Chin, C. M., Dos Santos, J. L. ve Santos Fernandes, G. F. (2017). *Epigenetic Regulatory Mechanisms Induced by Resveratrol*. Nutrients, 9(11).
- Stöger R. (2008). *Epigenetics and obesity*. Pharmacogenomics, 9(12):1851–1860.
- Stöger R. (2008). *The thrifty epigenotype: an acquired and heritable predisposition for obesity and diabetes?*. BioEssays: News and reviews in molecular, cellular and developmental biology, 30(2):156–166.
- Stöger, R. (2006). *In vivo methylation patterns of the leptin promoter in human and mouse*. Epigenetics, 1(4):155–162.
- Światowy, W. J., Zieliński, J., Osielska, M. A., Kusy, K., Wieliński, D., Pławski, A. ve Jagodziński, P. P. (2023). *No dynamic changes in the expression of genes related to the epigenetic mechanism during acute exercise*. Journal of Applied Genetics, 64(1):81–87.
- Takabayashi, T., Yoshida, K., Imoto, Y., Schleimer, R. P. ve Fujieda, S. (2022). *Regulation of the expression of SARS-CoV-2 receptor angiotensin-converting enzyme 2 in nasal mucosa*. American Journal of Rhinology & Allergy, 36(1):115-122.
- von Känel, T. ve Huber, A. R. (2013). *DNA methylation analysis*. Swiss medical weekly, 143:13799.
- Voruganti, V. S. (2023). *Precision nutrition: Recent advances in obesity*. Physiology, 38(1):42-50.

- Wang, J., Meng, X., Dobrovolskaya, O. B., Orlov, Y. L. ve Chen, M. (2017). *Non-coding RNAs and Their Roles in Stress Response in Plants*. Genomics, proteomics & bioinformatics, 15(5):301–312.
- Widmann, M., Nieß, A. M. ve Munz, B. (2019). *Physical Exercise and Epigenetic Modifications in Skeletal Muscle*. Sports medicine (Auckland, N.Z.), 49(4):509–523.
- Willer, C. J., Speliotes, E. K., Loos, R. J., Li, S., Lindgren, C. M., Heid, I. M., Berndt, S. I., Elliott, A. L., Jackson, A. U., Lamina, C., Lettre, G., Lim, N., Lyon, H. N., McCarroll, S. A., Papadakis, K., Qi, L., Randall, J. C., Ruccasecca, R. M., Sanna, S., Scheet, P., ... Genetic Investigation of Anthropometric Traits Consortium (2009). *Six new loci associated with body mass index highlight a neuronal influence on body weight regulation*. Nature genetics, 41(1):25–34.
- Wu, H. ve Ballantyne, C. M. (2017). *Skeletal muscle inflammation and insulin resistance in obesity*. The Journal of Clinical Investigation, 127(1):43–54.
- Zhang, L., Lu, Q. ve Chang, C. (2020). *Epigenetics in Health and Disease*. Advances in experimental medicine and biology, 1253:3–55.
- Zhang, X., Ha, S., Lau, H. C. ve Yu, J. (2023). *Excess body weight: Novel insights into its roles in obesity comorbidities*. Seminars in cancer biology, 92:16–27.
- Zhang, Y., Sun, Z., Jia, J., Du, T., Zhang, N., Tang, Y., Fang, Y. ve Fang, D. (2021). *Overview of Histone Modification*. Advances in experimental medicine and biology, 1283:1–16.

